ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ім. В. ГЕТЬМАНА
МІЖРЕГІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ
ЗАХІДНО-РЕГІОНАЛЬНА АСОЦІАЦІЯ КЛУБІВ ЮНЕСКО
КИЇВСЬКИЙ МІЖНАРОДНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
АКАДЕМІЯ ЮРИДИЧНИХ НАУК МОЛДОВИ
МІНІСТЕРСТВО ЗАКОРДОННИХ СПРАВ УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН КНУ ім. Т. ШЕВЧЕНКА
ФАКУЛЬТЕТ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН ЛНУ ім. І. ФРАНКА

Європейські перспективи

Науково-практичний журнал

European Perspectives

KHARKIV NATIONAL UNIVERSITY OF INTERNAL AFFAIRS
V. HETMAN KYIV NATIONAL ECONOMIC UNIVERSITY
INTERREGIONAL ACADEMY OF PERSONNEL MANAGEMENT
WEST REGIONAL ASSOCIATION OF UNESCO CLUBS
KYIV INTERNATIONAL UNIVERSITY
ACADEMY OF LAW SCIENCE OF MOLDOVA
MINISTRY OF FOREIGN AFFAIRS OF UKRAINE
INSTITUTE OF INTERNATIONAL RELATIONS KYIV NATIONAL TARAS SHEVCHENKO UNIVERSITY
FACULTY OF INTERNATIONAL RELATIONS OF IVAN FRANKO NATIONAL UNIVERSITY OF LVIV

№ 2, 2024

Спеціалізоване видавництво ЮНЕСКО СОЦІО Specialized publishing house

ЗМІСТ

ТЕОРІЯ, ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА, КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО

ГРЕЧЕНКО В.А., ЯРМИШ О.Н.
ДІЯЛЬНІСТЬ МІЛІЦІЇ УРСР ЩОДО ВИРІШЕННЯ ПРОБЛЕМИ
ДИТЯЧОЇ БЕЗПРИТУЛЬНОСТІ ТА БЕЗДОГЛЯДНОСТІ У 1950-ТІ РР. 5
РЯБИЙ Д.В.
СПІВВІДНОШЕННЯ ОСОБИСТОГО НЕМАЙНОВОГО БЛАГА ТА ПРАВА:
ОКРЕМІ ПИТАННЯ ПРАВОРОЗУМІННЯ 14

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО

РЯБИЙ С.М.
АДМІНІСТРАТИВНА ДІЯЛЬНІСТЬ МІЛІЦІЇ УКРАЇНСЬКОЇ РСР
У СЕРЕДИНІ 1960-Х РОКІВ: ОСНОВНІ АСПЕКТИ 19
ЛОПАТА О.В., СЛАСНИЙ А.О., ІВАНОВ І.О.
РОЗПОРЯДЖЕННЯ СІЛЬСЬКИХ, СЕЛИЩНИХ, МІСЬКИХ ГОЛІВ
ЯК ДЖЕРЕЛО АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА 28

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО, КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА

МХОЯН Н.М.
ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПОКАРАНЬ НЕПОВНОЛІТНІХ
ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН 32
КОРОТЮК М.Г.
ОСОБЛИВОСТІ ВИЗНАЧЕННЯ ОЗНАК АДВОКАТА ЯК ПОТЕРПІЛОГО У СКЛАДАХ КРИМІНАЛЬНИХ
ПРАВОПОРУШЕНЬ, ЩО ПОСЯГАЮТЬ НА АДВОКАТСЬКУ ДІЯЛЬНІСТЬ 39
БАРГАН С.С.
ПРАВОМІРНІСТЬ ОТРИМАННЯ ДОКАЗІВ ШЛЯХОМ РЕАЛІЗАЦІЇ
ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ЗАСОБІВ ПІЗНАВАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СЛІДЧОГО 48
ЗОТОВ Н.
УДОСКОНАЛЕННЯ МЕХАНІЗМІВ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ
ТА КРИМІНОЛОГІЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ 54
СЛІНЬКО С.В.
ОБВИНУВАЧЕННЯ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ 59
СКРЕКЛЯ Л.
ОКРЕМІ ПИТАННЯ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА НАСИЛЬНИЦЬКЕ ЗНИКНЕННЯ 65
МОСТЕПАНЮК Л.О.
ПОГРОЗА В НОРМАХ КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ: ПОНЯТТЯ ТА ВИДИ 71
ПРЕДМЕСТНІКОВ О.Г., ІВАНЦОВ В.О., ПРИСЯЖНЮК І.І.
ЗАКОНОДАВЧІ ЗАСАДИ БОРОТЬБИ З ОРГАНІЗОВАНОЮ ЗЛОЧИННІСТЮ ТА КОРУПЦІЄЮ 80
НІКІФОРОВА Т.І.
ЗАХОДИ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО ХАРАКТЕРУ,
ЩО ЗАСТОСОВУЮТЬСЯ ЗА ПОРУШЕННЯ САНІТАРНИХ ПРАВИЛ І НОРМ
ЩОДО ЗАПОБІГАННЯ ІНФЕКЦІЙНИМ ХВОРОБАМ ТА МАСОВИМ ОТРУЄННЯМ 87
ПАТРЕЛЮК Д.А.
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОСОБІ ПРАВА НА ЗАХИСТ ВІД НЕГЛАСНОГО КРИМІНАЛЬНОГО ПЕРЕСЛІДУВАННЯ 93
ПЛОХУТА Є.П.
ОБ'ЄКТИВНІ ОЗНАКИ ХУЛІГАНСТВА: ДОКТРИНАЛЬНІ ПІДХОДИ І СУДОВА ПРАКТИКА 100
СОБЄЩАНСЬКА Є.С.
ДЕЯКІ ПИТАННЯ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ КОЛАБОРАЦІОНІЗМУ СТ. 111-1 КК) 107
БІСЮК О.С., СЕРБІНА А.С.
ЮРИДИЧНА ПРИРОДА ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД ВІДБУВАННЯ ПОКАРАННЯ З ВИПРОБУВАННЯМ,
ЯК ПРОЯВ УМОВНОГО НЕЗАСТОСУВАННЯ ПОКАРАННЯ ДО НЕПОВНОЛІТНІХ 113
ШЕЛІХОВСЬКА І.Ю.
ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ПРОТИДІЯ НАРКОЗЛОЧИНАМ ЯК ПРЕДМЕТ ПРОКУРОРСЬКОГО НАГЛЯДУ 122

ЦИВІЛЬНЕ, ПІДПРИЄМНИЦЬКЕ, ГОСПОДАРСЬКЕ ТА ТРУДОВЕ ПРАВО

ПАТЮТА О.О.
ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРИЗУПИНЕННЯ ПОВНОВАЖЕННЯ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО
САМОВРЯДУВАННЯ ЧЕРЕЗ ОКУПАЦІЮ ТА ЇХ ВІДНОВЛЕННЯ ПІСЛЯ ДЕОКУПАЦІЇ 133
КЛЯМА С.М.
ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОБОВ'ЯЗКОВОСТІ АКТІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ 138
СВИТКА А.С.
ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАХИСТУ ПРАВ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД 143

ХОРВАТОВА О.О.
ІНВЕСТИЦІЙНЕ СТРАХУВАННЯ ЖИТТЯ: ОСОБЛИВОСТІ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ВІДПОВІДНО ДО НОВОГО ЗАКОНОДАВСТВА ... 147
КАГРАМАНЯН Д.К.
ПРАВОВІ АСПЕКТИ ЗДІЙСНЕННЯ ЕЛЕКТРОННИХ ПРОЦЕДУР З МЕТОЮ ЗАПОБІГАННЯ КОРУПЦІЇ ... 154
ПАРІЙ М.О.
МЕХАНІЗМИ ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ, ЗАВДАНОЇ ВІЙНОЮ В УМОВАХ СЬОГОДЕННЯ ... 159
ПОПОВА С.О.
ДІЛОВА РЕПУТАЦІЯ ЯК ВКЛАД У ПІДПРИЄМНИЦЬКЕ ТОВАРИСТВО ... 166
САЛІХОВ О.О.
ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗШИРЕНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ВИРОБНИКА ... 173
ДІОРДІЦА І.В., ЖУРАВЕЛЬ Я.В., ЖУКОВ П.І.
ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ДІДЖИТАЛІЗАЦІЇ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ ... 178
ВОЛИНЕЦЬ В.В.
РОЛЬ СОЦІАЛЬНОГО ПАРТНЕРСТВА У РЕГУЛЮВАННІ ТРУДОВИХ ВІДНОСИН В УКРАЇНІ: ВИКЛИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ... 184

БАНКІВСЬКЕ ТА ФІНАНСОВЕ ПРАВО

РЖЕМОВСЬКИЙ В.М.
СУБ'ЄКТИ ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИННОСТІ В БАНКІВСЬКІЙ СФЕРІ ... 191

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

ALIYEV R.Z.
THE NATURE AND SYSTEM OF LEGAL COERCION IN ENSURING MODERN INTERNATIONAL LAW ... 197
ALLAHVERDIZADEH Z.E.
THE OBJECTIVE ASPECT OF THE CRIME OF BRIBERY (PASSIVE BRIBERY) ... 201
BASALAYEVA A.V.
POSITIVE OBLIGATIONS OF THE STATE TO ENSURE THE RIGHT OF A SERIOUSLY ILL PATIENT TO ACCESS TO A MEDICINAL PRODUCT OUT OF COMPASSION IN THE EU ... 205
КУДІН С.В., КОСТЕНКО І.В., БАДАХОВ Ю.Н.
РОЗВИТОК СИСТЕМИ ПОКАРАНЬ ЗА ВІЙСЬКОВІ ЗЛОЧИНИ ЗА ЛИТОВСЬКИМ СТАТУТОМ 1588 Р. І КОДЕКСОМ 1743 Р.: ПОРІВНЯЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ... 211
ГАЙДАК О.В., ЧУБОХА Н.Ф., БОЖКО Д.В.
РОЛЬ МІЖНАРОДНИХ СУДОВИХ ОРГАНІВ У ВИРІШЕННІ СПОРІВ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ ДОГОВІРНИМИ ЗОБОВ'ЯЗАННЯМИ ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ ... 218
BILOTSKY S.
FACILITATING TRADE IN GOODS WITHIN ASEAN: A LEGAL ANALYSIS OF DOCTRINE AND TREATIES ... 225
ГАЧКЕВИЧ А.О.
СФЕРА ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ В «М'ЯКОМУ ПРАВІ» ЯПОНІЇ (ЧАСТИНА 1 - ОГЛЯД ДЖЕРЕЛ ТА ТЕНДЕНЦІЇ) ... 232
ABDULLAYEV N.
FEATURES OF DETERMINING AND CONDUCTING FORENSIC PSYCHOLOGICAL EXAMINATION OF SUICIDE CASES: ORGANIZATIONAL-METHODICAL AND TACTICAL PROCEDURAL ASPECTS ... 244
ЖУРАВЕЛЬ Я.В., ДАРАГАН О.В., СОЛОВЙОВ А.С.
ПЕРСПЕКТИВИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ВИКОРИСТАННЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ В СПОРТІ В КОНТЕКСТІ ПРИЙНЯТТЯ ЄВРОПАРЛАМЕНТОМ ЗАКОНУ «ПРО ШТУЧНИЙ ІНТЕЛЕКТ» ... 250
КАМІНСЬКА Н.В., ПОЖИДАЄВА М.А.
ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПОЛІТИЧНОГО ФІНАНСУВАННЯ В УКРАЇНІ НА ШЛЯХУ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ТА ЄВРОАТЛАНТИЧНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ ... 257

ОБГОВОРЕННЯ, ДИСКУСІЇ, АКТУАЛЬНО

НАЧИНЯНИЙ Д.
КОРУПЦІЙНИЙ ХАРАКТЕР КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ ПЕРЕДБАЧЕНОГО СТ. 365-3 КК УКРАЇНИ ... 273
ОСТАП'ЮК А.Ю.
АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ФОРМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЦИВІЛЬНОГО ЗАХИСТУ НА РЕГІОНАЛЬНОМУ РІВНІ ... 280
МЕЛЬНИК Т.М.
СУТНІСТЬ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЮРИДИЧНОГО СУПРОВОДЖЕННЯ СТАТУТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ ... 286
КОБКО Є.В.
ФОРМИ МІЖНАРОДНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА У СФЕРІ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ ТА СПОРТУ ... 293
МУЗИЧУК Е.О.
ПЕРСПЕКТИВИ ВДОСКОНАЛЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНОГО ЗАКОНОДАВСТВА, ЩО РЕГУЛЮЄ ПРОТИДІЮ КОРУПЦІЙНИМ ПРОЯВАМ У ПУБЛІЧНІЙ СЛУЖБІ ... 299
БОГДАНОВ Р.І.
ФУНКЦІОНАЛЬНО-ОРГАНІЗАЦІЙНА ТА ШТАТНА СТРУКТУРА ТЕРИТОРІАЛЬНИХ УПРАВЛІНЬ ДЕРЖАВНОГО БЮРО РОЗСЛІДУВАНЬ ... 305
ЛЕПЕЙ М.В.
ТАКТИКА ДОПИТУ ПОТЕРПІЛИХ І СВІДКІВ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ШАХРАЙСТВА У СФЕРІ ВИКОРИСТАННЯ БАНКІВСЬКИХ ЕЛЕКТРОННИХ ПЛАТЕЖІВ ... 311

ОЛЕКСЮК Т.І.
ПОНЯТТЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ОБОРОНИ В УКРАЇНІ ... 317
ТРИНЯК М.В.
ПРОЯВ СОЦІАЛЬНОЇ ФУНКЦІЇ ТРУДОВОГО ПРАВА В ПРАВОВИХ НОРМАХ, ЩО РЕГЛАМЕНТУЮТЬ СВОБОДУ ВОЛІ ПРАЦІВНИКА І РОБОТОДАВЦЯ ПРИ ЗМІНІ ТРУДОВОГО ДОГОВОРУ В УМОВАХ РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ ... 324
МОСКАЛЕНКО О.В.
СВОБОДА ВОЛІ ПРАЦІВНИКА ТА РОБОТОДАВЦЯ ПРИ ЗМІНІ ТРУДОВОГО ДОГОВОРУ ... 331
СМАГЛЮК С.В.
ВИКОРИСТАННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ НЕГЛАСНИХ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ У ДОКАЗУВАННІ ТА В ІНШИХ ЦІЛЯХ ... 338
ВОРОНІНА К.О.
ОСОБЛИВОСТІ ВИЗНАЧЕННЯ ОЗНАК СУБ'ЄКТА ЗЛОЧИНУ, ПЕРЕДБАЧЕНОГО СТАТТЕЮ 437 КК УКРАЇНИ ... 344
НАДЖАФЛІ Е.
АДМІНІСТРАТИВНА ДИГІТАЛІЗАЦІЯ: РОЗВИТОК ПРАВОВИХ ЗАСАД ДИГІТАЛІЗАЦІЇ ВИКОНАВЧОЇ ВЛАДИ В 2003-2013 РОКАХ (ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ ЕКСКУРС) ... 350
КРАВЧУК М.Ю.
ОСОБЛИВОСТІ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ТРАНСПЛАНТАЦІЇ ОРГАНІВ ТА АНАТОМІЧНИХ МАТЕРІАЛІВ ЛЮДИНИ ... 358
РОССІХІН В.В., БОНДАРЕНКО І.М., РОССІХІНА Г.В.
ЗЛОВЖИВАННЯ ПРАВОМ У ПОДАТКОВИХ ВІДНОСИНАХ: ТЕОРІЯ ТА МІЖНАРОДНА ПРАКТИКА ... 363
ПРИСЯЖНЮК О.А.
ЩОДО ВИЗНАЧЕННЯ ДИСКРЕЦІЙНИХ ПОВНОВАЖЕНЬ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ НА ПОЧАТКОВІЙ СТАДІЇ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ПРОЦЕДУРИ ... 369
ЮРЧИШИН В.Д.
ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ В КРАЇНАХ ЄВРОПИ: ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ... 375
ВИЛКОВ С.В.
ДЕЯКІ АСПЕКТИ ОСКАРЖЕННЯ РІШЕНЬ АДВОКАТСЬКОГО САМОВРЯДУВАННЯ: ПОРЯДОК, ПІДСТАВИ ТА НАСЛІДКИ ... 384
ЗАГИКА В.М.
ПЕРСПЕКТИВНІ НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ВЗАЄМОДІЇ ТА КООРДИНАЦІЇ МІЖ СУБ'ЄКТАМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ОБОРОНИ УКРАЇНИ ... 392
КАРПАЄВ В.В.
ХАРАКТЕРИСТИКА ПРАВОВИХ ЗАСАД ПРОТИДІЇ ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ ... 398
МИКІЄВИЧ М.М.
ТРАНСФОРМАЦІЯ КОНЦЕПЦІЇ ЗМІШАНИХ УГОД (МІХІТУ) У ТОРГІВЕЛЬНІЙ ТА ІНВЕСТИЦІЙНІЙ ПОЛІТИЦІ ЄС: ВІД ПРОЦЕДУРНОГО ІНСТРУМЕНТУ ДО СТРАТЕГІЧНОГО ВИБОРУ ... 404
ФЕДУН С.В.
ЗАВДАННЯ ПІСЛЯДИПЛОМНОЇ ОСВІТИ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ: СУТНІСТЬ, ВИДИ ТА НЕДОЛІКИ ЗАКОНОДАВЧОЇ РЕГЛАМЕНТАЦІЇ ... 412
ЖЕРЕБЦОВ Д.Є.
СУТНІСТЬ ТА ОЗНАКИ ПРАЦІВНИКА ЯК СУБ'ЄКТА ТРУДОВИХ ПРАВОВІДНОСИН ... 420
СІРОТОВ О.А.
ЗМІСТ ТА СУТНІСТЬ РІВНОСТІ В СИСТЕМІ ПРАВОВИХ ПРИНЦИПІВ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ ... 427
БОЛВІНОВ С.П.
ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЦИФРОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ ... 432
ТУРЕНКО О.С., КУРАКІН О.М.
ЄВРОПЕЙСЬКА СИСТЕМА ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ ЯК НАДНАЦІОНАЛЬНИЙ ПРАВОПОРЯДОК: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ ВЗАЄМОДІЇ ПРАВА ЄС І СТАНДАРТІВ ЄКПЛ ... 439
АСАДЧЕВ Ю.І.
ДИСЦИПЛІНАРНЕ ПРОВАДЖЕННЯ ЩОДО АДВОКАТА: ПОНЯТТЯ, ПРАВОВА ПРИРОДА ТА ХАРАКТЕРНІ ОЗНАКИ ... 448
КВІЛІНСЬКИЙ О.С.
ЕТАП ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ТА ПРАКТИЧНОЇ АДАПТАЦІЇ УПРАВЛІННЯ РОЗВИТКОМ ТЕХНОЛОГІЙ ТА СИСТЕМ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ В УКРАЇНІ ... 453
КОВИРШИН В.В.
ЩОДО СУТНОСТІ ТА ОЗНАК КРИМІНАЛЬНОЇ ПРОЦЕСУАЛЬНОЇ ФОРМИ ... 459
ГЕРАСИМЧУК Р.В.
СИСТЕМА ПРИНЦИПІВ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ТА СВОБОД ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА ПРАВООХОРОННИМИ ОРГАНАМИ В УМОВАХ ДІЇ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ ... 464
ІВАНІСОВ Р.В.
ПРИНЦИП ПРАВОВОЇ ВИЗНАЧЕНОСТІ ЯК ФУНДАМЕНТАЛЬНА ЗАСАДА АДАПТАЦІЯ ЦИВІЛЬНОГО ПРАВА УКРАЇНИ ... 469

ДІЯЛЬНІСТЬ МІЛІЦІЇ УРСР ЩОДО ВИРІШЕННЯ ПРОБЛЕМИ ДИТЯЧОЇ БЕЗПРИТУЛЬНОСТІ ТА БЕЗДОГЛЯДНОСТІ У 1950-ТІ РР.

ГРЕЧЕНКО Володимир Анатолійович - доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри соціально-гуманітарних дисциплін факультету №6, Харківський національний університет внутрішніх справ, заслужений працівник освіти України

ORCID:http://orcid.org/0000-0002-6046-017

ЯРМИШ Олександр Назарович - доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України, провідний науковий співробітник Державного науково-дослідного інституту МВС України, заслужений юрист України

ORCID: http:// orcid.org/0000-0002-4811-4520

УДК 343.9:[343.37+343.55](477)"195"

DOI: https://doi.org/10.32782/ep.2024.2.1

Досліджуються питання боротьби міліції з дитячою бездоглядністю та безпритульністю, а також зі злочинністю неповнолітніх упродовж 1950-х років. Аналізуються причини цього явища, пов'язані з соціально-економічною ситуацією в країні, наслідками війни та повоєнною розрухою, недоліками в роботі закладів освіти та міліції. Акцентується увага на тому, що безпритульні підлітки та неповнолітні злочинці – це діти, народжені у роки Другої світової війни, на яких психологічно вплинуло це лихоліття. Число бездоглядних та безпритульних дітей протягом досліджуваного періоду залишалося значним і не мало тенденції до зменшення. У статті висвітлюються основні заходи органів внутрішніх справ щодо вирішення цієї проблеми. Це питання намагалися вирішити за допомогою функціонування дитячих кімнат міліції, дитячих приймачів- розподільників, а для неповнолітніх злочинців – через дитячі колонії. Але соціалістична держава не могла ліквідувати цю проблему, хоча таке завдання перед органами внутрішніх справ періодично ставилося. Ці питання розглядалися на колегії міністерства внутрішніх справ, але основна увага тут приділялася удосконаленню роботи дитячих колоній. З метою подальшого покращення роботи міліції по боротьбі з дитячою безпритульністю та бездоглядністю було переглянуто дислокацію дитячих кімнат за рахунок існуючих штатів, у низці областей було знову відкрито 14 дитячих кімнат. Поряд з активізацією практичної діяльності установ міліції щодо вилучення з вулиць та інших громадських місць безпритульних та бездоглядних дітей, проводились профілактичні заходи, спрямовані на запобігання та припинення дитячої безпритульності та злочинності серед неповнолітніх. У низці міст було організовано чергування педагогів та молодіжного активу, які надавали певну допомогу в роботі інспекторів дитячих кімнат.

Ключові слова: Україна, міліція, бездоглядність та безпритульність дітей, злочинність неповнолітніх, дитячі розподільники, дитячі будинки, дитячі колонії.

Постановка проблеми

Проблема дитячої безпритульності і бездоглядності та боротьби з нею існує вже багато десятиліть, але й до цього часу не зникає з соціального життя населення, практичної діяльності правоохоронних органів та уваги дослідників різних сфер науки: істориків права, кримінологів, педагогів, психологів, соціологів, фахівців загальної історії. На це впливає чимало чинників, зокрема, значний відсоток дитячої та підліткової злочинності, яка характеризується високим ступенем агресивності. У багатьох випадках неповнолітні злочинці орієнтуються не на задоволення елементарних фізичних потреб, як це було раніше, скажімо, у перші роки після Другої світової війни, а на матеріальне збагачення. Зростає й кількість правопорушень,

вчинених неповнолітніми у стані алкогольного та наркотичного сп'яніння. За даними міністерства охорони здоров'я України, загальна кількість «вуличних» дітей і підлітків у віковій категорії 10—18 років, які потребували захисту станом на 2009 р. складала близько 115 тисяч (1, р.177). Нові, ще більш гострі проблеми виникли стосовно бездоглядності та безпритульності дітей у зв'язку з розгортанням повномасштабної агресії росії проти України. Значна кількість загиблих цивільних людей, багато з яких залишили сиротами своїх дітей, велика міграція населення через бойові дії, у тому числі з тимчасово окупованих рашистами територій, ще більше загострили цю проблему, яка була непростою і в мирний час. У цьому зв'язку особливо важливими є розробка та впровадження цілеспрямованої та дієвої державної політики у сфері опікування неповнолітніми громадянами, боротьби з безпритульністю та бездоглядністю. Виходячи з цього, актуальним є звернення до досвіду минулого, де істотну роль у вирішенні проблем бездоглядності та безпритульності, протидії дитячій злочинності відігравала міліція. Це дозволяє використати позитивне у цьому досвіді та, відкинувши негатив, обрати обгрунтований з політичної, соціально-економічної та правової точок зору шлях, найбільш доцільний для вирішення цієї проблеми.

Стан дослідження проблеми

Проблема бездоглядності та безпритульності дітей на різних етапах історії неодноразово була предметом уваги вітчизняних істориків, але, в основному, їхні роботи були присвячені періодам 1920-х – початку 1930-х років, добі Другої світової війни та повоєнному періоду. Мало дослідженим у цьому плані є період 1950-х років, особливо в історико-правовому аспекті. Деякі аспекти цієї проблематики, зокрема те, що стосується злочинності серед молоді, знайшли своє висвітлення у докторській дисертації С.А. Саблука «Кримінально-правовий контроль за злочинністю в Україні у 1922-1960 рр.» (2) (2017 р.). Ґрунтовним дослідженням є докторська дисертація О.І. Андрухіва « Боротьба з дитячою безпритульністю та бездоглядністю в західних областях України у 1940-1950-х роках» (2019), але вона переважно базується на матеріалі регіонального масштабу. Тому, як висновок, слід зазначити, що на сьогодні все ще недостатньо дослідженою залишається ціла низка питань стосовно спроб міліції щодо ліквідації дитячої безпритульності та бездоглядності в УРСР у 1950-ті рр., проблем, пов'язаних із розвитком системи виховання «важких» підлітків, що стали на шлях порушення закону, спільної діяльності громадськості та міліції в справі попередження бездоглядності та правопорушень неповнолітніх.

Мета та завдання дослідження

Стаття присвячена комплексному вивченню найважливіших аспектів процесу подолання дитячої безпритульності та бездоглядності, протидії злочинності неповнолітніх в умовах лібералізації радянського політичного режиму (1950-ті роки).

Наукова новизна дослідження

У цій науковій розвідці вперше систематизовано історичний досвід міліції у вирішенні проблеми боротьби з дитячою бездоглядністю та безпритульністю та протидії злочинності неповнолітніх. Показано основні напрями цієї роботи, використання з цією метою різних форм і методів, включаючи дитячі колонії, дитячі приймачі-розподільники, дитячі кімнати, співпрацю органів внутрішніх справ з різними громадськими організаціями, закладами освіти. Розкрито безпосередню діяльність МВС УРСР у цьому напрямі, зокрема рішення Колегії міністерства з цього питання. Значно доповнено також аналіз причин указаних явищ, у тому числі погляди окремих правоохоронців, які подали до керівництва доповідні з викладом власних поглядів на цю проблему. Уточнено дані щодо кількості бездоглядних та безпритульних дітей, злочинності в середовищі неповнолітніх у цей період. Уперше показана пропагандистська діяльність відомчих, міліцейських засобів масової інформації, присвячена висвітленню досвіду кращих інспекторів дитячих кімнат республіки – працівників міліції.

Виклад основного матеріалу

У 1952 р. ЦК КП України і Рада Міністрів УРСР прийняли постанову «Про заходи ліквідації дитячої бездоглядності і безпритульності в Українській РСР», у якій, крім вимог «посилити» роботу з влаштування безпритульних дітей, вимагалося від органів міліції ефективніше вживати різних заходів з профілактики, попередження та ліквідації злочинності серед неповнолітніх (3, с.31). Але й через 4 роки проблема була ще дуже далекою від свого вирішення. У 1956 р. заклади міліції МВС УРСР затримали на вулицях 2933 безпритульних і 45561 бездоглядних дітей. Кількість безпритульних дітей, затриманих на вулицях порівняно з 1955 р., зменшилася на 951 особу або на 24 %, а бездоглядних дітей – на 7610 чол. або 14,3 %. З числа дітей, доставлених у відділи міліції, було працевлаштовано 2064 особи, направлено до дитячих розподільників УВД 3171 особу, повернуто батькам – 43259 (4, арк.2). У 1956 р. за бездоглядність дітей було притягнуто до адміністративної відповідальності 33042 батьків, у тому числі 14819 – попереджено і 18223 – оштрафовано на загальну суму 985 377 руб. У тому ж таки 1956 р. міліцією України було притягнуто до кримінальної відповідальності 6534 неповнолітніх віком до 18 років, 57,4 % (3753) – за крадіжки, 27 % (1770) – за хуліганство, 10,4 % (681) – за розбійні напади. За вбивства було притягнуто до відповідальності 46 неповнолітніх, за зґвалтування –126, за інші злочини –158 осіб (4, арк.4). Як бачимо, цифри, наведені вище, свідчать, що проблема була значною і гостроактуальною. Серед неповнолітніх найбільше було притягнуто до кримінальної відповідальності за крадіжки.

Слід відзначити, що деякі місцеві органи міліції не лише боролися за зменшення дитячої безпритульності та бездоглядності, але й намагалися виявити причини цього явища з тим, щоб покращити профілактичну роботу у цьому напрямі. Про це свідчить, зокрема Доповідна записка начальника Дніпропетровського дитячого приймальника старшого лейтенанта Галая про основні причини втечі дітей і підлітків із сім'ї від 13 квітня 1955 р. з грифом «таємно». Він вважав, що основними причинами втечі дітей та підлітків із сім'ї були: 1. Недостатня увага до виховання дітей батьками, невміле виховання (фізичне покарання, погрози, відсутність нагляду за підлітками), а також негідна поведінка батьків (морально-побутова розбещеність, пияцтво, сварки, розлучення, друге одруження). 2. «Неправильний метод підходу до учнів з боку окремих вчителів, що виражався в тому, що за пустощі, грубості вчитель посилав учня по батьків чи відбирав книжки. Учень, боючись покарання, яке буде від батьків, не йшов додому, а їхав з міста. Низка підлітків йшла із дому тому, що була виключена зі школи за хуліганство» 3. Прагнення до подорожей, особливо в літній період (5, арк.66 -67). Це теж, на думку автора записки, свідчило про незадовільну організацію літнього відпочинку учнів. 4. Те, що органи влади не вживали радикальних заходів до батьків, які допускали втечу підлітків із сім'ї, школи, проводили слабку роботу з батьками. Багато дітей і підлітків, які надходили у дитприймач, мали 3–4 класи освіти і вже по два роки не навчалися і не хотіли вчитися в школі, ніде не працювали, а постійно роз'їжджали містами СРСР. Його аналіз показував, що найбільше вступ дітей та підлітків до ДПР починався з настанням навчального року у школах. 5.У якості винятку, автор називав таку причину, як відхід підлітків із сім'ї через матеріальну незабезпеченість. Винятком це було названо невипадково, адже не можна було вважати основною причиною втечі дітей з дому низький матеріальний рівень життя людей. Це суперечило основним постулатам теорії радянського соціалізму, що з кожним роком «жити стає краще і веселіше».

Кожну свою тезу автор обґрунтовував чисельними прикладами (по 5-6 на кожну тезу), якими буквально рясніє документ. Так, аргументуючи свою першу тезу про морально-побутову розбещеність батьків, автор навів такий приклад: вихованка Ярмольчук Раїса, 1938 року народження, уродженка с. Москвин, Березовського району, Рівненської області, пішла з дому тому, що її мати вела розпусний спосіб життя, кілька разів виходила заміж. А вихованець Лепетинський Анатолій, 1938 року народження, уродженець селища Будьонного, Сталінської області пі-

шов з дому тому, що батьки не вимагали виконання домашнього та шкільного режиму, виконували всі його забаганки, причому він не вчився. (Не зовсім зрозуміле і аргументоване пояснення – чого ж було йти, якщо виконувалися всі забаганки?). Наводився і приклад втечі з дому через важке матеріальне становище у сім'ї. У грудні 1954 р. до дитприймача надійшов підліток Кирюшин Євген 1941 року народження, уродженець міста Харкова. Пішов з дому 3-й раз через тяжке матеріальне становище батьків, батько його – інвалід, отримував 200 рублів пенсії, мати була хвора. Сім'я складалася з 8 осіб, найстарший син 16 років, навчався.

Для загального покращення ситуації автор доповідної записки вважав необхідним провести такі заходи: «1. Підвищити почуття відповідальності батьків за вихованням та нагляд за дітьми, стягувати з них грошовий штраф за недогляд за дітьми. 2. Школам посилити роботу з батьками, більше проводити з ними лекцій, доповідей, зборів щодо методів виховання дітей у сім'ї. Більше висвітлювати у пресі питання виховання. Адже, окрім журналу «Сім'я та школа», який лімітований та дуже мало доступний батькам, інші видання дуже рідко друкують такі статті. 3. Посилити вимоги до працівників залізничного транспорту. До дитячого приймача надходять діти з Далекого Сходу, Сибіру, Уралу, Середньої Азії, причому останні їдуть безперешкодно, ніде не затримуються. Це свідчить, що органи транспортної міліції, провідники, ревізори питаннями ліквідації бездоглядності не займаються. 4. Дуже багато надходить дітей за санкцією прокурора. Багато батьків протестували, що їхніх дітей направляли в колонії, загрожували працівникам міліції та дитприймача, сприяли своїм дітям у крадіжках, але заходи до них не вживалися (5, арк.67-68).

Слід відзначити, що деякі причини втеч дітей та підлітків у доповідній записці називаються правильно, і приклади, що в ній наводяться, теж є достатньо характерними. Автор критикує і громадські організації, і школи, і міліцію за недоліки у цій роботі. Заходи, які він пропонує для поліпшення цієї роботи, написані в дусі того часу, достатньо тривіальні, але інших, мабуть, і не могло бути, оскільки радянська кримінологічна наука у цьому аспекті досліджень тоді відставала, часто ігноруючи соціальний бік цього явища і не маючи змоги говорити про недоліки самої соціалістичної системи. Принагідно зауважимо, що сучасна кримінологічна, педагогічна та психологічна науки виділяють такі причини розвитку дитячої бездоглядності та безпритульності: проблеми в економічній сфері, низький рівень життя широких верств населення, повсюдне ослаблення сімейних підвалин, втрата молодим поколінням моральних цінностей, пияцтво та алкоголізм, недоліки в організації навчально-виховної діяльності (6, с.5-6). До цього всього слід додати певні особливості цієї епохи. Підлітки 1950-х – це діти, народжені у роки Другої світової війни, які з перших років життя пережили жахи війни, втрату та каліцтва батьків, недоїдання та Голод 1946-1947 рр., дефіцит елементарних товарів, недоліки повоєнної школи з незначною кількістю серед педагогів чоловіків, недостатню увагу до себе з боку влади та суспільства, яке вирішувало завдання відновлення економіки та трансформації політичного режиму.

Про кращих співробітників міліції, які працювали з «важкими» підлітками, писали в газетах, усіляко пропагуючи їхній досвід. Але це були статті «лакувально – захвального» типу, написані, як правило, стереотипно, у дусі штампів соціалістичного реалізму. Характерним прикладом є стаття у відомчій газеті «Радянський міліціонер» про інспектора дитячої кімнати Харцизького відділення міліції Сталінської області Є.І. Петриченко від 5 травня 1955 р. Стаття починається з того, що в інспекторки сьогодні багато роботи, бо вона готує доповідь на батьківських зборах у школі. У кімнаті «чисто, затишно, – пише кореспондент, – на стінах портрети Леніна і Сталіна, піонерів-героїв. Характерним для роботи інспектора є тісні зв'язки з громадськістю». Працівники міліції зробили для населення понад 20 доповідей та 50 бесід з питань боротьби з дитячою безоглядністю. За сумлінне ставлення до своїх обов'язків міністр внутрішніх справ УРСР нагородив Є.І. Петриченко іменним годинником (7).

Позитивно також писали в цій же газеті і про інспектора дитячої кімнати 11-го від-

ділення міліції м. Сталіно В.Н. Калугіну. За вмілу організацію роботи Калугіна була нагороджена медаллю «За відмінну службу по охороні громадського порядку», їй було вручено значок «Відмінник міліції». Однак, як відзначала та ж газета, існували такі дитячі кімнати, діяльність яких аж ніяк не можна було вважати задовільною. Окремі начальники органів недооцінювали роботу з дітьми, відволікаючи працівників дитячих кімнат від їхніх безпосередніх обов'язків. У приміщенні дитячої кімнати при Чугуївському відділі, Харківської області, близько року жив заступник начальника відділу, а помічник інспектора Дорофєєва була завантажена роботою у паспортному столі.

Не при всіх відділах і відділеннях міліції були створені дитячі кімнати. Їх не було у чотирьох відділеннях Сталінської області, трьох – у Харківській та інших. Однак керівники органів міліції не добивалися від виконкомів місцевих рад надання приміщень. Працівники відділу служби управління міліції республіки недостатньо допомагали інспекторам дитячих кімнат. Буваючи на місцях, вони глибоко не вникали у їхню роботу, не узагальнювали і не поширювали досвід кращих працівників дитячих кімнат. Про стан справ на місцях тут нерідко судили за застарілими довідками і зведеннями (8).

Слід відзначити, що така характеристика роботи дитячих кімнат була досить об'єктивною і відповідала тогочасним реаліям.

Колегія МВС УРСР періодично розглядала також питання про стан та поліпшення виховної роботи в дитячих колоніях. Так, 14 липня 1955 р. Колегія МВС УРСР розглянула питання «Про хід виконання постанови ЦК КП України від 3 грудня 1954 р. «Про серйозні недоліки в роботі МВС УРСР по керівництву дитячими колоніями». Колегія МВС УРСР відзначила, що внаслідок проведених заходів робота дитячих колоній покращилась. За час, що минув після постанови ЦК КП України, у колоніях не було допущено жодних заворушень.(Звернімо увагу – відсутність заворушень характеризується як найбільше досягнення!).

Водночас у роботі відділу та окремих колоній мали ще місце серйозні недоліки. Від засуджених підлітків зі слідчих в'язниць не завжди здійснювався своєчасно. В окремих колоніях (Харківська, Кременчуцька) допускалося утримання засуджених підлітків без урахування їхньої соціальної небезпеки. У Бучанській, Городоцькій колоніях не були організовані карантини і тому попереднє вивчення підлітків, що надходили, не здійснювалося. У Таганчанській, Київській, Львівській №5 та Городоцькій колоніях дисципліна серед підлітків перебувала на низькому рівні, допускалося багато порушень режиму. Відділ дитячих колоній не пред'являв належної вимогливості до керівництва колоній з виконання вказівок щодо обов'язкового залучення підлітків до суспільно-корисної праці. У Городоцькій колонії виробництво взагалі не було організовано, у Київській колонії працювало лише 75 % підлітків, закріплених за цехами. Незважаючи на проведену роботу зі зміцнення кадрів працівників дитячих установ Міністерства, у колоніях ще був якісний некомплект керівного та особливо виховного складу.

Колегія МВС УРСР вважала, що ці та інші недоліки в роботі колоній були, насамперед, наслідком недостатньої вимогливості керівництва відділу до керівного складу підпорядкованих підрозділів УМВС областей (9, арк.142-143).

Деякі заходи щодо поліпшення виховання дітей, які залишилися без піклування батьків, містилися у постанові Ради міністрів СРСР від 9 серпня 1956 р. У ньому, зокрема, передбачалося приступити з 1956 року до здійснення середньої освіти вихованців дитячих будинків та створити вихованцям необхідні умови для підготовки їх до роботи в різних галузях народного господарства. У зв'язку із запровадженням середньої освіти для вихованців дитячих будинків планувалося визначити перебування їх у дитячих будинках до 18-річного віку; створити протягом 1956–1957 рр. при дитячих будинках підсобні сільські господарства та навчально-виробничі майстерні та зміцнити матеріальну базу наявних підсобних господарств та майстерень. Передбачалося також надати допомогу дитячим будинкам у придбанні для підсобних господарств робочої та продуктивної худоби, сільськогосподарських

машин та інвентаря, насіння та мінеральних добрив. Міністерствам та відомствам СРСР та союзних республік надавалося право передавати безоплатно дитячим будинкам верстати, двигуни внутрішнього згоряння, електродвигуни, сільськогосподарські машини, трактори, автомобілі, деталі машин, інструменти та інше обладнання. Для підготовки з вихованців дитячих будинків висококваліфікованих робітників із середньою освітою планувалося організувати в 1957 році в системі Головного управління трудових резервів при Раді міністрів СРСР 30 професійно-технічних училищ з 12-річним терміном навчання (включаючи термін загальноосвітньої підготовки, а для тих вихованців дитячих будинків, які не зможуть до 18 років закінчити середню школу, створити спеціальні професійно-технічні училища з 4-річним терміном навчання для підготовки кваліфікованих робітників з освітою в обсязі семирічної школи. Міністерству оборони СРСР приписувалося щорічно виділяти у суворовських та нахімовських училищах не менше 15 % місць для прийому найкращих вихованців дитячих будинків. Планувалося також забезпечити безвідмовний прийом до професійних навчальних закладів усіх вихованців дитячих будинків, які підлягали працевлаштуванню, незалежно від їхнього загальноосвітнього рівня; видавати безкоштовно обмундирування колишнім вихованцям дитячих будинків, які навчалися у школах ФЗН, ФЗУ та профтехшколах; видавати безкоштовно вихованцям дитячих будинків, що направлялися на роботу після закінчення навчальних закладів трудових резервів, шкіл ФЗН, ФЗУ та профтехшкіл, крім одержуваного обмундирування, по одному комплекту постільних речей. Підприємствам та організаціям, які здійснювали шефство над дитячими будинками, надавалося право допомагати у ремонті будівель дитячих будинків. Вихованців дитячих будинків, які не відповідали вимогам прийому до ремісничих училищ, училищ механізації сільського господарства, шкіл ФЗН, ФЗУ та профтехшколи та спрямованих на роботу в різні галузі народного господарства, залишати у дитячих будинках терміном до 6 місяців, а вихованців, які мали фізичні вади та хронічні захворювання, – терміном не більше одного року; у разі потреби переведення працевлаштованого вихованця з одного підприємства на інше протягом першого року після випуску зараховувати його на харчування в дитячому будинку на строк не більше місяця та надавати йому допомогу в повторному влаштуванні на роботу.

Встановлювалося, що прибутки підсобних господарств та навчально-виробничих майстерень дитячих будинків, професійно-технічних та спеціальних професійно-технічних училищ скеровуються також на покращення культурно-побутового обслуговування та харчування вихованців понад асигнувань, передбачених бюджетом. Також з 1 жовтня 1956 р. у дитячих будинках середня витрата на харчування вихователів встановлювалася на 10 % вище середньої витрати, прийнятої за бюджетом на 1956 рік для дитячих будинків загального типу. У зв'язку із цим Радам міністрів союзних республік доручалося затвердити нові норми харчування для вихованців дитячих будинків (10, с.434-435).

Як видно з цього документа, заплановані заходи повинні були покращити не тільки матеріальне забезпечення дітей, що знаходилися в дитбудинках та залишилися без догляду батьків, але й поліпшити їхнє виховання та зменшити дитячу злочинність таким опосередкованим способом.

З метою подальшого покращення роботи міліції по боротьбі з дитячою безпритульністю та бездоглядністю було переглянуто дислокацію дитячих кімнат за рахунок існуючих штатів, у низці областей знову відкрито 14 дитячих кімнат.

Поряд з активізацією практичної діяльності установ міліції щодо вилучення з вулиць та інших громадських місць безпритульних та бездоглядних дітей проводились профілактичні заходи, спрямовані на запобігання та припинення дитячої безпритульності та злочинності серед неповнолітніх. У низці міст було організовано чергування педагогів та комсомольського активу, які надавали певну допомогу в роботі інспекторів дитячих кімнат.

У 1958 р. було затверджено «Положення про комісії з влаштування дітей та підлітків,

що залишилися без батьків, при обласних, міських та районних Радах народних депутатів трудящих». Створені на основі цього положення комісії багато у чому були схожі на своїх попередників. До їхньої компетенції входила організація роботи державних органів та громадських організацій з виявлення бездоглядних дітей та влаштування їх у дитячі будинки та школи-інтернати, до сімей під опіку і патронат, у колективи трудящих тощо. Комісії розглядали та вирішували питання, що стосувалися ізоляції неповнолітніх правопорушників і їх направлення до установ системи МВС – дитячих трудових колоній. Проте виконавчі функції по веденню розпочатих комісіями справ надавалися цілому ряду державних та громадських організацій, до яких передавалися зібрані комісіями матеріали. Такий порядок стримував активність комісій, що негативно відображалося на ефективності захисту прав неповнолітніх (11, с.235). Тому 30 грудня 1961 р. Президія Верховної Ради УРСР затвердила «Положення про комісії у справах неповнолітніх Української РСР». Метою роботи комісій стала розробка та здійснення різних заходів, спрямованих на попередження бездоглядності та безпритульності, захист здорових інтересів неповнолітніх, конкретна допомога сім'ї, школі, колективам робітників у соціалізації «важких» дітей та підлітків, охорона їхніх прав. Комісії стали основним органом, який здійснював охорону прав дітей, сприяв попередженню бездоглядності та правопорушень неповнолітніх, координуючим центром для органів та громадських організацій, які займалися питаннями неповнолітніх(12, с.329).

Про те, якою була ситуація з бездоглядністю та правопорушеннями неповнолітніх у 1959 р. на Чернігівщині, видно з таємної доповідної начальника Чернігівського дитячого приймальника – розподільника начальнику відділу дитячих колоній МВС УРСР А.Е. Воротіну про роботу очолюваної ним установи у 1959 р. від 4 січня 1960 р. У ній відзначалося, що надходження дітей до дитприймача в поточному році скоротилося порівняно з 1956 р. всього на 10 осіб, що свідчило, що гострота цієї проблеми за 3 роки, які минули, не зменшилася. Протягом 1959 р. працівниками міліції, дитприймача та громадськістю на території області було затримано 1602 неповнолітніх, з них: а) за бездоглядність – 796, б) за безпритульність – 34, в) за бешкет – 492, г) за дрібні крадіжки – 38, д) за бродяжництво – 92, е) за порушення загального порядку – 36, ж) за хуліганство – 14 (13, арк.141). Як видно, найбільше неповнолітніх було затримано за бездоглядність.

Неповнолітніми було вчинено 64 злочини, за що було притягнуто до кримінальної відповідальності – 45 осіб. Із згаданої вище кількості бездоглядних та безпритульних працівниками дитячих кімнат затримано 858 осіб, з них: а) за бешкет – 364, б) за безпритульність – 20, в) за бродяжництво – 92, г) за порушення загального порядку – 90, д) за порушення правил вуличного руху – 52 (13, арк.142). Найбільше затриманих було за бешкет.

Основною причиною злочинності серед неповнолітніх та дитячої бездоглядності автор доповідної вважав безвідповідальне ставлення багатьох батьків до виховання своїх дітей. Наводилися і відповідні приклади. Так, 18 квітня 1959 р. учні 6-го класу Чернігівської середньої школи № 13 Сергєєв Володимир, 1946 року народження, та Ступак Михайло, 1945 р. народження, викрали кошик із продуктами у їдальні школи. Сергєєв і раніше займався крадіжкою: 8 березня 1959 р. викрав у школі столярний інструмент, вчиняв кишенькові крадіжки. Батько Володимира – Сергєєв Олександр Петрович – член КПРС, працював в Облзаготзерно, зовсім не займався вихованням сина, не контролював його поведінку в школі та вдома, а мати пиячила і негативно впливала на хлопчика. За місцем роботи Сергєєва дитприймачем була направлена інформація, у зв'язку з чим його несерйозне ставлення до виховання сина обговорювалося на партійних зборах, і його було попереджено (13, арк.143).

Далі автор доповідної відзначав, що в деяких школах незадовільно проводилася виховна робота серед учнів, була відсутня належна організація позашкільної роботи. Великою була кількість випадків порушення дисципліни та громадського порядку серед учнів Чернігівських шкіл №№ 14 та 8, Бо-

бровицької середньої школи та низки інших шкіл. Мали місце факти відпустки неповнолітнім спиртних напоїв та тютюнових виробів. У низці міст (Чернігів, Прилуки, Борзна та ін.) повільно вирішувалися питання працевлаштування підлітків, що також було однією з причин злочинів та інших правопорушень серед неповнолітніх.

Працівниками дитячих кімнат та дитячого приймача-розподільника було проведено деяку профілактичну роботу щодо запобігання злочинності та бездоглядності серед неповнолітніх та мобілізації громадськості на боротьбу з цим злом. Батьки, діти яких затримувалися за різні порушення, викликалися на бесіду до міських та районних відділів міліції, до дитячої кімнати, дитприймача, на засідання рад дитячих кімнат. Усього за 12 місяців 1959 р. було викликано на розмову 736 осіб. З метою вивчення причин дитячої бездоглядності працівниками дитячих кімнат та дитприймача спільно з активом громадськості було відвідано 260 квартир дітей-правопорушників. До місцевих партійних, радянських, комсомольських органів, а також за місцем роботи батьків, які не забезпечували належного виховання своїх дітей, було направлено 237 письмових інформацій для вжиття до них відповідних заходів партійного та громадського впливу. Вживалися заходи до працевлаштування підлітків, які ніде не працювали, не вчилися та вчиняли правопорушення. Працівники дитячого приймача-розподільника за допомогою партійно-радянських органів протягом 12 місяців працевлаштували 37 підлітків. Поряд з профілактичними заходами вживалися й адміністративні заходи до батьків, які допускали бездоглядність дітей. За минуле півріччя за бездоглядність було оштрафовано – 221 особу, попереджено усно 491 особу, у пресі – 14 осіб. У практиці роботи дитячих кімнат та дитприймача було чимало випадків виправлення підлітків, які раніше вчиняли злочини та правопорушення. Автор доповіді наводив у документі відповідні приклади (13, арк.144-149).

Слід відзначити, що у 1960 р. в Україні функціонувало 22 приймача- розподільника, у тому числі в Києві, Львові, Вінниці, Дніпропетровську, Чернігові, Сімферополі та інших обласних центрах. Крім того, також у містах Кривий Ріг, Шепетівка, Слов'янськ, селі Теремно Волинської області. Проте в деяких областях їх зовсім не було: Станіславській, Рівненській, Тернопільській, Черкаській та Миколаївській. Якщо діти затримувалися на території цих областей, вони спрямовувалися у найближчу географічно область, де були приймачі – розподільники (13, арк.68-70). Звертає на себе увагу, що таких розподільників не було на території кількох західних областей України, що означає, що ця проблема тут не була такою гострою, можливо, в силу традицій, кращого виховання дітей. Але це припущення, оскільки, принаймні в документах МВС того часу, цей факт не аналізується.

Висновки

Завдання ліквідації дитячої бездоглядності та безпритульності та пов'язану з ними проблему зменшення дитячої злочинності, поставлене перед правоохоронними органами урядом країни у 1952 р., міліція не могла вирішити апріорі. На це впливали соціально-економічні, біологічні та психологічні чинники цього явища, які корелювалися з низьким рівнем життя радянських людей, впливом на молоде покоління війни та повоєнної розрухи, недоліками у вихованні дітей та підлітків з боку освітніх закладів, недоопрацюваннями органів міліції. Разом з тим, слід підкреслити, що міліція докладала значних зусиль для вирішення цієї проблеми через дитячі кімнати, дитячі приймачі-розподільники, роботу інспекторів дитячих кімнат, а також спробами перевиховання малолітніх злочинців у дитячих колоніях. Ці зусилля мали певні і достатньо значні результати, вони дали змогу «перекуватися» і перетворитися в нормальних людей тисячам підлітків. На цю проблему впливало і певне покращення з середини 1950-х років соціально-економічної ситуації в державі. Тому ситуація з бездоглядними та безпритульними дітьми часом поліпшувалася, але все ж залишалася достатньо гострою і відчутною для всього суспільства.

Література

1. Child Poverty and Disparities in Ukraine / E.M. Libanova. UNICEF, 2009. 264 p.

2. Саблук С.А. Кримінально-правовий контроль за злочинністю в Україні у 1922-1960 рр.: дис… докт. юр. наук. Національна академія внутрішніх справ, Київ, 2017. 476 с.

3. Андрухів О. І. Боротьба з дитячою безпритульністю та бездоглядністю в західних областях України у 1940-1950-хроках: історико-правове дослідження: дис…докт. юр. наук. Університет імені Короля Данила. Івано-Франківськ. 2019. 453 с.

4. Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГО України). Ф. 1. Оп. 24. Спр. 4626.Арк.2.

5. Галузевий державний архів МВС України (ГДА МВС України). Ф. 11. Оп. 1. Спр. 182. Арк. 66-68.

6. Оржеховська В.М. Сучасні проблеми дитячої бездоглядності в Україні: аналіз, шляхи подолання. Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді: збірник наукових праць. Камянець-Подільський: Видавець Зволейко Д.Г., 2009. Вип.13.Кн.ІІ.С.5-6.

7. Владіміров І. Інспектор дитячої кімнати Харцизького відділення міліції Сталінської області Є.І. Петриченко. *Радянський міліціонер.* 1955. 5 травня.

8. Дитячі кімнати міліції. *Радянський міліціонер.* 1955.13 листопада.

9. ГДА МВС України. Ф. 46. Оп. 1. Спр. 235. Арк. 142–143.

10. Про заходи щодо поліпшення виховання дітей, які залишилися без піклування батьків : постанова Ради Міністрів СРСР від 9 серпня 1956 р. // Міністерство внутрішніх справ України: події, керівники, документи та матеріали (1917–2017 рр.) : наук. вид. / авт. кол. : М.Г. Вербенський, О.Н. Ярмиш, В.О. Криволапчук, Т.О. Проценко, В.В. Ткаченко, В.М. Чисніков, Т.А. Плугатар, В.А. Довбня, О.В. Кожухар ; за заг. ред. А.Б. Авакова. К., 2016. Т. 6. : Міністерство внутрішніх справ – Міністерство охорони громадського порядку Радянської України в період десталінізації та подальших реорганізацій (5 березня 1953 р. – грудень 1968 р.). К.–Х. : Мачулін, 2016. С. 434–435.

11. Саблук Сергій. Організаційно-правові заходи протидії дитячій злочинності в УРСР у 1930-1950-х роках. *Підприємництво, господарство і право.*2020. №10. С. 232- 236.

SUMMARY

The issue of the police's fight against child neglect and homelessness, as well as juvenile delinquency during the 1950s, is investigated. The reasons for this phenomenon are analyzed, related to the socio-economic situation in the country, the consequences of the war and post-war devastation, shortcomings in the work of educational institutions and the police. Emphasis is placed on the fact that homeless teenagers and juvenile delinquents are children born during the Second World War, who were psychologically affected by this calamity. The number of neglected and homeless children during the studied period remained significant and did not show a tendency to decrease. The article highlights the main measures of internal affairs bodies to solve this problem. They tried to solve this issue with the help of the operation of children's rooms of the police, children's receivers-distributors, and for juvenile criminals - through children's colonies. But the socialist state could not eliminate this problem, although such a task was periodically put before the internal affairs bodies. These issues were discussed at the collegium of the Ministry of Internal Affairs, but the main attention was paid here to improving the work of children's colonies. In order to further improve the work of the militia in the fight against child homelessness and neglect, the allocation of children's rooms was revised at the expense of existing states, and 14 children's rooms were reopened in a number of regions. Along with the intensification of the practical activities of police agencies in removing homeless and neglected children from the streets and other public places, preventive measures aimed at preventing and stopping child homelessness and crime among minors were carried out. In a number of cities, watch of teachers and youth workers were organized, who provided some assistance in the work of inspectors of children's rooms.

Key words: Ukraine, police, neglect and homelessness of children, juvenile delinquency, children's distributors, children's homes, children's colonies.

12. Несинова С. В. Державні гарантії захисту права дитини на особливу турботу про здоров'я підростаючого покоління в Українській РСР у 60–80 рр. XX ст. *Науковий вісник НАВСУ.* 2005. № 1. С. 328–338.

13. ГДА МВС України. Ф. 11. Оп. 1. Спр. 279. Арк. 68-70, 140-149.

СПІВВІДНОШЕННЯ ОСОБИСТОГО НЕМАЙНОВОГО БЛАГА ТА ПРАВА: ОКРЕМІ ПИТАННЯ ПРАВОРОЗУМІННЯ

РЯБИЙ Денис Вікторович - аспірант Харківського національного університету внутрішніх справ

УДК 347.121.2
DOI: https://doi.org/10.32782/ep.2024.2.2

У статті досліджується співвідношення особистого немайнового блага та особистого немайнового права. Визначено, що особисті немайнові відносини виникають з приводу немайнових благ, які, у свою чергу, втілюються в особисті немайнові права. Встановлено, що блага є об'єктами особистих немайнових прав. Певне особисте немайнове благо може визнаватися об'єктом особистого немайнового права лише за умови наявності корисних властивостей для суб'єкта, які мають фактичний характер і не залежать від ставлення будь-якого суб'єкта правовідносин до них. Розглянуто різницю між визначеннями «немайновий» та «нематеріальний», коли перший означає неможливість бути майном, а другий – неможливість набувати фізичної форми і бути річчю. Доведено можливість особистих немайнових благ і, відповідно, втілених у них прав набувати економічного змісту за певних умов.

Ключові слова: особисте немайнове благо, особисте немайнове право, правовідносини, нематеріальне благо, об'єкт права, економічний зміст, оборотоздатність.

Постановка проблеми

Формування розвитку високого рівня правової культури відбувається поряд із динамікою економічного прогресу та вдосконаленням у зв'язку з цим правовідносин, появою нових, ще не врегульованих законодавством прав. Разом з тим, незмінними залишаються методологія та принципи і загальні підходи наукового дослідження, що зумовлюють вивчення і аналіз нових явищ.

Варто зазначити, що з початку повномасштабного вторгнення в Україну виникла необхідність у посиленій охороні таких немайнових благ як життя і здоров'я. Водночас, потрібно звернути увагу й на інші немайнові блага та права, які з них випливають з огляду на їх оновлену сутність і трансформацію.

Особисті немайнові права є похідними від вже наявного нематеріального блага, які зазвичай є водночас і великою соціальною цінністю. Так право на усунення небезпеки, яка загрожує життю та здоров'ю (ст. 282 ЦК України), право на охорону здоров'я (ст. 283 ЦК України), право на медичну допомогу (ст. 284 ЦК України), право на інформацію про стан свого здоров'я (ст. 285 ЦК України), право на таємницю про стан здоров'я (286 ЦК України), право на донорство (ст. 290 ЦК України) виникають відносно такого особливого немайнового блага, як здоров'я людини [1, с. 45]. Це відображає тісний зв'язок між благом і правом, що викликає наш науковий інтерес.

Український законодавець, формуючи відповідні положення, врегульовуючи правовідносини, об'єктом яких є особисті немайнові блага, урахував глибинність, нескінченність духовного світу людини, та залишив відкритим перелік особистих немайнових прав, які можуть належати їй, та закріпив немайнові права, притаманні всім або більшості індивідів: право на життя, свободу, здоров'я, приватність, честь, гідність, ім'я тощо [2, с. 176]. У силу того,

що перелік особистих немайнових прав є невичерпним, постійний розвиток суспільних відносин спричиняє виникнення нових прав, відповідно, видозмінюється погляд на блага, які стоять у центрі всієї, так би мовити, конструкції нематеріальної сфери. Крім того, з'являються суперечки щодо можливості набуття такими благами економічного змісту, що втілюється у відповідні права.

Таким чином, варто дослідити співвідношення особистого немайнового блага та права в теоретичному аспекті для їх сутнісного розуміння і визначити можливість набуття економічного змісту вказаних явищ.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Проблематикою визначення особистих немайнових благ, їх поняття і класифікації займалися багато вітчизняних вчених. Наприклад, Р.О. Стефанчук зосередив увагу на правовій природі та ознаках особистих немайнових прав фізичних осіб, С.О. Сліпченко розглядає специфіку особистих немайнових правовідносин, у свою чергу, Ю.М. Жорнокуй розкриває особливості регулювання особистих немайнових прав юридичних осіб, О.В. Кохановська займається вивченням інформації як немайнового блага та його характерних рис, С.О. Попова досліджує питання здійснення та захисту особистих немайнових прав юридичних осіб. У той же час, В.Л. Скрипник зосередив увагу на характерних рисах особистих немайнових благ як об'єктах цивільних прав. Проте, питання особистих немайнових правовідносин, зокрема немайнових благ і кореспондуючих їм прав завжди є відкритими до дискусій у силу свого постійного розвитку.

Виклад основного матеріалу

Відповідно до статті 1 Цивільного Кодексу України (далі – ЦК України) цивільним законодавством регулюються особисті немайнові та майнові відносини (цивільні відносини), засновані на юридичній рівності, вільному волевиявленні, майновій самостійності їх учасників [3].

Варто зазначити, що особисті немайнові відносини складаються із сукупності обов'язкових елементів (складників) як різновиду цивільних правовідносин, та виникають з приводу немайнових благ.

Особисті немайнові відносини – це суспільні відносини між уповноваженим суб'єктом (носієм особистих немайнових прав і свобод) і зобов'язаними суб'єктами (носіями особистих немайнових обов'язків) щодо особистих немайнових цінностей і благ з метою забезпечення індивідуалізації, самостійності, вільного розвитку та процвітання уповноваженого суб'єкта, захисту його законних немайнових інтересів, використання особистих немайнових цінностей і благ в інтересах уповноваженого суб'єкта та всього суспільства[4, с. 45]. В.І. Борисова справедливо відзначає, що цивільне право констатує наявність немайнових благ і визнає свободу індивіда визначати свою поведінку в індивідуальній життєдіяльності на свій розсуд. Відповідно, це проявляється в регулятивній функції цивільного права, яка полягає у формі юридичного визнання [5, с. 109]. Це відбувається шляхом здійснення і захисту особистих немайнових прав. Відповідно, особисті немайнові відносини виникають з приводу немайнових благ, які втілюються через особисті немайнові права. Певне явище буде вважатися благом, якщо воно має корисні властивості, відповідно, певне право буде здійснюватися як можливість використання цих «вигод».

Отже, немайнове благо є важливим аспектом цивільного права, оскільки забезпечує захист особистості від різних форм втручання та порушень, включаючи фізичне та психічне насильство, порушення конфіденційності, дискримінацію та інші дії, які можуть негативно вплинути на гідність та ідентичність особи. Особа є, так би мовити, власником певного блага, у зв'язку з чим особі надаються певні можливості – права.

Глава 15 «Нематеріальні блага» розділу 3 «Об'єкти цивільних прав» ЦК України визначає нематеріальними благами результати інтелектуальної, творчої діяльності, інформацію та особисті немайнові блага. Зазначимо, що право на інформацію та

право на інтелектуальну, творчу діяльність є особистими немайновими правами. Відповідно до частини 1 статті 201 ЦК України особистими немайновими благами, які охороняються цивільним законодавством, є: здоров'я, життя; честь, гідність і ділова репутація; ім'я (найменування); авторство; свобода літературної, художньої, наукової та технічної творчості, а також інші блага, які охороняються цивільним законодавством [3]. Таким чином, об'єктами особистих немайнових прав виступають нематеріальні блага і певною мірою результати інтелектуальної діяльності.

Водночас, варто звернути увагу на те, що особисті немайнові блага втілюються у права, але це означає однаковий підхід до визначення особистого немайнового права, а тим більше, не визначає варіативність його здійснення в контексті того чи іншого блага. Наприклад, що стосується імені, то йдеться не лише про право на ім'я, а також про право на зміну імені. З цього також випливає право на прізвище, адже воно вважається родовим ім'ям. Згідно з цивільним законодавством фізична особа має право на транскрибований запис її прізвища та імені відповідно до своєї національної традиції. У додаток до цього, таке немайнове благо втілюється у право батьків на вибір ім'я для своєї новонародженої дитини.

У сфері особистих немайнових відносин знайшло законодавче закріплення багато прав, які втілюються з особистих немайнових благ: право на життя і здоров'я, на свободу, особисту недоторканність, на індивідуальність, на особисте життя та його таємницю, на недоторканність житла, на свободу пересування тощо.

Воно є важливою складовою правового статусу особи в цивільному праві. Благо забезпечує захист особистості від неправомірних втручань, дискримінації, порушень прав та свобод. Досягнення балансу між захистом особистого немайнового блага та інтересами суспільства та інших осіб є одним з важливих завдань цивільного права.

Згідно з усталеним підходом, особисте немайнове благо можна визначити як явище та цінність, що задовольняє потреби людини, яке підлягає захисту згідно зі встановленими законом процедурами та механізмами. Воно включає в себе різноманітні критерії, які формують ідентичність та гідність особи, та є основою для реалізації особистих немайнових прав. Водночас, цивільне законодавство визнає особисте немайнове право як невід'ємну складову правового статусу особи та надає захист цих прав через встановлені законом процедури та механізми.

Крім того, необхідно вказати, що певне благо може визнаватися об'єктом особистого немайнового права лише за умови наявності корисних властивостей для суб'єкта, які мають фактичний характер і не залежать від ставлення будь-якого суб'єкта правовідносин до них. Властивості можуть бути як природні, так і соціальні, наявність яких зумовлена ставленням суспільства до того чи іншого явища [1, с.45]. Наприклад, якщо вести мову про соціальні властивості, то донедавна в Україні не було можливості змінювати по батькові. Проте, з 2021 року таке немайнове благо як ім'я, що складається із родового імені (прізвища), власного імені (ім'я) та патріархального імені(по батькові) трансформувалося у право на зміну імені у повному обсязі, тобто на право зміну власного імені, прізвища і по батькові[6]. Такі зміни диктувалися суспільними вимогами.

При застосуванні категорії «благо» мова йде безпосередньо про ставлення самої людини до певного матеріального чи нематеріального об'єкта, блага можуть бути майновими і немайновими. До того ж сукупність немайнових благ, за винятком здоров'я і безпечного довкілля, є нематеріальними благами [2, с. 175]. З цього приводу зазначається, що ключовою рисою особистого немайнового права є їх тісний зв'язок із нематеріальним благом, під яким слід розуміти ті явища та цінності, які є корисними для будь-якого учасника цивільних відносин, задовольняють його потребу та не мають економічного змісту [7, с. 215].

У контексті співвідношення категорій «особисте немайнове благо» та «особисте немайнове право» варто вказати, що їх правовий статус визначений як немайновий. Що таке немайновий? Це відсутність

в об'єкта майнового змісту, неможливість бути майном.

Водночас як і Глава 15 ЦК України, так і вітчизняні науковці стверджують, що немайнові блага є нематеріальними категоріями, і через природні причини не наділені традиційними ознаками речей [1, с. 45]. Також у цьому контексті Р. О. Стефанчук справедливо звертає увагу на неможливість застосування до немайнових відносин не лише конструкції, а й навіть юридичної термінології речового права [8, с. 140]. Це означає, що нематеріальність вказує на неможливість фізичного відтворення, а не на економічний зміст. Проте, це не виключає відсутність у них економічного змісту, адже, як раніше вважалося, не можна щось передати, якщо воно не відтворене в матеріальному світі. Зараз таке розуміння є неактуальним.

Особисте нематеріальне благо не має безпосереднього матеріального або фінансового виміру. Наприклад, якщо йдеться про життя, здоров'я, недоторканність особи, приватне життя, гідність, ім'я, а також інші блага, пов'язані з особистістю людини. До них не можна доторкнутися і не можна передати іншій особі як певну річ, яка є у власності.

Проте, якщо йдеться про немайновість, необхідно визначити, що існує така властивість, як оборотоздатність. У контексті цього С.О. Сліпченко небезпідставно стверджує: якщо благо невід'ємне від особистості в силу своїх природних властивостей, воно не може брати участь у цивільному обороті [9, с. 104]. Але якщо згідно з певними характеристиками те чи інше благо або його втілення може використовуватися у якості оборотоздатного об'єкта, то цілком логічно припустити, що йдеться про певний економічний зміст. Щодо цього слушно відзначає С.О. Попова про те, що «немайнові» буквально означають, що це не майно і не відповідні майнові права на які-небудь об'єкти. Та це також і не може бути безапеляційним твердженням, що ці немайнові права не можуть трансформуватися, видозмінитися і набути іншого характеру, у тому числі економічного, якщо це буде можливо та потрібно [4, с. 58]. Адже очевидно, що не всі особисті немайнові права можуть набувати економічного змісту, а тому словникова побудова такої характеристики звучить саме «можуть набувати економічного змісту», а не «набувають економічного змісту» [4, с. 60].

У такому випадку, у вітчизняній літературі зверталася також увага на те, що деякі особисті нематеріальні блага можуть відокремлюватися від особи, якій вони належать, мають як майнову, так і немайнову цінність [10, с. 107]. На думку Кохановської О.В. такі блага, як ім'я, зображення, честь, ділова репутація, особисті папери, житловий простір, кореспонденція, інформація, автономність юридичної особи, її найменування, інші оборотоздатні об'єкти особистих немайнових правовідносин можуть бути оцінені у грошовому еквіваленті [11, с. 135].

Таким чином, твердження про те, що немайнові блага позбавлені економічного змісту, не відповідають дійсності у повній мірі. Те саме стосується і особистих немайнових прав, адже вони взаємопов'язані, адже особі надаються правові можливості відносно певного блага. Відтак, вказаними можливостями може бути здійснення того чи іншого права через призму оборотоздатності.

Висновки

Отже, на підставі вищезазначеного, можна стверджувати, що особисті немайнові правовідносини виходять з нематеріальних благ, які, у свою чергу, втілюються в особисті немайнові права. Певне явище буде вважатися благом, якщо воно має корисні властивості, відповідно, певне право буде здійснюватися як можливість використання цих «вигод». Благо забезпечує захист особистості від неправомірних втручань, дискримінації, порушень прав та свобод. Відповідно, за умови наявності корисних властивостей благо є об'єктом особистого немайнового права і може втілюватися у різні права, пов'язані захистом одного блага. Крім того, варто зазначити, що особисте немайнове благо, як і право, може бути оборотоздатним і набувати економічного змісту, але лише тоді, коли воно наділено

певними властивостями і може використовуватися як оборотоздатний об'єкт.

Література

1. Скрипник В.Л. Нематеріальні блага і немайнові права: проблеми методології. *Економіка. Фінанси. Право. Аналітик*. No 12/1. 2018. С. 43-48

2. Мікуліна М.М. Ціннісний зміст особистих немайнових благ. *Юридичний науковий електронний журнал*. No 2. 2023 С.175-178

3. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15

4. Попова С.О. Особисті немайнові права юридичної особи: реалії сьогодення. : монографія. Харків : Право, 2023. 358 с.

5. Борисова В. До чинників, що характеризують цивільне право України як галузь приватного права. *Вісник Академії правових наук України*. № 2 (41). Х. : Право, 2005. С. 105-116.

6. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо права фізичної особи на зміну по батькові: Закон України № 942-IX від 03.11.2020. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/942-20

7. Менджул М.В. Правові трансформації поняття та сутнісних ознак особистих немайнових прав в умовах цифровізації. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. Том 1 № 79. 2023. С. 215-220

8. Стефанчук Р. О. Особисті немайнові права фізичних осіб у цивільному праві (поняття, зміст, система, особливості здійснення та захисту) : монографія. Хмельницький : Хмельницьк. ун-т управл. та права, 2007. 626 с.

9. Сліпченко С. О. Особисті немайнові правовідносини щодо оборотоздатних об'єктів : монографія. Харків : Діса плюс, 2013. 552 с.

10. Сліпченко С. О., Жорнокуй Ю.М. Особисті немайнові права у національній доктрині цивільного права. *Право України*. № 1. 2019. С. 105– 119.

11. Кохановська О.В. Теоретичні проблеми інформаційних відносин у цивільному праві : монографія. К.: Вид.-полігр. центр «Київський університет», 2006. 463 с

Denys Riabyi
Postgraduate student of the Kharkiv National University of Internal Affairs

THE CORRELATION BETWEEN PERSONAL NON-PROPERTY GOODS AND RIGHTS: INDIVIDUAL ISSUES OF LEGAL UNDERSTANDING

The article examines the correlation between personal non-property goods and personal non-property rights. It was determined that personal non-property relations arise due to non-property goods, which, in turn, are appeared in personal non-property rights. Personal non-property good can be defined as a phenomenon and value that satisfies human needs, which is subject to protection according to procedures and mechanisms established by law. It is established that goods are objects of personal non-property rights. A certain personal non-property good can be recognized as an object of personal non-property law only if it has useful properties for the subject, which are of a factual nature and do not depend on the attitude of any subject of legal relations to them. A good provides protection of the individual from unlawful interference, discrimination, violations of rights and freedoms. Personal non-property law is an integral component of a person's legal status and provides protection of these rights through procedures and mechanisms established by law. The difference between the definitions of "non-property" and "intangible" is considered. A non-property good means the impossibility of being a property, and an intagible good means the impossibility of acquiring a physical form and being a thing. Certain goods that are inalienable to a person cannot be touched and cannot be transferred to another person as a certain thing that is owned or valued in monetary form. The possibility of certain personal non-property goods, and, accordingly, the rights embodied in them, to acquire an economic meaning, when such goods are endowed with certain properties and can be used as a negotiable object and valued in money, has been proven.

Key words: *personal non-property good, personal non-property right, legal relations, intangible good, object of law, economic content, turnover.*

АДМІНІСТРАТИВНА ДІЯЛЬНІСТЬ МІЛІЦІЇ УКРАЇНСЬКОЇ РСР У СЕРЕДИНІ 1960-Х РОКІВ: ОСНОВНІ АСПЕКТИ

РЯБИЙ Сергій Михайлович - кандидат юридичних наук, заслужений юрист України, начальник відділу ДНДІ МВС України, м. Київ, Україна
ORCID ID 0000-0002-7854-4193
УДК 342.95 + 351.74
DOI: https://doi.org/10.32782/ep.2024.2.3

У статті розглядаються основні напрями адміністративної діяльності міліції у середині 1960-х років. Показано, як міліція організовувала боротьбу з дитячою бездоглядністю та правопорушеннями з боку неповнолітніх. Керівництво цією діяльністю покладалося безпосередньо на начальників міських, районних та лінійних органів міліції, які співпрацювали з комісіями у справах неповнолітніх при виконкомах Рад депутатів трудящих, а також громадськими організаціями, органами народної освіти, школами, іншими навчальними закладами, підприємствами та добровільними народними дружинами й іншими громадськими організаціями. Це означало, відповідно до доктрин тодішньої політики та ідеології, що громадські організації та сама громадськість повинні брати на себе все більше обов'язків у сфері попередження злочинності молоді. У зв'язку з цим значна увага приділялася посиленню співпраці з добровільними народними дружинами, оскільки в цій роботі були істотні недоліки. Деякі місцеві органи міліції не надавали належної допомоги у навчанні дружинників та організації їхньої роботи. Внаслідок цього окремі народні дружини не брали активної участі в охороні громадського порядку. Міліція вела також боротьбу з браконьєрством, але в той час деякі місцеві органи міліції послабили боротьбу з ним та іншими правопорушеннями на водоймах, мало сприяли органам рибоохорони у боротьбі з порушеннями правил риболовлі. Важливим напрямом роботи міліції в ці роки залишалася боротьба з порушеннями правил дорожнього руху та з попередження дорожньо-транспортних пригод. Кількість таких порушень у ці роки зростала і стала гострою проблемою. Лише у 1965 р. у республіці було виявлено більше 600 тис. порушників правил дорожнього руху. З метою покращення цієї роботи керівництвом МОГП було прийняте рішення про ширше залучення громадськості до виявлення порушень дорожнього руху та їх попередження, зокрема створювався інститут громадських автоінспекторів із досить широкими правами та обов'язками.

Ключові слова: Україна, міліція, 1960-ті роки, адміністративна діяльність міліції, боротьба з дитячою бездоглядністю, добровільні народні дружини, браконьєрство, порушення правил дорожнього руху.

Постановка проблеми

Нинішній етап історичного розвитку вимагає від поліції використання якісно нових форм діяльності, заснованих на поєднанні більш ефективних методів та принципів організації та управління силами і засобами правоохоронних органів. В основу трансформації форм та методів діяльності поліції повинно бути покладено безумовний пріоритет прав і свобод людини, а також досвід минулого – позитивний та негативний з метою засвоєння у ньому кращого та аналізу передумов та причин недоліків, що мали місце у діяльності міліції в минулому. Адміністративна діяльність міліції у 1960-х роках у цьому плані дає багато можливостей, оскільки це був перехідний період від «відлиги» до «застою» і продовжувала

функціонувати нова форма організації діяльності правоохоронних органів – міністерство охорони громадського поряду.

Стан дослідження проблеми

Слід відзначити, що певні аспекти цієї проблеми розглядаються у відповідних розділах дисертацій А.П. Чернеги «Правове регулювання діяльності органів міліції Української РСР у 1956–1985 рр.» (2008) [1], І. О. Лесь «Становлення та розвиток дисциплінарних правовідносин в органах міліції УСРР-УРСР (1919-1991 рр.)» (2016) [2]. До робіт, де розглядаються деякі аспекти цієї проблеми, також можна віднести невелику брошуру «Шляхом становлення і визнання, видану до 90-річчя транспортної міліції» (2009) [3].

Певні основні напрями адміністративної діяльності міліції в період 1950-х-1960-х рр. знайшли своє висвітлення в науково-популярному нарисі «Міліція України: історичний нарис, портрети, події», написаному під керівництвом тодішніх (2002 р.) очільників української міліції [4].

Також питання про адміністративну діяльність міліції та особистий внесок у цей напрям роботи її очільників розглядається в монографії О. М. Бандурки «Секретарі, наркоми, міністри внутрішніх справ України в 1917-2022 роках» (2022) [5], а те ж саме стосовно Харківщини, – у науковому виданні «Керівники міліції/поліції Харківщини (1918–2021 рр.)» (2021) за загальною редакцією В.А. Греченка [6]. Проте у всіх вище наведених дослідженнях ця тема спеціально не розглядається, а досліджуються лише окремі її аспекти.

Наукова новизна дослідження

У поданій статті автор вперше висвітлив основні аспекти адміністративної діяльності міліції УРСР у середині 1960-х років. Значно доповнено матеріали про організацію роботи органів міліції в боротьбі з дитячою бездоглядністю та правопорушеннями неповнолітніх. Систематизовано та узагальнено матеріал щодо боротьби міліції з порушеннями правил дорожнього руху та з попередження дорожньо-транспортних пригод. Уперше висвітлено деякі аспекти боротьби міліції з браконьєрством. У науковий обіг уведено певну кількість нових джерел і матеріалів, які раніше не публікувалися (у тому числі з ГДА МВС).Таким чином, можна констатувати, що заявлена нами тема є недостатньо дослідженою в історико-правовій літературі.

Виклад основного матеріалу

11 травня 1964 р. міністр охорони громадського порядку УРСР І.Х. Головченко підписав «Інструкцію про організацію роботи органів міліції по боротьбі з дитячою бездоглядністю та правопорушеннями з боку неповнолітніх». У ній, зокрема, відзначалося, що відповідальність за організацію боротьби з дитячою бездоглядністю та правопорушеннями з боку неповнолітніх покладається на начальників міських, районних та лінійних органів міліції. Те, що відповідальність за цю роботу покладалася безпосередньо на начальників місцевих органів міліції, свідчило, що цьому питанню надавалося суттєвого значення. Роботу щодо запобігання бездоглядності дітей та підлітків та правопорушень з їхнього боку вони повинні були проводити у тісній взаємодії з комісіями у справах неповнолітніх при виконкомах Рад депутатів трудящих, а також громадськими організаціями, органами народної освіти, школами, навчальними закладами, підприємствами та добровільними народними дружинами та іншими самодіяльними організаціями трудящих, як це було прийнято у ті часи. Це означало, відповідно до доктрин тодішньої політики та ідеології, що громадські організації та сама громадськість повинні брати на себе все більше обов'язків у сфері попередження злочинності молоді.

В Інструкції відзначалося, що дитячі кімнати міліції знаходяться в безпосередньому підпорядкуванні *апаратів карного розшуку* (підкреслення наше – Авт.) та призначаються для організації роботи з попередження дитячої бездоглядності та правопорушень з боку неповнолітніх [7, с. 480]. Тут найцікавішим є питання, яке ми вже виділили в тексті – чому дитячі кімнати міліції мали знаходитися в безпосередньому підпорядкуванні *апаратів карного розшуку*.

На нашу думку, це було невипадкове організаційне рішення, і пов'язане воно було, скоріше всього, зі зростанням злочинності неповнолітніх і необхідністю протидіяти цій злочинності.

Далі в наказі вказувалося, що інспектор (старший інспектор) дитячої кімнати міліції зобов'язаний організовувати та проводити профілактичні заходи щодо попередження дитячої бездоглядності, правопорушень з боку неповнолітніх та порушень ними правил поведінки на вулицях та в громадських місцях для того, щоб не допускати на території, що обслуговується, нещасних випадків з дітьми, жертв від автодорожніх пригод, пожеж від витівок з вогнем, злочинів та антигромадських проявів з боку самих дітей та підлітків. Конкретно і детально розписувалися також обов'язки дільничного уповноваженого та начальника лінійного посту транспортної міліції у цій сфері діяльності [7, с. 482].

Поява такої Інструкції була пов'язана з необхідністю впорядкування цієї роботи, чіткішого визначення завдань органів міліції щодо покращення ситуації щодо попередження дитячої бездоглядності та правопорушень з боку неповнолітніх.

26 серпня 1967 р. Президія Верховної Ради УРСР прийняла указ «Про затвердження «Положення про комісії у справах неповнолітніх УРСР». Безпосередньо міліції тут стосувалося два таких пункти. «Районні, міські комісії в справах неповнолітніх разом з органами народної освіти, професійно-технічної освіти, соціального забезпечення, міліції і з широкою участю громадськості виявляють і беруть на облік дітей і підлітків, які залишились без батьків, неповнолітніх, які мають батьків чи осіб, що їх замінюють, які не забезпечують належних умов для виховання дітей; підлітків, які залишили школу і не працюють, а також інших неповнолітніх, які потребують державної і громадської допомоги, і вживають заходів до їх влаштування. Районні, міські комісії в справах неповнолітніх разом з дитячими кімнатами міліції та з участю громадськості здійснюють нагляд за поведінкою неповнолітніх, до яких застосовані заходи виховного або адміністративного впливу, засуджених до покарання, не зв'язаного з позбавленням волі, умовно засуджених і достроково звільнених від відбуття покарання, за поведінкою неповнолітніх, які повернулись зі спеціальних виховних і лікувально-виховних установ або відбули покарання в трудових колоніях для неповнолітніх, а також ведуть облік цих неповнолітніх» [8, с. 483-486]. Нічого нового в цих статтях Положення для діяльності міліції, по суті, не було, міліція і так займалася цими проблемами. Мова йшла лише про співпрацю з комісіями в справах неповнолітніх та про посилення уваги до цього напряму роботи.

Стан співпраці міліції з добровільними народними дружинами з охорони громадського порядку було проаналізовано в іншому наказі міністра охорони громадського порядку УРСР І.Х. Головченка з оголошенням рішення колегії МОГП УРСР «Про взаємодію органів міліції з добровільними народними дружинами з охорони громадського порядку» від 3 квітня 1963 р. У рішенні Колегії відзначалося, що поряд з певними успіхами у цій роботі, низка органів міліції Закарпатської, Волинської, Івано-Франківської, Хмельницької, Чернігівської, Херсонської, Луганської, Київської та інших областей ще слабо здійснювали зв'язок із добровільними народними дружинами, не надавали їм належної допомоги в навчанні дружинників та організації їхньої роботи. Внаслідок цього окремі народні дружини не брали активної участі в охороні громадського порядку. Багато начальників органів міліції не мобілізували оперативно-начальницький склад на допомогу дружинам в організації їхньої роботи, навчанні та інструктуванні дружинників, а поклали цю роботу в основному на дільничних уповноважених. Працівники міліції ще слабо брали участь у вихованні дружинників, не використовували для цієї мети наявні приклади сміливості, мужності та винахідливості, які виявляли працівники міліції та дружинники в боротьбі з правопорушниками.

Колегія міністерства вважала, що передовий досвід органів міліції, оперативних, дільничних уповноважених та інших

працівників міліції щодо взаємодії із добровільними народними дружинами поширюється недостатньо. Начальники, оперативний склад і працівники дізнання органів міліції рідко виступали перед дружинниками з доповідями та лекціями з роз'яснення законів, загальнообов'язкових рішень місцевих Рад депутатів трудящих, слабо роз'яснювали їм порядок дій при припиненні правопорушень, а тому окремі дружинники найчастіше не реагували на вчинені в їхній присутності порушення громадського порядку. Деякі органи міліції не інформували дружини про вжиті заходи щодо доставлених ними до міліції правопорушників. Мали місце окремі випадки, коли правопорушники завдавали образ дружинникам при припиненні ними порушень громадського порядку, чинили опір при затриманні та вчиняли інші протизаконні дії, проте органи міліції не завжди реагували на такі факти і не брали дружинників під захист. У більшості міст республіки при штабах народних дружин було створено оперативні комсомольські загони з числа найактивніших молодих дружинників, проте оперативний склад, дільничні уповноважені, інспектори дитячих кімнат та інші працівники міліції не надавали їм необхідної допомоги у роботі.

Колегія вказала начальникам Управлінь охорони громадського порядку областей на необхідність вжити заходів для усунення відзначених недоліків. Для надання допомоги народним дружинам в організації їхньої роботи та навчання дружинників було наказано закріпити за ними додатково осіб оперативно-начальницького складу міліції, крім дільничних уповноважених [9, с. 332-334]. Більшість інших рішень колегії не мала такого конкретного спрямування і передбачала заходи «ширше застосовувати» вже відомі заходи, «систематично узагальнювати та інформувати» та таке інше.

Органи міліції вели також боротьбу з браконьєрством. Так, міліціонери Київщини за 1964 рік затримали за систематичне браконьєрство понад 30 осіб, із них на 7 осіб матеріали було передано до рибної інспекції, 12 осіб було попереджено та матеріали на них було направлено до товариських судів, на 4-х було складено адмінпротоколи та 2 особи було притягнуто до кримінальної відповідальності [10, с. 405].

На це ж була спрямована Вказівка МОГП УРСР «Про заходи щодо посилення роботи органів міліції по боротьбі з браконьєрством» від 28 лютого 1968 р. У ній відзначалося, що МОГП УРСР має у своєму розпорядженні дані про те, що в низці областей республіки – Київській, Черкаській, Запорізькій, Дніпропетровській, Херсонській, Полтавській, Чернігівській та інших – допускалася велика кількість випадків браконьєрства та порушень правил рибальства. Тим часом деякі органи міліції послабили боротьбу з браконьєрством та іншими злочинами на водоймах, мало сприяли органам рибоохорони у боротьбі з порушеннями правил риболовлі.

Працівники міліції в низці випадків не вживали належних заходів до членів риболовецьких колгоспів, які займалися браконьєрством та розкраданням виловленої риби. У 1965 р. лише у 10 рибколгоспах на Каховському водосховищі органами рибоохорони було виявлено 45 членів рибних артілей, які викрали понад 16 центнерів риби цінних видів. Особливо багато таких випадків було у рибколгоспах «Шлях рибалки» та «Шлях до комунізму» Запорізької області.

МОГП УРСР пропонував: «Активізувати роботу органів міліції щодо боротьби з браконьєрством на річках, водосховищах та інших водоймах, а також з розкраданням риби членами риболовецьких колгоспів. Вимагати від начальників органів міліції повсюдно встановити діловий контакт з органами рибоохорони (де вони є) та надавати їм всіляке сприяння у боротьбі з порушеннями правил рибальства» [11, с. 407].

Важливим напрямом роботи міліції в ці роки залишалася боротьба з порушеннями правил дорожнього руху та з попередження дорожньо-транспортних пригод. В умовах посилення адміністративно-командних методів керівництва та управління країною, кількість завдань, що покладаються на Державтоінспекцію, неухильно зростала, а система забезпечення безпеки до-

рожнього руху, яка склалася до середини 60-х рр., вже не справлялася з покладеними на неї завданнями. Безпека дорожнього руху в цей історичний період стала соціальною проблемою державної важливості, яка вимагала комплексного, системного підходу. У першій половині 1960-х набули чинності єдині для усієї країни Правила руху вулицями і дорогами. 1 липня 1963 року було введено в дію новий ГОСТ 10807-64 «Знаки та покажчики дорожні», а також стандарт на відмітний знак для транспортних засобів, що беруть участь у міжнародному русі. У середині 60-х років відбувається скасування відділів регулювання вуличного руху (ВРВР) з передачею їхніх функцій у Державтоінспекцію.

У цей період було розпочато застосування індикаторних трубок виявлення водіїв у стані алкогольного сп'яніння, почали споруджуватися перші стаціонарні пости реалізації нагляду на заміських дорогах. Освоювалося виробництво екзаменаційних апаратів для оцінювання теоретичних знань кандидатів у водії.

Але кількість порушень правил дорожнього руху в цей період була досить значною. Якою була ситуація в цій сфері на початку 1965 р., видно з таких даних.

Усього було виявлено порушень правил руху та незаконного використання транспорту, допущених водіями, – 355774; у тому числі:

а) перевищення швидкості руху – 36683; б) порушення правил обгону та маневрування – 37332; в) рух не по правому боці вулиці, дороги – 13312; г) порушення правил проїзду перехресть – 42681; д) порушення правил проїзду залізничних переїздів – 3228; е) порушення правил користування світлом фар – 14869; ж) порушення правил зупинки та стоянки транспорту – 14249; з) порушення правил перевезення людей на вантажних автомобілях – 15277; і) керування транспортом у нетверезому стані – 7490; к) керування транспортом без прав на це – 7502; л) використання транспорту в особистих корисливих цілях – 3839; м) інші порушення – 159312.

Усього було виявлено порушників правил руху – 684439, у тому числі: а) працівниками ДАІ-ВРВР та дорожніх відділень (ділянок) ДАІ – 611255; б) дільничними уповноваженими та іншими працівниками міліції – 21835; в) дружинниками, громадськими автоінспекторами та іншими представниками громадськості -51349.

Як бачимо, найбільше було «інших порушень» – 159312, але що ж це за порушення в такій великій кількості, у звіті начальника ДАІ МОГП УРСР полковника міліції Микитюка, звідки ми взяли ці цифри, чомусь не розшифровується. На другому місці – порушення правил проїзду перехресть, що завжди було дуже небезпечним порушенням, а на третьому – порушення правил обгону та маневрування.

За виявленими порушеннями були вжиті такі заходи:

За керування у нетверезому стані були позбавлені права управління: до 6 місяців – 101 особа, від 6 місяців до 1 року – 619 осіб, від 1 до 2 років – 4 722 особи, понад 2 роки – 316 осіб. Як видно, найчастіше позбавляли прав на строк від 1 до 2 років. За порушення правил руху: було попереджено шляхом компостування талонів – 100 890 осіб, піддано іспитам з правил дорожнього руху – 13245 осіб, спрямовано матеріалів на розгляд колективів та товариських судів – 6548 осіб, оштрафовано – 11942 особи на суму – 61805 руб. Отже, найпоширенішим заходом впливу, враховуючи ступінь порушення, було компостування талонів.

Утекли з місця дорожньо-транспортної пригоди – 110 осіб, з них було розшукано – 73 особи.

Для попередження порушень правил дорожнього руху проводилася досить значна роз'яснювальна робота. Так, лише за 1-й квартал 1965 р. було проведено 1491 нараду з керівниками автогосподарств щодо безпеки руху, видано 267 «летючок», брошур, плакатів з безпеки руху загальним накладом 1103580, проведено бесід по радіо – 7781, по телебаченню (новий вид пропаганди в СРСР!) – 66 [12, арк. 12-16].

З метою покращення цієї роботи керівництвом МОГП було прийняте рішення про ширше залучення громадськості до виявлення порушень дорожнього руху та попередження цих порушень. 31 березня

1966 р. було прийнято «Положення про роботу громадських інспекторів». У ньому, зокрема, відзначалося, що громадськими автоінспекторами можуть бути найбільш підготовлені працівники автогосподарств – керівники, інженерно-технічний склад, водії – передовики виробництва та дисципліни, працівники контрольно-ревізорських апаратів, дорожніх органів, працівники об'єднань «Сільгосптехніка», викладачі та інструкторський склад автошкіл та курсів, активісти відділів охорони здоров'я освіти, культури, товариств Червоного Хреста, ДТСААФ, «Знання» та інших організацій.

Згідно з цим Положенням громадський автоінспектор був зобов'язаний: а) здійснювати нагляд за суворим дотриманням водіями транспорту та пішоходами правил руху на вулицях та дорогах, а також за дотриманням пасажирами правил користування транспортом; б) брати участь у здійсненні контролю за технічним станом транспорту, що виходить на лінію, та запобігати виїзду технічно несправних автомобілів; в) стежити за правильністю використання водіями автомототранспорту; г) широко пропагувати правила безпеки руху серед населення, водіїв та дітей шляхом читання лекцій, бесід, поширення наочної агітації тощо; д) громадські автоінспектори з числа викладачів та інструкторів автошкіл та курсів, крім того, зобов'язані проводити заходи, що сприяють підвищенню якості підготовки водійського складу, придбання ними навичок керування транспортом та суворого дотримання правил руху.

Щодо прав громадських автоінспекторів, то вони були такими: а) право зупиняти автомобілі та перевіряти, чи є у водіїв дорожні документи, чи правильно вони оформлені, чи відповідає маршрут руху вказаному в документах, встановлювати правильність використання транспорту та попереджати водіїв про відповідальність за допущення порушень; б) затримувати водіїв разом з автомашиною та доставляти їх до найближчих органів міліції або до Державтоінспекції, якщо встановлено, що водій за кермом перебуває у нетверезому стані; в) попереджати пішоходів та пасажирів транспорту, які порушують правила руху, особливо якщо це такі порушення: перехід вулиць та доріг у невстановлених місцях, проїзд на підніжках та виступах транспорту, проїзд стоячи у кузові та сидячи на бортах кузова вантажного автомобіля та ін.; г) затримувати водія, який вчинив дорожню пригоду, та відбирати у нього документи до прибуття на місце події працівників міліції, охороняти місце події та записувати свідків; д) відвідувати за путівками ДАІ організації, установи та школи для проведення бесід, лекцій та інших заходів щодо безпеки руху[13, с. 774-778]. Рішення про активне залучення громадських інспекторів до контролю за дорожньо-транспортним рухом прямо кореспондувалося з уже згадуваною доктриною ширшого залучення активної частини населення до нагляду за громадським порядком та безпекою. Слід відзначити також, що громадським інспекторам надавалися значні права та на них покладалися широкі обов'язки.

З метою покращення патрулювання вулиць і підвищення безпеки громадян, МОГП УРСР намітило заходи щодо поліпшення використання спецмоточастин міліції в охороні громадського порядку, які були підписані міністром І.Х. Головченком 26 червня 1967 р. Тут, зокрема, вказувалося, що перевіркою службової діяльності спеціальних моторизованих частин міліції було встановлено, що деякі начальники УОГП та управлінь міліції слабо займаються службою цих частин, у деталі її організації та практичного несення не вникають, стан роботи патрульних нарядів не аналізують. Тим часом, у низці міст патрульна служба спецчастин міліції була організована незадовільно, багато військовослужбовців службу несли пасивно. Контроль за їхньою роботою на маршрутах здійснювався недостатньо, офіцерський склад частин мало звертав уваги на активність та якість несення служби підлеглими, а начальники деяких органів міліції зовсім усунулися від організації контролю за службою патрульних нарядів військовослужбовців. Так, в Одесі – патрульно-постова служба цих підрозділів організовувалася таким чином, що грубо порушувався режим харчування особового складу, проміжки між їжею сягали

10–15 годин, тоді як вони не повинні були перевищувати 7 годин. У Києві та Одесі закінчення служби патрульних нарядів було визначено о 2 годині, а у Запоріжжі – о 3 годині ночі, у зв'язку з чим через відсутність чи несвоєчасне надання транспорту патрульні змушені були повертатися до казарм пішим порядком на відстань 10–15 км. Це призводило до зриву порядку дня, не давало змоги правильно організувати нормальний відпочинок, навчання та виховання особового складу.

Міністр вказав, що військовослужбовців спецчастин міліції треба використовувати для охорони громадського порядку п'ять днів на тиждень. Тривалість несення ними патрульної служби була встановлена 5 годин із моменту прибуття їх до органу міліції.

Час несення патрульної служби військовослужбовцями повинен встановлюватися, як підкреслював міністр, залежно від оперативної обстановки, але її закінчення мало бути, як правило, не пізніше ніж за 1 годину ночі. Підрозділи спецчастин міліції закріплювалися на певний період за райвідділами міліції, а патрульні наряди – за конкретними маршрутами (територією) відповідно до наказу МОГП УРСР № 053 1967 року. Їхній особовий склад повинен був використовуватися лише за прямим призначенням для несення служби з охорони громадського порядку та забезпечення масових заходів у місті. Начальникам міліції приписувалося організувати чіткий контроль за несенням патрульної служби військовослужбовцями. До перевірки патрульних нарядів вимагалося залучати не лише офіцерів спецчастин, а й начальницький склад органів міліції. З метою кращої підготовки патрульних нарядів до служби начальників райвідділів міліції було зобов'язано, відповідно до плану охорони громадського порядку на добу, щодня повідомляти командиру частини кількість та номери маршрутів, де нестимуть службу військовослужбовці. Усі оперативні орієнтування поряд із органами міліції повинні були направлятися також і в спеціальні частини міліції [14, с. 335-336].

Як видно, у цьому документі, перш за все, регламентувалися час та тривалість служби військовослужбовців спецмоточастин міліції, що аргументувалося не лише необхідністю поліпшення охорони громадського порядку на вулицях міст республіки, але й турботою про харчування тих, хто там служив. Для реалізації цих заходів, як завжди, вимагалося «посилити контроль».

У 1967 р. Рада Міністрів СРСР прийняла постанову «Про підвищення безпеки руху у містах, інших населених пунктах і на автомобільних дорогах» [15, ст.105], де однією із основних вимог до роботи виконавчої влади було створення необхідних умов для найбільш швидкого руху транспорту за його максимальної безпеки. До основних напрямів діяльності виконавчої влади щодо забезпечення безпеки дорожнього руху можна віднести технічне вдосконалення автомобілів та створення умов для їх якісного технічного обслуговування, дорожнє будівництво та покращення оснащеності доріг засобами організації руху, покращення підготовки водійських кадрів, пропаганда безпеки дорожнього руху.

Висновки

У 1960-ті роки адміністративна діяльність становила найбільшу за обсягом частину роботи органів міліції. Вона в цілому була спрямована на забезпечення громадського порядку в містах та селах республіки. У цей період правоохоронними органами проводилася достатньо цілеспрямована та активна робота з протидії злочинності неповнолітніх, дитячою бездоглядністю та безпритульністю. Міліція вжила комплекс заходів щодо виявлення, затримання, влаштування безпритульних та бездоглядних дітей. Основна увага акцентувалася на убезпеченні дітей від кримінально-злочинного елемента та створення необхідних умов для нормального життя та навчання. Посилилася діяльність міліції з попередження та затримання порушників правил дорожнього руху. Це стало гостроактуальною державною проблемою у зв'язку із зростанням кількості автомобілів. Відбулася ліквідація відділів регулювання вуличного руху (ВРВР) з передачею їхніх функцій у

Державтоінспекцію. Було введено інститут громадських автоінспекторів з широкими правами, які повинні були допомагати міліції боротися з порушниками дорожнього руху. Посилилася пропаганда безпеки дорожнього руху, яка почала здійснюватися більш різноманітними засобами, включаючи радіо та телебачення.

Література

1. Чернега А.П. Правове регулювання діяльності органів міліції Української РСР у 1956–1985 рр.: автореферат дис. канд. юр. наук:спец.12.00.01.Київ, 2008.21 с.
2. Лесь І.О. Становлення та розвиток дисциплінарних правовідносин в органах міліції УСРР-УРСР (1919-1991 рр.): дис. канд..юр. наук:спец.12.00.01.Харків, 2016.218 с.
3. Шляхом становлення і визнання. До 90-річчя транспортної міліції / [Упорядкув.: Г.О. Пушкарьов]. Х.: Фактор-Друк, 2009. 64 с.
4. Міліція України: історичний нарис, портрети, події: наук.-попул. вид. / за заг. ред. Ю. О. Смирнова; кол. авт. Ю. О. Смирнов, П. П. Михайленко, О. Д. Святоцький, М. І. Ануфрієв. К.: Видавничий дім «Ін Юре», 2002. 798 с.
5. Бандурка О. М. Секретарі, наркоми, міністри внутрішніх справ України в 1917-2022 роках. Харків: Майдан,2022.544 с.
6. Керівники Харківської міліції / поліції (1918–2021 рр.): історико -правове дослідження : монографія / за заг. ред В.А. Греченка. Харків : Майдан , 2021.402 с.
7. Інструкція про організацію роботи органів міліції по боротьбі з дитячою бездоглядністю та правопорушеннями з боку неповнолітніх 11 травня 1964 р.// Михайленко П.П., Кондратьєв Я.Ю. Історія міліції України в документах та матеріалах: у 3 т. Київ : Ґенеза, 1997. Т. 3: (1946–1990). С.478-482.
8. Про затвердження «Положення про комісії у справах неповнолітніх УРСР»: указ Президії Верховної Ради УРСР 26 серпня 1967 р.// Михайленко П.П., Кондратьєв Я.Ю. Історія міліції України в документах та матеріалах…Т. 3. С.483-489.
9. Про взаємодію органів міліції з добровільними народними дружинами з охорони громадського порядку: наказ міністра охорони громадського порядку УРСР І.Х. Головченка з оголошенням рішення колегії МОГП УРСР від 3 квітня 1963 р.// Михайленко П.П., Кондратьєв Я.Ю. Історія міліції України в документах та матеріалах… Т. 3. С.332-334.
10. Повідомлення начальника управління міліції виконкому Київської міської ради депутатів трудящих Г. Луценка про роботу по боротьбі з браконьєрами 31 жовтня1964 р.// Михайленко П.П., Кондратьєв Я.Ю. Історія міліції України в документах та матеріалах…Т. 3. С.405.
11. Про заходи щодо посилення роботи органів міліції по боротьбі з браконьєрством : вказівка МОГП УРСР 28 лютого 1968 р.// Михайленко П.П., Кондратьєв Я.Ю. Історія міліції України в документах та матеріалах…Т. 3. С.407.
12. ГДА МВС України. Ф. 26. Оп. 1. Спр. 79. Арк. 12–16.
13. Положення про роботу громадських інспекторів 31 березня 1966 р.// Міністерство внутрішніх справ України: події, керівники, документи та матеріали (1917–2017 рр.) : наук. вид. / авт. кол. : М.Г. Вербенський, О.Н. Ярмиш, В.О. Криволапчук, Т.О. Проценко, В.В. Ткаченко, В.М. Чисніков, Т.А. Плугатар, В.А. Довбня, О.В. Кожухар ; за заг. ред. А.Б. Авакова. К., 2016. Т. 6. : Міністерство внутрішніх справ – Міністерство охорони громадського порядку Радянської України в період десталінізації та подальших реорганізацій (5 березня 1953 р. – грудень 1968 р.). К.–Х. : Мачулін, 2016. С.774-778.
14. Пропозиції МОГП УРСР щодо поліпшення використання спецмоточастин міліції в охороні громадського порядку 26 червня 1967 р. // Михайленко П.П., Кондратьєв Я.Ю. Історія міліції України в документах та матеріалах…Т. 3. С.335-336.
15. Про підвищення безпеки руху у містах, інших населених пунктах і на автомобільних дорогах: постанова Ради Міністрів СРСР. *СП СССР.* 1967. № 29. Ст. 207.

SUMMARY

The article examines the main aspects of the administrative activities of the police in the mid-1960s. It is shown how the police organized the fight against child neglect and offenses committed by minors. The management of this activity was entrusted directly to the chiefs of the city, district and line police bodies, who cooperated with the commissions for minors under the executive committees of the Soviets of Workers' Deputies, as well as public organizations, public education bodies, schools, educational institutions, enterprises and voluntary people's wives and other public organizations. This meant, according to the doctrines of the politics and ideology of the time, that public organizations and the public itself should take on more and more responsibilities in the field of youth crime prevention. In this regard, considerable attention was paid to strengthening cooperation with voluntary people's squads, as there were significant shortcomings in this work. Some local police bodies did not provide adequate assistance in training the guards and organizing their work. As a result, individual wives did not take an active part in maintaining public order. The police also fought against poaching, but at that time some local police bodies weakened the fight against it and other crimes on reservoirs, and did little to help the fish protection authorities in the fight against violations of fishing rules. The fight against violations of traffic rules and the prevention of traffic accidents remained an important area of police work in those years. The number of such violations increased in these years and became an acute problem. The fight against violations of traffic rules and the prevention of traffic accidents remained an important area of police work in those years. The number of such violations increased in these years and became an acute problem. Only in 1965, more than 600,000 violators of traffic rules were found in the republic. In order to improve this work, the management of the MOGP made a decision to involve the public more widely in the detection of traffic violations and the prevention of these violations, in particular, the institute of public car inspectors with fairly broad rights and responsibilities was created.

Key words: Ukraine, militia, 1960s, administrative activities of the militia, fight against child neglect, voluntary people's squads, poaching, violation of traffic rules.

РОЗПОРЯДЖЕННЯ СІЛЬСЬКИХ, СЕЛИЩНИХ, МІСЬКИХ ГОЛІВ ЯК ДЖЕРЕЛО АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА

ЛОПАТА Олег Валентинович - аспірант Академії праці, соціальних відносин і туризму

ORCID: 0009-0001-5553-1197

СЛАСНИЙ Андрій Олександрович - аспірант Академії праці, соціальних відносин і туризму

ORCID: 0009-0001-0480-5290

ІВАНОВ Ігор Олексійович - аспірант Академії праці, соціальних відносин і туризму

ORCID: 0009-0008-0629-9273

УДК 342.95:342.25

DOI: https://doi.org/10.32782/ep.2024.2.4

Євроінтеграція України, яка останнім часом почала набирати оберти і породжувати відповідні результати в правовій системі України, спричинила необхідність перегляду і приведенню у відповідність нормам Європейського Союзу багатьох вітчизняних правових норм. У цьому контексті відновилася актуальність дослідження питання джерел національних галузей права, важливе місце серед яких займають саме джерела адміністративного права.

З огляду на те, що норми адміністративного права розпорошені в різноманітних актах законодавства України, дослідження джерел адміністративного права є складним комплексним питанням для сучасної юридичної думки. Багато науковців України провели системні комплексні дослідження всіх джерел адміністративного права, встановили їх особливості та специфіку. Однак, на нашу думку, варто виділити деякі види таких джерел і здійснити їх окремий аналіз.

З урахуванням проведення в Україні муніципальної реформи в контексті євроінтеграції викликає неабияку увагу на сьогоднішні питання щодо особливостей таких джерел адміністративного права, як акти органів та посадових осіб місцевого самоврядування.

Сучасна юридична думка приділила достатню увагу дослідженню питань актів органів місцевого самоврядування як джерел адміністративного права. Однак досі, на наш погляд, залишається недостатньо дослідженим саме питання про розпорядження сільських, селищних, міських голів як джерела адміністративного права. Не зважаючи на те, що правове забезпечення засад та порядку видання розпорядження місцевого голови стало предметом багатьох наукових праць, через призму приналежності до джерел адміністративного права ці питання не до кінця висвітлені.

Ключові слова: розпорядження, сільський, селищний, міський голова, акти посадових осіб органів місцевого самоврядування, джерело, адміністративне право.

Постановка проблеми

Здійснення державного управління на місцевому рівні є частиною суспільних відносин, що підпадають під правове регулювання адміністративно-правових норм. Суттєва частка муніципально-правових відносин пов'язана з діяльністю сільського, селищного, міського голови, який у межах своїх повноважень видає розпорядження як основний дієвий інструмент втілення в життя місцевого управління.

Розуміння того, як розпорядження голів впливають на процеси управління на місцевому рівні, допомагає вдосконалити механізми місцевого управління та забезпечити ефективність використання ресурсів.

Залишає недостатньо вивченим питання щодо того, як розпорядження сільського, селищного, міського голови впливає на

життя мешканців конкретних територій, чи враховуються їхні потреби та інтереси у видачі таких розпоряджень. При цьому варто зауважити, що розпорядження, видані з питань здійснення делегованих державою повноважень, відносяться саме до тих, які є безпосередньо джерелами адміністративного права. Невирішеним залишається питання щодо необхідності врахування в їх змісті не лише інтересів територіальних громад, на яких вони розраховані, але й інтереси держави. Ні в Основному Законі [1], ні в Законі України «Про місцеве самоврядування в Україні» [2] не згадується положення щодо того, чиїми інтересами у своїй діяльності повинен керуватися сільський, селищний, міський голова. Лише з логіки повноважень випливає, що при здійсненні самоврядних повноважень він має керуватися інтересами громади, а при виконанні делегованих повноважень органів державної виконавчої влади – керуватися інтересами держави.

Як підтвердження необхідності вмілого поєднання інтересів держави і територіальної громади можна зауважити той факт, що розпорядження сільського, селищного, міського голови видається від імені держави і є обов'язковим для виконання на відповідній території. Його обов'язковість забезпечується за допомогою державного примусу через юридичну відповідальність за порушення, невиконання чи неналежне виконання.

Дослідження цього питання сприятиме розумінню механізмів місцевого управління та покращенню якості життя громадян на місцевому рівні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Аналіз особливостей правового регулювання відносин щодо організації та видання сільським, селищним, міським головою своїх розпоряджень є частиною наукових праць, які розробляли такі українські вчені, як В.Погорілко, О.Фрицький, Ю.Шемчушенко, Т.Калиновська, О.Скакун, А.Кузнецов, М.Баймуратов, О.Батанов, В.Кравченко, Я.Журавель та ін.

Формулювання цілей

Мета статті – порушити питання та проаналізувати особливості розпоряджень сільського, селищного, міського голови як джерела адміністративного права. У зв'язку з необхідністю дослідження порушеного питання, ми поставили наступні завдання: 1) проаналізувати особливості розпоряджень сільського, селищного, міського голови як джерела адміністративного права; 2) виявити основні теоретичні та практичні проблеми, пов'язані з віднесенням розпоряджень сільського, селищного, міського голови до джерел адміністративного права.

Виклад основного матеріалу

Дослідження правового забезпечення розпорядження сільського, селищного, міського голови отримало належну увагу з боку багатьох науковців. Особливості та специфіка такого виду актів посадових осіб місцевого самоврядування розібрано на деталі в наукових працях вітчизняних учених. Так, А.Кузнецов вважає, що актом органів і посадових осіб місцевого самоврядування необхідно вважати дії зі встановлення, скасування, конкретизації або зміни сфери дії правової норми, якою регулюються муніципальні відносини, які ухвалюються уповноваженим органом або посадовою особою місцевого самоврядування, документально оформлені та є обов'язковими для виконання в межах відповідної території [3, С.10]. Інші науковці вважають, що така позиція є дещо дискусійною, адже дії уповноважених суб'єктів щодо ухвалення, зміни та скасування правових норм чи приписів у теорії права визначаються як правотворчість або нормотворчість. Натомість результатами такої діяльності є вже безпосередньо правові акти органів та посадових осіб місцевого самоврядування [4, С.127].

Однак абсолютна більшість учених при формулюванні власного судження щодо особливостей розпоряджень місцевих голів як актів посадових осіб місцевого самоврядування подають загальну характеристику. Для нас видається важливим подати характеристику цих актів саме як джерел адміністративного права, для чого необхідно викласти відповідні аргументи.

Одним з найближчих до відповідної аргументації, на нашу думку, є Р.Мельник, який у своїй праці провів аналіз із вивчення системи національних формалізованих джерел адміністративного права. На його думку, вона складається із законів та підзаконних актів, останні з яких представлені актами, що входять до трьох окремих підсистем: 1) системи підзаконних актів органів державної влади; 2) системи підзаконних актів органів влади Автономної Республіки Крим; 3) системи підзаконних актів органів місцевого самоврядування.

Важливо зазначити, що до цієї системи Р.Мельник не включив розпорядження місцевих голів. І хоч ми повністю погоджуємося з такою науковою позицією, однак дозволимо собі думку про необхідність доповнення зазначеного вище переліку розпорядженнями місцевих голів, адже за своєю формою, суттю і призначенням цілком вони об'єктивно заслуговують бути серед джерел адміністративного права.

Аргументуючи цю позиції ми вважаємо, що сільський, селищний, міський голова виконує цілу низку організаційно-розпорядчих повноважень, які часто реалізує через свій основний юридичний інструмент – розпорядження. Саме організаційно-розпорядча природа повноважень місцевого голови робить його суб'єктом адміністративного права. Відповідно до статті 42 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» місцевий голова забезпечує на відповідній території додержання законодавства щодо розгляду звернень громадян та їх об'єднань, бере участь у здійсненні державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності в межах та у спосіб, встановлені Законом України «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності», а також здійснює інші повноваження місцевого самоврядування, визначені законами України, якщо вони не віднесені до виключних повноважень ради або не віднесені радою до відання її виконавчих органів [2, ст.42]. Правова природа зазначених вище повноважень дозволяє говорити про те, що ці повноваження є державними і надаються місцевим головам для їх ефективнішої реалізації на місцях.

До прикладу наведемо, що Одеський міський голова Геннадій Труханов своїм розпорядженням № 61 від 01.02.2024 «Про затвердження Порядку надання одноразової грошової допомоги мобілізованим особам та особам, які проходять військову службу за контрактом, зареєстрованим на території м. Одеси» унормував досить специфічні адміністративно-правові відносини [6]. Цей акт є нормативним, предметом правового регулювання є суспільні відносини в сфері державного управління, метою документу є реалізація заходів з мобілізаційної підготовки місцевого значення та надання одноразової грошової допомоги мобілізованим особам та особам, які проходять військову службу за контрактом, зареєстрованим на території м. Одеси.

Посилює позицію щодо наявності в сільського, селищного, міського голови адміністративно-правового статусу те, що відповідно до статті 79 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» «за наявності рішень суду про визнання розпоряджень чи дій сільського, селищного, міського голови незаконними, висновків відповідного комітету Верховної Ради Верховна Рада України може призначити позачергові вибори сільського, селищного, міського голови». При цьому питання про призначення Верховною Радою України позачергових виборів сільського, селищного, міського голови може порушуватись перед Верховною Радою України не лише відповідною сільською, селищною, міською радою, але й головою обласної, Київської, Севастопольської міської державної адміністрації. Звідси випливає, що якщо питання про позачергові вибори місцевого голови може порушуватись головою місцевої державної адміністрації відповідного рівня, то ці правовідносини можуть вказувати на наявність адміністративної правосуб'єктності місцевих голів. А це, в свою чергу, може означати про можливість віднесення їх нормативних розпоряджень з питань публічного управління до категорії джерел адміністративного права.

Незважаючи на те, що розпорядження мають нижчу правову силу порівняно із законами України, указами Президента України та постановами Кабінету Міністрів України, інших органів державної виконавчої влади, у разі їх нормативного характеру вони все ж

є обов'язкові до виконання на відповідній території.

Висновок

Отже, підсумовуючи зазначене вище, можна констатувати, що розпорядження сільського, селищного, міського голови можна вважати джерелом адміністративного права у тому разі, якщо воно має характер нормативного акту, видається у встановленому законом порядку і регулює управлінські відносини на відповідній території.

Таким чином, можна припустити думку про необхідність додати у сформульовану Р.Мельником і підтриману нами систему джерел адміністративного права України позицію «розпорядження сільських, селищних, міських голів» біля позиції «акти органів місцевого самоврядування». Це об'єктивно і справедливо дозволить таким актам (не всім, а лише тим, що відповідають критеріям адміністративно-правових актів) вважатися адміністративно-правовими і підкреслить наявність у місцевого голови адміністративно-правового статусу.

Література

1. Конституція України. Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1996. – № 30. – с. 141.

2. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21 травня 1997 року № 280/97-ВР. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1997, № 24, ст.170.

3. Кузнецов А. Акти органів та посадових осіб місцевого самоврядування теоретичний аспект. А Кузнецов. Державне будівництво. - 2011. - № 1. С.10.

4. Решета В. Акти органів місцевого мордування в системі джерел адміністративного права. Право і суспільство. - № 6. 2017. С.126-131.

5. Мельник Р. Джерела адміністративного права: сучасний погляд на сталі конструкції. Юридичний журнал «Право України». Випуск 5/2019 .С. 46-62.

6. Про затвердження Порядку надання одноразової грошової допомоги мобілізованим особам та особам, які проходять військову службу за контрактом, зареєстрованим на території м. Одеси: розпорядження Одеського міського голови № 61 від 01.02.2024. Режим доступу: https://omr.gov.ua/ru/acts/mayor/201935/

ORDERS OF VILLAGE, SETTLEMENT, AND CITY HEADS AS SOURCE OF ADMINISTRATIVE LAW

The European integration of Ukraine, which has recently begun to gain momentum and generate relevant results in the legal system of Ukraine, has caused the need to revise and bring many domestic legal norms into compliance with the norms of the European Union. In this context, the relevance of the study of the sources of national branches of law, among which the sources of administrative law occupy an important place, has been renewed.

Given the fact that the norms of administrative law are scattered in various acts of the legislation of Ukraine, the study of the sources of administrative law is a complex and complex issue for modern legal thought. Many scientists of Ukraine have conducted systematic comprehensive studies of all sources of administrative law, established their features and specificity. However, in our opinion, it is worth highlighting some types of such sources and carrying out their separate analysis.

Taking into account the implementation of municipal reform in Ukraine in the context of European integration, the question of the peculiarities of such sources of administrative law as acts of bodies and officials of local self-government is attracting considerable attention today.

Modern legal opinion has paid sufficient attention to the study of acts of local self-government bodies as sources of administrative law. However, until now, in our opinion, the very question of the disposition of village, settlement, and city heads as a source of administrative law remains insufficiently researched. Despite the fact that the legal support of the principles and procedure for issuing the order of the local head has become the subject of many scientific works, due to the prism of belonging to the sources of administrative law, these issues have not been fully covered.

Key words: order, village, settlement, city mayor, acts of officials of local self-government bodies, source, administrative law.

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПОКАРАНЬ НЕПОВНОЛІТНІХ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН

МХОЯН Нателла Манвелівна

УДК 343.22
DOI: https://doi.org/10.32782/ep.2024.2.5

У цій статті розглядається правова природа та зміст кримінальних покарань неповнолітніх у законодавстві зарубіжних країн, а також досліджується захист їх прав і свобод. Проблема кримінально-протиправної діяльності серед неповнолітніх є актуальною на глобальному рівні та вимагає уваги та дієвих заходів для профілактики та протидії цьому явищу. Стаття підкреслює необхідність того, щоб Україна, у своїй стрімкій інтеграції в міжнародну спільноту, відповідно адаптувала своє законодавство до міжнародних стандартів щодо здійснення правосуддя для неповнолітніх та використовувала ефективні практики, апробовані у світовій спільноті. Стаття підкреслює, що кожна країна, яка прагне забезпечити захист своїх неповнолітніх громадян, зокрема тих, хто порушив кримінальне законодавство, повинна реалізовувати міжнародно-правові акти у сфері відправлення правосуддя та запобігання кримінально-протиправної діяльності серед неповнолітніх. Особливий акцент робиться на тому, що кримінальне законодавство багатьох країн установлює мінімальний вік, нижче якого діти вважаються нездатними до порушення кримінального законодавства, і передбачає диференціацію та індивідуалізацію кримінальної відповідальності залежно від віку, ступеня тяжкості правопорушення та особливостей особистості неповнолітніх. Важливий аспект статті стосується призначення покарань, де, зокрема, наголошується на необхідності захисту неповнолітніх від кримінального впливу. Для цього активно використовуються альтернативні форми покарань у вигляді кримінально-правових заходів, максимально обмежуючи застосування позбавлення волі.

Ключові слова: правове регулювання, кримінальна відповідальність неповнолітніх, законодавство зарубіжних країн, захист прав і свобод неповнолітніх, позбавлення волі.

Актуальність теми дослідження

Остаточне формування законодавства про кримінальну відповідальність неповнолітніх у більшості країн Європи відбулося у XX ст. Воно базується на основних міжнародних нормах-принципах, які містяться у таких міжнародних нормативно-правових актах: Конвенції про права дитини від 20.11.1989 р., Мінімальних стандартних правилах ООН, які стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх від 29.11.1985 р.; Правилах ООН, які стосуються захисту неповнолітніх, позбавлених свободи від 14.12.1990 р. тощо.

У більшості країн сучасного світу існуючий кримінально-правовий підхід до неповнолітніх правопорушників істотно відрізняється від того, що застосовується до дорослих. Ця відмінність обумовлена унікальними аспектами психологічного розвитку та соціального становлення молодих осіб, які вимагають не тільки каральних, але й виховних впливів. З урахуванням

цієї необхідності більшість країн визнали важливість включення норм щодо кримінальної відповідальності неповнолітніх в окремий розділ кримінального права чи навіть у самостійну галузь кримінального законодавства. Цей підхід акцентує особливості кримінально-правового регулювання, де основний акцент робиться на виховних та профілактичних заходах, а не тільки на санкціях (покараннях).

Науковий інтерес становить сучасна практика встановлення законодавством зарубіжних країн віку особи, з якого можливе притягнення її до кримінальної відповідальності.

Аналіз досліджень і публікацій щодо обраної тематики

Загальновідомо, що науково обґрунтований розвиток законодавства будь-якої країни неможливий без врахування як позитивного, так і негативного досвіду інших держав. Повною мірою це стосується і кримінального законодавства України, розвиток і вдосконалення якого без використання порівняльного-правового методу є неможливим. Саме тому досвід іноземних держав щодо особливостей кримінального покарання неповнолітніх, окрім суто теоретико-пізнавального інтересу, має також сприяти вдосконаленню чинного кримінального законодавства України.

Особливості кримінальної відповідальності неповнолітніх за законодавством зарубіжних країн було розглянуто у наукових працях М. Андрусяк, Ю. Жмур, Н. Мирошниченко, А. Соколова, О. Северин, М. Хавронюк, Н. Юзікова тощо.

Мета дослідження: порівняльно-правовий аналіз законодавства деяких зарубіжних країн щодо кримінальної відповідальності неповнолітніх та оптимізації заходів кримінально-правового впливу щодо неповнолітніх.

Основний зміст дослідження

Неповнолітні мають такі ж права та свободи, як і дорослі, а також підвищені гарантії їх охорони та захисту з боку держави. Притягнення до кримінальної відповідальності передбачає наявність в особи можливості усвідомлювати свої дії, керувати ними, співвідносити свої вчинки із загальноприйнятими нормами поведінки, простежувати причинно-наслідкові зв'язки між своїми діями і можливими наслідками. Природно, що така можливість виникає не з народження, а в міру соціалізації особи, її входження в суспільні відносини, освоєння нею соціального досвіду, іншими словами, особа повинна володіти певним комплексом загальних знань і навиків, що дозволяють правильно орієнтуватися й уміти поводитися в звичних, повсякденних життєвих ситуаціях [1, с. 17].

Зокрема, в Іспанії та країнах Латинської Америки у XX ст. вкоренилось поняття «кримінальне право неповнолітніх» («Derecho penal juvenile»). Такий підхід відповідає вимогам Мінімальних стандартних правил ООН, які стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх (Пекінські правила), правило 2.3 яких приписує «в межах кожної національної юрисдикції ... докласти зусиль для прийняття комплексу законів, правил і положень, які стосуються безпосередньо неповнолітніх правопорушників» [2].

Правозастосовна сторона призначення покарання неповнолітнім, які досягли віку кримінальної відповідальності, характеризуються зокрема більш м'яким, лояльним підходом, а також можливістю застосування примусових заходів виховного характеру (заходів безпеки) щодо малолітніх (розділ XV КК України (ст. ст. 97-108 КК України).

Специфіка кримінально-правового регулювання стосовно неповнолітніх зумовлюється психофізіологічними особливостями цієї категорії осіб. Неповнолітні особи знаходяться у стадії формування та розвитку особистості, що робить їх більш сприйнятливими до зовнішнього впливу, як позитивного, так і негативного. Вплив, який відчуває на собі неповнолітня особа, значною мірою визначає її поведінку в майбутньому, у тому числі ймовірність вчинення нових кримінальних правопорушень. Тому засоби кримінально-правово-

го впливу щодо неповнолітніх мають бути спрямовані на максимальне врахування таких особливостей, виправлення неповнолітніх та запобігання вчиненню ними нових кримінальних правопорушень.

У рамках курсу на євроінтеграцію та гармонізацію українського законодавства з міжнародними стандартами, актуальним стає вивчення досвіду зарубіжних країн у сфері кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх. У державах континентальної правової сім'ї особливості покарання неповнолітніх передбачені лише в кримінальних кодексах (держави СНД, Латвія, Литва) або як у кримінальних кодексах, так і в спеціальних законах (Італія, Нідерланди, Швейцарія), або лише в спеціальних законах. Наприклад, у Франції діє Ордонанс про відповідальність неповнолітніх правопорушників 1945 р., а у ФРН - Закон про суди для молоді 1953 р. (зі змінами 1961 р.) та Закон про відправлення правосуддя у справах неповнолітніх і щодо діянь, вчинених неповнолітніми (у редакції 1974 р.), у Швеції – Закон про соціальну службу 1980 р. та Закон про опіку над молоддю 1990 р. [3, с. 25].

У багатьох країнах світу закони передбачають особливі умови, за яких неповнолітні можуть бути звільнені від кримінальної відповідальності й покарання. Деякі країни, такі як Болгарія, Киргизія та Литва, мають додаткові підстави для звільнення від кримінальної відповідальності. Інші, наприклад Албанія, Казахстан, Кувейт, Польща, передбачають додаткові підстави для звільнення від покарання. Вірменія, Грузія, Молдова, Таджикистан та Узбекистан мають закони, які дозволяють звільняти неповнолітніх як від відповідальності, так і від покарання. Важливо зазначити, що конкретні підстави для звільнення можуть істотно відрізнятися в різних країнах.

Відповідно до п. 2 ст. 6 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права 1966 р. та п. «а» ст. 37 Конвенції про права дитини смертні вироки не повинні виноситися за злочини, скоєні особами, молодшими за 18 років. Цю міжнародно-правову норму була сприйнято більшістю країн, у КК яких ще зберігається смертна кара. Нині лише 6 країн допускають застосування виключної міри покарання до осіб, що вчинили злочин у неповнолітньому віці (Демократична Республіка Конго, Іран, Нігерія, Пакистан, Саудівська Аравія, Судан). Китай унеможливив смертну кару для неповнолітніх правопорушників у 1997 році, США – лише у 2005 році.

Конвенція ООН про права дитини забороняє застосування довічного позбавлення волі без можливості звільнення. Резолюція XVII Міжнародного конгресу з кримінального права містить заклик виключити застосування цього покарання до неповнолітніх у будь-якій формі. У більшості держав застосування цього покарання до осіб молодше 18 років не допускається кримінальним законодавством (Азербайджан, Вірменія, Грузія, Казахстан, Молдова, Польща, Румунія, Туреччина, Україна, Фінляндія, арабські країни). У деяких країнах встановлено підвищений віковий поріг для застосування зазначеного покарання: 20 років (Австрія, Болгарія, Угорщина) або 21 рік (Македонія, Республіка Сербська). В Італії застосування до неповнолітніх довічного позбавлення волі визнано неконституційним. У деяких державах застосування довічного позбавлення волі до неповнолітніх не заборонено, і такі покарання реально призначаються (США, Великобританія, Сьєрра-Леоне, ПАР).

Хоча міжнародне право не прямо забороняє тілесні покарання для неповнолітніх, воно й не заохочує їхнє використання. Мінімальні стандартні правила ООН, що стосуються здійснення правосуддя щодо неповнолітніх (Пекінські правила, 1985), рекомендують утримуватися від таких покарань. Лише деякі країни, такі як Зімбабве, Катар та Судан, дозволяють тілесні покарання для неповнолітніх. У Катарі їх застосовують лише до хлопчиків віком від 17 до 20 років як альтернативу позбавленню волі. У Зімбабве тілесні покарання були визнані неконституційними в 1989 році, але поправка до Конституції 1992 року знову їх легалізувала. Важливо зазначити, що все більше країн визнають шкоду

тілесних покарань і вживають заходів для їх повної заборони.

Найбільш розповсюдженими видами покарань, що призначаються неповнолітнім особам, є позбавлення волі на певний термін та штраф. Як один з основних видів кримінальних покарань, позбавлення волі може застосовуватися до неповнолітніх практично у всіх державах, але цей вид покарання застосовується у виняткових випадках, коли інші заходи не є ефективними. У деяких країнах застосування позбавлення волі до неповнолітніх розглядається як виняткова міра (Македонія, Швеція). Міжнародне право не обмежує застосування позбавлення волі до неповнолітніх. Резолюція XVII Міжнародного конгресу з кримінального права містить заклик виключити застосування до неповнолітніх позбавлення волі на термін понад 15 років. Водночас більшість національних правових систем містить положення, спрямовані на скорочення максимального терміну позбавлення волі, застосовуваного щодо неповнолітніх. Цілком правильно зазначають науковці, що наразі гуманізація кримінальної політики стала загальносвітовою тенденцією [4, с. 18].

Узагальнюючи кримінальне законодавство зарубіжних країн у частині призначення неповнолітнім особам покарання у вигляді позбавлення волі, слід зазначити, що в більшості випадків установлено обмеження максимально можливого терміну позбавлення волі цих осіб, таке покарання не застосовується до неповнолітніх, які вчинили злочини перших двох категорій за ступенем тяжкості, іноді не має значення, чи вчиняла особа кримінальне правопорушення раніше.

Також передбачено в зарубіжному законодавстві таке покарання, як арешт, його ще називають «короткочасне позбавлення волі» (Вірменія, Грузія, Казахстан, Киргизія, Латвія, Литва, Німеччина, Узбекистан). Він часто застосовується з 14 років, наприклад, в Естонії, Литві та інших країнах. Цікавий підхід до застосування арешту передбачений у КК Естонії, а саме: неповнолітньому може призначатися арешт на строк до одного місяця у вільний від навчання і роботи час з визначенням кількості днів арешту, відбувають його в календарному місяці. Відповідно до кримінального законодавства Іспанії арешт відбувається тільки у вихідні дні [5, с. 195]. У Голландії неповнолітнім як заміна основного покарання у вигляді ув'язнення або штрафу за злочин, чи штрафу за кримінальний проступок можуть бути призначені: громадські роботи; робота, яка сприяє відшкодуванню шкоди, заподіяної правопорушенням; відвідування навчальної програми. Додатковими покараннями є конфіскація і позбавлення водійських прав. Передбачені також такі заходи: ув'язнення в установу для молоді, конфіскація, позбавлення незаконно отриманих доходів і компенсація збитку. Згідно зі ст. 77g КК Голландії ці передбачені покарання, альтернативні санкції і заходи повинні бути призначені підліткам на заміну покарань, установлених санкціями за конкретне правопорушення.

Країни англо-американської правової сім'ї, а також деякі інші держави (Нікарагуа, Польща, Румунія, Туреччина, Філіппіни, Франція, Чилі, Естонія) допускають звільнення неповнолітніх від покарання, якщо в силу недоліків у психічному розвитку вони не в достатній мірі усвідомлювали характер і суспільну небезпеку злочину. У цьому випадку також можливе застосування виховних заходів.

Варто зазначити, що міжнародні норми спрямовані на пріоритетність освітніх, виховних, соціальних заходів над каральними із примусовою ізоляцією від суспільства [6, с. 18]. Тому важливим напрямом є зменшення карального впливу під час призначення кримінального покарання особам, що не досягли віку повноліття. Інститут примусових заходів виховного впливу існує в кримінальному законодавстві країн СНД і Балтії, колишніх республік Югославії, Албанії, Болгарії, Угорщини, В'єтнаму, Нідерландів, Румунії, Філіппін, Швеції, Ефіопії. У спеціальних законах про статус неповнолітніх такі заходи регламентуються в Німеччині, Єгипті, Іспанії, Кенії, Кувейті, Малі, Португалії, Франції, Швейцарії. І в спеціальному,

і в кримінальному законодавстві вони передбачені в Болгарії, Сербії та Естонії. За своєю правовою природою ці заходи трактуються неоднозначно. Зазвичай вони виступають однією з форм реалізації кримінальної відповідальності, крім покарання, проте в деяких країнах (країни СНД, крім Казахстану, Литва) вони виступають також альтернативою кримінальної відповідальності: законодавство цих держав допускає звільнення від кримінальної відповідальності із застосуванням примусових заходів виховного впливу.

Система кримінального правосуддя Англії передбачає для неповнолітніх правопорушників не лише заходи, пов'язані з позбавленням волі, але й альтернативні покарання, зокрема наказ про нагляд. Суд може постановити, що засуджений буде жити в певному місті протягом визначеного періоду, займатися певною діяльністю, а також підкорятися іншим вказівкам наглядача. На неповнолітнього, який перебуває під наглядом, можуть покладатися й інші обов'язки, наприклад, знаходитися вдома в певні години (з 6 вечора до 6 ранку). Для неповнолітніх злочинців, які вже виповнились 16 років, існує специфічний захід кримінально-правового впливу – надання безоплатних послуг суспільству. Це покарання може бути призначене за вчинення злочину, який карається тюремним ув'язненням. Суд визначає термін виконання неповнолітнім безоплатних робіт (від 40 до 120 годин). Важливо зазначити, що таке покарання може бути застосоване лише за згодою юного правопорушника.

Заходи виховного впливу, що застосовуються до неповнолітніх правопорушників, чітко визначені в законодавстві деяких країн (країни СНД, колишні республіки Югославії, Литва та інші). Серед таких заходів можуть бути:

– попередження або догана: цей метод використовується в країнах СНД, колишніх республіках Югославії, Німеччині, Болівії, Єгипті, Іспанії, Кувейті, Литві, Португалії, Румунії, Судані, Таїланді, Чилі та Естонії;

– вибачення перед потерпілим: законодавство Федерації Боснії і Герцеговини та Малі зобов'язує юного правопорушника вибачитися перед потерпілим публічно або в іншій формі, визначеній судом;

– нагляд: неповнолітній може бути переданий під нагляд батьків, законних представників або відповідного державного органу. Ця практика поширена в країнах СНД і Балтії, колишніх югославських республіках, Англії, Німеччині, Болівії, Єгипті, Кувейті, Марокко, Монголії, Португалії, Сирії, Судані, Таїланді, Франції, Чилі та Естонії;

– відшкодування шкоди: суд може зобов'язати юного правопорушника відшкодувати шкоду, заподіяну злочином, або загладити її іншим чином. Цей захід використовується в країнах СНД, Англії, Федерації Боснії і Герцеговини, Бразилії, Венесуелі, Гватемалі, Гондурасі, Латвії, Литві, Малі, Коста-Ріці, Монголії, Нідерландах, Нікарагуа, Панамі, Парагваї, Уругваї, Швейцарії та Еквадорі;

– обмеження дозвілля: суд може накласти обмеження на те, як юний правопорушник проводить вільний час, або встановити інші вимоги до його поведінки. Ця практика поширена в країнах СНД, Англії, Єгипті, Іспанії, Македонії, Марокко, Португалії, Швейцарії, Венесуелі, Гондурасі та Сальвадорі. У Франції ця міра носить назву «контрольованої свободи»;

– передача в сім'ю: юного правопорушника можуть передати в сім'ю, яка підходить для його виховання. Цей захід використовується в Федерації Боснії і Герцеговини, Іспанії, Македонії, Португалії та Швейцарії;

– режим допомоги: неповнолітній може бути поміщений у режим допомоги, який передбачає підтримку та контроль з боку фахівців. Ця практика поширена в Португалії, Швейцарії, Сальвадорі та Уругваї;

– пробація: юний правопорушник може бути поставлений на пробаційний облік, що передбачає контроль з боку спеціальних органів. Цей захід використовується в Болівії, Бразилії, Венесуелі, Гватемалі, Гондурасі, Коста-Ріці, Нікарагуа, Перу, Сальвадорі та Еквадорі;

– навчально-виховний заклад: у деяких випадках юний правопорушник може бути направлений до навчально-виховного закладу. Ця практика поширена в країнах СНД і Балтії, колишніх югославських республіках, Албанії, Англії, Болгарії, Угорщині, В'єтнамі, Німеччині, Єгипті, Зімбабве, Іспанії, Кенії, Кувейті, Марокко, Португалії, Румунії, Сирії, Судані, Франції, Чилі, Швейцарії, Швеції та Японії.

Примусові заходи виховного впливу мають схожість з умовним засудженням, адже в разі злісного їх невиконання вони підлягають скасуванню із застосуванням до засудженого реальних заходів відповідальності (країни СНД).

Підбиваючи підсумок дослідженню питання кримінальної відповідальності неповнолітніх осіб за законодавством зарубіжних країн, необхідно зазначити, що кожна держава, піклуючись про своїх неповнолітніх громадян, зокрема тих, що вчинили кримінальне правопорушення, має на меті реалізацію положень міжнародно-правових актів у сфері відправлення правосуддя та запобігання злочинності неповнолітніх. З цією метою в країнах Європи та Америки розроблені спеціальні закони, процедури, органи та установи, які опікуються неповнолітніми правопорушниками. У положеннях кримінального законодавства цілої низки країн світу встановлений мінімальний вік, нижче якого діти вважаються нездатними порушити кримінальне законодавство, передбачена диференціація й індивідуалізація кримінальної відповідальності залежно від віку, ступеня тяжкості суспільно небезпечного діяння та особливостей особистості неповнолітніх. Законодавство багатьох країн світу встановлює мінімальний вік кримінальної відповідальності, диференціює та індивідуалізує покарання залежно від віку, тяжкості злочину та особистості юного правопорушника. При призначенні покарання пріоритетом стає захист неповнолітнього від негативного впливу та криміналізації. Для цього максимально обмежується застосування позбавлення волі та пропонуються альтернативні покарання у вигляді кримінально-правових заходів. У зарубіжному кримінальному законодавстві про відповідальність неповнолітніх домінуючу роль відіграють виховні заходи над каральними, передбачений їх широкий спектр для корекції поведінки неповнолітніх, у країнах функціонує розгалужена мережа різноманітних виховних установ.

Висновки

Проведене дослідження дало змогу встановити, що особливостями кримінальної відповідальності неповнолітніх осіб за законодавством зарубіжних країн є: для неповнолітніх правопорушників існують спеціальні покарання, які відрізняються від покарань для дорослих; максимальні терміни покарання для неповнолітніх зазвичай менші, ніж для дорослих; законодавство багатьох країн передбачає обов'язкове зменшення покарання для неповнолітніх, навіть якщо воно не передбачене санкцією статті; у деяких випадках неповнолітній може бути звільнений від відповідальності або покарання, якщо суд визнає це недоцільним; неповнолітні можуть бути звільнені умовно-достроково раніше, ніж дорослі; терміни давності для злочинів, скоєних неповнолітніми, зазвичай менші, ніж для злочинів, скоєних дорослими; судимість неповнолітнього може бути не врахована при подальшому працевлаштуванні або навчанні замість покарання до неповнолітніх можуть бути застосовані виховні заходи; при призначенні покарання або виховних заходів суд враховує ступінь психічного розвитку, умови виховання та проживання неповнолітнього. Зазначені особливості не протиставляються загальним інститутам відповідальності й покарання, а деталізують щодо неповнолітніх їхній зміст та межі, виходячи з об'єктивних особливостей неповнолітніх. Отже, встановлюючи їх, законодавець виходив із психологічної характеристики віку неповноліття: нестійкість психічних процесів, відсутність достатнього життєвого досвіду, знань, навичок, соціальної поведінки.

Література

1. Дмитришина Т. І. Призначення покарання неповнолітнім: концептуальні основи: дис. канд. юрид. наук: 12.00.08. Одеса, 2016. 205 с.

2. Мінімальні стандартні правила Організації Об'єднаних Націй, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх («Пекінські правила») від 29 листопада 1985 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/ laws/show/995_211.

3. Романюк В.В. Кримінальне судочинство щодо неповнолітніх : монографія. Харків: «Друкарня Мадрид», 2016. 252с.

4. Северин О.О. Застосування до неповнолітніх заходів кримінально-правового характеру, не пов'я- заних з позбавленням волі: автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.08; Класич. приват. ун-т. Запоріжжя, 2009. 20 с.

5. Мирошниченко Н. Деякі пропозиції вдосконалення законодавства. щодо заходів кримінально-правового впливу на неповнолітніх. *Правовий вплив на неправомірну поведінку: актуальні грані* : монографія / ред. : О.В. Козаченко, Є.Л. Стрельцов. Миколаїв : Іліон, 2016. 768 с.

6. Юзікова Н.С. Злочинність неповнолітніх: закономірності розвитку, теорія та практика запобігання і протидії їй в Україні: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08; МВС України. 38с.

7. Конвенція про права дитини та законодавство України. Роз'яснення, коментарі / заг. ред. О.Л. Копиленко; Дитячий фонд Організації Об'єднаних Націй. Представництво ЮНІСЕФ в Україні, Республіканський навчально-науковий центр «Діти-інваліди та нова інформаційна технологія» (РННЦ «ДІНІТ»). Київ: ДІНІТ, 2002. 200 с.

SUMMARY

The issue of juvenile delinquency remains pertinent to the global community, prompting a collective concern for the development of both humane and effective measures to prevent and counteract this perilous phenomenon. The distinct nature of delinquent behavior among juveniles is intricately linked to their socio-psychological development, characterized by insufficient psychophysical, age, and social maturity, instability in moral values and guidelines, and a proclivity to be influenced by adult offenders.

Ukraine's integration into the international community necessitates the alignment of national legislation with universally recognized international standards in juvenile justice. This alignment involves adopting the most effective forms, methods, measures, and means, validated by global practices in preventing and countering delinquent behavior.

Every nation, in its commitment to the well-being of its minor citizens, including those who have committed criminal offenses, endeavors to implement the provisions of international legal instruments in the realm of juvenile justice and prevention of delinquency. Notably, European and American countries have established special laws, procedures, bodies, and institutions directly addressing juveniles involved in criminal offenses.

Several countries worldwide embed in their criminal laws a minimum age below which children are considered legally incapable of violating criminal statutes. These legal frameworks emphasize the differentiation and individualization of criminal responsibility based on age, the severity of socially dangerous acts, and the individual characteristics of minors.

In instances where punishment is deemed necessary, foreign jurisdictions prioritize shielding juveniles from criminal influence and contamination. This is achieved through the imposition of reduced maximum imprisonment sentences for such individuals and the application of alternatives to incarceration in the form of educational measures. Foreign criminal legislation places a predominant emphasis on rehabilitative measures over punitive measures, providing a diverse range of correctional tools tailored to the behavioral needs of minors. Additionally, these countries boast an extensive network of various educational institutions dedicated to addressing juvenile delinquency.

Key words: legal regulation, criminal liability of minors, legislation of foreign countries, protection of rights and freedoms of minors, deprivation of liberty.

ОСОБЛИВОСТІ ВИЗНАЧЕННЯ ОЗНАК АДВОКАТА ЯК ПОТЕРПІЛОГО В СКЛАДАХ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ЩО ПОСЯГАЮТЬ НА АДВОКАТСЬКУ ДІЯЛЬНІСТЬ

КОРОТЮК Михайло Геннадійович - аспірант Класичного приватного університету, адвокат

ORCID: 0009-0008-2098-1076
DOI: https://doi.org/10.32782/ep.2024.2.6

Стаття присвячена визначенню особливостей ознак адвоката як потерпілого від кримінальних правопорушень, передбачених ч. 2 ст. 358, статтями 374, 380, 397, 398, 399, 400, 400-1 Кримінального кодексу України. Встановлено, що в кримінально-правових нормах вказівка на адвоката – потерпілого закріплена законодавцем таким чином: а) шляхом вказівки на правовий статус адвоката і використанням терміна «захисник» або «представник особи по наданню правової допомоги»; б) шляхом вказівки на правовий статус адвоката, а також ознаку здійснення ним адвокатської діяльності чи надання правничої допомоги; в) шляхом вказівки на правовий статус адвоката, а також правовий чи інший зв'язок з іншим потерпілим. Виділення кримінальних правопорушень, що посягають на адвокатську діяльність, за особливим потерпілим-адвокатом дозволило визначити такі їх групи: А) кримінальні правопорушення, у яких адвокат є основним (обов'язковим) потерпілим (ч. 1 ст. 374, ст. 380, ч. 1 ст. 397, ч. 1 ст. 398, ч. 2 ст. 398, ч. 3 ст. 398, ч. 1 ст. 399, ст. 400); Б) кримінальні правопорушення, у яких адвокат є потерпілим за певних умов (ч. 1 ст. 374); В) кримінальні правопорушення, які посягають на адвокатську діяльність, але в яких адвокат не може бути потерпілим, оскільки визначений у складі кримінального правопорушення як спеціальний суб'єкт (ст. 358, ст. 400-1). На підставі проведеного аналізу зроблено висновок про те, що в кримінально-правових нормах існують істотні прогалини, які нечітко визначають адвоката як потерпілого, що пов'язано з недоліками визначення основних понять, що містяться в кримінально-правових нормах і, зокрема, їх невідповідністю регулятивному законодавству (зокрема, поняття «захисник» і «представник особи наданню правової допомоги». Посягання на адвоката взагалі, але не тільки на того, хто виконує функції захисту у кримінальному процесі, володіє по своїй суті ознакою суспільної небезпеки, оскільки порушує належний порядок здійснення адвокатської діяльності і завдає або може створити загрозу завдання шкоди об'єкту кримінально-правової охорони. Тому неточним видається застосування в статтях 397, 398, 399, 400 термінів «захисник» і «представник особи по наданню правової допомоги». Найбільш вдалим вбачається застосування в цих випадках термінів «адвокат» та «суб'єкт надання правничої допомоги», що показувало б суспільну небезпеку посягань на адвокатську діяльність без прив'язки до виконання адвокатом повноважень лише в кримінальному процесі.

Ключові слова: адвокат, потерпілий, захисник, правнича допомога, посягання, адвокатська діяльність, кримінальне правопорушення.

Постановка проблеми

Адвокатура і адвокатська діяльність займають особливе місце в суспільному житті. Адвокатура як інститут громадянського суспільства забезпечує належний захист прав та інтересів фізичних та юридичних осіб,

дотримання державою основних гарантій прав і свобод людини і громадянина, а також є невід'ємною частиною правосуддя. З цих підстав порушення належного порядку функціонування цього інституту неодмінно спричиняє порушення фундаментальних прав, свобод та інтересів людини і громадянина. Особливо небезпечними є кримінальні правопорушення, які безпосередньо спрямовані і посягають на адвокатську діяльність. Підвищена суспільна небезпечність таких посягань пов'язана із тим, що порушують належний порядок здійснення адвокатської діяльності, а також завдають шкоди чи створюють загрозу її завдання як безпосередньо адвокату, так і іншим учасникам правовідносин, що складаються у зв'язку із здійсненням адвокатської діяльності, а також іншим особам.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Деякі окремі питання, що стосуються визначення встановлення правової охорони адвокатської діяльності були розкриті в працях таких вчених, як Бірюкова А. М. [1], Вільчик Т. Б. [2], Козьміних А. В. [7], Тацій Л. В. [10], Хотенець П. В. [12] та ін. Однак, у згаданих дослідженнях ознаки адвоката як потерпілого комплексно не розкривалися.

Постановка завдання

Водночас, саме дослідження ознак адвоката як потерпілого від посягань на адвокатську діяльність дозволяє не тільки розкрити особливості механізму заподіяння шкоди об'єкту суспільно небезпечного посягання, але й виявити можливі прогалини в правовому регулюванні і кримінально-правовій охороні адвокатської діяльності як охоронюваної Кримінальним законом соціальної цінності. Тим більше це видається необхідним з огляду на те, що саме адвокат є основним суб'єктом правовідносин, що складаються у зв'язку із здійсненням адвокатської діяльності. Таким чином, вбачається обґрунтованим і доцільним проаналізувати особливості ознак такого потерпілого, як адвокат у складах кримінальних правопорушень, які посягають на адвокатську діяльність.

Виклад основного матеріалу

Видається, що при розкритті особливостей посягань на адвокатську діяльність, передусім, важливо враховувати межі кримінально-правової охорони адвокатської діяльності. До компонентів об'єкта кримінально-правової охорони адвокатської діяльності ми відносимо наступні соціальні цінності: 1) потерпілі (до яких можуть бути віднесені: адвокат; клієнт адвоката; інші фізичні або юридичні особи, які звернулися до адвоката; помічник адвоката; стажист адвоката; інша особа, яка перебуває у трудових відносинах з адвокатом; адвокатське бюро; адвокатське об'єднання; особа, стосовно якої припинено або зупинено право на заняття адвокатською діяльністю; держава; а також інші особи, прав та інтересів яких може стосуватися здійснення адвокатської діяльності); 2) права, свободи та інтереси адвоката; інших фізичних або юридичних осіб; працівників адвоката; адвокатського бюро; адвокатського об'єднання; особи, стосовно якої припинено або зупинено право на заняття адвокатською діяльністю; держави; а також інших осіб, прав та інтересів яких може стосуватися здійснення адвокатської діяльності; 3) соціальні зв'язки, що складаються між адвокатом та фізичними і юридичними особами, та/або державою і засновуються на встановленому законодавством (належному) порядку здійснення адвокатської діяльності, реалізації професійних прав та обов'язків адвоката, здійснення правосуддя і забезпечення захисту прав заінтересованих осіб, недопущення їх порушення і відновлення у разі порушення, а також можливості повноцінної реалізації правомочностей адвоката, у межах яких задовольняються майнові та немайнові інтереси учасників правовідносин адвокатської діяльності, суспільні та державні інтереси; 4) нематеріалізовані і матеріалізовані блага, до яких належать якісна професійна правнича допомога; майнові і немайнові інтереси адвоката і клієнта тощо.

При цьому, при визначенні кола суспільно небезпечних діянь, які посягають на адвокатську діяльність **системоутворюючим поняттям є поняття «адвокат»**, а ознака

його правового статусу (право на здійснення адвокатської діяльності) має криміноутворююче значення, оскільки впливає на всі інші компоненти відповідної групи правовідносин. Враховуючи це, **усім кримінальним правопорушенням, які посягають на адвокатську діяльність (що передбачені статтями ч. 2 ст. 358, 374, 380, 397, 398, 399, 400, 400-1 Кримінального кодексу України** [8]**), характерні наступні ознаки:**

1) особливий потерпілий (адвокат, особа, яка має визначений законом правовий статус, особа, яка є учасником правовідносин адвокатської діяльності, тощо) (крім ст. 358);

2) особливі права, свободи, інтереси *суб'єкта, яка є учасником правовідносин адвокатської діяльності, або іншої особи*;

3) у деяких випадках – особливий предмет кримінального правопорушення (інформація, що становить предмет адвокатської діяльності, майно, що належить адвокату, офіційний документ тощо).

Проаналізувавши вищезазначені кримінально-правові норми, що визначають відповідальність за посягання на адвокатську діяльність, можна виділити **такі категорії потерпілих від цих посягань та їх особливості:**

1. Адвокат як потерпілий визначений у кримінально-правових нормах таким чином:

1.1. шляхом вказівки на правовий статус адвоката і використанням терміна «захисник» або «представник особи по наданню правової допомоги» (у цих випадках достатнім при кримінально-правовій кваліфікації діяння є встановлення наявності в особи на момент вчинення посягання правового статусу адвоката) (наприклад, «порушення встановлених законом гарантій» адвокатської діяльності, порушення професійної таємниці (ст. 397));

1.2. шляхом вказівки на правовий статус адвоката, а також ознаку здійснення ним адвокатської діяльності чи надання правничої допомоги (наприклад, «здійснення правомірної діяльності захисника», «представник особи по наданню правової допомоги» (ч. 1 ст. 397), «у зв'язку з діяльністю, пов'язаною з наданням правової допомоги» (статті 398, 399, 400)); у цьому випадку адвокат набуває статус потерпілого у разі встановлення факту наявності такої додаткової ознаки;

1.3. шляхом вказівки на правовий статус адвоката, а також правовий чи інший зв'язок з іншим потерпілим (наприклад, недопущення адвоката, інше грубе порушення права на захист (ч. 1 ст. 374); члени сім'ї, близькі родичі (ст. 380); близькі родичі адвоката (статті 398, 399, 400); у цих випадках, як правило, вчинення посягання на адвокатську діяльність має наслідком заподіяння шкоди чи створення загрози її заподіяння одночасно кільком потерпілим; кваліфікація таких діянь потребує встановлення факту наявності/відсутності правового чи іншого зв'язку, визначеного у кримінально-правовій нормі;

1.4. шляхом вказівки на правовий статус адвоката, а також додатковий правовий статус, яким він володіє («особа, яка бере участь у кримінальному судочинстві» (ст. 380), адвокат як власник майна (статті 398, 399).

Виділення кримінальних правопорушень, що посягають на адвокатську діяльність, за особливим потерпілим-адвокатом дозволяє визначити такі їх групи:

А) кримінальні правопорушення, у яких адвокат є основним (обов'язковим) потерпілим (у таких посяганнях суспільно небезпечний вплив спрямований проти адвоката і, відповідно, адвокату завдається шкода чи створюється загроза заподіяння шкоди у всіх випадках вчинення такого правопорушення), що включають у себе: недопущення адвоката (ч. 1 ст. 374), неприйняття рішення, несвоєчасне прийняття рішення або прийняття недостатньо обґрунтованих рішень, а також невжиття, несвоєчасне вжиття достатніх заходів для безпеки адвоката як особи, що бере участь у кримінальному судочинстві (ст. 380); вчинення в будь-якій формі перешкод до здійснення правомірної діяльності захисника; порушення встановлених законом гарантій адвокатської діяльності; порушення професійної таємниці (ч. 1 ст. 397); погроза вбивством, насильством або знищенням чи пошкодженням майна щодо захисника, а також близьких родичів у зв'язку з діяльністю, пов'язаною з наданням правової допомоги (ч. 1 ст. 398);

умисне заподіяння захиснику або близьким родичам легких або середньої тяжкості тілесних ушкоджень у зв'язку з діяльністю, пов'язаною з наданням правової допомоги (ч. 2 ст. 398); умисне заподіяння захиснику у зв'язку з діяльністю, пов'язаною з наданням правової допомоги, тяжкого тілесного ушкодження (ч. 3 ст. 398); умисне знищення або пошкодження майна, що належить захиснику або близьким родичам, у зв'язку з діяльністю, пов'язаною з наданням правової допомоги (ч. 1 ст. 399); вбивство або замах на вбивство захисника або близьких родичів у зв'язку з діяльністю, пов'язаною з наданням правової допомоги (ст. 400);

Б) кримінальні правопорушення, у яких адвокат є потерпілим за певних умов (такі посягання завдають шкоду адвокатській діяльності або створюють загрозу її завдання лише у разі спричинення негативних змін в компонентах об'єкта кримінально-правової охорони), а саме: ненадання своєчасно захисника; інше грубе порушення права на захист (ч. 1 ст. 374);

В) кримінальні правопорушення, які посягають на адвокатську діяльність, але в яких адвокат не може бути потерпілим, оскільки визначений у складі кримінального правопорушення як спеціальний суб'єкт (ст. 358, ст. 400-1).

Важливо звернути увагу на той факт, що **адвокат позначається у кримінально-правових нормах наступним чином:**

- шляхом використання терміна «захисник» чи «представник особи по наданню правової допомоги» (статті 374, 397, 398, 399, 400);

- шляхом вказівки на участь у судовому процесі певного виду (особа, яка бере участь у кримінальному судочинстві) (ст. 380);

- шляхом використання терміна «адвокат» (статті 358, 400-1).

В усіх зазначених випадках Кримінальний закон вказує на необхідність звернення до інших нормативно-правових актів для розкриття змісту відповідного терміна (бланкетні диспозиції). Як відзначає Г. З. Яремко, бланкетна диспозиція в статті Особливої частини КК України – це структурний елемент заборонної кримінально-правової норми, який безпосередньо лише абстрактно називає або описує окремі ознаки складу злочину, а для їх конкретизації відсилає (прямо чи опосередковано) до приписів інших галузей права, що можуть бути формалізовані у нормативно-правових актах, нормативно-правових договорах та правових звичаях, і які виступають додатковою нормативною підставою кримінально-правової кваліфікації [14, 44]. О. В. Ус вказує на те, що при кваліфікації злочину, передбаченого бланкетною диспозицією, необхідно з'ясувати та розкрити (конкретизувати) зміст бланкетних ознак елементів складу конкретного злочину. З цією метою слід встановити характер (вид) правозастосовної ситуації та нормативно-правовий акт (систему нормативно-правових актів) іншої галузі права, що містить розкриття та конкретизацію змісту бланкетної ознаки (диспозиції) [11].

Розкриття терміна «захисник» потребує звернення до ст. 45 Кримінального процесуального кодексу України, де визначено, що ***захисником*** є адвокат, який здійснює захист підозрюваного, особи, стосовно якої зібрано достатньо доказів для повідомлення про підозру у вчиненні кримінального правопорушення, але не повідомлено про підозру у зв'язку з її смертю, обвинуваченого, засудженого, виправданого, особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру або вирішувалося питання про їх застосування, а також особи, стосовно якої передбачається розгляд питання про видачу іноземній державі (екстрадицію). Захисником не може бути адвокат, відомості про якого не внесено до Єдиного реєстру адвокатів України або стосовно якого у Єдиному реєстрі адвокатів України містяться відомості про зупинення або припинення права на зайняття адвокатською діяльністю.

У цьому визначенні варто звернути увагу на такі аспекти, що є важливими для встановлення змісту цього поняття. **По-перше**, вказана вище норма Кримінального процесуального кодексу України для визначення поняття «захисник» використовує термін «адвокат», тобто відсилає до спеціального законодавства про адвокатуру. У той же час, у цій же нормі законодавець обмежує значення поняття «адвокат» (порівняно із

тим, що міститься в Законі України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність») шляхом вказівки на здійснення адвокатом конкретного різновиду адвокатської діяльності (захисту) і по відношенню до осіб з визначеним законом процесуальним статусом у кримінальному процесі (підозрюваний, особа, стосовно якої зібрано достатньо доказів для повідомлення про підозру у вчиненні кримінального правопорушення, але не повідомлено про підозру у зв'язку з її смертю, обвинувачений, засуджений, виправданий, особа, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру або вирішувалося питання про їх застосування, особа, стосовно якої передбачається розгляд питання про видачу іноземній державі (екстрадицію)). **По-друге**, співвідношення понять «захисник» і «адвокат» показує, що в розумінні Кримінального процесуального кодексу України захисником є лише адвокат, який здійснює захист. Однак, такий підхід законодавця викликає заперечення, оскільки значним чином обмежує застосування кримінально-правових норм. Зокрема, викликає запитання, чи мають такі посягання, як «порушення встановлених гарантій адвокатської діяльності», «порушення адвокатської таємниці», «погроза вбивством, насильством або знищенням чи пошкодженням майна» тощо різний ступінь суспільної небезпеки, якщо вчиняються щодо адвоката, який здійснює захист у кримінальному процесі, або щодо адвоката, який здійснює представництво чи надання інших різновидів правничої допомоги? Якщо б це було так, то, наприклад, такі цінності, як «життя і здоров'я захисника» та «життя і здоров'я адвоката», мали би визнаватися такими, що мають різну суспільну значимість, що не є обґрунтованим та логічним, адже посягання на такі соціальні цінності пов'язані із володінням особою особливим правовим статусом адвоката і спрямовані одразу на цінності, пов'язані із біологічним існуванням людини (життя і здоров'я), а також на адвокатську діяльність. Таким чином, в обидвох таких випадках суспільна небезпечність є матеріальною (змістовною) ознакою вчинюваної поведінки [9, 37], а отже, така поведінка має охоплюватися кримінально-правовою забороною. До речі, посилання на посаду адвоката міститься у різних процесуальних нормах іншого галузевого спрямування: ст. 15 Цивільного процесуального кодексу України, де зазначено, що представництво у суді як вид правничої допомоги здійснюється тільки адвокатом (професійна правнича допомога), крім випадків, встановлених законом. Безоплатна правнича допомога надається в порядку, встановленому законом, що регулює надання безоплатної правничої допомоги [13]; ст. 16 Господарського процесуального кодексу, де вказано, що представництво в суді, як вид правничої допомоги, здійснюється тільки адвокатом (професійна правнича допомога), крім випадків, встановлених законом [3]. При цьому, звернувшись до формулювання «представник особи по наданню правової допомоги», що міститься у розглядуваних кримінально-правових положеннях, видається, що це поняття застосувати до адвоката недоцільно, оскільки інші нормативні акти, крім Кримінального кодексу України, не містять визначення поняття «представник особи по наданню правової допомоги» (термін «правова допомога» взагалі не використовується), і це поняття не кореспондується з положеннями ані Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» [4], ані Закону України «Про безоплатну правничу допомогу» [5], у яких чітко розмежовується зміст значень «правнича допомога» як більш широкого, і адвокатська діяльність та її форми (як більш вузького і такого, що охоплює собою не тільки представництво і захист). Крім того, орієнтуючись на положення Закону України «Про безоплатну правничу допомогу», звернемо увагу на те, що законодавець використовує термін «суб'єкти надання правничої допомоги», якими для первинної правничої допомоги є органи виконавчої влади; органи місцевого самоврядування; центри з надання безоплатної правничої допомоги; спеціалізовані установи з надання безоплатної первинної правничої допомоги, утворені органами місцевого самоврядування з урахуванням потреб територіальної громади; юридичні особи приватного права, які ма-

ють право надавати правничу допомогу, залучені органами місцевого самоврядування у встановленому законом порядку; адвокати та інші фахівці у відповідній галузі права, залучені органами місцевого самоврядування у встановленому законом порядку (ст. 9); а також для вторинної правничої допомоги є адвокат або працівник центру з надання безоплатної правничої допомоги (ст. 26). Норми Закону України «Про безоплатну правничу допомогу» вказують на те, що правнича допомога пов'язана із комплексом правничих послуг, спрямованих на забезпечення реалізації прав і свобод людини і громадянина, захисту цих прав і свобод, їх відновлення у разі порушення (ст. 1), тобто є значно ширшими, ніж поняття «представництво», зафіксоване у положеннях Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність». Таким чином, видається, що у кримінально-правових нормах існують істотні прогалини, які нечітко визначають адвоката як потерпілого. При цьому, на нашу думку, посягання на адвоката взагалі, але не тільки на того, хто виконує функції захисту в кримінальному процесі, володіє по своїй суті ознакою суспільної небезпеки, оскільки порушує належний порядок здійснення адвокатської діяльності і завдає або може створити загрозу завдання шкоди об'єкту кримінально-правової охорони. Тому неточним видається застосування у статтях 397, 398, 399, 400 термінів «захисник» і «представник особи по наданню правової допомоги». Найбільш вдалим, на нашу думку, було б застосування у цих випадках термінів «адвокат» та «суб'єкт надання правничої допомоги», що показувало б суспільну небезпеку посягань на адвокатську діяльність без прив'язки до виконання адвокатом повноважень лише в кримінальному процесі. **По-третє,** представлені у досліджуваних кримінально-правових нормах вказівки на потерпілих не враховують деяких осіб, яким може завдаватися шкода у разі вчинення подібних за суттю посягань. Зокрема, йдеться про адвоката, який на момент вчинення суспільно небезпечного діяння, припинив професійну діяльність або з інших причин втратив правовий статус адвоката. **По-четверте,** адвокат (захисник) не зазначений у якості потерпілого у ст. 374 Кримінального кодексу України, хоча діяннями, передбаченими у цій нормі, завдається шкода або створюється загроза її завдання адвокатській діяльності.

Розкриття значення поняття «особа, яка бере участь у кримінальному судочинстві» вимагає звернення до Закону України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» [6]. У ст. 2 цього Закону встановлено, що право на забезпечення безпеки шляхом застосування заходів, зазначених у статтях 1 і 7 цього Закону, за наявності відповідних підстав мають (серед іншого) підозрюваний, обвинувачений, захисники і законні представники. Відповідно до ст. 7 Закону України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві», *заходами забезпечення безпеки є:* а) особиста охорона, охорона житла і майна; б) видача спеціальних засобів індивідуального захисту і сповіщення про небезпеку; в) використання технічних засобів контролю і прослуховування телефонних та інших переговорів, візуальне спостереження; г) заміна документів та зміна зовнішності; д) зміна місця роботи або навчання; е) переселення в інше місце проживання; є) поміщення до дошкільної виховної установи або установи органів соціального захисту населення; ж) забезпечення конфіденційності відомостей про особу; з) закритий судовий розгляд. З урахуванням характеру і ступеня небезпеки для життя, здоров'я, житла та майна осіб, взятих під захист, можуть здійснюватися й інші заходи безпеки. Таким чином, у цій нормі для розкриття змісту поняття «особа, яка бере участь у кримінальному судочинстві» також міститься посилання на ст. 45 Кримінального процесуального кодексу України, у якій, у свою чергу, для розкриття поняття «захисник» використовується посилання на спеціальне законодавство про адвокатуру, про що було зазначено детально вище. Отже, адвокат як потерпілий від посягання, передбаченого ст. 380 Кримінального кодексу України, у такому випадку, має володіти статусом захисника (тобто здійснювати захист), а також статусом учасника кримінального судочинства.

Використовуючи в Кримінальному законі формулювання «особа, яка бере участь у кримінальному судочинстві», законодавець визначає не лише адвоката, а цілу групу осіб, які беруть участь у судовому процесі, тому, на нашу думку, такий вислів є цілком доречним.

Розкриття змісту поняття «адвокат» потребує звернення до спеціального законодавства про адвокатуру і, передусім, до Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність». Звернемо увагу на те, що законодавець використовує термін «адвокат» для позначення спеціального суб'єкта кримінального правопорушення.

Висновки

Вказівка у Кримінальному законі тільки на суспільно небезпечний вплив на адвоката-захисника, по суті, визначає лише один із різновидів такого впливу, що здатен спричиняти негативні зміни в компонентах адвокатської діяльності як охоронюваної законом цінності, і не враховує низку інших можливих суб'єктів адвокатської діяльності і осіб, що можуть бути включені у правовідносини адвокатської діяльності. Однак, повноцінна кримінально-правова охорона адвокатської діяльності має враховувати всі можливі прояви суспільно небезпечної поведінки і посягань на адвокатську діяльність, а також вказувати на повне коло можливих потерпілих. Відтак, кримінально-правові норми мають бути доповнені. Зокрема, найбільш вдалим вбачається застосування для позначення адвоката-потерпілого у кримінально-правових нормах термінів «адвокат» та «суб'єкт надання правничої допомоги», що показувало б суспільну небезпеку посягань на адвокатську діяльність з урахуванням положень регулятивного законодавства.

Література

1. Бірюкова А. М. Забезпечення адвокатурою конституційного права обвинуваченого на захист у кримінальному процесі України: дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук: спеціальність 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза / Бірюкова Аліна Миколаївна; Одеська національна юридична академія. – Одеса, 2006. – 206 с.

2. Вільчик Т. Б. Юридична природа адвокатури та проблеми організації її діяльності / Т. Б. Вільчик // Університетські наукові записки : часопис Хмельниц. ун-ту упр. та права: Право. Економіка. Управління. Хмельницький, 2011. – №4. – С. 327-332

3. Господарський процесуальний кодекс України від 06.11.1991 № 1798-XII // Відомості Верховної Ради України, 1992, N 6 (11.02.92), ст. 56

4. Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» від 05.07.2012 № 5076-VI // Голос України, 2012, 08, 14.08.2012 N 148-149

5. Закон України «Про безоплатну правничу допомогу» від 02.06.2011 № 3460-VI // Голос України, 2011, 07, 08.07.2011 N 122

6. Закон України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» від 23.12.1993 № 3782-XII // Відомості Верховної Ради України, 1994, N 11 (15.03.94), ст. 51

7. Козьміних А. В. Роль інституту адвокатури в реалізації правозахисної функції громадянського суспільства: автореф. дис. на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук: спеціальність – 23.00.02: політичні інститути та процеси / Козьміних Альона Віталіївна; Одеська національна юридична академія. – Одеса, 2008. – 18 с.

8. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III // Офіційний вісник України, 2001, N 21 (08.06.2001), ст. 920

9. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України : У 2 т. – Т. 1 / За заг. ред. П. П. Андрушка, В. Г. Гончаренка, Є. В. Фесенка. – 3-тє вид., перероб. та доп. – К. : Алерта; КНТ; Центр учбової літератури. – 2009. – 964 с.

10. Тацій Л. В. Юридична природа адвокатури в системі захисту прав і свобод людини і громадянина: автореф. дис. на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук: спеціальність – 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень / Тацій Лариса Василівна; Харківський національний університет внутрішніх справ. – Харків, 2008. – 18 с.

11. Ус О. В. Кваліфікація злочину, передбаченого бланкетною диспозицією [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/14783/1/Us_179-186.pdf

12. Хотенець П. В. Правовий статус адвоката в Україні: автореф. дис. на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук: спеціальність – 12.00.10 – судоустрій, прокуратура та адвокатура / Хотенець Павло Васильович; Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого. – Харків, 2002. – 23 с.

13. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 № 1618-IV // Офіційний вісник України, 2004, N 16 (07.05.2004), ст. 1088

14. Яремко Г. З. Бланкетні диспозиції в статтях Особливої частини Кримінального Кодексу України. – Львів : Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2011. – 432 с.

References

1. Biryukova A. M. Ensuring the constitutional right of the accused to defense in the criminal process of Ukraine by the legal profession: thesis for obtaining the scientific degree of candidate of legal sciences: specialty 12.00.09 – criminal process and criminology; forensic examination / Alina Mykolaivna Biryukova; Odesa National Law Academy. – Odesa, 2006. – 206 p.

2. Vilchik T. B. Legal nature of advocacy and problems of organization of its activity / T. B. Vilchik // University scientific notes: journal of Khmelnytskyi. University of Management and rights: Law. Economy. Management. Khmelnytskyi, 2011. – No. 4. – P. 327-332

3. Economic Procedural Code of Ukraine dated 06.11.1991 No. 1798-XII // Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine, 1992, No. 6 (11.02.92), Art. 56

4. Law of Ukraine «On Advocacy and Advocacy» dated 07/05/2012 No. 5076-VI // Voice of Ukraine, 2012, 08, 08/14/2012 N 148-149

5. Law of Ukraine «On Free Legal Aid» dated 02.06.2011 No. 3460-VI // Voice of Ukraine, 2011, 07, 07/08/2011 N 122

6. Law of Ukraine «On ensuring the safety of persons participating in criminal proceedings» dated 12.23.1993 No. 3782-XII // Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine, 1994, N 11 (15.03.94), Art. 51

7. Kozminykh A. V. The role of the advocacy institute in the implementation of the human rights function of civil society: autoref. thesis for obtaining the scientific degree of candidate of political sciences: specialty – 23.00.02: political institutions and processes / Kozminykh Alyona Vitalyivna; Odesa National Law Academy. – Odesa, 2008. – 18 p.

8. Criminal Code of Ukraine dated 04/05/2001 No. 2341-III // Official Gazette of Ukraine, 2001, N 21 (06/08/2001), Art. 920

9. Scientific and practical commentary to the Criminal Code of Ukraine: In 2 vols. – Vol. 1 / For general ed. P. P. Andrushka, V. G. Honcharenko, E. V. Fesenko. – 3rd ed., revised. and additional – K.: Alert; CNT; Center of educational literature. – 2009. – 964 p.

10. Tatsii L. V. The legal nature of advocacy in the system of protection of the rights and freedoms of a person and a citizen: autoref. thesis for obtaining the scientific degree of candidate of legal sciences: specialty – 12.00.01 – theory and history of the state and law; history of political and legal students / Tatsii Larisa Vasylivna; Kharkiv National University of Internal Affairs. – Kharkiv, 2008. – 18 p.

11. Us O. V. Qualification of the crime provided for by the blanket disposition [Electronic resource]. – Access mode: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/14783/1/Us_179-186.pdf

12. Khotenets P. V. Legal status of a lawyer in Ukraine: autoref. thesis to obtain the scientific degree of candidate of legal sciences: specialty – 12.00.10 – judiciary, prosecutor's office and advocacy / Khotenets Pavlo Vasyliovych; National Law Academy of Ukraine named after Yaroslav the Wise. – Kharkiv, 2002. – 23 p.

13. Civil Procedure Code of Ukraine dated 03/18/2004 No. 1618-IV // Official Gazette of Ukraine, 2004, N 16 (05/07/2004), Art. 1088

14. Yaremko G. Z. Blanket dispositions in the articles of the Special Part of the Criminal Code of Ukraine. – Lviv: Lviv. state University of Internal Affairs cases, 2011. – 432 p.

Korotiuk M. G.

PARTICULARS OF DETERMINING AN ADVOCATE AS A VICTIM IN CRIMINAL OFFENSES THAT INTERFERE WITH ADVOCATE ACTIVITIES

The article is devoted to defining the characteristics of a lawyer as a victim of criminal offenses provided for in Part 2 of Art. 358, Articles 374, 380, 397, 398, 399, 400, 400-1 of the Criminal Code of Ukraine. It has been established that in the criminal law regulations, the reference to the advocate – the victim is fixed by the legislator as follows: a) by indicating the legal status of the advocate and using the term «defender» or «representative of the person providing legal assistance»; b) by indicating the advocate's legal status, as well as the indication of advocate's practice as a lawyer or the provision of legal assistance; c) by indicating the advocate's legal status, as well as a legal or other connection with another victim. The allocation of criminal offenses that encroach on the activity of a advocate by a special victim- advocate made it possible to define the following groups of them: A) criminal offenses in which the advocate is the main (mandatory) victim (Part 1 of Article 374, Article 380, Part Article 397, Part 1, Article 398, Part 1, Article 398, Part 2, Article 398, Part 3, Article 399, Part 1, Article 400); B) criminal offenses in which the advocate is the victim under certain conditions (Part 1 of Article 374); C) criminal offenses that encroach on the activity of an advocate, but in which the advocate cannot be a victim, since an advocate is defined as a special subject in the composition of the criminal offense (Article 358, Article 400-1). On the basis of the analysis, it was concluded that there are significant gaps in the criminal law norms that vaguely define the advocate as a victim, which is connected with the shortcomings of the definition of the main concepts contained in the criminal law norms and, in particular, their inconsistency with the regulatory legislation (in particular, the concept of «defender» and «representative of a person providing legal aid»). Assault on an advocate in general, but not only on a person who performs the functions of defense in a criminal trial, has in its essence a sign of public danger, since it violates the proper procedure for the exercise of the advocate's activity and causes or may create a threat of causing damage to the object of criminal legal protection. Therefore, the use of the terms «defender» and «representative of a person providing legal assistance» in Articles 397, 398, 399, 400 seems to be inaccurate. The most successful application in these in cases of the terms « advocate» and «subject of legal aid provision», which would show the public danger of encroachment on the activity of a lawyer without reference to the advocate's performance of powers only in criminal proceedings.

Key words: *advocate, victim, defender, legal aid, encroachment, advocate activity, criminal offense.*

ПРАВОМІРНІСТЬ ОТРИМАННЯ ДОКАЗІВ ШЛЯХОМ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ЗАСОБІВ ПІЗНАВАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СЛІДЧОГО

БАРГАН Сергій Сергійович - магістр права, викладач кафедри кримінально-правових дисциплін факультету № 2 (Криворізький навчально-науковий інститут Донецького державного університету внутрішніх справ, м. Кривий Ріг)
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-1706-0355
УДК 343.1
DOI: https://doi.org/10.32782/ep.2024.2.7

Дослідження спрямоване на визначення критерію правомірності отримання доказів при реалізації процесуальних засобів пізнавальної діяльності слідчого. Наголошено на безальтернативності положень ст. 86 КПК України щодо визначення допустимості зібраних доказів у кримінальному провадженні. Зазначено, що чинний КПК України не містить виняткiв щодо визначення ступеня процесуальних порушень, а тому навіть незначні помилки, допущені слідчим у процесі пізнавальної діяльності, слугують підставами для визнання недопустимості отриманих відомостей про обставини, що підлягають доказуванню. Окрім того, вказано, що порушення процесуальної процедури збирання доказів (пізнання) не завжди перешкоджає прийняттю обґрунтованого процесуального рішення, а також не завжди призводить до істотного порушення прав і свобод людини. На підставі наведеної судової практики, з'ясовано, що суд при прийнятті рішення про недопустимість доказів має зазначити, які саме та чиї права і свободи було порушено, а також у чому ці порушення виражалися. Крім того, вимога істотності / неістотності порушень залишається не врегульованою у кримінальному процесуальному законі, враховуючи те, що перелік істотних порушень прав і свобод людини не є вичерпним (ч. 2 ст. 87 КПК України). Підсумовується, що при вирішенні питання про допустимість доказів доречно брати до уваги саме критерій правомірності, зміст якого сприяє його ефективному використанню щодо здійснення процесуальних засобів пізнавальної діяльності слідчого.

Ключові слова: законність; істотні порушення; пізнавальна діяльність слідчого; процесуальні засоби пізнання; слідчі (розшукові) дії; правомірність; докази.

Постановка проблеми

Дотримання вимог кримінального процесуального законодавства щодо допустимості доказів, отриманих у процесі використання слідчим процесуальних засобів пізнання обставин, що мають значення для кримінального провадження, з одного боку, постає як одна із процесуальних гарантій основоположних прав і свобод людини, а з іншого – є гарантією прийняття законного і обґрунтованого судового рішення. Водночас положення, викладені у ст. 86 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України), вбачаються надто категоричними та безальтернативними, що унеможливлює здійснення державою своїх функцій щодо захисту суспільства від кримінальних правопорушень, оскільки будь-які процесуальні порушення призводять до визнання доказів недопустимими, що не сприяє належному виконанню завдань кримінального провадження. Проте не кожне порушення процесуальних приписів щодо збирання доказів призводить чи може призвести до порушення прав і свобод людини. У цьому плані необхідно розглянути критерій правомірності одержання доказів, зміст якого є значно ширшим за критерій закон-

ності, що й обумовлює актуальність теми дослідження.

Стан опрацювання проблематики

Критерій допустимості доказів з огляду на законність джерел, методів і засобів їх отримання є предметом дослідження багатьох вітчизняних науковців таких як О. О. Бондаренко, В. В. Вапнярчук, І. Ю. Кайло, Є. Г. Коваленко, Л. М. Лобойко, Т. О. Лоскутов, Д. П. Письменний, М. М. Стоянов, Л. Д. Удалова, М. Є. Шумило, О. О. Юхно та інших процесуалістів. Але низка питань, пов'язаних із визначенням правомірності отриманих шляхом застосування процесуальних засобів пізнавальної діяльності слідчого фактичних даних у процесі доказування, зокрема в частині визначення істотності / неістотності порушених прав і свобод людини, що впливає на допустимість / недопустимість зібраних доказів, залишаються дискусійними та потребують подальшого розгляду.

Метою статті є дослідження правомірності отримання доказів при реалізації процесуальних засобів пізнавальної діяльності слідчого.

Виклад основного матеріалу

З огляду на гносеологічну сутність досудового розслідування, пізнавальна діяльність слідчого головним чином спрямована на отримання достовірного знання про обставини вчиненого кримінального правопорушення. Однак кримінальне процесуальне законодавство з метою забезпечення допустимості, достовірності та достатності одержуваних доказів передбачає, що не будь-які фактичні дані можуть визнаватися доказами у кримінальному провадженні, а лише отримані з передбачених законом джерел (ст. 84 КПК України), та за допомогою визначених процесуальних засобів (ч. 2 ст. 93 КПК України) [1, с. 50]. При цьому якщо вичерпний перелік процесуальних джерел доказів передбачено ч. 2 ст. 84 КПК України, то серед процесуальних засобів збирання доказів зазвичай виокремлюють слідчі (розшукові) та негласні слідчі (розшукові) дії [2, с. 40]. Але, виходячи з пізнавальної природи деяких інших процесуальних дій, зокрема окремих видів заходів забезпечення кримінального провадження (тимчасовий доступ до речей і документів, тимчасове вилучення майна, затримання тощо), не можна заперечувати факт отримання внаслідок їхнього застосування певних фактичних даних про обставини, що становлять предмет доказування.

Не вдаючись до ґрунтовного розгляду пізнавального аспекту інших (окрім слідчих (розшукових) дій) процесуальних засобів пізнавальної діяльності слідчого, варто зазначити, що при їх реалізації всі зібрані докази мають відповідати вимозі допустимості, тобто бути отриманими у передбаченому законом порядку (ст. 86 КПК України). Відповідно, доказ, визнаний недопустимим, не може в подальшому використовуватися в прийнятті процесуальних рішень, а також на нього не може посилатися суд при ухваленні судового рішення [3, с. 31]. Тому допустимість, як справедливо зазначає А. Павлишин, слугує гарантією повноти і достовірності доказів у кримінальному провадженні, у тому числі й законності прийнятих на їхній основі процесуальних рішень [4, с. 356].

Зазначений критерій у межах теорії кримінального процесу в питаннях забезпечення законності шляхом дотримання відповідної процедури насамперед характеризується надмірним формалізмом, так як у зв'язку з допущенням, навіть незначних, процесуальних порушень, змінюється вектор усього кримінального провадження, незважаючи на формальне доведення винуватості особи [5, с. 125]. Це пов'язано не лише з безумовним застосовуванням слідчим положень кримінального процесуального законодавства в процесі пізнавальної діяльності, а й, більшою мірою, з абсолютністю змісту ст. 86 КПК України, яка не зважає на вагомість того чи іншого доказу та його значення для встановлення обставин вчиненого кримінального правопорушення, не містить винятків щодо визначення ступеня порушення процесуальної процедури (істотного / неістотного). Така категоричність правової регламентації допустимості доказів свідчить, що факт наявності найдрібнішого

процесуального порушення безальтернативно призводить до їх недопустимості.

Водночас сучасні погляди на критерій законності отриманих доказів вказують на наявність невиправданих формальних перешкод, що не сприяє захисту суспільства і держави від кримінальних правопорушень [6, с. 107]. Натомість з огляду на зміну підходу до визначення змісту предмету правового регулювання у кримінальному процесі основним критерієм допустимості доказів має стати правомірність, коли законність процесуального порядку отримання доказів залишиться таким, що доповнює його та має другорядне значення [7, с. 180]. Дійсно, критерій правомірності в частині дотримання прав і свобод людини вбачається більш досконалим. Це пояснюється тим, що процес збирання доказів за характером є пізнавальною діяльністю у широкому розумінні, але яка має процесуальну форму та чітко визначені межі, хоча стандартизувати творчу (пізнавальну) діяльність слідчого практично неможливо [8, с. 430]. У цьому плані для визначення доказів допустимими доречно виходити не з безумовного дотримання встановленого порядку збирання доказів, а з визначення ступеня порушення кримінального процесуального закону, що стосується саме прав і свобод людини.

Процесуальний закон передбачає положення щодо визнання доказів недопустимими в разі істотного порушення прав, свобод і законних інтересів людини та визначає перелік безумовних випадків істотних порушень (ст. 87 КПК України). Варто зазначити, що передбачені в переліку випадки не є вичерпними, а використане поняття «істотного» порушення прав і свобод людини є оціночним, змістовне визначення якого залишається не унормованим. Тому положення цієї статті слугують орієнтиром для визначення змісту інших істотних порушень, які хоча і не підпадають під цей перелік, але гарантуються Конституцією та законами України, міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України (зокрема Європейською Конвенцією з прав людини).

Судова практика також засвідчує, що допустимість одержаних доказів має визначатися істотністю / неістотністю допущених порушень прав і свободи людини в кримінальному провадженні. Наприклад, у Постанові Верховного Суду України від 28.01.2020 року суд дійшов висновку, що правила ст. 87 КПК України щодо зібраних доказів можуть бути підставами для визнання їх недопустимими не за будь-якого порушення процесуального закону, а лише якщо вони призвели до порушення фундаментальних прав і свобод особи, гарантованих у документах, що згадані в цій статті [9]. У Вироку Першотравневого районного суду м. Чернівців від 05.02.2021 р. Суд наголошує, що при вирішенні питання щодо допустимості доказів у кримінальному провадженні необхідно обґрунтовувати не лише сам факт наявності певного порушення законного порядку отримання доказів, але й довести, що це сприяло порушенню фундаментального права або свободи особи та «є настільки істотним, щоб обумовити недопустимість доказу» [10]. Також у Постанові Верховного Суду України від 31.08.2022 року міститься вказівка, що суд, вирішуючи питання про допустимість доказів, повинен у межах доводів сторін перевірити, чи міг спосіб їх отримання призвести до істотного порушення прав і свобод людини, передбачених Конвенцією та/або Конституцією України. Якщо суд у підсумку прийняв рішення про істотне порушення вимог кримінального процесуального закону в частині прав і свобод людини, то суд має зазначити які саме та чиї права і свободи було порушено, а також у чому це виражалося [11].

Беручи до уваги судову практику щодо застосування критеріїв до визначення доказів недопустимими, можемо констатувати, що позиція щодо законності як головного критерію допустимості доказів є застарілою, оскільки не всі процесуальні порушення можуть спричиняти або мати вплив на порушення прав і свобод людини. З іншого боку, в межах чинного кримінального процесуального законодавства жодних критеріїв до істотності / неістотності порушень прав і свобод людини не вироблено, а лише зазначено перелік їх безумовного порушення без уточнення самих критеріїв. Цей підхід законодавця є досить широким з огляду на

положення міжнародних нормативно-правових актів, що закріплюють гарантії реалізації фундаментальних прав людини.

Разом з тим, у теорії кримінального процесу вчені звертають увагу на визначення істотності / неістотності порушень прав і свобод людини. Так, В. В. Вапнярчук зазначає, що, підходячи до питання істотності процесуальних порушень, треба зважати на можливість їх усунення, що нейтралізує перешкоди в правовій оцінці реалізованих процесуальних засобів пізнання (процесуальних дій). Якщо розглядати критерій неістотного порушення, то варто розуміти, що застосовані слідчим процесуальні засоби пізнання не вплинули та не могли вплинути на достовірність отриманого результату, що не перешкоджає прийняттю обґрунтованого рішення, а отже, не впливає на визнання доказів недопустимими [12, с. 12]. Зі свого боку, істотні порушення завжди ставлять під сумнів достовірність отримання фактичних даних шляхом здійснення процесуальних засобів пізнавальної діяльності слідчого.

Крім того, при визнанні доказів недопустимими за критерієм законності не враховується ступінь важливості здобутих фактичних даних для встановлення обставин вчиненого кримінального правопорушення і, як наслідок, притягнення винної особи до кримінальної відповідальності. Тобто цінність доказової інформації для кримінального провадження відповідно до ст.ст. 86, 87 КПК України не впливає на визначення допустимості / недопустимості доказів, що суперечить практиці ЄСПЛ щодо ст. 6 ЄКПЛ [6, с. 109; 13, с. 13].

На наш погляд, лише за критерієм правомірності отримання доказів у результаті пізнавальної діяльності слідчого можуть враховуватися вимоги щодо цінності та вагомості відповідних доказів у кримінальному провадженні. У зв'язку з цим при реалізації процесуальних засобів пізнавальної діяльності слідчого вбачається необхідним унормувати питання про допустимість доказів лише на підставі критерію правомірності та пов'язаної з ним вимоги істотності / неістотності порушень прав і свобод людини.

Зауважимо, що в межах судової практики про істотність тих чи інших порушень прав людини йдеться переважно в розрізі проведення слідчих (розшукових) дій. Така позиція зумовлена тактичними можливостями останніх справляти визначальний вплив на пізнавальні процеси слідчого, спрямовуючи його діяльність на отримання фактичних даних залежно від встановленого джерела доказів та різновиду відображення слідів [14, с. 4]. Варто погодитись, що в пізнавальній площині зміст, структура та правова природа слідчих (розшукових) дій найбільше прилаштовані для одержання нових знань (доказів), необхідних для належного виконання завдань кримінального провадження. Водночас правила їх проведення детально унормовані кримінальним процесуальним законодавством, у тому числі й вимоги щодо встановлення допустимості отриманих доказів. Тому критерій правомірності зазвичай відносять до доказів, зібраних внаслідок реалізації слідчих (розшукових) дій як основних засобів формування інформаційно-доказової бази про обставини вчиненого кримінального правопорушення.

Разом з тим, зміст пізнавальної діяльності слідчого в цілому й процесуальних засобів пізнання зокрема не обмежується проведенням слідчих (розшукових) дій, оскільки, як справедливо зазначає В. Ю. Шепітько, пізнавальна діяльність у кримінальному провадженні розглядається в процесі взаємодії між такими особами й об'єктами, як: 1) слідчим і особою, яка вчинила кримінальне правопорушення (чи іншою особою); 2) слідчим і речами (носіями матеріальних відображень про злочин і його учасників) [15, с. 25]. Тобто до засобів пізнавальної діяльності слідчого варто відносити й інші процесуальні дії, передбачені ч. 2 ст. 93 КПК України, які використовуються для дослідження певних матеріальних відображень і опосередкованого (раціонального) пізнання обставин вчиненого кримінального правопорушення. До них належать витребування речей і документів, використання окремих видів заходів забезпечення кримінального провадження (тимчасовий доступ до речей і документів, тимчасове вилучення майна, накладення арешту на майно, затримання тощо).

Однак загальні положення чинного КПК України не містять у своєму змісті подібних до слідчих (розшукових) дій вимог щодо застосування інших процесуальних засобів пізнання, незважаючи на те, що при реалізації останніх права і свободи людини мають дотримуватись на тому ж рівні. Наприклад, при застосуванні запобіжного заходу у вигляді тимчасового доступу до речей і документів (ст. ст. 159, 165 КПК України) не передбачено обов'язкової участі осіб, чиї права буде обмежено при проведенні вилучення певних речей, а також не встановлено обов'язок роз'яснювати права, обов'язки та відповідальність особі під час застосування такого заходу забезпечення, що не сприяє забезпеченню права людини на власність, яке є непорушним (ст. 41 Конституції України). Тому істотні порушення прав і свобод людини можуть виникати також у процесі збирання доказів шляхом інших (окрім слідчих (розшукових) дій) процесуальних засобів пізнавальної діяльності слідчого.

Зважаючи на те, що системою процесуальних засобів пізнавальної діяльності слідчого охоплюються не лише слідчі (розшукові) дії, а й інші процесуальні засоби пізнавальної спрямованості (витребування речей і документів, окремі заходи забезпечення кримінального провадження), критерій правомірності отримання доказів має розповсюджуватися на всі процесуальні засоби пізнавальної діяльності слідчого.

Висновки

Порядок отримання доказів шляхом реалізації всіх процесуальних засобів пізнавальної діяльності слідчого (а не лише слідчих (розшукових) дій) має оцінюватися, насамперед, за критерієм правомірності, оскільки критерій правомірності одержання доказів внаслідок застосування процесуальних засобів пізнання є більш змістовним, аніж критерій законності. Останній стосовно отримання доказів сформульований у КПК України формально та категорично, що унеможливлює його ефективне використання щодо здійснення процесуальних засобів пізнавальної діяльності слідчого.

Разом з тим, нормативне регулювання критерію правомірності отримання доказів шляхом реалізації процесуальних засобів пізнавальної діяльності слідчого потребує подальшого удосконалення в частині змістовного визначення таких оціночних понять як «істотне», «неістотне» порушення прав і свобод людини, тому що перелік істотних порушень прав і свобод людини, що регламентований у змісті ч. 2 ст. 87 КПК України не є вичерпним. Під час здійснення процесуальних засобів пізнавальної діяльності слідчого можуть порушуватися інші права і свободи людини, проте лише істотність / неістотність таких порушень може впливати на допустимість / недопустимість доказів.

Література

1. Лоскутов Т. О. Кримінальне переслідування, здійснюване слідчим: монографія. Дніпропетровськ: Ліра ЛТД, 2011. 164 с.

2. Журавель В. А. Слідчі (розшукові) дії як засоби формування доказів за чинним Кримінальним процесуальним кодексом України. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2013. Вип. 13. С. 22-30.

3. Осетрова О. С. Визнання доказів недопустимими у кримінальному провадженні: дис. … канд. юрид. наук. Київ. 2016. 216 с.

4. Павлишин А. Окремі питання допустимості доказів за кримінальним процесуальним кодексом України 2012 р. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2014. Вип. 59. С. 356-364.

5. Стоянов М. М., Торбас О.О. «Нові» критерії допустимості доказів у кримінальному процесі. *Правові новели*. 2021. № 13. С. 125-130.

6. Лоскутов Т. О. Щодо критеріїв визначення допустимості доказів у кримінальному провадженні. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: юридичні науки*. 2021. Т. 32 (71). № 1. С. 106-110.

7. Лоскутов Т. О. Предмет правового регулювання у кримінальному процесі: дис. … д-ра юрид. наук. Київ. 2016. 445 с.

8. Гузела М. Проблема визнання доказів недопустимими у кримінальному провадженні. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2015. Вип. 61. С. 423-434.

9. Постанова Верховного Суду України від 28.01.2020 р. Справа № 359/7742/17. Провадження № 51-2114км19. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/87334567 (дата звернення: 09.03.2024).

10. Вирок Першотравневого районного суду м. Чернівців від 05.02.2021 р. Справа № 725/3425/20. Провадження № 1-кп/725/170/20. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/94675382 (дата звернення: 09.03.2024).

11. Постанова Верховного Суду України від 31.08.2022 р. Справа № 756/10060/17. Провадження № 13-3кс22. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/106141457 (дата звернення: 09.03.2024).

12. Вапнярчук В. В. Істотність порушень кримінальної процесуальної форми як умова визнання доказів недопустимими. *Вісник кримінального судочинства*. 2019. № 4. С. 8-16.

13. Юдківська Г. Допустимість доказів як одна з гарантій справедливого судового процесу відповідно до статті 6 Європейської конвенції про захист прав людини і основних свобод. *Слово Національної школи суддів України*. 2014. № 1. С. 7-13.

14. Халупенко Д. М. Слідчі (розшукові) дії як пізнавальні засоби слідчого й прокурора за чинним КПК України. *Часопис Академії адвокатури України*. 2013. № 19. С. 1-6.

15. Шепітько В. Ю. Пізнавальна функція слідчої діяльності та її інтерпретація в криміналістиці. *Актуальні проблеми держави і права*. 2008. Вип. 44. С. 25-28.

Barhan S. S.

LAWFULNESS OF IMPLEMENTATION OF PROCEDURAL MEANS OF INVESTIGATOR`S COGNITIVE ACTIVITY

The study aims to determine the criterion of lawfulness in obtaining evidence during the implementation of procedural means of investigator's cognitive activity. Emphasis is placed on the exclusivity of the provisions of Article 86 of the Criminal Procedure Code of Ukraine regarding the determination of the admissibility of collected evidence in criminal proceedings. It is noted that the current Criminal Procedure Code of Ukraine does not contain exceptions regarding the determination of the level of procedural violations, and therefore even minor errors made by the investigator during investigative activity serve as grounds for declaring the information obtained about the circumstances subject to proof as inadmissible. Additionally, it is pointed out that procedural breaches in evidence collection (cognition) do not always hinder the adoption of a well-founded procedural decision, and also do not always result in substantial violations of human rights and freedoms. Based on the provided judicial practice, it is clarified that the court, when deciding on the inadmissibility of evidence, must specify which rights and freedoms were violated and how these violations were manifested. Furthermore, the requirement for the significance/insignificance of violations remains unregulated in criminal procedural law, considering that the list of significant violations of human rights and freedoms is not exhaustive (Part 2 of Article 87 of the Criminal Procedure Code of Ukraine). In summary, it is concluded that in deciding the question of the admissibility of evidence, it is appropriate to consider precisely the criterion of lawfulness, the content of which contributes to its effective use in the implementation of procedural means of investigator's cognitive activity.

Key words: *legality; substantial violations; cognitive activity of the investigator; procedural means of cognition; investigative (search) actions; lawfulness; evidence.*

УДОСКОНАЛЕННЯ МЕХАНІЗМІВ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ ТА КРИМІНОЛОГІЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

ЗОТОВ Нікіта - аспірант кафедри кримінального права і процесу Навчально-наукового інституту права, психології та інноваційної освіти Національного університету «Львівська політехніка»

ORCID ID: 0000-0002-1361-5608

УДК 343.8:343.9.018.3

DOI: https://doi.org/10.32782/ep.2024.2.8

У сучасних умовах правового режиму воєнного стану процес забезпечення функціонування та розвитку держави безпосереднъо залежитъ від стану безпекової екосистеми, яка перебуває в епіцентрі новітніх ризиків та загроз. Необхідність забезпечення кримінально-правової охорони набуває дедалі більшої ваги в контексті забезпечення стійкості, стабільності та відновлення економічної системи на засадах детермінізму.

Визначено, що кримінально-правова охорона економічної безпеки полягає у детермінації ризиків та шляхів мінімізації їх негативного впливу на всі сфери життєдіяльності суспільства.

У статті зроблено спробу моніторингу окремих питань кримінально-правової охорони економічної безпеки, з використанням платформи детермінізації інструментарію забезпечення економічної безпеки на засадах ризик-орієнтованого підходу (з акцентом на ідентифікації причин загроз та механізмів забезпечення / охорони економічної безпеки).

У кримінології використовується теорія кримінологічної безпеки, яку пропонуємо використовувати як базисну для трактування кримінально-правової охорони детермінант економічної безпеки, що полягає у моніторингу, аналізі та превенції ризиків й імплементації результатів наукових розвідок та позитивних міжнародних кейсів у практику протидії так званій «економічній злочинності».

Розвідки, моніторинг механізмів кримінально-правової охорони економічної безпеки не матимуть логічного завершення, якщо їх формат не віддзеркалює циклічного характеру (від ідентифікації ризиків, окреслення загроз, оцінки масштабів, мінімізації негативного впливу, ліквідації наслідків, визначення рівня відповідальності за вчинені кримінальні правопорушення, формування механізмів протидії) та відповідної регламентації.

Ключові слова: безпека, безпекова екосистема, детермінанти, економічна безпека, кримінальні правопорушення у сфері економіки, кримінально-правова охорона, національна безпека, національна економіка, кримінологічні детермінанти.

Постановка проблеми

Гарантування належного рівня захисту національної безпеки, виступає однією із фундаментальних засад суспільного розвитку в умовах динамічної глобальної архітектури. Охорона національної безпеки є невід'ємним компонентом та вектором державної політики, інструментом забезпечення конкурентоспроможності держави, стійкості національної економіки щодо латентних викликів, зумовлених ендогенними та екзогенними факторами впливу.

Враховуючи реалії сьогодення, на часі постало питання трансформації безпекової архітектури, використовуючи позитивні надбання іноземних держав. Фактично, проблематика забезпечення економічної безпеки трактувалась, зазвичай, дещо розмежовано, галузево. Видається доцільним наголосити на потребі уніфікації підходів та

визначенні механізмів забезпечення економічної безпеки, використовуючи інструментарій кримінально-правової охорони економічної безпеки. Застосування надбань, кримінології, кримінального права та економіки, надає можливість оптимізувати траєкторію охорони/забезпечення економічної безпеки у форматі «моніторинг-аналіз-ідентифікація ризиків-мінімізація негативного впливу-превенція».

Стан дослідження

Наукові обстеження стосовно з'ясування сутності забезпечення безпеки, її кримінально-правової охорони, провадились відносно «рамковано», що вимагає пошуку нових векторів обстеження проблематики забезпечення економічної безпеки. До найвагоміших, на нашу думку, праць, доцільно віднести дослідження таких науковців, як: О. М. Бандурка, А. М. Бойко, І. В. Голіков, О. В. Іщук, Д. В. Каменський, С. І. Лекарь, С. А. Мозоль, В. В. Сазонов, В. В. Франчук, О. А. Чуваков та інші. Проте, новітні виклики національній економіці та її безпековій складовій потребують перманентного оновлення, модернізації підходів, механізмів та інструментарію кримінально-правової охорони.

Метою статті є спроба моніторингу окремих питань щодо шляхів удосконалення механізмів кримінально-правової охорони економічної безпеки.

Виклад основного матеріалу дослідження

В умовах сучасних викликів нагальною проблемою кримінально-правової охорони національної економіки на різних рівнях управління виступає її кримінально-правова охорона, детермінація кримінальних правопорушень у сфері економіки та формування сучасної архітектури безпекової екосистеми.

Економічна безпека – це здатність національної економіки протидіяти та запобігати ризикам та загрозам.

Безпека, чи то державна, чи економічна, чи інформаційна, є об'єктом, охоронюваним КК України, адже Кримінальний кодекс України має своїм завданням правове забезпечення охорони прав і свобод людини і громадянина, власності, громадського порядку та громадської безпеки, довкілля, конституційного устрою України від кримінально-протиправних посягань, забезпечення миру і безпеки людства, а також запобігання кримінальним правопорушенням [1]. «Економічна безпека – багатовимірний феномен, який принципово не може бути зведений до його суто економічного чи догматично-юридичного розуміння. Він – не фронтирний, дискретний, а дифузний, інституційно синтетичний. Тому і стратегії її забезпечення мають виходити саме з такого синтетичного розуміння, яке з огляду на предметну зону та методологію кримінологічної науки мають виходити, відповідно, з кримінологічного її осмислення» [2, с. 104].

Властиво кримінально-правова охорона економічної безпеки полягає у детермінації ризиків та шляхів мінімізації їх негативного впливу на всі сфери життєдіяльності суспільства.

Одночасно, кримінологічна детермінація економічної безпеки є досить складною сферою наукових розвідок, адже аналіз провадиться не лише в контексті інструментарію забезпечення економічної безпеки, а й у форматі причиново-наслідкового зв'язку: що виступає причиною порушення стану безпеки, які потенційні ризики й загрози виявлені й який механізм їх нейтралізації (протидії) найефективніше реалізовувати [3]. Детермінативна система базується на засадах причинності, умовності та корелятивності.

Детермінанти економічної безпеки – це інструментарій її забезпечення та кримінально-правової охорони, який реалізується залежно від кореляції причин та умов формування безпекової екосистеми.

Слушність наукової доктрини детермінації кримінальних правопорушень у безпековій сфері підтверджує теорія кримінологічної безпеки.

На нашу думку, досить влучно доцільність застосування детермінантного підходу аргументує новітня теорія кримінологічної безпеки. Кримінологічна безпека репрезентує стан захищеності національних інтересів, який супроводжується мінімізацією

ризиків та загроз кримінального характеру, та оптимальним механізмом забезпечення ефективного соціально-економічного розвитку. Кримінологічній безпеці, як складній соціально-економічній системі, властива волатильність, спричинена рівнем ризику та механізмом його мінімізації/протидії. «Кримінологічна безпека – це стан суспільних відносин, при якому розвиваються здібності та реалізуються життєво важливі інтереси людини, суспільства, захищені від внутрішніх та зовнішніх загроз права та свободи, забезпечуються матеріальні, інтелектуальні та духовні інтереси (цінності) суспільства, державний суверенітет та територіальна цілісність, функціонування конституційного устрою держави» [4, с. 187].

Погоджуємось із думкою, що «рівень кримінологічної безпеки характеризує ступінь якості її забезпечення, тобто величину, яка виражає міру реальної можливості впливу на об'єкт факторів небезпек і загроз або характеризує результат зіткнення двох протилежно спрямованих сил: факторів небезпек і загроз та заходів, які протистоять цим факторам» [5, с. 13].

Наша позиція щодо кримінально-правової охорони економічної безпеки базується на платформі детермінізації інструментарію забезпечення економічної безпеки на засадах ризико-орієнтованого підходу (з акцентом на ідентифікації на причин загроз та механізмів забезпечення/охорони економічної безпеки).

«Систему заходів забезпечення кримінологічної безпеки доречно розглядати на трьох рівнях:

1) інформаційно-аналітичні заходи, включаючи моніторинг за станом інформації щодо вразливості життєво важливих інтересів і протидії загрозам, а також вироблення поточних і прогностичних оцінок розвитку ситуації у цій сфері з розробкою пропозицій щодо її стабілізації;

2) заходи регулятивного впливу, які передбачають локалізацію і нейтралізацію загроз кримінологічної безпеки країни;

3) заходи прямої протидії, здійснювані стосовно носіїв загроз життєво важливим інтересам особистості, суспільства і держави у сфері кримінологічної безпеки» [6, с. 108].

Кримінологічні детермінанти економічної безпеки – це першопричини порушення безпекової архітектури, які є первинними здійснення кримінальних правопорушень, та механізм запобігання (нейтралізації) їх негативного впливу на економічну безпеку [7].

Вважаємо слушною позицію С. А. Мозоль, щодо того, що «забезпечення кримінологічної безпеки – це діяльність держави, суспільства в цілому та їх інститутів, що ґрунтується на принципах комплексного програмування та планування, мета якої полягає в досягненні та підтриманні соціально прийнятного рівня захищеності основних прав і свобод особи та суспільства, законних інтересів держави від злочинних посягань» [5, с. 24].

Кримінологічне забезпечення економічної безпеки – це сформована на засадах кримінологічних теорій система заходів щодо моніторингу, аналізу, оцінки та превенції кримінальних ризиків, імплементації результатів наукових розвідок у діяльність, пов'язану із кримінально-правовою охороною економічної безпеки.

В. І. Мельник стверджує, що основним інструментом забезпечення економічної безпеки переважної більшості іноземних держав, виступає радикальна економічна реформа, інтеграція системи національної безпеки до міжнародних безпекових систем, участь держави в глобальних економічних інституціях [8].

У сучасних умовах правового режиму воєнного стану та євроатлантичної векторизації України у вітчизняній практиці кримінально-правової охорони економічної безпеки доцільно використовувати позитивний досвід держав-партнерів. Більшість держав-учасниць групи семи «G7», не виокремлюють економічну безпеку, а, навпаки вважають її невід'ємною компонентою національної безпеки, формуючи при цьому алгоритми її забезпечення. Протягом 2022-2023 років більшість із європейських держав імплементували новітні Стратегії національної безпеки, у яких домінантним параграфом виступає охорона економічної безпеки як передумова ефективного розвитку.

Реалізація кримінально-правової охорони економічної безпеки провадиться на засадах ризик-орієнтованого підходу, відповідно до вимог Стратегії забезпечення державної безпеки: «Забезпечення державної безпеки – це створення умов для забезпечення захищеності державного суверенітету, територіальної цілісності та демократичного конституційного ладу й інших життєво важливих національних інтересів від реальних і потенційних загроз Україні. Державна політика у сфері державної безпеки спрямовується на попередження, своєчасне виявлення та запобігання зовнішнім і внутрішнім загрозам державній безпеці України, припинення розвідувальних, терористичних, диверсійних та інших протиправних посягань спеціальних служб іноземних держав, а також організацій, окремих груп та осіб на державну безпеку України, усунення умов, що призводять до цих загроз і причин їх виникнення» [9] та інших нормативно-правових актів у сфері забезпечення економічної безпеки. «Пріоритетом у забезпеченні економічної безпеки держави виступає недопущення зниження здатності національної економіки до відновлення, у тому числі, шляхом попередження і нейтралізації можливих загроз та економічних конфліктів, які спричиняють руйнацію миротворчої діяльності в державі, змушують країну перебувати в постійному стані пошуку шляхів вирішення конфліктів. Механізми запобігання виникненню економічних конфліктів повинні передбачати використання системи взаємоузгоджених соціально-економічних і нормативно-правових інструментів економіки миробудівництва» [10, с. 11-12].

Таким чином, «кримінально-правова охорона національної безпеки України реалізується сукупністю норм Загальної і Особливої частин законодавства України про кримінальну відповідальність, що передбачають: а) покарання за кримінолізовані суспільно небезпечні посягання на різновиди такого складного об'єкта кримінальних правопорушень (основи національної безпеки України, громадську безпеку, воєнної безпеки тощо), б) умови звільнення від кримінальної відповідальності (не притягнення до кримінальної відповідальності), в) правила і порядок застосування цих та інших норм» [11, с. 17]. Акумулюючи наукові підходи та окремий міжнародний законодавчий досвід, кримінально-правову охорону економічної безпеки можна загалом визначити, як сукупність кримінологічних детермінант її забезпечення.

Висновок

Актуальним викликом сьогодення виступає проблематика кримінально-правової охорони, кримінологічного забезпечення економічної безпеки, що пов'язане не лише із стійкістю національної економіки, захисту від негативних факторів впливу та властивістю відновлення на засадах превентизму.

Усе це генерується опосередком моніторингу, аналізу ризиків й імплементації результатів наукових розвідок та позитивних міжнародних кейсів - у практику протидії економічній злочинності. В Україні доцільно налагодити взаємодію законотворчих інституцій та академічної спільноти у контексті формування Кластеру кримінально-правової охорони економічної безпеки.

Література

1. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. Дата оновлення: 01.03.2024. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text.

2. Сазонов В. В. Поняття та система економічної безпеки: кримінологічний вимір. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2019. Спец. Вип. С. 97-105. URL: https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/f00cf451-f04d-46ed-b846-e09e9797b5a1/content.

3. Зотов Н. М. Новітня парадигма кримінологічної детермінації економічної безпеки // *Актуальні питання у сучасній науці*. 2023. № 8 (14). С. 450–461.

4. Нікітін Ю. В., Топчій В. В., Грицюк І. В. Кримінологічна безпека: складова національної безпеки України. *Науковий вісник публічного та приватного права. 2021*. Випуск 6, том 2. С. 184-188. URL: https://www.nvppp.in.ua/vip/2021/6/part_2/32.pdf.

5. Мозоль С. А. Кримінологічна безпека в Україні: феномен та правові засади

забезпечення: автореф. дис. … докт. юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2018. 37 с.

6. Мозоль С. А. Заходи забезпечення кримінологічної безпеки. *Європейські перспективи*. 2018. № 2. С. 102-107.

7. Зотов Н. М., Канцір В. С. Концептуальні засади кримінологічної детермінації економічної безпеки. *Проблеми формування та реалізації конкурентної політики*: матеріали VIII Міжнародної науково-практичної конференції (м. Львів, 23-24 листопада 2023 р.). Львів: Національний університет «Львівська політехніка», 2023. 194 с. С. 60-62. URL: https://lpnu.ua/sites/default/files/2023/12/8/news/25676/tpezbirnyk-24-11-2023.pdf.

8. Мельник В. І. Зарубіжний досвід забезпечення економічної безпеки держави (на прикладі країн Східної та Центральної Європи). *Науковий вісник Академії муніципального управління. Серія: Право*. 2015. Вип. 1 (2). С. 50-57.

9. Стратегія забезпечення державної безпеки: Указ Президента України від 16.02.2022 р. № 56/2022. URL: https://www.president.gov.ua/documents/562022-41377.

10. Економіка миротворення в системі економічної безпеки держави: подолання наслідків гібридної окупації: кол. моногр. / за наук. ред. О. І. Іляш. Харків: ФОП Лібуркіна Л. М., 2022. 244 с. URL: https://ndc-ipr.org/media/publications/files/%D0%95%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%BC%D1%96%D0%BA%D0%B0_%D0%BC%D0%B8%D1%80%D0%BE%D1%82%D0%B2%D0%BE%D1%80%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F.pdf.

11. Демидова Л. М. Концептуальні засади кримінально - правової охорони національної безпеки України в умовах інформатизації суспільних процесів і кризових ситуацій. *Національна безпека України в умовах інформатизації та глобалізації суспільних процесів: сучасні загрози та кримінально-правове регулювання*: матеріали VII Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 11 трав. 2023 р.) / редкол.: Л. М. Демидова (голов. ред.), Н. В. Шульженко, Д. О. Куковинець, О. С. Попович; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого; НДІ вивч. проблем злочинності ім. акад. В. В. Сташиса Нац. акад. прав. наук України; Громад. орг. «Всеукр. асоц. кримін. права». Харків: Право, 2023. 322 с. DOI: https://doi.org/10.31359/ 9789669985552. С. 16-22.

SUMMARY

In the modern conditions of the legal regime of martial law, ensuring the functioning and development of the state depends on the state of the security ecosystem, which is at the epicenter of the latest risks and threats. The need to provide criminal law protection is gaining more and more importance in ensuring stability and restoration of the economic system based on determinism.

Scientists determined that the criminal law protection of economic security consists of determining risks and ways of minimizing their negative impact on all areas of society.

The article attempts to monitor individual issues of criminal law protection of economic security, using the platform of determinization of economic security tools based on a risk-oriented approach (with an emphasis on identifying the causes of threats and mechanisms for ensuring/ protecting economic security).

In criminology, the theory of criminological security has been used, which we propose to use as the basis for the interpretation of criminal law protection of criminological determinants of economic security, which consists of monitoring, analyzing, and preventing risks and implementing the results of scientific investigations and positive international cases in the practice of combating economic crime.

Intelligence, monitoring mechanisms of criminal and legal protection of economic security will not have a logical conclusion if their format does not have a cyclical nature (from identification of risks, delineation of threats, assessment of scope, minimization of negative impact, liquidation of consequences, determination of the level of responsibility for committed offenses, formation of counteraction mechanisms) and relevant regulations.

Keywords: security, security ecosystem, determinants, economic security, criminal offenses, criminal law protection, national security, national economy, criminological determinants.

ОБВИНУВАЧЕННЯ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ

СЛІНЬКО Сергій Вікторович - доктор юридичних наук, професор Харківський національний університет внутрішніх справ

УДК 341.131
DOI: https://doi.org/10.32782/ep.2024.2.9

Теоретичні аспекти обвинувачення та кримінального переслідування постійно були акцентовані в наукових публікаціях. Учені не мали єдиного теоретичного підходу щодо визначення обвинувачення. Кримінальне переслідування завжди викликало суперечки в наукових колах. З одного боку, чинний кримінальний процесуальний кодекс визначив зміст обвинувачення, з іншого боку, законодавство виключає статус обвинуваченого на стадії досудового розслідування, а встановлює його тільки на стадії судового розгляду. Проблема кримінального переслідування обходиться законом. Основні елементи встановлені під час досудового розслідування у разі пошукових, оперативно розшукових, розшуку підозрюваного. Стадія судового розгляду встановлена на підставі змагальності сторін, учасників процесу, тому кримінальне переслідування не має правових підстав для її застосування. На підставі аналізу наукових точок зору надається класифікація основних положень обвинувачення та кримінального переслідування, розкривається правовий, процесуальний зміст цих категорій.

Ключові слова. слідчий, прокурор, суддя, обвинувачення, кримінальне переслідування, сторони, учасники, стадія, вирок.

Актуальність і ступень дослідження

Статут кримінального судочинства у 1864 році визначив процесуальні положення досудового розслідування та судового розгляду, на підставі романо – німецької, класичної правової школи. У такому разі було встановлено, що кримінальний процес здійснюється відносно обвинуваченого. Під час судового розгляду, оскільки обвинувачений знаходиться під судом, його статус змінюється на підсудного. Ця теоретична концепція проіснувала до 2012 року.

Після прийняття та вступу в дію чинного кримінального процесуального кодексу під час досудового розслідування статус особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, був встановлений як підозрюваного. Під час судового розгляду статус підозрюваного законом визначено, як обвинуваченого.

Процесуальний зміст повідомлення про підозру є сутністю кримінальної процесуальної категорії обвинувачення та є тим відправним моментом, який дозволяє встановити елементи пізнання шляхом реалізації встановлених доказів та обставин, які підлягають доказуванню під час досудового розслідування. Ці критерії побудовані на підставі фундаментальних засад права та визначають теоретичну основу обвинувальної діяльності слідчого, прокурора, публічного обвинувача.

Комплексне дослідження сутності обвинувачення є процесуальним засобом визначення моментів доказової бази вини та обставин, що потребують подальшого удосконалення чинного законодавства, підвищення законності та правопорядку.

Мета і завдання дослідження дозволяє виявити окремі теоретичні положення закону, неоднозначність та суперечливість дея-

ких положень понятійного апарату під час обвинувальної діяльності, кримінального переслідування під час досудового розслідування, складання повідомлення про підозру, зупинення кримінального провадження, а також окремі аспекти реалізації диспозиції правових норм кримінального та процесуального законодавства під час закриття кримінального провадження за реабілітуючими та не реабілітуючими обставинами відносно підозрюваного (обвинуваченого), яка притягнута до кримінальної відповідальності.

Наукова новизна дослідження включає до себе визначення процесуальної сутності обвинувачення, на початку досудового розслідування, під час оголошення повідомлення про підозру, обрання міри запобіжного заходу та визнання обвинуваченого винним і проголошення вироку. На підставі нормативного визначення положень чинного законодавства та елементів застосування практики розроблено положення щодо поняття, предмета, змісту, процесуальної форми обвинувачення. На підставі виконання функцій сторін процесу запропоновано класифікаційні ознаки сторони обвинувачення на стадіях, окремих етапах процесу.

Сучасні проблеми реалізації обвинувачення свідчать про те, що вони потребують фундаментального доопрацювання, а саме: концептуальні зміни повинні торкнутися інституту приватного обвинувачення, відмови публічного обвинувача та судді від обвинувачення.

Теоретичні розробки обвинувачення знаходяться під постійними науковими поглядами. у цьому разі теоретичні аспекти розглядають забезпечення гарантій обвинувачення. З іншого боку визначається процесуальний статус сторони обвинувачення, яка здійснює обвинувачення, затримує підозрюваного за вчинення кримінального правопорушення, складає повідомлення про підзору, проводить слідчі (розшукові) дії, оцінює докази та надсилає кримінальне провадження до прокурора та суду щодо прийняття процесуального рішення. Інший підхід до обвинувачення встановлено на стадії судового розгляду, у цьому разі теоретичною основою є змагальність процесу, визначення вини під час процесуальних суперечок та прийняття судом справедливого, неупередженого, законного вироку.

Учені, розглядаючи ці аспекти проблематики, вважають, що особа, відносно якої проводиться кримінальне провадження та знаходиться в колі кримінальної відповідальності, не завжди має можливість оцінити правову ситуацію, у якій вона знаходиться. По-перше, з боку органів кримінальної юстиції здійснюється психологічний тиск на підозрюваного. По-друге, закон та диспозицію статті людина, яка не володіє юридичними знаннями, не завжди правильно може трактувати. Забезпечення захисника має обмежений вигляд, оскільки він вступає в процес тільки після підписання договору про юридичну допомогу, надання слідчому, прокурору всіх необхідних юридичних документів, які дозволяють йому взяти участь у проведенні слідчих (розшукових) дій.

Крім того, практика має багато прикладів, коли слідчий перед допуском захисника проводить його допит у якості свідка, тим самим останній не має права забезпечити захист. Другий аспект проблеми, слідчий має повноваження відсторонити захисника в разі встановлення обставин виконання своїх повноважень, які виходять за межі правового або процесуального статусу. При цьому закон не пояснює збирання, доведення фактичних даних, які свідчать про порушення захисником своїх повноважень. Практика надає приклади, коли оперативні підрозділи надають слідчому не перевірену інформацію, на підставі якої він відстороняє захисника від захисту.

Кримінальний процесуальний закон вказує, що слідчий оцінює фактичні дані, відомості про факти на підставі внутрішнього переконання, що фактично ставить його у положення обвинувача, як сторони обвинувачення. На підставі доказів, які збираються під час досудового розслідування, слідчий, прокурор, суддя повинні встановити істину. Оцінка доказів проводиться під час судового розгляду, оскільки тільки докази, які підтверджені під час судового засідання, мають бути покладені в описову та мотивовану частину вироку.

Ю.П. Аленін, С.А. Альперт, М.І. Бажанов, Ю.М. Грошевой, В.М. Хотинець, І.С. Галаган, О.В. Капліна, О.Г. Шило, С.Л. Шаренко та інші вчені надали процесуальний зміст обвинувачення. Їх теоретичні положення були закріплені у чинному законодавстві [1; 2; 4; 7; 9; 12;19].

С.А. Альперт, М.І. Бажанов, Ю.М. Грошевой, М.М. Міхеєнко, В.П. Шибіко, В.Т. Нор та ін., розкриваючи зміст обвинувачення, вважали цю категорію як функцію органів кримінальної юстиції, яка направлена на встановлення обставин кримінального правопорушення та вини підозрюваного (обвинуваченого). Теоретичний зміст автори розкривали через процесуальні повноваження сторони обвинувачення та процесуальний статус обвинуваченого, що визначено у чинному законодавстві. При цьому зміст процесуальних прав обвинуваченого включає до себе забезпечення гарантій прав, свобод та інтересів,як учасника кримінального провадження [2; 4; 9; 11].

В.М. Трубников, Д.С. Слінько, О.Є. Скакун, О.Г. Шило, С.Л. Шаренко та ін. виступили як опоненти та уточнили окремі положення теоретичних аспектів. Вони вважали, що вчинення кримінального правопорушення не може бути основною для оголошення повідомлення про підозру, оскільки досудове розслідування проводиться для встановлення істини обставин кримінального правопорушення, а буде встановлений підозрюваний (обвинувачений), залежить від доказів, які повинен збирати та оцінювати слідчий, прокурор під час досудового розслідування [16: 18; 19].

Ст. 3 КПК України вказує, що обвинувачення є твердження про вчинення певною особою діяння, передбаченого законом України про кримінальну відповідальність.

І.С. Галаган, Д.С. Сусло, М.М. Міхеєнко, В.Т. Нор, В.П. Шибіко, Л.В. Лобойко та ін., писали, що процесуальним моментом початку реалізації обвинувачення в кримінальному провадженні можна вважати складання слідчим, прокурором повідомлення про підозру [7; 11;13].

Кримінальний процесуальний закон ст. ст. 277-278 КПК України встановив, що повідомлення повинно мати відомості, зокрема прізвище та посаду слідчого, який здійснює повідомлення; найменування (номер) кримінального провадження, у межах якого здійснюється повідомлення; анкетні відомості особи, якій повідомляється про підозру; правовий зміст підозри, його матеріально правова кваліфікація кримінального правопорушення, із зазначенням статті кримінального закону України.

Для забезпечення гарантій підозрюваного, слідчий повинен роз'яснити права та обов'язки, а також надати можливість спілкування з захисником для встановлення правової позиції захисту від обвинувачення. Слідчий повинен побудувати правові відношення з підозрюваним (обвинуваченим) таким чином, щоб встановити істину та обставини кримінального правопорушення об'єктивно, неупереджено, у повному обсязі.

М.І. Бажанов, Т.В. Варфоломеєва, Л.В. Лобойко та ін., вказували, що повідомлення про підозру, як обвинувачення, має самостійне значення. Аналізуючи текст чинного процесуального законодавства, автори вказували, що обвинувачення повинно бути встановлено відносно конкретної особи, яка вчинила кримінальне правопорушення. Кримінальний процес України побудовано таким чином, що на стадії досудового розслідування має ознаки змагальності та публічності, які суперечать один одному. Єдиної думки відносно взаємозв'язку обвинувачення та кримінального переслідування вчені не визначили, оскільки з методологічної точки зору до кінця не встановлена функція обвинувачення на стадії досудового розслідування [4;5; 13].

На підставі функції обвинувачення кримінальний процесуальний закон встановив статус сторони обвинувачення. Згідно зі ст. ст. 36-41 КПК України сторона обвинувачення включає до себе слідчого, дізнавача, прокурора, оперативні підрозділи. Аналіз положень диспозиції статті КПК України вказує, що закон до кінця не визначив структурне положення сторони обвинувачення. З одного боку, сторона обвинувачення має здійснювати обвинувачення, з іншого кримінальне переслідування. Ці елементи не можуть бути поєднані в єдине значення. Крім того, запропоновано вважати учасників сторони

обвинувачення рівними процесуальними правами, однак регламентація закону, в окремих випадках, ставить слідчого в процесуальну залежність від прокурора. У разі проведення слідчих (розшукових) дій, які тимчасово обмежують процесуальні права та обов'язки підозрюваного (обвинуваченого) для прийняття процесуального рішення слідчий повинен отримати згоду прокурора та ухвали слідчого судді. Ці елементи становлять основу процесуальної методології.

О.В. Баулін, Н.С. Карпов, С.М. Стахівський, Л.Д. Удалова та ін.. вважають, що слідчий здійснює обвинувачення. Обґрунтовується положення, що функція обвинувачення – напрямок кримінальної процесуальної діяльності. Процесуальні дії сторони обвинувачення спрямовані на розкриття, встановлення обставин вчинення кримінального правопорушення. Функція обвинувачення повинна здійснюватися під час дії функції захисту [3; 14; 17].

В.В. Вапнярчук, Н.В. Глінська, В.М. Стратонов, С.М. Стахівський та ін. надали основні елементи обвинувачення, виходячи з отримання слідчим доказової інформації. Перший аспект проблеми визначається отриманням фактів, фактичних даних під час проведення слідчих (розшукових) дій, процесуальне їх закріплення як доказів. Друге положення виникає під час отримання фактичних даних у разі проведення оперативно розшукової діяльності оперативних підрозділів. Слідчий збирає докази, перевіряє їх та оцінює з позиції законності, достатності, достовірності, допустимості або недопустимості до головного факту доказування [6; 10; 14; 15].

Практика вказує на багато прикладів, коли інформація оперативних підрозділів не відповідає доказу та отримана з порушенням процедури доказування. Ці казусні ситуації закон встановлює у ст. 87 КПК України, а саме: суддя, учасники судового розгляду мають право визнати докази недопустимими, які отримані внаслідок істотного порушення прав та свобод людини.

Виклад загального матеріалу

Юридична конструкція обвинувачення передбачає кримінальне переслідування особи, відносно якої проводиться досудове розслідування. Функція обвинувачення пов'язана з функцією кримінального переслідування, оскільки, по-перше, її здійснює сторона обвинувачення, яка збирає докази під час проведення процесуальних, слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових) дій. По-друге, досудове розслідування встановлює публічність обвинувачення та змагальність окремих положень досудового розслідування, зокрема слідчий, прокурор забезпечують захист прав, свобод та інтересів учасників кримінального провадження. Процесуальний аспект кримінальної відповідальності збігається з поняттям кримінального переслідування.

Пропонуємо визначити елементи обвинувачення під час досудового розслідування.

Перший елемент встановлений під час оголошення повідомлення про підозру. Ст. ст. 276-279 КПК України вказує, що повідомлення про підозру обов'язково здійснюється у випадках: затримання особи на місці вчинення кримінального правопорушення чи безпосередньо після його вчинення; обрання до особи одного з передбачених законом запобіжних заходів; наявності достатніх доказів для підозри особи у вчиненні кримінального правопорушення.

Це обвинувачення повинно бути складено на підставі обставин вчинення кримінального правопорушення, визначенням кваліфікації норми кримінального законодавства. Особливу увагу слідчий, прокурор повинні надати підозрюваному під час забезпечення гарантій його прав, обов'язків та законних інтересів. По-перше, слідчий, прокурор повинні роз'яснити процесуальні права, пояснити кваліфікацію за проханням підозрюваного. По-друге, надати можливість забезпечення захисту та спілкування із захисником необмежений час. По-третє, у разі затримання підозрюваного або обрання слідчим суддею міри запобіжного заходу слідчий, прокурор повинні повідомити членів сім`ї підозрюваного про місце його перебування.

Другий елемент обвинувачення – це проведення допиту підозрюваного за участю захисника. Чинне кримінальне процесуальне

законодавство встановлює межі проведення допиту, визначає питання,які слідчий повинен вирішити на підставі ст. 91 КПК України, а саме: встановити всі аспекти вчинення кримінального правопорушення, та визначити вину підозрюваного його пом'якшувальні та обтяжуючі обставини. Важливо перед проведенням допиту встановити психічний стан підозрюваного, чи були в нього травми голови, спини, лікувався, чи був на обліку в психіатричних клініках.

Наступний елемент включає в себе можливість ознайомлення підозрюваного з матеріалами кримінального провадження та отримати обвинувальний акт. Закон розкриває процесуальні права підозрюваного під час ознайомлення з матеріалами кримінального провадження. По-перше, підозрюваний має час для ознайомлення, в повному обсязі отримує матеріали кримінального провадження. По-друге, захисник зобов'язаний бути присутнім під час ознайомлення, він повинен надати пояснення та визначити позицію захисту. У разі затягування часу ознайомлення з матеріалами кримінального провадження слідчий має право встановити графік ознайомлення.

Після ознайомлення з матеріалами кримінального провадження підозрюваний отримує обвинувальний акт.

Останній елемент обвинувачення встановлений під час судового розгляду кримінального провадження. Під час отримання матеріалів кримінального провадження суддя ухвалює процесуальне рішення щодо визначення процесуального статусу підозрюваного та змінює його на обвинуваченого на судових стадіях процесу.

Суддя проголошує вирок відносно обвинуваченого після судового розгляду та встановлення всіх обставин вчинення кримінального правопорушення.

Доведено, що кримінальне переслідування починається відносно підозрюваного, якого слідчий, прокурор мають право затримати до процесуального рішення судді на 72 години в порядку ст. 208 КПК України. Закон встановлює підстави затримання, а саме: якщо цю застали під час вчинення злочину або замаху на його вчинення; особа безпосередньо після вчинення злочину очевидець, у тому числі потерпілий, або сукупність очевидних ознак на тілі, одязі чи місці події вказують на те, що саме ця особа щойно вчинила злочин; є обґрунтовані підстави вважати, що можлива втеча з метою ухилення від кримінальної відповідальності особи. Кримінальне переслідування проводиться для припинення протиправної діяльності підозрюваного.

Другий елемент кримінального переслідування можна визначити на підставі ухвали слідчого судді, який на стадії досудового розслідування обирає міру кримінального заходу або запобіжний захід тримання під вартою. Наступне положення включає зупинення кримінального провадження у разі втечі підозрюваного, відмова його явки до слідчого або до суду, У цьому разі слідчий, прокурор повинні скласти постанову про зупинення досудового провадження та постанову про розшук підозрюваного.

Після проголошення вироку суду, статус обвинуваченого змінюється на засудженого. Кримінальне переслідування здійснюється під час виконання вироку, у разі знаходження засудженого в місцях позбавлення волі.

Висновок

Категорія обвинувачення пов'язана з кримінальним переслідуванням. Незважаючи на відсутність процесуального визначення кримінального переслідування, воно здійснюється стороною обвинувачення під час досудового розслідування та судового розгляду, а також після проголошення вироку та відбування покарання засудженим. Процесуальна сутність обвинувачення встановлена на підставі вчинення певною особою протиправного діяння, передбаченого законом України про кримінальну відповідальність. Процесуальна сутність кримінального переслідування визначається забезпеченням органами кримінальної юстиції встановлення істини обставин кримінального правопорушення, вини підозрюваного та застосування міри кримінального покарання за вчинене правопорушення.

Література

1. Аленін Ю.П. Уголовно процесуальний кодекс Украины / Ю.П. Аленин. Одесса. Одесей. 2003. – 334с.

2. Альперт С.А. Кримінально процесуальні функції: поняття, система, суб'єкти. / С.А. Альперт. Харків. Основа. 1995. – 120с.

3. Баулін О.В. Процесуальна незалежність слідчого та їх правові гарантії/ О.В. Баулін, Н.С. Карпов. К. НАВСУ. 2001. 232с.

4. Бажанов М.И. Изменение обвинения в судебных стадиях . ученик/ М.И. Бажанов Киев. Виша школа. 1983. -360с.

5. Варфоломеева Т.В. Криминалистика и профессиональная деятельность защитника /Т.В. Варфоломеева. – Киев. Вища школа. 1987. – 152с.

6. Вапнярчук В.В. Теорія і практика кримінального процесуального доказування . монографія. / В.В. Вапнярчук – Х. Юрайт. 2017. 408с.

7. Галаган І.С. Кримінальний процес Української РСР / І.С. Галаган, Д.С. Сусло – Київ. Вища школа. 1970. – 252с.

8. Гловюк І.В. Кримінально-процесуальні функції: теорія, методологія та практика реалізації на основі положень кримінального процесуального кодексу України. /І.В. Гловюк. Одеса. Юрид. лит. 2015. – 712с.

9. Грошевой Ю. М. Кримінальний процес України : підручник / Ю. М. Грошевой, В. М. Хотенець ; за ред. Ю. М. Грошевого. – Харків : Право, 2000. – 487 с.

10.Глинська Н.В. Концептуальні засади визначення та забезпечення стандартів доброякісності кримінальних процесуальних рішень / Н.В. Глінська Київ. Істина. 2014. – 588с.

11. Міхеєнко М.М. Кримінальний процес України / М.М. Міеєнко, В.Т. Нор, В.П. Шибіко – Київ. Либідь. 1999. – 536с.

12. Капліна О.В. Кримінальний процес /О.В. Капліна, Ю.М. Грошевой, О.Г. Шило – Харків: Право, 2013, – 820с.

13. Лобойко Л.В. Методи кримінального процесуального права / Л.В. Лобойко – Дніпро. Днепр.Держ. ун-т внутрішніх справ. 2006. -352с.

14. Стахівський С. М. Слідчі дії як основні засоби збирання доказів / С. М. Стахівський. – Київ : Атака, 2009. – 64 с.

15. Стратонов В.М. Кримінальна теорія пізнавальної діяльності / В.М. Стратонов – Херсон, 2009. – 440с.

16. Трубников В.М. Реалізація принципу справедливості в процесі призначення покарання у виді позбавлення волі: кримінально правові та кримінально процесуальні аспекти: монографія/ В.М. Трубніков, О.Є. Скакун, Д.С. Слінько – Х. ХНУ ім.. Каразіна. 2007. -276с.

17. Удалова Л.Д. Кримінально процесуальні гарантії діяльності адвоката / Л.Д. Удалова, С.Д. Савицька – Київ. КНТ. 2014. -169с.

18. Шило О. Г. Теоретико прикладні основи реалізації конституційного права людини і громадянина на судовий захист у досудовому провадженні в кримінальному процесі України / О. Г. Шило. – Харків : Право, 2011. – 472 с.

19. Шаренко С.Л. Теоретико-прикладні проблеми діяльності слідчого судді / С.Л. Шаренко – Харків. 2021. – 310с.

Slinko Sergey,
Doctor of Law, Professor
Kharkiv National University of Internal Affairs

ACCUSATION IN THE CRIMINAL PROCESS OF UKRAINE

Theoretical aspects of prosecution and criminal prosecution have been constantly emphasized in scientific publications. Scientists did not have a single theoretical approach to the definition of prosecution. Criminal prosecution has always caused controversy in academic circles. On the one hand, the current criminal procedural code determined the content of the indictment, on the other hand, the legislation excludes the status of the accused at the stage of pre-trial investigation, and establishes it only at the stage of trial. The problem of criminal prosecution is solved by law. The main elements are established during the pre-trial investigation in the case of searches, operative searches, searches for the suspect. The stage of the trial is established on the basis of the adversarial nature of the parties, the participants in the process, therefore criminal prosecution has no legal basis for its application. Based on the analysis of scientific points of view, a classification of the main provisions of the accusation and criminal prosecution is provided, the legal and procedural content of these categories is revealed.

Keywords. investigator, prosecutor, judge, indictment, criminal prosecution, parties, participants, stage, sentence.

ОКРЕМІ ПИТАННЯ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА НАСИЛЬНИЦЬКЕ ЗНИКНЕННЯ

СКРЕКЛЯ Леся - кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінального права та процесу Львівського торговельно-економічного університету

DOI: https://doi.org/10.32782/ep.2024.2.10

Статтю присвячено розгляду особливостей суб'єкта складу злочину, передбаченого ст.146-1 КК України. Найбільш гостро проблема протидії насильницькому зникненню постала після вторгнення РФ на територію України, коли громадяни нашої держави зіштовхнулися з немислимими викликами та потрясіннями, оскільки кожній людині відомо про кримінальне протиправне свавілля, яке вчиняється військовими Російської Федерації. Знищення Українського народу, на жаль, не є поодинокими фактами, а системною лінією поведінки, яка стала нормою для представників держави-агресора. Констатовано, що норма про насильницьке зникнення гіпотетично «має право» на розміщення як серед кримінальних правопорушень проти волі, честі та гідності особи, так і проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку. У переважній більшості випадків, складність виявлення та розслідування факту насильницького зникнення зумовлена особливостями спеціального суб'єкта складу цього злочину, яким є, зокрема, представник іноземної держави. Окрім того, чимало громадян України перебувають в умовах тимчасової окупації РФ, а тому не звертаються до компетентних органів із відповідною заявою.

Відображено, що поява норми про насильницьке зникнення у тексті кримінального закону лише збільшила випадки невиправданої конкуренції, оскільки фактично дії, які передбачені ст.146-1 КК України, охоплюються нормами про незаконне позбавлення волі або викрадення людини (ст.146 КК України), зловживання владою або службовим становищем (ст.364), перевищення влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу (ст.365), завідомо незаконні затримання, привід, домашній арешт або тримання під вартою (ст.371) тощо. А тому вказана норма породжує проблеми розмежування цього складу кримінального правопорушення із уже існуючими та ускладнює їх застосування.

Ключові слова: насильницьке зникнення, представник іноземної держави, безпека людства, посягання на свободу особи, кримінальна відповідальність, міжнародне гуманітарне право.

Постановка проблеми

В останні десятиліття проблема протидії насильницьким зникненням дедалі більше набуває нових розмахів. Насильницькі зникнення часто визначають як одночасне порушення кількох прав людини, таких як: право на безпеку та особисту гідність; право не піддаватися тортурам чи іншим жорстоким, нелюдським або таким, що принижують гідність, поводженню чи покаранню; право на гуманні умови утримання; право на законне представництво; право на справедливий суд; право на сімейне життя; право на життя (у випадку вбивства викраденої особи) [1, с. 117]. З метою запобігання та протидії таким кримінальним протиправним діянням міжнародною спільнотою було розроблено низку міжнародно-правових документів. Так, відповідно до положень Міжнародної кон-

венції про захист усіх осіб від насильницьких зникнень від 20 грудня 2006р. насильницьким зникненням уважається арешт, затримання, викрадення чи позбавлення волі в будь-якій іншій формі представниками держави чи особами або групами осіб, які діють з дозволу, за підтримки чи за згодою держави, при подальшій відмові визнати факт позбавлення волі або приховування даних про долю чи місцезнаходження зниклої особи, унаслідок чого цю особу залишено без захисту закону (ст.2) [2]. Дещо схоже бачення поняття насильницького зникнення відображене у п. «і» ч.2 ст.7 Римського статуту Міжнародного кримінального суду від 17 липня 1998 р., у якому під таким слід розуміти арешт, затримання або викрадення осіб державою чи політичною організацією або з їхнього дозволу, за їхньої підтримки чи за їхньою мовчазною згодою з подальшою відмовою визнати таке позбавлення волі або повідомити про долю чи місце перебування цих осіб з метою залишення їх без законодавчого захисту протягом тривалого періоду [3].

Україна не залишилася осторонь відповідних процесів, виконавши міжнародно-правові зобов'язання з імплементації окремих положень міжнародного кримінального права у національне законодавство. На підставі ЗУ «Про правовий статус осіб, зниклих безвісти за особливих обставин» від 12 липня 2018 р. КК України було доповнено статтею 146-1, яка встановлює кримінально-правову заборону насильницького зникнення. Відповідні нововведення опинилися під пильним прицілом з боку наукової спільноти та отримали як підтримку, так і гостру критику. У теорії кримінального права лунають тези щодо існування проблем при кваліфікації відповідного посягання (зокрема, у зв'язку з появою невиправданої конкуренції кримінально-правових норм). Окрім того, звертається увага на недосконалу законодавчу конструкцію норми про насильницьке зникнення [6, с.520; 7, с.126; 8, с.129].

Найбільш гостро проблема протидії насильницькому зникненню постала після вторгнення РФ на територію України, коли громадяни нашої держави зіштовхнулися з немислимими викликами та потрясіннями, оскільки кожній людині відомо про кримінальне протиправне свавілля, яке вчиняється військовими Російської Федерації. Знищення Українського народу, на жаль, не є поодинокими фактами, а системною лінією поведінки, яка стала нормою для представників держави-агресора. Такі беззаконня навряд чи взагалі можна назвати війною, бо навіть агресивна війна має чіткі межі дозволеного. Абсолютну зневагу цінності людського життя з боку російських військових слід розцінювати як геноцид українського народу. У Пояснювальній записці до проєкту Закону України «Про правовий статус осіб, зниклих безвісти за особливих обставин» вказувалось, що Моніторингова місія ООН з прав людини в Україні у своїх доповідях неодноразово звертала увагу на значну кількість осіб, зниклих безвісти у зв'язку зі збройним конфліктом на території України, наголошуючи на відсутності інформації про таких осіб у їхніх родичів, які їх розшукують [4].

У той же час, за даними основних показників діяльності органів досудового розслідування, підготовлених Офісом Генерального прокурора у 2021 р. до суду з обвинувальним актом направлено 2 кримінальні провадження; у 2022 р. – 1; у 2023 – 2. При цьому кількість облікованих кримінальних правопорушень є значно вищою (2021р. – 56; 2022 р. – 1120; 2023 – 72) [5]. Очевидно, що такі показники не відображають реальної картини стану справ. У переважній більшості випадків, складність виявлення та розслідування факту насильницького зникнення зумовлена особливостями спеціального суб'єкта складу цього злочину, яким є, зокрема, представник іноземної держави. Окрім того, чимало громадян України перебувають в умовах тимчасової окупації РФ, а тому не звертаються до компетентних органів із відповідною заявою.

Аналіз останніх досліджень

Було б несправедливо вказувати, що питання кримінальної відповідальнос-

ті за насильницьке зникнення не піддавалося аналізу теорією кримінального права. Свідченням цього є наукові доробки О. В. Авраменка, А. В.Андрушка, О.М. Броневицької, І.Б. Газдайки-Василишин, К.П. Задої, В.В.Кондратишина, О.Г.Колба, В.В. Ліпіної, О.К. Маріна, О.М.Наумова, А.С.Політової, Т.І. Созанського, Л.В.Старостенка, В.Ю. Цвікі та інших.

Постановка завдання

Метою цієї статті є аналіз окремих питань кримінальної відповідальності за насильницьке зникнення.

Виклад основного матеріалу

Першою проблемою, яка потребує аналізу, є доцільність розміщення норми про насильницьке зникнення у Розділі III «Кримінальні правопорушення проти волі, честі та гідності особи» Особливої частини КК України. У кримінально-правовій теорії рефреном звучить думка, що насильницьке зникнення належить до кримінальних правопорушень проти людства [6, с.520; 7, с.126; 8, с.129]. В обґрунтуванні своїх позицій науковці цілком логічно посилаються на положення Римського статуту Міжнародного кримінального суду (п. «і» ч.1 ст.7) від 17 липня 1998 р. та Міжнародної конвенції про захист усіх осіб від насильницьких зникнень від 20 грудня 2006 р. (ст.5), у яких відповідне посягання визнається злочином проти людства.

Втім, виділення розділів у КК України є справою законодавчої техніки, яка може містити загрози як об'єктивного, так і суб'єктивного характеру. Зрозуміло, що за своєю структурою суспільні відносини є складними, а тому не слід виключати випадки, коли одночасно декілька розділів «претендуватимуть» на розміщення відповідної норми у кожному з них. Видається, що наведену тезу можна застосувати до норми про насильницьке зникнення, яка гіпотетично «має право» на розміщення як серед кримінальних правопорушень проти волі, честі та гідності особи, так і проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку.

Такі міркування випливають з наступного. У ст.5 Конвенції від 20 грудня 2006 р. вказується, що широкопоширена чи систематична практика насильницьких зникнень є злочином проти людства. Ці положення, безсумнівно, «вписуються» у складні реалії, у яких перебуває наша держава, адже загальновизнаним є факт, що тисячі громадян України стали жертвами насильницького зникнення (у переважній більшості інакодумці, явні противники російського нацистського тоталітарного режиму, члени сімей військовослужбовців України тощо). Такі випадки набули масштабного та цілеспрямованого характеру. Так, згідно з даними Глобальної ініціативи «Трибунал для Путіна», яка на постійній основі здійснює документування міжнародних злочинів, вчинених російськими окупантами, з моменту повномасштабного вторгнення РФ на територію України (24 лютого 2022 р.) та станом на 19 лютого 2023 було задокументовано таку кількість випадків насильницького зникнення: Херсонська область — 507; Житомирська область — 1; Донецька область — 11; Миколаївська область — 11; Запорізька область — 234; Київська область — 19; Сумська область — 13; Чернігівська область — 30; Луганська область — 31; Харківська область — 143 [9]. А тому, безсумнівно, зважаючи на системний характер таких посягань, які є частиною політики держави-агресора, а також особливості суб'єкта (представник РФ) насильницьке зникнення слід розцінювати як злочин проти людства.

У той же час, на ситуацію можна глянути й з іншої сторони. Чинна редакція ст.146-1 КК України, незважаючи на притаманні їй вади, дає чітко зрозуміти, що суб'єктом насильницького зникнення може виступати також представник держави. А тому закономірним є питання: «Чи слід вважати злочинами проти людства поодинокі факти насильницького зникнення, вчинені службовими особами проти громадян своєї держави»? Мабуть, що ні, оскільки злочин проти людства в цілому несе загрозу людській спільноті, а не окремій людині та порушує правила людського співжиття. У протилежному ж

випадку чи не кожне кримінальне правопорушення проти життя чи здоров'я особи, її честі та гідності слід розглядати як злочин проти людства. Така позиція випливає також з аналізу судової практики. Так, вироком Обухівського районного суду Київської області від 24 травня 2023р. обвинувачених було визнано винних у вчиненні кримінальних правопорушень, передбачених ч. 2 ст. 28 – ч. 1 ст. 146-1, ч.2 ст.28 – ч. 2 ст. 127 КК України. Вказані посягання було вчинено за наступних обставин. У начальника сектору карного розшуку Кагарлицького ВП Обухівського ВП ГУНП в Київській області Д. та його підлеглих виник спільний злочинний умисел на підшукування соціально незахищених, раніше судимих осіб, і в подальшому шляхом затримання із застосуванням насильницьких дій, примушувати їх до визнання вчинення відповідних кримінальних правопорушень. Реалізуючи свій злочинний умисел, 9 січня 2020 р. підсудні прибули до одноповерхової будівлі та шляхом відкриття металопластикового вікна із зовнішньої сторони проникли до приміщення, у якому перебували потерпілі К. та П., до яких почали застосувати сльозогінний газ, наносити удари ногами по різних частинах тіла. Продовжуючи реалізовувати свій злочинний умисел, працівники поліції із затриманими поїхали у невстановлене досудовим розслідуванням місце, на безлюдну галявину з деревами, де продовжували наносили удари ногами в область голови, тулуба та ніг. Далі фактично затриманих громадян К. та П. обвинувачені, не записуючи в жоден з облікових журналів, провели на третій поверх відділення поліції, де у приміщенні кабінету продовжували застосовувати до потерпілих насильство (електричний струм, нанесення побоїв тощо) з метою змусити їх зізнатись у вчиненні кримінальних правопорушень. Під час перебування К. та П. на третьому поверсі відділення поліції, К. побачив свого знайомого, який надав йому можливість, використовуючи мобільний зв'язок, поспілкуватись зі своєю матір'ю, якій повідомив про факт його незаконного затримання, катування, а також про місце перебування в Кагарлицькому ВП Обухівського ВП ГУНП у Київській області.

Близько 08-09 год. до приміщення цього відділу поліції прибули рідні одного з потерпілого для з'ясування його місця перебування. Однак вони не отримали жодної інформації від чергового про його долю. Винні з метою прикриття своїх злочинних дій, продовжуючи не визнавати факт такого затримання, поза полем зору близьких родичів вивели потерпілого з приміщення відділення поліції та вивезли на територію металобази, де залишили його [10].

Певні застереження викликає також об'єктивна сторона складу насильницького зникнення. Очевидно, що законодавець, формулюючи відповідні ознаки, не врахував усього обсягу кримінальних протиправних дій, у ході імплементації норм міжнародного права в національне законодавство, залишивши поза увагою дії, які полягають у підбурюванні, спонуканні, учиненні замаху чи пособництві насильницькому зникненню (п. «а» ч.1 ст.6 Конвенції). Мабуть, він виходив із того, що у випадку їх учинення кримінально-правову кваліфікацію слід здійснювати із посиланням на відповідні положення Загальної частини КК України (з урахуванням інституту співучасті (ст.27) та стадій учинення кримінального правопорушення (ст.14, 15).

Наступною, не менш важливою проблемою є аналіз суб'єкта складу насильницького зникнення, яким є: 1) представник іноземної держави; 2) представник держави. Роз'яснення цих понять передбачене у примітці до ст.127 «Катування» КК України. Так, під представниками іноземної держави слід розуміти осіб, які діють як державні службовці іноземної держави або проходять військову службу у збройних силах, органах поліції, органах державної безпеки, розвідувальних органах, або осіб, які займають посади в зазначених або будь-яких інших державних органах чи органах місцевого самоврядування іноземної держави, утворених відповідно до її законодавства, або які діють за наказом таких осіб, а також представ-

ників іррегулярних незаконних збройних формувань, озброєних банд і груп найманців, утворених, підпорядкованих, керованих та фінансованих Російською Федерацією, а також представників окупаційної адміністрації Російської Федерації, до якої входять її державні органи і структури, функціонально відповідальні за управління тимчасово окупованими територіями України, та представників підконтрольних Російській Федерації самопроголошених органів, які узурпували виконання владних функцій на тимчасово окупованих територіях України. У свою чергу, під представниками держави слід розуміти службових осіб, а також осіб, які виступають як офіційні, чи діють з їх підбурювання, чи з їх відома, чи за їх мовчазної згоди.

Утім, вказані положення не зовсім відповідають тим, які відображені у Міжнародній конвенції про захист усіх осіб від насильницьких зникнень від 20 грудня 2006 р., відповідно до якої суб'єктом насильницького зникнення слід вважати представника держави чи осіб або групи осіб, які діють з дозволу, за підтримки чи за згодою держави (ст.2). У подальшому, у п. «а» ч.1 ст.6 цієї Конвенції вказується, що кожна держава-учасниця вживає необхідних заходів для притягнення до кримінальної відповідальності принаймні будь-якої особи, яка вчиняє акт насильницького зникнення, наказує, підбурює чи спонукає вчинити його, учиняє замах на його вчинення, є його поічником чи бере участь у ньому. У КК України особи, які діють з підбурювання офіційних осіб, чи з їх відома, чи за їх мовчазної згоди, охоплюються поняттям «представник влади» (п.1 примітки ст.127 КК України), що вказує на невідповідність ст.146-1 КК України положенням Конвенції від 20 грудня 2006 р.

Загалом, доводиться констатувати, що поява норми про насильницьке зникнення у тексті кримінального закону лише збільшила випадки невиправданої конкуренції, оскільки фактично дії, які передбачені ст.146-1 КК України, охоплюються нормами про незаконне позбавлення волі або викрадення людини (ст.146 КК України), зловживання владою або службовим становищем (ст.364), перевищення влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу (ст.365), завідомо незаконні затримання, привід, домашній арешт або тримання під вартою (ст.371) тощо. З цього приводу В.О. Навроцьким справедливо вказує, що поява все нових і нових статей у КК України не супроводжується збільшенням кола кримінально караних діянь. По грубому рахунку, все, що визнавалось злочинним і кримінально караним півтора сотні років тому, продовжує бути таким і зараз [11, с. 123].

Висновки

Узагальнюючи, слід констатувати, що поява в тексті кримінального закону норми про насильницьке зникнення спричинила більше питань, аніж відповідей серед науковців та практиків. Очевидним є те, що вказана норма породжує проблеми розмежування цього складу кримінального правопорушення із уже чинними та ускладнює їх застосування. Оцінка ж виваженості диференціації кримінальної відповідальності за незаконне позбавлення волі можлива лише на підставі комплексного аналізу.

Література

1. Triffterer O., Ambos K. Commentary on the Rome Statute of the International Criminal Court : observers' notes, article by article. München: Beck , 2008. 221 c.

2. Міжнародна конвенція про захист усіх осіб від насильницьких зникнень від 20 грудня 2006 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_l54#Text

3. Римський статут Міжнародного кримінального суду від 17 липня 1998р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text

4. Про правовий статус осіб, зниклих безвісти: пояснювальна записка до проєкту Закону України «URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=5435&skl=9.

5. Статистична інформація про зареєстровані кримінальні правопорушення за результатами їх досудового розслідування за 2020–2023 р. URL: https://

gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2

6. Політова А.С. Насильницьке зникнення: чи є потреба в удосконаленні? *Наукові перспективи*. №8 (38). 2023. 515-528

7. Марін О.К. Кримінальна відповідальність за насильницьке зникнення за кримінальним правом України. *Вісник Львівського університету*. Серія юридична. 2021. Випуск 72. С. 122–130

8. Андрушко А.В. Злочини проти волі, честі та гідності особи (кримінально-правове та кримінологічне дослідження): дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.08. – Ужгород, 2021. 675 с.

9. Мірошниченко В. Насильницькі зникнення на території України з 24 лютого 2022 року. URL:https://t4pua.org/1428

10. Вирок Обухівського районного суду Київської області від 24 травня 2023 р. Справа № 368/1301/20. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/111115374

11. Навроцкий В.А. Общие, специальные и казуистические уголовноправовые нормы. Уголовное право: стратегия развития в XXI веке: материалы Шестой Международной научно-практической конференции 29-30 января 2009 г. – М.: Проспект, 2009. С. 122-125.

SUMMARY

The article is devoted to consideration of the features of the subject of the crime, provided for in Article 146-1 of the Criminal Code of Ukraine. The most acute problem of combating enforced disappearance arose after the invasion of the Russian Federation into the territory of Ukraine, when the citizens of our country faced unimaginable challenges and upheavals, as everyone knows about the criminal and illegal arbitrariness committed by the military of the Russian Federation. Unfortunately, the destruction of the Ukrainian people is not an isolated fact, but a systemic line of behavior that has become the norm for representatives of the aggressor state. It was established that the rule on enforced disappearance hypothetically «has the right» to be placed both among criminal offenses against the will, honor and dignity of a person, as well as against peace, security of humanity and international legal order. In the vast majority of cases, the difficulty of identifying and investigating the fact of enforced disappearance is determined by the specifics of the special subject of this crime, which is, in particular, a representative of a foreign state. In addition, many citizens of Ukraine are under the conditions of temporary occupation of the Russian Federation, and therefore do not apply to the competent authorities with a corresponding application.

It is shown that the appearance of the rule on enforced disappearance in the text of the criminal law only increased the cases of unjustified competition, since in fact the actions provided for in Article 146-1 of the Criminal Code of Ukraine are covered by the rules on illegal deprivation of liberty or kidnapping of a person (Article 146 of the Criminal Code of Ukraine), abuse power or official position (Article 364), abuse of power or official authority by a law enforcement officer (Article 365), knowingly illegal detention, pretext, house arrest or detention (Article 371), etc. And therefore, the specified norm creates problems of distinguishing this composition of the criminal offense from already existing ones and complicates their application.

Key words: enforced disappearance, representative of a foreign state, human security, encroachment on person's liberty, criminal liability, international humanitarian law.

ПОГРОЗА В НОРМАХ КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ: ПОНЯТТЯ ТА ВИДИ

МОСТЕПАНЮК Людмила Олександрівна - доцент кафедри кримінального права Національної академії внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент
https://orcid.org/0000-0003-2894-0654
УДК 343.434
DOI: https://doi.org/10.32782/ep.2024.2.11

Стаття присвячена з'ясуванню сутності і характеристиці видів погрози в кримінальному праві, відповідальність за що передбачена у ст. 345, 345-1, 346, 350, 377, 398, 405, 435-1 Кримінального кодексу України. Констатовано, що погроза – це виражений зовні умисел особи завдати фізичної, матеріальної чи моральної шкоди іншій особі у зв'язку з виконанням нею службової або професійної діяльності. Виокремлено сутність погрози, яка полягає в тому, що погроза відображає лише активну форму вчинення, характеризується спрямованістю дій винного в майбутньому, може виражатися в будь-якій формі та бути як конкретизованою, так і неконкретизованою, умовою зміни поведінки потерпілого є обіцянка вчинити певні дії в майбутньому.

Виділено наступні види погроз: погроза вбивством, насильством або знищенням чи пошкодженням майна (ст. 345, 345-1, 377, 398, 435-1 КК), погроза вбивством, заподіянням шкоди здоров'ю, знищенням або пошкодженням майна, викраденням або позбавленням волі (ст. 346 КК), погроза вбивством, заподіянням тяжких тілесних ушкоджень або знищенням чи пошкодженням майна загальнонебезпечним способом (ст. 350 КК), погроза вбивством або заподіянням тілесних ушкоджень чи побоїв або знищенням чи пошкодженням його майна (ст. 405 КК). Детально охарактеризований кожен із зазначених видів погроз. Доведено, що розуміння погрози насильством охоплює погрозу позбавити потерпілого свободи пересування, введення без його згоди до організму наркотичні засоби, психотропні, сильнодіючі речовини, погрозу зґвалтувати чи вчинити інші насильницькі дії. Рекомендовано не включати у зміст насильства настання чітко визначених наслідків його застосування з можливим альтернативним формулюванням як здатність заподіювати шкоду здоров'ю людини або її життю.

Проаналізовано наукові погляди щодо розуміння реальності погрози як ознаки об'єктивної сторони кожного із зазначених діянь. Підтримано позицію, що погроза повинна бути реальною, проявлятися в об'єктивній реальності, зверненою до конкретної особи або групи осіб та спрямованою лише на майбутнє. Визначено, що законодавче закріплення реальності погрози в нормах Кримінального кодексу України сприятиме полегшенню процесу доказування і притягненню до кримінальної відповідальності винних.

Ключові слова: кримінальна відповідальність; погроза; працівник правоохоронного органу; журналіст; державний чи громадський діяч; службова особа чи громадянин, який виконує громадський обов'язок; суддя, народний засідатель чи присяжний; захисник чи представник особи; начальник; військовослужбовець.

Постановка проблеми

Для виконання правозастосовних та правоохоронних функцій представники влади та інші особи, які здійснюють службову або професійну діяльність, наділені широкими повноваженнями. Але досить часто ці особи самі стають потерпілими від суспільно небез-

печних посягань, адже стосовно них вчиняються дії, які перешкоджають виконанню покладених обов'язків, заподіюється шкода їх здоров'ю, життю, волі, власності. Подібні факти не лише негативно впливають на гарантування конституційних прав, свобод та інтересів громадян, а й підривають авторитет органів державної влади та місцевого самоврядування, об'єднань громадян, професійної діяльності журналістів, правосуддя, військовий правопорядок.

Для того, щоб працівники правоохоронних органів, журналісти, державні чи громадські діячі, службові особи чи громадяни, які виконують громадський обов'язок, судді, народні засідателі чи присяжні, захисники чи представники особи, військовослужбовці могли ефективно виконувати покладені на них обов'язки, держава повинна надати їм особисту охорону, яка б забезпечувала безперешкодне і повноцінне виконання покладених на них функцій. Найбільш ефективним засобом захисту є кримінальна відповідальність, формою реалізації якої є притягнення до відповідальності за погрози вказаним особам у контексті Кримінального кодексу України (далі – КК).

Стан дослідження

Проблемні питання погрози щодо ряду потерпілих у кримінальному праві розробляли такі вчені, як В.П. Беленок, Л.П. Брич, І.І. Давидович, О.О. Дудоров, О.О. Кирбят'єв, В.В. Кузнєцов, О.В. Мандро, І.Д. Метельський, І.П. Міщенко, В.І. Осадчий, А.М. Удод, М.І. Хавронюк та ін.

Метою статті є з'ясування сутності і характеристика видів погрози в кримінальному праві, відповідальність за що передбачена у ст. 345, 345-1, 346, 350, 377, 398, 405, 435-1 КК.

Виклад основного матеріалу

Суспільна небезпека погрози застосування насильства до життя, здоров'я, волі чи власності щодо ряду осіб (працівника правоохоронного органу (ст. 345 КК), журналіста (ст. 345-1 КК), державного чи громадського діяча (ст. 346 КК), службової особи чи громадянина, який виконує громадський обов'язок (ст. 350 КК), судді, народного засідателя чи присяжного (ст. 377 КК), захисника чи представника особи (ст. 398 КК), начальника (ст. 405 КК), військовослужбовця (ст. 435-1 КК) виражається в тому, що психічне або фізичне насильство відносно вказаної категорії потерпілих підриває основи нормальної діяльності органів державної влади, органів правосуддя, порядку несення військової служби, створюють атмосферу невпевненості і страху за своє життя, здоров'я і волю, охорону і збереження майна, що в подальшому негативно впливає на повноцінне здійснення вказаними особами службової або професійної діяльності.

Погроза вбивством, насильством або знищенням чи пошкодженням майна полягає у психічному насильстві, яке виражається в погрозі вчинення зазначених дій щодо деяких категорій осіб у зв'язку із здійсненням ними службової або професійної діяльності [1, с. 88]; є усвідомленим, явно вираженим і конкретним проявом у дійсності злочинного умислу винного, який висловлює погрозу у зв'язку із здійсненням потерпілим службової або професійної діяльності [2, с. 45].

Доктрина кримінального права інтерпретує погрозу як висловлення реального наміру заподіяти особі або її близьким фізичну, майнову чи моральну шкоду [3, с. 150]; виражений словами, письмово, певними діями або іншим чином намір завдати фізичної, матеріальної чи іншої шкоди окремій особі або громадським інтересам [4, с. 594]; психічний вплив злочинця на волю та свідомість потерпілого без фактичного застосування фізичного насильства [5, с. 19]; можливість учинення злочинного впливу на потерпілого від заподіяння фізичного болю до спричинення йому середньої тяжкості тілесних ушкоджень, позбавлення можливості обирати місце перебування на власний розсуд [6, с. 135-136]; умисний протиправний вплив на психіку потерпілих осіб будь-яким способом, що здатний викликати негативні емоції та зміни в організмі потерпілого, завдяки чому він може бути позбавлений контролю з боку свідомості за його поведінкою [7, с. 111]. Як зазначає В.П. Беленок, одне з найбільш ґрунтовних визначень цього поняття пропонується М.К. Дімітровим [8, с. 57],

який визначає поняття погрози як суспільно небезпечну дію, що полягає в передачі від одного суб'єкта до іншого (необов'язково потерпілого) вербальним чи невербальним способом інформації з обіцянкою (дійсною або удаваною) заподіяти в майбутньому конкретну визначену кримінальним законом шкоду охоронюваним законом суспільним відносинам з метою залякування, якщо були достатні підстави допускати можливість реалізації такої обіцянки [9, с. 20].

У Постанові Пленуму Верховного Суду України (далі – ППВСУ) «Про застосування судами законодавства про відповідальність за втягнення неповнолітніх у злочинну чи іншу антигромадську діяльність» від 27.02.2004 р. психічний вплив визначається шляхом вказівки на погрозу застосувати насильство, знищити майно, розголосити певні відомості [10], а в ППВСУ «Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи» від 07.02.2003 р. як приклад психічного насильства наводиться погроза завдання фізичної, моральної чи майнової шкоди [11].

Отже, як випливає з узагальнень наукових позицій у теорії кримінального права, погроза – це виражений зовні умисел особи завдати фізичної, матеріальної чи моральної шкоди іншій особі. Сутність погрози полягає в тому, що вона відображає лише активну форму вчинення, спрямованість дій на створення небезпечного стану потерпілої особи в майбутньому, можливість висловлення в будь-якій формі, може як містити конкретну інформацію про характер і зміст майбутніх негативних наслідків для потерпілого (тобто – бути конкретизованою), так і не містити такої інформації (тобто – бути неконкретизованою), відображає можливість вираження та її сприйняття як обіцянки вчинити певні дії в майбутньому як умови зміни поведінки потерпілого або як неминучості за будь-яких умов [12, с. 181].

В означених вище нормах КК криміналізовано наступні види погроз:

- вбивством, насильством або знищенням чи пошкодженням майна (ст. 345, 345-1, 377, 398, 435-1 КК),
- вбивством, заподіянням шкоди здоров'ю, знищенням або пошкодженням майна, викраденням або позбавленням волі (ст. 346 КК),
- вбивством, заподіянням тяжких тілесних ушкоджень, знищенням чи пошкодженням майна загальнонебезпечним способом (ст. 350 КК),
- вбивством або заподіянням тілесних ушкоджень чи побоїв або знищенням чи пошкодженням його майна (ст. 405 КК).

Погроза вбивством – це виражений зовні й доведений до потерпілого умисел позбавити його життя у зв'язку із здійсненням службової або професійної діяльності [13, с. 725], це залякування позбавленням потерпілих життя, що виражається у будь-якій формі: усно, письмово, за допомогою різних дій (жестів, міміки, демонстрації зброї), шляхом демонстрації зброї [14, с. 165]. Зміст погрози вбивством включає інформацію про негайне або таке, що буде здійснено у майбутньому, позбавлення життя потерпілих.

Погроза насильством – це погроза заподіяння побоїв чи тілесних ушкоджень [13, с. 725], вчинення таких дій, які можуть призвести до тілесних ушкоджень [15, с. 613], вчинення інших насильницьких дії – застосування сексуального насильства чи зґвалтування або заподіяння фізичних страждань шляхом придушення, занурення у воду [3, с. 1055-1056], виражений зовні та доведений до потерпілого умисел щодо заподіяння різного ступеня тяжкості тілесних ушкоджень, побоїв чи іншого фізичного насильства (заподіяння мук, мордування, катування, незаконне позбавлення волі, викрадення, насильницьке введення в організм потерпілого наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, посягання проти статевої недоторканності потерпілого) [16, с. 1112], погроза заподіяння потерпілому побоїв чи тілесних ушкоджень, у тому числі – шляхом зв'язування та залишення під дощем у місцевості, де є багато комарів, мошкари, на вогкій землі в холодну пору року [17, с. 774-775], погроза психічного насильства як самостійний вид насильства, що здатен спричинити тілесні ушкодження та заподіянням якого можливо погрожувати, а також погроза заподіянням побоїв, мордування, нанесення легких, середньої тяжкості й тяжких тілесних ушкоджень, зґвалтуванням, сексу-

альним насильством [12, с. 5], виражений зовні та доведений до потерпілого умисел заподіяти різного ступеня тяжкості тілесні ушкодження, побої чи інше фізичне насильство (заподіяння мордування, катування, незаконне позбавлення волі, викрадення, насильницьке введення в організм потерпілого наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, посягання проти статевої недоторканності), а також учинення таких дій, які можуть привести до тілесних ушкоджень (зв'язування та залишення в холодну пору року) [8, с. 61].

Також слід відмітити слушність наукової позиції, що зміст поняття «погроза насильством» охоплює погрозу позбавити потерпілого свободи пересування, погрозу ввести до організму потерпілого без його згоди або поза його волею наркотичні засоби, психотропні, сильнодіючі речовини, погрозу зґвалтувати чи вчинити інші насильницькі дії [14, с. 133]. При цьому, вид насильства та ступінь його небезпечності для здоров'я потерпілого на кваліфікацію не впливає: винний може погрожувати нанесенням побоїв, мордуванням, заподіянням різного ступеня тяжкості тілесних ушкоджень [17, с. 774-775]. Проте не варто включати у зміст насильства настання чітко визначених наслідків застосування насильницьких дій, адже краще обмежитись вказівкою на таку ознаку фізичного насильства, як здатність заподіювати шкоду здоров'ю людини або її життю [14, с. 85].

Термін «насильство» включає фізичний та психічний вплив на особу. Позиція судової практики щодо цього питання є аналогічною: у п. 8 постанови № 15 ПВСУ від 26.12.2003 р. «Про судову практику у справах про перевищення влади або службових повноважень» зазначається, що насильство при перевищенні влади або службових повноважень може бути як фізичним, так і психічним [18]. Подібної позиції притримувався і ПВСУ у Постанові від 26.06.1992 р. № 8 [19], зазначивши, що погрозою насильством є погроза заподіяння потерпілому побоїв чи тілесних ушкоджень.

Обґрунтованою виглядає репліка, що фізичне насильство охоплює собою не лише вплив безпосередньо на тіло потерпілого, а і на його волю [20, с. 150]. Аналогічно вирішує це питання і ПВСУ в постанові № 15 «Про судову практику у справах про перевищення влади або посадових повноважень» від 26.12.2003 р., де зазначено, що фізичне насильство при перевищенні влади або службових повноважень полягає у незаконному позбавленні волі, завданні побоїв або ударів, заподіянні легких або середньої тяжкості тілесних ушкоджень, у мордуванні [18].

Погроза знищенням чи пошкодженням майна – це активні дії, спрямовані на залякування потерпілого знищенням чи пошкодженням майна негайно або в майбутньому [7, с. 135], це виражений зовні й доведений до потерпілого умисел привести його майно (рухоме чи нерухоме) у стан, за якого його неможливо буде використати за цільовим призначенням (тобто – знищити майно), погіршити чи знизити його цінність, що спричинить додаткові витрати для потерпілого для відновлення такого майна (у цьому випадку мова йде про його пошкодження) [8, с. 62]. Відповідно до положень ч. 1 ст. 190 Цивільного кодексу України, майном як особливим об'єктом вважаються окрема річ, сукупність речей, а також майнові права та обов'язки [21]. Погроза знищенням майна передбачає залякування потерпілого інформацією про приведення майна потерпілого у такий стан, при якому його не можна буде використовувати за цільовим призначенням ніколи [14, с. 168], погроза пошкодженням майна – це залякування потерпілого погіршенням якості, зменшенням цінності речі або доведення речі на якийсь час у непридатний, за її цільовим призначенням чи станом [13, с. 714; 3, с. 693]. На думку В. І. Осадчого, знищення чи пошкодження майна може бути засобом впливу на потерпілого лише за умови, що таким чином відбувається тиск на нього [20, с. 155].

Погроза пошкодження майна загальнонебезпечним способом – це будь-який спосіб вчинення кримінального правопорушення, внаслідок якого створюється небезпека життю чи здоров'ю багатьох людей, заподіяння шкоди багатьом матеріальним об'єктам (вибух, підпал, організація катастрофи, зараження чи отруєння водойм, затоплення, використання автоматичних пристроїв, використання газу). Загальнонебезпечність визначається з урахуванням факту створення небезпеки для життя чи здоров'я грома-

дян, властивостей майна, якому заподіюється шкода, засобів і знарядь, місця вчинення діяння [3, с. 485].

Погроза спричинення шкоди здоров'ю – це погроза нанесення травм, які оцінюються як легкі або середньої тяжкості тілесні ушкодження, спричинення іншої фізичної шкоди, неврологічні розлади, втрата працездатності. Такі наслідки можна констатувати, коли заподіяна шкода має хоч і менший розмір, тобто не становить навіть легких тілесних ушкоджень, але спричинена багатьом потерпілим [14, с. 325].

Погрозою викрадення особи є погроза заволодіння людиною і незаконне переміщення її з одного певного місця, де вона вільно перебувала згідно з власною волею, до іншого, яке може виражатися у формі: а) відкритого заволодіння нею, коли остання або інші, треті особи, у присутності яких здійснюється викрадення, завідомо для винного розуміють значення вчинюваних ним злочинних дій; б) таємного заволодіння, що вчиняється за відсутності інших осіб щодо людини, яка не розуміє значення вчинюваних з нею дій у зв'язку з малолітством, знаходженням у безпорадному стані; в) заволодіння людиною, що вчинене шляхом обману чи зловживання довірою; г) заволодіння людиною в результаті вимушено-добровільної передачі її винному під погрозою насильства над її батьком, усиновителем, опікуном, піклувальником, вихователем тощо, або під погрозою насильства над особами, близькими для останніх, або розголошення відомостей, що ганьблять їх, пошкодження чи знищення їхнього майна.

Погрозою позбавлення волі є погроза здійснення всупереч Конституції, законів України, а також чинних міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, тримання особи в місці, де вона взагалі не бажає або більше не бажає перебувати, або в поміщення її в місце, яке вона не має змоги вільно залишити, хоча бажає цього [3, с. 374].

У науковій літературі обговорюється питання щодо реальності як об'єктивної ознаки погрози в нормах КК. Позиції вчених у цьому питанні характеризуються абсолютно протилежними точками зору.

Реальність погрози законодавчо встановлена лише в положеннях ст. 129 КК та ст. 195 КК, де вказується про наявність реальних підстав побоюватися здійснення погрози [22]. Стосовно погрози працівнику правоохоронного органу (ст. 345 КК), журналісту (ст. 345-1 КК), державному чи громадському діячу (ст. 346 КК), службовій особі чи громадянину, який виконує громадський обов'язок (ст. 350 КК), судді, народному засідателю чи присяжному (ст. 377 КК), захиснику чи представнику особи (ст. 398 КК), начальнику (ст. 405 КК), військовослужбовцеві (ст. 435-1 КК), погрози вказаним категоріям осіб характеризуються більшим рівнем суспільної небезпеки, ніж при погрозі вбивством (ст. 129 КК).

Так, є думка, що для констатації складів вказаних кримінальних правопорушень достатньо висловлення погрози як такої [23, с. 76]. В.І. Осадчий вважає, що наявність реальних підстав побоювання реалізації погроз не вимагається, адже цим фактом підкреслюється більш посилений захист осіб саме у зв'язку з їх професійною чи службовою діяльністю [20, с. 170]. У підтвердження висловленого І.П. Міщук зазначає, що ступінь суспільної небезпеки вищевказаних діянь виключає необхідність встановлення реальності як обов'язкової ознаки погрози [24, с. 83]. Подібні думки звучать постійно, адже вчені обґрунтовують, що, на відміну від ст. 129 КК, для кваліфікації дій за ст. 345, 345-1, 346, 350, 377, 398, 405, 435-1 КК не обов'язкова наявність реальних підстав побоюватися здійснення (реалізації) погрози [2, с. 47].

Натомість, інші наукові позиції демонструють, що погроза завжди повинна бути: а) дійсною (реальною), тобто мати вияв в об'єктивній реальності, що означає бути інформацією, зафіксованою на матеріальному носії або вираженою, доведеною до потерпілого в будь-який інший спосіб (зокрема невербальний); б) персоніфікованою – зверненою до конкретної особи або групи осіб; в) перспективною – спрямованою лише в майбутнє [8, с. 65].

Тому обов'язковими ознаками погрози щодо працівника правоохоронного органу слід вважати реальність останньої та дій-

сність її сприйняття потерпілим. Причому реальною є погроза, яка існує насправді [12, с. 181], а про дійсність погрози свідчить інтелектуальне переконання можливості її здійснення (реалізації). З огляду на викладене, В.П. Беленок зазначає про необхідність доповнення однієї із означених вище норм, а саме – положень ст. 345 КК, конструкцією «якщо були реальні підстави побоюватися здійснення цієї погрози» [8, с. 65]. Така позиція, проявом якої є пропозиції щодо доповнення відповідних норм КК критерієм суб'єктивного сприйняття погрози потерпілим – положенням щодо наявності реальних підстав побоювання щодо виконання погрози, набуває підтримки [26, с. 14].

У Розділі 1.4. Глосарію проєкту КК у ст. 1.4.1. «Значення термінів кримінального кодексу» в п. 43 зазначено, що погроза – це усне, письмове чи конклюдентними діями залякування людини застосуванням насильства, зґвалтуванням, знищенням чи пошкодженням майна, розголошенням дійсних чи вигаданих відомостей, які можуть скомпрометувати людину, або спричиненням їй будь-якої іншої шкоди, якщо ця людина сприйняла погрозу як таку, що може бути реалізована щодо неї чи її близької людини [27]. Таким чином, на перспективу законодавець підтримав наукову позицію про криміналізацію погрози лише за умови її реальності.

Разом з тим, у проєкт КК передбачається відповідальність у загальній нормі і двох спеціальних. Так, у книзі четвертій «Кримінальні правопорушення проти людини» в розділі 4.3. «Кримінальні правопорушення проти ментальної та фізичної безпеки людини» Особливої частини проєкту КК передбачається ст. 4.3.3. наступного змісту: «Погроза спричиненням смерті чи тяжкої шкоди особа, яка погрожувала іншій людині: 1) вбивством, 2) спричиненням тяжкої шкоди здоров'ю, 3) зґвалтуванням або 4) знищенням чи пошкодженням майна загальнонебезпечним способом, – вчинила злочин 3 ступеня» [27]. Це є загальна норма, яка передбачає відповідальність за погрозу незалежно від статусу, професійної чи службової діяльності потерпілої особи.

Спеціальні норми передбачаються у книзі десятій «Кримінальні правопорушення проти порядку несення військової служби» розділу 10.1. «Кримінальні правопорушення проти порядку підлеглості та військової честі», де у ст. 10.1.10. передбачається: «Погроза спричиненням смерті або тяжкої шкоди здоров'ю командиру (начальнику) військовослужбовець, військовозобов'язаний або резервіст, який погрожував спричинити смерть чи тяжку шкоду здоров'ю командиру (начальнику) у зв'язку з виконанням ним обов'язків військової служби, – вчинив злочин 3 ступеня» та у ст. 10.1.15: «Погроза командиру (начальнику) військовослужбовець, військовозобов'язаний або резервіст, який виразив погрозу командиру (начальнику) у зв'язку з виконанням обов'язків військової служби, крім випадків, передбачених статтею 10.1.10 цього кодексу, – вчинив проступок» [27]. Як бачимо, спеціальні норми мають місце лише при посяганні на порядок несення військової служби.

Висновок

Отже, у проєкті КК окреслена тенденція щодо звуження кола потерпілих від погрози за винятком посягань на порядок несення військової служби при наявності потерпілого – командира чи начальника.

Зважаючи на акцент щодо необхідності встановлення реальності погрози як необхідної умови кримінальної відповідальності у майбутньому, враховуючи позиції науковців, на практиці часом органи досудового розслідування та суд у відповідних кримінальних провадженнях намагаються встановити наявність реальних підстав побоюватися здійснення погрози. Такий алгоритм дій випливає з того, що кваліфікація відповідних кримінальних правопорушень без наявності реальних підстав побоюватися здійснення цієї погрози буде необґрунтованою, такою, що суперечить положенням кримінального права та може призвести до безпідставного притягнення до кримінальної відповідальності.

Література

1. Протидія порушенням прав людини засобами кримінальної юстиції : монографія / Кер. авт. колективу і відповідальний редактор О.М. Костенко. Київ : Інститут держави

і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2008. 172 с.

2. Злочини проти правосуддя : навч. посібник / В.І. Тютюгін, В.І. Борисов, Ю.В. Гордецький / За заг. ред. В.І. Тютюгіна, В.І. Борисова. Харків : Право, 2011. 160 с.

3. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / [А.М. Бойко, Л.П. Брич, О.О. Дудоров та ін.] ; за ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. [10-те вид., переробл. та доповн.]. Київ : Дакор, 2018. 1360 с.

4. Юридична енциклопедія : в 6 т. Т. 4 : Н–П / редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. Київ : Укр. енцикл., 2002. 720 с.

5. Батиргареєва В.С. Кримінологічна характеристика та попередження розбоїв, поєднаних з проникненням у житло : монографія. Харків : Одіссей, 2003. 256 с.

6. Осадчий В.І. Кримінально-правовий захист правоохоронної діяльності : монографія. Київ : Атіка, 2004. 336 с.

7. Мандро О.В. Кримінальна відповідальність за злочини, що посягають на життя та здоров'я судді, народного засідателя чи присяжного : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2014. 269 с.

8. Беленок В.П. Кримінально-правова та кримінологічна характеристика погрози або насильства щодо працівника правоохоронного органу : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2021. 353 с.

9. Дімітров М.К. Погроза за кримінальним правом України : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08. Львів, 2020. 244 с.

10. Про застосування судами законодавства про відповідальність за втягнення неповнолітніх у злочинну чи іншу антигромадську діяльність : Постанова Пленуму Верховного Суду України № 2 від 27.02.2004 р. URL : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-04

11. Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи : Постанова Пленуму Верховного Суду України № 2 від 7.02.2003 р. URL : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-03

12. Удод А.М. Кримінально-правова характеристика погрози або насильства щодо працівника правоохоронного органу (ст. 345 КК України) : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2013. 220 с.

13. Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 т. / за заг. ред. В.Я. Тація, В.І. Борисова, В.І. Тютюгіна. 5-те вид., доповн. Харків : Право, 2013. Т. 2 : Особлива частина / Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, В.І. Тютюгін та ін. 2013. 1040 с.

14. Давидович І.І. Кримінально-правова охорона представників влади і громадськості, які охороняють правопорядок : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2007. 272 с.

15. Кримінальний кодекс України : наук.-практ. комент. / [О.М. Алієва, А.П. Бабій, Л.К. Гаврильченко та ін.] ; відп. ред. Є.Л. Стрельцов. 5-те вид., переробл. та доповн. Харків : Одіссей, 2008. 800 с.

16. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / за заг. ред. П.П. Андрушка, В.Г. Гончаренка, Є.В. Фесенка. [2-ге вид., переробл. та доповн.]. Київ : Дакор, 2008. 1428 с.

17. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / відп. ред. С.С. Яценко. Київ : А.С.К., 2002. 968 с.

18. Про судову практику у справах про перевищення влади або посадових повноважень : Постанова Пленуму Верховного Суду України № 15 від 26.12.2003 р. URL : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0015700-03

19. Про застосування судами законодавства, що передбачає відповідальність за посягання на життя, здоров'я, гідність та власність суддів і працівників правоохоронних органів : Постанова Пленуму Верховного Суду України № 8 від 26.06.1992 р. URL : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0008700-92

20. Осадчий В.І. Проблеми кримінально-правового захисту правоохоронної діяльності : дис. …докт. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2004. 468 с.

21. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text

22. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#top

23. Мульченко В. Погроза або насильство щодо судді, народного засідателя чи присяжного. *Право України.* 2004. № 7. С. 75–77.

24. Міщук І. П. Кримінально-правова охорона життя та здоров'я захисника чи представника особи : монографія. Київ, 2013. 225 с.

25. Злочини проти правосуддя : навч. посібник / В.І. Тютюгін, В.І. Борисов, Ю.В. Гордецький / За заг. ред. В.І. Тютюгіна, В.І. Борисова. Харків : Право, 2011. 160 с.

26. Метельський І.О. Працівник правоохоронного органу як учасник кримінально-правових відносин : автореф. дис. …канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2019. 20 с.

27. Проект Кримінального кодексу України : URL : https://newcriminalcode.org.ua/criminal-code

Reference

1. Protydiia porushenniam prav liudyny zasobamy kryminalnoi yustytsii : monohrafiia / Ker. avt. kolektyvu i vidpovidalnyi redaktor O.M. Kostenko. Kyiv : Instytut derzhavy i prava im. V.M. Korećkoho NAN Ukrainy, 2008. 172 s.

2. Zlochyny proty pravosuddia : navch. posibnyk / V.I. Tiutiuhin, V.I. Borysov, Yu.V. Hordećkyi / Za zah. red. V.I. Tiutiuhina, V.I. Borysova. KHarkiv : Pravo, 2011. 160 s.

3. Naukovo-praktychnyi komentar Kryminalnoho kodeksu Ukrainy / [A.M. Boiko, L.P. Brych, O.O. Dudorov ta in.] ; za red. M.I. Melnyka, M.I. KHavroniuka. [10-te vyd., pererobl. ta dopovn.]. Kyiv : Dakor, 2018. 1360 s.

4. Yurydychna entsyklopediia : v 6 t. T. 4 : N–P / redkol.: Yu.S. SHemshuchenko (holova redkol.) ta in. Kyiv : Ukr. entsykl., 2002. 720 s.

5. Batyrhareieva V.S. Kryminolohichna kharakterystyka ta poperedzhennia rozboiv, poiednanykh z pronyknenniam u zhytlo : monohrafiia. KHarkiv : Odissei, 2003. 256 s.

6. Osadchyi V.I. Kryminalno-pravovyi zakhyst pravookhoronnoi diialnosti : monohrafiia. Kyiv : Atika, 2004. 336 s.

7. Mandro O.V. Kryminalna vidpovidalnist' za zlochyny, shcho posiahaiut' na zhyttia ta zdorovjia suddi, narodnoho zasidatelia chy prysiazhnoho : dys. … kand. yuryd. nauk : 12.00.08. Kyiv, 2014. 269 s.

8. Belenok V.P. Kryminalno-pravova ta kryminolohichna kharakterystyka pohrozy abo nasylstva shchodo pratsivnyka pravookhoronnoho orhanu : dys. … kand. yuryd. nauk : 12.00.08. Kyiv, 2021. 353 s.

9. Dimitrov M.K. Pohroza za kryminalnym pravom Ukrainy : dys. … kand. yuryd. nauk : 12.00.08. Lviv, 2020. 244 s.

10. Pro zastosuvannia sudamy zakonodavstva pro vidpovidalnist' za vtiahnennia nepovnolitnikh u zlochynnu chy inshu antyhromadśku diialnist' : Postanova Plenumu Verkhovnoho Sudu Ukrainy № 2 vid 27.02.2004 r. URL : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-04

11. Pro sudovu praktyku v spravakh pro zlochyny proty zhyttia ta zdorovjia osoby : Postanova Plenumu Verkhovnoho Sudu Ukrainy № 2 vid 7.02.2003 r. URL : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-03

12. Udod A.M. Kryminalno-pravova kharakterystyka pohrozy abo nasylstva shchodo pratsivnyka pravookhoronnoho orhanu (st. 345 KK Ukrainy) : dys. … kand. yuryd. nauk : 12.00.08. KHarkiv, 2013. 220 s.

13. Kryminalnyi kodeks Ukrainy. Naukovo-praktychnyi komentar : u 2 t. / za zah. red. V.Ya. Tatsiia, V.I. Borysova, V.I. Tiutiuhina. 5-te vyd., dopovn. KHarkiv : Pravo, 2013. T. 2 : Osoblyva chastyna / Yu.V. Baulin, V.I. Borysov, V.I. Tiutiuhin ta in. 2013. 1040 s.

14. Davydovych I.I. Kryminalno-pravova okhorona predstavnykiv vlady i hromadśkosti, yaki okhoroniaiut' pravoporiadok : dys. … kand. yuryd. nauk : 12.00.08. Kyiv, 2007. 272 s.

15. Kryminalnyi kodeks Ukrainy : nauk.-prakt. koment. / [O.M. Aliieva, A.P. Babii, L.K. Havrylchenko ta in.] ; vidp. red. Ye.L. Streltsov. 5-te vyd., pererobl. ta dopovn. KHarkiv : Odissei, 2008. 800 s.

16. Naukovo-praktychnyi komentar do Kryminalnoho kodeksu Ukrainy / za zah. red. P.P. Andrushka, V.H. Honcharenka, Ye.V. Fesenka. [2-he vyd., pererobl. ta dopovn.]. Kyiv : Dakor, 2008. 1428 s.

17. Naukovo-praktychnyi komentar do Kryminalnoho kodeksu Ukrainy / vidp. red. S.S. Yatsenko. Kyiv : A.S.K., 2002. 968 s.

18. Pro sudovu praktyku u spravakh pro perevyshchennia vlady abo posadovykh povnovazheń : Postanova Plenumu Verkhovnoho Sudu Ukrainy № 15 vid 26.12.2003 r. URL : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0015700-03

19. Pro zastosuvannia sudamy zakonodavstva, shcho peredbachaie vidpovidalnist' za posia-

hannia na zhyttia, zdorovjia, hidnist' ta vlasnist' suddiv i pratsivnykiv pravookhoronnykh orhaniv : Postanova Plenumu Verkhovnoho Sudu Ukrainy № 8 vid 26.06.1992 r. URL : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0008700-92

20. Osadchyi V.I. Problemy kryminalno-pravovoho zakhystu pravookhoronnoi diialnosti : dys. …dokt. yuryd. nauk: 12.00.08. Kyiv, 2004. 468 s.

21. TSyvilnyi kodeks Ukrainy vid 16.01.2003 r. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text

22. Kryminalnyi kodeks Ukrainy vid 05.04.2001 r. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#top

23. Mulchenko V. Pohroza abo nasylstvo shchodo suddi, narodnoho zasidatelia chy prysiazhnoho. Pravo Ukrainy. 2004. № 7. S. 75–77.

24. Mishchuk I. P. Kryminalno-pravova okhorona zhyttia ta zdorovjia zakhysnyka chy predstavnyka osoby : monohrafiia. Kyiv, 2013. 225 s.

25. Zlochyny proty pravosuddia : navch. posibnyk / V.I. Tiutiuhin, V.I. Borysov, Yu.V. Hordećkyi / Za zah. red. V.I. Tiutiuhina, V.I. Borysova. KHarkiv : Pravo, 2011. 160 s.

26. Metelśkyi I.O. Pratsivnyk pravookhoronnoho orhanu yak uchasnyk kryminalno-pravovykh vidnosyn : avtoref. dys. …kand. yuryd. nauk : 12.00.08. KHarkiv, 2019. 20 s.

27. Proekt Kryminalnoho kodeksu Ukrainy : URL : https://newcriminalcode.org.ua/criminal-code

Mostepaniuk L.O.

THREAT IN THE STANDARDS OF THE CRIMINAL CODE OF UKRAINE: CONCEPTS AND TYPES

The article is devoted to clarifying the essence and characteristics of the types of threats in criminal law, responsibility for which is provided for in Art. 345, 345-1, 346, 350, 377, 398, 405, 435-1 of the Criminal Code of Ukraine. It was established that a threat is an outwardly expressed intention of a person to cause physical, material or moral harm to another person in connection with the performance of official or professional activities. The essence of the threat is singled out, which consists in the fact that the threat reflects only the active form of committing, is characterized by the direction of the perpetrator's actions in the future, can be expressed in any form and be both specified and unspecified, the condition for changing the victim's behavior is a promise to perform certain actions in in the future.

The following types of threats are distinguished: threats of murder, violence or destruction or damage to property (Articles 345, 345-1, 377, 398, 435-1 of the Criminal Code), threats to kill, harm health, destroy or damage property, abduction or deprivation of free will (Article 346 of the Criminal Code), threat of murder, infliction of grievous bodily harm or destruction or damage of property in a general dangerous manner (Article 350 of the Criminal Code), threat of murder or infliction of bodily harm or beatings or destruction or damage of his property (Article 405 of the Criminal Code). Each of the specified types of threats is described in detail. It has been proven that the understanding of the threat of violence includes the threat to deprive the victim of freedom of movement, the introduction of narcotic drugs, psychotropic, powerful substances into the body without his consent, the threat to rape or commit other violent acts. It is recommended not to include in the content of violence the occurrence of clearly defined consequences of its use with a possible alternative wording as the ability to harm a person's health or life.

Scientific views on the understanding of the reality of the threat as a sign of the objective side of each of the specified actions were analyzed. The position is supported that the threat must be real, manifested in objective reality, addressed to a specific person or group of persons and aimed exclusively at the future. It was determined that the legislative confirmation of the reality of the threat in the provisions of the Criminal Code of Ukraine will facilitate the process of proving and bringing the guilty to criminal responsibility.

Keywords: criminal liability; threat; law enforcement officer; journalist; state or public figure; an official or a citizen performing a public duty; judge, people's assessor or jury; the defender or representative of the person; head; serviceman.

ЗАКОНОДАВЧІ ЗАСАДИ БОРОТЬБИ З ОРГАНІЗОВАНОЮ ЗЛОЧИННІСТЮ ТА КОРУПЦІЄЮ

ПРЕДМЕСТНІКОВ Олег Гарійович - доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України, завідувач кафедри права природничо-географічного факультету Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького

http://orcid.org/0000-0001-8196-647X

ІВАНЦОВ Володимир Олександрович - кандидат юридичних наук, доцент, начальник відділу організації освітньо-наукової підготовки Харківського національного університету внутрішніх справ

https://orcid.org/0000-0002-2904-0466

ПРИСЯЖНЮК Іван Іванович - кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінального права, процесу та криміналістики, Київського університету інтелектуальної власності та права

https://orcid.org/0009-0006-9543-4152

УДК 343.3:343.72(477)

DOI: https://doi.org/10.32782/ep.2024.2.12

Метою цього дослідження є аналіз правової бази боротьби зі злочинністю та корупцією. У статті надано визначення понять «організована злочинність» і «корупція», розглянуто найважливіші закони, які встановлюють принципи подолання цих явищ у суспільстві.

Законодавча політика України щодо протидії корупції та злочинній діяльності покликана сприяти формуванню та реалізації мети, завдань і методів державної діяльності. Заплановані на майбутнє наукові роботи слід розглядати в контексті вдосконалення законодавства у цій сфері.

Ключові слова. Організована злочинність, корупція, закон, законодавчі засади, боротьба, кримінальне право, кримінальний процес, розслідування організованої злочинності.

Постановка проблеми

Запорукою ефективної боротьби з організованою злочинністю та іншими явищами, які супроводжують її і сприяють її розвитку, є розробка стабільного та системного законодавства, яке повинно відповідати сучасним суспільно-політичним і соціально-економічним реаліям і світовій практиці у цій сфері. Нині в Україні правова політика є незавершеною та слабкою, правова основа недосконала, існують протиріччя та прогалини в правовій поведінці на всіх рівнях, що призводить до відсутності загального розуміння цілей, напрямів і результатів реалізації національної політики у сфері боротьби з організованою злочинністю та корупцією. Очевидні успіхи держави в забезпеченні стратегічної основи боротьби зі злочинністю, розробка нових стратегій та прийняття нових законів створюють організаційну та правову основу для такої боротьби. Обсяг і принципи, система загальносоціальних і специфічних кримінологічних заходів, а також інші концептуальні засади запобігання та протидії організованій злочинності й корупції з урахуванням сучасних тенденцій, викликів і загроз залишаються не вирішеними.

Огляд літератури

Питання законодавчого забезпечення боротьби з організованою злочинністю були предметом дослідження багатьох науковців. Новизну у сфері актуальних проблем законодавства щодо боротьби зі злочинністю привнесено в наукових працях вітчизняних

учених, як-от: В. Башкатова [2], В. Марчук [7], О. Неклеса [8], К. Резворович [21] та ін. Також в окремих наукових доробках було досліджено шляхи вдосконалення законодавства у сфері боротьби з огранізованою злочинністю та корупцією. Зокрема, цим питанням присвятили свої праці О. Бахуринська [1], Р. Кайдашев [3], О. Кваша [4], О. Федосова [22].

Однак варто зазначити, що науковці досліджували лише фрагментарні її аспекти. Через складність і багатоаспектність законодавства у цій сфері залишається багато суперечливих і недосконалих питань та аспектів.

Метою цієї статті є дослідження законодавчих засад боротьби з організованою злочинністю та корупцією.

Завдання статті:

1) визначити сутність термінів «організована злочинність» і «корупція»;

2) проаналізувати законодавчу базу у сфері боротьби з організованою злочинністю та корупцією.

Виклад матеріалу дослідження

Демократизація, відкритість, прозорість і розуміння суспільством рішень влади є найважливішими інструментами у боротьбі з організованою злочинністю та корупцією.

Організована злочинність – це сукупність злочинів, що вчиняються внаслідок створення і діяльності організованих злочинних угруповань.

Корупція є невід'ємним явищем у кожній державі. Однак проблема корупції та боротьби з нею набуває особливого значення в періоди реформ, які часто супроводжуються соціальною напруженістю та економічною нестабільністю.

Корупція суттєво підриває ефективність процесів економічного і соціального планування та прийняття управлінських рішень. Як наслідок, її рівень є особливо високим у країнах, що переживають економічну кризу, зокрема і в Україні. Водночас корупція постає невід'ємною частиною основи організованої злочинності, особливо в економіці, і охоплює всі форми зловживання владою [8]. Під запобіганням корупції в умовах суспільно-політичної трансформації розуміється комплексний адміністративно-правовий процес, формалізований законодавчо, який реалізується за допомогою норм права та створює соціальне середовище, що унеможливлює корупційні прояви в управлінській сфері [2].

У боротьбі з організованою злочинністю та корупцією необхідно захищати права і свободи громадян, щоб запобігти несправедливості та зловживанню владою з боку чиновників. Загалом філософія права пропонує різні підходи до боротьби з організованою злочинністю, беручи до уваги різні фактори, такі як індивідуальні права і свободи, верховенство права, соціальна безпека і стабільність, а також культурний і соціальний контекст [7].

Однією з найважливіших функцій державного регулювання у сфері боротьби з організованою злочинністю та корупцією є забезпечення контролю та нагляду насамперед за правоохоронними органами, а також за реалізацією державної політики і конкретних законів у цій сфері [3].

Організована злочинність є особливо небезпечною для суспільства через ефективність організації як засобу досягнення злочинних результатів. Відповідно до ч. 4 ст. 28 Кримінального кодексу України, основною ознакою злочинних організацій є їхня ієрархічна структура. Ця ознака є визначальною і специфічною характеристикою таких стійких організацій. Згідно з чинною редакцією ч. 4 ст. 255 Кримінального кодексу, організована злочинність – це об'єднання двох або більше злочинних організацій. Отже, об'єднання з єдиною стійкою ієрархічною структурою є злочинною організацією, а об'єднання двох таких структур автоматично робить його окремим груповим утворенням. На нашу думку, злиття двох однорідних явищ не перетворює їх на якісно нове утворення. Ст. 255 Кримінального кодексу не встановлює жодних критеріїв чи специфічних ознак, які б відрізняли їх одна від одної, тому злиття двох або більше злочинних організацій може означати лише об'єднання двох або більше злочинних організацій у більшу злочинну організацію з більшою кількістю структурних частин. Поєднання двох однакових складових не створює нової ознаки [6].

Закон України від 30 червня 1993 року «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» є складовою частиною системи нормативно-правового забезпечення боротьби з організованою злочинністю разом з Кримінальним, Кримінально-процесуальним, Оперативно-розшуковим, Слідчим, Антикорупційним та іншими законами [16]. Однак цей закон неодноразово змінювався та доповнювався (останні зміни були внесені 28 січня 2021 року) і вважається, що він не відповідає сучасним політичним, економічним і правоохоронним потребам у сфері боротьби з організованою злочинністю.

З огляду на семантичне, філософське та соціологічне тлумачення терміна «організація», поняття системи, структури, цілісності, взаємодії та мети є ключовими для розуміння її природи, а поняття злочинної організації є найбільш вірогідним у контексті кримінально-правових заходів протидії організованій злочинності [4].

До набуття чинності Антикорупційного закону в Україні було прийнято низку законів. Однак ці документи не визначають єдиних інституційних засад запобігання, виявлення та протидії корупції в державі, а також не розробляють систему усунення негативних наслідків корупції в суспільстві: 28 вересня 1992 року Указом Президента України «Про додаткові заходи щодо боротьби зі злочинністю та зміцнення правопорядку в Україні» Кабінету Міністрів України, міністерствам та іншим центральним органам державного управління, Раді Міністрів Республіки Крим, місцевим державним адміністраціям було доручено усунути недоліки у боротьбі з корупцією [13]. 23 січня 1993 року Постановою Верховної Ради України «Про заходи щодо виконання законів і постанов Верховної Ради України з питань правопорядку та зміцнення законності і правопорядку» Верховній Раді України було доручено усунути недоліки у боротьбі з корупцією [18]. У жовтні 1995 року прийнято Закон України «Про боротьбу з корупцією» [9], який ми вважаємо першим системним документом у боротьбі з корупцією в українській державі.

Аналізуючи зміст цього документа, ми бачимо, що поняття «корупція» та «корупційні діяння» вперше з'явилися саме в цій редакції закону, що заклало основу для розробки ефективної нормативно-правової бази та подальшого регулювання боротьби з корупцією та організованою злочинністю [20].

Крім того, Закон України від 14 жовтня 2014 року «Про боротьбу з корупцією» [14] встановлює правові й організаційні засади функціонування системи протидії корупції в Україні, зміст і порядок реалізації превентивних антикорупційних механізмів і правила усунення наслідків корупційних правопорушень.

У 2015 році Україна ратифікувала Цивільну конвенцію про боротьбу з корупцією, яка визначає корупцію як «пряме чи непряме вимагання, пропозицію, дачу або одержання, прямо чи непрямо, хабара або іншої неправомірної вигоди чи можливості її одержання, або поведінку такої особи, яка перешкоджає належному виконанню зобов'язань особою, яка бере хабар» [17].

Створення системи керівних принципів боротьби з організованою злочинністю може ґрунтуватися на сучасному національному досвіді законотворчості. Конкретним прикладом є Закон України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» [15]. Керівним принципом тут є ст. 3 цього Закону, яка містить серед іншого такі принципи запобігання та протидії, як: координація взаємодії між учасниками системи запобігання та протидії; захист органів фінансового нагляду та їх працівників від залякування та інших несприятливих або дискримінаційних дій, пов'язаних з виконанням вимог цього Закону; захист, збереження, цілісність, адекватність і своєчасність обміну інформацією; звільнення від надання інформації з обмеженим доступом відповідно до вимог цього Закону» [1].

Варто також згадати назву Конвенції ООН проти транснаціональної організованої злочинності, яку Україна ратифікувала 4 лютого 2004 року [17], та створення Депар-

таменту з нагляду та процесуального керівництва в кримінальних провадженнях щодо організованої та транснаціональної злочинності в структурі прокуратури з 2 січня 2020 року. Дослідження структури і динаміки організованої злочинності свідчать про стійку тенденцію до її інтернаціоналізації й формування розгалуженої інфраструктури злочинної діяльності в Україні та за її межами.

Протягом певного часу в Україні діє програма, розроблена на основі національної стратегії запобігання та протидії організованій злочинності, спрямована на вжиття заходів щодо нейтралізації, усунення та ліквідації чинників, які зумовлюють існування і розвиток організованої злочинності та підвищують небезпеку злочинців, особливо організованих груп. Необхідний новий комплексний закон про організовану злочинність.

За останні роки в Україні було розроблено низку законів, спрямованих на забезпечення державної безпеки в різних суспільних сферах, зокрема й на боротьбу з організованою злочинністю. Однак, незважаючи на очевидну ефективність держави в забезпеченні правової бази в цій галузі, існують сфери, які потребують удосконалення з огляду на сучасні тенденції, виклики та загрози [22]. Для досягнення цієї мети постановою [19] від 16 вересня 2020 року Кабінет Міністрів України визначив напрями розвитку системи боротьби з організованою злочинністю та механізм реалізації національної політики в цій царині.

Відповідно до цієї стратегії, формування національної політики у сфері боротьби з організованою злочинністю передбачає реалізацію триетапної моделі, що відповідає лініям політики ЄС щодо боротьби з серйозною організованою злочинністю.

Реалізація планувалася в три етапи (рис.1).

Реалізація цієї стратегії відбуватиметься протягом п'яти років з дня затвердження за рахунок коштів державного бюджету, спрямованих на утримання державних органів боротьби з організованою злочинністю, та інших фінансових ресурсів, не заборонених законодавством.

Одним з основних напрямів реалізації стратегії є вдосконалення правової бази боротьби з організованою злочинністю.

Тому, відповідно до стратегії, цей напрям реалізовуватиметься шляхом внесення змін до Закону України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» [11] з урахуванням практичності застосування та необхідності подальшого вдосконалення.

Зокрема, щодо державних установ, спеціально створених для боротьби з організованою злочинністю, бажаною є оптимізація систем, процедур, інформаційно-аналітичного забезпечення, форм і методів взаємодії та координації діяльності цих органів.

Спроби законодавчої реалізації закріплених положень стратегії відображені у проєкті Закону України «Про внесення змін до Закону України щодо організаційно-пра-

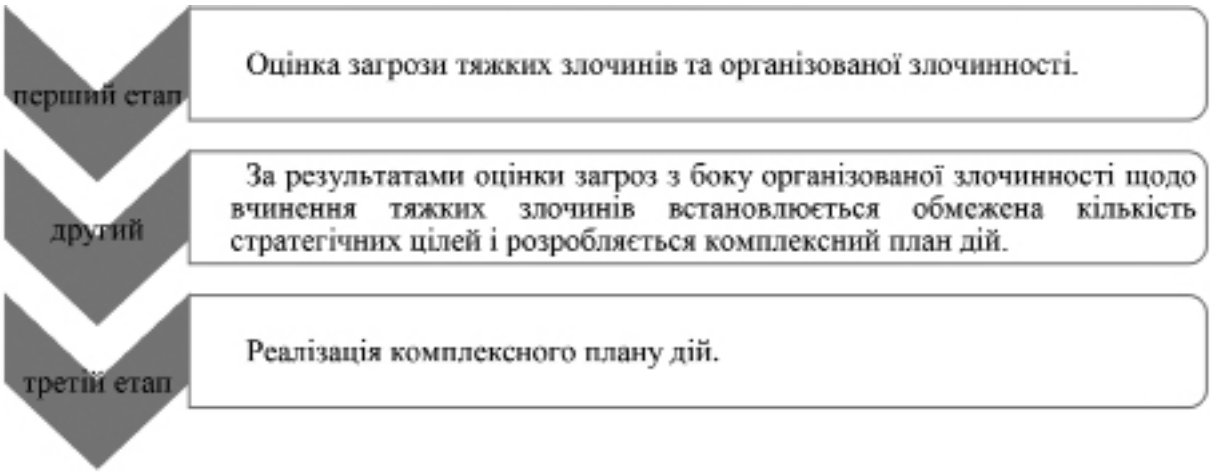

Рис. 1. Етапи реалізації Стратегії боротьби з організованою злочинністю та корупцією
Джерело: [22]

вових засад боротьби з організованою злочинністю», який передбачає зміни у сфері протидії боротьбі з організованою злочинністю та забезпечити створення ефективної системи державних інституцій, які здійснюють діяльність із боротьби з організованою злочинністю.

Наразі Закон України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» лише визначає повноваження та права Комітету Верховної Ради України з питань боротьби з організованою злочинністю та корупцією.

Відповідно до ст. 5 цього ж закону повноваження інших державних органів, що входять до системи боротьби з організованою злочинністю, залишаються не визначеними в Законі України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю».

Якісно новий рівень, досягнутий у сфері запобігання та протидії корупції, пов'язаний з набуттям чинності базового закону «Про протидію корупції» та посиленням юридичної відповідальності за порушення вимог декларування доходів і майна в контексті адміністративного та кримінального права. Система електронного декларування є одним із ключових антикорупційних механізмів, який виконує превентивну функцію та є ефективним інструментом виявлення корупції. Перш за все, вона гарантує громадський контроль за статками публічних службовців, особливо тих, які отримують доходи з державного бюджету, а також підвищує рівень несприйняття корупції та негативної громадської думки. Оскільки корупція є однією з найскладніших проблем, особливо під час війни, 5 травня 2022 року у Верховній Раді України було представлено законопроєкт № 7348 від 5 травня 2022 року «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за корупційні діяння в умовах воєнного стану».

Проєкт змін стосується статті про державну зраду в Кримінальному кодексі України. Незаконне накопичення статків в умовах воєнного стану та протягом одного року після закінчення або скасування воєнного стану (майно особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, розмір неоподатковуваного мінімуму доходів громадян якого перевищує встановлений законом мінімальний дохід у розмірі 6 500) є державною зрадою, що карається позбавленням волі на строк до двох років.

Проблема недосконалості законодавства в організації державної політики щодо запобігання та протидії корупції в Україні є серйозною і невирішеною проблемою. Недосконаліть законодавства є серйозним поштовхом для розвитку корупції на всіх рівнях влади та послаблення позицій України на міжнародній арені. На мою думку, покращити ставлення до України у світі можна за допомогою комплексу заходів, спрямованих на вплив на колективну свідомість, щоб змінити уявлення про те, що Україна загалом уражена корупцією. Для покращення зовнішнього іміджу корупції важливо постійно демонструвати позитивні зміни в антикорупційній ситуації та скорочувати час, необхідний для імплементації антикорупційного законодавства та ухвалення рекомендацій.

Висновки

Отже, законодавча політика України у сфері боротьби з корупцією та організованою злочинністю спрямована на формування та реалізацію цілей, завдань і форм державного управління у цій сфері.

Боротьба з організованою злочинністю є складним і тривалим процесом, який потребує концентрації зусиль і постійного аналізу ситуації. Проте за системного підходу та взаємодії державних і громадянських інституцій та організацій можна досягти реальних успіхів у боротьбі з таким явищем та розбудові безпечного та справедливого суспільства.

З метою ефективної протидії корупції в державі за період незалежності України приймалися, змінювалися та доповнювалися законодавчі матеріали як антикорупційні інструменти. Було прийнято, змінено та доповнено законодавчі матеріали як антикорупційні інструменти. Також були створені уповноважені органи для боротьби з цим явищем.

Однак, що стосується України, то потрібен подальший розвиток антикорупційного

законодавства, ефективні адміністративні та судові зміни у сфері протидії корупції, а також політична воля на всіх рівнях влади. Адже у світі немає жодної країни, яка була б повністю вільною від корупції, є лише різні рівні корупції. Тому нашій країні необхідно зосередитися на боротьбі з корупцією і надати особливий пріоритет стратегії антикорупційної політики.

Питанням удосконалення законодавства в цій сфері варто присвятити майбутні наукові розробки.

Література

1. Бахуринська О. Окремі питання вдосконалення законодавства у сфері протидії організованій злочинності. *Підприємництво, економіка і право*. 2020. № 2. С. 305–309. DOI: https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.2.51 (дата звернення: 16.02.2024).

2. Башкатова В. В. Правова політики держави у сфері запобігання і протидії корупції в україні. *Bulletin of alfred nobel university series «law»*. 2020. Т. 1, № 1. С. 118–122. DOI: https://doi.org/10.32342/2709-6408-2020-1-1-16 (дата звернення: 16.02.2024).

3. Кайдашев Р., Поплавський А. Удосконалення сфери боротьби з організованою злочинністю. *Наукові перспективи*. 2020. Т. 1, № 2020-1. С. 50–59. DOI: https://doi.org/10.32689/2708-7530-2020-1(1)-50-59 (дата звернення: 14.02.2024).

4. Кваша О. Вдосконалення законодавства у сфері протидії організованим формам злочинності: ілюзії та реальність. *Правова держава – щорічник наукових праць*. 2021. Вип. 32. С. 394–403. URL: http://pravova-derzhava.org.ua/files/pravova-derjava.-vipusk-32-_2021_.pdf#page=394(дата звернення: 14.02.2024).

5. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності (укр/рос) : Конвенція Орг. Об'єдн. Націй від 15.11.2000 р. : станом на 4 лют. 2004 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_789#Text (дата звернення: 16.02.2024).

6. Кримінальний кодекс України : Кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III : станом на 1 січ. 2024 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text (дата звернення: 16.02.2024).

7. Марчук В. Сутність публічного адміністрування боротьби з організованою злочинністю в Україні. *Knowledge, Education, Law, Management*. 2023. № 1. С. 262–267. DOI: https://doi.org/10.51647/kelm.2023.1.39 (дата звернення: 14.02.2024).

8. Неклеса О., Юр'єв Д. Актуальні проблеми боротьби з організованою злочинністю та корупцією. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2023. Т. 5. DOI: https://doi.org/10.31733/2078-3566-2023-4-195-199 (дата звернення: 14.02.2024).

9. Про боротьбу з корупцією : Закон України від 05.10.1995 р. № 356/95-ВР : станом на 1 січ. 2011 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/356/95-вр#Text (дата звернення: 16.02.2024).

10. Про внесення змін до деяких законів України щодо вдосконалення організаційно-правових основ боротьби із злочинністю та корупцією : Закон України від 12.05.2011 р. № 3334-VI : станом на 7 листоп. 2015 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3334-17#Text (дата звернення: 16.02.2024).

11. Про внесення змін до Закону України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» : Закон України від 23.03.2000 р. № 1593-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1593-14#Text (дата звернення: 16.02.2024).

12. Про деякі питання проходження служби в органах державної виконавчої влади : Указ Президента України від 27.05.1993 р. № 180/93 : станом на 27 січ. 1999 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/180/93#Text (дата звернення: 16.02.2024).

13. Про додаткові заходи щодо посилення боротьби із злочинністю та зміцнення правопорядку в Україні : Розпорядж. Президента України від 28.09.1992 р. № 150/92-рп. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/150/92-рп#Text (дата звернення: 16.02.2024).

14. Про запобігання корупції : Закон України від 14.10.2014 р. № 1700-VII : станом на 30 груд. 2023 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text (дата звернення: 16.02.2024).

15. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення : Закон України від 06.12.2019 р. № 361-IX : станом на 1 січ. 2024 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/361-20#Text (дата звернення: 16.02.2024).

16. Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю : Закон України від 30.06.1993 р. № 3341-XII : станом на 31 берез. 2023 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3341-12#Text (дата звернення: 16.02.2024).

17. Про ратифікацію Цивільної конвенції про боротьбу з корупцією : Закон України від 16.03.2005 р. № 2476-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2476-15#Text (дата звернення: 16.02.2024).

18. Про стан виконання законів і постанов Верховної Ради України з питань правопорядку і заходи щодо посилення боротьби із злочинністю : Постанова Верхов. Ради України від 26.01.1993 р. № 2931-XII : станом на 2 лип. 1996 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2931-12#Text (дата звернення: 16.02.2024).

19. Про схвалення Стратегії боротьби з організованою злочинністю : Розпорядж. Каб. Міністрів України від 16.09.2020 р. № 1126-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1126-2020-р#Text (дата звернення: 16.02.2024).

20. Поплавський А. Аспекти державно-правової діяльності боротьби з корупцією та організованою злочинністю. *Актуальні питання у сучасній науці*. 2022. № 2 (2). DOI: https://doi.org/10.52058/2786-6300-2022-2(2)-423-433 (дата звернення: 14.02.2024).

21. Резворович, К. Р. Правова природа судової помилки у цивільному процесі. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2018. Випуск 4. С. 99-102. URL: https://visnik.dduvs.in.ua/wp-content/uploads/2019/11/4-18-ua/20.pdf (дата звернення: 14.02.2024).

22. Федосова О. Шляхи удосконалення законодавства україни щодо організаційно-правових основ боротьби з організованою злочинністю. *Science and innovation of modern world : proceedings of the 6th International scientific and practical conference*. 2023. С. 819-827. URL: https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/f8f0f41f-a17b-4a30-96cb-3c60d1af2cc4/content (дата звернення: 14.02.2024).

SUMMARY

The article analyzes the legislative principles of combating crime and corruption. The absence and inadequacy of legal policy, the imperfection of the legal framework, inconsistency and gaps in legal behavior at all levels, which leads to a lack of general understanding of the goals, methods and results of the national policy of Ukraine in the fight against crime and corruption. The purpose of this article is to study the legal framework for combating crime and corruption. Democracy, openness, transparency and public understanding of government actions are important in the fight against organized crime and corruption. Definitions of the terms «organized crime» and «corruption» have been established.

The most important laws (both national and international) that establish the fundamental principles of solving these issues are considered. State regulation of organized crime and corruption involves the creation of norms, standards, formal and informal rules, which the state, in the form of local and central authorities, establishes for subjects carrying out activities aimed at ensuring the legal rights and interests of citizens, as well as achieving goals and objectives state authorities.

The legislative policy of Ukraine on combating corruption and criminal activity is intended to contribute to the formation and implementation of the goal, tasks and methods of state activity in the prevention of corruption and criminal activity, as well as the fight against corruption and criminal activity.

The fight against organized crime is a complex and long-term process that requires focus on one aspect and constant analysis of the situation. However, with the help of a systemic approach that involves both public and civil institutions and organizations, a real possibility of success in the fight against organized crime and the development of a safe and just society can be realized. Scientific works planned for the future should be considered in the context of improving legislation in this area.

Key words. Organized crime, corruption, law, legislative principles, struggle, criminal law, criminal process, investigation of organized crime.

ЗАХОДИ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО ХАРАКТЕРУ, ЩО ЗАСТОСОВУЮТЬСЯ ЗА ПОРУШЕННЯ САНІТАРНИХ ПРАВИЛ І НОРМ ЩОДО ЗАПОБІГАННЯ ІНФЕКЦІЙНИМ ХВОРОБАМ ТА МАСОВИМ ОТРУЄННЯМ

НІКІФОРОВА Тетяна Іванівна - кандидатка юридичних наук, доцентка, доцентка кафедри кримінального права та процесу, Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова

https://orcid.org/0000-0002-9769-973X,

УДК 343.21:343.335

DOI: https://doi.org/10.32782/ep.2024.2.13

Проаналізовано нормативні підстави та судову практику призначення покарання та застосування інших заходів кримінально-правового характеру (ЗКПХ) за порушення санітарних правил і норм щодо запобігання інфекційним хворобам та масовим отруєнням. Встановлено, що санкція ч. 1 ст. 325 КК України зазнавала низки змін та у зв'язку зі строковістю дії редакції Закону від 17 березня 2020 р. виникли наукові дискусії щодо правомірності її застосування. Констатовано, що судами застосовується редакція саме цього Закону. На підставі аналізу судової практики встановлено, що в період з 2019 по 2024 рік за вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 325 КК України в переважній більшості випадків призначалося покарання у виді штрафу. У жодному випадку не призначалося додаткового покарання та не було застосовано спеціальну конфіскацію, хоча нормами КК України таку можливість передбачено. У результаті проведеного дослідження було розроблено пропозиції щодо вдосконалення практики застосування заходів кримінально-правового характеру. Зокрема, обґрунтовано можливість та доцільність застосування за ст. 325 КК додаткового покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади та займатися певною діяльністю та спеціальної конфіскації. Запропоновано доповнити санкції норм, встановлених ст. 325 КК, додатковим обов'язковим покаранням у виді позбавлення права обіймати певні посади та займатися певною діяльністю строком на три роки, а також встановити кваліфікуючу ознаку – вчинення кримінального правопорушення службовою особою.

Ключові слова: порушення санітарних правил і норм щодо запобігання інфекційним хворобам та масовим отруєнням, заходи кримінально-правового характеру, покарання, позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, спеціальна конфіскація.

Дослідження проблем кримінальної відповідальності за порушення санітарних правил і норм щодо запобігання інфекційним хворобам та масовим отруєнням набуло неабиякої актуальності в контексті боротьби з поширенням короновірусної інфекції. Було здійснено чимало наукових досліджень у цій сфері, зокрема такими вченими, як А. Вознюк, Н. Гуторова, Т. Дунаєва, А. Калініна, М. Колодяжний, О. Колос, С. Мазепа, О. Омельчук, Н. Плисюк, С. Чернявськийта ін. У результаті цих досліджень було виявлено та запропоновано шляхи вирішення ряду проблем, зокрема кваліфікації відповідних діянь, розмежування із суміжними складами кримінальних правопорушень та відмежування від подібних адміністративних деліктів, неспіврозмірності відповідних санкцій тощо. Проте практично поза увагою дослідників залишилась проблема ефективності застосування заходів кримінально-правового характеру, передбачених КК за вчинення відповідних діянь.

Метою статті є аналіз практики застосування заходів кримінально-правового

характеру за вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 325 КК України та розроблення пропозицій щодо її удосконалення.

Аналізуючи заходи кримінально-правового характеру (далі — ЗКПХ), що застосовуються за вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 325 КК України, у першу чергу, виникає питання щодо редакції відповідної статті. На сайті Верховної Ради України зазначається, що вказана стаття викладена в редакції Законів № 1125–VI від 17 березня 2009 р., № 530–IX від 17 березня 2020 р. У редакції останнього закону вона діє протягом трьох місяців з дня його опублікування із врахуванням змін, внесених Законом № 540–IX від 30 березня 2020 р. Також зазначено, що «зміни до статті 325 додатково див. у Законі № 2617–VIII від 22 листопада 2018 р.». Текст статті викладено в редакції Закону № 530–IX від 17 березня 2020 р. [1].

Проблема чинності ст. 325 КК України в різних редакціях активно обговорювалася в наукових та практичних колах в 2020 році, коли Законом № 540–IX від 30 березня 2020 р. строк дії редакції відповідної статті від 17 березня 2020 р. було встановлено три місяці. Загальний висновок, до якого прийшли автори, що за правилами зворотної дії кримінального закону в часі повинна діяти стаття в редакції 17 березня 2009 р. [2; 3; 4]. Проте аналіз вироків, винесених за ч. 1 ст. 235 КК України (а саме санкція цієї норми зазнавала змін), у період з березня 2020 року по теперішній час (хоча в ЄДРСР немає жодного вироку за 2023 рік) свідчить, що суди застосовують відповідну норму в редакції Закону від 17 березня 2020 р. О. Колос зазначила, що дія редакції ст. 325 КК Закону від 17 березня 2020 р. продовжена на період карантину (тобто до 30 червня 2023 р.) без вказівки на жоден нормативно-правовий акт [3, с. 171]. Однак на сайті Верховної Ради України текст статті залишається в редакції від 17 березня 2020 р. Питання залишається відкритим.

Питання, яка ж редакція санкції ч. 1 ст. 325 КК України повинна застосовуватися, має надзвичайно важливе значення на практиці. Адже згідно із Законом від 17 березня 2009 р. кримінальне правопорушення, передбачене ч. 1 ст. 325 КК України, є кримінальним проступком, а Законом 17 березня 2020 р. — нетяжким злочином. А це суттєво впливає на застосування не лише покарання, але й інших ЗКПХ, зокрема визначення строків давності притягнення до кримінальної відповідальності та звільнення на підставі ст. 49 КК України, можливості застосування спеціальної конфіскації, звільнення від відбування покарання з випробуванням, на підставі ст. 75 КК України тощо.

За даними судової статистики за період з 2018 по 2023 рік законної сили набрали обвинувальні вироки щодо 15 засуджених за ст. 325 КК України [5]. Це свідчить, що емпірична база дослідження є незначною. У ході дослідження було проаналізовано 17 вироків, постановлених за ст. 325 КК у період з 2019 по 2023 рік, доступних у ЄДРСР.

Аналіз практики призначення покарання за ст. 325 КК України свідчить, що суди найчастіше призначають штраф. З 17 проаналізованих вироків лише у двох з них було призначено покарання не у виді штрафу, а обмеження волі строком на один рік та позбавлення волі строком на два роки. В обох випадках було призначено не реальне відбування покарання, а звільнення з випробуванням, на підставі ст. 75 КК України з іспитовим строком один рік [6, 7].

У жодному випадку не було призначено додаткового покарання. У санкціях норм, передбачених ст. 325 КК України, не передбачено можливості призначення додаткового покарання. Проте така можливість визначена в Загальній частині КК і, зокрема, щодо такого виду покарання, як позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю (ч. 2 ст. 55 КК України). В усіх проаналізованих вироках кримінальне правопорушення було вчинено або службовою особою або фізичною особою-підприємцем. Саме із займаною посадою або видом господарської діяльності пов'язано покладення на особу обов'язку дотримання відповідних санітарних правил. Недотримання цих правил свідчить про невиконання або неналежне виконан-

ня особою покладених на неї обов'язків, що призвело до настання негативних наслідків, передбачених диспозицією відповідної норми. Крім того, незастосування відповідного виду додаткового покарання в поєднанні із призначенням основного покарання, не пов'язаного з реальним позбавленням волі створює умови для повторного вчинення цього кримінального правопорушення та інших більш тяжких злочинів.

Підтвердженням цього є наступна серія вироків. Так, вироком Сумського районного суду Сумської області від 09 лютого 2021 р., заступника директора ТОВ «Сумиполімербуд», засуджено за ч. 1 ст. 325 КК України. Зокрема, між ТОВ «Сумиполімербуд» та ТОВ «Агрокомбінат «Тепличний» було укладено договір оренди нежитлових приміщень. У подальшому, ТОВ «Сумиполімербуд» стало використовувало зазначені нежитлові приміщення та прилеглу територію для ведення своєї господарської діяльності, а саме для діяльності щодо поводження з відходами, під час якої, діючи без ліцензії на здійснення операцій у сфері поводження з небезпечними відходами та оцінки впливу на довкілля, заступник директора як особа відповідальна за поточну діяльність зазначеного товариства, допустив зберігання та видалення відходів у несанкціонованих місцях, порушив вимоги щодо зберігання та видалення відходів, у тому числі небезпечних медичних відходів категорії «В», чим було порушено норми ряду нормативно-правових актів. Між обвинуваченим та прокурором було укладено угоду про визнання винуватості, якою визначено покарання у виді штрафу в розмірі 1 000 НМДГ, яке і було призначено судом [8].Вироком Зарічного районного суду м. Суми від 06 серпня 2021 р. цю саму особу було засуджено за аналогічні дії (лише орендодавцем виступило ТОВ «Родючисть Плюс») за ч. 1 ст. 325 КК України до такої ж суми штрафу також на підставі угоди про визнання винуватості [9]. Вироком Зарічного районного суду м. Суми від 08 вересня 2022 р. цю ж особу було засуджено за ч. 2 ст. 239 ККУкраїни. Не зважаючи на вирок суду ТОВ «Сумиполімербуд», продовжував використовувати нежитлові приміщення та земельну ділянку ТОВ «Родючість Плюс»з тією самою метою, чим було допущено забруднення земельної ділянки, що спричинило тяжкі наслідки (зокрема експертизою було встановлено, що заподіяна шкода обраховується у сумі 12 260 548,13 грн, що є особливо великим розміром, оскільки в шістсот і більше разів перевищує НМДГ на момент вчинення злочину).У цьому провадженні також було укладено угоду про визнання винуватості, на підставі якої обвинуваченого було засуджено до позбавлення волі на строк 5 років, з позбавленням права обіймати посади на підприємствах, установах та організаціях усіх форм власності, пов`язані з виконанням організаційно-розпорядчих та адміністративно-господарських функцій на строк 3 роки. На підставі ст. 75 КК України звільнено від відбування основного покарання з випробуванням, встановивши іспитовий строк тривалістю в 3 роки [10].

Тобто протягом усього періоду, що розглядається, засуджений займав посаду заступника директора та як відповідальна за діяльність товариства особа здійснював відповідну протиправну діяльністю, незважаючи на порушені проти нього кримінальні провадження та винесені вироки за ч. 1 ст. 325 КК України. Очевидно, що таке покарання, як позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю хоча б на час його призначення унеможливило б вчинення наступних правопорушень.

Тому призначення такого виду додаткового покарання, як позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю за порушення санітарних правил, відповідає меті спеціальної превенції. Хоча згідно з ч. 2 ст. 55 КК України суд має право призначити цей вид покарання й тоді, коли його не передбачено санкцією статті, однак оскільки на практиці такого не трапилося жодного разу, відповідний вид додаткового покарання доцільно передбачити в ст. 325 КК України. Вказана пропозиція обґрунтовується також тим, що в багатьох нормах кримінального закону, у яких встановлено відповідальність за порушення певних правил та норм, передбаче-

но як обов'язкове додаткове покарання позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю (наприклад, ст.ст. 236, 237, 253, ч.2 ст. 271, ст.ст. 272, 273, 286, 287, 326, ч. 1 ст. 329, ст..ст. 330, 333 КК України).

У теорії кримінального права немає єдності щодо визначення суб'єкта кримінального правопорушення, передбаченого ст. 325 КК України. До поширення коронавірусної інфекції питання вирішувалося одностайно — суб'єкт є спеціальним, тобто особа, на яку покладено обов'язок дотримання санітарних правил та норм, встановлених з метою запобігання епідемічним та іншим інфекційним захворюванням, а також масовим неінфекційним захворюванням (отруєнням) і боротьби з ними [3, с. 169]. Оскільки в період боротьби з COVID-19 було прийнято ряд санітарних правил та норм, обов'язок дотримання яких було покладено на кожного громадянина, то почали звучати думки, що суб'єкт кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 325 є загальним [3; 4; 10]. Проте і в цьому випадку суб'єктом є особа, на яку покладено обов'язок дотримуватися відповідних норм, навіть якщо такими особами є всі громадяни України. Більшу зацікавленість викликає питання кримінальної відповідальності службових осіб, які вчинили відповідний злочин. У науковій літературі зазначається, що службові особи за порушення санітарних правил та норм можуть нести відповідальність за сукупністю — за ст. 325 КК України та за відповідне службове кримінальне правопорушення, що підтверджується також судовою практикою [11]. Виходячи з того, що в багатьох випадках злочин, передбачений ст. 325 КК України, може бути вчинено службовою особою, дії такої особи слід визнати кваліфікуючою ознакою (за аналогією з багатьма нормами КК України: ч. 2 ст. 161, ч. 2 ст. 162, ч. 2 ст. 163, ч. 2 ст. 168, ч. 4 ст. 267^{-1}, ч. 2 ст. 382), що відповідає принципу посиленої відповідальності службових осіб та виключить необхідність кваліфікації за сукупністю.

Щодо інших ЗКПХ, які можуть бути застосовані до осіб, засуджених за ч. 1 ст. 325 КК України, то оскільки в редакції Закону від 17 березня 2020 р. санкція містить такий вид покарання як позбавлення волі, відповідно до ч. 1 ст. 96^{-1} КК України може бути застосовано спеціальну конфіскацію. У ч. 1 ст. 96^{-1} КК України вказано, що спеціальна конфіскація боже бути застосована тільки за умисні кримінальні правопорушення,тому необхідно визначити форму вини у відповідному складі злочину. Цей склад належить, до так званих складів з подвійною формою вини, де порушення правил можливе як умисно, так і необережно, а ставлення до наслідків залежить від їх виду. Щодо наслідків у вигляді поширення захворювань може бути лише необережна форма вини, а щодо загрози їх поширення — прямий або непрямий умисел. Таким чином, вказане кримінальне правопорушення може бути визнане умисним. Щодо предметів спецконфіскації, то у випадку вчинення аналізованого злочину це можуть бути засоби, використані для його вчинення. У випадку порушення санітарних норм у сфері торгівлі чи громадського харчування, до таких засобів можуть належати побутова техніка або інші технічні засоби, які використовувалися у стані, що не відповідає відповідним нормам (наприклад, обладнання для виготовлення риби гарячого копчення, обладнання з виготовлення шаурми, харчових продуктів на грилі, на мангалі тощо). У випадку порушення санітарних правил і норм щодо захоронення відходів, то в таких випадках засобами можуть виступати транспортні засоби, якими вивозилися відходи або контейнери для їх зберігання. Застосування спеціальної конфіскації щодо відповідних предметів, які на праві власності належать засудженим, спрямоване на унеможливлення використання відповідних засобів для вчинення повторних кримінальних правопорушень. Однак, як уже зазначалося, у проаналізованих вироках спеціальна конфіскація не була застосована жодного разу.

У наведеній вище ситуації незаконного захоронення відходів, їх вивезення здійснювалося спеціальними транспортними засобами товариства, уповноваженою осо-

бою якого був засуджений. Кримінальні правопорушення вчинено ним в інтересах цієї юридичної особи. Тобто кримінально-протиправною в цій ситуації є не тільки і не стільки поведінка засудженого, а діяльність відповідної юридичної особи. Мета спеціальної превенції однозначно було б досягнута у випадку ліквідації відповідної юридичної особи з конфіскацією належного їй майна. Проте ЗКПХ щодо юридичних осіб не можуть бути застосовані у випадку вчинення кримінальних правопорушень, передбачених ст. 325 або ст. 239 КК України. Проблема розширення сфери застосування ЗКПХ щодо юридичних осіб не раз піднімалася в науці кримінального права. Однак в рамках цього наукового дослідження вбачається за можливе лише відобразити відповідну проблему. Її ретельне дослідження та пропозиції вирішення потребують окремого дослідження.

На підставі проведеного аналізу практики застосування ЗКПХ за порушення санітарних правил та норм, зроблено наступні пропозиції:

- обґрунтовано можливість та доцільність застосування за ст.. 325 КК додаткового покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади та займатися певною діяльністю та спеціальної конфіскації;
- запропоновано санкції норм, встановлених ст. 325 КК доповнити додатковим обов'язковим покаранням у виді позбавлення права обіймати певні посади та займатися певною діяльністю строком на три роки;
- також запропоновано встановити кваліфікуючу ознаку – вчинення кримінального правопорушення службовою особою.

Література

1. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341–III. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14.

2. Вознюк А. А., Чернявський С. С. Порушення правил і норм щодо запобігання COVID-19: актуальні проблеми кримінальної та адміністративної відповідальності. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2020. № 1 (19). С. 8–19. URL: http://elar.naiau.kiev.ua/bitstream/123456789/19999/1/document.pdf.

3. Колос О. В. Проблеми правозастосування статті 325 Кримінального кодексу України в умовах поширення вірусу COVID-19. URL: https://maup.com.ua/assets/files/expert/15/12.pdf.

4. Мазепа С. Кримінальна відповідальність за порушення карантину в умовах пандемії COVID-19. *Актуальні проблеми правознавства*. 2020.№ 2 (22). URL: http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/38811/1/%d0%9c%d0%b0%d0%b7%d0%b5%d0%bf%d0%b0.pdf.

5. Аналітичні огляди Верховного Суду про здійснення правосуддя. URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pokazniki-diyalnosti/sud_statistika/

6. Вирок Павлоградського міськрайонного суду Дніпропетровської області від 18.03.2021 р. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/95617288

7. Вирок Суворовського районного суду м. Одеси від 8.10.2020 р. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/92108625

8. Вирок Сумського районного суду Сумської області від 09.02.2021 р. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/94752116.

9. Вирок Зарічного районного суду м. Суми від 06.08.2021 р. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/98829195.

10. Вирок Зарічного районного суду м. Суми від 08.09.2022 р. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/106121521.

11. Omelchuk O. M., Plysiuk N. M., Omelchuk L. V., Danilova A. V., Moroz V. A. Criminal liability for violation of quarantine regulations in the context of the spread of COVID-19. *Medicine and Law.*2021. Vol. 40, Issue 2. Pp. 209–218.

12. Вирок Саксаганського районного суду м. Кривого Рогу Дніпропетровської області від 10.09.2014 р. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/40408194.

Nikiforova Tetiana
Leonid Yuzkov Khmelnytskyi University of Management and Law

CRIMINAL LAW MEASURES APPLIED FOR VIOLATIONS OF SANITARY RULES AND NORMS FOR THE PREVENTION OF INFECTIOUS DISEASES AND MASS POISONING

The author analyzes the regulatory grounds and court practice of imposing punishment and applying other criminal law measures (CLM) for violation of sanitary rules and regulations for the prevention of infectious diseases and mass poisoning. The author establishes that the sanction of Part 1 of Article 325 of the Criminal Code of Ukraine has undergone a number of changes and, due to the expiration of the version of the Law of March 17, 2020, scientific discussions have arisen regarding the legality of its application. It is stated that the courts apply the version of this particular Law. Based on the analysis of court practice, it is established that in the period from 2019 to 2023, in the vast majority of cases, a fine was imposed for committing a criminal offense under Part 1 of Article 325 of the Criminal Code of Ukraine. In no case was an additional punishment imposed and no special confiscation was applied, although the provisions of the Criminal Code of Ukraine provide for such a possibility. As a result of the study, the author developed proposals for improving the practice of application of criminal law measures. In particular, the author substantiates the possibility and expediency of applying under Article 325 of the CC an additional penalty in the form of deprivation of the right to hold certain positions and engage in certain activities and special confiscation. The author proposes to supplement the sanctions of the norms established by Art. 325 of the CC with an additional mandatory punishment in the form of deprivation of the right to hold certain positions and engage in certain activities for a period of three years, as well as to establish a qualifying feature - the commission of a criminal offense by an official.

Keywords: *violation of sanitary rules and regulations for the prevention of infectious diseases and mass poisoning, criminal law measures, punishment, deprivation of the right to hold certain positions or engage in certain activities, special confiscation.*

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОСОБІ ПРАВА НА ЗАХИСТ ВІД НЕГЛАСНОГО КРИМІНАЛЬНОГО ПЕРЕСЛІДУВАННЯ

ПАТРЕЛЮК Дмитро Андрійович - кандидат юридичних наук, Адвокатське бюро Дмитра Патрелюка, директор
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-7300-4905
УДК 343.1
DOI: https://doi.org/10.32782/ep.2024.2.14

У статті розглянуто сутність негласного кримінального переслідування особи, що викривається у вчиненні кримінального правопорушення. Визначено, що формальне розуміння моменту початку кримінального переслідування у кримінальному процесуальному законодавстві суперечить практиці Європейського суду з прав людини та не відповідає принципу забезпечення права на захист. Наголошено, що відповідно до європейських стандартів прав людини у кримінальному провадженні проведення діяльності, пов'язаної з викриттям особи, не передбачає обов'язкової наявності у неї відповідного процесуального статусу, а виконання кримінальної процесуальної функції обвинувачення здійснюється не з моменту оголошення особі про підозру, а з моменту проведення першої процесуальної дії, спрямованої на встановлення причетності конкретної особи до вчинення кримінального правопорушення. При цьому відмічено, що відсутність в особи процесуального статусу підозрюваного негативно впливає на можливість забезпечення її права на захист, оскільки до цього моменту вона не наділяється правами і обов'язками учасника кримінального провадження. Зазначено, що елемент «негласності» під час здійснення кримінального переслідування виникає у разі неможливості встановити відомості про кримінальне правопорушення, а також особу, яка його вчинила, в інший спосіб. Проведення таємної процесуальної діяльності створює значні ризики свавільного порушення прав і свобод людини, зокрема й у частині забезпечення права на захист шляхом навмисного затягування початку досудового розслідування, або відтягування моменту повідомлення особі про підозру, що призводить до неконтрольованого кримінального переслідування конкретної особи та збирання щодо неї обвинувальних доказів. Зроблено висновок, що особливість негласного кримінального переслідування особи обумовлює відтермінування забезпечення права на захист такій особі до інформування її про факт і результати проведення таємної процесуальної діяльності. Підсумовано, що інформування особи про факт і результати таємної діяльності має здійснюватися своєчасно, без виправданих затримок з метою забезпечення особі достатнього часу та можливості реалізувати права на захист від таємного кримінального переслідування на стадії досудового розслідування.

Ключові слова: досудове розслідування; негласне кримінальне переслідування; негласні слідчі (розшукові) дії; оперативно-розшукова діяльність; права і свободи людини; право на захист.

Постановка проблеми

Кримінальне переслідування є однією з головних функцій кримінального судочинства, яке визначає зміст і напрямок конкретного кримінального провадження. Разом з тим перевірка причетності особи до вчиненого кримінального правопорушення обумовлює виникнення права на здійснення захисту від попереднього припущення органів досудового розслідування щодо винуватості певної особи. Проте ситуація до-

корінно змінюється, якщо кримінальне переслідування відбувається негласним шляхом, коли особа, яка викривається, не має можливості дізнатись про факт проведення щодо неї окремих процесуальних дій і, як наслідок, позбавлена дієвих засобів захисту своїх прав.

Варто зазначити, що в межах європейських стандартів захисту прав людини кримінальна процесуальна діяльність вимагає дотримання рівноваги між ефективністю досудового розслідування, з одного боку, та забезпеченням основоположних прав і свобод людини, з іншого. Необхідною умовою для цього є гарантування права на захист (ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – ЄКПЛ)), враховуючи підвищений ступінь втручання у права і свободи людини під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій та оперативно-розшукових заходів. Тому виникає питання, пов'язане з унормуванням у межах кримінального процесуального закону моменту, з якого особа отримує можливість безперешкодно використовувати своє право на захист у разі здійснення негласної кримінальної процесуальної діяльності щодо неї. Вдосконалення правової регламентації негласного кримінального переслідування в частині забезпечення особі права на захист дозволить не лише уникнути нормативної невизначеності, але і забезпечити гарантування прав, свобод і законних інтересів людини, сприяючи їх дієвому захисту від свавілля органу досудового розслідування.

Стан опрацювання проблематики

Загальні положення нормативно-правового регулювання функції кримінального переслідування покладені в основу предмета дослідження багатьох вітчизняних процесуалістів, таких як Т. В. Бабчинська, С. М. Демиденко, В. С. Зеленецький, О. В. Кириченко, А. А. Коваль, В. А. Колесник, Л. М. Лобойко, Т. О. Лоскутов, М. А. Погорецький, Р. М. Римарчук, В. М. Тертишник, Л. Д. Удалова, Н. І. Щегель та інших. Значний інтерес до різних аспектів кримінального переслідування обумовлений його спрямованістю на викриття особи та встановлення її причетності до вчиненого кримінального правопорушення. Але в практичній площині, коли відомості про кримінальне правопорушення, а також особу, яка його вчинила, неможливо отримати в інший спосіб, виникає потреба у здійсненні негласного кримінального переслідування, відомості про факт та методи якого є таємними, а отже, такими, що не підлягають розголошенню. Разом з тим елемент «негласності» за своїм змістом безпосередньо впливає на обмеження конституційних прав і свобод людини, створюючи значні ризики в частині забезпечення права на захист, оскільки особі, при проведенні щодо неї негласних слідчих (розшукових) дій та оперативно-розшукових заходів, про це не повідомляється, на відміну від гласного порядку виконання слідчих (розшукових) дій. У цьому плані тема, поставлена у заголовок до цієї статті, вбачається актуальною, адже проблематика таємної кримінальної процесуальної діяльності у розрізі забезпечення права особі на захист не знайшла широкого відображення у теорії кримінального процесу, а тому потребує подальшого висвітлення.

Метою статті є дослідження особливостей реалізації права особи на захист при здійсненні щодо неї негласного кримінального переслідування. Досягнення вказаної мети потребує розгляду правової регламентації інформування особи про факт і результати негласної кримінальної процесуальної діяльності, спрямованої на її викриття у вчиненні кримінального правопорушення.

Виклад основного матеріалу

Кримінальне переслідування як однин із напрямів кримінальної процесуальної діяльності спрямовується на здійснення передбачених кримінальним процесуальним законодавством дій з викриття конкретної особи у вчиненні кримінального правопорушення [1, с. 89]. При цьому законодавець пов'язує початок виконання кримінальної процесуальної функції обвинувачення з моменту оголошення особі про підозру, здійснення затримання останньої в порядку, визначеному ст. 207, 208 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України), або запровадження до особи од-

ного з передбачених КПК запобіжних заходів [2, с. 147]. Поява на етапі досудового розслідування особи з процесуальним статусом підозрюваного зумовлює виникнення права на захист від кримінального переслідування як процесуальної функції (ст. 42 КПК України).

Однак у теорії кримінального процесу висловлено непоодинокі думки, що викриття особи не передбачає обов'язкової наявності у неї відповідного процесуального статусу [3, с. 260; 4, с. 59]. Така позиція обґрунтовується тим, що законодавець залишає поза увагою практику Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ), який ототожнює кримінальне переслідування конкретної особи зі здійсненням обвинувальної діяльності щодо неї. Наприклад, у справі «Фотті та інші проти Італії» ЄСПЛ дійшов висновку, що обвинувачення для цілей статті 6 ЄКПЛ можна загалом визначити як офіційне повідомлення, надіслане особі компетентним органом про звинувачення у вчиненні нею кримінального правопорушення, хоча у деяких випадках оголошення особі про підозру може приймати форму й інших заходів, які мають наслідки такого твердження і суттєво впливають на становище переслідуваної особи [5]. Тобто зміст кримінального переслідування має чітке обвинувальне значення, внаслідок чого до кримінального обвинувачення варто відносити не тільки безпосереднє повідомлення про підозру, але й вчинення інших дій (вжиття інших заходів), що допускають виникнення такої підозри.

Момент визначення початку кримінального переслідування має важливе значення в розрізі забезпечення прав і свобод людини, зокрема й права на захист (ст. 6 ЄКПЛ). Оскільки зміст положень кримінального процесуального закону свідчить суто про формальний підхід до розуміння кримінального переслідування, регламентуючи правозахист лише підозрюваного, обвинуваченого, виправданого (ст. 20 КПК України). Разом з тим підозрюваний набуває статусу учасника кримінального провадження або у випадку його затримання за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення, або в результаті повідомлення про підозру в порядку, визначеному статтями 276-279 КПК України (ч. 1 ст. 42 КПК України) [6]. Такий підхід не передбачає можливості вступу до участі в кримінальному провадженні захисника на тому етапі, коли особі не було повідомлено про підозру у вчиненні кримінального правопорушення (ст. 48 КПК України). Натомість, як стверджує Т. О. Лоскутов, це зовсім не означає, що пред'явлення особі обвинувачення треба розглядати як момент початку кримінального переслідування. Для цього необхідно спиратись на практику ЄСПЛ, відповідно до якої початок обвинувачення (кримінального переслідування) відбувається з моменту проведення першої процесуальної дії слідчого, спрямованої на викриття конкретної особи у вчиненні нею кримінального правопорушення [7, с. 171].

Наведений сутнісний підхід до початку кримінального переслідування особи та виникнення у зв'язку з цим у такої особи права на захист дійсно відповідає загальній засаді змагальності та основоположному принципу справедливості. Оскільки при такому розумінні кримінального переслідування особи, останній відразу має забезпечуватися право на захист від обвинувальної діяльності у кримінальному провадженні.

Водночас, якщо відомості про кримінальне правопорушення та особу, яка його вчинила, неможливо отримати в інший спосіб кримінальне переслідування особи відбувається негласно (таємно, приховано). Негласна діяльність, як справедливо зазначає О. В. Кириченко, здійснюється приховано від інших осіб за власною ініціативою шляхом проведення пошукових заходів та/або за окремим дорученням слідчого, прокурора, слідчого судді за допомогою негласних слідчих (розшукових) дій і спрямована на виявлення та документування кримінальної протиправної діяльності осіб, запобігання кримінальним правопорушенням, розшуку осіб, які переховуються від органів досудового розслідування, слідчого судді, суду, а також забезпечення безпеки працівників суду і правоохоронних органів, осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, членів їх сімей та близьких родичів [8, с. 12]. За своєю правовою природою негласне кримінальне переслідування має під-

вищений ступінь ризику порушення прав і свобод людини, тому що відомості про факт та методи проведення негласних слідчих (розшукових) дій не підлягають розголошенню. Єдиним важелем забезпечення права особи на захист у разі проведення щодо неї негласних процесуальних дій є ст. 253 КПК України, яка зобов'язує прокурора або за його дорученням слідчого письмово повідомляти підозрюваного, його захисника про тимчасове обмеження конституційних прав.

Варто зазначити, що елемент «негласності» кримінального переслідування втілено не лише у площині кримінальної процесуальної діяльності, але й у межах оперативно-розшукового правозастосування. Попри те, що нормативне регулювання оперативно-розшукових заходів вбачається менш деталізованим, їх перелік, визначений Законом України «Про оперативно-розшукову діяльність», є однойменним негласним слідчим (розшуковим) діям [9, с. 15]. Головна відмінність полягає в тому, що перевірка причетності особи до вчиненого кримінального правопорушення шляхом оперативно-розшукових заходів здійснюється до внесення необхідних відомостей до ЄРДР, тобто поза межами кримінального провадження. У такому випадку особа, яка привернула увагу правоохоронних органів до вчинення злочину та початку кримінального переслідування, отримує неформальний статус «особи, яка становить оперативний інтерес» [10, с. 342]. Однак такий статус не наділяє особу правами та обов'язками підозрюваного, передбаченими кримінальним процесуальним законодавством, оскільки особа, яка становить оперативний інтерес, не є учасником кримінального провадження, що позбавляє її можливості ефективно захищати свої порушені права. Лише після набуття відповідного статусу в кримінальному провадженні, особа, яка викривається, набуває повну сукупність процесуальних прав та обов'язків і стає суб'єктом права на захист [11, с. 239].

До того ж оперативно-розшукове законодавство містить низку проблемних аспектів у порівнянні з негласними слідчими (розшуковими) діями, що унеможливлюють реалізацію особою, що викривається, права на захист від кримінального переслідування. По-перше, Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність» не містить обмежень кола осіб, щодо яких можливе застосування оперативно-розшукових заходів. По-друге, не визначено граничні строки проведення цих заходів. По-третє, не передбачено здійснення обов'язкового повідомлення особі про обмеження її прав, свобод і законних інтересів при проведенні щодо неї оперативно-розшукових заходів [12, с. 130]. Хоча незважаючи на подібність негласних слідчих (розшукових) дій та оперативно-розшукових заходів, за результатами проведення останніх подібної до ст. 253 КПК України вимоги повідомляти осіб, щодо яких використовувалися таємні методи збору інформації, про тимчасове обмеження їхніх прав і свобод не встановлено. Тобто особа, яка таємно переслідується (фактично обвинувачується у вчиненні кримінального правопорушення) до початку кримінального провадження не наділена правовим статусом підозрюваного та не має можливості залучити захисника, а після завершення окремих оперативно-розшукових заходів навіть не дізнається, що її охоронювані законом права та свободи зазнали певних обмежень.

На практиці при здійсненні негласного кримінального переслідування можуть виникати ситуації навмисного відтягування моменту початку досудового розслідування шляхом невнесення відомостей до ЄРДР, повідомлення про підозру, щоб уникнути наділення особи, що перевіряється на причетність до вчинення кримінального правопорушення, процесуальним статусом підозрюваного. У такий спосіб відбувається продовження діяльності, пов'язаної з прихованим збиранням відомостей, що викривають особу (обвинувальних доказів). Наприклад, при проведенні оперативно-розшукової діяльності, негласних слідчих (розшукових) дій оперативними підрозділами вживаються заходи, спрямовані на отримання інформації щодо приватного і сімейного життя особи (вивчення зв'язків, відносин у родині, визначення соціальної ролі тощо) з метою вироблення найбільш ефективної стратегії та вибору оптимальних тактичних прийо-

мів проведення окремих оперативно-розшукових та негласних процесуальних заходів. Тому формальне розуміння негласної процесуальної діяльності, пов'язаної з кримінальним переслідуванням, призводить до позбавлення можливості особі реалізувати право на захист, попри тривале збирання відомостей щодо неї, які можуть свідчити про її винуватість, адже вона не може набути статусу підозрюваного, так як про підозру їй не повідомлено, а запобіжний захід не обирався, крім того, її не затримували у встановленому КПК порядку.

У підсумку виникає ситуація, коли особа, яка перевіряється на причетність до вчинення кримінального правопорушення, через відсутність процесуального статусу підозрюваного позбавлена права: 1) знати, у вчиненні якого кримінального правопорушення щодо неї здійснюється перевірка; 2) користуватись послугами захисника на підставах і в порядку, визначеному ст. 48 КПК України; 3) оскаржувати рішення слідчого, прокурора; 4) подавати слідчому судді клопотання про закриття кримінального провадження, у випадку передбачено ч. 9 ст. 284 КПК України; 5) оскаржити прокурору вищого рівня недотримання принципу розумності строків слідчим, прокурором під час досудового розслідування (ст. 308 КПК України) тощо [13, с. 213]. З урахуванням зазначеного вбачається складним завданням не лише побудувати ефективну лінію захисту, але й перевірити законність проведення оперативно-розшукової діяльності, у тому числі й підстав і строку їх проведення, а також порядку застосування відповідних заходів, що впливають на обмеження конституційних прав, свобод і законних інтересів людини, що становить основний критерій допустимості результатів їхнього проведення як джерела доказів [14, с. 175].

Проблема можливого відтермінування забезпечення права на захист має бути вирішена, як нами було зазначено в минулих публікаціях, шляхом визначення моменту, що кримінальне переслідування починається з першим оперативно-розшуковим заходом, негласною слідчою (розшуковою) або іншою процесуальною дією, спрямованою на викриття конкретної особи [15, с. 214]. При цьому забезпечення особі права на захист від негласного кримінального переслідування має відбуватись одразу після завершення останньої негласної слідчої (розшукової) дії та повідомлення про факт і результати всієї негласної діяльності. Водночас при повідомленні особі про факт здійснення щодо неї негласного кримінального переслідування, необхідно враховувати положення п. b ч. 3 ст. 6 ЄКПЛ, відповідно до якої кожний обвинувачений у вчиненні кримінального правопорушення має щонайменше право мати достатній час і можливості, необхідні для підготовки свого захисту [16, с. 186].

Незважаючи на те, що положення ст. 253 КПК України встановлюють граничний строк повідомлення особі про факт та результати проведення відносно неї негласних слідчих (розшукових) дій, такий нормативний термін інформування («не пізніше звернення до суду з обвинувальним актом») може не сприяти забезпеченню права особі на захист від негласного кримінального переслідування. Оскільки суб'єкти кримінального переслідування, повідомивши особі про факт і результати негласної обвинувальної діяльності, можуть відразу звернутися з обвинувальним актом до суду. За цих обставин особа позбавлятиметься можливості захиститися від негласного кримінального переслідування на етапі досудового кримінального провадження.

Таким чином, сучасний стан нормативно-правової регламентації негласного кримінального переслідування не відповідає європейським стандартам захисту прав людини через створення ризиків затягування кримінального провадження та відтермінування можливості ознайомлення особою з фактом і результатами проведення щодо неї негласних слідчих (розшукових) дій та оперативно-розшукових заходів, що є перепоною для реалізації права на захист.

Висновки

Особливість негласного кримінального переслідування особи обумовлює відтермінування забезпечення права на захист такій особі до інформування її про факт і результати проведення таємної процесуальної діяльності. Тому право на захист від негласного

кримінального переслідування має забезпечуватися особі після завершення останньої таємної процесуальної дії та повідомлення про факт і результати всієї негласної діяльності.

Інформування особи про факт і результати таємної діяльності має здійснюватися своєчасно, без виправданих затримок з метою забезпечення особі достатнього часу та можливості реалізувати права на захист від таємного кримінального переслідування на стадії досудового розслідування.

Література

1. Толочко О. Практика Європейського суду з прав людини в механізмі кримінального процесуального регулювання. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2014. № 3. С. 86-94.
2. Карабут Л. В. Початковий момент реалізації функції кримінального переслідування за новим КПК. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка*. 2013. № 1. С. 145-155.
3. Лоскутов Т. О. Поняття кримінального переслідування, здійснюваного слідчим ОВС. *Науковий вісник Дніпропетровського держ. ун-ту внутр. справ*. 2009. № 2 (43). С. 253-261.
4. Толочко О. Роль рішень Європейського суду з прав людини в механізмі кримінального процесуального регулювання. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2012. № 3. С. 56-61.
5. Case of Foti and others v. Italy (Application no. 7604/76; 7719/76; 7781/77; 7913/77). 10 December 1982. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-57489%22]} (дата звернення: 29.03.2024).
6. Кримінальний процесуальний кодекс України. Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. Голос України. 2012. №№ 90-91. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17 (дата звернення: 29.03.2024).
7. Лоскутов Т. О. Моменти початку та закінчення кримінального переслідування, здійснюваного слідчим ОВС. *Право і суспільство*. 2010. № 2. С. 168-173.
8. Кириченко О. В., Демиденко С. М. Теоретичне визначення негласної роботи під час досудового розслідування та судового провадження. *Забезпечення правопорядку та протидії злочинності в Україні та у світі: проблеми та шляхи їх вирішення*. Дніпро: ВНПЗ «Дніпровський гуманітарний університет», 2022. С. 9-13.
9. Барган С.С. Негласні процесуальні засоби пізнавальної діяльності слідчого. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. 2024. Вип. 80. Ч. 3. С. 14-18.
10. Цехан Д.М., Гловюк І.В. Оперативно-розшукова діяльність та кримінальне переслідування: проблеми співвідношення (функціональний аспект). *Порівняльно-аналітичне право*. 2013. № 4. С. 340-344.
11. Капліна О. В. Підозра у кримінальному провадженні: поняття, ознаки, сутність. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 238-242.
12. Лоскутов Т. О. Предмет правового регулювання у кримінальному процесі: дис. … д-ра юрид. наук. Київ. 2016. 445 с.
13. Бабчинська Т. В. Забезпечення права на захист з моменту неформального початку кримінального переслідування. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2019. № 20. С. 207-215.
14. Коваль А. А. Аналіз сучасного стану дотримання прав людини під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2018. Вип. 3 (24). С. 172-176.
15. Патрелюк Д. Момент початку протидії кримінальному переслідуванню. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 11. С. 211-216.
16. Коваль А. А. Забезпечення прав людини при провадженні негласних слідчих (розшукових) дій: монографія. Миколаїв: Вид-во ЧНУ ім. Петра Могили, 2019. 264 с.

THE PROVIDING A PERSON'S RIGHT TO PROTECTION AGAINST COVERT CRIMINAL PROSECUTION

The article examines the essence of covert criminal prosecution of a person discovered to have committed a criminal offense. It is identified that the formal understanding of the commencement of criminal prosecution in criminal

procedural legislation contradicts the practice of the European Court of Human Rights and does not adhere to the principle of ensuring the right to defense. Emphasis is placed on the fact that according to European human rights standards in criminal proceedings, engaging in activities related to exposing a person does not necessarily require them to have a corresponding procedural status, and the execution of the criminal procedural function of prosecution is not from the moment of announcing suspicion to the person but from the moment of conducting the first procedural action aimed at establishing the involvement of a specific person in committing a criminal offense. It is noted that the absence of the procedural status of a suspect negatively affects the ability to ensure their right to defense since until that moment they are not endowed with the rights and obligations of a participant in criminal proceedings. It is pointed out that the element of «secrecy» during criminal prosecution arises when it is impossible to obtain information about the criminal offense and the person who committed it in any other way. Conducting secret procedural activities creates significant risks of arbitrary violation of human rights and freedoms, particularly in terms of ensuring the right to defense by intentionally delaying the start of pre-trial investigation or delaying the moment of informing the person about suspicion, leading to uncontrolled criminal prosecution of a specific individual and collecting incriminating evidence against them. It was concluded that the peculiarity of secret criminal prosecution of a person determines the postponement of ensuring the right to defense to such a person until he is informed about the fact and results of secret procedural activity. It was concluded that informing a person about the fact and results of secret activity should be carried out in a timely manner, without justified delays in order to provide the person with sufficient time and the opportunity to exercise the rights to protection against secret criminal prosecution at the stage of pre-trial investigation.

Key words: *pre-trial investigation; secret criminal prosecution; covert investigative (search) actions; operational-search activity; human rights and freedoms; the right to protection.*

ОБ'ЄКТИВНІ ОЗНАКИ ХУЛІГАНСТВА: ДОКТРИНАЛЬНІ ПІДХОДИ І СУДОВА ПРАКТИКА

ПЛОХУТА Євгеній Петрович - доктор філософії, доцент кафедри юриспруденції Чернівецького інституту Міжнародного гуманітарного університету
ORCID ID: https:/0009-0008-0106-0378
УДК 343.343.3
DOI: https://doi.org/10.32782/ep.2024.2.15

Актуальність теми статті зумовлена складністю для кваліфікації та правозастосування такого виду кримінального правопорушення, як хуліганство, що зумовлено відсутністю в доктрині кримінального права однозначного підходу до розуміння оцінних понять, використовуваних законодавцем у статті 296 КК України. Це зумовило постановку як мети статті розкриття об'єктивних ознак складу злочину, передбаченого статтею 296 КК України.

Встановлено, що основним безпосереднім об'єктом хуліганства є громадський порядок. Із урахуванням судової практики розкрито зміст безпосереднього об'єкта кримінального правопорушення, передбаченого статтею 296 КК України.

Обґрунтовано, що поряд з основним безпосереднім об'єктом хуліганству притаманний додатковий обов'язковий альтернативний об'єкт, яким є здоров'я особи, її власність, власність юридичної особи, громадська безпека, авторитет державних органів тощо, а за частиною 3 статті 296 КК України – правомірна діяльність представників влади або громадськості, які виконують обов'язки з охорони громадського порядку, чи громадян, які припиняють хуліганські дії.

Констатовано, що складу кримінального правопорушення, передбаченого статтею 296 КК України, притаманна така факультативна ознака об'єкта, як потерпілий від його вчинення. Визначено коло фізичних та юридичних осіб, які можуть бути потерпілими від вчинення хуліганських дій.

На основі аналізу норм КК України встановлено, що об'єктивна сторона хуліганства полягає у грубому порушенні громадського порядку, що супроводжується особливою зухвалістю чи винятковим цинізмом. Із урахуванням доктринальних підходів і судової практики розкрито зміст понять «грубе порушення громадського порядку», «особлива зухвалість» та «винятковий цинізм». Визначено факультативні ознаки об'єктивної сторони хуліганства, якими є місце і час вчинення цього кримінального правопорушення.

Розкрито особливості об'єктивної сторони особливо кваліфікованих складів кримінальних правопорушень, передбачених частинами 3 і 4 статті 296 КК України.

Ключові слова: хуліганство, об'єкт кримінального правопорушення, громадський порядок, об'єктивна сторона кримінального правопорушення, особлива зухвалість, винятковий цинізм.

Постановка проблеми

Кримінальні правопорушення проти громадського порядку та моральності становлять суспільно небезпечні умисні протиправні діяння, спрямовані на заподіяння істотної шкоди таким об'єктам кримінально-правової охорони, як громадський порядок і моральні засади життєдіяльності суспільства. Коло кримінальних правопорушень проти громадського порядку та моральності визначено законодавцем у розділі XII Особливої частини Кримінального кодексу України і включає в себе хуліган-

ство (стаття 296). Хуліганство є найбільш поширеним кримінальним правопорушенням проти громадського порядку та нерідко призводить до вчинення інших, у тому числі й більш тяжких злочинів.

Статистичні дані останніх років свідчать про існування загальної тенденції до зниження рівня вчинення хуліганства, що в доктрині кримінального права призвело до висловлення пропозиції та обґрунтування можливості декриміналізації цього кримінального правопорушення. Зокрема, вчені звертають увагу на те, що нині закріплення хуліганства у кримінальному законодавстві не відповідає суспільній небезпеці такого діяння, оскільки у суспільстві відбулися зміни морально-етичних орієнтирів, через що типове хуліганство не є тією суспільною небезпекою для пересічного громадянина, якій слід запобігати кримінальними покараннями [1, с. 157]. Натомість, на сьогодні пропозиція стосовно декриміналізації хуліганства є передчасною, оскільки кримінальна відповідальність є пропорційною формою реагування держави на вчинення діянь, передбачених статтею 296 КК України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Теоретико-правові аспекти кримінально-правової характеристики хуліганства та кваліфікації кримінальних правопорушень за статтею 296 КК України досліджували у своїх працях В.В. Артюхова, В.І. Борисов, О.А. Галемін, Д.А. Демчишин, О.О. Дудоров, О.А. Івахненко, М.Й. Коржанський, М.І. Мельник, П.С. Матишевський, В.О. Навроцький, М.Л. Наклович, В.В. Налуцишин, Є.Д. Тадика, Є.В. Фесенко, М.І. Хавронюк, В.В. Шаблистий, С.А. Шалгунова, Т.В. Шевченко, С.С. Яценко та інші вітчизняні вчені. Наукові розвідки зазначених науковців заклали фундаментальні основи для подальшого дослідження проблематики, пов'язаної зі здійсненням кримінально-правової характеристики хуліганства.

Водночас, у доктрині кримінального права справедливо констатується, що в українській кримінально-правовій системі хуліганство є одним з найскладніших для кваліфікації та правозастосування видом кримінального правопорушення. Це пов'язано з тим, що складом цього правопорушення передбачено низку оціночних понять, а на рівні судового тлумачення не вироблено єдиного підходу до їх розуміння [2, с. 77]. Наведене зумовлює підвищену актуалізацію проблематики кримінально-правова характеристики хуліганства.

Метою статті є розкриття об'єктивних ознак складу злочину, передбаченого статтею 296 КК України.

Виклад основного матеріалу

У доктрині кримінального права загальноприйнятим є підхід, за якого склад кримінального правопорушення розкривають за допомогою чотирьох елементів: об'єкта, об'єктивної сторони, суб'єкта та суб'єктивної сторони. Повною мірою зазначений підхід підлягає поширенню на здійснення кримінально-правової характеристики хуліганства.

Ознаки об'єктивної сторони хуліганства в цілому визначені законодавцем у частині 1 статті 296 КК України, відповідно до якої ним є грубе порушення громадського порядку з мотивів явної неповаги до суспільства, що супроводжується особливою зухвалістю чи винятковим цинізмом [3]. Водночас, зміст категорій, якими законодавець оперує в зазначеній нормі, ним не розкривається.

З аналізу частини 1 статті 296 КК України вбачається, що основним безпосереднім об'єктом хуліганства є громадський порядок. Нормативне визначення поняття громадського порядку міститься в частині 1 статті 1 Закону України «Про особливості забезпечення громадського порядку та громадської безпеки у зв'язку з підготовкою та проведенням футбольних матчів», у якій законодавець під ним розуміє сукупність суспільних відносин, що забезпечують нормальні умови життєдіяльності людини, діяльності підприємств, установ і організацій під час підготовки та проведення футбольних матчів шляхом встановлення, дотримання і реалізації правових та етичних

норм [4]. Водночас, преамбула цього Закону передбачає його поширення на регулювання правовідносин щодо забезпечення громадського порядку та громадської безпеки у зв'язку з підготовкою та проведенням на території України футбольних матчів, що організовуються відповідно до національних та міжнародних вимог [4]. Відповідно, наведене визначення поняття громадського порядку не є універсальним, хоча в цілому дозволяє зрозуміти законодавчий підхід до розуміння його змісту.

Поняття громадського порядку було та продовжує залишатися предметом підвищеної уваги в судовій практиці. Так, свого часу Вищий спеціалізований суд з розгляду цивільних і кримінальних справ вказував, що об'єктом захисту у статті 296 КК України є громадський порядок, який слід розуміти як стан суспільних відносин, що виник, сформувався, змінюється та існує під впливом дії правових норм (значною мірою), моральних засад, звичаїв, етичних правил, традицій, інших позаюридичних чинників і знаходить свій вияв (відображається) у безпечності громадського спокою, охороні здоров'я, честі та гідності людини, її прав та свобод, зокрема, права на відпочинок, усталених правил співжиття, комунікації (спілкування), у поведінці в побуті, у повазі і ставленні членів спільноти один до одного, у нормальному функціонуванні органів державної влади, місцевого самоврядування, різних установ, організацій, громадських об'єднань, інших інституцій, які займаються корисною суспільною діяльністю (лист від 30.01.2013 р. № 223-192/0/4-13) [5]. На сьогодні до розкриття об'єкта хуліганства звертається Велика Палата Верховного Суду, яка відзначає, що безпосереднім об'єктом кримінально-правової охорони за статтею 296 КК України є громадський порядок, тобто суспільні відносини, що сформовані внаслідок дії правових норм, а також моральних-етичних засад, звичаїв, традицій та інших позаюридичних чинників і полягає в дотриманні усталених правил співжиття. Підтримання громадського порядку є одним із важливих чинників захисту честі, гідності, здоров'я, безпеки громадян, їх спокійного відпочинку та безперешкодної праці, втілення інших природних, соціальних і культурних прав членів людської спільноти (постанова від 03.07.2019 р. у справі № 288/1158/16-к) [6].

Поряд з основним безпосереднім об'єктом, хуліганству притаманний додатковий обов'язковий альтернативний об'єкт. Ним можуть бути здоров'я особи, її власність, власність юридичної особи, громадська безпека, авторитет державних органів тощо). Для особливо кваліфікованого складу кримінального правопорушення, передбаченого частиною 3 статті 296 КК України, як вказує В.В. Артюхова, характерним є додатковий обов'язковий безпосередній об'єкт – правомірна діяльність представників влади або громадськості, які виконують обов'язки з охорони громадського порядку, або громадян, які припиняють хуліганські дії [7, с. 9].

У реальній дійсності в ході вчинення хуліганства, як вважають О.А. Галемін і В.В. Шаблистий, винувата особа одночасно посягає на всі об'єкти, які охоплюються межами її дії, і для себе не поділяє об'єкти на основний та додаткові. Такий поділ можливий лише на підставі ознак відповідних складів злочинів. Також у реальній дійсності винувата особа може посягати лише на безпосередній об'єкт або декілька таких і не має на увазі ніякого «родового» чи «загального» об'єкта [8, с. 51].

Крім того, складу кримінального правопорушення, передбаченого статтею 296 КК України, притаманна така факультативна ознака об'єкта, як потерпілий від його вчинення. Як вказує Д.А. Демчишин, склад хуліганства хоча конструктивно не передбачає потерпілого, але він завжди є під час вчинення хуліганських дій [9, с. 96]. Поняття потерпілого визначається в частині 1 статті 55 КПК України, відповідно до якої ним може бути фізична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано моральної, фізичної або майнової шкоди, юридична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано майнової шкоди, а також адміністратор за випуском облігацій, який відповідно до положень Закону України «Про ринки капіталу та організовані товарні ринки» діє в інтересах власни-

ків облігацій, яким кримінальним правопорушенням завдано майнової шкоди [10]. Таким чином, потерпілим від хуліганства може бути як фізична, так і юридична особа, якій вчиненням цього кримінального правопорушення було завдано відповідну шкоду. В особливо кваліфікованому складі злочину, передбаченому частиною 3 статті 296 КК України, потерпілим також є представник влади, представник громадськості, який виконує обов'язки з охорони громадського порядку, інший громадянин, який припиняв хуліганські дії.

Об'єктивна сторона хуліганства, з урахуванням його законодавчої дефініції, наведеної в частині 1 статті 296 КПК України, полягає у грубому порушенні громадського порядку, що супроводжується особливою зухвалістю чи винятковим цинізмом [3]. Таким чином, хуліганство вчиняється шляхом активних дій винної особи і не може вчинятися шляхом бездіяльності.

Грубе порушення громадського порядку, як вказують М.І. Мельник та М.І. Хавронюк, передбачає недотримання встановлених правил поведінки у громадських місцях. Оцінювати порушення як грубе слід з урахуванням кількості його учасників, території, на якій мало місце порушення, важливості нормальної діяльності відповідних об'єктів, кількості потерпілих, тривалості порушення тощо [11, с. 950]. Зокрема, хуліганство може полягати у застосуванні насильства, пошкодженні майна, знущанні над особами, які перебувають у безпорадному стані тощо, що вчиняються з урахуванням ознак об'єктивної та суб'єктивної сторони, визначених у статті 296 КК України. Як відзначає Касаційний кримінальний суд у складі Верховного Суду, хуліганські дії можуть супроводжуватися ненормативною (брутальною, нецензурною) лексикою та/або фізичним насильством, зокрема із використанням травмуючих властивостей таких предметів, як вогнепальна зброя, і призводять до заподіяння моральної та матеріальної шкоди (постанова від 05.12.2019 р. у справі № 556/1576/17) [12].

У будь-якому випадку діянню, що вчиняється особою, обов'язково притаманні або особлива зухвалість, або винятковий цинізм, на що звертає увагу Касаційний кримінальний суд у складі Верховного Суду (постанова від 07.09.2021 р. у справі № 671/324/17) [13]. Тлумачення наведених понять наводиться Великою Палатою Верховного Суду, яка наголошує, що проявами особливої зухвалості під час цих дій є нахабне поводження, буйство, бешкетування, поєднане з насильством, знищення або пошкодження майна, тривале порушення спокою громадян, зрив масового заходу, тимчасове порушення нормальної діяльності установи, підприємства, організації або громадського транспорту тощо. Винятковим цинізмом у контексті статті 296 КК України визнаються дії, що демонструють брутальну зневагу до загальноприйнятих норм моралі, зокрема прояви безсоромності чи грубої непристойності, публічне оголення, знущання з хворих, дітей, людей похилого віку, осіб, що знаходяться у безпорадному стані (постанова від 03.07.2019 р. у справі № 288/1158/16-к) [6].

Факультативними ознаками об'єктивної сторони хуліганства, як вказує В.В. Артюхова, є місце і час вчинення кримінального правопорушення, що мають значення для встановлення ступеня суспільної небезпеки кримінального правопорушення [7, с. 10]. Касаційний кримінальний суд у складі Верховного Суду відзначає, що хуліганські дії, як правило, відбуваються в публічних (громадських, людних) місцях. Водночас, громадський порядок може бути порушений і за відсутності сторонніх осіб чи у присутності лише потерпілого (вночі, у безлюдному місці, у квартирі) (постанова від 05.12.2019 р. у справі № 556/1576/17) [12]. Якщо грубе порушення громадського порядку, що супроводжувалося особливою зухвалістю чи винятковим цинізмом і було вчинене з мотивів явної неповаги до суспільства, було вчинене поза межами робочого часу закладу, однак заклад працював і в ньому були присутні відвідувачі, то такі діяння можуть кваліфікуватися як хуліганство. Формальне врахування часу завершення роботи закладу не може братися за основу під час кваліфікації дій як хуліганства. Склад цього кримінального правопорушення може мати місце й тоді, коли у

закладі поза межами його робочого часу перебувають відвідувачі, а заклад продовжує здійснювати свою діяльність (постанова від 07.09.2021 р. у справі № 671/324/17) [13].

Об'єктивна сторона особливо кваліфікованого складу злочину, передбаченого частиною 3 статті 296 КК України, може бути поєднана з опором представникові влади або представникові громадськості, який виконує обов'язки з охорони громадського порядку, чи іншим громадянам, які припиняли хуліганські дії. Як відзначає Касаційний кримінальний суд у складі Верховного Суду, опір як кваліфікуюча ознака хуліганства виявляється в активній протидії (відштовхування, завдання побоїв, заподіяння тілесних ушкоджень тощо) представникові влади чи громадськості або іншим громадянам, які припиняли хуліганські дії, з метою позбавити зазначених осіб можливості виконати службовий чи громадський обов`язок з охорони громадського порядку. При цьому опір має бути складовою частиною хуліганства, мати місце в період його вчинення. Якщо ж опір було вчинено після припинення хуліганських дій – як протидію затриманню, він не може бути кваліфікуючою ознакою хуліганства і відповідальність має наставати за сукупністю злочинів, передбачених відповідними частинами статей 296 і 342 КК України (постанова від 17.09.2020 р. у справі № 463/4135/16-к) [14]. Водночас, від опору як активної протидії слід відрізняти непокору, яка не є кваліфікуючою ознакою хуліганства і виражається в невиконанні вимог представника влади, громадськості або іншого громадянина, на що вказує В.В. Налуцишин [15, с. 55].

Обов'язковою ознакою об'єктивної сторони особливо кваліфікованого складу хуліганства, закріпленого частиною 4 статті 296 КК України, є застосування вогнепальної або холодної зброї чи іншого предмета, спеціально пристосованого або заздалегідь заготовленого для нанесення тілесних ушкоджень. Застосування зброї, як вказують М.І. Мельник і М.І. Хавронюк, означає фактичне використання її для фізичного впливу на потерпілого, коли цими діями створювалася реальна загроза його здоров'ю або життю (здійснення прицільного пострілу або інший спосіб використання її бойових властивостей), або для психологічного впливу (демонстрування оголеної вогнепальної зброї, приведення її в бойове положення, прицілювання, поєднане зі словесною погрозою, тощо) [11, с. 443]. Винною особою може застосовуватися як холодна, так і вогнепальна зброя, а також інші предмети, спеціально пристосовані або заздалегідь заготовлені для нанесення тілесних ушкоджень.

Висновки

Результати проведеного дослідження дозволяють стверджувати, що ознаками об'єктивної сторони хуліганства є об'єкт та об'єктивна сторона. Основним безпосереднім об'єктом хуліганства є громадський порядок, додатковим обов'язковим альтернативним об'єктом – здоров'я особи, її власність, власність юридичної особи, громадська безпека, авторитет державних органів тощо, а додатковим обов'язковим безпосереднім об'єктом особливо кваліфікованого складу кримінального правопорушення, передбаченого частиною 3 статті 296 КК України, – правомірна діяльність представників влади або громадськості, які виконують обов'язки з охорони громадського порядку, чи громадян, які припиняють хуліганські дії. Факультативною ознакою об'єкта хуліганства є потерпілий від вчинення кримінального правопорушення, яким може бути фізична особа, якій заподіяно фізичну, матеріальну та/або моральну шкоду, та юридична особа, якій вчиненням цього кримінального правопорушення завдано матеріальну шкоду, а в особливо кваліфікованому складі злочину, передбаченому частиною 3 статті 296 КК України, також представник влади, представник громадськості, який виконує обов'язки з охорони громадського порядку, інший громадянин, який припиняв хуліганські дії.

Об'єктивна сторона хуліганства полягає в грубому порушенні громадського порядку (шляхом застосування насильства, пошкодження майна, знущання над особами, які перебувають у безпорадному стані тощо, що вчиняються з урахуванням ознак об'єктивної та суб'єктивної сторони,

визначених у статті 296 КК України), що супроводжується особливою зухвалістю чи винятковим цинізмом. Об'єктивна сторона особливо кваліфікованого складу злочину, передбаченого частиною 3 статті 296 КК України, може бути поєднана з опором представникові влади або представникові громадськості, який виконує обов'язки з охорони громадського порядку, чи іншим громадянам, які припиняли хуліганські дії, а обов'язковою ознакою об'єктивної сторони особливо кваліфікованого складу хуліганства, закріпленого частиною 4 статті 296 КК України, є застосування вогнепальної або холодної зброї чи іншого предмета, спеціально пристосованого або заздалегідь заготовленого для нанесення тілесних ушкоджень. Факультативними ознаками об'єктивної сторони хуліганства є місце і час вчинення кримінального правопорушення.

Література

1. Тадика Є.Д. Щодо декриміналізації хуліганства в Україні. *Молодий вчений.* 2019. № 4. С. 157-160.

2. Демчишин Д.А. Суб'єктивні ознаки хуліганства за кримінальним правом України. *Приватне та публічне право.* 2021. № 1. С. 77-81.

3. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14.

4. Про особливості забезпечення громадського порядку та громадської безпеки у зв'язку з підготовкою та проведенням футбольних матчів: Закон України від 08.07.2011 р. № 3673-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3673-17.

5. Про практику застосування судами при розгляді справ окремих норм матеріального права щодо кваліфікації хуліганства: лист Вищого спеціалізованого суду з розгляду цивільних і кримінальних справ від 30.01.2013 р. № 223-192/0/4-13. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0192740-13/ed20130130.

6. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 03.07.2019 р. у справі № 288/1158/16-к (провадження № 13-28кс19). URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/82998245.

7. Артюхова В.В. Хуліганство: кримінально-правове та кримінологічне пізнання: автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право. Київ, 2021. 22 с.

8. Шаблистий В.В., Галемін О.А. Кримінальна відповідальність за хуліганство, пов'язане з опором особам, наділеним владними повноваженнями під час виконання службових обов'язків чи іншим громадянам, що припиняли хуліганські дії: монографія / за заг. ред. В.В. Шаблистого. Дніпро: Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ; Ліра ЛТД, 2017. 164 с.

9. Демчишин Д.А. Основний безпосередній об'єкт хуліганства та перспективи подальшого розвитку законодавства про кримінальну відповідальність. *Європейські перспективи*. 2021. № 2. С. 92-99.

10. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17.

11. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. 11-те вид., переробл. та доповн. Київ: ВД «Дакор», 2019. 1384 с.

12. Постанова Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 05.12.2019 р. у справі № 556/1576/17 (провадження № 51-5277км19). URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/86241508.

13. Постанова Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 07.09.2021 р. у справі № 671/324/17 (провадження № 51-2697км21). URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/99556526.

14. Постанова Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 17.09.2020 р. у справі № 463/4135/16-к (провадження № 51-1070км19). URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/91722814.

15. Налуцишин В.В. Кримінально-правова характеристика кваліфікуючих (особливо кваліфікуючих) ознак хуліганства (ч. ч. 2, 3, 4 ст. 296 КК України). *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія «Право». 2013. Вип. 23. Ч. І. Т. 3. С. 52-57.

Plokhuta Ye.

OBJECTIVE SIGNS OF HOOLIGANISM: DOCTRINAL APPROACHES AND JUDICIAL PRACTICE

The relevance of the topic of the article is stipulated by the complexity of qualification and law enforcement of such a criminal offense as hooliganism, which is due to the lack of an unambiguous approach to understanding the evaluative concepts used by the legislator in Article 296 of the Criminal Code of Ukraine in the criminal law doctrine. This has led to the purpose of the article being to reveal the objective elements of the crime under Article 296 of the Criminal Code of Ukraine.

It is established that the main direct object of hooliganism is public order. Taking into account the case law, the author reveals the content of the direct object of the criminal offense under Article 296 of the Criminal Code of Ukraine.

It is substantiated that along with the main direct object, hooliganism has an additional mandatory alternative object, which is the health of a person, his/her property, property of a legal entity, public safety, authority of state bodies, etc., and under part 3 of Article 296 of the Criminal Code of Ukraine – lawful activities of representatives of the authorities or the public performing duties to protect public order, or citizens who stop hooliganism.

It is stated that the criminal offense under Article 296 of the Criminal Code of Ukraine is characterized by such an optional feature of the object as the victim of its commission. The author defines the range of individuals and legal entities which may be victims of hooliganism.

Based on the analysis of the provisions of the Criminal Code of Ukraine, the author establishes that the objective side of hooliganism consists in a gross violation of public order accompanied by special audacity or exceptional cynicism. Taking into account the doctrinal approaches and case law, the author reveals the content of the concepts of «gross violation of public order», «special audacity» and «exceptional cynicism». The author identifies the optional features of the objective side of hooliganism, which are the place and time of commission of this criminal offense.

The author reveals the peculiarities of the objective side of the specially qualified corpus delicti of criminal offenses under Parts 3 and 4 of Article 296 of the Criminal Code of Ukraine.

Key words: hooliganism, object of a criminal offense, public order, objective side of a criminal offense, special audacity, exceptional cynicism.

ДЕЯКІ ПИТАННЯ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ КОЛАБОРАЦІОНІЗМУ (ст. 111-1 КК)

СОБЄЩАНСЬКА Єлизавета Сергіївна - здобувачка вищої освіти першого (бакалаврського) рівня Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

ORCID: https://orcid.org/0009-0000-7270-4443
DOI: https://doi.org/10.32782/ep.2024.2.16

Collaborationism is one of the common problems in the modern legal space of Ukraine. The relevance of such topics is primarily due to the occupation and military on the territory of Ukraine, in particular the annexation of the Crimea and the seizure of parts of Donetsk and Luhansk regions.

Currently, after numerous attempts by the Verkhovna Rada of Ukraine to solve the problem of the criminal-legal characteristics of collaborationism, a corresponding legislative regulation has appeared in our country. Unfortunately, to implement this option of criminalizing collaboration, the legislative power was prompted only by the beginning of a full-scale invasion of the Russian Federation into the sovereign territory of Ukraine. The relevant legislative regulation is contained in particular in the Law of Ukraine No. 2108-IX «On Amendments to Certain Legislative Acts (regarding the establishment of criminal liability for collaboration)» [1] and Article 111-1 of the Criminal Code (hereinafter – the CC) of Ukraine [2], which directly regulate the concept of collaboration and establish criminal liability for cooperation with the occupier. The criminal legal characteristics of collaborationism are considered in detail in the context of Article 111-1 of the CC, its object, objective side, motives and forms. Particular attention is paid, of course, to the objective side of this criminal offense. It is stated that the objective side is set forth by the legislator in a rather peculiar way (various types of collaboration are set forth by the legislator in different parts of Article 111-1, most of them are alternative in nature). Examples are given for each such part of Article 111-1 of the CC both from judicial practice and from media sources, which is quite appropriate due to the peculiarities of the presentation of the relevant norm. The available statistics of criminal proceedings under this article are also investigated. Attention is drawn to the contradictory scientific classification of collaborationism into active and passive.

Certain conclusions have been drawn regarding the existing legislative framework, it is noted that such legislative changes, although they have improved the situation with the criminalization of acts related to collaborationism, but the fuzziness of some characteristics of the relevant components of criminal offenses contradicts the principle of legal certainty and requires further research and reform.

Keywords: collaborationism, criminal legal characteristics, criminal offense, legislation, objective side of criminal offense.

Постановка проблеми

Відповідно до проведеного аналізу наукової літератури та законопроєктів було визначено, що поняття колабораціонізму в позитивному значенні вперше було використано французом Анрі Філіп Петеном ще за часів Другої світової війни. Сьогодні ж колабораціонізм розглядається як співпраця між населенням окупованих територій та окупаційною владою, що суперечить інтересам держави.

Боротьбу з колабораціонізмом Україна почала ще в далекому 2014 році, але законодавче регулювання цієї проблеми з'явилося лише у 2022 році у зв'язку з повномасштабним вторгненням. Прийняття Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо встановлення кримінальної

відповідальності за колабораційну діяльність» та доповнення ним КК у вигляді статті 111-1 стало дуже важливим кроком на шляху до розв'язання проблеми правомірної кримінально-правової характеристики діянь громадян України, які стали на бік окупанта. У контексті сучасних поглядів на праворозуміння питання колабораціонізму, як і відповідна норма, потребує більш ретельного дослідження та вдосконалення, що є надважливим кроком для якнайшвидшого поліпшення ситуації в правозастосовчій діяльності та забезпечення національної безпеки України [3].

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Наразі колабораціонізм залишається досить ретельно розглянутим у дослідженнях більш історичного характеру, тоді як у юридичній науці натрапити на чіткий аналіз відповідного явища є досить проблематичним. Серед вітчизняних учених, які працювали над питанням кримінально-правової характеристики, можна відмітити Ю. Василенко, О. Кузьменко, Є. Письменського, Г. Румянцеву, О. Чальцеву, В. Гацелюка та інші. Особливо цікавою є наукова праця Є. Письменського «Колабораціонізм як суспільно-політичне явище в Україні (кримінально-правові аспекти)» (2020), де докладно розглядаються сучасні законопроєкти щодо кримінально-правової характеристики колабораціонізму. Однак у зв'язку з оновленнями КК, попередні дослідження криміналістів було проведено без урахування останніх змін. Тому важливо провести самостійне дослідження, щоб з'ясувати особливості сучасної кримінально-правової характеристики колабораціонізму, бо попри кількість робіт на тематику колабораціонізму, погляди сучасного кримінального права на цю проблему залишаються досить суперечливими, поверхневими та несистематизованими.

Мета і завдання дослідження

Метою цієї статті є спроба розтлумачення та дослідження явища колабораціонізму в Україні через призму досить нової норми КК, розгляду наявної судової практики, освітлених в інформаційному просторі ситуацій та статистики вчинених діянь за частинами статті 111-1 КК в українському суспільстві, а також підкреслення недоліків та можливих шляхів вдосконалення цієї норми. Адже з моменту криміналізації діянь, передбачених статтею 111-1 КК, органи досудового розслідування, прокурори й суди дуже часто порізному тлумачать відповідні кримінально-правові явища аналогічного характеру, що призводить як до помилок у кваліфікації, так і до необґрунтованого притягнення до кримінальної відповідальності та призначення покарань за вчинені діяння.

Виклад основного матеріалу

Тематика колабораціонізму та кримінальної відповідальності колабораціоністів наразі є надзвичайно актуальною, особливо у зв'язку з окупацією частини території України та активними бойовими діями в країні. У сучасних наукових дослідженнях термін «колабораціонізм» розкривається як співпраця між населенням окупованих територій та окупаційною владою, яка протистоїть інтересам цього населення або держави, до якої вони належать. У контексті досвіду України, поняття «колабораціонізму» пов'язане зі збройною агресією РФ щодо України, зокрема з анексією Криму та захопленням частини Донеччини та Луганщини у 2014 році. Хоча в Кримінальному кодексі України це поняття було закріплене лише після початку повномасштабного вторгнення, у лютому 2022 року. Наразі Закон України від 03.03.2022 р. № 2108-IX «Про внесення змін до деяких законодавчих актів (щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність)» доповнив статті Кримінального кодексу України двома поняттями – «колабораційна діяльність» та «пособництво державі-агресору», що є чинною нормативною базою для притягнення до відповідальності тих, хто співпрацює з ворогом.

Якщо звертатися до наявної статистики, протягом 10 місяців 2022 року в Україні було зареєстровано 4 053 кримінальних проваджень за фактом колабораціонізму, з яких 620 проваджень уже передано до суду. На кінець 2022 року 99 осіб перебували під вартою. У 2023 році було відкрито понад 5 тисяч кримінальних проваджень за фактом колабораціонізму, за інформацією Офісу генпроку-

рора. Схожа ситуація простежується і на початку 2024 року.

Однак доречно буде зауважити, що законодавство про колабораціонізм потребує вдосконалення, задля забезпечення більш чіткої роботи правоохоронних органів та виключення можливості уникнення відповідальності тих, хто співпрацював з ворогом, а й усунення неконтрольованого поширення застосування таких норм до осіб, що не є суб'єктами цього кримінального правопорушення.

Торкаючись кримінально-правової характеристики колабораціонізму, як різновиду кримінального правопорушення, зазвичай у науковій літературі рекомендується проводити її з урахуванням певних юридичних ознак. Серед них, як зрозуміло, першочергове значення мають умови воєнного стану на всій території України та тимчасову окупацію частини її території. Важливою тут є співпраця громадян України з державою-агресором, що є однією з характерних ознак колабораційної діяльності. Що стосується таких понять, як тимчасова окупація частини території та тимчасово окуповані території України, прямо вказується у частинах 1–7 статті 111-1 Кримінального Кодексу України (далі – КК), що є основою для встановлення кримінальної відповідальності за вчинену колабораційну діяльність.

У цьому контексті варто зауважити, що основоположними нормами регулювання галузі національної безпеки та оборони є Закони України «Про правовий режим воєнного стану» [4] та «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» [5], які, у свою чергу, визначають спеціальні адміністративно-правові режими. Збройна агресія відповідно тлумачиться згідно зі ст. 1 Закону України «Про оборону України» [6]. Окупаційна адміністрація Російської Федерації – це сукупність державних органів та структур Російської Федерації, що відповідають за управління тимчасово окупованими територіями та самопроголошеними органами, контрольованими російською владою, які взяли на себе владні функції на окупованих територіях України, у тому числі органи, організації, підприємства та установи, включаючи судові та правоохоронні органи, нотаріусів та суб'єктів адміністративних послуг (п. 6, ч. 1, ст. 1 Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України») [5].

Доречно зауважити, що проблематика кримінально-правової боротьби з колабораціонізмом в Україні вирішується законодавчим шляхом, в тому числі, згідно із Законом України № 2108-IX «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність». Відповідно до нього, Кримінальний кодекс було доповнено новою статтею 111-1 «Колабораційна діяльність», де було зроблено спробу надати визначення колабораціонізму, його різновидам та кримінальній відповідальності за діяння, які належать до колабораціонізму у всіх можливих напрямках співпраці з окупантом.

Отже, вважаємо доцільним зупинитися на кримінально-правовій характеристиці цього явища саме в порядку ст. 111-1 КК більш детально. родовим об'єктом відповідного кримінального правопорушення, як зрозуміло, є суспільні відносини, пов'язані з охороною основ національної безпеки. Видовим об'єктом є як зовнішня, так і внутрішня безпека України [2]. Основний безпосередній об'єкт включає в себе зовнішню безпеку, суверенітет, територіальну цілісність, недоторканність, обороноздатність, а також державну, економічну та інформаційну безпеку.

Об'єктивна сторона, розглянутого нами кримінального правопорушення, викладена законодавцем досить своєрідно. Крім того, що різні види колабораціонізму викладені законодавцем у різних частинах статті 111-1, більшість з них носить альтернативний характер і полягає в наступному.

По-перше, публічне заперечення здійснення збройної агресії проти України громадянином чи громадянкою України, встановлення та утвердження тимчасової окупації українських територій, публічне висловлювання підтримки збройної агресії проти України, окупації її території, заклики до підтримки агресора, підтримання збройних формувань агресора та окупаційної адміністрації, а також заклики до співпраці з державою-агресором і невизнання держав-

ного суверенітету на тимчасово окупованих територіях громадянином чи громадянкою України (ч.1, ст. 111-1 КК). На практиці (у межах управління Спеціалізованої прокуратури у сфері оборони Офісу Генерального прокурора України) висловлювались думки з приводу того, що публічним прийнято вважати розповсюдження закликів або висловлення заперечення до невизначеного кола осіб, включаючи Інтернет та засоби масової інформації. Наприклад, відповідно до провадження №12022053390000224 особа, користуючись соціальною мережею «Тік-Ток», записала відеозапис, де висловила заперечення здійснення збройної агресії РФ проти України, закликала до підтримки рішень та дій держави-агресора. Надалі особа повністю визнала свою вину у вчиненні розглянутого кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 111-1 КК [7].

На відміну від інших частин статті 111-1 КК, прикладів кримінальних проваджень саме за частиною першою набагато більше ніж за всіма іншими. Отже, вироків по ч. 1 ст. 111-1 КК станом на середину 2023 року було трохи більше ніж 50%, по частині другій – близько 20%, по частині п'ятій – близько 13 %, по частині сьомій – близько 5%. По частинах третій, четвертій та шостій кількість вироків не перевищувала і 5%.

По-друге, добровільне зайняття громадянином чи громадянкою України посади в незаконних органах влади на окупованих територіях, включаючи окупаційну адміністрацію держави-агресора, за винятком посад, що пов'язані з організаційно-розпорядчими чи адміністративно-господарськими функціями (ч. 2, ст. 111-1 КК). Наприклад, відповідно до кримінального провадження №22022230000000075 мешканець Донеччини у 2022 році, перебуваючи на території Херсонської області, був обраний депутатом Станіславської сільської ради та добровільно обійняв посаду головного спеціаліста в незаконному органі окупаційної адміністрації держави-агресора під назвою «Станиславская военно-гражданская администрация Белозерского муниципального округа» з метою узурпації виконання її владних повноважень [7].

По-третє, поширення громадянином чи громадянкою України пропаганди на користь держави-агресора в будь-яких освітніх установах та сприяння впровадженню стандартів освіти цієї держави в українських навчальних закладах (ч.3, ст. 111-1 КК). Наприклад, жінка під час тимчасової окупації Херсонщини у серпні 2022 року, заручившись підтримкою окупаційної влади, очолила один із ліцеїв, після так званого призначення нею була проведена зустріч із працівниками, там вона повідомила про повну підтримку дій і рішень окупаційної адміністрації РФ щодо інтеграції та впровадження стандартів у навчальний процес освітню систему за стандартами освіти держави-агресора. Такі дії жінки були кваліфіковані не лише як колабораціонізм, а і як пособництві державі–агресору (ч. 1 ст. 111-2 КК)

По-четверте, надання громадянином чи громадянкою України матеріальних ресурсів військовим держави-агресора та здійснення господарської діяльності у співпраці з нею (ч. 4, ст. 111-1 КК). Як приклад, мешканець міста Севастополь, який почав свою співпрацю з російською владою ще з 2020 року, у 2023 році, співпрацюючи з окупаційною владою Запорізької області, почав займатися встановленням сигналізацій для так званої прокуратури регіону. На жаль, це не єдиний приклад підприємств Криму, які матеріально підтримують державу-агресора. За даними СБУ, подібні підприємства сплатили до бюджету РФ мільйони рублів саме у вигляді, так званих, зборів та податків.

По-п'яте, добровільне зайняття громадянином чи громадянкою України посади, пов'язаної з виконанням функцій організаційно-розпорядчого або адміністративно-господарського характеру. Публічні заклики до прийняття участі та безпосередня участь у проведенні незаконних виборів або референдумів на відповідних територіях – є одним з різновидів колабораційної діяльності (ч. 5, ст. 111-1 КК). Наприклад, мешканець Херсонщини у вересні 2022 року ходив по домівках місцевих жителів з урною для «голосування» та закликав їх ставити у бюлетені «потрібні» позначки. У такому випадку ідеться про участь у проведенні псевдореферендуму саме з метою підтримки держави-агресора.

По-шосте, організація та проведення громадянином чи громадянкою України

політичних заходів у співпраці з державою-агресором, збройними формуваннями або окупаційною адміністрацією. Здійснення інформаційної діяльності, а саме: створення, збирання, одержання, зберігання, використання, поширення відповідної інформації задля підтримки держави-агресора та нав'язування безкарності такої збройної агресії проти України. Організація та проведення громадянином чи громадянкою України політичних заходів, таких як з'їзди, збори, мітинги, демонстрації, конференції та інші, з метою підтримки держави-агресора, а також активна участь у них (за відсутності ознак ст. 111 КК) (ч.6, ст. 111-1 КК). Наприклад, організація жителькою міста Ізюм адресної розсилки пропагандистських газет та роздачі російських видань у будівлі окупованої пошти. Також за інформацією СБУ жінка здійснювала спроби ввести в обіг поштові марки та конверти із символікою країни-агресора, та після деокупації міста намагалась уникнути правосуддя, імітуючи аполітичність. Нині ця жінка була повідомлена про підозру не лише за ч. 6 ст. 111-1 КК, а і за ч. 5 ст. 27 та ч. 2 ст. 28.

По-сьоме, добровільне зайняття громадянином чи громадянкою України посад у судових або правоохоронних органах, створених державою-агресором, а також участь у незаконних збройних або воєнізованих формуваннях цієї держави або надання їм допомоги у веденні бойових дій проти України (ч.7, ст. 111-1 КК). Наприклад, мешканець Донецьку, у 2023 році погодився на пропозицію представників держави-агресора добровільно обійняти посаду викладача в незаконному правоохоронному органу, створеному на тимчасово окупованій території у так званому «Донецком филиале Волгоградской академии МВД Российской Федерации». Надавши добровільну згоду на виконання функцій працівника Правоохоронного органу в незаконно створеному правоохоронному органі, офіційно прийняв «Присягу сотрудника органов внутрених дел», інформуючи суспільство про свою діяльність та зайняття посади викладача в установи вищої освіти, у результаті чого обґрунтовано отримав підозру у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 7 ст. 111-1 КК України.

У свою чергу, вочевидь, суб'єкт кримінального правопорушення може бути як загальним (відповідно до ч.ч. 4 та 6 ст. 111-1 КК), так і спеціальним – громадяни України (відповідно до ч.ч. 1-3, 5 та 7 ст. 111-1 КК).

Для суб'єктивної сторони колабораційної діяльності характерною є вина у формі прямого умислу. Це означає, що особа усвідомлює суспільно небезпечний характер свого діяння, який є небезпечним для зовнішньої та внутрішньої безпеки України й бажає його вчинити.

Мотиви колабораційної діяльності можуть бути різноманітні: особиста вигода, бажання помсти, прагнення полегшити виїзд на постійне місце проживання до іншої країни тощо.

Зазначено, що в науці існує думка, з приводу того що колабораціонізм може виявлятися не тільки в активній, а і в пасивній формі поведінки особи. Наприклад, у пасивній формі поведінки – коли населення виконує накази окупантів без спротиву (добровільно), та активній – коли населення активно співпрацює з окупантами, включаючи участь у політичних, економічних та військових діях [8, с. 113].

Як відомо, на початку війни були випадки добровільного вступу громадян України до російської армії, що є активним колабораціонізмом. Крім того, до пасивного колабораціонізму, на практиці, іноді відносять і неохочість боротись з окупантом або ж пасивність у відношенні до підтримки української армії та оборони українських територій.

Але ця теза, на наш погляд, викликає певні сумніви, які потребують додаткового теоретичного дослідження.

Зауважимо, що наразі колабораціонізм в Україні не має настільки значущого масштабу, як, наприклад, за часів Другої світової війни у Франції. Велика частина народу України підтримує ЗСУ та бореться проти агресії країни-окупанта, що перш за все свідчить про національну єдність та патріотизм українців. Але хоча й значна більшість українців є патріотами своєї країни, на жаль, колабораціонізм є поширеним явищем у нашій державі. Наприклад, анексія Криму та створення так званих «ЛНР» та «ДНР» на окупованих територіях є прикладами колабораційної

співпраці з РФ, бо ці нелегітимні утворення були створені через залучених російськими спецслужбами місцевих [9, с. 59]. Також були непоодинокі випадки, коли місцеві політики надавали допомогу окупантам, виступаючи на їх підтримку та співпрацюючи з окупаційною владою «ЛНР» та «ДНР». Крім того, були інциденти, коли колаборанти надавали інформаційну підтримку, переправляли зброю та бойовиків через кордон, що напряму загрожувало національній безпеці та суверенітету України.

На нашу думку, наявність кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність є важливим засобом боротьби з відповідними негативними для держави та суспільства явищами. Однак, вочевидь, існують проблеми як з встановленням фактів колаборації на практиці, так і зі доведенням вини суб'єктів щодо їх притягнення до кримінальної відповідальності.

Висновки

Підсумрвуючи, на наш погляд, необхідно і надалі вдосконалювати норму, яка стосується відповідальності за колабораціонізм, за можливістю сприяти практиці їх застосування, у тому числі через надання роз'яснень пленумом Верховного Суду України та висновками об'єднаної палати ККС з приводу тлумачень окремих положень статті 111-1 КК. Така потреба вдосконалення також зумовлена проблемою необхідності відмежування колабораційної діяльності від інших однорідних з ним кримінальних правопорушень. Адже з моменту криміналізації діянь, передбачених статтею 111-1, КК органи досудового розслідування, прокурори й суди дуже часто по-різному тлумачать відповідні кримінально-правові явища аналогічного характеру, що призводить як до помилок у кваліфікації, так і до необґрунтованого притягнення до кримінальної відповідальності та призначення покарань за вчинені діяння. Саме тому дослідження цієї проблеми, на наш погляд, є надважливим кроком для якнайшвидшого поліпшення ситуації в правозастосовчій діяльності та забезпечення національної безпеки України.

Література

1. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність» від 03.03.2022, № 2108-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2108-20#Text

2. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001, № 2341-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text

3. Зінченко І. О., Шевченко Є. В. Сучасні погляди на праворозуміння в контексті апгрейду кримінального законодавства України // Економічна теорія та право – 2022. -№ 1. – с. 85-98

4. Закон України «Про правовий режим воєнного стану» від 19.10.2023, № 389-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text

5. Закон України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» від 30.01.2024, № 1207-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-18#Text

6. Закону України «Про оборону України» від 03.03.2024, № 1932-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12#Text

7. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/

8. Shaikan A., & Shaikan V. Collaborationism and Complicity in the History of Mankind Refl ected in Scholars and Writers Works. Scientifi c Journal of Polonia University. 2018. № 30 (5). p. C. 107-113.

9. Чальцева О. Категорія «Колабораціонізм» як багатокомпонентний наратив в умовах війни. Політичне життя «Наукові рефлексії війни». 2022. С. 56-60.

10. «Про практику розгляду судами кримінальних справ про злочини, вчинені стійкими злочинними об'єднаннями»: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 23.12.2005, № 13. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0013700-05#Text

11. Письменський Є. Колабораціонізм як суспільно-політичне явище в сучасній Україні (кримінально-правові аспекти): наук. нарис Сєвєродонецьк : Румянцева Г. В., 2020. 120 с.

ЮРИДИЧНА ПРИРОДА ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД ВІДБУВАННЯ ПОКАРАННЯ З ВИПРОБУВАННЯМ ЯК ПРОЯВ УМОВНОГО НЕЗАСТОСУВАННЯ ПОКАРАННЯ ДО НЕПОВНОЛІТНІХ

БІСЮК Олена Сергіївна - к.ю.н., доц., директор Навчально-наукового інституту міжнародних відносин та права ПЗВО «КИЇВСЬКИЙ МІЖНАРОДНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»

ORCID ID: 0000-0002-1570-2721

СЕРБІНА Аніта Сергіївна - здобувач вищої освіти другого (магістерського) рівня Навчально-наукового інституту міжнародних відносин та права ПЗВО «КИЇВСЬКИЙ МІЖНАРОДНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»

ORCID ID: 0009-0000-9728-8669

УДК 343.28

DOI: https://doi.org/10.32782/ep.2024.2.17

У статті досліджується юридична природа та комплексні аспекти процедури звільнення від відбування покарання з випробуванням для неповнолітніх. Проблема кримінально-протиправної діяльності серед неповнолітніх є актуальною на глобальному рівні, вимагає уваги та дієвих заходів для профілактики та протидії цьому явищу. Стаття підкреслює необхідність того, щоб Україна, враховуючи свою стрімку інтеграцію в міжнародну спільноту, могла забезпечити відповідність внутрішнього законодавства міжнародним нормам. Гуманізація кримінально-правових покарань є ключовою тенденцією, яка має визнання на міжнародному рівні, і її впровадження в українське законодавство стає стратегічною метою. Визначаються ключові аспекти, що враховуються при вирішенні питань кримінальної відповідальності для цієї категорії осіб. Отримані результати можуть бути враховані при розробці та впровадженні стратегій протидії кримінальної активності серед неповнолітніх, забезпечуючи ефективне використання звільнення від відбування покарання з випробуванням з урахуванням їхніх особливостей та потреб. Зазначається, що цей підхід базується на основних положеннях кримінально-правової політики, де особливий підхід до правового статусу неповнолітніх враховується при вирішенні питань їхньої кримінальної відповідальності. Стаття висвітлює пріоритети цього підходу та його відповідність вимогам міжнародно-правових актів та Конституції України.

Ключові слова: правове регулювання, кримінальна відповідальність неповнолітніх, законодавство зарубіжних країн, звільнення від відбування покарання з випробуванням.

Актуальність теми дослідження

Кримінально-протиправна діяльність неповнолітніх є однією з найбільш актуальних проблем сучасного суспільства, її частка в загальній структурі кримінально-протиправної діяльності є стабільно високою; не зменшується і суспільна небезпечність діянь, що вчиняються неповнолітніми. Покарання є одним із способів реакції суспільства на протиправну поведінку неповнолітніх. Проте при вирішенні питань відповідальності за скоєні кримінальні правопорушення неповнолітніх важливо враховувати, що, навіть будучи об'єктом кримінального правопорушення, неповнолітні мають підвищений правовий захист через свій вік. Більшість міжнародно-правових документів, що регулюють правовий статус таких осіб, враховують цей фактор. Це зумовлює особливу побудову системи поводження з неповнолітніми правопорушниками та наявність у ній специфічних засобів впливу на осіб зазначеної категорії.

Кримінальна відповідальність неповнолітніх і практика призначення їм покарання реалізуються завдяки застосуванню основних положень кримінально-правової політики України в цій сфері, яка формується на основі особливого підходу до реалізації кримінальної відповідальності зазначеної категорії правопорушників. Аналіз сучасного стану національної та світової кримінальної політики свідчить, що її ключовою рисою є гуманізація кримінально-правових санкцій. Пріоритетами цієї діяльності є докорінна зміна чинних кримінальних правовідносин та їх врегулювання відповідно до вимог міжнародно-правових актів і Конституції України.

Аналіз досліджень і публікацій щодо обраної тематики

У своїх дослідженнях проблемам звільнення від відбування покарання з випробуванням приділяли увагу такі вчені, як М.І. Бажанов, Ю.В. Баулін, А.А. Музика, О.М. Костенко, В.А. Ломако, Г.М. Міньковський, А.В. Савченко, С.В. Сахнюк, В.В. Скибицький, Ю.М. Ткачевський, Є.В. Фесенко та інші.

Разом з тим, на сучасному етапі в теорії кримінального права окремі аспекти звільнення від відбування покарання з випробуванням неповнолітніх так і залишаються дискусійними. До таких проблем слід віднести: визначення юридичної природи такого звільнення, моментів початку та закінчення іспитового строку, можливості застосування додаткових покарань тощо.

Метою статті є висвітлення проблемних питань юридичної природи звільнення від відбування покарання з випробуванням неповнолітніх і вироблення на основі порівняльно-правового аналізу законодавства деяких зарубіжних країн пропозицій щодо вдосконалення норм кримінального законодавства.

Основний зміст дослідження

Поряд із загальними положеннями, що належать до питань кримінальної відповідальності осіб, які вчинили кримінальні правопорушення, Кримінальний кодекс України (далі – КК України) [6] доцільно акумулює норми, присвячені відповідальності неповнолітніх, у спеціальному розділі XV КК України «Особливості кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх», що стосуються: звільнення неповнолітніх від кримінальної відповідальності (ст. 97, ч. 2 ст. 106); видів покарань, що застосовуються до неповнолітніх (ст. ст. 98–102); призначення покарання (ст. 103); звільнення від покарання та його відбування (ст. ст. 104–107); погашення і зняття судимості (ст. 108). Це обумовлено особливостями фізичного, морального, культурного і духовного розвитку специфічної категорії населення – неповнолітніх.

Установлюючи ці особливості, законодавець виходив з психологічної характеристики цього віку – нестійкості психічних процесів, відсутності достатнього життєвого досвіду, знань і навичок, соціальної поведінки. Зазначені особливості не протиставляються загальним інститутам відповідальності та покарання, а деталізують щодо неповнолітніх зміст і межі загальних інститутів, виходячи з реальних особистих особливостей неповнолітніх. Законодавець визнає, що неповнолітній – це особливий правопорушник, який потребує не лише примусового впливу, але і захисту з боку суспільства та держави. У зв'язку з цим кримінальна відповідальність неповнолітніх, особливо у формі покарання, коригується низкою спеціальних норм. Саме щодо них в міжнародно-правових документах універсального характеру (п.17.1., 19.1. Пекінських правил [11], ст.37 Конвенції про права дитини [1]) особливо наголошується про вжиття попередньо всіх можливих заходів впливу, щоб не допустити передчасне застосування кримінального покарання, особливо у виді позбавлення волі.

Перша за все, видається необхідним звернутись до ретроспективного аналізу цього питання. Так, у КК України 1960 р. не було передбачено особливостей звільнення від відбування покарання з випробуванням неповнолітніх правопорушників. При вирішенні питання про умовне незастосування покарання, суд застосовував загальні статті, що передбачали умовне засудження (ст.45 КК України 1960 р.) або ж відстрочку виконання вироку (ст.46[1] КК України 1960 р.).

Щоправда, законодавець намагався встановити певні особливості застосування таких видів звільнення від покарання, інші, хоч і не були ним спеціально обумовлені, проте випливали з правового положення неповнолітніх.

Так, зокрема, було передбачено, що контроль за поведінкою умовно засуджених та засуджених з відстрочкою виконання вироку здійснювався органами внутрішніх справ, а щодо неповнолітніх – також комісіями в справах неповнолітніх. Незважаючи на те, що останні були ліквідовані ще у 1994 р. [12], це положення існувало в КК 1960 р. до втрати ним чинності. Таким чином, особливості контролю щодо неповнолітніх полягали в тому, що його виконання було покладено на неіснуючий орган. Формально контроль за такими неповнолітніми покладався тільки на органи внутрішніх справ.

У ст.45 КК 1960 р. зазначалося, що при наявності клопотання громадських організацій або трудового колективу, суд міг передати умовно засудженого цим організаціям або колективу для перевиховання і виправлення. Крім того, суд з власної ініціативи міг покласти на певний трудовий колектив або особу, за їх згодою, обов'язок по нагляду за умовно засудженим та проведенню з ним виховної роботи.

Аналізуючи ці положення щодо неповнолітніх, треба зазначити, що за сучасних умов загального безробіття, неповнолітні, як правило, не працюють, крім того, за загальним правилом, до 16-річного віку вони і не повинні працювати, оскільки зобов'язані отримати загальну середню освіту, яка в Україні є обов'язковою. Отже, щодо неповнолітніх дуже не часто могло мати місце клопотання трудового колективу про умовне засудження. З тих же причин суд не завжди міг з власної ініціативи передати неповнолітнього трудовому колективу.

Залишалася можливість передавати таких неповнолітніх громадським організаціям або ж окремим громадянам за їх згодою. На сьогодні важко сказати, які громадські організації можуть заявити таке клопотання, або ж хто з громадян погодиться взяти на себе обов'язок по нагляду за неповнолітнім. Крім того, закон не передбачав механізму проведення такої виховної роботи. За таких обставин контроль за їх поведінкою в кращому випадку здійснювали батьки.

КК 1960 р. не встановлював і особливостей застосування до неповнолітніх відстрочки виконання вироку. Проте знову ж таки ці особливості випливали з їх правового положення.

Так, зокрема, протягом відстрочки виконання вироку було передбачено можливість покладення на засудженого певних обов'язків, виконання яких було однією з умов остаточного звільнення. Варто зазначити, що виконання окремих обов'язків неповнолітніми мало певні особливості.

Наприклад, зобов'язати неповнолітнього усунути заподіяну шкоду суд міг лише в тих випадках, коли в нього були дані про те, що неповнолітній досяг 15-річного віку і має майно або заробіток (такі обмеження випливали із ст.11 КК України 1960 р.).

Взагалі така позиція законодавця, коли він формально відмовився передбачати особливості застосування відстрочки виконання вироку до неповнолітніх, викликала здивування, адже ст.46[1] КК України 1960 р. початково, з моменту її прийняття, стосувалася тільки неповнолітніх. І називалась вона "Відстрочка виконання вироку неповнолітньому". Суд міг відстрочити виконання вироку на строк від 6 місяців до 2 років [14]. Щодо дорослих, відстрочку виконання вироку могли застосовувати відповідно до ст.46 КК України 1960 р. лише до військовослужбовця або військовозобов'язаного у воєнний час. Проте вже Указом Президії Верховної Ради УРСР від 12 січня 1983 р. дія цієї статті була поширена і на дорослих [13].

Ці зміни, з одного боку, можна розглядати як гуманізацію кримінального законодавства, оскільки було розширено коло осіб, щодо яких стало можливим застосування відстрочки виконання вироку. Проте, з іншого боку, щодо неповнолітніх вони мали інші наслідки. Адже неповнолітні втратили пільгові строки відстрочки.

Взагалі наявність двох видів умовного незастосування покарання, передбачених ст.45 та ст.46[1] КК України 1960 р., неоднозначно оцінювалася вченими. У літературі неодноразово вказувалось на те, що відстрочка ви-

конання вироку – це в принципі таке ж саме умовне засудження [10, с.5].

По-різному вирішується це питання і зарубіжними законодавцями. Так, КК Республіки Болгарія в ст.66-69а встановлює лише умовне засудження [4]. КК Франції в ст.ст.132-30 – 132-70 не тільки передбачає одночасно і умовне засудження, і відстрочку виконання вироку, але і крім того, встановлює по три різні форми їх застосування [7]. У ст.ст.6-9 КК Швеції розміщено по суті два види умовного засудження [9].

Проте переважна більшість зарубіжних законодавців відмовляються від одночасного існування двох подібних по своїй суті видів умовного незастосування покарання. Вони йдуть шляхом створення одного виду такого звільнення, який об'єднує в собі елементи як умовного засудження, так і відстрочки виконання вироку. Зокрема, Звід законів США (§3563 Розділу 18) [17, с.81-83], КК Іспанії (ст. ст.80-87) [3], Кримінальний закон Латвійської Республіки (ст.55) [2], КК Республіки Польщі (ст.ст.69-75) [5], КК ФРН (§56-56g) [17, с.270-273], КК Швейцарії (ст.ст.41, 96) [8], КК Японії (ст.ст.25-27) [17, с.333-336] передбачають модифікований вид умовного засудження, коли на засудженого в період іспитового строку покладаються певні обов'язки, виконання яких є однією з умов його остаточного звільнення. Разом з тим по своїй суті цей вид звільнення є ніщо інше як умовне засудження, оскільки засуджений після закінчення іспитового строку автоматично звільняється від призначеного йому покарання.

Якщо об'єднання цих двох видів умовного звільнення від покарання підтримується більшістю вчених, то таке автоматичне остаточне звільнення засудженого від призначеного покарання викликає небезпідставні заперечення.

Так, зокрема, Н.І. Сірий пропонує в такому випадку зберегти судовий порядок припинення умовного звільнення від відбування покарання. Мова йде про те, що оскільки до поведінки таких осіб закон висуває певні вимоги (ставить умови звільнення), то логічно, щоб був встановлений і судовий порядок їх перевірки. В іншому випадку, без такої перевірки, це звільнення, як звільнення від відбування покарання під умовою, не отримує логічного закінчення, завершеності [18, с.265].

У новому (чинному) КК України законодавець підтримує ці пропозиції, відмовляючись передбачати два подібні за своєю правовою природою види умовного незастосування покарання. При цьому, на відміну від розглянутих зарубіжних законодавств, він зберігає по суті відстрочку виконання вироку. Щоправда, цей інститут тепер називається інакше – "Звільнення від відбування покарання з випробуванням" (ст.75, 104). Свого часу про об'єднання умовного засудження та відстрочки виконання вироку саме під такою назвою зазначав В.А. Ломако [10, с.17].

У ст.75-78 КК України встановлені загальні правила щодо цього виду звільнення від відбування покарання. У ст.104 КК передбачено особливості його застосування щодо неповнолітніх. Тим самим законодавець ще раз наголошує на необхідності диференціації кримінальної відповідальності щодо неповнолітніх. І в цьому відношенні КК України 2001 р. є більш прогресивним, ніж КК України 1960 р.

Застосовуючи звільнення від відбування покарання з випробуванням, суд відповідно до ст.75 КК України встановлює іспитовий строк тривалістю від одного до трьох років. Проте в ст.104 КК щодо неповнолітніх максимальний строк випробування скорочено на один рік, тобто від одного до двох років. Скорочені строки випробування для неповнолітніх встановлені і в окремих зарубіжних державах, зокрема, в КК Республіки Болгарія (ст.69), КК Швейцарії (ст.96) [4; 8]. Проте в інших розглянутих нами державах, таке скорочення не допускається. Крім того, КК Республіки Польщі, навпаки, для осіб молодіжного віку передбачає встановлення більш тривалого строку випробування, ніж для дорослих злочинців (ст.70, §2) [5]. На наш погляд, більш правильною є позиція тих законодавців, які скорочують такі строки для неповнолітніх. Справа в тому, що неповнолітні здатні до більш швидкого виправлення. З огляду на це хоча б максимальний строк випробування повинен бути більш коротким, ніж у дорослих.

У ст.78 КК України встановлено, що після закінчення іспитового строку, засуджений, який виконав покладені на нього обов'язки та не вчинив нового кримінального право-

порушення, звільняється судом від призначеного йому покарання. Якщо засуджений не виконує покладені на нього обов'язки або систематично вчиняє правопорушення, котрі потягли за собою адміністративні стягнення, і свідчать про його небажання стати на шлях виправлення, суд направляє засудженого для відбування призначеного покарання.

КК 1960 р. передбачав ознаку систематичності порушень для скасування лише умовного засудження. При відстрочці виконання вироку достатньо було і одного порушення. Чинний КК України передбачає, що такі порушення повинні тягнути за собою застосування тільки заходів адміністративного стягнення. При цьому вважається, що не будь-які, навіть систематичні порушення можуть свідчити про небажання засудженого стати на шлях виправлення. Крім того, чинним КК не передбачено обов'язкового призначення штрафу в цих випадках.

Наведені порівняння КК 2001 р. та КК 1960 р. свідчать про гуманізацію цього виду умовного незастосування покарання. Проте незважаючи на прогресивний підхід до цього виду звільнення, ми вважаємо, що окремі положення чинного КК України потребують суттєвих доповнень.

По-перше, відповідно до ст.78 КК України засуджений, який виконав покладені на нього обов'язки та не вчинив нового кримінального правопорушення, звільняється судом від призначеного йому покарання. Таким чином, вирішуючи питання про остаточне звільнення, суд не повинен брати до уваги загальну поведінку засудженого в період випробування. КК 1960 р. у ст.46[1] остаточне звільнення засудженого від покарання пов'язував і з його загальною поведінкою, ставленням до праці або навчання. Очевидно відсутність такої вказівки у ст.78 КК України є упущенням законодавця. На доказ цього свідчить те, що такий пільговий вид цього звільнення, що застосовується відповідно до ст.79 КК України до вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до семи років, пов'язує остаточне звільнення з їх поведінкою в період випробування. Необхідність доповнення КК України таким положенням обумовлюється ще і тим, що, за загальним правилом, неповнолітні притягуються до адміністративної відповідальності з 16-річного віку. Таким чином, навіть у випадку систематичних правопорушень щодо неповнолітніх, молодших за 16-річний вік, таке звільнення не може бути скасоване. І в загальному така поведінка неповнолітнього не вплине на подальше вирішення питання про його остаточне звільнення від покарання.

По-друге, мова йде про включення до КК України положень, які б дозволяли суду активно впливати на засудженого в період випробування. Про те, що такі положення забезпечать більш індивідуалізований підхід до засуджених, уже зазначалось у літературі [18, с.267].

Крім того, такі положення передбачають більшість КК зарубіжних держав. Зокрема, у період випробувального строку до засудженого може бути застосоване попередження (ст.ст.41, 96 КК Швейцарії, ст.ст.6-9 КК Швеції), продовження чи скорочення строку випробування (ст.14f КК Голландії, §3563-3565, Розділу 18 Зводу законів США, ст.ст.80-87 КК Іспанії, ст.55 Кримінального закону Латвійської Республіки, §56-56g КК ФРН, ст.ст.41, 96 КК Швейцарії), доповнення чи скорочення покладених обов'язків (ст.14f КК Голландії, §3563-3565, Розділу 18 Зводу законів США, ст.ст.80-87 КК Іспанії, ст.55 Кримінального закону Латвійської Республіки, §56-56g КК ФРН, ст.ст.41, 96 КК Швейцарії) [8; 9; 17; 3; 2].

Видається доцільним запозичити і в чинний КК України аналогічні можливості суду. Встановити, що у випадку невиконання засудженим, до якого було застосоване звільнення з випробуванням, покладених на нього обов'язків або вчинення правопорушення, що потягнуло застосування заходів адміністративного стягнення (для неповнолітніх, що не досягли віку адміністративної відповідальності – діяння, що підпадає під ознаки адміністративного правопорушення), суд може постановити про продовження строку випробування. Крім того, в таких випадках може бути вирішено питання про призначення додаткових обов'язків.

У випадку систематичного невиконання покладених на засудженого обов'язків або систематичного вчинення правопорушень,

що потягнули застосування заходів адміністративного стягнення (для неповнолітніх, що не досягли віку адміністративної відповідальності – систематичних діянь, які підпадають під ознаки адміністративних правопорушень) і свідчать про небажання засудженого стати на шлях виправлення, суд може направити засудженого для відбуття призначеного йому покарання.

Не досить вдалою є позиція КК України, коли встановлено скасування цього виду звільнення від покарання у випадку вчинення будь-якого нового кримінального правопорушення. Більш правильно вирішується така ситуація, зокрема, у КК Швеції (ст.1), КК Франції (ст.ст.132-38, 132-47 – 132-48), КК ФРН (§56-56g), КК Японії (ст.ст.26-26-III), КК Республіки Польщі (ст.75), КК Республіки Болгарія (ст.68), де передбачено, що вчинення нового злочину не завжди є безумовною підставою скасування цього виду звільнення [9;7; 5; 4].

Дійсно, вчинення нового кримінального правопорушення, а саме кримінального проступку, тим більше, коли він вчинений неповнолітнім, не завжди свідчить про небажання засудженого стати на шлях виправлення. До речі, саме на цьому наголошує і КК Республіки Болгарія, коли тільки щодо неповнолітніх зазначає, що вчинення нового злочину під час випробувального строку, не є безумовною підставою для скасування цього виду звільнення [4]. Таким чином, доцільно було б в ст.104 КК України встановити положення, що у випадку вчинення неповнолітнім під час іспитового строку нового кримінального проступку, питання про збереження чи скасування цього виду звільнення буде вирішуватися судом.

Саме такі доповнення будуть гарантувати максимально індивідуалізований підхід до засуджених, такий необхідний для неповнолітніх правопорушників. Тим більше, такий підхід є більш логічним, оскільки передбачає своєрідну градацію порушень та відповідні в кожному випадку заходи впливу на них.

Розглядувана нами проблема має й інший бік. Якщо визнається, що можуть бути випадки, коли доцільно скасувати таке звільнення до закінчення іспитового строку і направити засудженого для відбуття покарання. То цілком можливі випадки, коли до закінчення цього строку буде встановлено, що засуджений виправився. У такому випадку збереження строку випробування втрачає сенс.

Отже, логіка речей та елементарні уявлення про справедливість вимагають, щоб і засуджений мав право вимагати дострокового скасування цього звільнення. Доцільність введення таких змін послідовно доводилась В.В. Скибицьким [16, с.47]. Таку можливість передбачають, зокрема, Звід законів США (§3563-3565 Розділу 18), КК Швейцарії (ст. ст.41, 96) [17; 8].

На нашу думку, таке дострокове скасування звільнення з випробуванням можливе лише після закінчення половини максимального строку випробування, передбаченого законом. Отже, неповнолітні у всякому разі будуть знаходитись під контролем не менше одного року. Такий річний строк видається оптимальним мінімальним терміном, протягом якого неповнолітній зможе довести своє виправлення.

Перша редакція проєкту КК України передбачала, що неповнолітній може бути звільнений від відбування покарання з випробуванням у разі його засудження і до виправних робіт (ст.98). Проте не зрозуміло, чому остаточна редакція передбачає таку можливість лише щодо неповнолітнього, засудженого до позбавлення волі?

КК України 1960 р. передбачав можливість застосування відстрочки виконання вироку лише у випадку засудження до позбавлення волі. Новий КК України розширює цей перелік покарань, і це необхідно сприймати як позитивне явище гуманізації кримінального законодавства. Проте з огляду на це, тим більше дивно, що неповнолітні опиняються в гіршому положенні, ніж дорослі.

Очевидно, пояснюється це тим, що для неповнолітніх встановлено пільговий режим виправних робіт. Але і це не може бути перешкодою для застосування до них у цьому випадку звільнення з випробуванням, оскільки саме щодо неповнолітніх законодавець повинен передбачати більш широкі можливості застосування різноманітних форм звільнення від реального відбування покарання.

Важливим елементом розглядуваного виду звільнення є контроль за засудженими.

Адже саме від висновків контролюючих органів повинно залежати питання про зміну умов випробування, а також про остаточне звільнення. У зарубіжних державах, КК яких передбачають інститут пробації (умовного незастосування покарання), вагоме місце відводиться саме такому контролю. Достатньо буде сказати, що, зокрема, КК Швейцарії вимагає, щоб такий контроль здійснювався, по можливості непомітно для особи, щоб не ускладнювати її життя (ст.47) [8]. КК ФРН зазначає, що особа, яка здійснює такий контроль, допомагає та опікає засудженого (§56d) [17, с.272]. Особлива увага при цьому звертається на неповнолітніх правопорушників. Так, КК Республіки Польщі передбачає можливість встановлення нагляду за засудженим, але щодо осіб молодіжного віку встановлення такого нагляду є обов'язковим (ст.73) [5].

У ч.4 ст.76 КК України передбачено, що нагляд за особами, звільненими від відбування покарання з випробуванням, здійснюється уповноваженим органом з питань пробації за місцем проживання, роботи або навчання засудженого, а щодо засуджених військовослужбовців – командирами військових частин. Якщо КК України 1960 р. мав певні недоліки, у цьому відношенні, але він хоч давав можливість зробити висновок, що законодавець вважає, що такий контроль щодо неповнолітніх повинен мати особливості. Чинним КК України таких особливостей не передбачено. Встановлено лише, що у разі звільнення неповнолітнього від відбування покарання з випробуванням, суд може покласти на окрему особу, за її згодою або на її прохання, обов'язок щодо нагляду за засудженим та проведення з ним виховної роботи (ст.104).

Взагалі положення про громадський контроль та контроль з боку сторонніх фізичних осіб необхідно вважати анахронізмом, що стійко вкорінився у кримінальному законодавстві ще з радянських часів. Саме тоді важливим була не ефективність контролю, не його якість, а формальна ознака – його наявність. Ефективність контролю в такому випадку в повній мірі залежала від особистих якостей конкретної особи. Не було правового поля, яке б гарантувало права контролюючої особи та відповідні обов'язки підконтрольного неповнолітнього.

Ефективність контролю повинна забезпечуватись, у першу чергу, професійним підходом. А такий підхід можуть гарантувати лише спеціалізовані органи. Практично у всіх зарубіжних державах такий контроль покладається на спеціальні органи. Так, КК Республіки Болгарія покладає обов'язок по забезпеченню такого контролю щодо неповнолітніх на Комісію по боротьбі з антисуспільними проявами малолітніх та неповнолітніх (ч.3 ст.67) [4]; Звід законів США (§3563 Розділу 18) та КК Франції (ст.132-44) покладають це на агента по пробації [7]; КК Іспанії – на Адміністративну службу (ст.83) [3]; КК Швеції – на Спостережну Раду (ст.5) [9].

На сьогодні в Україні також є можливість забезпечити професійність такого контролю у всякому разі щодо неповнолітніх, адже відповідно до закону України "Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей" створені та функціонують служби у справах неповнолітніх [15]. Основне навантаження по проведенню виховної роботи з такими неповнолітніми повинно бути покладено саме на ці служби. З огляду на те, що ці служби діють досить довгий період, видається дивним, що законодавець ніби не помічає їх, а особливістю контролю за неповнолітніми встановлює те, що він може здійснюватися сторонніми особами.

Щоправда, цю прогалину в КК України законодавець усуває в КПК України, де в ч.2 ст.535 передбачає, що суд направляє копію вироку, яким неповнолітнього було звільнено від покарання з випробуванням, відповідному органу чи установі, на які покладено обов'язок виконати судове рішення [19].

Таким чином, видається доцільним виключити положення про можливість покладення обов'язку на окрему особу для нагляду та проведення виховної роботи за неповнолітнім. Натомість передбачити саме в КК України, що контроль за такими неповнолітніми здійснюють, крім органів виконання покарань, також служби в справах неповнолітніх, які мають право звернутись до суду в необхідних випадках для скасування звільнення з випробуванням або для продовження строку випробування чи встановлення додаткових обов'язків. Крім того, ці служби в кожному випадку повинні брати участь у

розгляді справи після закінчення іспитового строку і допомагати суду вирішити питання про остаточне звільнення або про направлення неповнолітнього для відбування покарання.

Вище ми зазначали, що, на жаль, на сьогодні ці служби не функціонують у тому обсязі, який би повинен бути. Тому знову ж таки законодавець міг би передбачити, що допомогу у проведенні такого контролю можуть надавати за рішенням суду також і інші спеціальні органи, у сферу яких входить профілактика негативних явищ у середовищі неповнолітніх. Такими органами є, зокрема, центри соціальних служб.

Видається також доцільним доповнити перелік обов'язків, що можуть бути покладені судом на неповнолітнього. Адже загальний їх перелік, який передбачений у ст.76 КК України, не враховує особливостей неповнолітніх і не дає можливості посилити індивідуальну роботу з такими засудженими. У зв'язку з цим необхідно розширити цей перелік.

Запропоновані нами доповнення до КК України, зроблені з урахуванням власного та зарубіжного досвіду, про удосконалення під час іспитового строку індивідуальної роботи з неповнолітніми засудженими, наповнення її організованими заняттями, забезпечення професійного контролю, будуть повністю відповідати вимогам, які поставлені до такого виду звільнення з урахуванням викликів сьогодення.

Висновки

Проведене дослідження дало змогу встановити, що звільнення від відбування покарання з випробуванням осіб, що вчинили кримінальне правопорушення у неповнолітньому віці, є спеціальним видом звільнення від відбування покарання з випробуванням, що структурно належить до інституту звільнення від відбування покарання. Цілі кримінального покарання щодо виправлення засуджених-неповнолітніх можуть досягатися в повному обсязі, але в особливий спосіб – опосередковано. Це обумовлюється тим, що в цьому разі реального виконання покарання щодо неповнолітнього немає місця (прояв умовного незастосування покарання до неповнолітніх), а названі цілі досягаються за рахунок психологічного впливу погрози застосування покарання, перебуванням неповнолітнього під режимом випробування, гласністю призначення покарання та його невідворотністю. У статті автори розкривають особливості юридичної природи звільнення від відбування покарання з випробуванням для неповнолітніх, а також аналізує пріоритети гуманізації кримінально-правових покарань. Під підставами звільнення від відбування покарання з випробуванням неповнолітніх слід розуміти об'єктивно існуючі фактори, які переконливо свідчать про те, що особа, яка звільняється від відбування покарання, не становить суспільної небезпеки і здатна виправитись без реального застосування до неї призначеного судом покарання. Це обумовлюється тим, що звільнення від відбування покарання з випробуванням застосовується до конкретної особи, тобто відправною точкою для підстав застосування такого звільнення є саме особа винного і саме суспільна небезпечність такої особи й здатність її виправлення без реального застосування покарання. Робота дозволяє зробити висновок, що впровадження звільнення від відбування покарання з випробуванням для неповнолітніх має юридичну обґрунтованість та відповідає гуманізованому підходу до цієї категорії правопорушників у кримінальному правосудді.

Література

1. Конвенція про права дитини. Конвенцію ратифіковано Постановою ВР № 789-XII від 27.02.91р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text

2. Кримінальний закон Латвійської Республіки. URL: https://legalns.com/download/books/cons/latvia.pdf

3. Кримінальний кодекс Іспанії. URL: https://legalns.com/download/books/cons/spain.pdf

4. Кримінальний кодекс Республіки Болгарія. URL: https://www.wipo.int/wipolex/ru/text/586868

5. Кримінальний кодекс Республіки Польщі. URL: https://legalns.com/download/books/cons/poland.pdf

6. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III (із змінами та доповненнями). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text

7. Кримінальний кодекс Франції. URL: https://yurist-online.org/publ/zarubezhnoe_zakonodatelstvo_zarubizhne_zakonodavstvo/kriminalnij_kodeks_franciji_ugolovnyj_kodeks_francii/12-1-0-82

8. Кримінальний кодекс Швейцарії від 21.12.1937 р. (станом на 1.07.2020 р.) URL: https://www.wipo.int/wipolex/ru/legislation/details/20007

9. Кримінальний кодекс Швеції. URL: https://legalns.com/download/books/cons/sweden.pdf

10. Ломако В.А. Відстрочення виконання покарання: Навчальний посібник. Київ: НМК, 1992. 56 с.

11. Мінімальні стандартні правила Організації Об'єднаних Націй, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх («Пекінські правила») від 29 листопада 1985 р. : міжнародний документ від 29.11.1985 № 995_211 URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_211

12. Про внесення змін і доповнень до Кодексу України про адміністративні правопорушення: Постанова Верховної Ради України від 15 листопада 1994р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/245/94-%D0%B2%D1%80#Text

13. Про внесення змін і доповнень до Кримінального кодексу УРСР: Указ Президії Верховної Ради УРСР від 12 січня 1983 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4571-10#Text

14. Про внесення змін і доповнень до Кримінального кодесу УРСР: Указ Президії Верховної Ради УРСР від 23 березня 1977р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1848-09#Text

15. Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей 24 січня 1995 року № 20/95-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/20/95-%D0%B2%D1%80#Text

16. Скибицький В.В. Умовне засудження за законодавством Української РСР. Київ: Наукова думка, 1971. 132 с.

SUMMARY

The article examines the legal nature and complex aspects of the procedure for release from probation for minors. The problem of criminal activity among minors is urgent at the global level, requiring attention and effective measures to prevent and counter this phenomenon. The article emphasizes the need for Ukraine, taking into account its rapid integration into the international community, to be able to ensure compliance of domestic legislation with international norms. The humanization of criminal punishments is a key trend that is recognized at the international level, and its implementation in Ukrainian legislation becomes a strategic goal. The key aspects that are taken into account when solving issues of criminal responsibility for this category of persons are determined. The obtained results can be taken into account in the development and implementation of strategies to combat criminal activity among minors, ensuring the effective use of exemption from serving a sentence with probation, taking into account their characteristics and needs. It is noted that this approach is based on the main provisions of the criminal law policy, where a special approach to the legal status of minors is taken into account when solving issues of their criminal responsibility. The article highlights the priorities of this approach and its compliance with the requirements of international legal acts and the Constitution of Ukraine.

Key words: legal regulation, criminal responsibility of minors, legislation of foreign countries, release from serving of punishment with probation

17. Уголовное законодательство зарубежных стран (Англии, США, Франции, Германии, Японии): Сборник законодательных материалов / Под ред. И.Д. Козочкина. Москва: Изд-во Зерцало, 1998. 352 с.

18. Уголовное наказание / Руководители авторского коллектива: академик НАН Украины, академик УАПН Шемшученко Ю.С. / редактор, генерал-майор милиции, доцент Титаренко Ю.Л. Киев-Донецк: И-т государства и права НАН Украины. Донецкий и-т внутренних дел МВД Украины, 1997. 320 с.

19. Кримінально-процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04. 2012 р. № 4651-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text

ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ПРОТИДІЯ НАРКОЗЛОЧИНАМ ЯК ПРЕДМЕТ ПРОКУРОРСЬКОГО НАГЛЯДУ

ШЕЛІХОВСЬКА Ірина Юріївна - аспірантка Наукової лабораторії з проблем протидії злочинності Навчально-наукового інституту №1 Національної академії внутрішніх справ

ORCID: https://orcid.org/0009-0000-6704-6597

УДК 351.745.7(477)

DOI: https://doi.org/10.32782/ep.2024.2.18

Розкрито зміст оперативно-розшукової протидії наркозлочинам. Розглянуто питання доцільності та повноти охоплення її прокурорським наглядом. Проведено системний аналіз низки правових актів та практики їхнього застосування під час оперативно-розшукової протидії наркозлочинам та прокурорського нагляду за цим напрямом роботи оперативних підрозділів. За результатами цього аналізу виявлено проблеми прокурорського нагляду за оперативно-розшуковою протидією наркозлочинам та запропоновано шляхи їхнього вирішення.

Ключові слова: оперативно-розшукова діяльність, оперативні підрозділи, прокурорський нагляд, законність, наркозлочини, протидія злочинності, права людини, досудове розслідування, кримінальне правопорушення.

Постановка проблеми

Поширення наркотизму в усьому світі зумовлює актуальність питань протидії наркозлочинам. Одним з головних інструментів такої протидії в Україні є оперативно-розшукова діяльність (ОРД). Цей інструмент дозволяє викривати латентні, глибоко законспіровані кримінальні правопорушення у сфері незаконного обігу наркотичних засобів та психотропних речовин. Забезпечення ефективності та законності його застосування неможливе без незалежного моніторингу. Адже оперативно-розшукова протидія наркозлочинам пов'язана з можливостями різноманітних зловживань: створенням штучних показників у роботі (зокрема, шляхом провокацій), необґрунтованим обмеженням прав людини, безпідставним втручанням в особисте життя, підкупом посадових осіб тощо. Зазначений моніторинг сьогодні може здійснюватися лише засобами прокурорського нагляду. Проте, його правовому регулюванню притаманні суперечливість та невизначеність.

Стан дослідження проблеми

Протягом останнього десятиліття вітчизняні вчені неодноразово зверталися до проблем прокурорського нагляду за органами, які проводять ОРД. Так, у 2016 році І. В. Щербина представив результати дисертації «Прокурорський нагляд за додержанням законів при проведенні оперативно-розшукової діяльності органами Національної поліції України». Серед іншого, ним було подане авторське поняття та розкрито зміст прокурорського нагляду за додержанням законів при проведенні ОРД, проведено аналіз тогочасних нормативно-правових актів з цього питання, запропоновано власну класифікацію форм і методів зазначеного напряму прокурорського нагляду, подано пропозиції з удосконалення чинного законодавства [1].

Наступного року В. В. Вінцук та Т. Ю. Стрельнік дослідили проблему доцільності прокурорського нагляду за ОРД й подали свій варіант розуміння його змісту (у суворій відповідності до чинних на той час нормативно-правових актів) – з визначенням конкретних дій та рішень оперативних

підрозділів, що підлягають перевірці на предмет дотримання законності, обґрунтованості та своєчасності [2]

Роком пізніше О. В. Фільчаков розкрив проблеми прокурорського нагляду за додержанням законності при проведенні оперативно-розшукових заходів підрозділами кримінальної поліції в межах провадження в оперативно-розшуковій справі [3]

У 2019 році С. М. Князєв дослідив особливості нагляду прокурора за проведенням ОРД та негласної роботи підрозділами Національної поліції України [4]. Зауважимо, що цілком поділяємо підхід ученого до розгляду прокурорського нагляду як єдиного процесу, що покликаний забезпечити законність як оперативно-розшукової, так і кримінальної процесуальної діяльності оперативних підрозділів у межах виявлення та розслідування конкретного кримінального правопорушення.

Наступного року М. О. Волошина розкрила окремі аспекти контролю та нагляду за здійсненням підрозділами кримінальної поліції оперативного пошуку первинної оперативно-розшукової інформації [5]

У 2022 році С. В. Тіхонов, В. І. Василинчук, С. А. Вишневський за результатами проведених досліджень дійшли висновку про необхідність розширення повноважень прокурора з нагляду за провадженням оперативно-розшукових справах. Вони запропонували на законодавчому рівні зобов'язати оперативні підрозділи в разі фіксації під час оперативно-розшукових заходів інформації про підготовку чи вчинення кримінального правопорушення негайно повідомляти про це прокурора для прийняття рішення про внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань [6].

Усі ці дослідження, поряд з беззаперечними твердженнями, містять багато дискусійних положень. Деякі з праць зазначених науковців об'єктивно не враховують змін та доповнень до нормативно-правових актів, що були внесені після їх написання. Крім того, жодна з цих праць не враховує особливості здійснення прокурорського нагляду за ОРД залежно від виду кримінальних правопорушень, на протидію яким спрямовано роботу оперативних підрозділів, зокрема наркозлочинів.

Цю специфіку ураховують лише дослідники, які намагаються вирішити проблеми прокурорського нагляду за кримінальною процесуальною протидією наркозлочинам у межах досудового розслідування [7–9].

Мета і завдання дослідження

Дослідження проведене з метою окреслення кола проблем, пов'язаних з оперативно-розшуковою протидією наркозлочинам та внесення пропозицій щодо шляхів їх вирішення. Для досягнення цієї мети поставлено наступні завдання:

розкрити зміст ОРД, як предмету прокурорського нагляду;

подати оцінку сучасного стану правового регулювання прокурорського нагляду за ОРД та практики його здійснення в частині запобігання злочинам у сфері наркообігу, їх виявлення, документування та припинення оперативними підрозділами правоохоронних органів;

визначити найбільш проблемні питання такої практики та внести пропозиції щодо їх вирішення.

Наукова новизна дослідження полягає у виявленні та розробці шляхів вирішення проблем: законодавчої неврегульованості інструментальних засобів роботи з оперативно-розшукового запобігання наркозлочинам та їх припинення; недостатності правових підстав для роботи оперативних підрозділів з виявлення наркозлочинів, при фактичній наявності такої роботи та її здійснення поза межами прокурорського нагляду; охоплення предметом прокурорського нагляду лише тієї частини оперативно-розшукової протидії наркозлочинам, яка відповідає провадженню в оперативно-розшуковій справі.

Виклад основного матеріалу

Прокурорський нагляд за оперативно-розшуковою протидією наркозлочинам є приватним випадком прокурорського нагляду за ОРД. Тому предмет другого та першого співвідносяться як загальне та особливе. Отже, визначення предмету прокурорського

нагляду за оперативно-розшуковою протидією наркозлочинам має засновуватися на розумінні предмету нагляду за ОРД загалом.

Як нами було доведено раніше [10], усупереч поширеного у теорії та практиці підходу [11; 12.], предметом прокурорського нагляду за діяльністю певного органу є саме ця діяльність, а не дотримання законності посадовими особами під час її здійснення. Дотримання законності – це мета прокурорського нагляду (вона зараховує два складники: забезпечення виконання конкретним органом функцій, покладених на нього законом; дотримання законів у процесі такого виконання). Тож предметом прокурорського нагляду за оперативно-розшуковою діяльністю і є сама ОРД.

Отже, для усебічного розуміння предмету прокурорського нагляду за ОРД необхідно розкрити зміст оперативно-розшукової діяльності.

Керуючись метою та завданнями нашого дослідження, будемо розкривати такий зміст, з огляду на практику діяльності оперативних підрозділів Національної поліції, уповноважених протидіяти злочинам у сфері наркообігу.

Як і інші суб'єкти ОРД, ці підрозділи мають спиратися, насамперед, на норми Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність». Але цей закон не дає чіткого уявлення про зміст тієї діяльності, яку регламентує. Так, ст. 2 цього закону передбачає, що оперативно-розшукова діяльність – це система гласних і негласних пошукових та контррозвідувальних заходів, що здійснюються із застосуванням оперативних та оперативно-технічних засобів [17].

При цьому, законодавець не визначає ані поняття, ані переліку пошукових заходів. Те саме стосується і контррозвідувальних заходів (у редакції закону чинній до 15.03.2021 були ще й розвідувальні заходи, зміст яких також не було визначено [18]). Крім того, законодавець не подав дефініції оперативних та оперативно-технічних засобів. Тобто жоден з компонентів законодавчого визначення ОРД немає будь-якого офіційного тлумачення.

Суперечливою та недостатньо коректною є і норма ст. 1 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», де зазначено, що її завданням є пошук і фіксація фактичних даних про протиправні діяння окремих осіб та груп, відповідальність за які передбачена Кримінальним кодексом України, розвідувально-підривну діяльність спеціальних служб іноземних держав та організацій з метою припинення правопорушень та в інтересах кримінального судочинства, а також отримання інформації в інтересах безпеки громадян, суспільства і держави [17].

По-перше, це визначення не дає чіткого відмежування ОРД від досудового розслідування, у процесі якого слідчий та прокурор ведуть пошук та фіксують фактичні дані щодо кримінальних правопорушень, вчинених (або таких, що готуються) окремими особами чи групами, збираючи докази у способи, передбачені ч. 2 ст. 93 КПК України [19].

Теоретично таке відмежування можна було б заснувати на відмінності у суб'єктах: досудове розслідування проводить слідчий під процесуальним керівництвом прокурора, а ОРД здійснюють оперативні підрозділи. Але ж, відповідно до ст. 41 КПК України, ті самі оперативні підрозділи проводять СРД та НСРД за дорученням слідчого, прокурора, тобто здійснюють пошук і фіксацію фактичних даних у межах кримінального провадження [19].

По-друге, розвідувально-підривна діяльність спеціальних служб іноземних держав знаходить свій чіткій відбиток у розділі першому Особливої частини у КК України – «Злочини проти основ національної безпеки України», які і є протиправними діяннями, відповідальність за які передбачена Кримінальним кодексом України.

По-третє, виникають питання щодо терміна «інтереси кримінального судочинства», який не зустрічається у КПК України. Якщо законодавець мав на увазі виконання завдань кримінального провадження, передбачених ст. 2 КПК України [19], то знову постає питання розмежування ОРД та досудового розслідування.

З огляду на невизначеність та суперечливість законодавчих норм, виникає необхідність у застосуванні науково-теоретич-

них положень для визначення змісту ОРД (який і становить зміст предмету прокурорського нагляду за ОРД). Проте, проведений нами аналіз засвідчив, що сучасні дослідники поняття та змісту ОРД сприймають його не критично. У науковій та навчальній літературі, здебільшого, просто констатується, що законодавець визначив поняття ОРД у ст. 2 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» та не подається оцінок цього визначення [20–22].

Теоретичною категорією, яка змістовно відповідає ОРД (як діяльності, унормованій законом та підзаконними нормативно-правовими актами) є оперативно-розшукова протидія кримінальним правопорушенням (її постійно використовують у назвах фахових досліджень усіх рівнів, у тому числі, у площині боротьби з незаконним наркообігом [23–25]). При цьому, оперативно-розшукова протидія наркозлочинам є виділеним на основі об'єкта злочинного посягання складником оперативно-розшукової протидії кримінальним правопорушенням загалом.

Згідно з результатами сучасних наукових досліджень, оперативно-розшукова протидія зараховує, здійснюване суб'єктами ОРД (оперативними підрозділами) запобігання кримінальним правопорушенням, їх виявлення та припинення у межах повноважень, передбачених Законом України «Про оперативно-розшукову діяльність». [26, с. 11.]. Водночас зазначена теоретична категорія має суто практичне втілення у конкретних діях оперативних підрозділів, особливо коли йдеться про протидію конкретним видам кримінальних діянь.

Про нерозривний зв'язок цієї категорії з практикою свідчать обов'язки оперативних підрозділів, що визначені у п. 1 ч. 1 ст. 7 Закону України «Про оперативну-розшукову діяльність», а саме: «у межах своїх повноважень відповідно до законів, що становлять правову основу оперативно-розшукової діяльності, вживати необхідних оперативно-розшукових заходів щодо попередження, своєчасного виявлення і припинення кримінальних правопорушень…» [17].

У цій нормі йдеться про певні **повноваження та оперативно-розшукові заходи**, з використанням яких оперативні підрозділи мають протидіяти злочинності за трьома основними напрямами, два з яких визнані теорією ОРД, як її форми або стадії: запобігання (оперативна профілактика), виявлення (оперативний пошук) [27–29]. При цьому термін «оперативно-розшукові заходи» зустрічається у законі 23 рази і жодного разу не тлумачиться. Проте, перелік цих заходів також відсутній, як і перелік повноважень.

Натомість, законодавець у частині першій ст. 8 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» подає перелік прав суб'єктів ОРД. Вважаємо, що ці права і слід розглядати як повноваження суб'єктів ОРД. Переважна більшість цих прав передбачають можливість проведення оперативним підрозділом певних дій, які, з нашого погляду, варто вважати оперативно-розшуковими заходами – елементарними складниками ОРД. Як слушно зазначають у науковій літературі, формулюючи законодавче дефініцію ОРЗ, доцільно визначити їх як заходи, що здійснюють оперативні підрозділи з метою виконання завдань ОРД, використовуючи права, надані цим підрозділам законодавством [26]

До них, зокрема, належать: опитування осіб за їх згодою; використання добровільної допомоги таких осіб; контрольована поставка та контрольована і оперативна закупка; ознайомлення з документами, їх витребування на підставі ухвали слідчого судді; операції із захоплення злочинців, припинення кримінальних правопорушень, розвідувально-підривної діяльності; відвідування приміщень за згодою їх власників або мешканців; проникнення та обстеження публічно недоступних місць; контрольоване вчинення окремих кримінально караних діянь; виконання спеціального завдання; огляд та виїмка кореспонденції; спостереження за особою, річчю або місцем, а також аудіо-, відеоконтроль місця; установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу; використання конфіденційного співробітництва; отримання від юридичних чи фізичних осіб інформації про вчинення злочинів; кримінальний аналіз та ін.[17].

Аналіз усіх цих повноважень дає підстави для висновку, що законодавець не визначив інструментів (прав, оперативно-розшукових заходів) які б надавали оперативним підрозділам у межах ОРД реальні можливості з припинення наркозлочинів та запобігання їм.

Так, незважаючи на те, що п. 5. ч. 1 зазначеної статті передбачає право «проводити операції із захоплення осіб, які вчинили кримінальне правопорушення, припинення кримінальних правопорушень», основним законним засобом припинення наркозлочину є затримання особи в порядку ст. 208 КПК України [19] з подальшим проведенням процесуальних дій. Адже у вказаній нормі Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» фактично і йдеться про затримання особи. Якщо розглядати це в площині протидії незаконному обігу наркотичних речовин, то наслідком такого затримання і є припинення наркозлочину та його подальше розслідування.

Злочин може бути припинено і без затримання особи, яка зберігала наркотичний засіб – шляхом проведення обшуку, огляду місця події з вилученням цього засобу. Але це також можливо лише в межах кримінального провадження.

У ці ж способи відбувається і запобігання вчиненню наркозлочинів. Так затримання особи, яка зберігала наркотичний засіб або психотропну речовину з метою збуту (з подальшим вилученням предмета злочину) запобігає такому збуту, а можливо, й збуту інших наркотиків, який затриманий переховує у невстановлених місцях. Проте, це слід вважати запобіганням злочинам засобами кримінального процесу. У межах оперативно-розшукової діяльності можливе лише інформаційне забезпечення такого запобігання (виявлення каналів постачання та місць переховування заборонених законом засобів та речовин).

Відсутність законодавчо визначених інструментальних засобів запобігання наркозлочинам та їх припинення суб'єктами ОРД призводить до відсутності цієї діяльності, а відповідно і її обліку та відображення в офіційних документах. А якщо немає цієї діяльності, то не може бути і прокурорського нагляду за нею.

Незважаючи на це, п. 1 Наказу Генерального прокурора «Про організацію нагляду за додержанням законів органами, що провадять оперативно-розшукову діяльність» від 08.09.2023 р. № 253 зобов'язує керівників прокуратур «забезпечити належну організацію нагляду за додержанням законів при здійсненні оперативно-розшукової діяльності щодо попередження, своєчасного виявлення і припинення кримінальних правопорушень та викриття причин і умов, які сприяють вчиненню кримінальних правопорушень, профілактики правопорушень» (це формулювання вжито у Наказі ще 6 разів для визначення відповідного обов'язку прокурорів різних рівнів та спеціалізацій) [30].

Одночасно інтерв'ювання практичних оперативних працівників Національної поліції свідчить, що в окремих випадках, діяльність з профілактики та припинення наркозлочинів усе ж таки проводиться ними без жодних обліків та поза правовим полем. Такі випадки пов'язані з відсутністю перспектив якісного документування та (або) подальшого притягнення винних осіб до кримінальної відповідальності. Серед інструментів такої діяльності були названі наступні:

- негласне вилучення (викрадення) та подальше знищення наркотичних засобів, яке, окрім перешкоджання їх збуту, провокує конфлікти в злочинному середовищі;

- негласне вилучення (викрадення), знищення або пошкодження обладнання (сировини) для виготовлення наркотичних засобів та психотропних речовин;

- дезінформація осіб, причетних до організації незаконного наркообігу, їх залякування, що може призводити як до дезорганізації наркобізнесу та відмови від злочинної діяльності, так і до посилення наркозлочинцями заходів конспірації;

- блокування веб-сайтів, аккаунтів, каналів та інших Інтернет-ресурсів, що використовуються з метою збуту (зокрема, шляхом втручання в роботу електронних інформаційних систем, використання шкідливого програмного забезпечення);

- затримання особи без офіційного оформлення, проведення її обшуку, вилу-

чення наркотичних засобів та подальший шантаж з метою залучення до конфіденційного співробітництва.

Такі дії несуть значні корупційні ризики, оскільки не документуються і не потрапляють до предмета прокурорського нагляду. Виявлення їх прокурором може мати лише випадковий характер. У випадку такого виявлення заходи прокурорського реагування мають бути направлені на припинення цих дій, як таких, що здійснюються всупереч законодавству.

На відміну від заходів (інструментів) оперативно-розшукового запобігання наркозлочинам та їх припинення, законодавчо передбачені заходи (інструменти) їх виявлення оперативними підрозділами існують. Вважаємо, що до їх числа однозначно потрібно віднести опитування громадян, одержання інформації від фізичних і юридичних осіб (що за змістом є аналогічними процесами), огляд приміщень з дозволу їх власників або мешканців.

До цього переліку можна також зарахувати і заходи, що за своїм змістом відповідають негласним слідчим (розшуковим) діям: спостереження за місцем та аудіо-відеоконтроль місця. Ці заходи можуть забезпечити візуальне виявлення ознак збуту в конкретних публічно доступних місцях.

Невиправданим вважаємо те, що до переліку прав суб'єктів ОРД не увійшло зняття інформації з електронних інформаційних систем (у законі зазначено лише про інформаційні мережі) у відповідності до положень ст. 264 КПК України. Частина друга цієї статті передбачає здобуття відомостей з електронних інформаційних систем або їх частин, доступ до яких не обмежується її власником, володільцем або утримувачем або не пов'язаний з подоланням системи логічного захисту [19]. У сучасних умовах саме цей захід є найбільш ефективним для одержання первинної інформації про збут наркотичних засобів.

Засобом одержання первинної інформації щодо вчинення наркозлочинів може бути і кримінальний аналіз [31–33], який знайшов своє місце у переліку прав оперативних підрозділів.

Усталеною та ефективною практикою, яка забезпечує вчасне виявлення наркозлочинів є згадане у ст. 8 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» конфіденційне співробітництво. Його неможливо визнати певним оперативно-розшуковим заходом, оскільки це ціла система суспільних відносин та дій їх учасників. У теорії таке співробітництво називають негласним та розглядають як окремий інститут ОРД. Одночасно науковці цілком слушно констатують, що сьогодні ця діяльність знаходиться поза законом (у частині використання негласного співробітництва для отримання первинної інформації), оскільки не регламентована законодавством і належним чином не унормована на рівні підзаконних нормативно-правових актів [34, с. 343].

До того ж, як оперативне опитування, так і оперативний огляд потрібно вважати оперативно-розшуковими заходами, а відтак вони формально не можуть проводитися до початку провадження в оперативно-розшуковій справі (аудіо-відеоконтроль місця, відповідно до положень статей 246, 270 КПК України узагалі проводиться на підставі ухвали слідчого судді [19]).

Так, відповідно до ч. 3 ст. 9 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», проведення оперативно-розшукових заходів без заведення оперативно-розшукової справи забороняється. Частина перша цієї статті передбачає, що оперативно-розшукова справа має бути заведена у кожному випадку наявності підстав для проведення оперативно-розшукової діяльності заводиться. Водночас п. 1 ч. 1 ст. 6 зазначеного закону встановлює, що підставами для проведення оперативно-розшукової діяльності є наявність достатньої інформації (про кримінальні правопорушення, що готуються та осіб, які готують вчинення кримінального правопорушення), одержаної в установленому законом порядку, що потребує перевірки за допомогою оперативно-розшукових заходів і засобів [17]. Тобто щоб отримати первинну оперативну інформацію про вчинення наркозлочину спочатку, потрібно завести оперативно-розшукову справу та вжити в її межах певних оперативно-розшукових заходів. Водночас, для заведення

оперативно-розшукової справи необхідно володіти такою інформацією. Таким чином, утворюється замкнене коло: для отримання інформації про наркозлочини потрібно завести ОРС і в її межах проводити оперативно-розшукові заходи, а для заведення ОРС потрібна вже наявна інформація.

Отже, для запобігання наркозлочинам та їх припинення немає законних інструментів, використання наявних інструментів для виявлення цих кримінальних порушень де-юре є незаконним.

Таким чином, унаслідок законодавчої невизначеності в питаннях змісту ОРД та змісту діяльності оперативних підрозділів загалом, констатуємо і розмитість меж та предмета прокурорського нагляду за оперативно-розшуковою протидією наркозлочинам.

З іншого боку, такі межі і предмет мають конкретизуватися у ст. 14 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність». Так, частина друга цієї статті передбачає, що керівник окружної прокуратури, а також уповноважені його наказом прокурори відповідної окружної прокуратури здійснюють нагляд за додержанням законів під час проведення оперативно-розшукової діяльності в оперативно-розшукових справах, заведених піднаглядними їм територіальними оперативними підрозділами правоохоронних органів [17].

Аналіз цієї норми, як і практики прокурорського нагляду за оперативно-розшуковою протидією наркозлочинам, дозволяє стверджувати, що його здійснюють саме в межах заведеної оперативно-розшукової справи. При цьому робота оперативних підрозділів з виконання доручень слідчого, прокурора потрапляє до прокурорського нагляду в межах кримінального провадження, а діяльність суб'єктів ОРД із запобігання наркозлочинам та їх виявлення взагалі не охоплена таким наглядом.

Аналіз практичної діяльності оперативних підрозділів свідчить, що в межах провадження в оперативно-розшуковій справі відбувається фіксація (документування) наркозлочинів за допомогою негласних інструментів, передбачених ч. 1 ст. 8 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», а саме: оперативно-розшукових заходів, що проводяться в порядку, передбаченому КПК України для НСРД [17]. Така фіксація (документування) не може охоплювати процес оперативно-розшукового запобігання наркозлочинам, їх виявлення та припинення, оскільки ознаки цих кримінальних діянь були виявлені раніше (у процесі оперативного пошуку і стали підставою для заведення ОРС), а для їх припинення мають бути використані кримінальні процесуальні засоби.

Тому до змісту оперативно-розшукової протидії наркозлочинам слід зараховувати не лише їх профілактику, виявлення та припинення [35], а й документування. При цьому, слід погодитися з висновком А. А. Саковського про те, що оперативне документування (документування, що здійснюється оперативними підрозділами) – це діяльність оперативних підрозділів зі створення та (або) одержання документів, які містять інформацію, що може бути використана для прийняття рішень в ОРД, прийняття процесуальних, організаційних і тактичних рішень та доказування у кримінальному провадженні. Оперативно-розшукове документування – різновид оперативного документування, що здійснюється винятково в межах ОРД [36, с. 376].

Зауважимо, що у ч. 1 ст. 7 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» попередження, своєчасне виявлення і припинення кримінальних правопорушень розглядається саме як процес, що складається з певних оперативно-розшукових заходів. Одночасно запобігання наркозлочинам та їх припинення може розглядатися і як результат ОРД, який хоча і був досягнутий завдяки її проведенню, але не входить до її змісту (реалізується поза межами ОРД). На це вказує п. 3 ст. 10 вказаного закону, де встановлено, що матеріали ОРД можуть використовуватись для попередження, виявлення, припинення і розслідування кримінальних правопорушень [17]. Тобто результати оперативно-розшукового документування (втілені у відповідних документах) можуть використовуватись іншими суб'єктами, компетенцію яких і становить запобігання кримінальним правопорушен-

ням, їх припинення і розслідування. Зокрема, вони можуть бути використані слідчим у порядку, передбаченому останнім абзацом ч. 2 ст. 99 КПК України [19].

Висновки

Аналіз чинного законодавства засвідчує, що прокурорський нагляд за оперативно-розшуковою протидією наркозлочинам має охоплювати всю діяльність суб'єктів ОРД із запобігання цим кримінальним правопорушенням, їх виявлення, документування, припинення, а також встановлення та розшуку осіб, які їх вчинили. При цьому, засобами прокурорського нагляду має забезпечуватися: а) реальна наявність та ефективна організація роботи оперативних підрозділів за вказаними напрямами; б) законність такої роботи загалом та окремих її складових (конкретних дій, заходів).

Практично цей нагляд здійснюється лише за документуванням наркозлочинів у межах оперативно-розшукових справ (за оперативно-розшуковим документуванням), яке може здійснюватися і в межах кримінального провадження.

Прокурорський нагляд за запобіганням та припиненням наркозлочинів не здійснюється через відсутність у суб'єктів ОРД інструментальних засобів проведення такої роботи, її документування та обліку. Відповідно у цій частині відсутні і засоби прокурорського нагляду.

На теперішній час запобігання наркозлочинам здійснюється суб'єктами ОРД лише в окремих випадках та поза правовим полем, зокрема, шляхом: блокування Інтернет-ресурсів, які, на думку оперативних працівників, використовуються для розповсюдження наркотиків (у тому числі з використанням шкідливого програмного забезпечення); дезінформації осіб, яких вони запідозрили у вчиненні наркозлочинів; залякування таких осіб; негласного вилучення та знищення наркотиків та обладнання їх виготовлення та ін. Ті самі шляхи поза правовим полем використовуються оперативними підрозділами і для припинення наркозлочинів. Вони сполучаються з головним законним засобом припинення (який фактично є не оперативно-розшуковим, а кримінальним процесуальним) – затримання особи в порядку 208 КПК України.

Робота з виявлення наркозлочинів, яка здійснюється у формі оперативного пошуку ,не охоплюється прокурорським наглядом через відсутність законодавчих підстав її здійснення. Така робота проводиться з використанням комплексу заходів, лише частина яких передбачена законом.

У Законі України «Про оперативно-розшукову діяльність», як одну з підстав її проведення, слід зазначити «необхідність виявлення кримінальних правопорушень з метою їх подальшого припинення», а також передбачити конкретні заходи, що можуть вживатися для цього – без заведення оперативно-розшукової справи.

Література

1. Щербина І. В. Прокурорський нагляд за додержанням законів при проведенні оперативно-розшукової діяльності органами Національної поліції України: автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.29 / Дніпропетровський держ. ун-т внутр. Справ. Дніпро, 2016. 20 с.

2. Вінцук В. В., Стрельнік Т. Ю. Прокурорський нагляд у оперативно-розшуковій діяльності: проблема доцільності. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2017. № 1. С. 250–256

3. Фільчаков О. В. Прокурорський нагляд за додержанням законності при проведенні оперативно-розшукових заходів підрозділами кримінальної поліції. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е. О. Дідоренка*. 2018. № 4 (84). С. 280–287. URL: https://doi.org/10.33766/2524-0323.84 (дата звернення: 21.03.2024).

4. Князєв С. М. Особливості прокурорського нагляду за здійсненням оперативно-розшукової діяльності та негласної роботи підрозділами Національної поліції України. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія Юриспруденція*. 2019. № 42. Том 1. С.130–135. DOI: https://doi.org/10.32841/2307-1745.2019.42-1.28 (дата звернення: 21.03.2024).

5. Волошина М. О. Окремі аспекти контролю та нагляду за здійсненням під-

розділами кримінальної поліції оперативного пошуку первинної оперативно-розшукової інформації. *Актуальні проблеми оперативно-розшукової діяльності:* матеріали круглого столу, присвяч. Дню науки (м. Дніпро, 22 трав. 2020 р.). Дніпро: ДДУВС, 2020. С. 10–14. URL: http://er.dduvs.in.ua/handle/123456789/5452 (дата звернення: 21.03.2024).

6. Тіхонов С. В., Василинчук В. І., Вишневський С. А. Удосконалення участі прокурора під час ведення оперативно-розшукових справ підрозділами, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність. *Теорія і практика правознавства*. 2022. Вип. 1 (21). С. 82–96. DOI: https://doi.org/10.21564/2225-6555.2022.21.260018 (дата звернення: 21.03.2024).

7. Вигівська Л. Прокурорський нагляд за додержанням законів при розслідуванні злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2012. № 3. С. 109–114.

8. Влад В. Особливості прокурорського нагляду за додержанням законів під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій у злочинах у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. №2. С. 270–273.

9. Папуша І. О. Особливості процесуального керівництва досудовим розслідуванням злочинів у сфері незаконного обігу наркотиків. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2015. № 1. С. 100–104

10. Шеліховська І. Ю. Нагляд за виявленням та розслідуванням наркозлочинів як специфічний напрям прокурорської діяльності. *Нове українське право*. 2023 № 2. С. 163–169. DOI: https://doi.org/10.51989/NUL.2023.2.22. (дата звернення: 21.03.2024).

11. Європіна Л. Предмет прокурорського нагляду за додержанням законів органами, які проводять оперативно-розшукову діяльність. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2016. № 2. Ч. 1. С. 118–124. (дата звернення: 21.03.2024).

12. Ковальчук В. С. Прокуратура України як суб'єкт запобігання кримінальним правопорушенням у сфері виконання покарань і пробації України. Вісник пенітенціарної асоціації України. 2022. № 2(20). С. 65–71

17. Про оперативно-розшукову діяльність: Закон України від 18 лют. 1992 р. № 2135-XII. *Законодавство України* : база даних / Верхов. Рада України. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2135-12. (дата звернення: 21.03.2024).

18. Про оперативно-розшукову діяльність: Закон України від 18 лют. 1992 р. № 2135-XII в редакції від 24.01.2021. *Законодавство України* : база даних / Верхов. Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12/ed20210315#Text (дата звернення: 21.03.2024).

19. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. *Законодавство України* : база даних / Верхов. Рада України. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651-17. (дата звернення: 21.03.2024).

20. Подобний О. О. Оперативно-розшукова діяльність у виявленні та розслідуванні злочинів: теорія, історія і сучасна практика : навч.-метод. посібник / Одеса. Видавничий дім «Гельветика», 2021. 258 с. (дата звернення: 21.03.2024).

21. Бабіч А. В. До питання законодавчого визначення поняття та завдань оперативно-розшукової діяльності. *Правові та організаційно-тактичні засади оперативно-розшукової діяльності Національної поліції України*: матеріали ІІІ Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції (м. Одеса, 07 жовтня 2022 р.). Одеса: ОДУВС, 2022. С. 16–17. URL: https://dspace.oduvs.edu.ua/items/0482a5c6-f842-4d23-9d8f-fc72d8f296ed (дата звернення: 21.03.2024).

22. Основи оперативно-розшукової діяльності: курс лекцій / С. В. Албул, та ін.; за заг. ред. С. А. Дроботова. Київ: Інститут УДО України Київського національного університету ім. Тараса Шевченка, 2022. 200 с. (дата звернення: 21.03.2024).

23. Телійчук В. Г., Антіпов А. Д. Оперативно-розшукова протидія розповсюдженню наркотичних засобів через мережу Інтернет: деякі особливості використання джерел інформації. *Наука і техніка.*

2022. № 5 (5). С. 460–475. URL: https://doi.org/10.52058/2786-6025-2022-5(5)-460-475 (дата звернення: 21.03.2024).

24. Актуальні проблеми оперативно-розшукової протидії наркозлочинності : матеріали міжнар. наук.-практ. інтернет-конф., м. Одеса, 27 квітня 2018 р. Одесса: ОДУВС, 2018. 223 с. URL: https://dspace.oduvs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/0bf3b25e-5614-4c77-9c17-a08f62e3d3f3/content (дата звернення: 21.03.2024).

25. Назаренко І. В. Оперативно-розшукова протидія збуту наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів у місцях, що призначені для навчальних і культурних заходів: автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.29 / Харків: ХНУВС, 2018. 20 с.

26. Князєв С., Чернявський С., Грібов М., Законодавче регулювання оперативно-розшукової діяльності: проблеми та шляхи їх розв'язання. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2021. № 20 (2). С. 8–20. DOI: 10.33270/04202002.8. (дата звернення: 21.03.2024).

27. Халілєв Р. А. Форми оперативно-розшукової діяльності та проблеми їх класифікації. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2012. № 4. С. 555–561.

28. Стащак М. В. Класифікація форм оперативно-розшукової діяльності підрозділів кримінальної поліції. *Сучасні проблеми правового, економічного та соціального розвитку держави :* тези доп. VI Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 1 груд. 2017 р.) ХНУВС, Харків, 2017. С. 327–331.

29. Басалик С. А., Матняк В. М. Аспекти та сутність оперативного пошуку в оперативно-розшуковій діяльності. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. №11. С.449–451. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-11/109 (дата звернення: 21.03.2024).

30. Наказ Генерального прокурора «Про організацію нагляду за додержанням законів органами, що провадять оперативно-розшукову діяльність» від 08.09.2023 р. № 253. *Законодавство України* : база даних / Верхов. Рада України. URL: https://zakon.

АНОТАЦІЯ

Розкрито зміст діяльності оперативних підрозділів з протидії наркозлочинам. Розглянуто питання повноти та доцільності охоплення її прокурорським наглядом. Дослідження спрямоване на визначення кола проблем, пов'язаних з оперативно-розшуковою протидією наркозлочинам та розробку шляхів їх вирішення. Основним методом дослідження став системний аналіз нормативно-правових актів, що регулюють питання оперативно-розшукової діяльності та прокурорського нагляду за нею, а також практики застосування положень цих актів під час оперативно-розшуковій протидії наркозлочинам та прокурорського нагляду за цим напрямом роботи оперативних підрозділів.

За результатами дослідження обґрунтовано, що прокурорський нагляд за оперативно-розшуковою протидією наркозлочинам має охоплювати всю діяльність оперативних підрозділів із запобігання цим кримінальним правопорушенням, їх виявлення, документування, припинення. При цьому, засобами прокурорського нагляду має забезпечуватися: по-перше, реальна наявність та ефективна організація роботи оперативних підрозділів за вказаними напрямами; по-друге, законність такої роботи загалом та окремих її складових (конкретних дій, заходів).

Доведено, що практично цей нагляд здійснюється лише за документуванням наркозлочинів у межах оперативно-розшукових справ (за оперативно-розшуковим документуванням), яке може здійснюватися і на стадії досудового розслідування. Прокурорський нагляд за попередженням та припиненням наркозлочинів не здійснюється через відсутність у суб'єктів ОРД інструментальних засобів проведення такої роботи, її документування та обліку.

Показано, що робота з виявлення наркозлочинів, яка здійснюється у формі оперативного пошуку, не охоплюється прокурорським наглядом через відсутність законодавчих підстав її здійснення. Така робота проводиться з використанням комплексу заходів, лише частина яких передбачена законом.

У зв'язку з викладеним запропоновано у Законі України «Про оперативно-розшукову діяльність», як одну з підстав її проведення, зазначити «необхідність виявлення кримінальних правопорушень», а також передбачити конкретні заходи, що можуть вживатися з цією метою – без заведення оперативно-розшукової справи.

Ключові слова: оперативно-розшукова діяльність, оперативні підрозділи, прокурорський нагляд, законність, наркозлочини, протидія злочинності, права людини, досудове розслідування, кримінальне правопорушення.

rada.gov.ua/laws/show/v0253905-23#Text (дата звернення: 21.03.2024).

31. Білоус Р. В., Василинчук В. І., Таран О. В. Використання методів кримінального аналізу під час оперативного провадження та досудового розслідування. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2021. № 1 (118). С. 131–137. DOI: https://doi.org/10.33270/01211181.131 (дата звернення: 21.03.2024).

32. Бурангулов В. А. Сутність кримінального аналізу. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2023. № 4. С.14–17. DOI: https://doi.org/10.32850/sulj.2023.4.3 (дата звернення: 21.03.2024).

33. Байрак К., Кислякова Є., Шведюк Д., Кисельов, А. Особливості здійснення кримінального аналізу в умовах воєнного стану. *Актуальні питання у сучасній науці. СЕРІЯ «Право»*. 2024. №1 (19). С 305–311. DOI:10.52058/2786-6300-2024-1(19)-305-311 (дата звернення: 21.03.2024).

34. Грібов М. Л., Козаченко О. І. Негласне співробітництво в механізмі забезпечення прав людини: монографія. Вінниця : ТВОРИ, 2022. 352 с.

35. Грібов М. Л., Черняк А. М. Протидія злочинності оперативними підрозділами правоохоронних органів: поняття та зміст. Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. 2018. № 4. С. 37–51. URL: https://elar.naiau.kiev.ua/server/api/core/bitstreams/ef596ae2-f7b5-4ebb-a722-583772f678a5/content (дата звернення: 21.03.2024).

Shelikhovska I. Yu.

OPERATIONAL-SEARCH COUNTERACTION TO DRUG-RELATED CRIME AS A SUBJECT OF PROSECUTOR'S SUPERVISION

The content of the activities of operational units for counteraction to drug-related crimes is disclosed. The question of the completeness and expediency of its coverage by the prosecutor's supervision is considered. The study is aimed at determining some problems related to operational-search counteraction to drug-related crimes and developing ways to solve them. The main method of research is the systematic analysis of regulatory legal acts that regulate the issue of operational-search activity and prosecutor's supervision of it, as well as the practice of using the provisions of these acts during operational-search counteraction to drug-related crimes and prosecutor`s supervision of this area of work of operational units.

According to the results of the study, it is substantiated that the prosecutor's supervision of operational-search counteraction to drug-related crimes should cover all activities of operational units for the prevention of these criminal offenses, detection, documentation, and stopping crimes. At the same time, the means of prosecutor`s supervision must ensure: first, the real presence and effective organization of the work of operational units in the specified areas; secondly, the legality of such work in general and its individual components (specific actions, measures).

It is proved that in practice this supervision is carried out only on the documentation of drug-related crimes within the scope of operational-search cases (under operational-search documentation), which can also be carried out at the stage of pre-trial investigation. Prosecutor's supervision of the prevention and stopping drug-related crimes is not carried out due to the lack of instrumental means of carrying out such work, its documentation and accounting at the subjects of operational-search activities.

It is shown that the work to detect drug-related crimes, which is carried out in the form of an operational search, is not covered by prosecutor`s supervision due to the lack of legal grounds for its implementation. Such work is carried out using a set of measures, only a part of which is provided for by law.

In connection with the above, it is suggested that the Law of Ukraine "On operational-search activities" should specify the "need to detect criminal offenses" as one of the reasons for its implementation, as well as provide for specific measures that can be taken for this purpose – without initiating an investigation.

Key words: operational-search activity, operational units, prosecutor's supervision, legality, drug-related crime, combating crime, human rights, pre-trial investigation, criminal offense.

ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРИЗУПИНЕННЯ ПОВНОВАЖЕННЯ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ ЧЕРЕЗ ОКУПАЦІЮ ТА ЇХ ВІДНОВЛЕННЯ ПІСЛЯ ДЕОКУПАЦІЇ

ПАТЮТА Олег Олексійович - аспірант Академії праці, соціальних відносин і туризму

ORCID: 0009-0004-0544-6287

УДК 352/354:353.8

DOI: https://doi.org/10.32782/ep.2024.2.19

У статті автор здійснив дослідження правового забезпечення порядку призупинення повноважень органів місцевого самоврядування на окупованих та прифронтових територіях.

Законодавство України про місцеве самоврядування містить багато положень, які з огляду на позицію сучасної юридичної науки необхідно вдосконалювати. У контексті муніципальної реформи реалізовано ряд заходів, пов'язаних з покращенням правового регулювання муніципальних відносин. Євроінтеграція та необхідність адаптації муніципального законодавства України до вимог законодавства Європейського Союзу також спричинили суттєві зміни в актах законодавства, які суттєво наблизили місцеве самоврядування нашої держави до європейських стандартів. Але саме війна російської федерації проти України спричинила необхідність перегляду багатьох норм муніципального законодавства на предмет їх відповідності вимогам нових реалій.

У цьому контексті особливої уваги на сьогодні заслуговують саме питання законодавчого забезпечення повноважень органів місцевого самоврядування, які опинилися на окупованих територіях або знаходяться на території прифронтових громад. Сучасна юридична наукова думка не сформувала достатнього аргументованого бачення щодо конкретних способів вирішення питань про призупинення повноважень органів місцевого самоврядування після окупації їх громад, а також питань щодо відновлення повноважень органів місцевого самоврядування в умовах деокупації їх громад. З урахуванням зазначеного видається необхідним проведення дослідження зазначених питань, а також формулювання можливих варіантів щодо вдосконалення законодавства України про повноваження таких органів.

Ключові слова: повноваження органів місцевого самоврядування, призупинення повноважень, відновлення повноважень, окупація, деокупація.

Постановка проблеми

Повномасштабне вторгнення російської федерації на території України спричинило виникнення цілої низки проблемних питань, пов'язаних з повноваженнями органів місцевого самоврядування. Більша частина з таких проблем стосується повноважень місцевих рад та їх виконавчих органів саме на окупованих та прифронтових територіях. Перед нашою державою постало питання про повноваження тих органів місцевого самоврядування, які залишилися на окупованій території. Подібні проблеми стали виникати і для тих органів місцевого самоврядування, які розташовані на лінії бойового зіткнення. Неможливість виконання покладених на органи місцевого самоврядування повноважень в умовах війни спричинило необхідність призупинення діяльності таких органів.

З початком повномасштабного вторгнення багато депутатів місцевих рад, а

також місцевих голів виїхали з території своїх громад і більше не мали можливості виконувати свої повноваження. Перед країною постало питання про вирішення долі громад, органи місцевого самоврядування яких через військові дії не можуть продовжувати свої повноваження. Муніципальне законодавство України стало не готовим до викликів нових реалій.

Сучасний стан наукової проблематики правового статусу органів місцевого самоврядування в умовах воєнного стану не готовий давати відповіді на питання про призупинення повноважень органів місцевого самоврядування на окупованих територіях та при фронтових громадах. Рівно так само законодавство не дає чітких відповідей на питання про соціально-трудові права працівників таких органів. Усе ж це у своїй сукупності породжує необхідність вивчення питання про законодавче забезпечення порядку призупинення повноважень окремих органів місцевого самоврядування в умовах воєнного стану.

Окрім зазначеного, виникає необхідність дослідження питання про законодавчий порядок відновлення діяльності органів місцевого самоврядування в повоєнний період. З огляду на те що всі воєнні конфлікти завершується, українським громадам на окупованих територіях після їх деокупації необхідно бути готовими до поновлення своїх повноважень. Законодавство України повинно мати відповіді на питання про відновлення повноважень попередніх складів депутатів місцевих рад або ж формування нових, а також обрання нових голів територіальних громад на деокупованих територіях.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Українські науковці приділили увагу загальним питанням правового регулювання повноважень органів місцевого самоврядування, хоча питання про призупинення повноважень та відновлення повноважень рад на деокупованих територіях залишилося поза належною увагою. Окремі аспекти досліджуваного нами питання знайшли своє відображення в роботах наступних науковців: М.Баймуратов, О.Батанов, В.Кравченко, Я.Журавель та ін.

Формулювання цілей

Мета статті – розглянути та проаналізувати правові аспекти призупинення повноважень органів місцевого самоврядування, які опинилися в умовах окупації та їх відновлення після деокупації. З огляду на порушену в науковій роботі проблематику, нами були поставлені наступні завдання: 1) проаналізувати чинне законодавство про місцеве самоврядування в частині предмету нашого дослідження; 2) виявити основні проблеми, пов'язані з таким законодавством; 3) сформулювати авторські пропозиції щодо їх вирішення.

Виклад основного матеріалу

Законодавство України про місцеве самоврядування в частині правового регулювання повноважень органів місцевого самоврядування складається з низки нормативно-правових актів, ключове місце серед яких посідає Конституція України. Саме Конституція України закладає основи правового регулювання повноважень місцевих рад. У статті 141 Основного Закону зазначається про можливість припинення повноважень сільської, селищної, міської, районної, обласної ради, наслідком чого є припинення повноважень і депутатів відповідних рад [1, ст.141]. Однак жодного згадування про призупинення повноважень органів місцевого самоврядування внаслідок обставин, які виникають в умовах війни, в Конституції не згадується. Точно так само в Конституції України немає жодної згадки про відновлення повноважень органів місцевого самоврядування. При цьому в ній містяться окремі положення, відповідно до яких в умовах воєнного стану можливі певні обмеження прав громадян, у тому числі і муніципальних.

На розкриття змісту положень Конституції України в частині повноважень органів місцевого самоврядування спрямовано норми профільного закону – Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» [2]. Саме його норми досить детально

регулюють питання про підстави, порядок та наслідки припинення повноважень органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб.

Однак порівняння змісту поняття «припинення повноважень» зі змістом поняття «призупинення повноважень» дозволяє стверджувати про їх нетотожність. Припинення повноважень органів місцевого самоврядування пов'язане із закінченням терміну їх повноважень або ж порушенням законодавства України чи інтересів територіальної громади (підстави чітко виписані в згаданому вище Законі). Причиною ж призупинення повноважень органів місцевого самоврядування є обставини непереборної сили, серед яких важливе місце посідає війна та як наслідок – окупація територій громад, чиї інтереси вони представляють. Однак жодної згадки в Законі України «Про місцеве самоврядування в Україні» щодо призупинення повноважень органів місцевого самоврядування немає.

Таким чином, ми маємо нові реалії сьогодення, які не відображені в чинному профільному законодавстві України. Сьогодні немає відповіді на питання про законодавче забезпечення порядку призупинення повноважень органів місцевого самоврядування, які опинилися внаслідок війни на окупаційних територіях, а також призупинення повноважень тих органів місцевого самоврядування, які знаходяться на території лінії бойового зіткнення чи прифронтових територіях.

Зрештою, у профільному Законі немає і відповіді на питання про поновлення повноважень органів місцевого самоврядування внаслідок деокупації територій відповідних громад або внаслідок віддалення на безпечну дистанцію лінії бойового зіткнення.

Пошук відповіді на поставлені питання змушує аналізувати норми численних законодавчих актів, серед яких особливої уваги заслуговує Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо функціонування державної служби та місцевого самоврядування у період дії воєнного стану» від 12 травня 2022 року № 2259-IX [3]. Саме його норми, на нашу думку, найкраще відповідають нашому науковому запиту і дозволяють «пролити світло» на окреслену нами законодавчу невизначеність.

Перше, що в ньому заслуговує на предмет аналізу: нормами цього Закону внесені зміни в Законі України «Про правовий режим воєнного стану», відповідно до яких «військові адміністрації населених пунктів утворюються в межах територій територіальних громад, у яких сільські, селищні, міські ради та/або їхні виконавчі органи, та/або сільські, селищні, міські голови не здійснюють покладені на них Конституцією та законами України повноваження». Тобто законодавець згадує про «нездійснення» повноважень органів місцевого самоврядування, однак не вживає терміна «припинення» чи «призупинення» повноважень.

Однак законодавець Закон продовжив положеннями, відповідно до яких «начальник військової адміністрації, крім повноважень, віднесених до його компетенції цим Законом, здійснює повноваження сільської, селищної, міської ради, її виконавчого комітету, сільського, селищного, міського голови; може затвердити тимчасову структуру виконавчих органів сільської, селищної, міської ради (для працівників, посади яких не включені до тимчасових штатних розписів, оголошується простій або здійснюється їх переведення на рівнозначну чи нижчу посаду); підпорядковує собі апарат сільської, селищної, міської ради та її виконавчого комітету, інші виконавчі органи (з урахуванням абзацу третього пункту 1 цієї частини), комунальні підприємства, установи та організації відповідної територіальної громади. При цьому в Законі знову жодної згадки про припинення чи призупинення повноважень рад немає, як немає і жодного слова про зміни в правосуб'єктності їх депутатів (розпуск чи ін.).

Важливими положеннями цього Закону в контексті досліджуваних нами питань є формулювання, відповідно до якого «у разі тимчасової окупації або оточення адміністративного центру області або в разі

прийняття Верховною Радою України за поданням Президента України відповідного рішення:

1) повноваження такої обласної та/або районної ради здійснюють відповідні обласні та районні військові адміністрації;

2) виконавчий апарат такої районної та обласної ради підпорядковується начальнику відповідної військової адміністрації;

3) відповідні районні та обласні ради не здійснюють свої повноваження.

Аналіз цих норм дозволяє зробити висновок про те, що законодавець згадує окупацію або оточення адміністративного центру області як підставу для прийняття рішення про «нездійснення» відповідними районними та обласними радами своїх повноважень. У Законі знову використовується термін «не здійснюються повноваження», без будь-якої згадки про призупинення припинення повноважень.

Насамкінець, в аналізованому нами Законі зазначається, що «у разі усунення загроз для безпеки і правопорядку на території області за поданням Президента України Верховна Рада України може прийняти рішення про поновлення роботи органів місцевого самоврядування на території відповідної області». Звідси випливає висновок: будь-якому поновленню повноважень за логікою має передувати тимчасове призупинення повноважень, про що законодавець ніде не зазначає.

Висновок

Усе зазначене вище дозволяє дійти висновку про те, що законодавство України про місцеве самоврядування потребує внесення змін, відповідно до яких варто передбачити повноваження Верховної Ради України за пропозицією Президента України тимчасово призупиняти повноваження органів місцевого самоврядування, які внаслідок війни не можуть продовжувати свої повноваження. При цьому недостатньо просто передбачити таке повноваження. Видається необхідним також визначити, у якому статусі та з якими соціально-трудовими гарантіями залишаються депутати та працівники рад, місцеві голови, старости та інші суб'єкти місцевого самоврядування в межах відповідних громад.

Законодавче забезпечення поновлення повноважень органів місцевого самоврядування також недостатньо залишати в чинному варіанті, адже досі відсутні відповіді на питання про те, у якому складі будуть поновлені ради та чи поновлюватимуться одразу всі повноваження. При цьому важливо врахувати обставини, за яких депутати рад могли працювати в окупаційний період на окупаційну владу (за наслідками чого вони мають бути притягнуті до кримінальної відповідальності) або виїхати на постійне проживання на іншу територію чи в іншу країну, що може призвести до необхідності поновлення повноважень уже нового складу ради після наступних місцевих виборів.

Література

1. Конституція України. Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1996. – № 30. – с. 141.

2. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21 травня 1997 року № 280/97-ВР. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1997, № 24, ст.170.

3. Про внесення змін до деяких законів України щодо функціонування державної служби та місцевого самоврядування у період дії воєнного стану: Закон України від 12 травня 2022 року № 2259-IX. Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2259-20?find=1&text=%D0%BE%D0%BA%D1%83%D0%BF%D0%B0%D1%86%D1%96#w1_1

LEGAL PROVISION OF SUSPENSION OF AUTHORITY OF LOCAL SELF-GOVERNMENT BODIES DUE TO OCCUPATION AND THEIR RESTORATION AFTER DE-OCCUPATION

The author carried out a study of the legal support for the procedure for suspending the powers of local self-government bodies in the occupied and front-line territories in the article.

The legislation of Ukraine on local self-government contains many provisions that need to be improved in view of the position of modern jurisprudence. In the context of municipal reform, a number of measures related to the improvement of legal regulation of municipal relations have been implemented. European integration and the need to adapt the municipal legislation of Ukraine to the requirements of the legislation of the European Union also caused significant changes in legislative acts, which significantly brought the local self-government of our country closer to European standards. But it was the war of the Russian Federation against Ukraine that caused the need to revise many norms of municipal legislation in terms of their compliance with the requirements of new realities.

In this context, the issue of legislative provision of the powers of local self-government bodies that are located in the occupied territories or located in the territory of front-line communities deserves special attention today. Modern legal scientific opinion has not formed a sufficiently reasoned vision regarding specific ways of solving the issues of suspending the powers of local self-government bodies after the occupation of their communities, as well as issues of restoring the powers of local self-government bodies in the conditions of the de-occupation of their communities. Taking into account the above, it seems necessary to conduct a study of the mentioned issues, as well as to formulate possible options for improving the legislation of Ukraine on the powers of such bodies.

Key words: powers of local self-government bodies, suspension of powers, restoration of powers, occupation, de-occupation.

ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОБОВ'ЯЗКОВОСТІ АКТІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ

КЛЯМА Сергій Миколайович - аспірант Академії праці, соціальних відносин і туризму

ORCID: 0009-0003-6612-4591

УДК 342

DOI: https://doi.org/10.32782/ep.2024.2.20

У статті автор здійснив дослідження правового забезпечення обов'язковості актів місцевого самоврядування як однієї з основних засад місцевого самоврядування, закріплених законодавством України про місцеве самоврядування.

Необхідність дослідження цього принципу спричинена неналежним відношенням місцевого населення до виконання вимог актів муніципальної правотворчості в межах відповідних громад. Такі акти часто копіпастяться з актів інших громад і не завжди враховують історичні, культурні, соціальні, звичаєві, екологічні та інші особливості відповідної громади. У своїй сукупності ці обставини породжують необхідність популяризації актів муніципальної правотворчості, формування високопрофесійних підходів до розробки тексту проєктів таких актів, а після їх прийняття – виховання населення в дусі точного і неухильного дотримання принципу їх обов'язковості.

Тому формування високого рівня довіри населення до актів муніципальної правотворчості є актуальним завданням для української держави та суспільства в цілому. Саме створення сприятливих умов для функціонування в органах місцевого самоврядування високопрофесійних працівників, здатних проєктувати акти місцевого самоврядування, може бути запорукою розвитку в Україні муніципальної правотворчості.

Ключові слова: муніципальна правотворчість, обов'язковість, акти, орган місцевого самоврядування.

Постановка проблеми

Євроінтеграційні процеси, що відбуваються в Україні, націлені на приведення у відповідність до чинного європейського законодавства актів законодавства України. Практично в усіх країнах Європейського Союзу акти муніципалітетів є обов'язковими для виконання на відповідній території. Вони забезпечується державним примусом, а відповідальність за їх порушення чітко визначена в законодавстві. У цьому контексті важливо зазначити, що законодавство України має цілком і повністю відповідати зазначеним вище вимогам. При цьому важливо додати, що є особливості обов'язковості актів органів місцевого самоврядування, пов'язані з територію їх застосування, категоріям осіб, на яких вони поширюються тощо, час, на який вони розраховані тощо.

Звідси можуть випливати проблемні питання щодо точності визначення меж території, на яку розповсюджуються норми відповідних актів органів місцевого самоврядування. Загально відомо, що після останнього етапу реформи відбулося об'єднання територій колишніх громад, внаслідок визначення меж яких виникли протести та інші супровідні проблеми (до прикладу, протести представників Заборольської, Зарічанської, Княгининівської, Гуто-Боровенської громад) [1]. Проблемні питання визначення меж об'єднаних територіальних громад, у свою чергу, породжують проблеми, пов'язані з виконанням ви-

мог актів органів місцевого самоврядування, які діють на відповідній території.

Ще однією проблемою в питанні обов'язковості актів органів місцевого самоврядування може виступати коло осіб, на яких вони розраховані. Зокрема, нормативні акти місцевого самоврядування є обов'язковими для виконання на відповідній території. А чи усіма, чи лише членами територіальної громади (при цьому, хто саме відноситься до категорії «член територіальної громади» законодавство не конкретизує)? Уточнень у законодавстві немає. У доказ цього можна навести такий приклад: у статті 41 Статуту територіальної громади міста Луцька зазначається, що «акти органів і посадових осіб міського самоврядування, прийняті в межах наданих їм повноважень, є обов`язковими для виконання всіма розташованими на території міста органами виконавчої влади, об`єднаннями громадян, підприємствами, установами та організаціями, посадовими особами, а також жителями, що постійно або тимчасово мешкають на території міста» [2]. Породжується питання: чи є обов'язковими вимоги нормативних обмежень (зокрема, карантинних, які можуть вводитися в дію рішеннями Луцької міської ради) у місті Луцьк для гостей міста, які взагалі не мешкають на території міста?

Насамкінець, проблемним питанням можна вважати момент вступу в силу актів органів місцевого самоврядування. Так, відповідно до статті 59 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» «акти органів та посадових осіб місцевого самоврядування нормативно-правового характеру набирають чинності з дня їх офіційного оприлюднення» [3]. При цьому в тій же статті додається, що «рішення сільської, селищної, міської ради в п'ятиденний строк з моменту його прийняття може бути зупинено сільським, селищним, міським головою і внесено на повторний розгляд відповідної ради із обґрунтуванням зауважень». Тобто цілком ймовірно, що може виникнути ситуація, коли прийняте рішення було опубліковане в день прийняття і вступило в силу, а потім після 5 днів місцевий голова його зупиняє. Як бути з правовими наслідками виконання цього рішення протягом цих 5 днів, якщо це рішення у подальшому так і не набуде свою юридичну силу?

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Українські науковці займаються дослідженням питань обов'язковості правових актів органів місцевого самоврядування. Серед них можна виділити наступних науковців: М.Баймуратов, О.Батанов, М.Бондар, Я.Журавель, В.Кравченко, О.Коваленко, О.Скакун та ін.

Формулювання цілей

Мета статті – розглянути та проаналізувати теоретичні та практичні аспекти обов'язковості актів місцевого самоврядування. З огляду на порушену в науковій роботі проблематику, ми поставили наступні завдання: 1) окреслити правове забезпечення принципу обов'язковості цих актів; 2) виявити основні проблеми, пов'язані з реалізацією цього принципу.

Виклад основного матеріалу

Обов'язковість правових актів органів місцевого самоврядування як один з принципів правових актів визначені Конституцією України, Законом України «Про місцеве самоврядування в Україні», а також іншими нормативно-правовими актами.

Так, згідно зі статтею 144 Конституції України «органи місцевого самоврядування в межах повноважень, визначених законом, приймають рішення, які є обов'язковими до виконання на відповідній території» [4].

При цьому, в Основному Законі робиться уточнення, відповідно до якого рішення органів місцевого самоврядування з мотивів їх невідповідності Конституції чи законам України зупиняються у встановленому законом порядку з одночасним зверненням до суду. Це свідчить про те, що навіть прийняті акти можуть бути зупиненими з мотивів невідповідності законодавчим актам і з моменту припинення будуть такими, що втратили чинність і відповідно – обов'язковість для виконання.

Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» визначає види та порядок прийняття актів місцевого самоврядування. Так, стаття 59 Закону детально регламентує такий порядок і визначає його особливості [3]. Детальніша регламентація такого порядку можлива в статутах територіальних громад, де норми Закону можуть бути уточнені, але без протиріч із законодавством.

Обов'язковість актів місцевого самоврядування попри досить високий рівень урегульованості в законодавстві про акти місцевого самоврядування залишає на практиці проблемні питання. Першим з таких, на нашу думку, можна вважати питання юрисдикції органів місцевого самоврядування та дії їх актів на відповідній території. Виконання вимог актів місцевого самоврядування, які діють на території з проблемним визначенням меж об'єднаних територіальних громад, – це результат незавершеності муніципальної реформи в Україні. Межі новостворених чи добровільно об'єднаних територіальних громад мають збігаються з межами територій, на які розповсюджується юрисдикція відповідних актів місцевого самоврядування. Як наслідок – самі ці території є тими, у межах яких акти місцевого самоврядування є обов'язковими для виконання і забезпечуються державним примусом. Наявність проблемних питань щодо визначення меж територіальних громад породжує підстави для спорів щодо юрисдикції органів місцевого самоврядування та обов'язковості актів місцевого самоврядування на спірних територіях.

Питання обов'язковості актів місцевого самоврядування можна вважати також проблемним, якщо його розглядати через призму визначення кола осіб, на яких вони розраховані. У цьому контексті варто зробити наголос на декількох аспектах.

По-перше, закони України не містять відповіді на питання, чи для всіх суб'єктів суспільних відносин, чи лише для членів територіальної громади акти місцевого самоврядування є обов'язковими для виконання?

По-друге, якщо правильною відповідь на зазначене питання є лише члени територіальної громади, то де в законодавстві України конкретизація (уточнення) поняття «член територіальної громади»? На думку Журавля Я.В., членом територіальної громади може бути лише громадянин України, який проживає на відповідній території [5]. Якщо з цим твердженням погодитися, то все рівно залишається питання, як бути з тими громадянами, які попри проживання на відповідній території не мають відповідної реєстрації їх як фізичних осіб? Чи буде обов'язковість актів місцевого самоврядування на них розповсюджуватися?

По-третє, підлягає вирішенню питання щодо того, чи є обов'язковими вимоги нормативних актів місцевого самоврядування для тих членів громади, які попри реєстрацію на території громади виїхали з неї і проживають в іншому місці.

Насамкінець, у контексті аналізу кола осіб, на яких розповсюджуються акти місцевого самоврядування, варто зазначити про особливості видів актів місцевого самоврядування. Індивідуальні акти органів та посадових осіб місцевого самоврядування – це акти застосування права, тому їх називають також правозастосовними. Вони мають, як правило, разове застосування, адресуються конкретним особам або організаціям і обов'язкові для виконання лише ними. Нормативні правові акти необхідно також відрізняти від інтерпретаційних актів, тобто актів роз'яснення (тлумачення) норм права. Від нормативних правових актів останні відрізняються тим, що не містять нових юридичних норм, а лише роз'яснюють існуючі [6].

Момент вступу в силу актів органів місцевого самоврядування – ще одне питання, з яким можна асоціювати проблеми обов'язковості актів місцевого самоврядування. Так, оприлюднення рішення сільської, селищної, міської ради в день його прийняття і зупинення його дії сільським, селищним, міським головою на п'ятий день з подальшим внесенням на повторний розгляд відповідної ради із обґрунтуванням зауважень – це та ситуація на практиці, яка не дозволяє знайти відповідь на питання щодо правових наслідків як виконання,

так і невиконання цього рішення протягом цих 5 днів (якщо це рішення у подальшому так і не набуде свою юридичну силу).

Проблемні питання обов'язковості актів місцевого самоврядування можуть бути вирішені через органи державної влади, зокрема судової. Фізичні та юридичні особи можуть оскаржувати акти місцевого самоврядування, якщо вони вважають, що ці акти суперечать закону чи порушують їхні права. Окрім судів, органи державної виконавчої влади мають обов'язок забезпечити виконання актів місцевого самоврядування на відповідній території. У разі конфліктів між актами різних рівнів влади, державні органи мають віддати перевагу актам суб'єктів вищого рівня та здійснювати контроль за відповідністю актів законам.

З урахуванням того, що обов'язковість актів місцевого самоврядування забезпечує ефективність діяльності органів місцевого самоврядування та дозволяє їм вирішувати питання, що стосуються конкретних громад, громади часто не враховують необхідність належної участі громадськості в правотворчому процесі. Часто органи місцевого самоврядування можуть ухвалювати рішення без достатньої участі громадськості, що може викликати незадоволення серед мешканців та викликати протести, а також створити обставини, при яких виконання актів може стати проблематичним.

Також органи та посадові особи місцевого самоврядування часто «грішать» прогалинами в своїх актах, пов'язаних з питаннями ефективного механізму їх виконання. Якщо акти місцевого самоврядування не забезпечені ефективними механізмами контролю та виконання, то це призводить до ігнорування цих актів чи їхнього виконання із затягуванням у часі.

Висновок

Отже, підсумовуючи усе зазначене вище, можна констатувати, що чинне законодавство України про акти місцевого самоврядування містить багато положень, до яких є низка питань. Правильні відповіді на ці питання на практиці піднімають ефективність управління відповідними територіями і забезпечують реалізацію як державних інтересів у регіонах, так і інтересів громад.

Для правильності відповідей на проблемні питання теорії і практики застосування законодавства про акти місцевого самоврядування необхідно звернути увагу законодавця. Лише точне і повне регулювання цих питань на законодавчому рівні може допомогти громадам уникати подібних проблем.

Окрім цього, важливо системно здійснювати державний та громадський моніторинг муніципальної правотворчості, що має стати запобіжником до появи та накопичення проблемних питань, пов'язаних з обов'язковістю актів місцевого самоврядування.

Література

1. Волиняни вчетверте мітингують через об'єднання громад. Суспільне. Новини. 4 червня 2020. Режим доступу: https://suspilne.media/38528-volinani-vcetverte-mitinguut-cerez-obednanna-gromad/

2. Статут територіальної громади міста Луцька. Режим доступу: https://www.lutskrada.gov.ua/pages/stattia-41-akty-orhaniv-i-posadovykh-osib-miskoho-samovriaduvannia

3. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21 травня 1997 року № 280/97-ВР. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1997, № 24, ст.170.

4. Конституція України [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1996. – № 30. – с. 141. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80

5. Я Журавель. Щодо питання про участь негромадян у здійсненні місцевого самоврядування в Україні. – Право України, 2006, №8, С.76-77.

6. І.Наумець. Поняття, ознаки та загальна характеристика нормативно-правових актів. Режим доступу: https://kalushrda.gov.ua/n/viddil _nadzvychajnyh_ sytuacij/2013/12/03/2996/view

LEGAL PROVISION OF BINDING ACTS OF LOCAL SELF-GOVERNMENT

In the article, the author carried out a study of the legal support of the principle of binding acts of local self-government as one of the main principles of local self-government, enshrined in the legislation of Ukraine on local self-government.

The need to study this principle is caused by the inappropriate attitude of the local population to the fulfillment of the requirements of municipal law-making acts within the respective communities. Such acts are often copied from the acts of other communities and do not always take into account the historical, cultural, social, customary, ecological and other features of the respective community. Taken together, these circumstances give rise to the need to popularize acts of municipal law-making, to form highly professional approaches to the development of the text of projects of such acts, and after their adoption, to educate the population in the spirit of exact and unwavering observance of the principle of their obligation.

Therefore, the formation of a high level of public trust in acts of municipal law-making is an urgent task for the Ukrainian state and society as a whole. It is the creation of favorable conditions for the functioning of highly professional employees in local self-government bodies, who are able to design acts of local self-government, that can be a guarantee for the development of municipal law-making in Ukraine.

Key words: municipal law-making, binding, acts, local self-government body.

ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАХИСТУ ПРАВ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД

СВИТКА А.С. - аспірант Академії праці, соціальних відносин і туризму, адвокат

ORCID: 0009-0002-5005-4691

УДК 352.07

DOI: https://doi.org/10.32782/ep.2024.2.21

У статті автор здійснив дослідження правового забезпечення захисту прав територіальних громад в умовах реформування місцевого самоврядування в Україні. Актуальність питання правового забезпечення захисту прав територіальних громад в Україні не може бути переоцінена. Захист прав територіальних громад є важливим елементом розвитку демократичної держави, яка повинна гарантувати права та свободи всіх своїх громадян.

У зв'язку з цим, наявність ефективної судової системи, яка забезпечує захист прав територіальних громад, є надзвичайно важливою. На жаль, в Україні існують проблеми у сфері захисту прав громад, зокрема, відсутність ефективної системи правового захисту, недостатнє фінансування судів, висока корупція в судовій системі та інші.

Тому вирішення проблеми правового забезпечення захисту прав територіальних громад є актуальним завданням для української держави та суспільства в цілому. Наразі видається доцільним вжиття заходів для покращення судової системи, забезпечення адекватного фінансування судів та розвиток механізмів адміністративного та позасудового захисту прав громад. Тільки таким чином можна забезпечити реальний захист прав територіальних громад в Україні.

Ключові слова: права територіальних громад, захист, місцеве самоврядування, механізм.

Постановка проблеми

Забезпечення захисту прав територіальних громад здійснюється через правову систему країни, яка включає законодавчу, виконавчу та судову владу. Україна, наприклад, має конституційний порядок, відповідно до якого Конституція України є найвищим правовим актом у країні.

Судовий захист прав територіальних громад здійснюється через різні судові інстанції залежно від характеру спору. У справах про захист прав територіальних громад можуть бути зацікавлені різні сторони, включаючи місцеву владу, державні органи, громадські організації та приватні особи.

Україна має розвинену систему судів загальної юрисдикції та спеціалізованих судів, таких як адміністративні та господарські суди. Зокрема, у випадку порушення прав територіальних громад належний захист може бути забезпечений через адміністративний та господарський суд, а також через окружний та апеляційний суди.

У разі необхідності захисту прав територіальних громад на міжнародному рівні, Україна може звернутися до міжнародних судових органів, таких як Міжнародний суд ООН або Європейський суд з прав людини. Ці суди забезпечують відповідність національних законів міжнародним стандартам прав людини та забезпечують захист прав громадян на міжнародному рівні.

Для забезпечення ефективного судового захисту прав територіальних громад важливо, щоб судова система була незалежною, об'єктивною та компетентною. Для цього необхідно мати високоякісну правову освіту та досвід у роботі з правовими питаннями.

Крім того, важливо забезпечити доступність судової системи для всіх громадян та територіальних громад, зокрема для тих, що знаходяться у важкій життєвій ситуації, мають обмежені можливості чи представляють меншість.

Для підтримки судового захисту прав територіальних громад в Україні створено різні органи та механізми, зокрема Вищу раду правосуддя, Національну школу суддівства, Національне бюро з розслідування корупції та інші. Ці органи забезпечують незалежність та ефективність судової системи, забезпечують виконання рішень судів та контролюють діяльність суддів.

Крім того, в Україні існує механізм конституційного контролю, який дозволяє перевіряти відповідність законів та інших правових актів Конституції України. Конституційний Суд України має право скасовувати неконституційні закони та інші правові акти, які не відповідають Конституції України.

Для забезпечення ефективного судового захисту прав територіальних громад в Україні важливо мати незалежну та професійну суддівську владу, яка діє відповідно до принципів правової держави. Зокрема, в Україні існують дисциплінарні та етичні стандарти для суддів, які регулюють їх поведінку та забезпечують відповідальність за порушення правил.

Також важливо забезпечити доступність судового захисту для територіальних громад. У цьому контексті в Україні існують механізми безкоштовної правової допомоги та пільги для осіб, які не можуть собі дозволити оплату юридичних послуг.

Усі ці механізми та інститути спрямовані на забезпечення ефективного судового захисту прав територіальних громад. Проте, важливо пам'ятати, що захист прав територіальних громад – це не тільки завдання судової системи, але й відповідальність усіх громадян та інституцій за збереження правової держави та демократичних цінностей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Українські науковці займаються вивченням окремих питань правового захисту територіальних громад в Україні. Серед них можна виділити наступних науковців: О.Мотиль, О.Суслова, О.Красиков, Л.Макаренко та ін.

Формулювання цілей

Мета статті – розглянути та проаналізувати правозастосування актів законодавства про судовий захист прав територіальних громад. З огляду на порушену в науковій роботі проблематику, нами були поставлені наступні завдання: 1) окреслити систему актів законодавства про судовий захист прав територіальних громад; 2) виявити основні проблеми їх правозастосування та визначити основні напрямки вирішення.

Виклад основного матеріалу

Розвиток, правового регулювання відносин, повязаних із судовим захистом прав територіальних громад, сприяє зменшенню випадків порушення в системі місцевого самоврядування. Однак досі залишається багато можливих порушень прав територіальних громад, серед основних з яких варто відмітити:

- *незаконне використання земельних ділянок*. Це порушення прав здійснюється по відношенню до належного власника землі, яким виступає також і територіальна громада (наприклад, у разі незаконної забудови на земельній ділянці);
- *незаконне видалення природних ресурсів*. Права територіальної громади на природні ресурси можуть порушуватися різними суб'єктами (наприклад, у разі незаконної рубки лісу або вилучення корисних копалин);
- *надмірна забрудненість повітря, води або ґрунту*. Це правопорушення спрямоване проти прав територіальної громади на здорове довкілля та належне використання природних ресурсів;
- *невідповідність будівель або споруд вимогам безпеки*. Приклад загальновідомих подій у Туреччині 2023 року яскраво засвідчив, що таке порушення може коштувати громадам багатьох життів. Це є порушенням прав територіальної громади на безпеку та благополуччя мешканців (наприклад, у разі будівництва небезпечних споруд у населених пунктах);

- *порушення прав на освіту*. Місцеві жителі як члени територіальної громади повинні мати доступ до належної освіти для дітей та молоді. Різновидом такого порушення може бути,наприклад, закриття шкіл або недостатня фінансова підтримка шкіл у віддалених районах громади;
- *порушення прав на медичну допомогу*. Право членів територіальної громади на доступ до належної медичної допомоги може порушуватися в різних формах (наприклад, у разі закриття лікарень або недостатньої фінансової підтримки медичних закладів у віддалених районах);
- *порушення прав на доступ до інформації*. Сучасне інформатизоване суспільство потребує неабиякого захисту права будь-якої територіальної громади на отримання інформації від місцевих органів влади. Це не завжди забезпечується в наших реаліях (зокрема, таке правопорушення може проявлятися в разі обмеження доступу до документів або недостатньої прозорості діяльності органів місцевого самоврядування);
- *недостатнє фінансування місцевого самоврядування*. Це найбільш поширене правопорушення, за якого територіальна громада не може в достатньому обсязі реалізувати право на самоврядування та ефективне виконання своїх повноважень (зокрема, у разі обмеження фінансових ресурсів для реалізації місцевих проєктів та програм) та ін.

На забезпечення захисту прав територіальних громад і недопущення їх порушень націлений ряд заходів.

Першим із таких заходів є належне правове регулювання цих відносин, яке складається з різних нормативно-правових актів. До таких актів можна віднести, у першу чергу, Конституцію України [1], Закони України «Про місцеве самоврядування в Україні» [2], «Про добровільне об'єднання територіальних громад» [3], «Про судоустрій та статус судів» [4], а також інші закони та нормативно-правові акти, що регулюють питання територіальної організації влади та державного управління в Україні.

Також у сфері місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні існує практика здійснення консультацій з місцевими громадами та громадськими організаціями при розробці та ухваленні рішень, які стосуються їхніх прав та інтересів. Також місцеві громади можуть брати участь у процесах бюджетування, забезпечення комунальних послуг та інших сферах діяльності.

Окрім того, українське законодавство передбачає також механізми взаємодії громад та органів державної влади, наприклад, у формі громадських обговорень проєктів рішень та регуляторних актів, публічних слухань тощо.

Практика застосування норм про захист прав територіальних громад свідчить про необхідність внесення змін до законодавства, адже чинні механізми захисту прав не забезпечують належного рівня захисту прав територіальних громад.

Наразі можуть бути введені механізми для забезпечення швидкого та ефективного розгляду справ про порушення прав територіальних громад, щоб уникнути довгих та непередбачуваних судових процесів.

Крім того, можна розглянути включення в законодавство процедури проведення аудитів діяльності місцевих органів влади з метою виявлення порушень прав територіальних громад. Такі аудити можуть допомогти виявити проблемні моменти та недоліки в роботі органів місцевого самоврядування та покращити їх діяльність.

Окрім цього, зміни до законодавства про судовий захист прав територіальних громад можуть бути спрямовані на забезпечення більшої прозорості та відкритості діяльності місцевих органів влади. Наприклад, можна передбачити обов'язкове публічне обговорення рішень місцевих органів державної влади, які можуть вплинути на права територіальних громад. Це допоможе залучити громадськість до процесу прийняття рішень та зменшити ризик порушення прав територіальних громад через некомпетентність або недостатню увагу з боку місцевих органів влади.

Також можуть бути введені механізми відшкодування збитків територіальним громадам, які стали жертвами порушень їх прав. Це може стимулювати місцеві органи влади до більш обачної та відповідальної

діяльності та зменшити ризик порушення прав територіальних громад.

Крім того, може бути корисним включення до законодавства положень, які забезпечують взаємодію місцевих органів влади з представниками територіальних громад та іншими зацікавленими сторонами. Це може допомогти виявити проблеми, запобігти їх поширенню та знайти оптимальні рішення в інтересах усіх сторін.

Висновок

Отже, здійснений нами аналіз правового регулювання захисту прав територіальних громад свідчить про наявність численних проблемних питань, вирішення яких назріло вже давно і які неабияк актуалізовано війною рф проти України. Наявність окреслених проблем у громадах на всій території України чітко підкреслює їх системність.

З урахуванням зазначеного саме зміни до законодавства про судовий захист прав територіальних громад і ефективні механізми їх реалізації мають стати безальтернативним шляхом забезпечення належного захисту прав територіальних громад, покращення ефективності діяльності місцевих органів влади та забезпечення більшої прозорості та відкритості в роботі місцевих органів влади.

Література:

1. Конституція України [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1996. – № 30. – с. 141. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80

2. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21 травня 1997 року № 280/97-ВР. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1997, № 24, ст.170.

3. Про добровільне об'єднання територіальних громад: Закон України від 5 лютого 2015 року№ 157-VIII. Відомості Верховної Ради (ВВР), 2015, № 13, ст.91

4. Про судоустрій та статус судів: Закон України від 2 червня 2016 року № 1402-VIII. Відомості Верховної Ради (ВВР), 2016, № 31, ст.545

LEGAL PROVISION OF PROTECTION OF THE RIGHTS OF TERRITORIAL COMMUNITIES

In the article, the author carried out a study of the legal provision of protection of the rights of territorial communities in the conditions of local self-government reform in Ukraine. The relevance of the legal provision of jprotection of the rights of territorial communities in Ukraine cannot be overestimated. Protection of the rights of territorial communities is an important element of the development of a democratic state, which must guarantee the rights and freedoms of its citizens.

In this regard, the existence of an effective judicial system that ensures the protection of the rights of territorial communities is extremely important. Unfortunately, there are problems in Ukraine in the field of community rights protection, in particular, the lack of an effective system of legal protection, insufficient financing of courts, high corruption in the judicial system, and others.

Therefore, solving the problem of legal provision of protection of the rights of territorial communities is an urgent task for the Ukrainian state and society as a whole. It is necessary to take measures to improve the judicial system, ensure adequate financing of courts, and develop mechanisms for administrative and extrajudicial protection of community rights. This is the only way to ensure real protection of the rights of territorial communities in Ukraine.

Keywords: rights of territorial communities, protection, local self-government, mechanism.

ІНВЕСТИЦІЙНЕ СТРАХУВАННЯ ЖИТТЯ: ОСОБЛИВОСТІ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ВІДПОВІДНО ДО НОВОГО ЗАКОНОДАВСТВА

ХОРВАТОВА Оксана Олегівна - докторант кафедри цивільно-правової політики, права інтелектуальної власності та інновацій Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, к.ю.н., доцент

ORCID 0000-0002-1467-3797

УДК 347.440

DOI: https://doi.org/10.32782/ep.2024.2.22

Метою дослідження є сучасний аналіз інституту інвестиційного страхування життя з цивільно-правових позицій, ґрунтуючись на практиці страхових компаній та новому законодавстві. Уперше здійснено узагальнений цивільно-правовий аналіз інвестиційного страхування життя. Досліджено ринок страхування життя в Україні та рейтинги інвестиційної діяльності страховиків. Визначено, що запровадження нового класу страхування життя – інвестиційне страхування життя – є вимогою часу та практичною необхідністю. На підставі порівняльного аналізу практичної діяльності страхових компаній зроблено висновок про те, що інвестиційне страхування життя користується великим попитом серед споживачів ринку страхових послуг у контексті недержавного пенсійного забезпечення та як іншим способам убезпечення життя.

Досліджено сфери інвестиційної діяльності страхових компаній, що надають послуги у сфері інвестиційного страхування життя та зроблено висновок про те, що в інвестиційній діяльності перевага надається цінним паперам у формі облігацій та банківським депозитам, рідше – інвестиційній нерухомості. У підсумку констатовано, що інвестиційне страхування життя є одним з актуальних страхових продуктів та фінансово-правовим інструментом, що поєднує в собі страховий захист, можливість зробити накопичення за допомогою інвестицій, а також отримати податкові пільги від держави.

Ключові слова: інвестиційне страхування життя, страховик, страхувальник, страхова компанія, страхова діяльність, страхування життя та здоров'я, пенсійна реформа, недержавне пенсійне забезпечення, податкові пільга.

Вступ

Інвестиційне страхування життя є одним із популярних та надійних способів убезпечення свого майбутнього у світі та в європейських державах. Цей вид страхування є також надійним інструментом недержавного пенсійного забезпечення, що протягом багатьох років впроваджується в Україні. Нагадаємо, що пенсійна реформа та її третій рівень – недержавне пенсійне забезпечення – працюють через незалежні фінансові інституції, зокрема, недержавні пенсійні фонди, банківські пенсійні депозитні програми та договори довгострокового страхування життя. Одним із різновидів такого договору є договір накопичувального страхування життя з інвестуванням коштів. Понад 20 річний вітчизняний практичний досвід страхової галузі свідчить про позитивні результати цього виду страхування життя. Однак законодавчого закріплення в повному обсязі він набув лише не так давно, з прийняттям нового Закону України «Про страхування» № 1909-IX у 2021 році [1].

Наукова новизна дослідження полягає в правовому аналізі та виявленні ключових ознак інвестиційного страхування життя в контексті цивільного законодавства України в поєднанні з практичною діяльністю страхових компаній.

Стан дослідження проблеми

Питання діяльності ринку страхування життя, його особливості, теоретичні та практичні аспекти інвестицій та інвестиційної діяльності страхових компаній, що надають послуги у сфері страхування життя та здоров'я, в останнє десятиліття розглядалися в наукових працях вітчизняних учених-юристів та економістів, зокрема: Адамович В.В. [2], Залєтова О. М. [3], Машина Н. І. [4], Мних М. В. [5], Ротової Т.А., Руденко Л.С. [6], Осадець С.С., Артюх Т.М., Гаманкової О.О. [7], Петрушенко Ю.М., Бойко О.І. [8]. Проте вважаючи на прийняття нового законодавства у сфері страхування в цілому, особливості цивільно-правового регулювання інституту інвестиційного страхування життя потребують нового теоретичного роз'яснення та нових правових коментарів, які наразі відсутні.

Постановка завдання

Метою статті є цивільно-правовий аналіз інституту інвестиційного страхування життя та практики його укладання через довгостроковий договір страхування життя з інвестиційною складовою.

Результати дослідження

Ринок страхування життя розвивається в Україні вже понад 20 років. Перші компанії зі страхування життя, тобто такі, що мають безстрокову ліцензію на надання страхових послуг у сфері страхування життя, здоров'я та пенсійного забезпечення (life компанії, далі по тексту – страхові компанії life) були зареєстровані в Україні ще наприкінці 90-х років XX століття. Однією з основних задач діяльності цих страхових компаній є підтримання пенсійної реформи та недержавного пенсійного забезпечення. Згідно зі статистичними даними, на 01 березня 2024 року в Україні зареєстровані та діють 12 страхових компаній life [9], тобто таких, що надають послуги лише у сфері довгострокового страхування життя, здоров'я, пенсійного забезпечення та інвестиційного страхування життя. Якщо проаналізувати рейтинги страхових компаній life [10], то за підсумками діяльності 9-ти місяців 2023 року першу п'ятірку складають ПрАТ страхова компанія «МетЛайф», ПрАТ «СТРАХОВА КОМПАНІЯ «ТАС» (TAS Life), ПрАТ «PZU УКРАЇНА СТРАХУВАННЯ ЖИТТЯ», ПрАТ «СК «УНІКА ЖИТТЯ», ТОВ «Страхова компанія «АРКС ЛАЙФ». Так, кількість договорів страхування, укладених страховиками життя протягом звітного періоду перевищила суму 1,18 млн гривень, у тому числі укладених на користь страхувальників 1,17 млн гривень. Кількість фізичних осіб, застрахованих упродовж звітного періоду становить 1 млн чоловік. Кількість фізичних осіб, застрахованих на кінець звітного періоду, перевищила 3,92 млн чоловік. Страхові виплати та страхові відшкодування клієнтам перевищили за 9 місяців 2023 року 840 млн грн., у тому числі виплати викупних сум склали 198 млн гривень. Отже, можна зробити висновок про те, що, незважаючи на воєнний стан, який діє в державі вже третій рік через повномасштабне вторгнення рф та агресивну війну проти України, – ринок страхування життя та здоров'я працює надзвичайно ефективно.

Слід також наголосити на позитивних змінах законодавства у сфері страхування життя. Так, з 01 січня 2024 року в повному обсязі набув чинності Законом України «Про страхування» від 18 листопада 2021 року № 1909-IX [1], де в п. 3 ч. 2 ст. 4 визначено, що 21 класом страхування є інвестиційне страхування життя. А тому проаналізуємо сучасні цивільно-правові підстави договору інвестиційного страхування життя.

Перш за все необхідно відмітити той дивний факт, що повне визначення договору довгострокового страхування життя міститься лише в п. 14.1.52 ст. 14 Податкового кодексу України [11], відповідно до якого «договір довгострокового страхування життя – це договір страхування життя строком на п'ять і більше років, який передбачає страхову виплату одноразово або у вигляді ануїтету, якщо застрахована особа дожила до закінчення терміну дії договору страхування чи події, передбаченої у договорі страхування, або досягла віку, визначеного договором. Такий договір не може передбачати часткових виплат протягом перших п'яти років його дії, крім тих, що здійсню-

ються у разі настання страхових випадків, пов'язаних із смертю чи хворобою застрахованої особи або нещасним випадком, що призвело до встановлення застрахованій особі інвалідності I або II групи чи встановлення інвалідності особі, яка не досягла вісімнадцятирічного віку». У свою чергу, прямі норми законодавства, які, за логікою, мали б містити визначення договору страхування життя, мають бланкетний характер. Так, ч.1 та ч.3 ст. 979 Цивільного кодексу України [12] визначають, що «договір страхування укладається відповідно до цього Кодексу, Закону України «Про страхування», інших законодавчих актів. Вимоги щодо укладення договорів страхування за окремими класами страхування/категоріями страхових ризиків для врегулювання правовідносин, за якими вимагається обов'язкова наявність договору, можуть бути визначені законодавством». У свою чергу Закон України «Про страхування» [1] в ч. 1 ст. 89 визначає, що «страхування здійснюється на підставі договору страхування, який укладається відповідно до загальних умов страхового продукту, якщо інше не визначено законодавством України». Стаття 109 Закону [1] закріплює положення про те, що «договір страхування життя за класами страхування життя може укладатися на визначений строк або діяти протягом життя застрахованої особи (довічно), передбачати різні комбінації ризиків за класами страхування, форми страхових виплат, включати накопичувальну (страхування на випадок дожиття до визначеного віку чи дати або вступу у шлюб, або народження дитини) та/або ризикову складову (страхування на випадок смерті та страхування на випадок допоміжних ризиків, зокрема смерті в результаті нещасного випадку, травми, хвороби, тілесних ушкоджень, тимчасової та/або постійної (стійкої) втрати працездатності), передбачати гарантований інвестиційний дохід та/або можливість участі у прибутках страховика, укладатися з фіксованим та/або змінюваними розмірами страхових сум, страхових виплат та/або страхових премій».

Отже, можна зробити проміжний висновок про те, що договір страхування життя та здоров'я має наступні ознаки:

1) довгостроковість – укладається на строк від 5 років та більше;

2) передбачає страхову виплату одноразово або у вигляді ануїтету;

3) не може передбачати часткових виплат протягом перших п'яти років його дії, крім тих, що прямо передбачені договором та законодавством;

4) гарантує страхувальнику або застрахованій особі інвестиційний дохід;

5) забезпечує соціальний захист у вигляді страхування здоров'я у випадках, прямо передбачених конкретною програмою та Правилами страхування. Тут слід зазначити, що наявність соціального захисту та гарантованого інвестиційного доходу є важливим відмінним фактором довгострокових договорів страхування життя від інших фінансових інструментів недержавного пенсійного забезпечення (зокрема, банківських депозитів, інвестиційної нерухомості, участі в недержавних пенсійних фондах) [13]. Закон України «Про страхування» у ч. 6-7 ст. 109 [1] також визначає, що «умова гарантованого інвестиційного доходу може бути визначена лише в договорі страхування життя, який містить накопичувальну складову. Страхувальник за договором страхування життя має право на бонуси від розміщення та управління активами, що покривають відповідні технічні резерви». Повідомлення про такі бонуси та інвестиційний дохід один раз на рік надсилаються в письмовій формі страхувальнику, а також розміщується на веб-сайті страховика (ч. 9 ст. 109 Закону).

Річ у тім, що страхові компанії, які надають послуги у сфері страхування життя, здоров'я та пенсійного забезпечення, відповідно до чинного законодавства мають право здійснювати інвестиційну діяльність з метою отримання прибутку та його подальшого розподілення між страхувальниками та застрахованими особами у відповідному порядку (ч.1. ст. 44 Закону України «Про страхування») [1; 14]. Інвестування дає можливість страховим компаніям розвивати свій бізнес і самостійно управляти ним, примножувати дохід та розподіляти його між клієнтами-страхувальниками відповідно до укладених договорів страхування життя. Також за рахунок інвестування страхових резервів

відбувається нагромадження коштів для збільшення власних ресурсів.

Якщо проаналізувати рейтинг страхових компаній life за 9 місяців 2023 року за інвестиційним доходом [15], то можна побачити, що найбільш успішними стали: ПрАТ «МетЛайф» отримала інвестиційний дохід 560.132.000 гривень; ПрАТ «СТРАХОВА КОМПАНІЯ «ТАС» (TAS Life) – інвестиційний дохід 363.083.000 гривень; ПрАТ «PZU УКРАЇНА СТРАХУВАННЯ ЖИТТЯ» – 137.894.000 гривень; ПрАТ «СК «УНІКА ЖИТТЯ» – відповідно 40.951.000 гривень; ПрАТ СК «Княжа Лайф Вієнна Іншуранс Груп» – 38.951.000 гривень; ПрАТ «КД-ЖИТТЯ» – інвестиційний дохід 19.743.000 гривень; ТОВ «Страхова компанія «АРКС ЛАЙФ» – 5.620.000 гривень.

Проведене нами дослідження ринку страхування життя свідчить про те, що страхові компанії life – лідери ринку, в інвестиційній діяльності надають перевагу цінним паперам у формі облігацій та банківським депозитам, рідше – інвестиційній нерухомості [16]. Пояснюється, на наш погляд, такий стан речей тим, що по-перше, облігації обертаються лише на організованому ринку, проходять процедуру лістингу та відповідають усім вимогам, що висуваються до біржових інструментів з точки зору надійності та захищеності. Для страховиків інвестування в державні облігації або в облігації вітчизняних емітентів є достатньо доходними. По-друге, розміщення коштів на депозитних рахунках, як правило, не несе великих затрат (наприклад, немає необхідності залучати професійних фінансових посередників, процес укладання депозитного договору відбувається швидко, а його умови є стандартними в більшості банківських установ). Банківські депозити, порівняно з іншими інструментами фінансового ринку, приносять гарантований і достатньо високий прибуток, який гарантований до виплати навіть у разі банкрутства банківської установи. Не останню роль відіграє й конкуренція між банками в цілому, та за конкретного клієнта – юридичну особу зокрема, надаючи комплекс послуг. Також банківський сектор в Україні сьогодні має потужний наглядовий орган у виді Національного банку України. І, звичайно, наявна чітка регламентація кредитних рейтингів банку, у якому розміщено активи страховика, на основі міжнародних стандартів. По-третє, незважаючи на той факт, що в Україні майже відсутній цивілізований ринок дохідної та інвестиційної нерухомості, включаючи відсутність їх правового регулювання на прикладі європейських держав, – усе ж таки інвестування страховими компаніями нерухомість наявне та достатньо успішне, хоча і не настільки ліквідне в порівнянні з банківськими депозитами та цінними паперами.

Саме тому інвестиційне страхування життя є одним з актуальних страхових продуктів сучасного ринку. Іншими словами, це фінансовий інструмент, що поєднує в собі страховий захист і можливість зробити накопичення за допомогою інвестицій. Проаналізуємо можливості інвестиційного страхування життя на прикладі провідних страхових компаній України.

І. Програма «Страхування на випадок смерті або дожиття з можливістю сплати одноразової страхової премії» від ПрАТ СК «МетЛайф»: страхувальником може бути фізична особа у віці від 18 до 60 років, а максимальний вік на дату закінчення програми має становити 75 років. Період страхування може складати строк 10, 15, 20, 25 років до досягнення віку 50, 55, 60, 65 років з мінімальним загальним строком страхування 10 років. Мінімальний розмір страхової премії становить 15.000 гривень для клієнтів, які реінвестують свою страхову виплату з дожиття від ПрАТ «МетЛайф» та 50.000 гривен для нових клієнтів ПрАТ «МетЛайф». У той же час максимальний розмір страхової премії не обмежений, проте страхувальник на вимогу страховика має надати підтвердження законності походження грошей за для уникнення відмивання (легалізації) грошей, отриманих незаконним шляхом (автор. примітка). У програмі присутнє право на негарантований бонус та надається додатковий інвестиційний дохід. Положення про індексацію (на річний рівень інфляції) не застосовується. У переліку страхових продуктів ПрАТ СК «МетЛайф» цей вид інвестиційного страхування життя має на-

зву «Програма E-single». Валюта страхування – гривня [17].

II. Програма «ТАС-Інвест» від ПрАТ СК «ТАС Лайф» (TAS Life) – це програма для інвестування з гарантіями та високою дохідністю. Термін страхування – від 5 років, однак страхова компанія надає можливість розірвати договір у будь-який момент. У такому випадку штраф за дострокове розірвання становитиме від 3% до 7%, також сплачується ПДФО (податок з доходів фізичних осіб) та військовий збір, при цьому зберігаються всі нараховані відсотки. Цей інвестиційний договір страхування життя не містить ризикових компонентів, тільки дожиття. Мінімальний розмір страхової премії становить 10.000 гривень або 500 доларів США (ПрАТ СК «ТАС Лайф» має валютну ліцензію). Щоденне нарахування відсотків, капіталізація один раз на рік. Гарантія повернення коштів (внесеного капіталу) прописується в договорі страхування. Щодо конкретних прикладів дохідності, то за даними страхової компанії у 2023 році середня ставка доходу за програмою «ТАС-Інвест» у гривні становила 18,9%, у той час як середня ставка за депозитними договорами у гривні в банках України, за даними НБУ, становила 13,4% річних [18]. Застосовується податкова знижка на підставі ст. 166 Податкового кодексу України [11].

III. Програма інвестиційного страхування життя від ТОВ «Страхова компанія «АРКС ЛАЙФ» передбачає [19]: вільний графік поповнення з можливістю робити внески регулярно або один раз за весь період; нарахування інвестиційного доходу з першого дня дії договору страхування; страхування життя клієнта; мінімальний внесок за договором – 100 доларів (автор.: компанія має валютну ліцензію з 2020 р.) або еквівалент у гривні з подальшим поповненням будь-якими сумами; термін дії – 5 років; податкова знижка.

IV. Програма «Пенсія-Є» від страхової компанії «Forte Life Insurance» є типовим прикладом інвестиційного страхування життя, адже має наступні особливості: страхувальником може бути фізична особа у віці від 16 років, верхня межа віку необмежена. Мінімальний термін дії договору – 15 років, також можливі варіанти вибору договору терміном на 20, 25 та 30 років. Валюта страхування – гривня, періодичність сплати страхових внесків – щорічна, індексація становить 6% річних, ризики щодо страхування здоров'я або інвалідності не покриваються, лише дожиття або смерть страхувальника; форма виплати тільки ануїтетна [20].

Слід зазначити також, що всі види довгострокових договорів страхування життя, у тому числі інвестиційного страхування життя, мають своєрідні правові гарантії щодо конфіскації або інших стягнень. Так, за договором інвестиційного страхування життя з моменту оплати страхової премії та до моменту отримання страхової виплати грошові кошти належать страховику, беруть участь у його інвестиційних програмах та проєктах, а тому не можуть відноситися до майна боржника, що знаходиться у власності третіх осіб (ч. 2 ст. 48 Закону України «Про виконавче провадження») [21]. Це твердження також означає, що грошові кошти за довгостроковими договорами страхування життя не можуть бути конфісковані в порядку ст. 59 КК України [22], не потребують декларування у випадках, прямо передбачених п.8 ч.1 ст. 46 Закону України «Про запобігання корупції» [23], та не підлягають розподілу між подружжям при розлученні, оскільки є відповідно до ч.5 ст. 57 Сімейного кодексу України [24] страхові виплати та виплати викупних сум, одержані за договорами страхування життя та здоров'я є особистою приватною власністю дружини або чоловіка.

Висновки

Отже, здійснивши невеликий цивільно-правовий аналіз інституту інвестиційного страхування життя та практики його укладання через довгостроковий договір страхування життя з інвестиційною складовою, навівши конкретні приклади програм страхування цього виду провідних страховиків України, можна зробити висновок про те, що інститут інвестиційного страхування життя протягом десятиліть є популярним та надійним способом убезпечення свого майбутнього як у світі, так і в Україні. Договір інвестиційного страхування життя є одним

із інструментів недержавного пенсійного забезпечення, якому притаманні ознаки довгостроковості, гарантованої інвестиційної дохідності, передбачає страхову виплату одноразово або у вигляді ануїтету; у випадках, прямо передбачених конкретною програмою страхування та Правилами страхування, забезпечує чи не забезпечує соціальний захист. Для страхового ринку – тобто безпосередньо для страхових компаній, що надають послуги у сфері страхування життя та здоров'я, цей вид страхування є надійним способом залучення коштів під довгострокові інвестиційні проєкти з метою отримання прибутку для себе та своїх клієнтів, а також нагромадження коштів для збільшення власних ресурсів страхової компанії. І, врешті, як показує практичний досвід, програми (договори) інвестиційного страхування життя мають значно більший відсоток прибутку в порівнянні з депозитними програмами банківських установ.

Література

1. Про страхування: Закон України від 18 листопада 2021 року № 1909-IX. Офіційний сайт Верховної Ради України. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1909-20#Text_
2. Адамович В.В. Роль та місце компаній зі страхування життя у здійсненні пенсійної реформи в Україні. Економічний Часопис-XXI – 2004. – №11-12.
3. Залєтов О. М. Убезпечення життя: Монографія. – К.: Міжнародна агенція „БІЗОН", 2006. – 688 с.
4. Машина Н. І. Міжнародне страхування: Навчальний посібник. – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – 504 с.
5. Мних М. В. Страхування та його роль у забезпеченні соціального захисту населення // Фінанси України. – 2007. – №6. – с. 39-45
6. Ротова Т.А., Руденко Л.С. Страхування: Навч. Посіб. К.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2001. – 400 с.
7. Страхові послуги: Підручник / С. С. Осадець, Т. М. Артюх, О. О. Гаманкова та ін.; Кер. авт. кол. й наук. ред. проф. С. С. Осадець і доц. Т. М. Артюх. – К.: КНЕУ, 2007. – 464 с.
8. Petrushenko Y., Boiko O. Life Insurance as the Instrument of the Financial Competencies Development of Citizens. // Механізм регулювання економіки, 2018, № 3. С. 90-99.
9. Страховий ринок України за 9 місяців 2023. Insurance TOP визначив страховиків-лідерів. URL: https://forinsurer.com/news/23/11/20/43262
10. Рейтинг компаній страхування життя. Журнал Insurance TOP. URL: https://forinsurer.com/ratings/life
11. Податковий кодекс України: Закон України № 2755-VI від 2 грудня 2010 року // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2011, № 13-14, № 15-16, № 17, ст.112.
12. Цивільний кодекс України: Закон України № 435-IV 16 січня 2003 року // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2003, №№ 40-44, ст.356
13. Khorvatova O. Life insurance contract and its difference from civil-law and financial institutions // International conference on European science and technology, 9-10 may 2012, Wiesbaden, Germany.- P. 341-345.
14. Міжнародні стандарти фінансової звітності (МСФЗ, МСФЗ для МСП, включаючи МСБО та тлумачення КТМФЗ, ПКТ). Документ № 929_010 від 12.03.2013. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/929_010#Text (дата звернення: 18.12.2023).
15. Інвестиційний дохід. Рейтинг компаній страхування життя за 9 місяців 2023 г. Форіншурер / Insurance Top. URL: https://forinsurer.com/ratings/life/23/9/37
16. Хорватова О.О. Цивільно-правове регулювання інвестиційної діяльності страхових компаній лайф. «Економіка. Фінанси. Право», № 2, 2024. С. 61-67.
17. Офіційний сайт ПрАТ СК «МетЛайф». URL: https://www.metlife.ua/personal-health/ensure-your-future/pension-and-savings/savings-E-single/
18. ЗВІТ про інвестування портфелю «ТАС-Інвест» за 2023 рік. Офіційний сайт ПрАТ СК. URL: https://taslife.com.ua/lifemarket/investycziyi-dlya-tebe
19. Офіційний сайт ТОВ «Страхова компанія «АРКС ЛАЙФ». URL: https://arx.com.ua/produkty/invest-insurance

20. Офіційний сайт СК «ФОРТЕ-ЛАЙФ». URL: https://forte-life.com.ua/ua/strahovanie-na-vse-sluchai-zhizni/pensya-did/

21. Про виконавче провадження: Закон України № 1404-VIII від 2 червня 2016 року // Відомості Верховної Ради (ВВР), 2016, № 30, ст.542.

22. Кримінальний кодекс України: Закон України № 2341-III від 5 квітня 2001 року // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2001, № 25-26, ст. 131.

23. Про запобігання корупції: Закон України № 1700-VII від 14 жовтня 2014 року // Відомості Верховної Ради (ВВР), 2014, № 49, ст.2056.

24. Сімейний кодекс України: Закон України № 2947-III від 10 січня 2002 року // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2002, № 21-22, ст.135.

INVESTMENT LIFE INSURANCE: FEATURES OF CIVIL-LEGAL REGULATION ACCORDING TO THE NEW LEGISLATION

The purpose of the study is a modern analysis of the institute of investment life insurance from a civil-law perspective. The article is based on the practice of life insurance companies and the new legislation of Ukraine, on the basis of which a generalized legal analysis of investment life insurance was carried out for the first time.

Attention is focused on the fact that life insurance is a reliable instrument of non-state pension provision, which has been implemented in Ukraine for many years. It is explained that the pension reform and its third level – non-state pension provision – work through independent financial institutions, in particular, non-state pension funds, bank pension deposit programs and long-term life insurance contracts. One of the varieties of such a contract is a contract of accumulative life insurance with investment of funds.

The market of life insurance in Ukraine and ratings of investment activities of insurers were studied. It was determined that the introduction of a new class of life insurance – investment life insurance – is a requirement of the time and a practical necessity. On the basis of a comparative analysis of the practical activities of insurance companies, it was concluded that investment life insurance is in great demand among consumers of the insurance market.

The areas of investment activity of insurance companies providing services in the field of life and health insurance were thoroughly studied. On the basis of this, it was concluded that life insurance companies are the market leaders, in investment activities they prefer securities in the form of bonds and bank deposits, less often – investment real estate. It was concluded that investment life insurance is a relevant insurance product and a financial and legal instrument, which combines insurance protection, the opportunity to accumulate with the help of investments, and also receive tax benefits from the state.

Key words: investment life insurance, insurer, insurance company, insurance activity, life and health insurance, pension reform, non-state pension provision, tax benefits.

ПРАВОВІ АСПЕКТИ ЗДІЙСНЕННЯ ЕЛЕКТРОННИХ ПРОЦЕДУР З МЕТОЮ ЗАПОБІГАННЯ КОРУПЦІЇ

КАГРАМАНЯН Давид Кімавоч - аспірант кафедри цивільного, трудового та господарського права Дніпровського національного університету ім. Олеся Гончара

УДК 342.228+342.7
DOI: https://doi.org/10.32782/ep.2024.2.23

Наукова стаття присвячена правовим аспектам здійснення електронних процедур з метою запобігання. В Україні на сьогоднішній час правова основа здійснення електронних процедур потребує удосконалення. Адже в Законі Україні «Про адміністративні процедури» характеристика механізму процедури здійснення електронних процедур щодо запобігання корупції містить тільки формальні аспекти та має відсильний характер щодо інших нормативно-правових актів, що, у свою чергу, призводить до власного і доволі протилежного тлумачення норм суб'єктами публічної адміністрації.

Щодо напрямів удосконалення правової основи запобігання корупції під час здійснення електронних процедур є: розробити та прийняти Закон України «Про електронний збір», у якому має бути уніфіковано назву плати за електронні послуги; необхідно визначити єдині розміри зборів для здійснення електронних процедур.

Обґрунтовано доцільність розроблення та прийняття Закону Україні «Про електронні процедури», який зміцнить нормативну базу здійснення електронних процедур органами публічної адміністрації фізичним або юридичним особам, котре здійснюється в електронному вигляді, і сприятиме запобігання корупції під час здійснення електронних процедур взагалі.

Встановлено, що існування корупційних налагоджених механізмів у вітчизняній системі адміністративного управління, що склалася традиційно, робить проблему налагодження здійснення електронних процедур такою, що виходить за межі суто технічно-інформаційних. Оптимізація публічного управління шляхом переходу до електронного уряду пов'язана з необхідністю адаптації старих умов і звичних партнерських відносин між суб'єктами влади і суб'єктами звернень до нових умов, інакше кажучи, із соціально-інституціональною адаптацією. Такий перехід є тривалий процес, ускладнений конфліктами і навіть боротьбою, яка виявляє себе як у правовому, так і в політичному полі.

Ключові слова: послуга, електронна процедура, запобігання корупції, напрямки, нормативно-правовий акт, правове регулювання.

Європейський вибір України означає активнішу реалізацію здійснення електронних процедур, без яких не можуть розвиватися освітянська, наукова, підприємницька, господарська та інші види суспільної діяльності, міжнародні та дипломатичні зв'язки тощо, зокрема процедури здійснення електронних процедур, у діяльності органів публічної адміністрації.

Згідно з Конституцією України людина, її права та свободи в Україні є головною соціальною цінністю, а головним завданням органів публічної адміністрації виступає надання якісних послуг фізичним та юридичним особам. Це випливає із сутності нової ролі держави у відносинах з людиною, закріпленою в Конституції України. Так, ст. 3 Основного Закону проголошує: «Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави». Споживачі послуг процедури здійснення електронних процедур у відносинах із органами публічної влади є не прохачами, а відповідними споживачами зазначених по-

слуг. Також органи держави в особі публічно-владних органів мають орієнтуватися на потреби громадян, як у цивільному та господарському секторі надавачі будь-яких послуг орієнтуються на потреби споживача [1].

У зв'язку із цим у науковій літературі починають звертати увагу на таку нову функцію органів публічної адміністрації, як здійснення електронних процедур, оскільки ця функція становить найважливішу складову управлінської діяльності, походить від загального змісту державного управління, становить змістову характеристику діяльності тощо.

Буханевич О.М. зазначає, що наявність прогалин у правовому регулюванні платних та безоплатних електронних послуг у більшості пояснює ті негативні явища, які заважають розвитку прозорої системи здійснення електронних процедур [2, с. 181]. Їх усуненню, хоча б частково, може сприяти прийняття системного нормативно-правового акта з питань плати за здійснення електронних процедур (наприклад, Закон України «Про плату за здійснення електронних процедур» або Закон України «Про адміністративний збір») [2, с. 181]. Саме такий законодавчий акт може бути, на наш погляд, правовою основою розвитку прямих і зворотних зв'язків між суб'єктами здійснення електронних процедур та суб'єктами звернення, а також був би суттєвим підґрунтям для забезпечення стабільності та прозорості розвитку держави та органів місцевого самоврядування [2, с. 181].

Ємельяненко О. під поняттям «Електронні послуги – це надання в електронній формі урядової інформації: програм і напрямів діяльності уряду, формування стратегій задля розв'язання найважливіших суспільних проблем. Електронні послуги характеризуються новими формами громадянської участі та співробітництва між владою й громадянами» [19].

Легеза Є.О. під електронними послугами розуміє різні види матеріальних і нематеріальних послуг, що надаються в електронній формі з використанням інформаційно-комунікаційних технологій (далі - ІКТ), включаючи Інтернет» [20, с. 17].

На думку вченого Куспляка І.С., доречніше використовувати термін «електронні послуги», тобто в цифровому вигляді, пов'язані з використанням документообігу [21].

Проте категорія здійснення електронних процедур не розкрита в законодавчих актах, що, у свою чергу, свідчить про актуальність теми.

В Указі Президента України від 22.07.1998 № 810 «Про заходи щодо впровадження Концепції адміністративної реформи в Україні» йдеться про запровадження здійснення електронних процедур [5]. У розпорядженні Кабінету Міністрів України від 15.02.2006 № 90-р «Про затвердження Концепції розвитку системи здійснення електронних процедур органами виконавчої влади», у якому визначено сфери здійснення електронних процедур тощо [6].

Так, ст. 3 Закону України «Про звернення громадян» у зміст звернення включає не тільки заяви, пропозиції, зауваження та клопотання, але і скарги громадян, викладені в письмовій або усній формі [17]. Подача скарг до відповідних суб'єктів правовідносин зі здійснення електронних процедур є невід'ємним правом громадян та інших осіб. Це право є конституційним, адже Основний Закон України в ст. 40 закріпив його, вказавши, що «усі мають право направляти індивідуальні чи колективні письмові звернення або особисто звертатися до органів державної влади, органів місцевого самоврядування та посадових і службових осіб цих органів, що зобов'язані розглянути звернення і дати обґрунтовану відповідь у встановлений законом строк» [4].

Незважаючи на наявність у тексті Закону України «Про адміністративні послуги» від 06 вересня 2012 року № 5203-VI [9] окремих слушних положень, які здатні в цілому позитивно вплинути на правовідносини у вказаній сфері суспільного життя (наприклад, слушними є новели, якими встановлено пріоритет законодавчого регулювання строків здійснення електронних процедур (ст. 10) та оплати електронних послуг (ст. 11); схвально може бути оцінена законодавча пропозиція щодо заборони надання супутніх послуг адміністративними органами та суб'єктами господарювання, ними утвореними (ч. 4 ст. 15), залишаються деякі положення, які потребують узгодження, а саме:

— дефініція електронних послуг, наведена в Законі, виглядає досить повною та змістовною: «адміністративна послуга – результат

здійснення владних повноважень суб'єктом здійснення електронних процедур за заявою фізичної або юридичної особи, спрямований на набуття, зміну чи припинення прав та/або обов'язків такої особи відповідно до закону». Але при цьому викликає здивування факт, що це визначення наводиться чомусь у преамбулі, тоді як, як нам відомо, законотворча практика вимагає викладення в преамбулі основного змісту закону, аж ніяк не визначення понять[9];

— доктрина електронних послуг радикально відрізняється від характеру управлінських відносин, закріплених у вітчизняному законодавстві, і ґрунтується на постулатах, що розглядають адміністративне право не як «управлінське», а як «публічно-сервісне», начебто спрямоване на обслуговування потреб та інтересів приватних осіб у їхніх стосунках з адміністративними органами. Така оцінка правової природи відносин між владою та громадянами є дискусійною у науці адміністративного права, тому виникають сумніви щодо готовності до її впровадження у вітчизняне законодавство[9];

— у ст. 11 Закону України «Про адміністративні послуги» [9] розкрито засади оплати здійснення електронних процедур;

— редакція ст. 12 та 13 Закону України, за якою парламенту пропонується унормувати законом питання структури місцевих державних адміністрацій та виконавчих органів місцевих рад. Ідеться про створення за законом центрів здійснення електронних процедур як структурних підрозділів (або як робочих органів) місцевих державних адміністрацій та виконавчих органів міських рад і запровадження посад адміністраторів [9].

Необхідно відмітити, що законодавець, формулюючи загальні засади визначення платності здійснення електронних процедур, порядку оплати платних електронних послуг та обмежень щодо справляння та використання коштів за послуги суб'єктами здійснення електронних процедур, самоусунувся від закріплення на законодавчому рівні сутності категорії «плата за здійснення електронних процедур (адміністративний збір)», а також встановлення ознак, властивих цьому платежу. Зауважимо, що з'ясування правової природи плати за здійснення електронних процедур має не тільки теоретичне, але і практичне значення. Від того, яку правову природу має цей платіж, будуть залежати, зокрема, рівень нормативного регулювання, наслідки несплати плати за надання адміністративної послуги, повноваження суб'єктів здійснення електронних процедур щодо суб'єктів звернення тощо [7, с. 45].

На сьогоднішній час існує ряд підзаконних нормативно-правових актів, які регулюють процедуру здійснення електронних процедур, зокрема, постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку ведення Єдиного державного порталу електронних послуг» [13], «Про затвердження Порядку ведення Реєстру електронних послуг» [14], «Про затвердження вимог до підготовки технологічної картки адміністративної послуги» [11], «Про затвердження Примірного положення про центр здійснення електронних процедур» [15], «Про затвердження Примірного регламенту центру здійснення електронних процедур» [16], «Деякі питання ведення обліку доходів, які надходять як плата за здійснення електронних процедур» [3]. Також необхідно зазначити на схвалені КМУ Концепції Державної цільової програми створення та функціонування інформаційної системи здійснення електронних процедур на період до 2017 року [18] та затверджено План заходів щодо створення Єдиного державного порталу електронних послуг [12].

Аналізуючи текст чинного Закону «Про адміністративні послуги» [9], у ст. 5 його знаходимо вимогу, згідно з якою встановлення підстав для одержання адміністративної послуги, коло суб'єктів надання адміністративної послуги та їх повноваження, перелік та вимоги до обов'язкових для отримання адміністративної послуги документів, платність або безоплатність надання адміністративної послуги, терміни їх надання та підстави для відмови у наданні адміністративної послуги визначаються виключно законами України [22]. Однак коментатори Закону зазначають, що такі положення, як перелік та вимоги до документів, необхідних для отримання адміністративної послуги; умови платності або безоплатності її надання; підстави для відмови у її наданні, на жаль, не знайшли чіткого затвердження в жодному законодавчому акті.

Зазначені положення, на наш погляд, також потребують необхідної нормативної регуляції за допомогою внесення змін до Закону України «Про адміністративні послуги» [23].

Отже, охарактеризовано нормативно-правові акти корупційних ризикам під час здійснення електронних процедур. Зокрема, у Законі Україні «Про адміністративні послуги» характеристика механізму процедури здійснення електронних процедур щодо запобігання корупції містить тільки формальні аспекти та має відсильний характер щодо інших нормативно-правових актів, що, у свою чергу, призводить до власного і доволі протилежного тлумачення норм суб'єктами публічної адміністрації.

Виокремлено напрямки удосконалення правового регулювання корупційних ризикам під час здійснення електронних процедур. Так, до напрямів удосконалення правової основи запобігання корупції під час здійснення електронних процедур є: розроблення та прийняття Закону України «Про адміністративні процедури»; розмір оплати за види електронних послуг мають визначатись виключно у законах, а не в підзаконних нормативно-правових актах; розробити та прийняти Закон України «Про адміністративний збір», у якому має бути уніфіковано назву плати за адміністративні послуги; необхідно визначити єдині розміри адміністративних зборів для всіх видів електронних послуг.

Розроблення та прийняття Закону України «Про електронні процедури», що, на нашу думку, зміцнить нормативну базу здійснення електронних процедур органами публічної адміністрації фізичним або юридичним особам, котре здійснюється в електронному вигляді, і сприятиме запобігання корупції під час здійснення електронних процедур взагалі.

Література

1. Тимощук В.П. Адміністративна процедура та адміністративні послуги. Зарубіжний досвід і пропозиції для України. К.: Факт, 2003. С. 496.

2. Буханевич О. М. Теоретико-правові та праксеологічні засади здійснення електронних процедур в Україні : дис. … докт. юрид. наук : спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право»; Ін-т законодавства Верховної Ради України. К., 2016. 455 с.

3. Деякі питання ведення обліку доходів, які надходять як плата за надання адміністративних послуг: постанова Кабінету Міністрів України від 7 серпня 2013 року № 600. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/600-2013-n.

4. Іващенко О.Ю. Оскарження електронних послуг у Великій Британії та Україні (порівняльно–правовий аналіз) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. К., 2012. 234 с.

5. Концепція адміністративної реформи в Україні. К. : Державна комісія з проведення в Україні адміністративної реформи, 1998. 62 с.

6. Концепція розвитку системи надання адміністративних послуг органами виконавчої влади : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 15.02.2006 № 90-р. // Офіційний вісник України. 2006. № 7. С. 168-170.

7. Оніщик Ю.В., Буханевич О.М. Правове регулювання плати за здійснення електронних процедур: проблеми теорії та практики. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2015. - № 3. - С. 43-48.

8. Острах М. Б. Поняття електронних послуг: теоретичний аспект. *Держава і право : збірник наукових праць*. К., 2009. С. 155-159.

9. Про адміністративні послуги: Закон України від 6 вересня 2012 року № 5203-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 32. Ст. 409.

10. Легеза Є. О. Теорія публічних послуг : адміністративно-правова складова. Монографія. Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2016. 452 с.

11. Про затвердження вимог до підготовки технологічної картки надання адміністративних послуг: Постанова Кабінету Міністрів України від 30 січня 2013 року № 44. URL:: http: //zakon2 .rada. gov .ua/l aws/ show/44-2013-п/рагап7 #n7.

12. Про затвердження плану заходів щодо створення Єдиного державного порталу надання адміністративних послуг: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 11 вересня 2013 року № 718-р URL: http://zakon4.rada.gov.Ua/laws/show/718-2013-р.

13. Про затвердження Порядку ведення Єдиного державного порталу надання адміністративних послуг: Постанова Кабінету Міністрів України від 3 січня 2013 року № 13.

URL:: http: //zakon2 .rada. gov.ua/laws/show/13-2013 -п/рагап9#п9.

14. Про затвердження Порядку ведення Реєстру надання адміністративних послуг: Постанова Кабінету Міністрів України від 30 січня 2013 року № 57. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/57- 2013-п.

15. Про затвердження Примірного положення про центр надання адміністративних послуг: Постанова Кабінету Міністрів України від 20 лютого 2013 року № 118. URL: http: //zakon2 .rada. gov .ua/l aws/show/118-2013-п/рагап8#п8.

16. Про затвердження Примірного регламенту центру надання адміністративних послуг: Постанова Кабінету Міністрів України від 1 серпня року № 588. URL: http: //zakon4 .rada. gov .ua/laws/show/588-2013-п.

17. Про звернення громадян: Закон України від 2 жовтня 1996 р. № 393/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1966. № 47. Ст. 256.

18. Про схвалення Концепції Державної цільової програми створення та функціонування інформаційної системи здійснення електронних процедур на період до 2017 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 24 липня року № 614-р. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/614-2013-р.

19. Ємельяненко О. Традиційний та електронний уряд: концептуальні відмінності. URL**:** : http://www.viche.info/journal/811/.

20. Легеза Є.О. Адміністративні послуги, що надаються міліцією громадської безпеки: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 Дніпропетровськ, 2011. 263 с.

21. Куспляк І.С. Електронне урядування як інструмент формування прозорої та відкритої політичної влади: дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02. Одеса, 2012. 206 с.

22. Leheza Ye., Filipenko T., Sokolenko O., Darahan V., Kucherenko O. (2020). Ensuring Human Rights in Ukraine: Problematic Issues and Ways of their Solution in the Social and Legal Sphere. Cuestiones Políticas. Vol. 37 №º 64 (enero-junio 2020). P. 123-136. DOI: https://doi.org/10.46398/cuestpol.3764.10

23. Leheza, Y., Dorokhina, Y., Shamara, O., Miroshnychenko, S., & Moroz, V. (2021). Citizens 'participation in the fight against criminal offences: political and legal aspects. Cuestiones Políticas, 39(69), 212-224. https://doi.org/10.46398/cuestpol.3969.12

SUMMARY

The scientific article is devoted to the legal aspects of the implementation of electronic procedures for the purpose of prevention. Currently, the legal basis for electronic procedures in Ukraine needs to be improved. After all, in the Law of Ukraine «On Administrative Procedures», the description of the mechanism of the procedure for the implementation of electronic procedures for the prevention of corruption contains only formal aspects and has a strong character in relation to other normative legal acts, which, in turn, leads to its own and quite opposite interpretation of the norms by the subjects public administration.

Regarding the areas of improvement of the legal basis for the prevention of corruption during the implementation of electronic procedures, there are: the amount of payment for types of electronic services should be determined exclusively by laws, and not by subordinate legal acts; to develop and adopt the Law of Ukraine «On electronic collection», which should standardize the name of the fee for electronic services; it is necessary to determine uniform fees for electronic procedures.

The expediency of developing and adopting the Law of Ukraine «On Electronic Procedures» is justified, which will strengthen the regulatory framework for the implementation of electronic procedures by public administration bodies for individuals or legal entities, which is carried out in electronic form, and will contribute to the prevention of corruption during the implementation of electronic procedures in general.

It has been established that the existence of established corruption mechanisms in the domestic system of administrative management, which has traditionally developed, makes the problem of establishing the implementation of electronic procedures such that it goes beyond purely technical and informational ones. Optimizing public administration through the transition to electronic government is connected with the need to adapt old conditions and usual partnership relations between subjects of power and subjects of appeals to new conditions, in other words, with social-institutional adaptation. Such a transition is a long process, complicated by conflicts and even struggles, which manifests itself both in the legal and in the political field.

Keywords: service, electronic procedure, prevention of corruption, directions, regulatory act, legal regulation.

МЕХАНІЗМИ ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ, ЗАВДАНОЇ ВІЙНОЮ В УМОВАХ СЬОГОДЕННЯ

ПАРІЙ Микита Олексійович - аспірант Харківського національного університету внутрішніх справ

УДК 347.51
DOI: https://doi.org/10.32782/ep.2024.2.24

У статті досліджено проблематику визначення механізмів відшкодування шкоди, завданої війною сьогодні. Зазначено та проаналізовано механізми відшкодування шкоди, що існують у сучасному світі. Встановлено, що репарацію чи контрибуцію можна застосовувати лише за умови визнання таких зобов'язань країною-агресором. Досліджено позиції вітчизняних науковців та їх пропозиції щодо формування і застосування інших механізмів відшкодування шкоди, завданої війною, в цивільно-правовому аспекті. Визначено, що окремі вчені рекомендують звертатися з цивільним позовом у кримінальному провадженні, деякі пропонують практику звернення до ЄСПЛ, інші зазначають про необхідність застосування національних способів захисту. Єдиний механізм відшкодування шкоди, завданої війною, що законодавчо закріплений в Україні сьогодні є визначений у Законі України «Про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених військовою агресією Російської Федерації».

Ключові слова: відшкодування шкоди, майнова шкода, моральна шкода, збройна агресія, війна, цивільно-правова відповідальність, механізми, компенсація збитків.

Метою статті є аналіз наявних механізмів відшкодування шкоди завданої війною, дослідження їх особливостей, оцінка ефективності та систематизація актуальних наукових та практичних підходів до окреслених правовідносин.

Постановка проблеми

Проблематика ефективності механізмів відшкодування шкоди в будь-який час була і лишається актуальною. Це питання завжди є предметом наукових дискусій і навколо нього зосереджено чимало доктринальних досліджень, що допомагає вирішити окремі проблеми, шляхом впровадження результатів таких досліджень у практику правозастосування. Актуальності це питання набуває сьогодні, коли збройна агресія проти нашої країни торкнулася без виключення всіх сфер життя українського суспільства. Щодня, щогодини та щохвилини відбувається порушення особистих немайнових та майнових прав осіб в Україні, внаслідок збройної агресії, чим завдається чимала матеріальна та моральна шкода безпосередньо державі, суспільству, бізнесу і всім основоположним цінностям. Водночас, дієві механізми, які можуть бути застосовані для відновлення порушених прав та відшкодування шкоди, відсутні, а чинні форми відшкодування, такі як репарація, поки що не працюють. Тому варто розглянути які існують механізми відшкодування такої шкоди, зокрема, в контексті цивільно-правового аспекту, визначити що таке репарація і охарактеризувати певні її особливості для чіткого розуміння послідовності дій, які необхідні для розроблення інших механізмів відшкодування шкоди особам, завданої війною, зокрема із врахуванням певного історичного досвіду.

Виклад основного матеріалу

Юридичній науці та практиці правозастосування відомо чимало механізмів відшкодування шкоди. Деякі з них є універсальними, деякі тісно пов'язані з обставинами завдання такої шкоди або особливостями суб'єктного складу правопорушення.

Найперше, необхідно зазначити, що особа має право на відшкодування шкоди внаслідок порушення її прав. Таке порушення повинно бути доведено, зокрема, необхідними умовами притягнення особи до цивільно-правової відповідальності з відшкодування шкоди, є факт вчинення протиправного діяння (дії чи бездіяльності), наявність причинного зв'язку між таким діянням та завданою шкодою і, відповідно, завдання такої шкоди особі.

До функцій цивільно-правової відповідальності належать виховна, компенсаційна та каральна. Варто зазначити, у такому контексті, що шляхом присудження особі необхідності відшкодування шкоди виконується компенсаційна функція, адже її метою є відновлення порушеного стану потерпілої сторони. Очевидно, що повною мірою відновити попередній стан, який існував до порушення неможливо, особливо, якщо йде мова про моральну шкоду, але шляхом визнання особи винною у вчиненні правопорушення та зобов'язати її відшкодувати шкоду потерпілому, такі дії у цьому зв'язку можна вважати наближенням до такого відновлення.

Коли йде мова про збройну агресію та ту шкоду, яка нею спричиняється, важко оцінити відчуття осіб, які постраждали та зрозуміти як це можна компенсувати сповна. Проте, найбільш актуальним питанням сьогодні є саме аналіз та вдосконалення механізмів відшкодування шкоди завданих війною для втілення функцій цивільно-правової відповідальності в життя і забезпечення захисту майнових та особистих немайнових правовідносин їх учасників. Адже порушення вже відбулися і шкода була завдана, тож зараз необхідно спрямувати зусилля на її відшкодування.

Варто зазначити, що ті дієві механізми, які існували до сьогодні так чи інакше належать до сфери міжнародного права в силу того, що сторонами таких правовідносин є різні держави. Проте, вони вважаються такими, що підлягають застосуванню лише з моменту завершення військових дій і підписання так званого мирного договору.

Щодо цього принциповим моментом, на який слід звернути увагу є часові межі застосування певних механізмів. Деякі з них можна застосовувати під час воєнних дій, а деякі – після їх завершення. Після закінчення збройної агресії можливі: контрибуції (вилучення майна або примусові платежі на користь держави – переможця у війні), репарації (одна з форм матеріальної відповідальності, яка настає для суб'єкта міжнародного права за збитки, спричинені іншому суб'єкту міжнародного права в результаті правопорушення, до яких безпосередньо належить і війна, а характер та об'єм репарацій залежить від завданих збитків), конфіскація, реституції, субституції компенсації особам, які постраждали внаслідок воєнних дій)[1].

Одним із основних механізмів, направлених на відновлення порушених прав та матеріальних інтересів постраждалої від воєнних дій сторони є репарації. Репарації (лат. reparatio — відновлення) — у міжнародному праві є формою матеріальної відповідальності держави-агресора, що полягає у наданні державі, що постраждала від агресії, відшкодування матеріальної шкоди грошима, натурою або послугами [2, с. 634]. Сам термін був введений у 1919 році, коли у відповідності до Версальського договору Німеччина та її союзники були вимушені виплачувати збитки, які понесли країни Антанти. Розмір репарацій за Версальським договором склав 226 млрд золотих марок (рейхсмарок), що було еквівалентно майже 100 тисячам тон золота [3].

У 2006 році Генеральна Асамблея ООН прийняла консенсусом Базові принципи та керівництво щодо прав на заходи та репарацію для жертв грубих порушень міжнародного права прав людини та серйозних порушень міжнародного гуманітарного права, якими визначаються існуючі механізми та способи визначення компенсацій за такі порушення та визначаються обов'язки держав

надавати репарації, зокрема: адекватне, ефективне та швидке відшкодування має на меті сприяти справедливості шляхом виправлення грубих порушень міжнародних стандартів в галузі прав людини або серйозних порушень міжнародного гуманітарного права.

За своєю правовою природою, термін «репарації» відносять до компенсаційних платежів або інших дій, які вживаються з метою відшкодування шкоди, заподіяної окремій особі або групі осіб. Репарації можуть мати різні форми і бути застосовані у різних контекстах. Одна із цих форм, це відшкодування збитків від воєнних дій: у разі війни або збройного конфлікту, репарації можуть бути використані для відшкодування матеріальної та моральної шкоди, заподіяної цивільному населенню або країні. Яскравим історичним прикладом є сплата репарації Німеччиною після Другої світової війни країнам, що постраждали від її агресії [4, с. 105].

Компенсація може бути застосована до будь-якої шкоди, що може бути оцінена економічно, відповідно та пропорційно до серйозності порушення та обставин кожної справи, яка стала результатом грубого порушення міжнародних стандартів в галузі прав людини та серйозного порушення міжнародного гуманітарного права, таких, як: фізична або психічна шкода; втрачені можливості, включаючи працевлаштування, навчання, соціальні виплати; матеріальна шкода та втрата заробітку, в тому числі потенційного заробітку; моральна шкода; кошти, які потрібні для правової чи експертної допомоги, медична допомога та медичні послуги, психологічні та соціальні послуги [5, с. 5-6].

Щодо способів виконання, репарація може бути реалізована через грошові виплати, надання матеріальної допомоги або передачу конкретних ресурсів. Це поняття, як правило, використовується в контексті міжнародного права і дипломатії, і воно можуть бути частиною угод про мир або умов перемир'я. Важливо враховувати, що успішна реалізація репарацій, практично завжди, залежить від політичної волі сторін та взаєморозуміння між ними.

В той же час, слід звернути увагу, що будь який з окреслених механізмів можливий лише після юридичної фіксації такого обов'язку відносно агресора. У випадку триваючого конфлікту репарація чи контрибуція є практично неможливими в реалізації до того моменту, поки країна, яка завдає шкоди, не визнає свого зобов'язання. Тому фактично виконання вказаних механізмів буде замінене іншими, наприклад, компенсацією з боку постраждалої держави особам з подальшим правом регресного стягнення вже з країни агресора в порядку репарацій.

Враховуючи той факт, що сьогодні війна досі триває і агресор своїми діями завдає все більше і більше шкоди правам осіб, на державному та міжнародному рівнях проводять різноманітні консультації з метою можливості виплат постраждалим особам компенсації за завдані збитки.

Відповідно до п. 22 статті 92 Конституції України засади цивільно-правової відповідальності визначаються виключно законами України. Зазначене положення унеможливлює застосування аналогії закону до будь-яких відносин, пов'язаних з відшкодуванням шкоди, тобто на рівні закону мають бути прописані підстави, процедури та суб'єкти відповідальності за кожний конкретний вид порушеного права внаслідок збройної агресії; під час застосування до спірних правовідносин законодавчих актів з іншої сфери, навіть за дуже схожим контекстом, не дозволяється. Таким чином, законодавець намагаючись створити умови для безперешкодного відшкодування шкоди особам, які постраждали від війни, повинен розробити процедури, які ґрунтуються на засадах цивільно-правової відповідальності, зокрема, щодо виконання її функцій.

Проблематика механізмів відшкодування шкоди є актуальною серед наукових досліджень вітчизняних вчених. Щодо цього В.П. Янишен зазначає, що важливим питанням є вибір механізму відновлення майнового становища потерпілого. Він виділяє два основних шляхи одержання відшкодування шкоди, завданої збройною агресією Росії. По-перше, безпосередньо від країни-агресора шляхом звернення фізичних та юридичних осіб до РФ через національні та

міжнародні судові інституції. Такий шлях потребує, внесення змін до процесуального законодавства в частині визнання країни-агресора відповідачем (цивільним відповідачем) у справі, а також збору, фіксації та оцінки доказів наявності завданої шкоди та їх оцінці. Проте, такий шлях виглядає малоприйнятним для потерпілих, враховуючи значну кількість позивачів (цивільних позивачів), обсяги втрат та руйнувань, складність їх фіксації в багатьох випадках, а також негативне ставлення Росії до можливих майбутніх судових рішень проти неї. Навіть за сприятливих обставин, він може бути досить тривалим і не повністю ефективним. По-друге, Україна надає потерпілим компенсацію з наступним зверненням до РФ з консолідованою вимогою з метою стягнення завданої шкоди. Наведений механізм є більш реалістичним, як за часом так і за обсягом виплат. Він передбачає проведення оцінки завданих особі збитків відповідно до затверджених у встановленому порядку методик. Вказаний механізм сприйнятий державою за основний. Він значно спрощує одержання потерпілими компенсації за завдану їм шкоду. Втім наразі обмежується фінансовими ресурсами держави. Передбачається одержання необхідних коштів для проведення відповідної компенсації з різних джерел, серед яких важливе місце посідають конфіскація активів країни-агресора на території всіх цивілізованих країн, підтримка фінансових організацій та міжнародних партнерів, благодійні внески міжнародних корпорацій, громадян, а також кошти і майно одержані в порядку сплати РФ репарацій [6, с. 155].

Водночас, суддя Верховного Суду С. Яковлєва переконана, що одним з найефективніших механізмів відшкодування шкоди завданої внаслідок воєнних дій серед судових механізмів компенсації, з точки зору правильності фіксації фактів пошкоджень та збитків, на сьогодні, є подання цивільного позову в рамках кримінального провадження. Враховуючи те, що існують два загальновідомих механізми відшкодування збитків із залученням суду: цивільно-правовий (звернення фізичних та юридичних осіб з позовами до суду) та кримінально-правовий (цивільний позов у кримінальному провадженні), то пропонується зосередитися на другому. Адже під час кримінального провадження збирається надійна доказова база, яка використовуватиметься для доказування не тільки події злочину, а й шкоди, завданої цими діями. Підставою для відшкодування шкоди, заподіяної війною, є реєстрація факту вчинення воєнних злочинів. Сам факт реєстрації вчинення воєнного злочину і подальше здійснення досудового розслідування та збір доказів у кримінальному провадженні – все це дає підстави особі, яка зазнала шкоди внаслідок цього злочину, вимагати її відшкодування [1].

Можна частково погодитися із таким твердженням, адже, звичайно, після проголошення судового рішення про визнання особи винною у певному злочині у контексті збройної агресії з одного боку полегшує процедуру, адже доводить вину порушника. Проте, разом з тим, ускладнює можливість відшкодування, адже яким чином буде відбувати стягнення з винного матеріальної та/або моральної шкоди не визначено.

У свою чергу, Д. С. Спєсівцев переконаний, що цивільне населення набуває можливість отримати відшкодування шкоди, завданої російськими військами, одним з двох способів, а саме: 1) безпосередньо в індивідуальному порядку, який передбачає у тому числі звернення до Європейського суду з прав людини; 2) опосередковано шляхом отримання певного обсягу компенсації від держави України з подальшим включенням останньою відповідних сум в обсяг репараційних вимог до Російської Федерації [7, с.155]. Необхідно зазначити, що держава агресор не визнає рішення ЄСПЛ у цьому контексті та відмовляється їх виконувати. Ймовірно, такий механізм буде більш ефективним після завершення війни. До того ж, звернення до ЄСПЛ можливе лише за умови використання усіх способів національного захисту. Тому, другий спосіб є більш дієвим.

В свою чергу, під час здійснення збройної агресії може бути використано і компенсаційний механізм (коли держава встановлює на законодавчому рівні можливість компенсації особам, які постраждали вна-

слідок воєнних дій). У той час, коли вже 23 лютого 2023 року Верховна Рада України прийняла Закон України «Про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених військовою агресією Російської Федерації»[8], у якому визначений порядок звернення і компенсації особам, майно яких постраждало через повномасштабне вторгнення. Цей механізм передбачає компенсація з Фонду, який буде утворений згідно закону (коштом держбюджету), після чого вказані суми компенсації змушена буде покрити держава-агресор шляхом виплати репарацій РФ. Підставами захисту права власності на кожен об'єкт окремо буде заява про компенсацію з додатками до неї, які будуть містити підтверджуючі документи про обсяг пошкодження або знищення такого майна. О.В. Синєгубов щодо цього звертає увагу на той факт, що у вказаному Законі мова йде про відшкодування збитків особам, які постраждали після 24 лютого 2022 року. Також у вказаному нормативно-правовому акті немає положень, які стосувалися б анексії Автономної Республіки Крим або окупованих територій Донецької та Луганської областей з 2014 року. Це факт поки що унеможливлює рівності та загальності захисту для всіх суб'єктів [9, с. 135].

Цим Законом пропонується вирішити такі нагальні питання, як види шкоди, які підлягають відшкодуванню, порядок здійснення відшкодування відповідним уповноваженим органом, джерела фінансових надходжень, за рахунок яких планується здійснювати відповідні виплати, а також ряд інших важливих питань. Ключовою ідеєю законодавця в даному випадку є створення Фонду відновлення майна та зруйнованої інфраструктури, Фонду ліквідації наслідків збройної агресії. Відшкодування шкоди пропонується здійснювати за рахунок вказаних фондів, також із залученням коштів міжнародних фінансових організацій, інших кредиторів та інвесторів, міжнародної технічної та/або поворотної чи безповоротної фінансової допомоги, репарацій або інших стягнень з Російської Федерації, інших джерел, не заборонених законодавством України. Водночас, у частині 2 статті 13 Закону передбачено, що Органи місцевого самоврядування можуть затверджувати місцеві програми та створювати фонди з метою надання компенсації та відновлення пошкоджених/знищених (зруйнованих) об'єктів нерухомого майна. Таким чином, можна зазначити, що у відповідності до цивільного законодавства вказаний нормативно-правовий акт частково забезпечує реальність захисту хоча б майнових прав осіб і відшкодувати їм завдану матеріальну шкоду. Щоправда, про моральну шкоду поки не йдеться.

Також, якщо говорити про наповнення згаданих фондів, то у Законі визначений перелік таких надходжень, які вже були закумульовані та передані на реалізацію проектів (об'єктів, заходів), спрямованих на ліквідацію наслідків збройної агресії, визначених у Постанові Кабінету Міністрів України Про виділення коштів з фонду ліквідації наслідків збройної агресії Від 05 березня 2024 року №247.

Висновки

Отже, на підставі вищезазначеного, можна стверджувати, що репарації та контрибуції є ефективними механізмами відшкодування шкоди, завданої війною лише з моменту визнання держави-агресора таких зобов'язань. Станом на сьогодні не існує повноцінно ефективного та нормативно закріпленого механізму відшкодування шкоди завданої війною, який би охоплював усі види шкоди. Юристи-практики відносять подання позову в рамках кримінального провадження до найбільш вдалих правових засобів. В той же час, такий механізм вирішує проблемо лише частково – правильністю фіксації збитків та наслідків агресії, однак питання джерела компенсації, тобто залучення винної сторони є відкритим. Найбільш імовірним та логічним джерелом цих коштів є активи країни-агресора, що знаходяться поза її межами, на які буде звернено стягнення як безпосередньо постраждалих осіб, так і суб'єктів-донорів, які вже надали допомогу постраждалим до застосування механізму репарацій.

Єдиним нормативно-правовим актом в Україні, що закрпілює певний механізм відшкодування шкоди є спеціальний Закон, що визначає правові та організаційні засади надання компенсації за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України, з дня набрання чинності Указом Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» від 24 лютого 2022 року[8].

Саме тому, питання встановлення інших механізмів відшкодування матеріальної та моральної шкоди, завданої війною є актуальним, адже, дозволить справедливо та ефективно відновити порушені права постраждалих від збройної агресії осіб та уникнути заподіяння додаткових втрат, які особи можуть понести, у випадку, невчасного отримання компенсацій.

Література

1. Яковлева С. На сьогодні одним з найефективніших механізмів відшкодування шкоди, завданої воєнними діями, є заявлення цивільного позову в кримінальному провадженні. «Юридична практика» Верховний Суд. URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1511666/

2. Гнатовський М. Репарації. Політична енциклопедія. Редкол.: Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови) та ін. К.: Парламентське видавництво, 2011. 634 с.

3. Дубчак Л. Репарація та контрибуція: способи відшкодування шкоди, завданої війною. ЛІГА.net, інтернет ресурс. URL: https://blog.liga.net/user/ldubchak/article/43840

4. Василенко Л.П., Бучинська А.Й. Особливості відшкодування шкоди, завданої військовою агресією РФ. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2023. №6. С. 104-107

5. Лутковська В., Лук'яненко Ж. Порівняльний аналіз та рекомендації Україні щодо репарацій та статусу документів, виданих на тимчасово окупованій території. К.: Український інститут з прав людини. 31 с.

6. Янишен В.П. До питання правового забезпечення відшкодування шкоди, завданої внаслідок збройної агресії Російської Федерації. С.152-158. *Проблематика документальноґо оформлення, визначення шкоди та відшкодування збитків, завданих Україні та її громадянам внаслідок збройної агресії Російської Федерації* : тези наук.-практ. конф. (м. Харків, 22 червня 2022 р.). Харків : НЮУ імені Ярослава Мудрого, 2022. 184 с.

7. Спєсівцев Д.С. Переможець отримує все»: відшкодування шкоди, завданої російською федерацією у ході збройної агресії проти України . *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 7. С. 152-156

8. Про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених військовою агресією Російської Федерації: Закон України № 2923- IX від 23.02.2023 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2923-20.

9. Синєгубов О.В. Захист права власності осіб, які постраждали внаслідок збройного конфлікту: дорога до справедливості. С. 132-137. *Проблеми цивільного права та процесу* : тези доп. учасників наук.-практ. конф., присвяч. 98-й річниці від дня народження О. А. Пушкіна (м. Вінниця, 19 трав. 2023 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ; Харків. обл. осередок Всеукр. громад. орг. «Асоціація цивілістів України», Наук. парк «Наука та безпека». Вінниця : ХНУВС, 2023. 498 с.

Mykyta Pariy
PhD Student of Kharkiv National University of Internal Affairs

MECHANISMS OF COMPENSATION FOR WAR DAMAGE IN TODAY'S CONDITIONS

The article is devoted to the study of the problems of determining the mechanisms of compensation for the damage caused by the war in today's conditions. Damage compensation mechanisms existing in the modern world are defined and analyzed. Reparations and contributions are the only globally recognized mechanisms of compensation for the

damage caused by the war. It has been established that reparation or contribution can be applied only if such obligations are recognized by the aggressor country. The positions of domestic scientists and their proposals regarding the formation and application of other mechanisms of compensation for the damage caused by the war in the civil-law aspect have been studied. It was determined that some scientists recommend filing a civil lawsuit in criminal proceedings, because in this way the person's guilt will be proven and the amount of damage will be determined. Some scientists suggest turning to the European Court of Human Rights to protect their rights. Also, a certain group of scientists notes the need to create and apply national methods of protecting property and personal non-property rights of persons affected by armed aggression. The only mechanism for compensation for damage caused by war, which is legally enshrined in Ukraine today, is defined in the Law of Ukraine "On compensation for damage and destruction of certain categories of immovable property as a result of hostilities, acts of terrorism, sabotage caused by the military aggression of the Russian Federation." This normative legal act defines the legal and organizational principles for providing compensation for damage and destruction of certain categories of real estate objects as a result of any military actions. The issue of establishing other mechanisms for compensation for material and moral damage caused by the war is urgent, because it will allow to fairly and effectively restore the violated rights of victims of armed aggression and avoid additional losses that individuals may suffer in case of untimely receipt of compensation.

Key words: *compensation for damage, property damage, moral damage, armed aggression, war, civil liability, mechanisms, compensation for losses.*

ДІЛОВА РЕПУТАЦІЯ ЯК ВКЛАД У ПІДПРИЄМНИЦЬКЕ ТОВАРИСТВО

ПОПОВА Софія Олегівна - доктор філософії у галузі «Право», старший викладач кафедри цивільного права та процесу факультету №6 Харківського національного університету внутрішніх справ

ORCID:0000-0003-3628-1513

УДК 347.72.025

DOI: https://doi.org/10.32782/ep.2024.2.25

Стаття присвячена можливості вкладу ділової репутації у підприємницьке товариство. Визначено, що підприємницьке товариство є юридичною особою – господарським товариством, мета яких полягає у бажанні одержання прибутку, що ділиться між учасниками. Проаналізовано ознаку майнової відокремленості юридичної особи у контексті формування статутного капіталу. Досліджено питання вкладу у статутний капітал. Встановлено відмінність грошового вкладу від негрошового. Зазначено важливість проведення грошової оцінки негрошового вкладу загальними зборами учасників товариства. Розглянуто можливість вкладу в підприємницьке товариство ділової репутації. Визначено поняття гудвілу як нематеріального активу, який виражається шляхом здійснення права на недоторканність ділової репутації. Зазначено важливість запобігання завдання шкоди діловій репутації юридичної особи через її співпрацю з контрагентами, причетними до країни агресора. Доведено, що такий нематеріальний актив, як гудвіл, що є майновим вираженням позитивної ділової репутації, але оцінений загальними зборами учасників підприємства, може бути негрошовим вкладом у підприємницьке товариство.

Ключові слова: ділова репутація, юридична особа, підприємницьке товариство, господарське товариство, вклад, майно, майнова відокремленість, відшкодування шкоди, воєнний стан, грошова оцінка, немайнове право, благо.

Постановка проблеми

В умовах переходу до ринкової економіки вдосконалення умов розвитку підприємницької діяльності в Україні є основою фінансової стабільності і соціального прогресу, у тому числі вирішення суспільних питань, пов'язаних із подоланням низького рівня життя громадян. За 30 років із моменту набуття Україною незалежності можна стверджувати, що відбулося становлення вітчизняного підприємництва як самостійного соціально-економічного явища. Незважаючи на те, що більшість кроків до вдосконалення здійснювалися поступово, а іноді із запізненням, за цей час умови ведення підприємницької діяльності в нашій державі значно вдосконалилися. Адаптація законодавства України до стандартів Європейського Союзу, регламентація основних положень, які стосуються підприємництва, поетапна стабілізація фінансового становища держави, входження у світовий економічний простір допомогло розвинути конкурентоспроможний український бізнес.

Варто зазначити, що конкурентність є невід'ємною ознакою підприємницької діяльності. Відтак, суб'єкти господарювання під час здійснення своєї діяльності повинні завищувати вимоги до неї і вимагати від працівників досягнення вищого результату, ніж конкуренти. Водночас, таким чином, конкурентність сприяє високій продуктивності, надання якісних послуг чи якісного виконання робіт. Цей факт сприяє формуванню у підприємців високого рівня

ділової репутації, яка у бізнесових колах розглядається як чималий нематеріальний актив, що подекуди оцінюється вище, ніж будь-які матеріальні активи.

Внаслідок такого сприйняття ділової репутації як чогось вартісного, виникає питання чи можна під час створення підприємницького товариства зробити вклад у вигляді такого нематеріального активу, як ділова репутація? Таким чином, вказані проблеми зумовлюють це наукове дослідження можливості визначення ділової репутації як вкладу у підприємницьке товариство з точки зору цивілістики.

Аналіз доктринальних досліджень

Проблематиці вкладу в господарські товариства присвячено чимало наукових праць, у тому числі щодо місця статутного капіталу. Водночас, у цивілістичній літературі окремі вчені вивчають тематику виникнення корпоративних прав, що пов'язані із вкладами до підприємницьких товариств. Щодо власне дослідження питання ділової репутації як вкладу у підприємницьке товариство, то серед доробок вітчизняних науковців відсутній аналіз такої можливості, що обґрунтовує актуальність написання цієї статті.

Виклад основного матеріалу

Відповідно до абзацу 2 частини 2 статті 83 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) товариства поділяються на підприємницькі та непідприємницькі. Таке твердження одразу вказує на мету товариства і дає можливість передбачити характер діяльності тієї чи іншої юридичної особи.

Водночас, частиною 1 статті 84 ЦК України визначено, що товариства, які здійснюють підприємницьку діяльність з метою одержання прибутку та наступного його розподілу між учасниками (підприємницькі товариства), можуть бути створені лише як господарські товариства (повне товариство, командитне товариство, товариство з обмеженою або додатковою відповідальністю та акціонерне товариство) або як виробничі кооперативи чи сільськогосподарські кооперативи, сільськогосподарські кооперативні об'єднання, що діють з метою одержання прибутку[1]. Таким способом виокремлення різноманітних товариств законодавець використовує дихотомічний підхід, виключаючи автоматично можливість виділення будь-якої іншої групи організацій за відповідним критерієм поділу, тобто поділу на не подібні між собою групи. Законодавець прямо не закріплює дефініцію підприємницького товариства, але визначає перелік таких товариств і вказує на певні характерні ознаки.

Те саме стосується і визначення такої діяльності. На відміну від підприємницької діяльності, у законодавстві міститься легальна дефініція господарської діяльності та категорії «підприємництво». Під господарською діяльністю розуміється діяльність суб'єктів господарювання у сфері суспільного виробництва, спрямована на виготовлення та реалізацію продукції, виконання робіт чи надання послуг вартісного характеру, що мають цінову визначеність [2]. У свою чергу, статтею 42 ГК України визначена дефініція категорії підприємництва, відповідно до якої ним є самостійна, ініціативна, систематична, на власний ризик господарська діяльність, що здійснюється суб'єктами господарювання (підприємцями) з метою досягнення економічних і соціальних результатів та одержання прибутку.

Підприємницька діяльність завжди спрямована на одержання прибутку, на що вказує стаття 84 ЦК України, однак господарська діяльність не завжди є підприємницькою. Звідси можна провести аналогію в умовах діяльності юридичних осіб та необхідно зазначити, що підприємницьке товариство – це завжди господарське товариство, але господарське – не обов'язково є підприємницьким, адже не завжди має на меті збагачення. Отже, законодавство, що регулює діяльність господарських товариств, стосується також і підприємницьких товариств.

Підприємницькі товариства об'єднані однією метою – бажанням одержання прибутку, що ділиться між учасниками. Варто зазначити, що такий поділ доходів розподіляється у відповідності до частки їх участі в статутному капіталі підприємства. Вказані

товариства є юридичними особами. Разом із тим, юридична особа вважається самостійним суб'єктом правовідносин, вона може набувати і здійснювати майнові та особисті немайнові права, що потребує певних ресурсів, зокрема в контексті підприємницької діяльності. У зв'язку з цим члени організації роблять свої вклади для забезпечення можливості юридичної особи розвиватися, чим формують статутний капітал.

Статутний капітал підприємства формується із вкладів усіх його учасників. Можна впевнено стверджувати, що це фінансова основа товариства, за рахунок якої може провадиться діяльність, покриватися всі витрати та сплачуватися борги за зобов'язаннями. Статутний капітал – це активи, тобто певні ресурси, оцінені у грошовому еквіваленті, які забезпечують старт та розвиток діяльності підприємницького товариства.

Варто зазначити, що відповідно до частини 2 статті 115 ЦК України вкладом до статутного (складеного) капіталу господарського товариства можуть бути гроші, цінні папери, інші речі або майнові чи інші відчужувані права, що мають грошову оцінку, якщо інше не встановлено законом. Цим положенням законодавець визначив ті об'єкти, які наповнюють статутний капітал. Цей перелік хоч і є вичерпним, але окремі категорії можуть містити під собою інше значення. Наприклад, коли йдеться про інші речі або інші відчужувані права, що мають грошову оцінку. Вони можуть набувати різного значення, адже глобалізація, стрімкий економічний розвиток та діджиталізація дозволила поглянути на начебто очевидні факти під іншим кутом.

У частині 1 статті 13 спеціального Закону України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю» вкладом учасника товариства можуть бути гроші, цінні папери, інше майно, якщо інше не встановлено законом. Таким чином, законодавець вказує на те, що вкладом може бути інше майно, і, водночас, у частині третій зазначеної статті закріплюються особливості вкладу у негрошовій формі. Підкреслюється необхідність грошової оцінки такого вкладу, яка затверджується одностайним рішенням загальних зборів учасників, у яких взяли участь всі учасники товариства. При створенні товариства така оцінка визначається рішенням засновників про створення товариств [3]. Відповідно до пункту 4 частини 2 статті 30 цього Закону до компетенції загальних зборів учасників належать затвердження грошової оцінки негрошового вкладу учасника.

У чому полягає важливість такої грошової оцінки, а також необхідності її затвердження рішенням засновників? Вклад у статутний капітал означає, що між товариством і його учасниками, а також між самими учасниками, виникають корпоративні правовідносини. Варто зазначити, що учасниками господарських товариств є особи (фізичні чи юридичні, інші суб'єкти цивільного права), яким належать корпоративні права щодо товариства, включаючи право на акцію або частку в його статутному капіталі, що підтверджується відповідними документами. Засновниками ж слід вважати тих осіб (фізичних чи юридичних, інших суб'єктів цивільного права), які здійснюють спільну діяльність зі створення господарського товариства і прийняли рішення про затвердження його установчих документів, а також передали певне майно (майнові права) до його статутного фонду [4, с. 171].

Тобто, внесення вкладу означає фактичну оплату часток/акцій засновниками/учасниками шляхом відчуження/передачі вкладу господарському товариству в обмін на корпоративні права [5, с. 163]. Варто зазначити у цьому контексті, що ознакою підприємницького товариства (господарського товариства) як юридичної особи є майнова відокремленість, що означає незалежність майна товариства від майна учасників. Майнова відокремленість підкреслює самостійність юридичної особи від її учасників. Таким чином, вклади, які формують статутний капітал, перетворюються на складене майно юридичної особи, на яке вже учасники не можуть претендувати як на їхнє власне. Вони пов'язані з юридичною особою цими вкладами тільки в частині виникнення у них корпоративних прав, тобто такі вклади є, так би мовити, вхідним

квитком, внеском у розвиток такого товариства. Разом з тим, необхідно згадати, що однією з теорій виникнення юридичної особи була теорія об'єднання майна, чим вважався якраз статутний капітал. Зараз же він відображає майнову відокремленість. Незважаючи на те, що його формують учасники і розмірам часток відповідає еквівалент розподілу їм доходів. Проте, через наявність у товариства статутного капіталу первинно проявляється ознака його майнової відокремленості.

Семантичний аналіз значень слова «вклад» показує, що вклад ототожнюється або із грошима / їх еквівалентами, або із певною цінністю (матеріальною / нематеріальною). У науковій літературі та законодавчих актах можна зустріти і такий синонімічний до «вкладу» термін, як «внесок». Зміст цієї мовної категорії тлумачиться у переносному значенні як вклад у яку-небудь спільну справу [5, с. 160].

Відтак, виникає питання, чи може особа вносити будь-який негрошовий вклад, чим оцінюється у грошовому еквіваленті, якщо це принесе користь спільній справі.

Для початку необхідно розібратися що є негрошовий вклад. Поняття негрошового вкладу зустрічається у правовій доктрині, проте у законодавстві відсутнє відповідне визначення. Проте, у вітчизняні літературі панує думка, що відсутність дефініції негрошового вкладу є навпаки позитивним, оскільки закріплення законодавцем визначення, у сучасних ринкових умовах, коли постійно відбувається технічний, технологічний та організаційний розвиток, може спричинити надмірне стримування господарської ініціативи товариств та їх учасників. Таким чином, у загальному, негрошовим вкладом є все, що не є грошовим вкладом і може бути внесеним до статутного капіталу відповідно до законодавства [6, с. 176]. Це означає, що для самого товариства внесення негрошових вкладів не становить проблеми, за умови, що такий вклад потрібний товариству, і у випадку, якщо не існує побоювань стосовно завищеної оцінки вкладу. В окремих випадках товариство навіть може бути більш зацікавлене в отриманні від учасника негрошового вкладу, аніж грошового [6, с. 178].

ЦК України у частині 2 статті 115 визначає, що *грошова оцінка вкладу* учасника господарського товариства здійснюється за взаємною згодою інших учасників, а у випадках, встановлених законом, вона підлягає незалежній експертній перевірці [1]. У зв'язку із відсутністю чіткого законодавчого закріплення способів фіксації проведеної оцінки негрошових вкладів, в українській практиці така фіксація відбувається порізному та на розсуд засновників. Відтак, оцінка вкладів фіксується в установчих документах чи в договорах про створення/ заснування товариства, у протоколі установчих зборів чи в акті оцінки та приймання-передачі майна в статутний (складений) капітал; додатково в договорах, укладених на виконання договорів про створення товариства (наприклад, у ліцензійному договорі, договорі про відступлення (передачу) виключних прав на об'єкти промислової власності, договорі виключної ліцензії тощо) та в інших первинних документах у розумінні публічного права (стаття 12 Закону України «Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність») [7, с. 90].

Це законодавче положення відображає принцип диспозитивності, адже учасники за взаємною згодою самі визначають, у кого який буде вклад і його оцінку, яке цей вклад буде мати значення для спільної справи, адже вони розуміють, що не завжди первинний майновий еквівалент виражає можливість майбутнього збагачення, інколи нематеріальний актив, який виявляється з особистого немайнового блага, вартує більше і сприяє розвитку підприємницького товариства. Наявність грошової оцінки особистих немайнових благ вказує на те, що відносини, які виникають щодо цих нематеріальних об'єктів, можуть спрямовуватися не тільки на задоволення немайнового, але й майнового інтересу їх учасників і можуть набувати майново-грошового змісту [8, с. 29]. Тобто такі особисті немайнові блага, які можуть оцінюватися у грошовому еквіваленті, є негрошовим вкладом.

Отже, необхідно розглянути можливість вкладу у підприємницьке товариство такого нематеріального активу, який виражається шляхом здійснення права на недоторканність ділової репутації.

Особисте немайнове право на недоторканність ділової репутації – це право, яке може набувати економічного змісту, а ділова репутація як складова цього права є недоторканною, зважаючи на міжнародно-правові нормативні акти та положення антимонопольного законодавства. Її майновим вираженням, на нашу думку, є гудвіл.

Суттєвим питання у зв'язку із захистом прав юридичних осіб на підставі п.1 ст. 1 Протоколу № 1 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод є питання про те, що визнається власністю. Також будь-яке «приватне право, що має майнову цінність, а отже, є майном у розумінні першої фрази статті 1», зокрема, гудвіл, який може для певних цілей бути елементом економічної цінності для бізнесу особи, а отже, інтегральною частиною її власності» [9]. Таким чином, може бути вкладом.

Відповідно до статті 14.1.40 Податкового кодексу України гудвіл (вартість ділової репутації) – нематеріальний актив, вартість якого визначається як різниця між ринковою ціною та балансовою вартістю активів підприємства як цілісного майнового комплексу, що виникає в результаті використання кращих управлінських якостей, домінуючої позиції на ринку товарів, послуг, нових технологій тощо. Вартість гудвілу не підлягає амортизації і не враховується під час визначення витрат платника податку, щодо активів якого виник такий гудвіл [10].

А що ж таке гудвіл у розумінні цивільного права? Гудвіл є майновим, позабалансовим вираженням складової цього особистого немайнового права. Гудвіл не прирівнюється до майна, яке підлягає оподаткуванню, а отже, є так званим штучним утворенням з комплексу ділової репутації як немайнового компонента та її матеріального вираження. Інакше кажучи, гудвіл є вартісним вираженням ділової репутації такого особистого немайнового права, як недоторканність ділової репутації [11, с.124].

Відтак, С.О. Сліпченко зазначає, що право на недоторканність ділової репутації, хоч і є особистим немайновим, але виділяє свій об'єкт, який є оборотоздатним. Водночас, науковець у вигляді прикладу пропонує розглядати ділову репутацію як вклад учасника за договором простого товариства, що визначено статтею 1133 ЦК України та закріплено необхідність її грошової оцінки. Така необхідність продиктована тим, що будь-яке майнове надання правовласника або вклад учасника підлягають грошовій оцінці в обов'язковому порядку, про що йшлося раніше. Грошову оцінку ділової репутації як вкладу за договором про спільну діяльність або як елемента предмета за договором комерційної концесії (франчайзингу), крім українського законодавства, передбачено і в інших країнах [12, с. 26].

Що таке ділова репутація в економічному розрізі? По-перше, це умовна вартість ділових зв'язків юридичної особи. По-друге, це грошова оцінка торгової марки, досвіду, кваліфікації керівників, зв'язків з клієнтами, їх кількості та стійкості зв'язків з ними, репутації у фінансовому (діловому) світі [8, с. 26]. У цьому випадку, ділова репутація втілюється у гудвіл, який є її майновим вираженням і вважається нематеріальним активом.

Цей нематеріальний актив зараховується на баланс підприємства, а також може бути списаний з нього, адже є «вартістю» оцінки внутрішньої (новітні технології, компетентність працівників тощо) та зовнішньої діяльності (попит, рекламна кампанія, конкурентоспроможність) компанії. Порушення права на недоторканність ділової репутації завжди впливає на гудвіл і тягне за собою майнові збитки: зменшення майбутнього попиту товарів чи послуг, їхній продаж та втрату кваліфікованих працівників. Відтак, компанії будуть потерпати від знецінення нематеріальних активів, що, у подальшому, понесе і матеріальні збитки [12, с. 296-297].

Такий вклад, як ділова репутація високого рівня, зазвичай потрібен товариству, адже вона високо оцінюється, що не мож-

на сказати про антонімічне йому значення. Бедвіл – явище суто негативне для бізнесу, воно свідчить про неможливість менеджерів зробити суб'єкт господарювання рентабельним [13, с. 369]. У такому випадку особа не може внести ділову репутацію як вклад у статутний капітал товариства, адже вона буде мати від'ємну грошову оцінку, що вже виключає будь-який сенс такого вкладу. Як товариство розпочне свою діяльність на негативному балансі [13, с. 369].

Наприклад, важливим аспектом діяльності юридичних осіб в Україні, умовою укладення договорів із контрагентами є питання їх співпраці із особами країни-агресора. Війна розставила пріоритети і встановила нові вимоги для вибору партнерів. Робота з усіма контрагентами відтепер під пильною увагою, адже незаконна діяльність, до якої тепер належить будь-яка співпраця з усіма контрагентами, пов'язаними з державою-агресором, завдає шкоди не лише державі, але й самій особі, тому що дескридитує її та знецінює її діяльність до того. Такі умови виникли після прийняття постанови у березні 2022 року Кабінетом Міністрів України №187, якою був введений мораторій на укладання та виконання контрактів з причетними до рф. В умовах діджиталізації і воєнного стану в Україні збільшуються ризики, що можуть негативно вплинути на ділову репутацію суб'єктів господарювання. Недотримання чинного законодавства в цій частині спричиняє відповідні негативні наслідки і завдає шкоди діловій репутації будь-якої компанії [14]. Відразу нівелюється динаміка розвитку компанії, відкритість, надійність, рівень корпоративного управління та якість виконання взятих на себе зобов'язань. Ці показники більше не матимуть значення, і вартість нематеріального активу, який втілюється з ділової репутації, опуститься до нуля. Для запобігання завдання шкоди і державі, і собі юридичні особи повинні адаптуватися до нових обмежень та вимог, щоб зменшити ризики і забезпечити успішну роботу. Особливо у воєнний час. У цих умовах важливо швидко реагувати і вживати відповідних заходів для забезпечення безпеки та зменшення ризиків. Одним із найважливіших елементів управління ризиками стає ретельна перевірка контрагентів, що дозволяє виявити потенційні проблеми та прийняти обґрунтовані рішення щодо подальшої співпраці[14]. Тому позитивна ділова репутація є дуже важливою, особливо в сучасних умовах і неабияк ціниться в бізнесових колах та є затребуваною. Таким чином, в окремих випадках товариство навіть може бути більш зацікавлене в отриманні від учасника негрошового вкладу, аніж грошового [6, с. 178]. Тому важливим аспектом такого вкладу буде чи є позитивною ділова репутація, чи негативною, тобто чи виражається вона гудвілом, чи бедвілом.

Підсумовуючи, зазначаємо, що підприємницькі товариства – це господарські товариства, метою яких є одержання прибутку. Як юридичні особи, такі товариства наділені важливою ознакою майнової відокремленості, яка показує їх самостійність, адже вказує на наявність окремого майна у юридичної особи та в учасників. Ця ознака, у першу чергу, прослідковується через внесення вкладів у статутний капітал, які стають власністю товариства, у той час, як учасники набувають корпоративних прав.

Таким чином, вкладами до статутного капіталу можуть бути грошові та негрошові. Тому внаслідок проведеного дослідження можна стверджувати, що як нематеріальний актив, але оцінений загальними зборами учасників підприємства, гудвіл як майнове вираження позитивної ділової репутації може бути негрошовим вкладом у підприємницьке товариство.

Література

1. Цивільний кодекс України: Закон України № 435-IV від 16.01.2003 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15

2. Господарський кодекс України: Закон України № 436-IV від 16.01.2003 р. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/436-15

3. Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю: Закон України від 06.02.2018 р. № 2275-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2275-19

4. Жорнокуй Ю. М., Сліпченко С.О. Підстави виникнення, зміни та припинен-

ня корпоративних правовідносин. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2020. Т. 27, № 1. С. 39-57

5. Ханієва Ф.М. Особливості вкладу до господарського товариства. *Міжнародний журнал «Право і суспільство»*. 2017. Вип. 5. С. 160-168

6. Турчин Л. Я. Особливості негрошових вкладів до статутного капіталу господарських товариств. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія : Право. 2014. Вип. 29(1). С. 175-178.

7. Ханієва Ф. М. Оцінка вкладу до господарського товариства. *Часопис цивілістики*. 2017. Вип. 22. С. 88-93.

8. Сліпченко С. О. Особисті немайнові правовідносини щодо оборотоздатних об'єктів : монографія. Харків : Діса плюс, 2013. 552 с.

9. Снісаренко Л. Ю. Захист прав юридичних осіб в контексті конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Державне управління: удосконалення та розвиток. 2018. No 5. URL: http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1241

10. Податковий кодекс України від 2 грудня 2010 року № 2755 URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2755-17

11. Попов В. А., Попова С. О. Чи можна назвати «гудвіл» май- новим вираженням права на недоторканість ділової репутації? «*Цивільне право України: нові виклики і перспективи розвитку*» матеріали XVIII міжнародної наук.-практ. конф., присвяченої 98-й річниці з дня народження доктора юрид. наук, проф., чл.-кор. АН УРСР В. П. Маслова (м. Харків, 28 лютого 2020 р.).

12. Попова С.О. Особисті немайнові права юридичної особи: реалії сьогодення: монографія. Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків : Право, 2023. 358 с.

13. Судин Ю. А. Облік гудвілу підприємств: теорія і практика. *Науковий вісник Ужгородського університету : Серія: Економіка*. 2015. Вип.2 (46). С. 368–371

14. Юридичні ризики: контрагенти пов'язані з державою-агресором та міжнародні спонсори війни. Європейська Бізнес Асоціація. URL: https://eba.com.ua/yurydychni-ryzyky-kontragenty-pov-yazani-z-derzhavoyu-agresorom-ta-mizhnarodni-sponsory-vijny/

Sofiia Popova
PhD in Law
Senior lecturer of the Department of Civil Law and Procedure of Faculty № 6 Kharkiv National University of Internal Affairs
ORCID:0000-0003-3628-1513

BUSINESS REPUTATION AS A CONTRIBUTION TO THE ENTREPRENEURIAL COMPANY

The article is devoted to the possibility of contributing business reputation to the entrepreneurial company. It was determined that a business association is a legal entity – an entrepreneurial company, the purpose of which is to obtain profit that is shared between participants. The sign of property separation of a legal entity is analyzed and it is stated that the formation of authorized capital confirms the property separation of a legal entity from its participants. The issue of contribution to the authorized capital has been studied. It has been determined what a contribution to an entrepreneurial company is. The difference between a monetary contribution and a non-monetary contribution is established. The importance of carrying out a monetary assessment of the non-monetary contribution by the general meeting of the company's participants is indicated. Considered the possibility of a contribution to an entrepreneurial company of business reputation. It is established that a non-property good, if it is endowed with certain features and has an objectified object, can be valued in the property equivalent. The concept of goodwill is defined as an intangible asset, which is expressed through the exercise of the right to inviolability of business reputation. The importance of preventing damage to the business reputation of a legal entity due to its cooperation with counterparties involved in the aggressor country is noted. It is determined what badwill is and whether it can be a contribution to the entrepreneurial company. It has been proven that such an intangible asset as goodwill, which is a property expression of a positive business reputation, but evaluated by the general meeting of the company's participants and approved in the minutes, can be a non-monetary contribution to the entrepreneurial company.

Key words: *business reputation, legal entity, entrepreneurial company, business association, contribution, property, property separation, compensation for damage, martial law, monetary valuation, non-property right, good.*

ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗШИРЕНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ВИРОБНИКА

САЛІХОВ Олександр Олександрович - аспірант Академії праці, соціальних відносин і туризму

ORCID: 0009-0008-5754-4654
DOI: https://doi.org/10.32782/ep.2024.2.26

В умовах глобалізації та зростання економічного розвитку в країнах Європи питання управління відходами набуває все більшої актуальності. Організація розширеної відповідальності виробника (ОРВВ) є одним із механізмів, який спрямований на зменшення негативного впливу виробничої діяльності на довкілля через зобов'язання виробників взяти на себе відповідальність за повний життєвий цикл свого продукту, включаючи його утилізацію.

Передбачений на законодавчому рівні в Україні правовий інститут розширеної відповідальності виробника створений для забезпечення того, щоб виробники (іноді імпортери) брали на себе відповідальність за збір, переробку або утилізацію продуктів після їх використання споживачами. Такі організації можуть бути створені через галузеві ініціативи і спрямовані на зниження негативного впливу відходів на довкілля, забезпечення ефективного управління ресурсами та підтримку принципів циркулярної економіки. Ці організації займаються різними видами продукції, включаючи упаковку, електронне обладнання, батареї, автомобілі, лікарські засоби та інші товари, що підлягають переробці або спеціальній утилізації. Вони працюють на принципах внутрішнього фінансування, коли виробники сплачують певні внески для покриття витрат на систему управління відходами, пов'язані з їхньою продукцією.

ОРВВ як суб'єкт правовідносин своєю правосуб'єктністю спричиннює появу комплексних відносин між державою, виробниками, імпортерами, розподільниками та споживачами. Завдяки таким відносинам забезпечується ефективне управління відходами від моменту виробництва товарів до їх утилізації або повторного використання. ОРВВ зміцнює правові механізми екологічної відповідальності, сприяючи формуванню циркулярної економіки. ОРВВ передбачає, що виробники несуть відповідальність за збір, переробку та утилізацію відходів від власної продукції. Це спонукає компанії до впровадження інноваційних технологій, зменшення кількості упаковки, використання екологічно безпечних матеріалів та розробки програм повторного використання продукції.

Однією з основних проблем застосування ОРВВ є координація дій усіх учасників системи та встановлення чітких критеріїв ефективності управління відходами. Також виникають складнощі з контролем за виконанням вимог ОРВВ, особливо в країнах із низьким рівнем екологічної культури та розвитку правової системи. Зарубіжний досвід показує, що успішна імплементація ОРВВ вимагає від держави активної ролі у створенні законодавчої бази, розробці стимулів для виробників до зниження обсягів відходів, а також у впровадженні інформаційно-освітніх програм для населення. Наприклад, країни Європейського Союзу успішно застосовують принцип ОРВВ, встановлюючи високі стандарти збору та переробки відходів, що сприяє зниженню обсягів звалищ та забрудненню навколишнього середовища.

Важливим аспектом є також розширення сфери застосування ОРВВ, включення нових категорій продукції та залучення до відповідальності не тільки виробників, а й імпортерів та роздрібних продавців. Тому, з огляду на зазначене, організація розширеної відповідальності виробника є ключовим елементом в системі адміністративних правовідносин, спрямованих на забезпечення екологічної безпеки та сталого розвитку. Впровадження принципів ОРВВ сприяє не тільки поліпшенню управління відходами, але й стимулює інноваційний розвиток та впровадження екологічно чистих технологій.

Ключові слова: організація, розширена відповідальність, виробник, правове забезпечення, проблема.

Постановка проблеми

У контексті євроінтеграції України приведення у відповідність нашого законодавства до вимог права ЄС є обов'язковою умовою і потребує суттєвий перегляд вітчизняних правових інститутів. Законодавчі рамки для розвитку та розробки РВВ на рівні ЄС складається із загального законодавства про відходи, а також з зі специфічних директив, що стосуються переробки та відновлення особливих потоків відходів. Директива про основи управління відходами (2008/98/ЕС) встановлює загальні рамки для управління відходами в ЄС. Вона дозволяє країнам-членам встановлювати системи РВВ. Крім того, ЄС опублікували специфічні директиви з потоків відходів, зокрема для упаковки, відходів електричних та електронних приладів (WEEE), транспортних засобів, що відслужили свій термін (ELV), батарейок та акумуляторів (B&A). У той час як WEEE, ELV та B&A дозволяють країнам-членам встановлювати РВВ для своїх продуктів виробництва, то для упаковки не встановлено жорсткого зобов'язання встановлювати системи РВВ. Незважаючи на це, як мінімум для побутових відходів, більшість країн-членів ЄС (25 з 28) обрали саме такий шлях – шлях РВВ [1].

В Україні законодавство про організацію розширеної відповідальності виробника зіштовхується з рядом проблем, схожими на ті, що спостерігаються у багатьох країнах, а також з унікальними викликами. По-перше, такою проблемою є відсутність комплексної системи. В Україні може бракувати інтегрованої системи для ефективної реалізації ОРВВ. Це включає недостатнє регулювання, моніторинг та звітність щодо утилізації та переробки відходів. По-друге, Україна не готова до інфраструктурних викликів. Недостатня інфраструктура для збору та переробки відходів є значною проблемою. Це включає обмежену кількість пунктів збору відходів та переробних заводів. По-третє, на сьогодні є проблема з відповідним фінансуванням, адже забезпечення адекватного фінансування для системи ОРВВ є важливим викликом. Це може включати забезпечення фінансових стимулів для виробників та споживачів для більш відповідального поводження з відходами. По-четверте, недостатнє правове визначення обов'язків та відповідальності сторін у системі ОРВВ є дуже важливою проблемою. Також є прогалини в законодавстві щодо специфічних видів відходів або продукції. По-п'яте, в Україні існує низький рівень обізнаності серед населення та бізнесу про важливість та механізми ОРВВ, що може уповільнювати її впровадження та ефективність. Насамкінець, у контексті євроінтеграції важливою проблемою є неузгодженість цього правового інституту з міжнародними практиками. Необхідність гармонізації українського законодавства про ОРВВ з європейськими стандартами та практиками є ключовим аспектом інтеграційних процесів.

Розв'язання цих проблем вимагає комплексного наукового підходу, включно з удосконаленням законодавчої бази, підвищенням обізнаності серед населення та бізнесу, а також інвестиціями в розвиток інфраструктури для збору та переробки відходів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Науковий аналіз окремих аспектів правового регулювання організації розширеної відповідальності виробника став предметом наукового дослідження ряду українських науковців, серед яких варто виділити: Р.Стрілець, Н.Гришанова, В.Киреєва та ін.

Формулювання цілей

Метою цієї статті є аналіз законодавчого забезпечення організації розширеної відповідальності виробника в Україні, ідентифікація основних викликів, які стоять перед суспільством у цьому контексті, та оцінка перспектив подальшого розвитку. Задля досягнення поставленої мети передбачається реалізація таких завдань: 1) проаналізувати особливості вітчизняного правового регулювання організації розширеної відповідальності виробника; 2) виявити основні теоретичні та практичні проблеми, пов'язані з практикою застосування такого законодавства.

Виклад основного матеріалу

Уперше в Україні презентація майбутньої організації розширеної відповідальнос-

ті виробників для Уряду України, громадськості та зацікавлених сторін відбулася 27 травня 2021 року на спільній зустрічі бізнесу, представників Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України, Міністерства розвитку громад та територій України, членів Комітету Верховної Ради України з питань екологічної політики та природокористування, представників органів місцевого самоврядування, міжнародних експертів у сфері управління відходами.

На думку президента Американської торговельної палати в Україні Андрія Гундера, «Американська торговельна палата в Україні тривалий час активно просувала ідею запровадження принципу розширеної відповідальності виробників та виступала майданчиком для діалогу між бізнесом та відповідальними органами державної влади» [2]. З огляду на це необхідно підтримувати компанії у створенні організації розширеної відповідальності виробників та у відстоюванні європейської моделі поводження з відходами упаковки і вважаємо, що своїм прикладом вони будуть спрямовувати інших виробників на шлях сталого розвитку.

У спеціальному Меморандумі, підписаному Американською торговельною палатою та УКРПЕК, компанії домовилися фінансувати підготовчий етап побудови ОРВВ в Україні. Компанії також зобов'язалися співпрацювати в усіх напрямках, щоб запровадити в Україні принцип розширеної відповідальності виробників для переробки відходів упаковки та значно зменшити їх вплив на навколишнє середовище.

Юридичним підґрунтям підписання такого Меморандуму стали Угода про асоціацію між Україною та ЄС і Національна стратегія управління відходами. Саме в цих актах передбачається відданість глобальним цілям сталого розвитку ООН та бажання компаній впровадити в Україні європейську модель управління відходами упаковки.

Після прийняття Меморандуму прийнято Закон України «Про управління відходами», відповідно до статті 1 якої під розширеною відповідальністю виробника розуміється «комплекс економічних, фінансових, адміністративних та організаційних заходів для забезпечення відповідальності виробників певних видів продукції за управління стадією відходів у життєвому циклі продукції» [3, ст.1].

З урахуванням важливості для суспільства досліджуваного нами питання законодавець приділив окрему увагу і виділив однойменну статтю 10 згаданого вище Закону. Згідно з її нормами «розширена відповідальність виробника встановлюється законом щодо виробників продукції, у результаті споживання/використання якої утворюються відходи упаковки, електричного та електронного обладнання, батарей і акумуляторів, транспортних засобів, знятих з експлуатації, мастил (олив), шин, текстилю тощо, та запроваджується, у тому числі шляхом створення систем розширеної відповідальності виробника відповідно до вимог та порядку, визначених законом» [3, ст.10]. Ця стаття також закріплює відповідальність виробників, встановлює систему розширеної відповідальності виробника, закріплює засади правового статусу організації, яка виконує зобов'язання з розширеної відповідальності від імені виробника (у тому числі засади її відповідальності).

Незважаючи на те, що цей профільний Закон є досить свіжим і містить основні засади розширеної відповідальності виробника, у ньому є багато недоопрацювань. По-перше, у Законі не до кінця сформульовано конкретні моделі реалізації розширеної відповідальності виробника. Це, у свою чергу, може стати причиною не ефективної роботи системи управління відходами ефективного виконання норм щодо роздільного збирання і перероблення відходів. По-друге, Законом передбачено надто низькі частки для повторного використання і перероблення ТПВ. У зв'язку з цим можна припустити, що переважно більшість відходів будуть спалювати або за хоронювати. По-третє, Закон не встановлює окремих мінімальних норм переробки для кожного типу побутових відходів. Не зважаючи на те, що за логікою положень Закону ці норми повинні бути визначені в окремому законі, нинішня відсутність таких норм призводить до недієвості правового інституту розширеної відповідальності виробника. Окрім цього, такі відходи як металобрухт випав із сфери дії нового закону.

Насамкінець, реалізація Закону про управління відходами є недостатньою для управління питаннями розширеної відповідальності виробника, з огляду на те, що виникає необхідність у прийнятті ряду інших законопроєктів, які деталізували б норми профільного закону.

Недостатність цього профільного Закону для створення комфортного правового клімату, який би сприяв розвитку розширеної відповідальності виробника, підтверджується і позицією представників влади. Так, на думку Руслана Стрільця, «не тільки цей закон вирішує всі проблеми. Ми ще повинні розробити і подати нашим депутатам як мінімум 5-6 секторальних законопроєктів. Це проєкт про тару й упаковку, про відходи гірничодобувної промисловості. Також повинні розробити проєкти щодо утилізації автотранспорту. Сьогоднішні військові дії призводять до знищення великої кількості техніки. Потрібно зробити все можливе, щоб у нас з'явилися нові сучасні потужності для переробки такої техніки, щоб повторно всі ці ресурси використати вже в економічному розвитку з метою недопущення потрапляння і залишання цих відходів у навколишньому середовищі» [4].

Як зазначив Олег Бондаренко, наразі готові до розгляду 3 законопроєкти, що будуть запроваджувати РВВ – про упакування та відходи упаковки, про відходи електричного та електронного обладнання, про батареї, батарейки та акумулятори [5].

Зазначені законопроєкти базуються, зокрема, на таких директивах ЄС: Директива про упаковку та відходи упаковки 94/62/ЄС, Директива про відходи електричного і електронного обладнання 2012/19 ЄС, Директива про батареї та акумулятори та відходи батарей та акумуляторів 2006/66/ЄС.

Виробники певних товарів після прийняття спеціальних законів, які запровадять розширену відповідальність виробника щодо конкретного виду продукції, будуть зобов'язані організувати колективно чи індивідуально системи розширеної відповідальності виробника для, як мінімум, приймання та/або збирання на всій території України від кінцевих споживачів відходів, що утворилися внаслідок використання продукції, а також подальше управління цими відходами. Фінансовий тягар будуть нести виробники (у т.ч. імпортери) таких товарів [5].

Висновок

Отже, підсумовуючи зазначене вище, можна дійти висновку, що чинне законодавство України не є достатнім для належного рівня правового регулювання суспільних відносин щодо розширеної відповідальності виробника. Чинних норм Закону України «Про управління відходами» замало для вироблення дієвого механізму цього правового інституту.

Вдосконалення законодавства України про розширену відповідальність виробника варто проводити в контексті гармонізації з правом ЄС, узгоджуючи норми та стандарти з європейськими директивами та регуляціями щодо ОРВ. Досвід розвинених країн Європи часто є корисним і важливим для нашої держави. Це сприятиме інтеграції України в європейські екологічні та економічні системи.

Наразі назріла необхідність розробки та прийняття окремих законопроєктів щодо чіткого визначення обов'язків і відповідальності виробників, імпортерів, розповсюджувачів та споживачів у процесі обігу, утилізації та переробки продукції. Ці законопроєкти повинні передбачати чіткі механізми створення і підтримки інфраструктури для збору, сортування, переробки та утилізації відходів (розвиток мережі пунктів збору та переробних заводів тощо), а також фінансові стимули для виробників, які інвестують в екологічно чисте виробництво, та механізми фінансування системи ОРВ. Не варто забувати в законопроєктах про такі ключові принципи, як прозорість і звітність, тобто встановлення чітких вимог до звітності та моніторингу для учасників системи ОРВ, забезпечення прозорості їх діяльності.

Література

1. Extended Producer Responsibility at a glance. Режим доступу: https://conference.chamber.ua/assets/files/main_rbb_expra.pdf

2. Nestle та 10 міжнародних компаній в Україні вперше створюють організацію

розширеної відповідальності виробників. 06.01.2021. Режим доступу: https://www.nestle.ua/media/article/nestle

3. Про управління відходами: Закон України від 20 червня 2022 року№ 2320-IX Відомості Верховної Ради (ВВР), 2023, № 17, ст.75.

4. В Україні стартує реформа управління відходами: що зміниться для українців? Екосфера. 30.06.2022. Режим доступу: https://ekosphera.org/v-ukrayini-startuye-reforma-upravlinnya-vidhodamy-shho-zminytsya-dlya-ukrayincziv/

5. Факти та міфи Закону «Про управління відходами». Екологія. Право. Людина. 29.06.2022. Режим доступу: https://epl.org.ua/environment/fakty-ta-mify-zakonu-pro-upravlinnya-vidhodamy/

PROBLEMS OF LEGAL PROVISION OF EXTENDED LIABILITY OF THE MANUFACTURER

In the conditions of globalization and the growth of economic development in European countries, the issue of waste management is becoming more and more relevant. The organization of extended producer responsibility (OEPR) is one of the mechanisms aimed at reducing the negative impact of production activities on the environment through the obligation of producers to take responsibility for the full life cycle of their product, including its disposal.

The legal institution of extended producer responsibility provided for by law in Ukraine is designed to ensure that producers (sometimes importers) take responsibility for the collection, processing or disposal of products after their use by consumers. Such organizations can be created through industry initiatives and are aimed at reducing the negative impact of waste on the environment, ensuring effective resource management and supporting the principles of a circular economy. These organizations deal with a variety of products, including packaging, electronic equipment, batteries, cars, pharmaceuticals and other recyclable or special disposal items. They work on the principles of internal financing, where producers pay certain contributions to cover the costs of the waste management system associated with their products.

OEPR as a subject of law with its legal personality causes the emergence of complex relations between the state, producers, importers, distributors and consumers. Thanks to such relations, effective waste management is ensured from the moment of production of goods to their disposal or reuse. OEPR strengthens the legal mechanisms of environmental responsibility, contributing to the formation of a circular economy. OEPR provides that manufacturers are responsible for the collection, processing and disposal of waste from their own products. This encourages companies to implement innovative technologies, reduce the amount of packaging, use environmentally friendly materials and develop product reuse programs.

One of the main problems of the application of the OEPR is the coordination of the actions of all participants in the system and the establishment of clear criteria for the efficiency of waste management. There are also difficulties with monitoring the fulfillment of the requirements of the OEPR, especially in countries with a low level of environmental culture and development of the legal system. Foreign experience shows that the successful implementation of the OEPR requires the state to play an active role in creating a legislative framework, developing incentives for producers to reduce the amount of waste, as well as in implementing informational and educational programs for the population. For example, the countries of the European Union successfully apply the principle of waste management, setting high standards of waste collection and processing, which contributes to reducing the volume of landfills and environmental pollution.

An important aspect is also the expansion of the scope of application of OEPR, the inclusion of new categories of products and the involvement of responsibility not only of manufacturers, but also of importers and retailers. Therefore, in view of the above, the organization of extended producer responsibility is a key element in the system of administrative legal relations aimed at ensuring environmental safety and sustainable development. The implementation of the principles of OEPR contributes not only to the improvement of waste management, but also stimulates the innovative development and introduction of environmentally friendly technologies.

Keywords: organization, extended liability, manufacturer, legal support, problem.

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ДІДЖИТАЛІЗАЦІЇ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ

ДІОРДІЦА Ігор Володимирович - доктор юридичних наук, професор, професор кафедри приватного та публічного права Київського національного університету технологій та дизайну

ORCID: 0000-0001-7765-6591

ЖУРАВЕЛЬ Ярослав Володимирович - доктор юридичних наук, професор, декан юридичного факультету Академії праці, соціальних відносин і туризму

ORCID: 0000-0002-7623-9144

ЖУКОВ Павло Ігорович - аспірант Академії праці, соціальних відносин і туризму

ORCID: 0009-0003-0239-4285

DOI: https://doi.org/10.32782/ep.2024.2.27

У контексті децентралізації публічного управління і посиленні ролі органів місцевого самоврядування у вирішенні як місцевих, так і загальнодержавних питань, діджиталізація стає ключовим фактором ефективного управління та надання послуг на всіх рівнях місцевого самоврядування. Україна, як і низка інших країн, перебуває перед викликами та можливостями, пов'язаними з цифровою трансформацією у сфері публічного управління. У цій статті актуалізується питання необхідності проведення комплексного аналізу законодавства про діджиталізацію місцевого самоврядування в Україні, висвітлюючи основні виклики та окреслюючи перспективи його розвитку. Окрема увага приділяється опису взірцевого зарубіжного досвіду та його потенційному впливу на українську практику.

Актуальність дослідження питання діджиталізації місцевого самоврядування полягає також у низці важливих аспектів, які впливають на ефективність управління, якість надання послуг громадам, а також на загальний розвиток цифрової економіки та суспільства. Ключовими аспектами актуальності розглядаються підвищення ефективності управління, адже цифровізація дозволяє автоматизувати багато процесів, що звільняє ресурси для зосередження на стратегічному плануванні та інших важливих аспектах муніципального управління; покращення доступу до муніципальних послуг, оскільки електронні послуги органів місцевого самоврядування завдяки сучасним технологіям мають стати більш зручними та швидкими, мінімізуючи необхідність візитів членів громади до цих органів; збільшення прозорості та залучення громади до вирішення питань місцевого значення з огляду на те, що цифрові платформи дозволяють членам громади більш активно брати участь у процесах управління, зокрема через громадські слухання чи обговорення проєктів програм в онлайн форматі тощо; забезпечення високого рівня кібербезпеки муніципальних систем у контексті зростаючих кіберзагроз із боку хакерів; адаптація до пандемічних, воєнних та інших кризових ситуацій, при яких чітко простежується значення цифрової трансформації для забезпечення роботи муніципальних органів.

Таким чином, діджиталізація місцевого самоврядування є важливим інструментом відповіді на сучасні виклики, підвищення якості життя місцевого населення, забезпечення стійкого розвитку громад і держави в цілому.

Ключові слова: діджиталізація, місцеве самоврядування, законодавство, правові засади, муніципальні органи, штучний інтелект, технології.

Постановка проблеми

Діджиталізація місцевого самоврядування в Україні відкриває нові можливості для підвищення прозорості, доступності та ефективності муніципальних послуг. Це сприяє залученню місцевого населення до муніципальних управлінських процесів, покращенню якості життя громади та розвитку демократичних стандартів на місцевому та регіональному рівнях. Однак, успішна цифрова трансформація вимагає не тільки технологічних інновацій, а й адекватного правового регулювання, що сприяє реалізації потенціалу цифрових технологій у муніципальному управлінні та наданні послуг на місцевому рівні.

Юридичні проблеми діджиталізації муніципального управління в Україні охоплюють ряд викликів, які уповільнюють процес цифрової трансформації та впровадження електронного урядування на місцевому рівні.

Серед проблем законодавства України про діджиталізацію місцевого самоврядування можна виділити узагальненість правового регулювання. Відсутність профільного закону про використання штучного інтелекту в публічному управлінні породжує розпорошеність норм, предмет правового регулювання яких так чи інакше стосується діджиталізації. Наявні закони часто не враховують особливостей цифрової ери, що призводить до юридичних колізій та невизначеності у тлумаченні норм, залишаючи при цьому проблему прогалин права.

Такий стан речей супроводжується відсутністю єдиних стандартів, складністю інтеграції існуючих систем, проблемами з визначеністю відповідальності за дії, вчинені штучним інтелектом, проблемами з кібербезпекою і насамкінець – відсутністю культури цифрової взаємодії на місцевому рівні.

Усе це у сукупності дозволяє стверджувати про необхідність проведення в Україні комплексного наукового дослідження, яке було б спрямоване на вивчення зазначених проблем і сформулювало б пропозиції щодо вдосконалення правового регулювання діджиталізації як публічного управління в цілому, так і муніципального управління зокрема.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Дослідження окремих аспектів правового регулювання діджиталізації в місцевому самоврядуванні та публічному управлінні проводили низка українських науковців, зокрема, Т. Чернадчук та І. Козачок [1], А. Клян [2], К. Савон [3], А. Миколюк [4], М. Баймуратов і Б. Кофман [5], О. Батанов [6], В. Кравченко [7], І. Діордіца і Я. Журавель [8; 9] та ін. Однак, враховуючи безперервну динаміку розвитку цього явища, вважаємо за необхідне окреслити новели правового регулювання діджиталізації місцевого самоврядування в умовах сучасної муніципальної реформи.

Формулювання цілей

Метою цієї статті є аналіз законодавчого забезпечення діджиталізації місцевого самоврядування в Україні, ідентифікація основних викликів, які стоять перед українськими органами місцевого самоврядування у цьому контексті, та оцінка перспектив подальшого розвитку. Задля досягнення поставленої мети передбачається реалізація таких завдань: 1) проаналізувати особливості правового регулювання діджиталізації місцевого самоврядування; 2) виявити основні теоретичні та практичні проблеми, пов'язані з практикою застосування такого законодавства, враховуючи зарубіжний досвід.

Виклад основного матеріалу

Дослідження питання законодавчих основ діджиталізації місцевого самоврядування, як і будь-якої іншої частини суспільних правовідносин, варто розпочати з аналізу правових норм Конституції України як норм прямої дії. Саме в Основному Законі нашої країни містяться базові принципи та вихідні засади, з яких випливають норми профільних законів, що розкривають і деталізують їх зміст.

З урахуванням особливостей аналізованого нами питання, у першу чергу, заслуговує на увагу стаття 54 Конституції України, у якій зазначається, що «громадянам гарантується свобода … технічної творчості, захист інтелектуальної власності, їхніх авторських

прав, моральних і матеріальних інтересів, що виникають у зв'язку з різними видами інтелектуальної діяльності». Окрім цього, в Основному Законі додається, що «кожний громадянин має право на результати своєї інтелектуальної, творчої діяльності; ніхто не може використовувати або поширювати їх без його згоди, за винятками, встановленими законом» [10, ст. 54]. Звідси випливає конституційний принцип захищеності права кожного громадянина на захист інтелектуальної власності (у тому числі і використовуваних у процесі діджиталізації місцевого самоврядування новітніх технологій як результату інтелектуальної діяльності). На жаль, у розділі XI «Місцеве самоврядування» не вжито жодного слова, яке можна було б асоціювати з використанням технологій діджиталізації на місцевому рівні.

Лише в статті 146 міститься відсильна норма, відповідно до якої інші питання організації місцевого самоврядування, формування, діяльності та відповідальності органів місцевого самоврядування визначаються законом [10, ст. 146].

Одним з профільних законів щодо здійснення місцевого самоврядування є Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні». Аналіз його норм дозволяє констатувати, що прийнятий ще в далекому 1997 році Закон не відображає сучасних тенденцій до застосування новітніх технологій у муніципальному управлінні і дещо поверхнево регулює це питання. Зокрема, відповідно до статті 33 цього Закону «до відання виконавчих органів сільських, селищних, міських рад належить створення та забезпечення функціонування місцевих екологічних автоматизованих інформаційно-аналітичних систем, які є складовою мережі загальнодержавної екологічної автоматизованої інформаційно-аналітичної системи забезпечення доступу до екологічної інформації» [11, ст. 33]. Окрім самого положення про наявність такого повноваження в Законі не зазначається нічого про особливості та порядок його реалізації. З цього прикладу видно, що законодавець передбачає використання органами місцевого самоврядування сучасних технологій, однак не закріплює деталізацію питань організації та порядку їх використання. Це припускає необхідність для органу місцевого самоврядування приймати підзаконний акт у вигляді інструкції чи порядку створення та забезпечення функціонування місцевих екологічних автоматизованих інформаційно-аналітичних систем, де і мають врегулюватися відповідні процедурні питання.

Відповідно до статті 46 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» «сесія ради скликається для розгляду електронної петиції, що набрала необхідну кількість підписів, протягом строку, встановленого для її розгляду» [11, ст. 46]. Ні в цій статті, ні в жодній іншій статті цього Закону більше не згадується про електронну петицію до органів місцевого самоврядування. Однак порядок подання та розгляду електронної петиції і до органів державної влади, і до органів місцевого самоврядування можна знайти в іншому законі – Законі України «Про внесення змін до Закону України «Про звернення громадян» щодо електронного звернення та електронної петиції» [12, ст. 23^{-1}]. Прикро, але в Законі України «Про місцеве самоврядування в Україні» не міститься посилання на цей Закон і членам територіальної громади, не обізнаним в законах України, задля належної реалізації свого законного права на подачу електронної петиції необхідно шукати ці норми серед численних нормативно-правових актів.

Заслуговують на окрему увагу «Прикінцеві та перехідні положення» Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні», де зазначається, що «в період карантину, встановленого Кабінетом Міністрів України з метою запобігання поширенню на території України коронавірусної хвороби (COVID-19) пленарні засідання місцевих рад, засідання виконавчих комітетів сільських, селищних, міських рад, постійних депутатських комісій можуть проводитися в режимі відеоконференції або аудіоконференції (дистанційне засідання), крім питань, що потребують таємного голосування» [11].

На нашу думку, це є важливою прогресивною нормою, яка дозволяє на законних підставах здійснювати організаційні та інші заходи муніципальних органів в онлайн форматі. Зважаючи на те, що відповідно

до статті 19 Основного Закону «органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, у межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України» [10, ст. 19], то відсутність такої статті спричинила б нелегітимність прийнятих у дистанційному форматі рішень і дій. Та попри наявність закріплених у Законі базових норм щодо порядку та особливостей організації та проведення дистанційних засідань, на нашу думку, видається за доцільне закріпити їх в основній частині Закону (а не в прикінцевих та перехідних положеннях) у вигляді окремої статті, присвяченої зазначеному вище порядку.

Окрім проаналізованих нами законів, існує ряд інших правових актів, які регулюють порушені нами питання. До них варто віднести Закони України «Про стимулювання розвитку цифрової економіки в Україні», «Про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах», «Про захист персональних даних», «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо обліку трудової діяльності працівника в електронній формі», «Про електронні комунікації», Розпорядження КМУ від 17.01.2018 р. № 67-р «Про схвалення Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018-2020 роки та затвердження плану заходів щодо її реалізації», Розпорядження КМУ від 17.02.2021 р. № 365-р. «Деякі питання цифрової трансформації», Розпорядження КМУ від 03.03.2021 р. № 167-р. «Про схвалення Концепції розвитку цифрових компетентностей та затвердження плану заходів з її реалізації», Розпорядження КМУ від 28.10.2020 р. № 1353-р. «Про схвалення Стратегії цифрової трансформації соціальної сфери» та ін.

Попри наявність численних актів законодавства у сфері діджиталізації у своїй сукупності правове регулювання організації та порядку застосування сучасних технологій у місцевому самоврядуванні, як і в публічному управлінні в цілому, залишається розпорошеним і безсистемним. Такий підхід не є прийнятним для нас у контексті євроінтеграції законодавства України і в прагненні українців стати «державою в смартфоні».

Серед масиву правових актів про діджиталізацію досі залишається невирішеною проблема прогалин у праві. Наприклад, на сьогодні існує невизначеність у законодавстві України щодо того, кому належать права на твори, створені з використанням штучного інтелекту – розробнику програми, користувачу, який дав завдання штучному інтелекту, чи самому штучному інтелекту.

Як зазначає А.Клян, у світі вже існують об'єкти, створені штучним інтелектом. Такі твори викликають неабиякий інтерес у суспільства та продаються за шалені гроші на аукціонах. Так, автопортрет, створений людиноподібним роботом Софією, продали на аукціоні за 688000,00 доларів США [13]. Хто в такому випадку має отримати ці гроші?

А. Клян слушно наводить й інші приклади. Зокрема, в США судом у Сан-Франциско розглядався спір «Наруто проти Девіда Джона Слейтера» щодо авторського права на селфі, зробленого мавпою Наруто. При цьому, позов в інтересах мавпи подала організація із захисту прав тварин PETA (People For The Ethical Treatment of Animals). Однак, і суд першої інстанції, і апеляційний суд дійшли висновку, що, незважаючи на положення законодавства про захист прав тварин, останні не мають права на звернення за захистом своїх порушених прав інтелектуальної власності. Такі права мають лише людські істоти. За аналогією, наявність права інтелектуальної власності не розповсюджуються і на штучний інтелект [13]. Британський досвід закріплює право власності на об'єкти, створені машиною, саме за особою, яка вжила заходів для вироблення такого твору.

Насамкінець, згадаємо колізію, яка полягає в невизначеності щодо відповідальності за некоректну роботу штучного інтелекту та зміст текстів, створених за його допомогою, як-от ChatGPT. Законодавство не визначає, хто має нести відповідальність за шкоду, заподіяну діями чи результатами роботи штучного інтелекту. Правова практика в Україні та ЄС схиляється до того, що відповідальність може покладатися на виробника, оператора, власника або користувача штучного інтелекту, залежно від обставин [14].

Висновок

Дослідження законодавства про діджиталізацію місцевого самоврядування в Україні та аналіз зарубіжного досвіду вказують на наявність як значних викликів, так і великих можливостей у цій сфері. Серед ключових кроків, які необхідно здійснити для прискорення цифрової трансформації на місцевому рівні – оновлення чинної нормативно-правової бази без фактору розпорошення і безсистемності. При цьому не можна знецінювати такі базисні показники, як забезпечення високого рівня кібербезпеки, розвиток технічної інфраструктури та підвищення цифрової грамотності серед місцевого населення. Саме в гармонійному поєднанні всіх зазначених факторів можливо досягнути успіху на шляху до високого рівня діджиталізації місцевого самоврядування.

Перспектива розвитку та вдосконалення діджиталізації місцевого самоврядування в Україні вимагає консолідованих зусиль уряду, місцевої влади, бізнесу, громадськості та міжнародних партнерів. Розвиток цифрових послуг і технологій може стати каталізатором економічного зростання територій, підвищення ефективності муніципального управління та якості життя громад.

Успішна цифрова трансформація місцевого самоврядування вимагає змін не тільки на технологічному та законодавчому рівнях, але й у менталітеті місцевого населення та відносинах між державою, органами місцевого самоврядування та громадами. Втілення цих змін забезпечить Україні потужний розвиток цифрового муніципального управління, відкриваючи нові горизонти для прогресу та добробуту територіальних громад.

Література

1. Чернадчук Т., Козачок І. Діджиталізація як напрямок розвитку контрольної функції місцевого самоврядування. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції.* 2022. № 6. С. 193-198. DOI https://doi.org/10.32782/39221409

2. Клян А. Штучний інтелект та технологія GPT: юридичні тонкощі для користувачів. *GOLAW*. 15 березня 2024 року. Режим доступу: https://golaw.ua/ua/insights/publication/shtuchnij-intelekt-ta-tehnologiya-gpt-yuridichni-tonkoshhi-dlya-koristuvachiv/

3. Савон К. Поняття «Діджиталізація» в контексті цифрового уряду. *Актуальні проблеми політики*. 2021. Вип. 67. С. 107–111. DOI https://doi.org/10.32837/app.v0i67.1159

4. Миколюк А. Діджиталізація та публічна комунікація як інструменти підвищення ефективності місцевого самоврядування. *Регіональне управління та місцеве самоврядування*. 2022. № 2 (33). С. 45-50. DOI https://doi.org/10.32836/2310-9653-2022-2.8

5. Баймуратов М.О., Кофман Б.Я. Компетенційні повноваження органів місцевого самоврядування в сфері захисту прав людини в період миру і воєнного стану в Україні: актуальні питання регламентації та регулювання. *CONSTITUTIONALIST*. Режим доступу: http://surl.li/rzetl

6. Батанов О. Людський вимір децентралізації в умовах викликів російсько-української війни. *Децентралізація публічної влади в Україні: здобутки, проблеми та перспективи : матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції (12 травня 2023 р., м. Львів)* / [за наук. ред. проф. О. В. Батанова, доц. Р. Б. Бедрія]. – Київ ; Львів ; Щецин : ЛНУ імені Івана Франка, 2023. С. 18-29. Режим доступу: https://ccu.gov.ua/sites/default/files/decentralizaciya_publichnoyi_vlady_v_ukrayini_2023.pdf

7. Основи муніципального менеджменту. Навчальний посібник. За ред. В.В. Кравченка. – К., Атака-Н, 2003. – 304 с.

8. Діордіца І., Журавель Я. Інноваційність концепту «Smart City» та юридичні механізми забезпечення його кібербезпеки в умовах реформування територіальних громад в Україні. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції.* 2023. № 1. С. 99-105. DOI https://doi.org/10.32782/39221437

9. Журавель Я., Діордіца І. Актуальні європейські моделі децентралізації влади та перспективи їх впровадження в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 11. С. 343-347. DOI https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-11/83

10. Конституція України від 28 червня 1996 року. *Законодавство України*. Режим доступу: https://zakon.

rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text

11. Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21 травня 1997 року. *Законодавство України*. Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text

12. Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про звернення громадян» щодо електронного звернення та електронної петиції» від 2 липня 2015 року. *Законодавство України*. Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/577-19#Text

13. Клян А. Правове регулювання штучного інтелекту в Україні та світі. *GOLAW*. 03 Лютого 2022. Режим доступу: https://golaw.ua/ua/insights/publication/pravove-regulyuvannya-shtuchnogo-intelektu-v-ukrayini-ta-sviti/

14. К. Глоба, І. Вахліс. Закон України «Про штучний інтелект»: він є? *Юридична Газета*. 13 березня 2023. Режим доступу: https://yur-gazeta.com/publications/practice/informaciyne-pravo-telekomunikaciyi/-zakon--ukrayini-pro-shtuchniy-intelekt-vin-e.html

LEGAL REGULATION OF DIGITIZATION OF LOCAL SELF-GOVERNMENT

In the context of the decentralization of public administration and the strengthening of the role of local self-government bodies in solving both local and national issues, digitalization is becoming a key factor in effective management and service provision at all levels of local self-government. Ukraine, like many other countries, faces challenges and opportunities related to digital transformation in the field of public administration. This article highlights the need for a comprehensive analysis of the legislation on digitalization of local self-government in Ukraine, highlighting the main challenges and outlining the prospects for its development. Particular attention is paid to the description of the best foreign experience and its potential impact on Ukrainian practice.

The relevance of the study of the issue of digitization of local self-government lies in a number of important aspects that affect the efficiency of management, the quality of providing services to communities, as well as the general development of the digital economy and society. The key aspects of relevance are the improvement of management efficiency, because digitalization allows for the automation of many processes, which frees up resources to focus on strategic planning and other important aspects of municipal management; improving access to municipal services, as electronic services of local self-government bodies should become more convenient and fast thanks to modern technologies, minimizing the need for community members to visit these bodies; increasing transparency and involvement of the community in solving issues of local importance given that digital platforms allow community members to more actively participate in management processes, in particular through public hearings or discussion of program projects in online format, etc.; ensuring a high level of cyber security of municipal systems in the context of growing cyber threats from hackers; adaptation to pandemic, war and other crisis situations, in which the importance of digital transformation to ensure the work of municipal bodies is clearly visible.

Thus, the digitalization of local self-government is an important tool for responding to modern challenges, improving the quality of life of the local population, and ensuring the sustainable development of communities and the state as a whole.

Keywords: digitalization, local self-government, legislation, legal framework, municipal bodies, artificial intelligence, technologies.

РОЛЬ СОЦІАЛЬНОГО ПАРТНЕРСТВА У РЕГУЛЮВАННІ ТРУДОВИХ ВІДНОСИН В УКРАЇНІ: ВИКЛИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

ВОЛИНЕЦЬ В. В. - доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри трудового права та права соціального забезпечення Київського національного університету імені Тараса Шевченка

УДК 349.2
DOI: https://doi.org/10.32782/ep.2024.2.28

У статті розглядається значення соціального партнерства у контексті регулювання трудових відносин в Україні, зокрема у світлі реформування національної економіки та інтеграції до європейських структур. Автори аналізують недоліки існуючих нормативно-правових баз та відсутність розвинених механізмів соціального партнерства, що призводить до конфліктів між роботодавцями та працівниками, а також до зниження гарантій для найманих працівників. Стаття акцентує на потребі покращення системи соціального діалогу на національному, галузевому та територіальному рівнях як ключового елемента для забезпечення ефективного управління трудовими відносинами та досягнення соціального миру. Обговорюються також аспекти укладання колективних договорів, які включають умови праці, оплату, соціальний захист і гарантії для працівників. Автори використовують аналіз законодавчих актів, теоретичні дослідження та приклади з практики для аргументації важливості розвитку соціального партнерства в Україні.

Ключові слова: соціальне партнерство, трудові відносини, соціальний діалог, колективні переговори, нормативно-правова база, гарантії працівників, європейська інтеграція.

Україна, у своїй роботі над будуванням демократичної європейської держави, стикається з необхідністю формування та розвитку договірних форм і моделей трудових відносин, включаючи соціально-партнерські правовідносини. Однак, трансформації економічної системи негативно впливають на ринок найманої праці через недосконаліть нормативно-правової бази та недостатню розвиненість механізмів соціального партнерства. Це призводить до труднощів у вирішенні протиріччя між працівниками і роботодавцями, а також до послаблення гарантій найманих працівників, знецінення робочої сили та порушення нормативів щодо умов і безпеки праці. Адекватне державне регулювання на ринку праці стає важливою складовою для забезпечення стабільності і розвитку в цих умовах.

З вищесказаного випливає, що соціально-партнерські відносини на різних рівнях (національному, територіально-

му, галузевому) в Україні є ключовим елементом для вирішення протиріч у трудових відносинах та досягнення компромісу між працівниками і роботодавцями. Це сприяє узгодженню інтересів суб'єктів організаційно-управлінських правовідносин і може стати ефективним засобом розв'язання конфліктів у соціально-економічній сфері. Таким чином, дослідження соціально-партнерських відносин є актуальною проблемою, яка потребує уваги та наукового аналізу для покращення умов праці та забезпечення стабільності на ринку праці.

Питання соціального партнерства є предметом дослідження багатьох відомих науковців: П.Д. Біленчука, Н.В. Балабанової, Я.О.Бондарчука, І.Ф. Гнибіденка, Н.А. Громадської, В.В.Давиденка, Н.Г. Діденко, І.М. Дубровського, Г.В.Задорожного Т.М. Лященко, В.Н. Мартиненка, Ю.Н. Маршавіна, О.В. Мірошниченка, Н.В. Осадчої, Г.В.Осового, В.І. Павлова, О.М. Петроє, В.А.Скуратівського, П.Г. Чорнорота та ін. Проте, незважаючи на значну кількість теоретичних напрацювань із зданої проблематики, не всі аспекти зазначеної проблеми розроблені достатньою мірою, практично відсутні комплексні дослідження соціально-партнерських відносин у трудовому праві з урахуванням поточних змін у трудовому законодавстві, фрагментарно висвітлені відносини соціального партнерства у сфері організації трудового процесу та управління працею.

Наявність розбіжностей між роботодавцем і працівником в сучасному стані трудового права підкреслює важливість застосування договірного методу у регулюванні трудових відносин. Цей метод дозволяє цивілізовано вирішувати конфлікти та суперечності між працею і капіталом, забезпечуючи водночас збереження основних гарантій для працівників за державного регулювання [1, с. 34]. Досвід країн з ринковою економікою підтверджує, що соціальне партнерство є ключовим чинником для досягнення соціального миру та стабільності. Це сприяє ефективному функціонуванню суспільно-економічних інститутів та розвитку зв'язків, взаєморозуміння та злагоди в суспільстві. Г. Шмідт правильно визначає сучасне соціальне партнерство як взаємну залежність і солідарність у міжособистісних і соціальних контекстах. Ця концепція відображає важливість співпраці та діалогу між різними суб'єктами суспільства для досягнення спільних цілей та покращення умов життя всіх його учасників [2, с. 78]. З визначення Г.І. Чанишевої випливає, що соціально-партнерські правовідносини є специфічним видом організаційно-управлінських відносин, що охоплюють права й обов'язки учасників соціального партнерства щодо проведення колективних переговорів та укладення соціально-партнерських угод. Важливою характеристикою є визначення прав і обов'язків кожного партнера, а також контроль за виконанням конкретної угоди. Це підкреслює значення взаємодії між роботодавцями та працівниками у вирішенні спільних питань та регулюванні трудових відносин, що сприяє покращенню умов праці та забезпеченню соціально-економічної стабільності [3, с. 188].

різні науковці мають різні підходи до визначення понять «соціальне партнерство», «соціально-правові відносини» та інших схожих термінів. За словами Н.Д. Гетьманцевої, соціальне партнерство виникає в результаті компромісу

між сторонами, що передбачає вирішення різноманітних питань, включаючи політичні, економічні та соціально-трудові завдання. Це свідчить про складну та мінливу природу цих понять і необхідність подальшого дослідження для розуміння їх сутності та важливості у контексті сучасних соціально-економічних процесів [4, с. 28]. За визначенням Г.І. Чанишевої, соціальне партнерство у широкому розумінні охоплює систему взаємовідносин між працівниками і роботодавцями через їх представницькі органи або органи соціального партнерства різних рівнів, включаючи державу, з метою досягнення соціального миру. У вузькому розумінні, автор розглядає соціальне партнерство як єдність трьох аспектів: принципу сучасного трудового права, системи колективних трудових відносин та правового інституту. Це визначення враховує різноманітні аспекти і значення соціального партнерства як механізму вирішення трудових конфліктів і спільного управління у сфері праці [5, с. 161].

Згідно з поглядом В.М. Новікова, соціальне партнерство розглядається як інститут права, який складається з комплексу процедур узгодження інтересів між найманими працівниками і роботодавцями. Це підкреслює важливість співпраці між сторонами працівничого процесу та необхідність механізмів регулювання трудових відносин. Згідно з цим підходом, соціальне партнерство виступає як інструмент забезпечення взаємодії та вирішення спірних питань у сфері праці за допомогою діалогу та узгодження інтересів сторін [6, с. 38]. За деякими науковцями, соціальне партнерство розглядається як комплекс практичних заходів, що використовуються для вирішення економічних, соціальних та навіть політичних розбіжностей між учасниками трудових відносин у будь-якій країні. Це свідчить про важливість соціального партнерства як механізму забезпечення діалогу, взаєморозуміння та узгодження інтересів між працівниками і роботодавцями для досягнення стабільності та розвитку в суспільстві. Такий підхід підкреслює важливість практичного застосування принципів соціального партнерства для вирішення різних проблем і конфліктів у сфері праці [7, с. 36]. Соціально-трудова сфера суспільних стосунків на різних рівнях співпраці суб'єктів партнерства виступає як система інститутів, механізмів і процедур, спрямованих на підтримку балансу інтересів сторін роботодавця і працівника. Ця система призначена для сприяння досягненню взаємоприйнятного компромісу між ними з метою реалізації як корпоративних, так і загальносоціальних цілей. Вона включає в себе різноманітні форми соціального партнерства, включаючи колективні переговори, укладення угод, консультації та інші процеси співпраці між працівниками і роботодавцями на різних рівнях, що сприяє забезпеченню стабільності і гармонії у трудових відносинах [8, с. 11].

В законодавчій базі термін «соціальне партнерство» не зафіксований, і відповідно, використовується категорія «соціальний діалог». Це може бути зумовлено тим, що соціальне партнерство і соціальний діалог є схожими концепціями, які описують процес взаємодії та співробітництва між роботодавцями, працівниками та державою в сфері праці. Таким чином, у практиці використання термінів «соціальне партнерство» і «соціальний діалог» може бути взаємозамінним, оскільки обидва вони відображають ідею

співробітництва та консультацій між сторонами працівничого процесу [9, с. 174].

Закон України «Про соціальний діалог в Україні» визначає соціальний діалог як процес визначення та зближення позицій, досягнення спільних домовленостей та прийняття узгоджених рішень між працівниками, роботодавцями, органами виконавчої влади та місцевого самоврядування з питань формування та реалізації державної соціальної та економічної політики, а також регулювання трудових, соціальних та економічних відносин. Це підкреслює важливість співробітництва та взаємодії між різними соціальними сторонами для досягнення спільних цілей та розв'язання соціально-економічних проблем.

Сторонами соціального діалогу, як визначено статтею 4 Закону «Про соціальний діалог в Україні», є працівники, їх представницькі органи, роботодавці, їх представницькі органи, а також органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування. Це підкреслює, що соціальний діалог в Україні здійснюється з участю всіх важливих соціальних сторін, що мають інтереси у сфері праці та соціальних відносин. Такий підхід сприяє розширенню участі та представництва в процесі ухвалення рішень та забезпеченню більш широкого врахування потреб інтересів різних суб'єктів суспільства [10, с. 118].

Незважаючи на різні трактування понять соціального партнерства (соціального діалогу), важливо визначити, що його основною метою є узгодження інтересів найманих працівників та роботодавців у сферах, де вони можуть протистояти один одному. Основним принципом соціального партнерства є принцип трипартизму, що передбачає участь у всіх заходах, пов'язаних з регулюванням соціально-трудових відносин, всіх суб'єктів цих відносин. Це сприяє забезпеченню більш широкого представництва і врахування інтересів усіх сторін у прийнятті рішень та управлінні сферою праці [11, с. 174]. Існують дві основні моделі соціального партнерства: трипартизм і біпартизм. У країнах з біпартизмом (наприклад, США, Канада, Великобританія) співпраця відбувається виключно між об'єднаннями роботодавців і організаціями найманих працівників, з державою в ролі арбітра або посередника при виникненні соціальних конфліктів. У країнах з трипартизмом (наприклад, Німеччина, Швеція, Австрія) всі три сторони - організації, що представляють інтереси найманих працівників, об'єднання роботодавців та держава - беруть активну участь у регулюванні соціально-трудових відносин. Це свідчить про різноманітність підходів до соціального партнерства в різних країнах, а також про важливість залучення всіх зацікавлених сторін у процес регулювання трудових відносин.

головною умовою формування партнерських відносин у соціальному партнерстві є спільність інтересів найманих працівників та власників підприємств. Ці спільні інтереси у сфері соціально-трудових відносин узгоджуються шляхом переговорів та завершуються укладанням колективних договорів і угод. Практика укладання таких договорів і угод свідчить про фіксацію домовленості сторін щодо широкого кола питань, що охоплюють різні аспекти соціально-трудових відносин [12].

Угодою на національному рівні регулюються основні принципи і норми реалізації соціально-економічної політики і трудових відносин, такі як гарантії праці

і забезпечення продуктивної зайнятості, мінімальні соціальні гарантії оплати праці та доходів, розмір прожиткового мінімуму, соціальне страхування та інше. Угодою на галузевому рівні регулюються галузеві норми, включаючи нормування і оплату праці, встановлення мінімальних соціальних гарантій, трудові відносини, умови охорони праці та інше, з урахуванням специфіки галузі. Угоди на територіальному рівні регулюють норми соціального захисту найманих працівників підприємств, включаючи вищі порівняно з генеральною угодою соціальні гарантії, компенсації, пільги. Такий рівень регулювання дозволяє забезпечити більш ефективний захист прав та інтересів працівників на рівні конкретних підприємств та територій [13].

Україна реалізує соціально-партнерські відносини через соціальний діалог, який здійснюється на різних рівнях: національному, галузевому, територіальному та локальному. Сторони соціального діалогу взаємодіють у формах обміну інформацією, консультацій, узгоджувальних процедур та колективних переговорів. Результатом цього взаємодії є укладення колективних договорів та угод на різних рівнях. Наприклад, Генеральна угода, укладена на тристоронній основі між Кабінетом Міністрів України, об'єднаннями організацій роботодавців та профспілками і профоб'єднаннями, є важливим прикладом реалізації соціально-партнерських відносин. Ця угода встановлює основні принципи і норми реалізації соціально-економічної політики та трудових відносин на національному рівні. Такі документи допомагають узгоджувати інтереси різних сторін та сприяють стабільності та розвитку соціально-трудових відносин у країні [14]. Генеральна угода про регулювання основних принципів і норм реалізації соціально-економічної політики і трудових відносин в Україні на 2010-2012 роки є важливим документом, що визначав умови соціального партнерства на національному рівні. Цей документ укладений між урядом України та представниками об'єднань роботодавців та профспілок національного рівня. Генеральна угода мала на меті встановлення спільних принципів та норм для регулювання соціально-економічної політики і трудових відносин у країні. Це сприяло забезпеченню стабільності, розвитку соціально-трудових відносин та захисту прав та інтересів працівників і роботодавців. Угода визначала ключові питання, такі як умови зайнятості, оплати праці, гарантії соціального захисту, режим робочого часу та інші аспекти трудових відносин. Ці угоди сприяли узгодженню інтересів сторін та сприяли створенню сприятливого середовища для розвитку бізнесу та забезпечення гідних умов праці для працівників [14].

Сутність соціально-партнерських відносин в Україні та їхню важливість для регулювання трудових відносин та соціально-економічної сфери загалом. Соціально-партнерські відносини включають участь роботодавців, працівників і держави у процесі узгодження інтересів через колективні переговори, укладання угод і спільні рішення на різних рівнях: національному, територіальному і галузевому.

Ці відносини допомагають забезпечити соціальний мир, стабільність і розвиток економіки, зміцнюють довіру між сторонами та сприяють досягненню балансу інтересів всіх учасників. Важливою складовою соціально-партнерських

відносин є укладання колективних договорів і угод, що регулюють різні аспекти трудових відносин, забезпечують соціальний захист працівників і створюють умови для сталого розвитку економіки та підприємництва.

З огляду на наведене вище, можна зробити висновок, що соціальне партнерство відіграє ключову роль у сучасних трудових відносинах та соціально-економічній стабільності. Воно забезпечує ефективний механізм для вирішення конфліктів між роботодавцями та працівниками через укладання колективних угод та переговори, які враховують інтереси обох сторін. Участь держави у цьому процесі як посередника та регулятора допомагає забезпечити збалансування інтересів та створює умови для соціальної гармонії та економічного прогресу. Таким чином, соціальне партнерство слугує основою для створення стабільних і справедливих трудових відносин, що є необхідною умовою для загального розвитку суспільства і підвищення якості життя громадян.

Література

1. Лазор В.В. Про соціальну значимість трудового договору в ринкових умовах. Право України. 2009. № 7 С. 33-37.

2. Шмидт Г. Партнерство в условиях социальной рыночной экономики. Социалистический труд. 1990. № 9. С. 76-80.

3. Чанишева Г.І. Участь працівників в управлінні підприємством як форма соціального партнерства. Законодавство України: проблеми вдосконалення: зб. наук. праць. Вип. 7. К.: Ін-т зак-ва Верховної Ради України, 2001. С. 187-199.

4. Гетьманцева Н.Д. Місце державних органів в системі соціального партнерства. Юридична Україна. 2011. № 7 (103). С. 28-32.

5. Чанишева Г.І. Колективні відносини у сфері праці: теоретико-правовий аспект. Одеса: Юрид. літ., 2001. 328 с.

6. Новіков В.М. Зарубіжний досвід соціального партнерства Україна: аспекти праці. 1998. № 1. С. 23-27.

7. Жигалкин П.І. Трудове право у забезпеченні стабільності кадрів. Х.: Вища школа, 1977. 129 с.

8. Марченко В.Б. Соціальне партнерство – атрибут демократії суспільства. Праця і зарплата. 1995. № 8 (72). С. 11.

9. Хименко О.А. Правовідносини з організації та управління працею: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.05. К, 2013. 217 с.

10. Чайка Л.Н. Трудовий договір у зарубіжних країнах: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.05. М., 2010. 242 с.

11. Циганчук Н.А. Професійні спілки як суб'єкти трудового права: дис…канд.. юрид. наук: 12.00.05. К., 2004. 204 с.

12. Кудряченко А.І. Інститут соціального партнерства як чинник демократичного розвитку суспільства: світовий досвід та висновки для України. URL: http://old.niss.gov.ua/Monitor/Juli08/19.htm

13. Про колективні договори і угоди: Закон України від 01.07.1993 № 3356-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 36. – Ст. 361.

14. Генеральна угода між Кабінетом Міністрів України, всеукраїнськими об'єднаннями організацій роботодавців і підприємців та всеукраїнськими профспілками і профоб'єднаннями на 2010-2012 роки. К.: Профінформ ФПУ, 2010. 48 с.

SUMMARY

The article examines the importance of social partnership in the context of regulating labor relations in Ukraine, particularly in the light of reforming the national economy and integration into European structures. The authors analyze the shortcomings of the existing regulatory and legal frameworks and the lack of developed mechanisms of social partnership, which leads to conflicts between employers and employees, as well as to a decrease in guarantees for employees. The article emphasizes the need to improve the system of social dialogue at the national, sectoral and territorial levels as a key element to ensure the effective management of labor relations and the achievement of social peace. Aspects of collective bargaining are also discussed, including working conditions, pay, social protection and guarantees for workers. The authors use the analysis of legislative acts, theoretical studies and examples from practice to argue the importance of the development of social partnership in Ukraine.

Key words: social partnership, labor relations, social dialogue, collective negotiations, legal framework, employee guarantees, European integration.

СУБ'ЄКТИ ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИННОСТІ У БАНКІВСЬКІЙ СФЕРІ

РЖЕМОВСЬКИЙ Владислав Миколайович - аспірант кафедри кримінального права та процесу Державний податковий університет
ORCID (http://orcid.org/)0000-0003-1628-854X
УДК 343
DOI: https://doi.org/10.32782/ep.2024.2.29

У цій статті досліджуються питання суб'єктів запобігання злочинності у банківській сфері які відповідають євроінтеграційним прагненням України, бажанню наблизити стандарти діяльності вітчизняних інституцій до тих, що наявні в країнах ЄС. Зазначається, що здійснюється формування суб'єктів запобігання злочинності у банківській сфері на тлі утвердження пріоритетів партнерства підприємницьких структур та держави, розширення можливості аналітичної обробки інформації в економічній сфері задля виявлення структурних, організаційних, правових відхилень та водночас попередження злочинних факторів на економіку та економічні інтереси держави загалом. Вказується, що головним завданням, яке ставила держава в процесі його формування, було позбавлення можливості суб'єктів запобігання злочинності в банківській сфері маніпулювання фінансовими показниками задля створення перешкод у підприємницькій діяльності окремим бізнес-організаціям, тиску на них, усунення незаконного, деструктивного впливу на бізнес-організації задля примусового поповнення бюджету від господарської діяльності.

Досліджується питання щодо практики створення органів публічного управління, наділених спеціальною компетенцією запобігання злочинності у банківській сфері, у порівнянні з розвинутими демократичними країнами. Наприклад, такі повноваження у податковій сфері у США реалізує Служба внутрішніх доходів, яка інтегрована в структуру Міністерства фінансів США, в Австралії діє Центр щодо збору та обробки інформації про фінансові операції.

Звертається увага на систему аналітичної роботи Міністерства фінансів України, що передбачає виявлення чинників ризику у сфері фінансів, які зумовлюють злочинну поведінку. Результати аналітичного опрацювання зазначеної інформації стають запорукою розробки якісних сучасних заходів запобігання злочинності у банківській сфері.

Підсумовується, що на сьогодні є великий перелік суб'єктів запобігання злочинності у банківській сфері, що, на наш погляд, дещо ускладнює ефективність заходів запобігання. Адже кожен суб'єкт своєю діяльністю може суперечити один одному, або створювати дублювання окремих заходів, що, у свою чергу, не є ефективною запобіжною діяльністю. Тому не викликає сумніву потреба подальшого удосконалення діяльності суб'єктів запобігання злочинності у банківській сфері, впровадження сучасного іноземного досвіду в такій діяльності, удосконалення організаційної структури кожного суб'єкта запобігання, механізмів роботи, нормативно-правового забезпечення, які узгоджують організаційні засади їх співпрацю та взаємну комунікацію між собою.

Ключові слова. Суб'єкти запобігання злочинності у банківській сфері, кримінальне правопорушення, економічна злочинність, фінансові ресурси.

Першочерговим завданням будь-якого з суб'єктів запобігання злочинності у банківській сфері є вплив правоохоронних органів на посадових осіб та окремих громадян задля нейтралізації негативних чинників, що зумовлюють неправомірну поведінку у сфері

банківської діяльності. Тож, система запобігання злочинності у банківській сфері охоплює широке коло органів саме публічного управління, місцевого самоврядування та фізичних і юридичних осіб, які самі виступають учасниками банківських правовідносин.

Поняття «суб'єкта» тлумачиться як особа, фізична чи юридична, яка реалізує певні функції та наділена певним обсягом прав і обов'язків [1, с. 814].

При цьому специфікою суб'єктів запобігання злочинності у сфері банківської діяльності є наявність певного кола прав та обов'язків щодо забезпечення контролюючих, наглядових функцій, впровадження заходів з навчання, виховного, інформаційно-правового характеру та заходів з метою запобігання злочинності.

Аналіз останніх досліджень

Значний внесок у розробку наукових досліджень щодо запобігання злочинності в банківській сфері здійснено такими зарубіжними вченими, як Дж.Гросман, Ф.Бретт, Дж.Модінгер, Т.Рейтер, Р.Седдіг, Дж.Робінсон, К.Коттке, Дж.Жданович та інші.

На національному рівні питання діяльності суб'єктів запобігання злочинності в банківській сфері фрагментарно висвітлювалось лише в окремих наукових статтях. Але в останній час ця проблема знаходить достатньо широке висвітлення і серед вітчизняних науковців, серед яких можна відзначити роботи В. В. Голіни, Б. М. Головкіна, О. М. Джужи, Г.В. Дідківської, О. О. Дудорова, А. І. Долгової, А. П. Закалюка, М. П. Карпушина, М. Й. Коржанського, О. В. Козаченка,О. Г. Кулика, П. С. Матишевського, П. П. Михайленка, М. І. Мельника, Ю. Б. Мельникова, А. А. Музики, В. О. Навроцького, Ю.В. Нікітіна, В.В.Топчія та інших.

Актуальність теми дослідження

Вважаємо, на сьогодні дослідження питань реформування та діяльності суб'єктів запобігання злочинності в банківській сфері є досить актуальним, оскільки необхідно врахувати те, що Україна наразі знаходиться в стані війни. Це дозволяє сформулювати комплексну систему суб'єктів запобігання злочинності в банківській сфері.

Виклад основного матеріалу

Система суб'єктів запобігання злочинності в банківській сфері сформована з фізичних, юридичних осіб, охоплює органи публічного управління, судові та правоохоронні органи, адміністрації організацій, установ, підприємств, відомств [2, с. 376].

До переліку суб'єктів запобігання злочинності в банківській сфері можна віднести Національний банк, Міністерство фінансів України, Рахункову палату, Державну казначейську службу України, Державну службу фінансового моніторингу України, правоохоронні органи, Національну комісію, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг, Державну аудиторську службу, Пенсійний фонд України і Фонд соціального страхування України, Державну комісію з цінних паперів та фондового ринку, Державну службу фінансового моніторингу України, Національне антикорупційне бюро України, Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, суди, громадські організації, громадян. Особливість основних складових запобігання злочинності в банківській сфері дозволяє диференціювати цих суб'єктів на окремі групи, такі як: суб'єкти запобігання у бюджетній сфері; суб'єкти запобігання, що посягають на сфери власності. Правоохоронні органи та органи державного управління залучаються органами фінансового контролю, які координують з ними свою роботу. Така взаємодія стосується діяльності органів фінансового контролю з органами місцевого самоврядування, виконавчої влади, органами контролю сплати податків, прокуратурою, Національною поліцією та Службою безпеки України щодо запобігання злочинності в банківській сфері.

Варто зауважити, що законодавча політика України щодо запобігання злочинності в банківській сфері тісно пов'язана з антикорупційною політикою, яка передбачає впровадження антикорупційних механізмів у банківській діяльності [16, с. 18].

Водночас на території України діють громадські організації, запобігання та вплив

яких не обмежений територіальним розташуванням [3, с. 175]. Зокрема, визначаючи суб'єктів запобігання злочинності у банківській сфері, діяльність яких є найефективнішою, 39% громадян та 22% посадових осіб органів публічного управління, опитаних у рамках анкетування за темою, які проводили вітчизняні науковці, стверджують, що це – правоохоронні органи. Натомість 26% громадян та 39% посадових осіб органів публічного управління вважають, що це органи державного фінансового контролю. Також високий рівень довіри до комерційних організацій та інших юридичних осіб, що функціонують у фінансово-економічній сфері (комерційних банків, кредитних спілок, страхових організацій, тощо) як суб'єктів запобігання злочинності в банківській сфері (підтримали 29% опитаних громадян та 34% посадових осіб). Натомість 6% громадян та 5% посадових осіб вважає ефективною діяльність громадських організацій та громадян [4, с. 17].

Дослідження такого поділу вказує, що реалізовувана суб'єктами запобігання злочинності у банківській сфері та спрямована на формування низки таких чинників розвитку суспільства, які як безпосередньо спрямовані на усунення детермінантів злочинності, так і тих, які мають опосередкований вплив, формують лише позитивні умови, які зменшують рівень дії негативних факторів. Як зазначає О. Сєрих, такий вектор запобігання реалізується опосередковано суб'єктами на детермінанти злочинності, нейтралізує їх та визначає базові засади для реалізації інших запобіжних заходів. Серед таких вирізняють заходи ідеологічного, соціально-економічного, організаційного, юридичного, характеру, які загалом впливають на розвиток суспільства. Натомість спеціальні види запобігання безпосередньо орієнтовані на нейтралізацію детермінантів проступків [5, с. 96].

Вищезазначені суб'єкти запобігання злочинності у банківській сфері використовують різні методи її здійснення, серед яких економічні, соціально-політичні, соціально-психологічні, культурно-виховні та правові, серед яких вагоме місце займають кримінально-правові та кримінологічні, що реалізуються в рамках закріпленої компетенції [6, с. 146]. Національний банк, ДПС України виступають головними суб'єктами запобігання злочинності у банківській сфері. Кримінальні правопорушення є невід'ємною частиною злочинності у банківській сфері. Система заходів запобігання злочинності у банківській сфері реалізується на підставі Положення про застосування Національним банком України заходів впливу, затвердженого Постановою Правління Національного банку України від 17.08.2012 № 346 [7].

Цей документ є одним з головних нормативно-правових актів щодо запобігання злочинності в банківській сфері.

Цим нормативним документом закріплено повноваження Національного банку України щодо реалізації контрольних повноважень у сфері надання банківських послуг. Тим самим НБУ зобов'язує банки усувати порушень у діяльності, припиняти ризикову діяльність, забезпечує законність діяльності банківських установ та запобіжний вплив на недобросовісних суб'єктів надання банківських послуг. Визнання факту здійснення ризикової діяльності банками покладено на Правління Національного банку або Комітет з питань нагляду. Також НБУ наділений можливістю застосовувати широкий спектр заходів для забезпечення приведення діяльності банків до законодавчих вимог. До таких належить застереження, що застосовується з метою усунення банком порушення банківського, валютного законодавства, законодавства з питань фінансового моніторингу, нормативних вказівок НБУ, тощо. На запобігання протиправної діяльності скеровується робота й самих банківських установ, у структурі яких є служби безпеки банків [8, с. 16].

Суб'єктами запобігання злочинності в банківській сфері можна вважати і керівництво банків, кредитні підрозділи цих інституцій, оскільки ними аналізуються первинні документи, що надаються позичальниками, юридичні відділи, оскільки їх працівники здійснюють аналіз потенційної можливості укладення сумнівних угод і їхнього виконання, служби безпеки банків, до кола обов'язків якої належить безпосереднє попередження сумнівних операцій та зло-

вживань; відділи з оцінки майна і майнових прав банків, відповідальні за і безпеку інформаційних систем банків [9, с. 300-301]. Вагомий внесок у запобігання злочинності в банківській сфері забезпечує Національна поліція. Правовий статус цієї державної інституції окремими авторами представлений цільовим, функціональним та організаційним блоком, структура яких підпорядкована важливому завданню Національної поліції щод запобігання злочинності у банківській сфері. Варто зауважити, що в науковій літературі Національну поліцію визначають суб'єктом, який здійснює охорону економічної безпеки держави [10, с. 151-158].

З огляду на це, діяльність Національної поліції щодо запобігання злочинності у банківській сфері є загальної запобіжної спрямованості, що проявляється у формуванні нормативно-правового забезпечення протидії відповідним проступкам, налагодження комунікативних зав'язків з іншими інституціями, так і діяльність спеціальної спрямованості, що стосується недопущення та припинення злочинної поведінки, реалізацію інформаційно-роз'яснювальних заходів тощо. Національною поліцією залучається потенціал різних методів та засобів, таких як: інформаційно-просвітницьких, психолого-виховних, аналітико-правових, організаційно-правових, примусових засобів кримінально- правової заборони, контролю, інше [11].

З часом був створений новий правоохоронний орган Бюро економічної безпеки України.

Новостворене бюро сформоване і функціонує на підставі Закону України «Про Бюро економічної безпеки України» від 28 січня 2021 р. [12]. Задання, яке ставилося при формуванні цієї новоствореної структури, було усунення дублювання повноважень різних правоохоронних органів держави, серед яких і Національна поліція, і СБУ, ДБР, прокуратура щодо запобігання злочинності в банківській сфері [13].

Створення цієї інституції відповідає євроінтеграційним прагненням України, бажанню наблизити стандарти діяльності вітчизняних інституцій до тих, що наявні в країнах ЄС. Вона формується на тлі утвердження пріоритетів партнерства підприємницьких структур та держави, розширення можливості аналітичної обробки інформації в економічній сфері задля виявлення структурних, організаційних, правових відхилень та водночас попередження деструктивного впливу на економіку та економічні інтереси держави загалом. Головним завданням, яке ставила держава в процесі його формування, було позбавлення новоствореної інституції можливості маніпулювання фінансовими показниками задля створення перешкод у підприємницькій діяльності окремим бізнес-організаціям, тиску на них, усунення незаконного, деструктивного впливу на бізнес-організації задля примусового поповнення бюджету від господарської діяльності. Задля ефективного контролю за діяльністю новоствореної інституції передбачено формування Ради громадського контролю при Бюро економічної безпеки України. Відповідно до Закону України «Про Бюро економічної безпеки України» від 28 січня 2021 р. цей орган уповноважено на здійснення інформаційнопошукової, аналітичної діяльності задля виявлення чинників, які зумовлюють виявлення злочинності, у тому числі у банківській сфері, формування аналітичних матеріалів задля проведення оцінки загроз і ризиків, які пов'язані з рухом коштів, кримінальних проваджень щодо економічного спрямування [14].

При цьому функції Бюро економічної безпеки України є дещо ширшими за ті, якими була наділена, у свій час, податкова міліція. Так, БЕБ має повноваження моніторингу в банківській сфері. Це стосуються запобігання злочинності щодо підробки банківських платіжних карток, обігу цінних паперів, інше. Цей приклад показує, що держава звертає увагу і на міжнародний досвід щодо удосконалення діяльності правоохоронних органів.

До прикладу, практика створення органів публічного управління, наділених спеціальною компетенцією щодо запобігання злочинності у банківській сфері, відрізняється у розвинутих демократичних країнах. Наприклад, такі повноваження в податковій сфері у США реалізує Служба внутрішніх доходів, яка інтегрована в структуру Мініс-

терства фінансів США, в Австралії діє Центр щодо збору та обробки інформації про фінансові операції [14, с. 128-131].

Вітчизняні вчені відзначають системну аналітичну роботу Міністерства фінансів України, що передбачає виявлення чинників ризику у сфері фінансів, які зумовлюють деліктну поведінку. Результати аналітичного опрацювання зазначеної інформації стають запорукою розробки якісних програмних заходів та документів профілактичної спрямованості [9, с. 286].

Варто зазначити, що аналіз історіографічних та наукотворчих засад свідчить про те, що співробітництво держав, у тому числі і України, у зазначеній сфері розвивається на трьох рівнях: двосторонньому, регіональному, універсальному [15, с. 250].

Висновок

Як бачимо, на сьогодні є великий перелік суб'єктів запобігання злочинності в банківській сфері, що, на наш погляд, дещо ускладнює ефективність заходів запобігання. Адже кожен суб'єкт своєю діяльністю може суперечити один одному або створювати дублювання окремих заходів, що, у свою чергу, не є ефективною запобіжною діяльністю. Тому не викликає сумніву потреба подальшого удосконалення діяльності суб'єктів запобігання злочинності в банківській сфері, впровадження сучасного іноземного досвіду у такій діяльності, удосконалення організаційної структури кожного суб'єкта запобігання, механізмів роботи, нормативно-правового забезпечення, які узгоджують організаційні засади їх співпрацю та взаємну комунікацію між собою.

Література

1. Словник української мови: в 11 т. / за ред. Білодід І.К. та ін. Київ: Наукова думка, 1970–1980. Том 9. 1978. 916 с.

2. Лиховид В. І. Профілактика як дійсний засіб попередження росту злочинності. Вісник Запорізького юридичного інституту. 2001. № 3. С. 199– 203.

3. Русанюк У. Я. Класифікація суб'єктів системи профілактики адміністративних проступків посадових осіб органів публічного управління. Часопис Київського університету права. 2020. № 1. С. 173-176. URL: https://chasprava.com.ua/index.php/journal/article/download/281/266.

4. Пономаренко, Г. О. Функції суб'єктів загальної компетенції у сфері забезпечення внутрішньої безпеки держави. Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. 2007. Вип. 38. С. 12–17.

5. Сєрих О. В. Індивідуальна профілактика в системі заходів профілактики порушень митних правил. Митна безпека. 2014. № 2. С. 95–101 URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/mb_2014_2_16.

6. Адміністративне право України: підручник для юрид. вузів і 420 факультетів / Ю.П. Битяк, В.В. Богуцький, В.М. Гаращук, В.В. Зуй та ін.]; За ред. Ю.П. Битяка. Харків: Право. 2000. 520 с

7. Положення про застосування Національним банком України заходів впливу: постанова Правління Національного банку України від 17 серпня 2012 р. № 346 Офіційний вісник України. 2012. № 72. С. 21.

8. Фінагеєв В. О. Взаємодія оперативних підрозділів зі службами банківської безпеки у протидії шахрайству в сфері кредитування. Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ. 2016. № 1. С. 252−264. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/aymvs_2016_1_23.

9. Клочко А. М. Теоретико-прикладні засади протидії злочинам у сфері банківської діяльності в Україні. дис. … докт. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2020. 563 с.

10. Толочко В.В. Профілактична діяльність органів Національної поліції України щодо забезпечення економічної безпеки. Науковий вісник публічного та приватного права. Випуск 6, том 2, 2018. С. 151–158.

11. Фелик, В. І. Адміністративно-правове забезпечення профілактичної діяльності Національної поліції України: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.07 Харків, 2017. 40 с. URL: http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/2618/aref_Felyk_20 17.pdf?sequence=2&isAllowed=y].\

12. Закон України «Про Бюро економічної безпеки України» від 28.01.2021 р. № 1150-IX. Офіційний вісник України. 2021 р. № 25. С. 11.

13. Економіку розслідувати БЕБу чи гуртом? https://www.ukrinform.ua/rubric-polytics/3207322-buro-ekonomicnoi-bezpekiukraini-krok-upered-ci-zmina-dekoracij.html.

14. Костюк Б. В. Особливості участі підрозділів податкової міліції у здійсненні податкового аудиту в умовах реформування її організаційної структури. Науковий вісник Херсонського державного університету. Сер.: Економічні науки. 2017. Вип. 24(2). С. 128–131. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvkhdu_en_2017_24(2)__30.

15.Кримінологічні засади участі України у міжнародній системі запобігання злочинності: монографія/ Топчій В.В., Дідківська Г.В., Нікітін Ю.В., та ін.- Вінниця, ТОВ «ТВОРИ», 2021, 376 с.

16.Законодавче забезпечення протидії корупції: навчальний посібник: / О.Ю. Бусол, та ін.; за заг. ред. В.В. Топчія. Вінниця: ТВОРИ, 2021. 216 с

SUBJECTS OF CRIME PREVENTION IN THE BANKING SECTOR

This article examines the issues of crime prevention entities in the banking sector that correspond to Ukraine's European integration aspirations, the desire to bring the standards of domestic institutions closer to those existing in the EU countries. It is noted that the formation of entities for the prevention of crime in the banking sphere is being carried out against the background of the establishment of priorities for the partnership of business structures and the state, the expansion of the possibility of analytical processing of information in the economic sphere in order to identify structural, organizational, and legal deviations and at the same time prevent criminal factors affecting the economy and the economic interests of the state in general. It is indicated that the main task set by the state in the process of its formation was to deprive the subjects of crime prevention in the banking sphere of the ability to manipulate financial indicators in order to create obstacles in the entrepreneurial activity of individual business organizations, to put pressure on them, to eliminate illegal, destructive influence on business -organizations for forced replenishment of the budget from economic activity.

The issue of the practice of creating public administration bodies, endowed with special competence to prevent crime in the banking sphere, is investigated, in comparison with developed democratic countries. For example, such powers in the tax sphere in the USA are implemented by the Internal Revenue Service, which is integrated into the structure of the US Ministry of Finance, in Australia there is a Center for the collection and processing of information on financial transactions.Attention is drawn to the systematic analytical work of the Ministry of Finance of Ukraine, which provides for the identification of risk factors in the field of finance that cause criminal behavior. The results of the analytical processing of the specified information become a guarantee for the development of high-quality modern measures to prevent crime in the banking sector.

It can be concluded that today there is a large list of entities involved in the prevention of crime in the banking sector. Which, in our opinion, somewhat complicates the effectiveness of prevention measures. After all, each subject with its activities can contradict each other, or create duplication of individual measures, which in turn is not an effective preventive activity. Therefore, there is no doubt about the need to further improve the activities of crime prevention entities in the banking sector, to introduce modern foreign experience in such activities, to improve the organizational structure of each prevention entity, work mechanisms, regulatory and legal support that harmonize the organizational principles of their cooperation and mutual cooperation communication among themselves.

Keywords. Subjects of crime prevention in the banking sphere, criminal offense, economic crime, financial resources.

THE NATURE AND SYSTEM OF LEGAL COERCION IN ENSURING MODERN INTERNATIONAL LAW

ALIYEV Rauf Zeynal oghlu - Doctoral student of the "Private international law and European law" department, Baku State University

УДК 341.01
DOI: https://doi.org/10.32782/ep.2024.2.30

The principle of settling disputes by peaceful means is one of the important conditions for resorting to coercive measures as a means of realizing rights and interests, but it is not an absolute condition. Realization of the right of claim should also be ensured during countermeasures against damage. In order to realize the right of claim, one should apply to the institute of peaceful settlement of disputes.

Keywords: Azerbaijan Republic, international law, state, charter, trade.

One of the main features that distinguish modern international law from its predecessors has been the prohibition of unjust wars as a means of implementing foreign policy. The Kellogg-Briand Pact, which was adopted in 1928 and was attended by more than 60 states, "prohibition of aggressive wars" (Article 1) and "obligation for the exclusive peaceful settlement of disputes" (Article 2) [2] subsequently incorporated the principles of the UN Charter, which including the principle of "peaceful settlement of disputes". For the purpose (Article 1) and principles (Article 2) established in the UN Charter (Chapters VI-VII), it also defined the peaceful functioning mechanism of the modern international legal system. International obligations for the states to ensure international peace and security were formed on the said basis. However, even today, the absolute majority of the world community formally shows an inclination towards the goals and principles of the UN Charter and the international order, the guiding principles of peaceful coexistence and cooperation of the subjects of international relations in the world are regularly violated [3, p. 3]. Regular violation of the guiding principles in international relations is related to the conflict of different political and economic interests of the states. The world economic crises of the 1920s and especially the 1930s led many countries to raise tariffs and reduce quotas on imported goods. This was one of the main reasons for the outbreak of World War II. For example, Japan joined World War II after trade conflicts with European countries. It is interesting that after Japan started military operations, the US, which was not yet involved in the war, imposed sanctions on the shipment of oil products to Japan. The main task of the modern international legal system is to act as a means of reconciling the emerging disputes and mutual interests of the states, to achieve the resolution of these conflicts at the legal level, and one of the main mechanisms for ensuring them is international legal coercion measures. Already in the first half of the 20th century, such an idea was formed that economic sanctions could replace military operations in the system of international legal coercive measures, and sanctions became a widespread tool for achieving foreign policy goals in peacetime.

Implementation of international legal coercion is one of the main problems of modern international law science. The functioning mechanism of international legal coercion owes its characteristics to modern international law, which began in 1945, coinciding with the founding of the UN and the adoption of its Charter. Although not completely, modern in-

ternational law with all its positive and negative points is also accepted as the law of the UN Charter. This legal system, unlike the previous legal systems, is aimed at "providing a stable international order on compliance with the generally accepted norms of interstate relations". In order to ensure stable international order, peace and security, it has a specific method of implementation and a means of ensuring it – the coercion apparatus.

Although state coercion has a wider meaning than legal coercion, it gains legitimacy only within the framework of law. One of the main characteristics of law is its binding nature. Coercion acts as a guarantee for the implementation of the right. At the same time, it is necessary to connect the legal obligation not with the violation of the law, but with the legal dispute or with the legal guarantee, with its expectation. Legal coercion is used within the framework of dispute resolution even without a legal violation (for example, in Article XXIII of the General Agreement on Tariffs and Trade (GATT) on the "special situation") [4], even in the case of seizure of the defendant's property to ensure objective liability (compensation) unrelated to the violation of the obligation).

Whether coercion is effective or productive is already related to the question of the effectiveness of international law.

The main argument of those who questioned the effectiveness of international law as a legal system was that this system does not have a coercive mechanism, a single sovereign in domestic law... in this sense, it was noted that international law is not a "law", but a moral norm [5, p. 208].

The nihilistic concept of international law, which is being spread mainly by politicians and political analysts, is based on the lack of a coercive mechanism in it. Attention is drawn to the "absence of any coercion in its observation, other than the joint action of the states" [6, p. 7]. In recent times, the Azerbaijani media have been hearing similar opinions. However, the President of the Republic of Azerbaijan, Ilham Aliyev, has repeatedly given special attention to the importance of international law in his speeches, and noted that it is very important to try to ensure its functionality and effectiveness [1].

The international legal system operates on the basis of the principle of "sovereign equality of states" and "paren parem non habet imperium" excludes "paren parem non habet jurisdiction". International legal coercion is used according to the regulation method of international law.

As in the legal system of many states, the Constitution of the Republic of Azerbaijan (Article 10) refers to the principles stipulated in the universally accepted international legal norms as the normative basis for the implementation of foreign policy [7]. As in the internal law of the states, the main act of modern international law – the UN Charter, defines the methods and forms of implementation of the foreign policy of the states in accordance with the principles stipulated in the generally accepted norms of international law. One of such principles is the principle of non-use of force and non-threat of force is of particular importance in ensuring international security. In the context of this principle, there is a need to determine the relationship between force and international legal coercion, all forms of use of force prohibited by international law. The main characteristic feature of international legal coercion is that, as an international legal institution, it is an element of international relations and is directly directed against the participants of international relations. International legal coercion ensures the return of persons to the level of international law by being addressed on behalf of the subject of international law. As we have already stated, coercion is the main element of the decentralized operation of international law. That is, it is not provided by any superior institution, unlike domestic coercion. Participants of international, interstate relations use coercion as a countermeasure against each other collectively or individually if necessary and possible. The agreed will of the states both creates a right in the social content and ensures the recognition of the legal coercion (legal content) of the created rule of conduct.

It is necessary to note that if international legal enforcement measures of a sanction nature are a response to an international law violation, non-sanction, treaty enforcement measures (eg, violations of GATT privileges) are associated with non-sanction liability. Unlike

other coercive measures, the liability measure is based on voluntariness and permanence as a primary security measure. It defines a more systematic case of the restitution framework.

In both cases, the terms used are conventional in nature. Non-sanction or contractual coercive measures also have an element of sanction for concluding an international agreement. When applying coercive measures, the state whose right has been violated or restricted applies to sanctions in the broadest sense of the word. The main issue is that the applied coercive measures are kept within the scope of international law.

It must be noted that self-defense, non-recognition measures are more specific coercive measures. J. Combacau notes that realization of the legal position during self-defense is ensured unilaterally. A similar situation is observed in the invalidity and insignificance of the state act related to the violation according to international law [8, p. 377]. In the latter case, coercive measures are implemented by non-recognition or condemnation of that act. As an example of the elimination of unilateral legal pressure by a court decision, the decision of the UN Court of Justice in the 1974 England-Iceland Fisheries dispute can be noted that the court did not have the right to assert the 50-mile exclusive fishing zone declared by Iceland against England [9].

As individual coercive measures, retortion in the sense of response, comparison, reevaluation is a response measure taken against the unfriendly behavior of another state against the state and its people, which is below existing standards [10].

The coercive measures taken are provided within the framework of international law and legislation. Part 2 of the Article 69 of the Constitution of the Republic of Azerbaijan states that, the rights and freedoms of foreigners and stateless persons permanently living or temporarily staying in the territory of the Republic of Azerbaijan may be limited only in accordance with the norms of international law and the laws of the Republic of Azerbaijan [7]. The idea expressed at the end of the article "... may be limited in accordance with international law and the laws of the Republic of Azerbaijan" includes other sanctions measures, including retortion. In contrast to retortion, the case of limiting the sphere of authority of the offending state or interfering with it is already manifested in the form of sanctions (international legal coercive measures) in the form of reprisals.

In contrast to retortion as individual coercive measures, reprisal is a more serious coercive measure and is a countermeasure against a violation of law. However, even in this case, it is a sanctioning measure against the subjective rights of the state that committed the violation, which are normally protected by international law. There is a tendency to differentiate between peaceful and military reprisal as a measure of international legal coercion. As a measure of international legal coercion, the limit of the application of reprisal has also been determined in order to expect proportionality and legitimacy. As a coercive measure of sanction nature in international common law, reprisal has a different feature from non-sanction coercion. For example, in the Agreement on Regulation of Dispute Settlement Procedures and Rules of the World Trade Organization (art. 22.8), the right of the violated state to apply for reprisal ends only with concessions or termination of obligations [11]. This case indicates that the regime of sanctions established in the Agreement has different characteristics from general international law. Due to the fact that the retaliatory measures of the violated state will not be effective or will have a negative impact on the economy of that state, sometimes those countermeasures are not implemented [12].

Prohibitions of reprisals in international common law are activated in case of non-recognition of imperative norms (prohibition of force), including the jus cogens element of fundamental human rights [13].

Since the United Nations Charter mentions only coercive measures, the issue related to their nature remains unresolved. Article 39 does not specify the circumstances that will be the basis for the application of the measures provided for in Articles 41 and 42. However, the practical manifestation of "coercive measures sanctioned (secondary)" and non-sanctioned (primary) nature of measures is visible depending on their purpose [14]. If the purpose of secondary or

sanctioned coercive measures is to prevent international law violations, the purpose of non-sanctioned (primary) measures is to determine international legal responsibility and measures to realize responsibility. The mentioned classification of international legal coercive measures is related to the attitude towards the responsibility of the subject of international law. When a subject of international law does not fulfill his duty (obligation) arising from his responsibility under international law (for example, if the execution of a legally binding decision of the UN International Court of Justice is not ensured by the Security Council in accordance with Article 94.2 of the Charter), a sanctioned (secondary) coercive measure can be applied. Thus, in this case, the sanctioned (secondary) coercive measure completes the responsibility realization measure.

Bibliography

1. Aliyev Ilham. The official opening ceremony of the VI International Humanitarian Forum. October 25, 2018: [Electronic resource] / https://president.az/az/articles/view/30430

2. Kellogg-Briand Pact 1928: [Electronic resource] / https://loveman.sdsu.edu/docs/1928KelloggBriand.pdf

3. Negmatova, T.M. Sanctions as a foreign policy instrument in the activities of international organizations and states: historical and theoretical aspect: / abstract of thesis of PhD in history. Dushanbe 2018. – 26 p.

4. World Trade Organization: [Electronic resource] / https://www.wto.org/

5. Austin J. The Province of Jurisprudence Determined (1st ed. 1982), 286 p.

6. Pfaff W. A Radical Rethink of International Relations // International Herald Tribune. – 2002. – Oct. 3. – P. 7.

7. The Constitution of the Republic of Azerbaijan: [Electronic resource] / https://e-qanun.az/framework/897

8. Combacau J. Sancttions, 314. Bryde, Self-Help. EPIL. IV (2000), p. 310-380.

9. Fisheries Jurisdiction Case, United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland v. Iceland: [Electronic resource] / https://is.gd/lP9cSt

10. Definition of "retortion": [Electronic resource] / https://is.gd/vEf3CN

11. Understanding on rules and procedures governing the settlement of disputes: [Electronic resource] / https://is.gd/85IFQZ

12. Horlick G., Coleman J. The compliance problem of the WTO // Arizona Journal of International and Comparative Law. 2007. Vol. 24. No. 1. P. 137-158: [Electronic resource] / https://is.gd/Umq0gS

13. Zemanek K. New Trends in the Enforcement of erga omnes Obligations. Max Planck UNYB 4 (2000). 52 p.: [Electronic resource] / https://www.mpil.de/files/pdf2/mpunyb_zemanek_4.pdf

14. Ruys T., Ryngaert C. Secondary Sanctions: A Weapon out of Control? The International Legality of, and European Responses to, US Secondary Sanctions: [Electronic resource] / https://academic.oup.com/bybil/advance-article/doi/10.1093/bybil/braa007/5909823

THE OBJECTIVE ASPECT OF THE CRIME OF BRIBERY (PASSIVE BRIBERY)

ALLAHVERDIZADEH Zaur Elbrus oghlu - correspondence doctoral student at the Police Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Azerbaijan

УДК 343.3
DOI: https://doi.org/10.32782/ep.2024.2.31

This article highlights the fight against bribery. The crime of bribery (passive bribery) has the following methods: directly or indirectly; in person or through the use of an intermediary. As a rule, a bribe is given for the performance of a specific action (inaction) in favor of the person who gave the bribe or the person represented by him.

Keywords: Azerbaijan Republic, right, state, law, crime.

According to Article 14 of the Criminal Code of the Republic of Azerbaijan effective from September 1, 2000, crime shall be admitted as the culpable commission of a socially dangerous act (action or inaction), prohibited by the Criminal Code under ,the threat of punishment [2].

A crime is a socially dangerous, illegal, culpable and punishable, immoral act committed by individuals in public life.

Crime is a socio-legal event.The crime arises from the interaction of the features of the offender's personality and the contradictions of the social environment.Therefore, it has a social nature.At the same time, since such acts are defined in the law, they exist as a legal event.

A crime is a specific, separate event, committed in a specific place, time and by a specific person [7, p.116-117].

According to Article 3 of the Criminal Code of the Republic of Azerbaijan called "Basics of criminal liability" only the commission of an act (action or inaction) creates criminal liability in which all the signs of the criminal composition provided for by the Criminal Code are present.

Criminal composition is one of the important conditions of criminal responsibility. In investigative and judicial practice, in the investigation of criminal cases, the actual four elements of the criminal composition corresponding to the characteristics of the criminal composition are pursued. If it is possible to determine the four sub-system elements, then as a whole the system-crime structure exists and the factual and also the legal grounds for holding the person responsible have been found. Criminal composition acts as the basis of criminal responsibility and directs to define the crime correctly.

The description of the crime is the legal evaluation of the committed crime, which is reflected in the relevant procedural document and causes criminal-legal consequences, by determining the compatibility between the aspects of the specific criminal act committed and the constituent features provided for in the disposition of the criminal-legal norm. The description of the crime has important social and legal significance. Description is an important logical process carried out by officials authorized to apply the criminal law in terms of the fulfillment of the duties defined in the Criminal Code, at the end of which a legal evaluation is given to a specific social event, human behavior, dangerous to society. This requires, first of all, a comprehensive study of the factual circumstances of the case, the selection of the criminal law norm and an explanation of its content [4].

Criminal composition is one of the most important institutions of criminal law. There are

different opinions in the legal literature about the concept of criminal composition.

According to some authors, criminal composition is the key to the Special part of criminal law. It is quite difficult to master the essence of the Special Part of Criminal Law without fully understanding the essence of the criminal composition.

The time and place of the crime, the basis and extent of responsibility for the crime, the description of the crime, justification of the punishment, etc. issues are directly related to the concept of composition. Researching the composition of the crime is also of great importance in terms of strict compliance with the law [1, p. 5].

The signs of criminal composition are formulated in the Special part of the Criminal Code, which defines criminal-legal prohibitions. However, instructions on the characteristics of the criminal composition are also given in the General part, and these include the same characteristics for all the criminal elements and common to many of them [4].

The signs of the criminal composition are the indicators of the elements of the criminal composition, their expression in words. The description of the elements of criminal composition with signs is given in the General and Special parts of the Criminal Code. In the General part of the Criminal Code, such signs of the constituent elements are determined that these signs are the same for all the constituents [7, p. 115].

The science of criminal law divides the elements of crime into the following four groups:

- signs characterizing the object of the crime;
- signs characterizing the objective aspect of the crime;
- signs characterizing the subject of the crime;
- signs characterizing the subjective aspect of the crime.

Let's analyse the objective aspect of the crime. The objective aspect of the crime is characterized by a socially dangerous act (action and inaction), committed in a specific place, at a specific time and under specific conditions, using a certain method, using specific means and (or) tools, and led to the occurrence of socially dangerous consequences that are causally related to the socially dangerous act [1, p.91].

The following are the necessary signs for the objective aspects of all crimes:

- socially dangerous act;
- socially dangerous consequences;
- a causal relationship between a dangerous act and socially dangerous consequences.

Facultative signs include the following signs:

- method of committing the crime;
- the place where the crime was committed;
- when the crime was committed;
- circumstances in which the crime was committed;
- tools and means of committing a crime.

Here, deed means the manifestation of active or passive activity of human behavior in the external world that is culpable, socially dangerous, and damages socially important values, interests, and assets in criminal law [1, p. 87].

The objective aspect of the crime "Acceptance of a bribe (passive bribery)" contained in Article 311 of the Criminal Code of the Republic of Azerbaijan is expressed in the content of that article. The mentioned article states:

311.1. Acceptance of bribes, that is, for any action (inaction) related to the performance of official duties (powers), as well as in exchange for general patronage or indifference, for himself or for third parties, directly or indirectly, personally or using an intermediary asking for or receiving a material or other benefit, privilege or concession, or accepting an offer or promise in this regard - shall be punished by deprivation of liberty for a period of four to eight years, with deprivation of the right to hold a certain position or engage in a certain activity for a period of up to three years.

311.2. Taking a bribe due to illegal actions (inaction) by an official is punishable by deprivation of liberty for a period of five to ten years with deprivation of the right to hold a certain position or engage in a certain activity for a period of up to three years.

311.3. Actions provided by Articles 311.1 or 311.2 of this Code committed:

311.3.1. by a preconceived group of persons or an organized gang;

311.3.2. repeatedly;

311.3.3. in large ammount;

311.3.4. if it is committed by intimidation – shall be punishable by deprivation of liberty for a term of eight to twelve years.

Note: In Article 311.3.3 of this Code, the term "in large ammount" means the amount exceeding five thousand manats**.**

For the correct description of the crime of bribery (passive bribery), it is important to determine the objective aspect of this crime. Because the determination of the objective aspect, its framework and limits is necessary for the solution of the moment of initiation and completion of the crime of bribery (passive bribery), as well as the issue of complicity in this crime. The crime in question is objectively characterized by the commission of the following acts:

1) for any action (inaction) related to the performance of official duties (powers) of an official, as well as asking for material and other favors, privileges or concessions for himself or third parties in exchange for general patronage or indifference to the service;

2) for any action (inaction) related to the performance of official duties (powers) of an official, as well as receiving material and other favors, privileges or concessions for himself or third parties in exchange for general patronage or indifference to the service;

3) acceptance of an offer or promise of material and other favors, privileges or concessions for himself or third parties in exchange for general patronage or indifference to the official for any action (inaction) related to the performance of his official duties (authorities).

Accepting a bribe as an act included in the objective aspect of the crime of bribery (passive bribery) means acts consisting of accepting an offer or promise of material and other favors, receiving money, securities, property, or property benefits

given to him in exchange for "service" rendered for the benefit of the person who gave the bribe or the person he represents.

Bribery is given due to general patronage or indifference in the official's duties or service.

As a rule, a bribe is given for the performance of a specific action (inaction) in favor of the person who gave the bribe or the person represented by him. However, in the analyzed article, giving money, securities due to the general patronage or neglect of the service is considered bribery. This type of bribery is more often found among persons in subordinate relationships (for example, a subordinate gives money to his boss from time to time), in the activities of various control bodies (for example, paying a bribe to a tax inspector) [3, p. 984-985].

Let's analyse the experience of the courts and law enforcement agencies regarding the crime of accepting bribes (passive bribery). An official T. who works as the head of the actual military service recruitment department of the State Service for Mobilization and Conscription of the Republic of Azerbaijan, Baku City S. District Office, in connection with the performance of official duties (authorities) as an official, repeatedly received a large amount of material wealth as a bribe for himself in a direct way in person and through the use of an intermediary, intentionally using his service powers contrary to the interests of the service in order to obtain an illegal advantage for himself in connection with the performance of his official duties as an official, repeatedly abused his powers by causing significant damage to the interests of the state protected by law, which caused serious consequences.

Thus, he willingly took 10,000 (ten thousand) manats from R.'s mother as a bribe, for considering R. unfit for military service in peacetime and partially fit in wartime and with those actions, as an official, he discredited the State Service for Mobilization and Conscription among the population, and abused his powers by causing significant damage to the legally protected interests of that Service, expressed in the violation of the normal operation of the Service in terms of its lack of trust and the transparency of the procedures of conscription.

In addition, while working in that position, T. repeatedly used his service powers against the interests of the service in order to obtain an illegal advantage for himself, i.e. profit, in connection with the performance of his official duties as an official performing organizational-discipline and administrative-economic functions, due to a knowing illegal act in connection with the performance of official duties (authorities), i.e. due to non-recruitment to actual military service, he received 12,000 (twelve thousand) manat money as a bribe from citizen O's father

through K., who worked as a secret clerk in that Department (using an intermediary) in February 2023, for considering citizen O. unfit for military service in peacetime and partially fit in wartime.

By the judgment of the Baku Military Court dated January 19, 2024, T., who worked as the head of the conscription department of the Baku City S. District Office of the State Service for Mobilization and Conscription of the Republic of Azerbaijan was found guilty of committing the criminal acts provided for by Articles 311.3.2, 311.3.3 and 341.2.3 of the Criminal Code of the Republic of Azerbaijan (when abuse of official powers or exceeding official powers leads to serious consequences) and imprisonment for 8 (eight) years and 6 (six) months was imposed [5].

Another example. The chairman of the S. district military-medical commission, the deputy chief doctor of the Central Hospital of that district M. was caught in flagrant delict in the service room, when bribed 200 manats of the 500 manats he demanded for himself in exchange for the arrangement of the relevant medical documents in the performance of his duties that the son of a resident of the district was considered unfit for military service. Regarding the fact, a criminal case was initiated under Article 311.1 of the Criminal Code of the Republic of Azerbaijan, and by the court's decision M. was arrested [8].

Another example. The General Prosecutor of the Republic of Azerbaijan, as a result of operational measures carried out based on the received information that military serviceman H., who works as the chief officer of the Recruitment Department of the State Service for Mobilization and Conscription of the Baku city N. district, demanded and received a bribe from a citizen during the performance of his official duties and a criminal case has been initiated in the General Directorate of Anti-Corruption.

With the conducted operational-investigative measures, while working in the mentioned position, H. first received a certain amount of money as a bribe in exchange for giving the citizen the right to a temporary reprieve, and then reasonable suspicions have been established that he demanded a large amount of bribe to present that person with a military ticket stating that he was unfit for actual military service in peacetime and limited in wartime. Based on the preliminary evidence collected in the case, H. was arrested as a suspect and charged with Article 311.3.3 of the Criminal Code (accepting a large amount of bribes), according to the court's decision based on the request of the investigative body and the presentation of the prosecutor who conducted the procedural management of the preliminary investigation [6].

It is evident that, there is a serious fight against bribery in the Republic of Azerbaijan.

Bibliographic references

1. Aghayev I.B. Criminal composition: Teaching guide / I.B.Aghayev. - Bauı: Tahsil, - 2005. - 496 p.

2. The Criminal Code of the Republic of Azerbaijan // adopted on December 30, 1999 (amendments and additions until December 5, 2023): [Electronic resource] / https://e-qanun.az/framework/46947

3. Commentary on the Criminal Code of the Republic of Azerbaijan / edited by F.Y. Samandarov. - Baku: Digesta, - 2012. - 1104 p.

4. Decision of the Plenum of the Constitutional Court of the Republic of Azerbaijan "On the Interpretation of Article 244.1 of the Criminal Code of the Republic of Azerbaijan" dated March 17, 2011: [Electronic resource] / https://constcourt.gov.az/index.php/az/decision/204

5. Archive of the Baku Military Court. Case No. 1-1(093)-11/2024.

6. The chief officer of the Mobilization Service was arrested: [Electronic resource]/ https://news.milli.az/country/1188213.html

7. Samandarov, F.Y. Criminal law (General part): Textbook /F.Y. Samandarov. - Baku: Digesta, - 2013. - 720 p.

8. The official was caught while accepting a bribe: [Electronic resource] / https://genprosecutor.gov.az/az/post/1492

POSITIVE OBLIGATIONS OF THE STATE TO ENSURE THE RIGHT OF A SERIOUSLY ILL PATIENT TO ACCESS TO A MEDICINAL PRODUCT OUT OF COMPASSION IN THE EU

BASALAYEVA Alla Valentynivna - PhD, Lecturer of Constitutional Law Department of Taras Shevchenko National University of Kyiv
ORCID: 0000-0001-7558-2621
УДК 342.7
DOI: https://doi.org/10.32782/ep.2024.2.32

The article is devoted to the study of the positive duties of the state to ensure the right of a seriously ill patient to access to a medicinal product out of compassion in the EU, which corresponds to the right of every person in the presence of special needs to access to medicinal products, including - unregistered - for reasons of humanity.

The article analyzes the Directive of the European Parliament and the Council 2001/83/EC on the Community Code regarding medicinal products intended for human use, Regulation (EC) No. 726/2004 of the European Parliament and the Council of the EU.

The article also reveals the essence of the legitimate purpose of the admission to the market of an EU member state of a medicinal product that is not authorized in this state, but is authorized in another EU member state, and the admission of a medicinal product that is not authorized in any EU member state. Attention is focused on the legitimate expectations of patients and taking into account more and more rapid progress in science and treatment, tools to ensure compliance with the requirements of Directive 2001/83/EC of the European Parliament and of the Council on the Community Code concerning medicinal products intended for human use upon authorization by an EU member state to its market of a medicinal product that is authorized in another EU member state.

According to the results of the study, the structural elements of the content of the obligation of the EU member state to ensure the access of a seriously ill patient to a medicinal product that is not allowed in this EU member state, but is allowed in another EU member state: 1) before granting a marketing authorization medicinal product to notify the holder of a marketing authorization for the medicinal product in the EU member state in which it is authorized, of a proposal for granting a marketing authorization; 2) to send a request to the national competent authority of the member state in which the drug is authorized, regarding the submission of: a) copies of the report on the evaluation results; b) a valid permit for the sale of a medicinal product; 3) to notify the Commission about the granting of a permit for the sale of a medicinal product that is permitted in another EU member state; 4) notify the Commission about the termination of the authorization for a medicinal product that is authorized in another EU member state. The structural elements of the EU member state's obligation to ensure access of a seriously ill patient to a medicinal product out of compassion in accordance with Regulation (EU) No. 726/2004 of the European Parliament and the Council of the EU were also revealed: 1) inform the Agency about access; 2) take into account any conclusions of the Committee drawn up regarding the conditions of use of the medicinal product out of compassion, conditions of distribution and categories of patients; 3) monitor updates of the Committee's conclusions; 4) ensure that the conclusions of the Committee do not affect the civil or criminal liability of the manufacturer or the applicant who applied for a sales permit; 5) if a compassionate use program has been initiated - to ensure that patients participating in it also have access to the new medicinal product during the period between authorization and market entry; 6) apply the provisions of the Regulation without prejudice to Directive 2001/20/EC and Article 5 of Directive 2001/83/EC.

Key words: everyone's right to medical care, everyone's rights to the provision of medicines, the state, the duties of the state, access to medicine, medicine, compassionate medicine, legitimate purpose, humanity, EU member state, European integration.

Formulation of the problem

Today, the latest technologies are constantly developing, and in the treatment of diseases that were previously considered incurable, the latest drugs are often used. As you know, every state, in accordance with its international obligations on human rights, guarantees everyone the right to quality medical care, the structural element of which is the right to access to the medicine necessary for treatment. There are situations when a medicinal product has been developed and admitted to the medicinal product market in a certain EU member state, but has not yet received permission to be sold in another EU member state. In this case, the question arises: can a seriously ill patient from an EU member state in which this medicinal product is not yet registered, gain access to this medicinal product on the grounds that this medicinal product is registered in another member state? There are other situations – when there is a medicinal product that, in the opinion of the attending physician, can have an effect in the treatment of a seriously ill patient, but this medicinal product is not registered in any EU member state. Such compassionate medicine is the last hope of a critically ill patient. That is why the question arises – on the one hand, the state guarantees everyone the right to quality medical care, it is their constitutional right, and on the other hand, the state is entrusted with the responsibility of providing a person with access to medicine out of compassion.

Ukraine is integrating with the EU. Therefore, from a practical point of view, it is relevant to study the issue of the positive obligations of the state to ensure the right of a seriously ill patient to access to a medicinal product out of compassion in the EU with the aim of improving the legislation of Ukraine and the practice of its application. Undoubtedly, this issue is multidimensional, complex and requires comprehensive research. This article will present the results of the research on the positive obligations of the EU member state to ensure the right of a seriously ill patient to access to a compassionate medicine in the EU, based on the analysis of directives and other EU documents. Other published scientific studies will be devoted to other issues of ensuring the right of a seriously ill patient to access a medicine on a compassionate basis.

State of problem research

The issue of everyone's right to access to medicinal products as a structural element of the right to medical assistance was studied in the works of professors L. Deshko [1-3], O. Vasylchenko [4], S. Bulets [5], V. Zaborovskyi [6] and others domestic scientists. Scientists also studied the legal regulation of the transfer of technologies for the production of medicinal products (for example, the works of L. Deshko, Yu. Bysaga, S. Kalyniuk [7; 8]), the requirements of EU law for the circulation of medicinal products [9], etc. During 2022-2023 and currently, at the beginning of 2024, a number of collective scientific studies were published, in which the issues of international cooperation of states to ensure the right of an individual to access medicines out of compassion, the issue of ensuring access to medicines out of compassion in Ukraine were raised (the works of S. Buletsa, M. Menzhul, V. Pashkov, S. Stetsenko, etc. [10; 11]). At the same time, they do not comprehensively analyze the directives and other EU documents in the context of the positive duties of the state to ensure the right of a seriously ill patient to access to a medicinal product out of compassion in the EU.

The purpose of the study is to establish the elements of the EU member state's obligation to ensure access of a seriously ill patient to a medicinal product that is not permitted in this EU member state, but is permitted in another EU member state; to establish elements of the content of the obligation of the EU member state to ensure the access of a seriously ill patient to a medicinal product out of compassion in accordance with Regulation (EC) No. 726/2004 of the European Parliament and the Council of the EU.

Presenting main material.

Each EU member state guarantees every person the right to quality medical care, one of the structural elements of which is the possibility of access to medicines. As is known, this human right corresponds to the duty of the state to ensure the availability of appropriate medicinal products or their analogues on the domestic market of the state. Directive 2001/83/EC of

the European Parliament and of the Council on the Community Code on Medicinal Products for Human Use [12] does not contain a rule of law that would allow or prohibit a member state of the EU from providing an opportunity to a seriously ill patient in his personal situation to receive a drug not authorized by the competent authorities of this state, the drug through a number of programs, including "compassionate application."

In Directive 2001/83/EC of the European Parliament and of the Council on the Community Code regarding medicinal products intended for human use, there is Article 126a, according to which rules an EU member state is allowed to place on its market a medicinal product that is authorized in another EU member state under certain conditions. 126a of the Directive "In the absence of a marketing authorization or pending application for a medicinal product authorized in another Member State in accordance with this Directive, a Member State may, for justified reasons related to the protection of public health , to allow the introduction of such a medicinal product into circulation" [12]. Therefore, the legitimate purpose of the admission to the market of an EU member state of a medicinal product, which is not authorized in this state, but is authorized in another EU member state, is the protection of public health.

Instruments to ensure compliance with the requirements of Directive 2001/83/EC of the European Parliament and of the Council on the Community Code regarding medicinal products intended for human use in the event of admission by an EU member state to its market of a medicinal product that is authorized in another EU member state, in the presence of justified reasons , related to the protection of public health [12], are as follows: 1) labeling and leaflet-tab; 2) classification of medicinal products; 4) advertising; 5) supervision and sanctions.

The content of the obligation of an EU member state to ensure access of a seriously ill patient to a medicinal product, which is not permitted in this EU member state, but is permitted in another EU member state, contains the following structural elements: 1) before granting permission for the sale of the medicinal product, notify to the holder of a permit for the sale of a medicinal product in the EU member state in which it is permitted, a proposal for granting a permit for its sale in accordance with Art. 126a of Directive 2001/83/EC of the European Parliament and of the Council on the Community Code regarding medicinal products intended for human use; 2) to send a request to the national competent authority of the member state in which the drug is authorized, regarding the submission of: a) copies of the report on the evaluation results; b) a valid permit for the sale of a medicinal product; 3) to notify the Commission about the granting of a permit for the sale of a medicinal product that is permitted in another EU member state; 4) notify the Commission about the termination of the authorization for a medicinal product that is authorized in another EU member state.

On March 31, 2004, Resolution (EU) No. 726/2004 of the European Parliament and the Council of the EU was adopted [13]. It established EU procedures for authorization and control of medicinal products for humans and veterinary medicine. The preamble to Regulation (EC) No. 726/2004 states that "in order to ensure, in particular, the legitimate expectations of patients and to take into account the increasingly rapid progress in science and treatment ... in the field of medicinal products for human use, the general approach to the criteria and conditions for the use of new compassionate medicines in accordance with the legislation of the Member States" (§33). In clause 1 of Art. 83 of the Resolution states that "as an exception to Article 6 of Directive 2001/83/EC, Member States may make human medicinal products available for compassionate use..." [13]. But we are not talking about the state's obligation to grant such permission, but about its right. Also, such authorization does not cover all patients, but only patients with an illness that is chronic or seriously debilitating, or has a life-threatening diagnosis, and cannot be satisfactorily treated with an approved drug.

In clause 2 of Art. 84 of the Regulation states that "compassionate use" means providing access for humanitarian reasons to a medicinal product…to a group of patients with a chronic/severe debilitating disease or a diagnosis considered life-threatening and who cannot be sat-

isfactorily treated with an authorized medicinal product . Such a medicinal product must be the subject of an application for a permit for the right to sell in accordance with Article 6 of this Decree or must undergo clinical trials" [13].

The content of the obligation of an EU member state to ensure access of a seriously ill patient to a medicinal product out of compassion in accordance with Regulation (EU) No. 726/2004 of the European Parliament and the Council of the EU [13] contains the following structural elements: 1) inform the Agency about this; 2) take into account any conclusions of the Committee drawn up regarding the conditions of use, conditions of distribution and categories of patients to whom it applies; 3) monitor updates of the Committee's conclusions; 4) ensure that the conclusions of the Committee do not affect the civil or criminal liability of the manufacturer or the applicant who applied for a sales permit; 5) if a compassionate use program has been initiated – to ensure that patients participating in it also have access to the new medicinal product during the period between authorization and market entry; 6) apply the provisions of the Regulation without prejudice to Directive 2001/20/EC and Article 5 of Directive 2001/83/EC.

Conclusions

The structural elements of the content of the EU member state's obligation to ensure access of a seriously ill patient to a medicinal product that is not permitted in this EU member state, but is permitted in another EU member state, are as follows: 1) before granting permission for the sale of the medicinal product to notify the holder of the authorization for the sale of the medicinal product in the EU member state in which it is authorized, the proposal for granting the authorization for its sale; 2) to send a request to the national competent authority of the member state in which the drug is authorized, regarding the submission of: a) copies of the report on the evaluation results; b) a valid permit for the sale of a medicinal product; 3) to notify the Commission about the granting of a permit for the sale of a medicinal product that is permitted in another EU member state; 4) notify the Commission about the termination of the authorization for a medicinal product that is authorized in another EU member state.

The structural elements of the content of the obligation of the EU member state to ensure the access of a seriously ill patient to a medicinal product out of compassion in accordance with Regulation (EC) No. 726/2004 of the European Parliament and the Council of the EU are as follows: 1) inform the Agency about access; 2) take into account any conclusions of the Committee drawn up regarding the conditions of use of the medicinal product out of compassion, conditions of distribution and categories of patients; 3) monitor updates of the Committee's conclusions; 4) ensure that the conclusions of the Committee do not affect the civil or criminal liability of the manufacturer or the applicant who applied for a sales permit; 5) if a compassionate use program has been initiated – to ensure that patients participating in it also have access to the new medicinal product during the period between authorization and market entry; 6) apply the provisions of the Regulation without prejudice to Directive 2001/20/EC and Article 5 of Directive 2001/83/EC.

References

1. Дешко Л. Державне регулювання ціноутворення на лікарські засоби в країнах Європейського Співтовариства та інших країнах. Підприємництво, господарство і право. 2007. № 5. С. 113–119.

2. Deshko L., Ivasyn O., Gurzhii T., Novikova T., Radyshevska O. Patenting of medicines in Ukraine through the prism of the Association Agreement with the EU and the TRIPS Agreement: improvement of medical and administrative law. Georgian Medical News. 2019. №3 (288). P. 154-158.

3. Deshko L. M., Bysaga Y.M., Zaborovskyy V.V. Protection of human rights by the Constitutional Court of Ukraine in the field of health care. Georgian Medical News. 2019. №9 (294). P. 165-171.

4. Deshko L., Vasylchenko O., Sherbak I., Galai V., Medvid A. Ukraine's international liabilities on initiation of measures for public health protection and the role of local authorities in implementation of health care policy.

Georgian medical news. 2021. Volume 312. P. 163–168.

5. Buletsa S., Deshko L. Comprehensive Reforms of the Health Care System in Different Regions of the World. Medicine and Law. 2018. Vol. 37. No.4. P. 683-700

6. Buletsa S., Deshko L., Zaborovskyy V. The peculiarities of changing health care system in Ukraine. Medicine and Law. 2019. Vol. 38. №3. P. 427-442

7. Deshko L., Bysaga Y., Bysaga Y. Public procurement in the healthcare sector: adaptation of the administrative legislation of Ukraine to the EU legislation. Georgian Medical News. 2019. №6 (291). P. 126-130.

8. Deshko L., Bysaga Y., Kalyniuk S., Bysaga Y. State Obligations on Provision the Right of Primary Healthcare Doctor for Medical Practice as Entrepreneurship in the Light of Transformation of the Health Care System of Ukraine. Georgian Medical News. 2020. №6 (303). P. 194-199

9. Deshko L. Patenting of medicinal products: the experience of implementation of the flexible provisions of the TRIPS-plus Agreement by foreign countries and the fundamental patent reform in Ukraine. Georgian Medical News. 2018. №9. P. 161-164.

10. Медичне право: підручник / за заг. ред. д-ра юрид.наук, проф. С.Б. Булеци; д-ра юрид. Наук., доц. М.В. Менджул. Ужгород: ТОВ «РІК-У», 2021. 720 с.

11. Єдиний медичний простір України: правовий вимір: монографія / за заг. ред. С. Г. Стеценка. Харків: Право, 2022. 672 с.

12. Директива Європейського Парламенту і Ради 2001/83/ЄС про Кодекс Співтовариства щодо лікарських засобів призначених для застосування людиною. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_013-01#Text.

13. Regulation (EC) No 726/2004 of the European Parliament and of the Council of 31 March 2004 laying down Community procedures for the authorisation and supervision of medicinal products for human and veterinary use and establishing a European Medicines Agency. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32004R0726.

ПОЗИТИВНІ ОБОВ'ЯЗКИ ДЕРЖАВИ ІЗ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА ТЯЖКОХВОРОГО ПАЦІЄНТА НА ДОСТУП ДО ЛІКАРСЬКОГО ЗАСОБУ ЗІ СПІВЧУТТЯ В ЄС

Стаття присвячена дослідженню позитивних обов'язків держави із забезпечення права тяжкохворого пацієнта на доступ до лікарського засобу зі співчуття в ЄС, який кореспондує право кожного за наявності особливих потреб на доступ до лікарських засобів, у тому числі – не зареєстрованих – з міркувань гуманності.

У статті аналізуються Директива Європейського Парламенту і Ради 2001/83/ЄС про Кодекс Співтовариства щодо лікарських засобів, призначених для застосування людиною, Постанова (ЄС) №726/2004 Європейського Парламенту і Ради ЄС.

Стаття також розкриває сутність легітимної мети допуску на ринок держави-члена ЄС лікарського засобу, який не дозволений у цій державі, але дозволений в іншій державі-члені ЄС, та допуску лікарського засобу, який не дозволений у жодній державі-учасниці ЄС. Акцентується увага на законних очікуваннях пацієнтів та врахуванні все більш й більш стрімкого прогресу в науці та лікуванні, інструментах для забезпечення дотримання вимог Директиви Європейського Парламенту і Ради 2001/83/ЄС про Кодекс Співтовариства щодо лікарських засобів призначених для застосування людиною вразі допуску державою-членом ЄС на свій ринок лікарського засобу, який дозволений в іншій державі-члені ЄС.

За результатами дослідження було виявлено структурні елементи змісту обов'язку держави-члена ЄС із забезпечення доступу тяжкохворого пацієнта до лікарського засобу, який не дозволений у цій державі-учасниці ЄС, але дозволений в іншій державі-члені ЄС: 1) перед наданням дозволу на реалізацію лікарського засобу повідомити власнику дозволу на реалізацію лікарського засобу у державі-члені ЄС, у якій він дозволений, пропозицію з надання дозволу на його реалізацію; 2) направляти запит національному компетентному органу держави-члена, у якій дозволений лікарський засіб щодо подання: а) копій

звіту про результати оцінювання; б) дійсного дозволу на реалізацію лікарського засобу; 3) повідомити Комісію про надання дозволу на реалізацію лікарського засобу, який дозволений в іншій державі-члені ЄС; 4) повідомити Комісію про припинення дії дозволу на лікарський засіб, який дозволений в іншій державі-члені ЄС. Також виявлено структурні елементи змісту обов'язку держави-члена ЄС з забезпечення доступу тяжкохворого пацієнта до лікарського засобу зі співчуття відповідно до Постанови (ЄС) №726/2004 Європейського Парламенту і Ради ЄС: 1) проінформувати про доступ Агентство; 2) враховувати будь-які висновки Комітету, складені щодо умов застосування лікарського засобу зі співчуття, умов поширення і категорій пацієнтів; 3) моніторити оновлення висновків Комітету; 4) забезпечити те, щоб висновки Комітету не впливали на цивільну чи кримінальну відповідальність виробника чи заявника, що звернувся за дозволом на продаж; 5) якщо програма застосування зі співчуття була розпочата – забезпечити, щоб пацієнти, які беруть у ній участь, мали також доступ до нового лікарського засобу протягом періоду між дозволом і виходом на ринок; 6) застосовувати норми Постанови без шкоди для Директиви 2001/20/ЄС і для статті 5 Директиви 2001/83/ЄС.

Ключові слова: право кожного на медичну допомогу, права кожного на забезпечення лікарськими засобами, держава, обов'язки держави, доступ до лікарського засобу, лікарський засіб, ліки зі співчуття, легітимна мета, гуманність, держава-член ЄС, європейська інтеграція.

РОЗВИТОК СИСТЕМИ ПОКАРАНЬ ЗА ВІЙСЬКОВІ ЗЛОЧИНИ ЗА ЛИТОВСЬКИМ СТАТУТОМ 1588 Р. І КОДЕКСОМ 1743 Р.: ПОРІВНЯЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ

КУДІН Сергій Володимирович - д.ю.н., професор, професор кафедри теорії та історії держави і права Державного податкового університету
ORCID ID 0000-0003-1396-3212
КОСТЕНКО Ірина Валентинівна - к.ю.н., доцент, доцент кафедри теорії та історії держави і права Державного податкового університету
ORCID ID 0000-0002-6974-023X
БАДАХОВ Юрій Назірович - к.ю.н., приватний адвокат
ORCID ID 0009-0003-5938-8716
УДК 343(477)"13/15"
DOI: https://doi.org/10.32782/ep.2024.2.33

У цій статті досліджено закономірності і особливості розвитку системи покарань за військові злочини від III редакції Литовського Статуту до Кодексу 1743 р. З'ясовано, що в зазначених документах чітко прослідковуються військові злочини, відомі і на сучасному етапі розвитку кримінального права України, частина з яких почала формуватися у XVI – XVIII ст. Виявлено, що в цих нормативних актах передбачені суворі покарання за військові злочини, тому що до питань дисципліни в армії у зазначений період ставились достатньо відповідально. Зроблено висновки, що достатньо сформована і розгалужена система покарань повинна була підтримувати сувору дисципліну у війську, обов'язок якого – захист держави, її територіальної цілісності.

Ключові слова: розвиток; покарання; мета покарання; принципи покарання; публічні покарання; смертна кара; тілесне покарання; система покарань приватного характеру; штраф

Постановка проблеми

Незалежно від рівня розвитку минулих цивілізацій, починаючи з 3600 р. до н.е. у світі було 1500 великих і малих війн, у яких загинуло приблизно 3 мільярди осіб. Це відбувалось заради досягнення незрозумілих зовнішніх та внутрішніх цілей, які були не варті такої надмірної ціни. Людство і досі не навчилося цивілізовано, за допомогою дипломатії домовлятися, і зараз є реальна загроза розв'язання третьої світової війни.

Боротьба за виживання вимагала від усіх країн створювати і утримувати армії, які захищали б населення від посягань ворогів, які претендували на їх землю. Така організація, як армія, завжди вимагає жорсткої дисципліни, яка між іншим підтримується системою покарань за військові злочини. Ця система має давні коріння і свою специфіку. Боротьба українського народу за свою землю, державу, культуру також має багатовікову історію. І від того, як буде побудована армія, від порядку і дисципліни в ній, залежить і сьогоднішнє існування нашої нації, нашої країни, яка лише нещодавно набула незалежність. І збереження держави залежить, у першу чергу, від її Збройних сил.

Стан дослідження проблеми

Цікавими для нашого дослідження виявились роботи М.А. Матвійчук, Д.І. Любченка, Т.Ф. Байраки з історії українського кримінального права у XVI – XVIII ст., В.А. Шершенькової з дослідження військових злочинів у різні періоди історії України, у тому числі – і за III редакцією Литовсько-

го Статуту, В. Шлапаченко з аналізу такого злочину, як шпигунство у XVI – XVIII ст., та інших. Відзначаючи значний внесок зазначених учених у розвиток наукових знань про систему покарань за військові злочини за Литовським Статутом 1588 р. і Кодексом 1743 р., можна констатувати, що порівняльному дослідженню вказаної системи було приділено недостатню увагу.

Мета та завдання статті

Метою статті є проведення порівняльно-правового аналізу системи покарань за військові злочини, які містяться у розділі II «Про оборону земську» Статуту Великого князівства Литовського 1588 р. та глави 5 «Про службу государевої воєнної і про порядок військовий» Кодексу 1743 р.

Відповідно до мети можна визначити такі завдання статті:

1. Визначити сутність поняття військового злочину та його ознак за III редакцією Литовського Статуту і Кодексу 1743 р.;
2. Проаналізувати та порівняти систему покарань за військові злочини у вказаних нормативних актах.

Виклад основного матеріалу

Для проведення нашого порівняльного дослідження важливо вивчити самі тексти Литовського Статуту 1588 р. та Кодексу 1743 р. [1; 2]. Для визначення сучасного поняття військовий злочин та з'ясування того, які саме злочини вважаються військовими, важливо проаналізувати статті 402-435 Кримінального Кодексу України 2001 р. (далі – ККУ), та Закон України «Про військовий обов'язок та військову службу» від 25.03.1992 р. [3; 4].

Слід зазначити, що армія – це воєнізована державна структура, призначена для захисту територіальної цілісності та суверенітету держави. Ст. 2 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» дає визначення військової служби, що є державною службою особливого характеру, яка полягає в професійній діяльності придатних до неї за станом здоров'я і віком громадян України, іноземців та осіб без громадянства, пов'язаній із обороною України, її незалежності та територіальної цілісності [4]. Відповідно ж до ст. 401 ККУ військовими кримінальними правопорушеннями визнаються кримінальні правопорушення проти встановленого законодавством порядку несення або проходження військової служби, вчинені військовослужбовцями, а також військовозобов'язаними [3].

Спробуємо розібратися, які саме покарання за військові злочини передбачені у Литовському Статуті 1588 р. та Кодексі 1743 р. Під час реформування війська у Великому князівстві Литовському та Речі Посполитій у XVI ст. питанню покращення військової дисципліни та боєздатності армії завжди приділялася належна увага [5, с. 38].

Розділ II «Про оборону земську» III редакції Литовського Статуту регулював відносини щодо несення військової служби у війську Великого князівства Литовського та покарання за ці злочини у випадку невиконання своїх обов'язків військовослужбовцями. Як вважає Т.Ф. Байрака, військові злочини можна поділити на дві групи. До першої слід віднести ті, що були пов'язані із проходженням військової служби, другу групу складали злочини, вчинені під час військової служби або війни, проти мирного населення чи військовослужбовців [6, с. 68; 7, с. 86].

Так, в артикулах 7 і 9 розділу II наголошувалось на тому, що всі піддані держави, власники земельних маєтків, старости, державці, підкоморні та інші урядники земські повітові, так і лицарство, шляхта і кожний стан шляхетський, всі духовні з маєтків своїх отчизних, куплених і закуплених шляхетських, які досягли повноліття, повинні були нести військову службу та споряджати необхідну кількість людей до війська протягом 10 років [1]. Отже, військовозобов'язаними вважались: князь, пан, дворянин, боярин, міщанин, духовна особа.

Військова служба виконувалася тільки в період воєнних дій, але була і постійна армія професійних військовослужбовців, які отримували жалування із скарбниці. Здоровий повнолітній син міг піти замість батька. Якщо сина не було, або він не підходив командиру за станом здоров'я, бать-

ко мусив іти до війська сам: «хто б з підданих наших шляхти, будучи сам здоровий, а мав синів у себе дорослих в сімнадцяти роках був би годний до служби військової, тоді такий син за батька може війну служити» (арт. 12, розділ II) [1].

Поважними причинами звільнення від військового обов'язку Статут визнавав каліцтво чи важку хворобу. Але при цьому три шляхтичі повинні це були підтвердити його хорунжому. Тоді замість себе він повинен був відправити сина, або «з маєтків і на своє місце людину добру і гідну на війну» (арт. 10, розділ II) [1].

За Кодексом 1743 р. вимоги до осіб, які були зобов'язані виконувати військовий обов'язок, були майже аналогічними. Так, у пункті 1 глави 5 Кодексу 1743 р. визначені особи, які повинні нести государеву військову службу. Це шляхетського і військового звання люди, а також іноземці, які на цих землях постійно проживали. Міщани ж під час війни також повинні були служити у війську або брати участь в обороні своїх міст.

За пунктом 4 глави 5 один з братів, які разом утримують маєток, «на військову службу йти повинен». Особи шляхетського або військового звання, які «живуть з торгового промислу по своєму військовому званню повинні службу військову відправляти» (п. 5, глава 5) [2]. Пункт 7 приписував батьку, який мав здорового повнолітнього сина, представляти командиру свого підрозділу сина, «а командир його у військову службу прийняти повинен». Артикули 8-9 визначали правильні причини «Хто від походу звільнений бути може»: це дуже старі, дряхлі і покалічені особи [2].

Якщо проаналізувати військові злочини за Статутом 1588 р. за сучасною класифікацією, то можна виділити такі злочини:

1. Самовільне залишення військової частини або місця служби (військові не можуть покинути військо до кінця війни, каралось ухилення від військової служби, самовільне залишення війська або його залишення з дозволу командира («А хто б підданий наш, з війська поїхав або свого підлеглого до дому відпустив, такий маєток втрачає, як би війни не служив, а була б людина неосіла, а то теж учинив, такий кожний честь свою втрачає так, як би з битви утік») (військовослужбовець втрачав маєток, якщо ж він не мав його, то позбавлявся честі; командир, який відпустив військового до дому, також позбавлявся маєтку, і посади) (арт. 10, розділ II); неприбуття до війська у встановлені строки каралась занесенням у спеціальний реєстр і продовженням служби на вдвічі більший термін (арт. 13, розділ II).

2. Дезертирство («Хто б з битви утік, такий за перевіреними даними від гетьмана через вирок наш, маєток і честь втрачає» (арт. 14, розділ II).

3. Викрадення, привласнення, вимагання військовослужбовцем зброї, засобів пересування чи іншого військового майна, а також заволодіння ними шляхом шахрайства («Теж наказуємо: хто б кому на війні, будучи у війську, позичив таврованого коня, зброї і усякої броні, з чим сам приїхав служити, а то б про нього було доведено, від того такий статок позичений увесь через гетьмана нашого, великого князівства литовського, відібраний бути має». У осіб, які під час проходження військової служби позичали свого коня, збрую чи зброю, отримані за позику гроші конфісковували до скарбниці, арт. 15, розділ II). На думку В.В. Дем'яновського, «оскільки серед військових кримінальних правопорушень не було такого виду кримінального правопорушення, як викрадення, привласнення зброї, військового майна, бойових припасів, а тільки крадіжка військової скарбниці та продаж зброї, ножів, стріл, заліза тощо та вивіз їх до ворожих країн, то у разі вчинення таких дій військовий буде відповідати за крадіжку» [8, с. 78].

4. Перевищення військовою службовою особою влади чи службових повноважень («Наказуємо, аби хорунжі наші не сміли жоден з них земянина і кожного стану людину, що війні підлягає, вдома від війни визволяти та з дороги або з війська відпускати»; «А якщо б який земянин вдома залишився, а хорунжий би того перед гетьманом не повідав і приховав, а то б на нього було доведено, що то навмисно учинив, тоді такий хорунжий вряд свій, хорунжество, втрачає»

(хорунжого позбавляли його чину та посади за самовільне звільнення шляхтича від військової служби); гетьман і писарі його не мали право отримувати гроші після закінчення війни, «коли військо наше має бути розпущено», арт. 16, 17, розділ II).

5. Насильство над населенням у районі воєнних дій («хто б, на війні будучи або в дорозі до війська, будь теж з війська їдучій, кому з духовних або світських станів на будинок або на гумно наїхав або стави і сажівки пошкодив, потравив або які-небудь шкоди спричинив і при такому наїзді ґвалтовному, якщо б кого у будинку такому убив або поранив, побив або ґвалт, насилля шляхтянці учинив, тоді той має за перевіреним доказом горлом караний бути». Тобто за спричинення шкоди населенню, потрави, насильне відібрання харчів, вбивство, заподіяння тяжких тілесних ушкоджень, насильство над жінками застосовували смертну кару (арт. 18, 19, розділ II) [1].

Як зазначає, Д.І. Любченко, «відповідно до норм Кодексу 1743 р. військовими злочинами вважались такі діяння, як: недбале ставлення військовослужбовців до своїх обов`язків, неявка на військову службу, дезертирство, втеча з поля бою, посягання на життя або здоров`я іншого військовослужбовця, злочини проти мирного населення» [9, с. 143]. За Кодексом 1743 р. військовими злочинами вважались:

1. Порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності відносин підлеглості («А якщо хто на службі військовій убив, поранив, або образив товариша, того арештом, тілесними покараннями або смертю карати» (п. 15, глава 5).

2. Самовільне залишення військової частини або місця служби («Без указу від походу не звільняти»; «таких, які у поході без правильних причин не були або з походу втекли, по військовому звичаю штрафувати. Чиновних людей – позбавленням чину, із знатних, але без чину – розжалуванням у рядові, рядових же на тілі карати. Платних рядових по тому ж на тілі карати, із зменшенням за рік жалування штрафувати»; «Якщо б хто, без правильної причини, а більше того за непокорою затримався прибути до війська у строк визначений, тоді такий ослушник в особливий має бути записаний реєстр, с визначенням як довго, поки до війська приїде, затримався, за то стільки ж він часу удвоє служити повинени»; «При отриманні указу в поход всякого звання військові люди виступають з домівок своїх и зобов'язані встати під прапор своєї команди і свого командира в строк і на указане місце» (п. 10-13, глава 5).

За самовільне залишення війська, ухилення від військової служби карали позбавленням чина, переведенням у рядові, а до рядових застосовували тілесні покарання, професійних військових штрафували у розмірі річного жалування.

3. Дезертирство. Дезертирів, «які з походу втекли, по військовому звичаю штрафувати. Якщо військовий під час баталії з неприятелем утік, такий позбавляється честі, або на тілі покаранням. А по важності справи і доказами «смертю покараний» (п. 11, 17, глава 5). Як видно, дезертирство каралось смертю, штрафом, позбавленням чину, тілесним покаранням.

4. Викрадення, привласнення, вимагання військовослужбовцем зброї, засобів пересування чи іншого військового майна, а також заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем. За крадіжку у війську зброї, амуніції, коня, майно, за можливістю, поверталося власнику, а винуватця позбавляли чину або застосовували тілесні покарання. Усі військовозобов'язані повинні були мати власну амуніцію, коня і рушницю. А хто обманом, «під час перевірки» позичав, «обох обманщиків штрафувати і карати по розгляду справи» (п. 16, глава 5).

5. Насильство над населенням у районі воєнних дій. За пограбування військовими маєтків, поєднаним із вбивством, пораненням, або побиттям власників, «насилля жіночому роду вчинене» Кодексом 1743 р. передбачена смертна кара. («А платіж за голову вбитого, побої, рани і покалічення, покарання призначається «по званню». Якщо було лише пограбування, то «образи та збитки» вдвічі заплатити») (п. 13, глава 5).

Пункти 18-20 передбачали, щоб обивателям від війська «образ і розорення»

не було. Фураж і продовольство військовослужбовці зобов'язувалися купувати за ціною, встановленою продавцем, вони не мали права витолочувати поля або отруювати зернові насадження. За збитки, спричинені населенню, військові зобов'язувалися сплачувати подвійний штраф. Навіть з походу військо поверталося разом з командиром, який повинен був довести військовослужбовців додому, «щоб ніяких образ мешканцям не було.

Командир відповідав за порядок у своєму підрозділі. Він зобов'язаний був судити і розглядати скарги. Якщо на рівні командира скарга не розглядалася, військові мали право звертатися до суду. Кримінальні справи, за які передбачалась смертна кара, розглядалися судами. Обов'язком командира було тримати злочинця до суду під «сильним» арештом [2].

6. Розголошення відомостей військового характеру, що становлять державну таємницю, або втрата документів чи матеріалів, що містять такі відомості. Серед пам'яток права, що мали чинність в Україні, саме Литовський Статут 1588 р. вперше встановлює кримінальну відповідальність за шпигунські (у нинішньому розумінні) дії, які на той час були складовою державної зради [10, с. 118].

Шпигунство як злочин, вчинений військовослужбовцями, описувався в артикулі 3 розділу 1 Литовського Статуту 1588 р., у якому містились злочини проти «маєстату господарського». За нього передбачалася страта, а поняття «шпигунства» охоплювало листування з ворогом і повідомлення йому відомостей, які могли б завдати шкоди державі: «і хто б с ворогами нашими дружбу мав, грамотами з порадами з ними листувався, радячись з ними проти нас, государя, і речі посполитої» [1].

У Кодексу 1743 р. шпигунство передбачено у главі 3. Караними діяннями вважались передача ворогу відомостей, зміст яких міг завдати шкоди інтересам держави. За вчинення таких діянь передбачалось покарання у вигляді смертної кари у вигляді четвертування. З метою осоромлення особи злочинця, тіло страченого залишали на місці страти на довгий час. На смерть засуджувалися і діти злочинця, яким «були ті батьківські зради відомі». Необізнаність у батьківському злочині рятувала дітям життя, проте назавжди позбавляла спадкових земель та маєтків, які відходили на користь держави (п. 5, глава 3) [2].

Крім того, за скоєння військових злочинів передбачалось застосування такого виду покарання, як втрата честі, яке було тільки покаранням для шляхтичів. Воно призначалося за злочини, несумісні зі шляхетським достоїнством. Вважалось, що винуватий зганьбив себе і, таким чином, він ставав недостойним «почтивості шляхетської». Позбавлений честі не мав місця «серед добрих людей лицарських», тобто він втрачав права та привілеї, присвоєні шляхетському званню. Він ставав подібно виволанцю, безправною істотою. Під страхом суворого покарання заборонялося давати притулок позбавленому честі та входити з ним у зносини. Для нього залишався один вихід – емігрувати в іншу державу.

До військовослужбовців застосовувалась також такі покарання, як втрата військової посади (наприклад, хорунжого), відшкодування шкоди у подвійному розмірі, занесення у спеціальний реєстр і продовження служби на вдвічі більший термін за затримку прибуття до війська під час походу, конфіскація маєтку та незаконно отриманих прибутків, кримінальний штраф.

Висновки

Таким чином, на підставі зазначеного вище можна зробити наступні висновки:

1. Осмислення змісту процесу розвитку системи покарань за вчинення військових злочинів за ІІІ редакцією Литовського Статуту і Кодексом 1743 р. можливе лише за умов проведення порівняльно-правового історичного дослідження.

2. Перелік військових злочинів, який був передбачений нормами Литовського Статуту 1588 р. (ухилення від виконання військового обов'язку та його неналежне виконання, дезертирство, завдання шкоди цивільному населенню тощо), був відображений і у Кодексі 1743 р. Незмінним залишилося покарання за:

- незаконне користування (оренду, позику) кіньми та зброєю;
- спричинення матеріальної шкоду місцевому населенню під час військових дій, вбивство, каліцтво або насилля над жінками (каралось у діапазоні від подвійного відшкодування шкоди до смертної кари);
- незаконне увільнення військовозобов'язаних від служби командирами (за ці злочини передбачались кримінальні штрафи, конфіскація маєтку, втрата посади, позбавлення честі).

3. Новелами у Кодексі 1743 р. було встановлення покарання за:
- позастатутні стосунки у війську (під час сварки або бійки один військовослужбовець поранив або вбив іншого). За ці злочини передбачались кримінальний арешт, тілесне покарання або страта;
- незаконне користування казенними грошима службовими особами після закінчення походу;
- незаконне користування кіньми або зброєю каралось конфіскацією грошових сум до державної скарбниці.

Література

1. Статути Великого князівства Литовського: у 3 т. / за ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. Одеса: Юридична література, 2004. Т. 3 (кн. 1): Статут Великого князівства Литовського 1588 року. 672 с.

2. Права, за якими судиться малоросійський народ 1743 / Упоряд. К. А. Вислобоков; за ред. Ю. С. Шемшученка. Київ : Інститут держави і права ім. В. М. Корецького, 1997. 547 с.

3. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25–26. Ст. 131.

4. Про військовий обов'язок і військову службу : Закон України від 25.03.1992 р. № 2232-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 27. Ст. 385.

5. Шершенькова В. А. Військові злочини за статутами Великого князівства Литовського (XVI ст.). *Правова держава*. 2019. № 36. С. 36 – 41.

6. Байрака Т. Ф. Формування і розвиток українського і російського кримінального права в XI – першій половині XVII ст.: дис.…канд.юрид.наук : 12.00.01. Київ, 2015. 210 с.

7. Байрака Т. Генеза кримінального права України та Росії за доби Середньовіччя : монографія. Київ : Інтерсервіс, 2017. 266 с.

8. Дем'яновський В. В. Генеза кримінальної відповідальності за привласнення, заволодіння військовим майном шляхом зловживання службовим становищем, вчинене військовою службовою особою. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2021. № 5. С. 76 – 80.

9. Любченко Д. І. Розвиток кримінального права Гетьманщини у другій половині XVII – XVIII ст.: дис.…канд.юрид.наук: 12.00.01. К., 2005. 204 с.

10. Шлапаченко В. Становлення та удосконалення кримінальної відповідальності за шпигунство в законодавстві України XVI – XVIII століття. *Правове, нормативне та метрологічне забезпечення системи захисту інформації в Україні*. 2006. Вип. 2 (13). С. 118 – 122.

Kudin S. V., Kostenko I. V., Badakhov Yu. N.

DEVELOPMENT OF THE PUNISHMENT SYSTEM FOR WAR CRIMES ACCORDING TO THE LITHUANIAN STATUTE OF 1588 AND THE CODE OF 1743: A COMPARATIVE STUDY

This article examines the regularities and peculiarities of the development of the system of punishment for war crimes from the 3rd edition of the Lithuanian Statute to the Code of 1743. It is found that the specified documents clearly trace the war crimes known even at the current stage of the development of the criminal law of Ukraine, some of which began formed in the 16th – 18th centuries. It was found that these normative acts provide for severe punishments for war crimes, because the issues of discipline in the army were treated responsibly in the specified period. It was concluded that a sufficiently formed and extensive system of punishments should have maintained strict discipline in the army, whose duty is to

protect the state and its territorial integrity. It is proved that the understanding of the content of the process of development of the system of punishments for the commission of war crimes according to the III edition of the Lithuanian Statute and the Code of 1743 is possible only under the conditions of conducting a comparative legal historical study. It was found that the list of military crimes, which was provided for by the norms of the Lithuanian Statute of 1588 (evasion of military duty and its improper performance, desertion, causing harm to the civilian population, etc.), was also reflected in the Code of 1743. The punishment for : illegal use (rent, loan) of horses and weapons; causing material damage to the local population during hostilities, killing, maiming or violence against women (punished in the range from double compensation to the death penalty); illegal release of conscripts from service by commanders (criminal fines, confiscation of property, loss of position, deprivation of honor were foreseen for these crimes). It was found that the novelties in the Code of 1743 were the establishment of punishment for: extra-statutory relations in the army (during a quarrel or fight, one serviceman injured or killed another). These crimes were punishable by criminal arrest, corporal punishment or execution; illegal use of state money by officials after the end of the campaign; illegal use of horses or weapons was punished by confiscation of sums of money to the state treasury.

Keywords: development; punishment; purpose of punishment; principles of punishment; public punishments; death penalty; corporal punishment; system of private punishments; fine

РОЛЬ МІЖНАРОДНИХ СУДОВИХ ОРГАНІВ У ВИРІШЕННІ СПОРІВ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ ДОГОВІРНИМИ ЗОБОВ'ЯЗАННЯМИ ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ

ГАЙДАК Олександр Володимирович - аспірант, кафедра права, Приватний вищий навчальний заклад «Європейський Університет»
ORCID: https://orcid.org/0009-0007-2571-5036
ЧУБОХА Надія Федорівна - кандидат юридичних наук, доцент, юридичний факультет, Волинський національний університет імені Лесі Українки,
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-9954-3632,
БОЖКО Дар'я Валеріївна - кандидат юридичних наук, старший викладач, Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-2244-1515,
УДК 341.9: 341.645:[341.485 + 342.95 + 341.8]
DOI: https://doi.org/10.32782/ep.2024.2.34

Стаття присвячена визначенню ролі міжнародних судових органів у вирішенні спорів, пов'язаних із договірними зобов'язаннями в умовах воєнного стану. Метою наукової розвідки є дослідження ролі міжнародних судових органів у вирішенні спорів, пов'язаних із договірними зобов'язаннями під час воєнного стану Визначено, що найуспішнішими міжнародними механізмами вирішення спорів між державами є ЄСПЛ, Міжнародний суд ООН, СОТ тощо. Регулювання функціонування договорів у разі збройного конфлікту спрямовано на максимально можливу підтримку правовідносин між державами У подальших дослідженнях слід звернути особливу увагу на внесок міжнародних трибуналів у вирішення збройного конфлікту.

Ключові слова: договірні зобов'язання, воєнний стан, правові наслідки, міжнародні суди, арбітражні процедури, захист прав, юрисдикція конфліктів, врегулювання спорів.

Постановка проблеми

Сьогодні людство стикається з багатьма глобальними викликами, які можна подолати лише спільними зусиллями. Взаємозалежність держав у сучасному світі настільки висока, що жодна з них не може здійснювати власну політику без урахування інтересів інших. З огляду на це використання насильства в міжнародній політиці та конфліктах між державами є надзвичайно небезпечним, оскільки загрожує всьому міжнародному співтовариству.

У сучасному глобалізованому світі зростає кількість конфліктів між державами, у яких сторони часто не дотримуються принципу мирного вирішення спорів – одного з основоположних принципів міжнародного права.

Як відомо, міжнародні спори можуть бути вирішені лише шляхом мирного врегулювання. Механізмом виконання цих завдань є міжнародні суди. Інтенсивність діяльності міжнародних судів істотно зросла за останні десятиліття. Особливо це стосується участі України в міжнародно-правових спорах. Це пояснюється тим, що суди є зручним і ефективним засобом мирного вирішення наявних розбіжностей між сторонами конфлікту. У цьому контексті важливо розглянути роль судів у вирішенні міждержавних спорів.

Стан дослідження проблеми

Окремі теоретичні й проблемні питання діяльності міжнародних судів розкриті в багатьох публікаціях вітчизняних науковців. Так, О. Волощук [1], ґрунтуючись на рішеннях міжнародних судових органів у рамках міжнародного права, розкрила питання про

проблемний аспект притягнення російської федерації до відповідальності за вчинення актів агресії, геноциду, злочинів проти людяності й воєнних злочинів проти України. Провадження були розпочаті досить швидко в міжнародних судових органах і стали першим кроком на шляху притягнення російської федерації до відповідальності за військову агресію проти України й інші міжнародні злочини. Важливу роль у розв'язанні питань, пов'язаних із сепаратизмом, відіграє Європейський суд з прав людини (ЄСПЛ). В. Жолудєва, В. Гуркіна, К. Купіна [2] підкреслили роль Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ) в забезпеченні прав людини в умовах сепаратизму. Усвою чергу О. Рудницька [6] визначає роль Міжнародного суду ООН у вирішенні міждержавних спорів. Міжнародне правосуддя є дійсно ефективним, коли судові рішення реально виконуються, а порушені права й інтереси відновлюються. О. Мельниченко [4] аналізує судову й арбітражну практики врегулювання договірних відносин. С. Сиваківський визначає арбітраж як основний метод мирного врегулювання конфлікту [7]. Ю. Подоляк [5] визначає необхідність судового захисту прав людини в умовах воєнного стану. М. Тараненко, О. Царик, О. Дмитрієнко [10], В. Тєнєшев [11], Н. Чухрай [13] здійснили оцінку впливу збройних конфліктів на договірні процеси.

Незважаючи на значну кількість досліджень, окреслена проблематика залишається однією з найскладніших і найсуперечливіших у теорії й практиці права та вимагає ґрунтовної наукової уваги.

Метою наукової розвідки є дослідження ролі міжнародних судових органів у вирішенні спорів, пов'язаних із договірними зобов'язаннями під час воєнного стану. Відповідно до сформульованої мети завдання роботи полягають у з'ясуванні особливостей роботи міжнародних судових органів, виявленні можливостей їх застосування в умовах воєнного стану.

Виклад основного матеріалу

Міжнародний конфлікт можна визначити як конфлікт між двома чи більше аспектами міжнародних відносин у процесі досягнення несумісних цілей чи інтересів [13]. Проте часто можна почути тези, згідно з якими міжнародні конфлікти спрямовані на реалізацію національних інтересів. Історія наводить багато прикладів воєн, які служать реалізації патологічних амбіцій диктаторів і не мають нічого спільного з національними інтересами.

Пріоритетним способом вирішення міжнародних спорів є, без сумніву, правовий. Правові інструменти для вирішення міжнародних спорів за своєю сутністю є складними й передбачають численні взаємопов'язані процедури для отримання якісних та справедливих рішень. Обов'язком сторін є визнання й виконання рішень міжнародних організацій. Сучасне міжнародне право також передбачає такі механізми вирішення спорів, як міжнародні переговори, дипломатичні заходи, медіація, міжнародні договори й угоди. Найпоширенішим способом вирішення міжнародних спорів є переговори. Це розв'язання питань, які виникають у взаємовідносинах між суб'єктами міжнародного права при безпосередньому контакті відповідних органів влади. Іншими словами, переговори – це встановлення контактів між сторонами конфлікту за участю їх офіційних представників. Переговори для вирішення спорів часто відбуваються на послідовних ієрархічних рівнях. У міжурядових відносинах вони починаються на рівні дипломатичних представників, продовжуються, у випадку негативного результату, на рівні міністрів закордонних справ, а потім відбуваються на рівні глав держав і урядів.

Більшість справ міжнародного права, зазначених у Єдиному національному реєстрі судових рішень, не пов'язані з договірними відносинами з іноземними елементами. Відповідно, розглядаючи такі справи, судді та арбітри застосовують широкий спектр правових норм із різних галузей права – від національного до міжнародного, і ці норми (не обов'язково шляхом ратифікації) інтегруються в закон. Крім того, при вирішенні договірних відносин застосовуються як матеріальні, так і процесуальні та колізійні норми [4]. З огляду на це можуть виникнути питання щодо природи приватного чи публічного права тієї або іншої конституційної

держави. Зокрема, міжнародні договори можуть містити норми приватного й публічного права.

До того ж держави не втрачають здатності укладати договори, беручи участь у міжнародних і неміжнародних збройних конфліктах. Вони можуть укладати угоди про припинення вогню та обмін полоненими, а також угоди про припинення або призупинення дії договорів і договірних стандартів, або про доповнення чи зміну договорів [11].

Таким чином, Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни 1949 року вказує, що коли зацікавлені сторони досягають згоди про географічне положення нейтральної території, управління нею, постачання її продовольством і здійснення контролю над нею, представники сторін конфлікту укладають і підписують письмову угоду. Угода встановлює початок і тривалість нейтралізації території [3].

Розірвання або призупинення дії договору внаслідок збройного конфлікту жодним чином не вплине на зобов'язання держави виконувати викладені в договорі зобов'язання, що існують відповідно до міжнародного права, незалежно від цього договору.

Діяльність суду з розгляду та вирішення спорів здійснюється у формі процедур, передбачених законом, на основі норм матеріального права. Суд встановлює необхідні умови для розгляду справи та, як наслідок, ухвалює законні й обґрунтовані судові рішення.

Захист судової форми забезпечує сторонам, які беруть участь у спорі, законність вирішення спорів, рівність процесуальних прав і юридичні гарантії процесуальних зобов'язань сторін, зобов'язує суд ефективно й результативно вирішувати справу і відновлювати порушені права та інтереси. Варто зазначити, що з початку війни десятки судів були змушені припинити роботу в різних регіонах України, де тривають воєнні дії. Однак припинення роботи конкретного суду не означає припинення розгляду відповідної справи. У цьому випадку інші суди, найближчі географічно, починають здійснювати правосуддя замість таких судів. Проте розпорядженням Голови Верховного Суду робота суду може бути припинена з одночасним визначенням іншого суду, який буде здійснювати правосуддя на території суду, що припинив діяльність та який найбільш територіально наближений до суду, роботу якого припинено, або до іншого визначеного суду [5].

Найбільш успішні приклади міжнародних механізмів, які можуть вирішувати спори між державами, демонструють, зокрема, ЄСПЛ, Міжнародний суд та СОТ.

Роль Міжнародного суду Організації Об'єднаних Націй у вирішенні міждержавних спорів, безумовно, важлива. Це пов'язано з важливістю питань, включених у звернення до суду, особливо тих, які демонструють чітке розуміння взаємних прав і обов'язків держав, що випливають із загальновизнаних найважливіших принципів і норм сучасного міжнародного права. Суд здійснює аналіз щодо застосування сили й актів агресії в міжнародних відносинах, роз'яснює зміст та обмеження права держави на самооборону й колективну самооборону, формулює концепцію паралельних дій, яка враховує як традиційні, так і договірні норми міжнародного права. Міжнародне правосуддя стає дійсно ефективним, коли судові рішення фактично виконуються й порушені права та інтереси відновлюються. Серед заходів, що сприяють фактичному відновленню порушених прав та інтересів, слід назвати тимчасові заходи та заходи, спрямовані на виконання судових рішень у разі відмови від добровільної санкції. Їх завдання полягає в тому, щоб зробити все необхідне для фактичного виконання судових рішень.

Суд відіграє центральну роль у розробці питання про застосування сили в міжнародному праві. Сьогодні немає жодних сумнівів у тому, що суд може ухвалювати рішення щодо збройного конфлікту – навіть в умовах його розпалу. Справи про застосування сили, які до створення ООН могли розглядатися як такі, що зачіпають життєво важливі інтереси держав і не придатні для судового розгляду, нині, безсумнівно, є прийнятними для розгляду в суді. Крім того, головна роль Ради Безпеки у підтриманні міжнародного миру й безпеки, і її спеціальні

функції щодо самооборони не виключають юрисдикції суду щодо справ, якими займається Рада Безпеки [6].

Практика Міжнародного суду показує, що встановлення юрисдикції є основним завданням суду в кожній справі, яку він приймає до розгляду. Відповідно на початку своєї оцінки Міжнародний суд завжди звертає увагу на питання юрисдикції. Встановлення юрисдикції, особливо якщо одна зі сторін відмовляється від юрисдикції суду, зазвичай визначається розділом 1 Статуту Суду. Юрисдикція Суду поширюється тільки на міждержавні спори. Суд вирішує спори між окремими особами й державою [8].

Статут Міжнародного суду включає кілька варіантів наділення його обов'язковою юрисдикцією [9]. Таким чином, держава може зробити відповідну заяву або стати учасником двосторонніх міжнародних угод, включаючи положення, що стосуються обов'язкової юрисдикції. Такі угоди включають мирні угоди, угоди про співробітництво, угоди про спільне використання природних ресурсів та угоди про межі морського простору. Положення, що стосуються обов'язкової юрисдикції Міжнародного суду, також включені в широку групу багатосторонніх і насамперед універсальних міжнародних договорів. Таким чином, обов'язкова юрисдикція Міжнародного суду дозволяється конвенцією в цілому або із застереженнями, або щодо певних категорій міжнародних спорів.

Суд забезпечує ефективний і доступний механізм вирішення спорів. Рішення про вибір третьої сторони замість суду або іншого механізму вирішення спорів залишається на розсуд сторін. Наприклад, звернення до арбітражу може бути гнучким і швидким, проте дорогим способом. При проведенні судового розгляду адміністративні витрати суду оплачуються Організацією Об'єднаних Націй. Щодо витрат, яких зазнали зацікавлені сторони (зокрема, витрати на юрисконсульта, представників, експертів, складання меморандумів і витрати, не пов'язані з меморандумами), Цільовий фонд Генерального секретаря для допомоги державам у вирішенні спорів через Міжнародний суд може надати фінансову допомогу. Суд несе відповідальність за юридичні спори, згадані сторонами щодо характеру та суми компенсації за порушення міжнародних зобов'язань [9].

Міжнародні традиції, що сприяють вирішенню збройних конфліктів, також розвивалися і змінювалися протягом десятиліть. Якщо проаналізувати наступну статтю ООН, то можна зрозуміти, що ми дотримуємося принципу мирного вирішення всіх спорів. Крім того, варто зазначити, що найважливіший принцип діяльності ООН полягає в тому, що держава має можливість вибирати учасників і засоби вирішення конфліктів у найбільш прийнятний для неї спосіб.

Яскравим прикладом конфлікту, який вимагав мирного врегулювання, став початок збройного конфлікту на сході України, що перетворився в повномасштабну війну.

Російська агресія в Криму та Донбасі згуртувала світову спільноту. 21 травня 2014 року створено комісію щодо воєнної ситуації на підставі запиту Уряду України. Крім того, важливу роль у врегулюванні конфлікту зіграли жовтневі переговори трьох контактних груп, що відбулися в Мінську. Результатом роботи контактної групи стало підписання так званої Мінської угоди, яка закріпила режим припинення вогню на сході України [10]. Однак варто зазначити, що якщо держава не буде дотримуватися норм і принципів, визначених договорами, це не принесе суспільно корисних результатів. Дотримання встановлених норм, зазначених вище, просування до сталого розвитку і прогресу без посягання на інші землі та скарби, без спроб контролювати думку інших людей призведе до бажаних результатів і підтримки миру й безпеки при мінімізації ймовірності глобальної військової катастрофи.

Зрозуміло, що сьогодні наша держава переживає дуже складний період. У результаті вторгнення російської федерації в Україні йде повномасштабна війна. 26 лютого 2022 року Україна подала позов проти російської федерації до Міжнародного суду Організації Об'єднаних Націй [12] за звинуваченням у геноциді. Також було подано апеляцію до Європейського суду з прав людини. Суд зобов'язав уряд росії «утримуватися від військових нападів на цивільні об'єкти, вклю-

чаючи житлові будинки, машини швидкої допомоги та інші цивільні об'єкти, що знаходяться під особливою охороною, зокрема школи й лікарні [1]. Варто зауважити, що в кожному із цих випадків ситуація є невтішною, оскільки не лише сам процес розгляду справ буде, зважаючи на певні важелі впливу з боку російської федерації (до прикладу право вето як постійного члена Ради Безпеки ООН), вкрай складним і затяжним, а й суттєві проблеми прогнозують у плані виконання рішень міжнародних судових установ.

Варто зазначити, що ЄСПЛ вважається одним з найбільш ефективних механізмів захисту прав людини. Особа, яка перебуває під його юрисдикцією, може подати скаргу безкоштовно протягом 4 місяців після вичерпання всіх національних засобів правового захисту. Як правило, цей термін починає відраховуватися з моменту прийняття рішення вищою судовою інстанцією держави в конкретній справі (наприклад, Верховним судом України). Водночас суд також є важливим форумом для декомунізації спорів між державами. Станом на початок 2023 року в суді перебуває 16 міждержавних справ, на боці яких є Україна. Росія вийшла з Європейської конвенції про права людини й малоймовірно, що ЄСПЛ виконає рішення, які вона прийме в майбутньому, але такі рішення мають політичну і юридичну цінність. З політичного погляду – це підтвердження злочинів, скоєних росією, з юридичного погляду – встановлені факти можуть бути використані й в інших міжнародних справах (зокрема, компаніями, які довели провину росії в Міжнародному інвестиційному арбітражі для відшкодування шкоди, заподіяної війною) [2].

Поняття «ефективне управління», яке використовується судом, має бути зазначено окремо. Згідно з Конвенцією, ЄСПЛ може порушувати справи проти держави тільки в разі можливого порушення прав людини, вчиненого на території, що знаходиться під його юрисдикцією. Що стосується територій, які перебувають під контролем конкретної країни за межами міжнародно визнаного кордону, суд використовує термін «ефективний контроль». ЄСПЛ застосовує це до справ про окупацію та має значну практику щодо цього (наприклад, проти Туреччини на окупованих територіях північного Кіпру та проти росії на окупованих територіях Грузії, Придністров'я та Криму).

Таким чином, ЄСПЛ є дуже важливим інструментом вирішення міждержавних спорів. Однак існують певні обмеження юрисдикції ЄСПЛ (рис. 1).

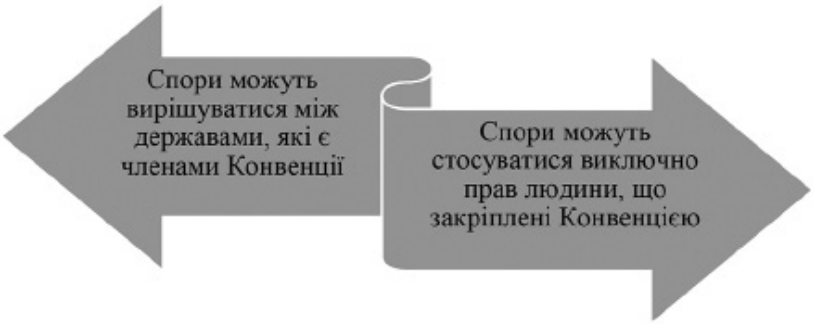

Рис. 1 Обмеження юрисдикції ЄСПЛ.

Джерело: створено автором на основі власних спостережень.

Таким чином, цей інструмент може використовуватися тільки в обмеженій кількості випадків і не стосується держав, розташованих за межами європейського континенту.

Міжнародний арбітраж є також одним із багатьох варіантів вирішення міждержавних спорів. Однак варто зазначити, що міждержавний арбітраж значно відрізняється від уже зазначених механізмів, зокрема юрисдикцією та процедурою. По-перше, кожна міжнародна установа (або механізм) має чітко визначену юрисдикцію. Наприклад, Міжнародний суд може розглядати лише спори, що стосуються морського права, тоді як механізм вирішення спорів СОТ може використовуватися лише для вирішення торгових спорів. Спори, подані сторонами до суду для розгляду, можуть розглядатися в міжнародному арбітражі.

Висновки

Збройний конфлікт у контексті сучасного міжнародного права не має властивості припиняти або анулювати чинні міжнарод-

ні угоди, хоча його характер може призвести до виконання або припинення значної частини таких угод. У цьому контексті регулювання договірних відносин у разі виникнення збройного конфлікту спрямоване на максимальну підтримку правових відносин між державами.

Існує низка міжнародних механізмів, на які держави можуть спиратися для вирішення спорів. Найбільш успішними прикладами таких механізмів є Європейський Суд з прав людини, Міжнародний Суд ООН, Всесвітня організація торгівлі та інші. З 2014 року Україна активно користувалася цими механізмами для захисту своїх прав у контексті порушень міжнародного права та захисту своїх громадян. Наприклад, на початку повномасштабної окупації України, країна звернулася до Міжнародного Суду ООН, звинувачуючи Росію у геноциді.

Роль міжнародних судів у вирішенні спорів між державами є надзвичайно важливою, оскільки вони мають чітке розуміння прав і обов'язків держав, які випливають із найбільш важливих універсальних спорів. Суд також визначає основні зобов'язання держав у міжнародних відносинах, включаючи незастосування сили та погрози силою, невтручання у внутрішні справи інших держав, рівність суверенітету, право народів і держав на самовизначення, а також свободу міжнародного судноплавства.

Здійснення більш детального аналізу внеску міжнародних судів у вирішення збройного конфлікту в Україні має стати предметом подальших наукових розвідок

Література

1. Волощук О. Т. Відповідальність рф за агресію та інші міжнародні злочини проти України в контексті проблеми виконання рішень міжнародних судів. *Знання європейського права*. 2022. № 2. С. 126–130. URL: https://doi.org/10.32837/chern.v0i2.359 (дата звернення: 22.03.2024).

2. Жолудєва В. І., Гуркіна В., Купіна К. Роль європейського суду з прав людини у вирішенні питань сепаратизму: аналіз рішень єспл у справах міждержавних конфліктів. *Актуальні проблеми права: теорія і практика*. 2023. № 45. С. 60–68. URL: https://doi.org/10.33216/2218-5461/2023-45-1-60-68 (дата звернення: 21.03.2024).

3. Конвенція про захист цивільного населення під час війни: Конвенція Організації Об'єднаних Націй від 12.08.1949 р.: станом на 23 лют. 2023 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text (дата звернення: 22.03.2024).

4. Мельниченко О. Судова і арбітражна практика врегулювання договірних відносин у міжнародному приватному праві. *Часопис Київського університету права*. 2023. № 2. С. 191–196. URL: https://doi.org/10.36695/2219-5521.2.2023.41 (дата звернення: 22.03.2024).

5. Подолян Ю. Судовий захист прав та законних інтересів суб'єктів господарювання в умовах воєнного стану: проблеми правової регламентації. *DICTUM FACTUM*. 2022. № 2(12). С. 156–163. URL: https://df.duit.in.ua/index.php/dictum/article/view/242/214 (дата звернення: 22.03.2024).

6. Рудницька О. Роль міжнародного суду ООН у вирішенні міждержавних спорів. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 2. С. 539–543. URL: http://www.lsej.org.ua/2_2023/128.pdf (дата звернення: 22.03.2024).

7. Сиваківський С. Міждержавний арбітраж як метод мирного вирішення спорів між державами. Київ, 2023. С.40-43. URL: https://jarch.donnu.edu.ua/article/view/12719 (дата звернення: 22.03.2024).

8. Старинець Б. Міжнародний суд і зовнішня політика України: кваліфікаційна (бакалаврська) робота / Донецький національний університет імені Василя Стуса. Вінниця, 2022. 50 с. URL: https://jarch.donnu.edu.ua/article/view/12719 (дата звернення: 22.03.2024).

9. Статут Організації Об'єднаних Націй і Статут Міжнародного Суду : Статут Організації Об'єднаних Націй від 26.06.1945 р. : станом на 16 верес. 2005 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_010#Text (дата звернення: 22.03.2024).

10. Тараненко М., Царик О., Дмитрієнко О. Договори та їх вплив на міжнародні відносини. сучасні проблеми міжнародного права. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 3. С. 260–264.

URL: http://library.megu.edu.ua:8180/jspui/handle/123456789/2849 (дата звернення: 22.03.2024).

11. Тєнєщев В. Вплив збройних конфліктів на дію міжнародних договорів. *Часопис Київського університету права*. 2020. № 1. С. 396–400. URL: https://doi.org/10.36695/2219-5521.1.2020.78 (дата звернення: 22.03.2024)

12. Україна подала позов проти РФ до Міжнародного суду ООН у Гаазі. URL: https://www.bbc.com/ ukrainian/news-60545890 (дата звернення:22.03.2024).

13. Чухрай Н. Специфіка міжнародних конфліктів у контексті їх правового регулювання. *Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії*. 2023. № 2 (16). С. 77–91. URL: https://doi.org/10.29038/2524-2679-2023-02-77-91 (дата звернення: 22.03.2024).

HAIDAK Oleksandr – postgraduate student, Department of Law, private higher educational institution «European University»
ORCID: https://orcid.org/0009-0007-2571-5036
CHUBOKHA Nadiya – Candidate legal sciences, docent, Volyn National University named after Lesya Ukrainka,
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-9954-3632,
Daria Bozhko – PhD, Senior lecturer, V. N. Karazin Kharkiv National University
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-2244-1515,

THE ROLE OF INTERNATIONAL JUDICIAL BODIES IN RESOLVING DISPUTES RELATED TO CONTRACTUAL OBLIGATIONS DURING MARTIAL LAW

In today's globalized world, the number of disputes between states is increasing, and the parties have decided not to adhere to the principle of peaceful settlement of disputes, which is one of the fundamental principles of international law. However, international disputes can only be resolved peacefully. The mechanism for fulfilling these duties is the International Court of Justice. The purpose of the article is to consider the role of international judicial bodies in resolving disputes related to contractual obligations under martial law. Methodology. The research is based on a complex of general theoretical methods, principles and approaches. The following methods were used to achieve the set goal and solve the research tasks: theoretical – generalization, comparison and analysis of theoretical data.

The results. International conflict can also be defined as a conflict between two or more aspects of international relations aimed at achieving incompatible goals or interests. Modern international law also provides for such dispute resolution mechanisms as international negotiations, provision of related services and mediation. This means the possibility of resolving issues in relations between subjects of international law in direct contact with the relevant authorities. The most successful examples of international dispute settlement mechanisms between states include the ECtHR, the UN International Court of Justice, the International Court of Law of the Sea and the WTO Dispute Settlement Mechanism, etc. International arbitration is also one of many options for resolving disputes between states.

Conclusions. Armed conflict in modern international law does not terminate or interrupt existing treaties, although many treaties may be enforced or terminated due to the nature of existing treaties. In this regard, it can be decommunized that the regulation of the functioning of treaties in the event of an armed conflict is aimed at the maximum possible support of legal relations between states. Since 2014, Ukraine has often used judicial mechanisms to hold Russia accountable for violating international law and protecting the rights of its citizens. It is worth noting that Ukraine often achieves success. However, it is worth noting the contribution of international tribunals to the resolution of the armed conflict in Ukraine. In future studies, special attention should be paid to these aspects.

Key words: contractual obligations, martial law, legal consequences, international courts, arbitration procedures, rights protection, conflict jurisdiction, dispute settlement.

FACILITATING TRADE IN GOODS WITHIN ASEAN: A LEGAL ANALYSIS OF DOCTRINE AND TREATIES

BILOTSKY Sergiy - Doctor in Law, Professor, Educational and Scientific Institute of International Relations, Taras Shevchenko National University of Kyiv
ORCID: 0000-0001-5904-9069
УДК 341:33
DOI: https://doi.org/10.32782/ep.2024.2.35

This article aims to analyze the multifaceted issues arising from ASEAN's economic cooperation efforts, with a particular focus on trade facilitation within the region. By examining the challenges and opportunities presented by ASEAN's free trade agreements with other nations, as well as its initiatives in infrastructure development, industry collaboration, and economic integration, this study provides a comprehensive understanding of ASEAN's economic landscape. The research also identifies key obstacles hindering deeper economic integration and proposes potential solutions to address these challenges. Through a thorough examination of existing literature and empirical evidence, this study offers valuable insights to policymakers, economists, and stakeholders involved in ASEAN's economic development and regional integration efforts. ASEAN has established several FTAs with nations like Australia, New Zealand, China, Japan, and South Korea, enhancing commerce and investment and spurring economic growth. Additionally, initiatives in infrastructure development and industry collaboration further promote economic integration within the region. However, challenges such as varying levels of economic development among member states, external pressures like protectionism and geopolitical tensions, and issues with FTAs and non-tariff measures persist. Research on ASEAN's economic initiatives, such as the ASEAN Economic Community and the ASEAN Free Trade Area, has highlighted the benefits and challenges of these integrations. Addressing these obstacles requires coordinated efforts to streamline regulations, improve standards, and enhance regulatory practices.

Keywords: ASEAN, international trade, international economic agreement, trade in goods, economic cooperation, international economic law, regional international law.

Introduction

The Association of Southeast Asian Nations, or ASEAN, is a regional intergovernmental body that encourages social, political, and economic cooperation among its constituent nations. The 10 member countries of the organization, which was founded in 1967, are Brunei, Cambodia, Indonesia, Laos, Malaysia, Myanmar, the Philippines, Singapore, Thailand, and Vietnam.

Promoting economic cooperation and integration among its member states is one of ASEAN's main goals. This is made possible by a number of programs and agreements that lower trade barriers, encourage investment, and strengthen regional economic cooperation. In this context, the ASEAN Economic Community (AEC), which was founded in 2015, is among the most important projects [1]. To enable the free flow of skilled labor, capital, goods, and services throughout the region, the AEC seeks to unite ASEAN into a single market and manufacturing base. The promotion of economic integration among ASEAN member states has been greatly advanced by the AEC. Non-tariff barriers have been lowered and tariffs on the majority of goods traded within ASEAN have been abolished. As a result, there are now more investments and trade within the region.

Issues and purpose of the research

The purpose of this study is to analyze the multifaceted issues arising from ASEAN's economic cooperation efforts, particularly focusing on the facilitation of trade in goods within the region. By examining the various challenges and opportunities presented by ASEAN's free trade agreements (FTAs) with other nations, as well as its initiatives in infrastructure development, industry collaboration, and economic integration, this study aims to provide a comprehensive understanding of the current state of ASEAN's economic landscape. Additionally, the study seeks to identify key obstacles hindering deeper economic integration and propose potential solutions to address these challenges. Through a thorough examination of existing literature and empirical evidence, this study endeavors to contribute valuable insights to policymakers, economists, and stakeholders involved in ASEAN's economic development and regional integration efforts.

Analysis and results

ASEAN has inked a number of free trade agreements (FTAs) with other nations, such as Australia, New Zealand, China, Japan, South Korea, and South Korea. These free trade agreements (FTAs) have made commerce and investment between ASEAN and these nations even easier, opening up new business opportunities and spurring economic expansion. Apart from commerce and investment, ASEAN prioritizes various other domains of economic collaboration. For instance, the organization has launched programs like the ASEAN Infrastructure Fund and the Master Plan on ASEAN Connectivity to encourage connectivity and infrastructure development in the area. In addition, ASEAN fosters collaboration in other industries like banking, energy, tourism, and agriculture. To encourage discussion and cooperation in these areas and to produce collaborative projects and initiatives, the organization has formed working groups and committees.

Even with these successes, ASEAN's economic cooperation still faces obstacles and needs development. For instance, the economic development of the member states varies, with some having more developed economies than others. This can make it difficult to address problems with poverty and income inequality as well as to harmonize laws and standards. ASEAN also has to contend with external issues including escalating protectionism and tense geopolitical relations. These elements may have an effect on regional economic cooperation and impede the development of deeper integration.

Numerous studies were conducted on the limitation of modified bounded integrations and the relationship between bounded bread-and-butter affiliation (REI) and the growth of chip economies. The European Union (EU), the Association of Southeast Asian Nations (ASEAN), the Bay of Bengal Initiative for Multi-Sectoral Technical and Bread-and-Butter Cooperation (BIMSTEC), the South Asian Association for Bounded Cooperation (SAARC), and the African Union (AU) are all covered in these studies. Furthermore, a sufficient number of research have been conducted on the topics covered in the ASEAN Blueprint-2025.

The fundamental scope of many earlier studies on REI was trade distortion and barter notion [2, p. 13]. Te Velde gave advice on how constrained association acts as a catalyst for development and aggregation in underdeveloped nations [3, p. 4]. He became familiar with console abstractions covering 100 nations between 1990 and 2004. He claimed that limited affiliation has complete access to emerging trends since it promotes barter and foreign direct investment, two things that lead to expansion. Nevertheless, this abstraction was unable to approve the capable forward application of limited integration. Shah recommended that limited bread-and-butter affiliation play a part in advancement from the perspective of South Asia and that bread-and-butter affiliation gained persuasive bread-and-butter advancement in the recommended region [4, p. 39]. He was accustomed to being an agent of animal capital, labor, and democracy as means of subsistence. The effects of European Bread-and-Butter Affiliation on Foreign Direct Investment were discussed by Simionescu [5, p. 97]. He adjusted Romania's 2005–16 abstracts for the effect assessment and demonstrated that Romania was attracting more FDI during this time due to its EU partners. Pangestu and Armstrong emerged in response to the Asian countries' success, recognizing that trade was the

driving force behind it [6, p. 15]. They identified the primary disciplinarian of this development as being bread-and-butter affiliation. Mexico's rise to prominence as a major producer and exporter of motor agents was examined by Klier & Rubenstein [7]. They said that Mexico opened up its market with the completion of NAFTA (the North American Free Trade Area), which paved the way for the dispatch of advancement consistent with all-encompassing advancement in that industry.

Discussions over ASEAN's fundamental affiliation were not very important because politics was the organization's main goal. A few studies on the ASEAN Bread-and-Butter Community (AEC) and ASEAN Free Barter Area (AFTA) have been conducted. These research made an effort to describe the advantages and disadvantages of these routine integrations. AEC was described in an abstract by Cappannelli as a first step in advancing ASEAN Bread-and-Butter Integration [8]. However, there aren't enough abandoned footfalls for this arena to succeed globally. In order to fulfill its goal of achieving bread-and-butter development, this abstraction is appropriate that ASEAN charge apparatus an additional feasible action above AEC. Chia correctly points out that in order for ASEAN to meet all of the goals outlined in the ASEAN Blueprint, it must guarantee authority attentiveness and allocation flexibility [9]. Additionally, she stated that "in order to seize the opportunities and properly address the day-to-day challenges of the 21st century, ASEAN must begin on additional liberalization, rationalization, and affiliation." In the midst of the ASEAN countries' bribery and bread-and-butter advancement, Haw and Ling suggested the pact. Their claim implied that the nations were susceptible to fluctuations since it took a while for them to adjust to long-term equilibriums, particularly with regard to inflation, trade openness, and bread-and-butter growth [10]. Petri et al. made an effort to evaluate AEC's effects in a thorough manner. A few opportunities were inherent in them, such as the development of advance altitude, the ease of bartering, the removal of tariffs, and the elimination of non-assessment measures. They start out by saying that the AEC will symbolize structural arrest and acclimation in various ASEAN nations [11, p. 95]. The results of AEC's use of an activating accountable accepted equilibrium were examined by Lee and Plummer [12]. This abstraction appropriately highlights the importance of the AEC's allowances, well-organized community policies, and the removal of political and authoritative hurdles.

Kawai et al. investigated the ASEAN governments' long-term restrictions on FDI and barter. Their econometric analysis appropriates a different accumulation between trade and FDI, indicating the entry of FDI through the acceleration of trade breeze and vice versa [13].

Two ways in which abridgement, healthcare arrangements, and health are related were examined by Ruger et al. through their analysis of the interchange between bloom and abridgement. The native class was brought up as the connection between prosperity and the distribution of wealth and advances. Additionally, the lesson covered the relationship between healthcare commitment organizations, bloom accounts techniques, and economic outcomes [14, p. 763].

The ASEAN Community is intended to be outward-looking and possess the following interconnected and mutually reinforcing key characteristics: (i) a single market and production base; (ii) a highly competitive economic region; (iii) a region of equitable development; and (iv) a region that is fully integrated into the global economy. These initiatives are part of the AEC Blueprint 2009-2015. The AEC, which consists of three fundamental components, is the ultimate aim of regional economic integration for the ASEAN area.

One production and market foundation. The states have decided that an ASEAN single market and production base will consist of the following five key components: (i) free flow of products; (ii) free flow of services; (iii) free flow of investment; (iv) freer flow of capital; and (v) free flow of skilled labor, according to paragraph A, item 9. Furthermore, two crucial elements of the single market and production base are the food, agriculture, and forestry sectors as well as the priority integration sectors.

Creating a single market and industrial base is the primary objective of the push for regional economic integration toward a system of free

flow of skilled labor, capital, investment, and commodities. It is envisaged for the ASEAN area to operate mostly as a unified economy.

The ASEAN Economic Community's main goal is to unite ASEAN into a single market and industrial base. Part of this process involves allowing for free movement of labor, capital, skills, and products across five industries. Benefits and drawbacks of this kind of liberalization will differ depending on the ability of entrepreneurs in each nation. To ascertain the consequences that will occur in each area, it can be broken down as follows.

The ASEAN Free Trade Area, or AFTA, was established in 1992 and has progressively lowered customs barriers among its member countries. As of 2010, the six former members of ASEAN include Singapore, Malaysia, and Thailand. on 2015, the reciprocal customs rates of the Philippines, Indonesia, and Brunei on the Inclusive List must be reduced to 0%. Meanwhile, the four newly admitted member countries, namely Cambodia, Lao PDR, Myanmar, and Vietnam, have to gradually cut their charges to 0% within the year. It is noteworthy that the liberalization of commerce within the region has given many Thai export items an advantage over their rivals in ASEAN. While this is happening, some products must adapt to withstand the increasing competition from the expected export product group.

Paragraph A1 of AECB states that the states have decided on follwing: (i) getting rid of non-tariff barriers and tariffs; (ii) creating origin standards with streamlined certification procedures that adapt to and facilitate a dynamic trade environment; (iii) possessing straightforward, uniform, transparent, and standardized trade and customs procedures that are integrated regionally and have an efficient ASEAN Single Window (ASW); and (iv) establishing unrestricted trade among ASEAN members.

Among the products that would profit from this liberalization in the Indonesian market are corn, rubber products, and furniture. Malaysian consumers have access to ready-made vehicles, furniture, apparel, and other goods; nevertheless, some export goods need to be modified. both agricultural and industrial goods Rubber, textiles sold in the Philippines, plastic pellets sold in Indonesia, products made from cassava, etc. A suggestion for improving agricultural products is to increase the yield per rai. Whether it's building irrigation systems or growing plants to help with planting, harvesting, and processing main raw materials to raise the value of agricultural products.

As for the suggestions for changing industrial products, business owners wish to move their emphasis from competition based on price to competition based on quality by using creativity and innovation to produce goods that meet the changing needs of consumers and society. However, it's crucial to keep in mind that many Thai export products struggle to compete, in part because of practical problems such origin regulations that limit the use of AFTA. Tariff-free trade measures (NTBs) How some countries continue to support their indigenous producers, such as Thai business owners who claim not to be aware of the terms of the AFTA agreement—a problem that has to be fixed right now if AFTA is to reach its full potential.

Even while the AEC plan policies to support a free flow of commodities have been implemented with great success, much work remains, especially in the areas of institutions and procedures. Generally speaking, the measures' implementation can be described as sluggish but significant cumulative progress—pretty much in line with the ASEAN DNA. In less than ten years of the AEC Blueprint 2009-2015, it may be unrealistic to expect the institutional foundations of the free flow of products to be effectively developed given the vast differences in the degrees of development and the various political-legal systems of the AMSs. It takes time for institutions to expand and for laws to adapt in a way that supports the free flow of goods. As part of the updated AEC Blueprint 2016–2025, the AEC 2015 efforts to support the free movement of commodities throughout ASEAN are still being implemented piecemeal.

As per A3 Item 13, it has been agreed upon by the states to eliminate non-tariff barriers. Significant progress has been made on tariff liberalization by ASEAN. The complete abolition of non tariff barriers (NTBs) will be the primary goal of ASEAN in 2015.Tariffs have been successfully removed by ASEAN, but NTMs and NTBs continue to be a key cause

for concern. In reality, ASEAN leaders and the business community are now more concerned about NTMs and NTBs because tariffs have all but vanished. A new ERIA-UNCTAD report claims that throughout the previous ten years, NTMs increased in the ASEAN region concurrently with a decline in tariffs [15].

ASEAN has been working to solve the problem of NTMs and NTBs since the late 1990s. Understanding and categorizing NTMs – which at the time were largely interchangeable with NTBs – as well as compiling data on NTMs in ASEAN in line with UNCTAD classification were the initial priorities. The AEC Blueprint 2009-2015 had a minimal impact because it used a voluntary approach to fixing or getting rid of NTBs.

The reduced import duty rates under the ASEAN Free Trade Agreement align with the principles of cooperation in international tax law. The drop in import duty rates can be attributed to an agreement among ASEAN member nations that requires cooperation in implementing consistent legislation for import duty rates. Consequently, the international tax collection of ASEAN is both equitable and efficient. The aim of using customs taxes as a tool to address social issues is furthered by the reduction of import tax rates to 0% under the ASEAN Free Trade Agreement. This is because importing less expensive consumables from ASEAN countries is made possible by lowering these tax rates.

Under the ASEAN Free Trade Agreement, the import duty rate has been lowered to 0% in order to achieve the purpose of using customs duties as a weapon to induce changes in the price level and costs of producing goods due to the non-aggregation of taxes. The expense of customs increased imports of semi-finished items, capital goods, and raw materials. helps produce more things at a cheaper cost of manufacturing for both domestic and foreign markets.

Laws governing customs taxes are also dynamic and subject to frequent changes. Customs legislation needs to be updated and changed to take into account changes in international trade and economic conditions. Always in accordance with Thailand's pledge to uphold the agreements it has made with other countries. The study contends that the ASEAN Free Trade Area Agreement's reduction of import duty rates is an upgrade to customs tax laws that keeps pace with global trade and economic trends and complies with international commitments. Because of this drop in import duty rates, Thailand's customs tax laws will thus be able to keep up with the development of world trade and economy.

The ASEAN Free Trade Agreement's lower import tariff rate mitigates the negative effects of customs tax collection, which drives up the price of imported goods. Customs charges must be paid by the buyers of imported products; however, imports from ASEAN nations are subject to zero percent duty. This mitigates the impact of rising import prices on consumers. The amount of money collected in customs fees drives up the price of imported goods, hence influencing the quantity consumed. And there will be harm if a product of that kind is needed for general consumption. However, if the import tariff rate is reduced to 0%, the cost of goods imported from ASEAN countries will go down. Both a decrease in the product's effect and an increase in its use are inevitable.

The Ing and Cadot research and views from the private business community indicate that, in spite of a few noteworthy achievements, the region's need to address NTBs or the NTB implications of NTMs remains a top priority.

NTMs are usually implemented for legitimate non-economic reasons like food safety and environmental protection, according to the Ing and Cadot study. Comparing AMSs also demonstrates that a more burdensome regime is not always the outcome of having a large number of NTMs. Put differently, the way the NTMs are implemented has a big impact on how much work they have to do. This is especially true for sanitary and phytosanitary measures, which comprise most NTMs, and trade restrictions that are technical in character. Because of this, Ing and Cadot suggest that the best way to handle NTMs is to see them from the perspective of a nation's regulatory change rather than from the perspective of trade negotiations.

ASEAN is addressing the issue of NTB repercussions of NTMs through five mechanisms. The first technique, negotiating down NTBs, has not shown much success thus far. The second is the resolution of specific cases,

which was once handled by the ASEAN Trade in Goods Agreement organization but is now expected to be reinforced by ASEAN Solutions for Trade, Investments, and Services. An online tool called ASEAN Solutions for Investments, Services, and Trade allows ASEAN-based businesses to file grievances and respond to them. When it was first founded in 2016, its primary concentration was on products commerce. There are two more important processes included in the AEC blueprint. Standards and compliance are the third, and they're an essential instrument for removing technical trade obstacles. Insofar as these procedures burden importers and exporters and have the potential to be used to discriminate against foreign goods in the domestic market, they can be seen as an additional means of reducing the trade barrier effect of NTMs (which now includes excessive administrative costs). Each endeavor is important in and of itself. The final mechanism in the AEC Blueprint 2016–2025 is the promotion of good regulatory practice.

Conclusion

From the analyzed information, several critical issues arise regarding ASEAN's economic collaboration and integration efforts.

One significant challenge is the varying levels of economic development among ASEAN member states. While some nations have highly developed economies, others are still emerging. This divergence makes it challenging to address issues such as poverty reduction, income inequality, and the harmonization of laws and standards across the region.

ASEAN faces external challenges such as escalating protectionism and geopolitical tensions, which could impede deeper economic integration and regional cooperation. The rise of protectionist measures in some countries and geopolitical conflicts may hinder the progress of free trade agreements and disrupt economic partnerships between ASEAN and other nations.

While ASEAN has signed several FTAs with countries like Australia, New Zealand, China, Japan, and South Korea, there may be challenges in fully realizing the benefits of these agreements. Issues such as differing regulatory standards, non-tariff barriers, and complexities in trade procedures could hinder smooth trade flow and limit the potential economic gains from these agreements.

Despite progress in tariff reduction, non-tariff measures and barriers remain significant obstacles to intra-regional trade within ASEAN. These measures, implemented for reasons such as food safety and environmental protection, can increase administrative burdens and compliance costs for businesses. Addressing NTMs and NTBs effectively requires coordinated efforts among ASEAN member states to streamline regulations, improve standards, and enhance regulatory practices.

Sources

1. ASEAN Economic community blueprint. *ASEAN*. URL: https://www.asean.org/wp-content/uploads/images/archive/5187-10.pdf (date of access: 21.12.2023).

2. Viner J., Oslington P. Customs Union Issue. Oxford University Press, 2014. 240 p.

3. te Velde D. W. Regional Integration, Growth and Convergence. *Journal of Economic Integration*. 2011. Vol. 26, no. 1. P. 1–28. URL: https://doi.org/10.11130/jei.2011.26.1.1 (date of access: 21.12.2023).

4. Shah M. I. Investigating the Role of Regional Economic Integration on Growth: Fresh Insights from South Asia. *Global Journal of Emerging Market Economies*. 2020. P. 35-57. URL: https://doi.org/10.1177/0974910120974800 (date of access: 21.12.2023).

5. Simionescu M. Effects of European economic integration on foreign direct investment: The case of Romania. *Economics & Sociology*. 2018. Vol. 11, no. 4. P. 96–105. URL: https://doi.org/10.14254/2071-789x.2018/11-4/6 (date of access: 21.12.2023).

6. Asian Economic Integration in an Era of Global Uncertainty / ed. by S. Armstrong, T. Westland. ANU Press, 2018. URL: https://doi.org/10.22459/aeiegu.01.2018 (date of access: 21.12.2023).

7. Klier T., Rubenstein J. Mexico's Growing Role in the Auto Industry Under NAFTA: Who Makes What and What Goes Where. *Economic Perspectives*. 2017. Vol. 41, No. 6. URL: https://www.chicagofed.org/publications/economic-perspectives/2017/6 (date of access: 21.12.2023).

8. Capannelli G. The ASEAN Economy in the Regional Context: Opportunities, Challenges, and Policy Options. *ADB Working Paper Series on Regional Economic Integration. No. 145*. URL: https://www.adb.org/sites/default/files/publication/152830/reiwp-145.pdf (date of access: 21.12.2023).

9. Chia S. Y. The ASEAN Economic Community: Progress, Challenges, and Prospects. *Asian Development Bank Working Papers. No. 140*. URL: https://www.adb.org/publications/asean-economic-community-progress-challenges-and-prospects (date of access: 21.12.2023).

10. Haw T. J., Kueh J., Ling S. W. S. Corruption and Growth in ASEAN Countries: A Non-Linear Investigation. *International Journal of Academic Research in Business and Social Sciences*. 2020. Vol. 10, no. 3. URL: https://doi.org/10.6007/ijarbss/v10-i3/7055 (date of access: 21.12.2023).

11. Petri P. A., Plummer M. G., Zhai F. ASEAN Economic Community: A General Equilibrium Analysis. Asian Economic Journal. 2012. Vol. 26, no. 2. P. 93–118. URL: https://doi.org/10.1111/j.1467-8381.2012.02079.x (date of access: 21.12.2023).

12. Lee H., Plummer M. Assessing the Impact of the ASEAN Economic Community. *OSIPP Discussion Paper: DP-2011-E-002*. 2011. URL: https://www.researchgate.net/publication/50917497_Assessing_the_Impact_of_the_ASEAN_Economic_Community (date of access: 21.12.2023).

13. Kawai M., Naknoi K. ASEAN economic integration through trade and foreign direct investment: Long-term challenges. *Asian Development Bank Working Papers. No. 545*. 2015. URL: https://www.adb.org/publications/asean-economic-integration-through-trade-and-foreign-direct-investment-long-term (date of access: 21.12.2023).

14. Prah J., Jamison D.T., Bloom D.E., Canning D. Health and the economy. *Global Health: Diseases, Programs, Systems, and Policies*. 2011. P. 757-814.

15. Ing L. Y., Cadot O. A More Integrated ASEAN: Facilitating Trade in Goods. *ASEAN@50. The ASEAN Economic Community Into 2025 and Beyond*. URL: https://www.eria.org/5.3.ASEAN_50_Vol_5_Ing_and_Cadot.pdf (date of access: 21.12.2023).

Сергій Дмитрович Білоцький,
доктор юридичних наук, професор, професор Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка
ORCID: 0000-0001-5904-9069

СПРИЯННЯ ТОРГІВЛІ ТОВАРАМИ В МЕЖАХ АСЕАН: ЮРИДИЧНИЙ АНАЛІЗ ДОКТРИНИ ТА ДОГОВОРІВ

Ця стаття має на меті проаналізувати питання, що виникають у зв'язку із зусиллями АСЕАН щодо економічного співробітництва, з особливим акцентом на сприянні здійсненню торгівлі в регіоні. Вивчаючи виклики та можливості, пов'язані з угодами про вільну торгівлю АСЕАН з іншими країнами, а також її ініціативами щодо розвитку інфраструктури, промислової співпраці та економічної інтеграції, це дослідження забезпечує належне розуміння економічного ландшафту АСЕАН. Дослідження також визначає ключові перешкоди, що заважають глибшій економічній інтеграції, і пропонує потенційні рішення для вирішення цих проблем. АСЕАН уклала кілька угод про вільну торгівлю з такими країнами, як Австралія, Нова Зеландія, Китай, Японія та Південна Корея, що сприяло розвитку торгівлі та інвестицій і стимулювало економічне зростання. Крім того, ініціативи щодо розвитку інфраструктури та промислового співробітництва ще більше сприяють економічній інтеграції в регіоні. Проте такі проблеми, як різний рівень економічного розвитку між державами-членами, зовнішній тиск, як-от: протекціонізм і геополітична напруженість, а також проблеми з угодами про вільну торгівлю та нетарифними заходами залишаються. Визначено, що дискусії про економічне співробітництво АСЕАН часто були затьмарені політичними цілями. Дослідження економічних ініціатив АСЕАН, таких як Економічне співтовариство АСЕАН і Зона вільної торгівлі АСЕАН підкреслили переваги та проблеми цих інтеграцій. Подолання цих перешкод вимагає скоординованих зусиль для впорядкування нормативних актів, удосконалення стандартів і вдосконалення практики регулювання.

Ключові слова: АСЕАН, міжнародна торгівля, міжнародний економічний договір, торгівля товарами, економічне співробітництво, міжнародне економічне право, регіональне міжнародне право.

СФЕРА ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ В «М'ЯКОМУ ПРАВІ» ЯПОНІЇ (частина 1 - огляд джерел та тенденції)

ГАЧКЕВИЧ Андрій Олександрович - кандидат юридичних наук, доцент, кафедра міжнародної інформації НУ «Львівська політехніка»

ORCID: 0000-0002-8494-1937

УДК [340.13:004.8](520)

DOI: https://doi.org/10.32782/ep.2024.2.36

У цілях дослідження у правовій системі Японії відібрані акти «м'якого права» для регулювання сфери штучного інтелекту, включаючи вказівки національного рівня від MIAS, METI, FDMA та ін., а також окремі міжнародні документи ОЕСР та «Групи семи» з особливим значенням для цієї держави. Вони були розглянуті нарізно та спільно як система рекомендаційних норм. Результати дослідження представлені у двох частинах, перша з яких присвячена загальному огляду актів та актуальним тенденціям.

Досвід Японії обраний об'єктом для вивчення через те, що вона є однією з держав, вчені та дослідники яких зробили найбільший внесок у виникнення технологій штучного інтелекту, а також світовим лідером з їх впровадження. Японський підхід гнучкого управління до штучного інтелекту викликає великий інтерес з позиції теоретико-методологічного обґрунтування вдосконалення державної політики України в напрямку розвитку штучного інтелекту.

У статті надана характеристика кожного опрацьованого акта «м'якого права». Абсолютна більшість з них вперше введена до наукового обігу в українській правовій науці, як-от: Проєкт Рекомендації зі штучного інтелекту в науково-дослідній діяльності (R&D) 2017 р., Соціальні принципи людиноорієнтованого штучного інтелекту 2019 р., Посібник з використання хмарних сервісів штучного інтелекту 2020 р., Урядові рекомендації зі забезпечення принципів штучного інтелекту 2022 р., та ін.

Особлива увага приділена Проєкту Рекомендацій про штучний інтелект для бізнесу, який у момент написання статті ще перебував на розгляді, а також ініціативам у рамках G7 під головуванням Італії. Серед міжнародних документів розглянуті Рекомендація ОЕСР зі штучного інтелекту та Основи комплексної політики Хіросімського процесу.

У цій статті порушена надзвичайно актуальна проблема управління штучним інтелектом, яка пронизує ряд галузей національного права, зокрема адміністративне. Результати дослідження стануть цінними для осіб, які проявляють зацікавлення в регулюванні сфери штучного інтелекту в Україні та за кордоном, особливо з урахуванням того, що іноземні норми, за винятком ЄС, є маловивченими вітчизняними вченими.

Ключові слова: штучний інтелект, сфера штучного інтелекту, акти «м'якого права» Японії, гнучке управління, регулювання штучного інтелекту в Японії, Суспільство 5.0.

Постановка проблеми

Гнучкий підхід до регулювання (agile governance), для якого характерне широке використання актів «м'якого права», дозволяє замість жорстких нормативних рамок створювати рекомендаційні правила. Такий підхід застосовує Японія для сфери штучного інтелекту, яка відіграє важливе значення в її національній економіці та суспільному розвитку.

Досвід Японії, що почав формуватися в середині 2010-их завдяки діяльності Конференції з розвитку мережевого суспільства штучного інтелекту (далі – Конференції з розвитку) (тут і надалі – авторський пере-

клад назв та положень документів, а також органів влади) та проведенні міжнародних дискусій за участю високорозвинених держав світу «Групи семи» (далі – G7), є цінним джерелом запозичення прогресивних практик та вдосконалення державної політики в напрямку розвитку штучного інтелекту.

Акти «м'якого права» Японії для регулювання сфери штучного інтелекту – і національного, і міжнародного рівня – прийняті за період від 2016 р. до сьогодні, як і проєкти на розгляді, містять ряд цікавих для доктринального опрацювання положень, що стали предметом цього дослідження. Водночас, абсолютна більшість з актів, незважаючи на стрімке зростання інтересу українських учених до правових проблем штучного інтелекту, до цього часу не була введена в обіг вітчизняної науки (за винятком переліку принципів та заходів Міжнародного кодексу поведінки Хіросімського процесу для організацій, які займаються розробками передових систем штучного інтелекту 2023 р. [1, с. 59-60]).

Виходячи з цього, це дослідження з фокусом на актах «м'якого права» Японії присвячене проблемі управління штучним інтелектом. Вона набула багатоаспектного характеру та включає в себе необхідність забезпечення дієвого регулювання для сучасних технологій. З одного боку, таке регулювання повинно сприяти технологічному прогресу, а з іншого – гарантувати дотримання суспільної безпеки та основоположних прав людини.

Стан дослідження проблеми

Потреба в детальнішому вивченні проблем регулювання сфери штучного інтелекту відзначена появою в українській науці останніх років цілої низки праць (Вінникова Н.А., Карчевський М.В., Кривицький Ю.В., Токарєва К. С., Савліва Н. О., Тюря Ю.І. та ін.).

Зростання інтересу до тематики штучного інтелекту в Україні відображає світові тенденції та проявляє себе і через те, що іноземний досвід та дискусії на рівні міжнародних організацій набувають усе більшої важливості (ОЕСР, G7, «Група двадцяти», ООН, ЮНЕСКО, Асоціація держав Південно-Східної Азії, Міжнародна амністія, Всесвітній економічний форум в Давосі тощо).

Хоча окремі питання державної політики Японії в напрямку розвитку штучного інтелекту – особливо стратегічна програма – та формування Суспільства 5.0 були висвітлені в працях Г. Андрощука [2, с. 25], О. Баранова [3, с. 34], Ю. Карпенко [4, с. 40], Ю. Когута [5, с. 91], Ю. Чалюк [6], Л. Требик та М. Зубка [7, с. 551], підхід гнучкого управління до сфери штучного інтелекту та його результати детально не вивчалися. Відповідні акти «м'якого права» Японії лише після опублікування цієї статті будуть введені до наукового обігу в Україні.

При ознайомленні з результатами дослідження може виникнути думка, що «твердого права» для сфери штучного інтелекту в Японії не існує. Така думка не є правильною через існування ряду законів, які містять окремі норми щодо створення та використання технологій штучного інтелекту (про дорожній рух та дорожні транспортні засоби, про захист персональних даних, про прозорість цифрових платформ та ін.) [детальніше про це див: 8]. Водночас, спеціальний закон поки відсутній, а предмет регулювання наявних актів «твердого права» не вказує на сферу штучного інтелекту.

Мета і завдання дослідження

Мета дослідження полягає у комплексному аналізі актів «м'якого права» Японії для регулювання сфери штучного інтелекту.

Результати дослідження можуть бути цінними для теоретико-методологічного обґрунтування вдосконалення державної політики України в напрямку розвитку штучного інтелекту.

Ця стаття відображає ту частину дослідження, яка має відношення до загального огляду актів та актуальних тенденцій. Разом з тим, питання визначення поняття штучного інтелекту, принципів та кола суб'єктів сфери будуть порушені у другій частині.

Для виконання мети у цій статті поставлені такі завдання:

- показати еволюцію рекомендаційних норм для сфери штучного інтелекту, які сформувались у правовій системі Японії за період з 2016 р. до сьогодні;

- узагальнити ознаки актів «м'якого права» Японії, які відображають застосування підходу гнучкого управління та розроблені на основі ідеї балансу між технологічним прогресом та захистом прав людини та суспільної безпеки;

- розглянути основні положення актів «м'якого права» Японії національного та міжнародного рівнів на предмет змістового наповнення сфери штучного інтелекту.

Виклад основного матеріалу

У процесі дослідження автор сформував перелік з дев'яти актів «м'якого права», об'єктом регулювання яких є технології штучного інтелекту.

Варто відзначити, крім вказівок національного рівня від Міністерства внутрішніх справ та зв'язку (Ministry of Internal Affairs and Communications – далі MIAS), Міністерства економіки, торгівлі та промисловості (Ministry of Economy, Trade and Industry – METI), Агентства по боротьбі з пожежами та стихійними лизами (Fire and Disaster Management Agency – FDMA) та ін., опрацьовані декілька міжнародних документів, прийняті під егідою OECP та G7, які займають особливе місце в правовій системі Японії.

Усвідомлюючи, що «м'яке право» саме по собі залишається широко дискутованим явищем, асоційованим переважно з міжнародним правом та неоднозначним в оцінках впливу на правову сферу, ми візьмемо за основу одне з базових розумінь – норми «м'якого права», які містяться в актах рекомендаційного характеру та не мають обов'язкової юридичної сили [9, с. 557]. Також погодимося з тим, що в епоху інформаційного суспільства воно набуває нової цінності, формуючи «дієве нормативне ядро» [10, с. 106-117].

Першою віхою формування системи рекомендаційних правил стала підготовка звіту про роль штучного інтелекту в Мережевому суспільстві мудрості (Wisdom Network Society, WINS) дослідницькою групою, сформованою у складі MIAS влітку 2016 р. Згодом на основі цієї групи Інститут інформаційної та комунікаційної політики започаткував Конференцію з розвитку.

У звіті знаходимо орієнтовний перелік принципів дослідження та розробки штучного інтелекту, який Японія представила на зустрічі міністрів інформації та зв'язку «Групи семи» (далі – G7) у 2016 р. в Такамацу [11, с. 5]. Ці вісім принципів мали першочергове значення при підготовці подальших документів та пояснені в другій частині.

Крім того, у матеріалах відзначені ціннісні ідеї, що повинні лежати в основі розвитку систем штучного інтелекту: повага до людської гідності, індивідуальна автономія, підконтрольність та прозорість системи штучного інтелекту, безпека штучного інтелекту, адекватна реакція на ризики, баланс інтересів, сприяння інноваціям та чесна конкуренція [12, с. 28].

Результати подальшої роботи Конференції з розвитку над поглибленим вивченням принципів були представлені в *Проєкті Рекомендацій зі штучного інтелекту в науково-дослідній діяльності (R&D) для міжнародних дискусій 2017 р.* (далі – Проект ШІ для НДД) [13]. Саме в такій редакції документ набув статусу джерела «м'якого права» та відомий як звід принципів науково-дослідної діяльності для сфери штучного інтелекту (AI R&D Principles).

Варто зауважити, що ціннісний погляд на формулювання правил закладений у збільшенні переваг та одночасному зменшенні ризиків штучного інтелекту.

Важлива функція Проєкту ШІ для НДД полягала в тому, щоб активізувати обговорення створення та використання систем штучного інтелекту як у рамках G7 та OECP, так і за участю суб'єктів сфери на національному та міжнародному рівнях, від яких очікувався обмін досвідом [13, с. 2].

Рекомендації носять загальний характер, тобто підлягають застосуванню до всіх сфер діяльності. Разом з тим, автори висловлюють сподівання щодо появи й спеціальних [13, с. 4]. Як показують результати цього дослідження, через три роки вони були створені – для оцінки надійності у сфері безпеки підприємств та використання хмарних сервісів штучного інтелекту.

Проєкт ШІ для НДД мав на меті сприяти формуванню Мережевого суспільства мудрості, суть якого пояснена в документі

описом ознак: (1) люди живуть у гармонії з системами штучного інтелекту, (2) інформація (зокрема дані) є вільно та безпечно створювана і розповсюджувана, а також систематизована в мережі мудрості, (3) взаємодія між людьми, речами та подіями виходить за просторові межі, (4) творчі та яскраві розробки стають усе більш доступними, (5) виникнення в результаті прогресу мереж зі штучним інтелектом [13, с. 3-4].

Так само у документі визначені концептуальні основи наданих рекомендацій, що дозволяють краще зрозуміти підхід гнучкого управління в цілому, квінтесенцією якого є акти «м'якого права» [13, с. 4-5].

Вони слугують інструментом для розвитку людиноорієнтованого суспільства з наголосом на вже згаданих раніше цінностях людської гідності та індивідуальної автономії. У цьому положенні відображена характерна для Японії гуманістична направленість усіх правил для штучного інтелекту, що повинні відповідати духу прав людини.

Вони підлягають поширенню в якості «м'якого права» серед суб'єктів сфери та втілюють у собі найкращі практики в процесі зростання ролі штучного інтелекту в суспільстві. Те, що такі акти не належать до джерел «жорсткого права», відкриває нові можливості для їхнього вдосконалення та характеризує високий рівень гнучкості, необхідний для динамічної галузі державної політики. Відзначена необхідність популяризації й у міжнародному середовищі, у якому вищезгадана ініціатива Японії з представлення переліку принципів дослідження та розробки штучного інтелекту під час зустрічі міністрів G7 у Такамацу стала чи не першою подібною.

Вони враховують технологічну нейтральність – норми впливають однаково на всі види технологій, без жодних переваг або обмежень для окремих, – як передумови конкуренції та сприятливого становища для розробників штучного інтелекту.

Соціальні принципи людиноорієнтованого штучного інтелекту 2019 р., (далі – Соціальні принципи), на відміну від принципів науково-дослідної діяльності, орієнтовані на забезпечення впровадження технологій штучного інтелекту цілим суспільством. Вони були сформульовані спеціально створеною колегією та схвалені Радою сприяння інтегрованій інноваційній стратегії (Офіс Кабінету міністрів Японії) у взаємозв'язку зі стратегією штучного інтелекту.

Документ містить не тільки сім «соціальних принципів» з конкретизацією їхнього змісту, а й пояснює філософію високотехнологічного Суспільства 5.0 – AI-Ready Society – наступного після інформаційного суспільства сталого розвитку, за якого впроваджені безпечні та ефективні передові технології (штучний інтелект, Інтернет речей, робототехніка та ін.) та створені умови для забезпечення свого благополуччя широким колом людей.

Перехід до Суспільства 5.0 вимагає змін у наступних аспектах:

- *людського потенціалу*, що має відношення до: обізнаності населення з перевагами та недоліками штучного інтелекту, зокрема алгоритмічною упередженістю; можливості людей здійснювати творчу та високопродуктивну діяльність; формування достатньої кількості фахівців у галузі;
- *соціальних систем*, насамперед впровадження штучного інтелекту в таких сферах, як охорона здоров'я, фінанси, страхування, транспорт, енергетика тощо з вдосконаленням відповідних інфраструктур;
- *промисловості* – використання гнучких підходів підприємствами та компаніями, реалізація політики відкритості, а також сприяння проявам творчості та підтримка стартапів;
- *інноваційних систем*, з акцентом на створення R&D екосистеми штучного інтелекту за участю університетів, дослідницьких центрів, сектору промисловості та громадськості, а також забезпечення безперешкодного та захищеного доступу до даних для систем штучного інтелекту;
- *управління:* подальше удосконалення державної політики в напрямку розвитку штучного інтелекту, об'єднання зусиль суб'єктів сфери для виявлення нових проблем, оцінки впливів та визначення подальших регулятивних інструментів [14, с. 5-6].

Крім того, у документі пояснені ключові цінності нового японського Суспільства 5.0, які формують його філософію:

1) людська гідність (штучний інтелект надає інструментарій для покращення життя людей і на фізичному, і на ментальному рівнях);

2) різноманіття та інклюзивність (розвиток штучного сприяє формуванню умов, коли люди є дуже різними за багатьма ознаками, водночас живуть у благополуччі);

3) сталий розвиток (технології штучного інтелекту дозволять знайти нові рішення, усунути соціальну нерівність, зробити успішні кроки до подолання екологічних проблем) [14, с. 4].

В опрацьованому переліку наявні декілька актів міжнародно-правового характеру, включення яких зумовлене тим, що Японія брала активну участь у їхній розробці та схваленні, особливо під час свого головування у 2023 р. у G7 ініціювала обговорення основ комплексної політики. Їхні положення та положення актів «м'якого права» національного рівня від японських адміністративних органів тісно пов'язані між собою та розвивались під взаємним впливом. Для прикладу, Проєкт ШІ для НДД та Соціальні принципи (у редакції проєкту 2018 р.) мали суттєвий вплив на зміст рекомендації ОЕСР у 2019 р.. А правила, розроблені під час Хіросімського процесу, були включені до Проєкту Рекомендацій про штучний інтелект для бізнесу 2024 р.

Рекомендація зі штучного інтелекту Ради ОЕСР від 22 травня 2019 р. (далі – Рекомендація ОЕСР 2019), переглянута 8 листопада 2023 р. для уточнення визначення поняття штучного інтелекту, містить ряд важливих для багатоаспектної проблеми управління штучним інтелектом моментів (у цілях дослідження використано неофіційний переклад [15; 16] – «цей переклад виконаний А. Гачкевичем виключно з інформаційною метою, його точність не може бути гарантована ОЕСР»).

По-перше, використаний *системний підхід* до регулювання сфери штучного інтелекту, на основі якого при вивченні проблеми були взяті до уваги такі явища, як: діяльність багатонаціональних підприємств, поширення цифрових технологій, управління ризиками безпеки, захист приватності та персональних даних, досягнення сталого розвитку та ін.

По-друге, відзначений *революційний потенціал штучного інтелекту*, який може проявляти себе і з позитивної сторони у вигляді покращення добробуту людей і підвищення продуктивності, і з негативної – викликів для забезпечення конкуренції на ринку та прав людини, демократії та цифрової безпеки, а також – проявів дискримінації.

По-третє, підкреслене важливе значення *надійності технологій штучного інтелекту та довіри суспільства до них* у причинно-наслідковому зв'язку, який демонструє доцільність подальшого обговорення сфери штучного інтелекту та ефективної реалізації Принципів відповідального управління надійним штучним інтелектом, які є частиною даної Рекомендації.

По-четверте, наведений перелік *пріоритетів державної політики в напрямку розвитку штучного інтелекту,* що включають:

- інвестиції в дослідження та розробки у сфері штучного інтелекту, у тому числі – у відкриті бази даних;

- вдосконалення цифрової екосистеми для штучного інтелекту, а також впровадження механізмів обміну знаннями та гарантування безпеки даних;

- розвиток інструментів вироблення та реалізації політики, які стимулюють практичне використання розробок після експериментальної перевірки;

- підвищення кадрового потенціалу та підготовка до трансформації ринку праці з врахуванням забезпечення справедливого переходу як системи заходів для пом'якшення негативних наслідків впровадження штучного інтелекту.

По-п'яте, сформовані завдання *міжнародної міжурядової співпраці*: просування схвалених принципів та посилення відповідального управління надійним штучним інтелектом; сприяння обміну знаннями – міжгалузевому і багатосторонньому – та накопичення довгострокового досвіду стосовно штучного інтелекту; прийняття на основі консенсусу технічних стандартів для функціонально сумісних та надійних технологій штучного інтелекту; встановлення порівняльних показників для моніторингу діяльності в сфері штучного інтелекту та оцінювання прогресу в реалізації принципів.

Ще одна розробка Конференції з розвитку – *Рекомендації з використання штучного інтелекту* (далі – Рекомендації з використання) – з'явилася у 2019 р. (проєкт – 2018 р.). Вона певною мірою доповнює Проект ШІ для НДД тими принципами та заходами, які спрямовані на наступні після дослідження та розробки етапи впровадження і застосування (у життєвому циклі технологій штучного інтелекту).

Спорідненість між обома документами зустрічаємо також у наявності концептуальних основ, які для Рекомендацій з використання є наступними: розвиток людиноорієнтованого суспільства та повага до різноманіття (по відношенню до людей, які використовують штучний інтелект); досягнення сталого розвитку разом з вирішенням актуальних проблем; забезпечення балансу при використанні між тими перевагами, які будуть отримані, та ризиками; розподіл ролей між суб'єктами сфери штучного інтелекту; поширення в якості «м'якого права» з усіма відповідними наслідками [17, с. 9].

Рекомендації з використання містять деталізований перелік суб'єктів сфери, який заслуговує окремої уваги у другій частині результатів цього дослідження, а також пов'язаний з ними життєвий цикл технологій штучного інтелекту. Власне положення щодо виділення в процесі створення та використання технологій конкретних завдань для відповідальних суб'єктів, є дуже важливою частиною документу, що підкреслює його цінність та відрізняє від усіх розглянутих вище. Невипадково документ має підназву «Практичний довідник із використання штучного інтелекту».

У цьому дослідженні було опрацьовано два документи спеціального характеру: про застосування штучного інтелекту для хмарних сервісів – *Посібник з хмарних сервісів штучного інтелекту 2020 р.* (далі – Посібник з хмарних сервісів) MIAC [18], для оцінки надійності у сфері безпеки підприємств – *Рекомендації з оцінювання надійності штучного інтелекту у сфері безпеки підприємств 2021 р.* (далі – Рекомендації для безпеки) FDMA [19].

Автори Посібника з хмарних сервісів мали на меті показати, як впроваджувати технології штучного інтелекту постачальникам хмарних сервісів та при цьому підвищувати рівень довіри користувачів. В основу Посібника з хмарних сервісів покладений Проєкт ШІ для НДД.

Пояснені основні етапи розробки та використання технологій штучного інтелекту в хмарних сервісах, а також визначені їхні завдання, а саме: формулювання очікуваних функцій штучного інтелекту та складення плану на *першому етапі планування*; забезпечення засобів для розробки – другому – *підготовки до розробки*; збір і обробка даних, створення моделей, проведення машинного навчання та тестування – *розробки*; налаштування відповідно до потреб користувача – *індивідуального налаштування*; моніторинг та покращення якості – *експлуатації/обслуговування*.

Варто додати, що Посібник з хмарних сервісів також містить рекомендації для постачальників – вони здебільшого полягають у детальному і своєчасному інформуванні користувачів про особливості роботи технологій штучного інтелекту.

Розробка Рекомендацій для безпеки була обумовлена відсутністю методології для оцінювання надійності штучного інтелекту, що значно сповільнювало його впровадження. З одного боку, технології штучного інтелекту мали б сприяти вдосконаленню системи безпеки, у тому числі на підприємствах хімічної та нафтової промисловості, а так само підвищувати їхню ефективність, тоді як з іншого – ці технології могли самі по собі бути не до кінця безпечними, а отже, потребувати гарантій надійності.

Базовим документом для складення рекомендацій стали Вказівки щодо управління якістю машинного навчання [20], які підготував Національний інститут промислових наук і технологій (National Institute of Advanced Industrial Science and Technology, AIST). Підходи до визначення цілей якості та способи їх досягнення взяті за основу для того, щоб показати підприємствам, як покращити рівень безпеки за допомогою високонадійного штучного інтелекту. Водночас, штучний інтелект розглянутий у вузькому розумінні, тобто як технології машинного навчання.

Відповідно до Рекомендацій з безпеки існує три рівні системи управління якістю стосовно штучного інтелекту – внутрішня та зовнішня якість, а також якість у використанні – пов'язані зі штучним інтелектом як технологією в цілому та з окремими складовими (дані, модель, методи впровадження та роботи). Внутрішню якість забезпечує створення складових системи штучного інтелекту з дотриманням відповідних вимог, зовнішню – встановлення необхідних результатів для наявних складових та визначення рівня їхнього досягнення (запобігання ризикам та ефективність) [19, с. 18-26].

Урядові рекомендації із забезпечення принципів штучного інтелекту 2022 р. (далі – Урядові рекомендації) – це інструментарій для компаній та підприємств щодо виконання «соціальних принципів». Вони складаються з комплексу підкріплених прикладами дій при впровадженні штучного інтелекту та описують корпоративну модель гнучкого управління штучним інтелектом, яка складається з п'яти базових процедур [21, с. 9-49]. Вони перебувають у тісній взаємодії та динаміці:

- *аналіз наявних умов та ймовірних ризиків* – прогнозування наслідків впровадження штучного інтелекту, позитивних та негативних, з урахуванням ступеню соціального прийняття використання штучного інтелекту;

- *встановлення цілей управління штучним інтелектом*, зокрема схвалення відповідних корпоративних політик – для сфери штучного інтелекту та пов'язаних із нею сфер (якщо ймовірні ризики є мінімальними, то може бути прийнятим рішення про відмову у створенні системи управління штучним інтелектом);

- *створення системи управління штучним інтелектом*, яке вимагає аналізу розбіжностей між наявним станом та бажаним щодо досягнення встановлених цілей, підвищення рівня фаховості працівників, які задіяні в системі управління, налагодження більш ефективної взаємодії між підрозділами, а також запобігання інцидентам та вчасне реагування на них;

- *впровадження системи управління штучним інтелектом*, що передбачає ведення відповідних записів для загальної характеристики стану впровадження, а також моніторинг роботи окремих систем штучного інтелекту (у подальшому така інформація відіграє важливе значення для вдосконалення системи управління);

- *оцінювання* – перевірка належної роботи системи управління штучним інтелектом, для проведення якої рекомендовано залучати осіб, які не здійснювали розробки штучного інтелекту та не мають посадових обов'язків з використання, а також отримання зворотного зв'язку від зацікавлених сторін (бізнес-партнерів, користувачів, експертів, громадських організацій, професійних спілок).

Під головуванням Японії в 2023 р. у G7 проблемам регулювання сфери штучного інтелекту була приділена особлива увага, а формат обговорення за участю високорозвинених держав світу дозволив зробити значний поступ у справах глобального управління штучним інтелектом.

Два документи – *Міжнародні керівні принципи Хіросімського процесу для організацій, які займаються розробками передових систем штучного інтелекту 2023 р.* (далі – Міжнародні керівні принципи) [22], та *Міжнародний кодекс поведінки Хіросімського процесу для організацій, які займаються розробками передових систем штучного інтелекту 2023 р.* (далі – Міжнародний кодекс поведінки) [23] – стали важливим підсумком обговорення у вигляді формування основ комплексної політики щодо створення та використання передових технологій штучного інтелекту, включаючи генеративний.

Варто зауважити, підписавши відповідну заяву лідерів G7, У. фон дер Ляєн відзначила, що обидва документи уособлюють цінності ЄС щодо розвитку надійного штучного інтелекту та закликала розробників якнайшвидше підписати Міжнародний кодекс поведінки та почати дотримуватись його положень [24].

Основи комплексної політики розроблені на підставі Принципів відповідального управління надійним штучним інтелектом ОЕСР та призначені для діяльності з проєктування, розробки, впровадження та застосування передових систем штучного ін-

телекту всіма суб'єктами сфери штучного інтелекту. Своєю чергою, коло суб'єктів не обмежене приватним сектором, а охоплює також академічні кола, організації громадянського суспільства та державний сектор.

Квінтесенцією обидвох документів є перелік з одинадцяти правил, що підлягають застосуванню на добровільних основах, виходячи з підходу оцінки ризиків, для сприяння безпечному, захищеному та надійному штучному інтелекту. Хоча в назвах зустрічаємо термін «керівні принципи», йдеться радше про керівні вказівки, які слугують забезпеченню принципів у розумінні попередніх документів, у тому числі Соціальних принципів.

1. Для виявлення, оцінювання та пом'якшення ризиків протягом усього життєвого циклу штучного інтелекту вживати відповідні заходи.

2. Визначати та зменшувати слабкі сторони після впровадження технологій, а також мінімізувати інциденти та випадки зловживань за необхідністю.

3. Повідомляти громадськість про можливості, обмеження та сфери належного та неналежного використання систем штучного інтелекту для забезпечення достатньої прозорості та підвищення відповідальності.

4. Сприяти відповідальному обміну інформацією та звітуванню про інциденти за участю розробників передових систем штучного інтелекту, включаючи промисловість, уряди, громадянське суспільство та академічні кола.

5. Розробляти, реалізовувати та оприлюднювати політики для штучного інтелекту та управління ризиками, включаючи політику конфіденційності та заходи з пом'якшення ризиків, зокрема розробникам передових систем штучного інтелекту.

6. Інвестувати та забезпечувати впровадження надійних засобів контролю безпеки, включаючи фізичну безпеку, кібербезпеку та засоби захисту від внутрішніх загроз протягом усього життєвого циклу штучного інтелекту.

7. Розробляти та розгортати надійні механізми автентифікації інформації та встановлення джерела походження, якщо це технічно можливо, наприклад, водяні знаки або інші засоби для визначення користувачам інформації, згенерованої штучним інтелектом.

8. Надавати пріоритет дослідженням щодо зменшення суспільних ризиків безпеки та захищеності, а також надавати пріоритет інвестуванню в ефективні заходи пом'якшення таких ризиків.

9. Надавати пріоритет розробці передових систем штучного інтелекту для вирішення найбільш актуальних викликів у світі, зокрема кліматичної кризи, глобальної охорони здоров'я та освіти.

10. Сприяти розробці та прийняттю за необхідності міжнародних технічних стандартів.

11. Вживати заходів щодо захисту персональних даних та прав інтелектуальної власності при введенні даних.

Актуальні тенденції в «м'якому праві» Японії відображає підготовлений METI та MIAC *Проєкт Рекомендацій про штучний інтелект для бізнесу 2024 р.* (далі – Проєкт для бізнесу), який на момент написання статті пройшов етап громадського обговорення, водночас ще не був схвалений. Проєкт для бізнесу, на думку автора статті, можна поставити в один ряд з такими передовими правовими документами сучасності – «м'якого права» та «твердого права» – як: Закон ЄС про штучний інтелект (AI Act), Проєкт Закону Австралії про штучний інтелект та дані (AIDA), Проєкт Біллю про штучний інтелект та права США (Blueprint for an AI Bill of Rights), а також Типові рамки управління штучним інтелектом Сінгапуру (Model AI Governance Framework), Рекомендація ОЕСР 2019 та обидва документи Хіросімського процесу.

Великою мірою така точка зору обумовлена тим, що Проєкт для бізнесу ввібрав у себе досвід усіх головних попередніх актів «м'якого права» Японії та є спробою систематизації рекомендаційних положень для сфери штучного інтелекту.

Концептуальні основи рекомендацій Проєкту для бізнесу в загальних рисах схожі на визначені для вищерозглянутих актів «м'якого права» Японії національного рівня [13; 14; 17; 21] та полягають у наступному:

1) підтримка добровільних зобов'язань бізнесу щодо виконання рекомендацій зі застосуванням підходу оцінки ризиків;

2) узгодженість з міжнародними дискусіями, які відображають перспективи розвитку сфери штучного інтелекту;

3) забезпечення легкості в розумінні, у тому числі завдяки виокремленню правил для різних категорій суб'єктів (розробників, постачальників та користувачів);

4) багатосторонність процесу створення, завдяки якій рекомендації відображають спільну позицію органів державної влади, академічних кіл, громадянського суспільства та приватного сектора, а отже, матимуть високу ефективність;

5) статус «живого документа», який буде зазнавати змін з розвитком технологій штучного інтелекту [25, с. 4].

Загалом Проєкт для бізнесу складається з п'яти розділів: перші два – терміни та філософсько-ціннісні основи – призначені для всіх суб'єктів бізнесу, а три наступні – для розробників, для постачальників та користувачів поокремо. Зміст документу показує, наскільки змінилось «м'яке право» Японії за майже 10 років – від зводу абстрактних принципів для науково-дослідної діяльності до розгалуженої системи рекомендацій з виділенням різних груп суб'єктів та деталізацією вказівок для кожної з них, а також формуванням ідеології «м'якого права» навколо орієнтирів Суспільства 5.0 та людиноорієнтованого штучного інтелекту.

Перспективним напрямом розвитку регулювання сфери штучного інтелекту є генеративний штучний інтелект, який з появою ChatGPT відкрив людству абсолютно нові можливості. У Японії на цьому етапі обговорюють шляхи та способи обмеження негативного впливу генеративного штучного інтелекту на суспільство за допомогою права, водночас, ні закону, ні спеціальних рекомендацій прийнято ще не було. Разом з тим, на міжнародному рівні питання, ставши предметом дискусій, дало привід для підготовки за участю японських представників ряду документів, наприклад, Звіту Директорату науки, технологій та інновацій ОЕСР «На шляху до загального розуміння генеративного штучного інтелекту в G7» [26], Посібника ЮНЕСКО з генеративного штучного інтелекту в освіті та науці [27] та ін.

Серед інших тенденцій варто відзначити посилення уваги до штучного інтелекту в державному секторі. Декілька тижнів тому (14-15 березня) відбулась зустріч міністрів промисловості, технологій та цифрового розвитку в рамках G7 під головуванням Італії в 2024 р. За її результатами підписана Декларація міністрів, у якій відзначена необхідність пристосування державного сектору до впровадження технологій штучного інтелекту та анонсоване створення відповідного інструментарію найближчим часом, в основу якого покладені принципи безпечного, захищеного та надійного штучного інтелекту. Крім того, підкреслені три пріоритети регулювання в цілях управління штучним інтелектом: підхід оцінки ризиків; відкрите та сприятливе середовище для розробки штучного інтелекту та впровадження; збільшення переваг за зменшення ризиків [28].

Висновки

Внаслідок еволюції рекомендаційних норм, зумовленої швидким прогресом технологій штучного інтелекту, за короткий час – неповне десятиріччя – у Японії сформувалась окрема система «м'якого права».

Результати дослідження показують, що тенденції еволюції визначені рухом від базових принципів абстрактного характеру та цінностей для сфери штучного інтелекту як важливої – можливо найважливішої передумови побудови високорозвиненого в технологічному плані Суспільства 5.0 до деталізованих вказівок для суб'єктів сфери, які за способом вираження нагадують позитивні обов'язки держав та мають на меті захистити суспільну безпеку та основоположні права людини, сприяючи позитивним наслідкам подальшого прогресу технологій штучного інтелекту.

При формуванні системи «м'якого права» на основі рекомендаційних норм, призначених для відносин зі створення технологій штучного інтелекту – розробки та дослідження, – які мають відношенню до найперших етапів їхнього життєвого циклу, з'явились норми щодо впровадження та застосування. Таким чином, сьогодні увесь життєвий цикл отримав правове забезпечення.

Знаковим документом для сфери штучного інтелекту з позиції еволюції є Проєкт для бізнесу, який систематизує рекомендаційні норми та втілює в собі важливі ознаки актів «м'якого права» Японії для сфери штучного інтелекту, зокрема:

- реалізацію стратегічного підходу до побудови Суспільства 5.0;
- наявність концептуальних основ, які характерні й для попередніх документів національного та міжнародного рівнів;
- побудовану на ідеї людиноорієнтованого штучного інтелекту філософсько-ціннісну ідеологію;
- пріоритетність підходу оцінки ризиків для підприємств та компаній, які є суб'єктами сфери штучного інтелекту;

Окремо відзначу добровільність у виконанні, яка, з одного боку, є слабкою стороною «м'якого права» в порівнянні з «твердим правом», з іншого, – призводить до перенесення контролю за діяльністю у сфері штучного інтелекту на підприємства та компанії, а також прийняття ними відповідних політик та впровадження прогресивних практик управління, від яких залежить рівень суспільної довіри та готовність до співпраці партнерів по бізнесу.

Японський підхід гнучкого управління до штучного інтелекту з використанням вищерозглянутих актів «м'якого права» є дуже цінним у контексті вдосконалення державної політики України в напрямку розвитку штучного інтелекту хоча б через те, що Японія відіграє передову роль у міжнародних ініціативах щодо управління штучним інтелектом у рамках G7 та ОЕСР. Крім того, завдяки рекомендаційним нормам у японській правовій системі ми можемо побачити, що у сфері штучного інтелекту відбувається розгалуження суспільних відносин (приклади хмарних сервісів штучного інтелекту та вдосконалення безпеки підприємств за допомогою технологій машинного навчання).

Література

1. Марущак А.І. Вплив міжнародних процесів регулювання штучного інтелекту на інформаційне право України. *Інформація і право*. 2023. №4 (47). С. 55-63. https://doi.org/10.37750/2616-6798.2023.4(47).291582 (дата звернення: 01.04.2024).

2. Андрощук Г.О. Політика і стратегії розвитку штучного інтелекту в країнах світу: quo vadis? (частина 1). *Наука технології інновації*. 2023. №1 (25). С. 15-29.

3. Баранов О.А. Правові аспекти національних стратегій розвитку штучного інтелекту. *Юридична Україна*. 2019. №7. С. 21-38.

4. Карпенко Ю. Зарубіжний досвід визначення концептуальних та інституціональних засад розвитку штучного інтелекту в публічному управлінні. *Теоретичні та прикладні питання державотворення*. 2019. Вип. 24. С. 34-42.

5. Когут Ю. І. Штучний інтелект і безпека: практичний посібник / за ред. проф. А. С. Довгопологого. Київ : Консалтингова компанія «СІДКОН»; ВД Дакор, 2024. 294 с.

6. Чалюк Ю. О. Суспільство 5.0 у японській концепції кейданрен. *Mechanism of an Economic Regulation*. 2023. Вип. 1 (99). С. 65–74. https://doi.org/10.32782/mer.2023.99.11 (дата звернення: 01.04.2024).

7. Требик Л., Зубко М. Використання штучного інтелекту в публічній сфері: зарубіжний досвід. *Current issues of science and integrated technologies* : Proceedings of the First international scientific and practical conference (Milan, January 10-13, 2023). Milan, 2023. Pp. 550-552.

8. Shimpo F. The Principal Japanese AI and Robot Law. Strategy and Research toward Establishing Basic Principles. *Journal of Law and Information System*. 2018. Vol. 3. Pp. 44-65. https://doi.org/10.32235/alis.3.0_44 (дата звернення: 01.04.2024).

9. Мавроматі О. Є. Джерела «м'якого права» в системі права Ради Європи. *Актуальні проблеми держави і права*. 2011. Вип. 62. С. 557-562.

10. Кирилюк О. В. М'яке право як нормативна основа глобального інформаційного суспільства. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. 2015. Вип. 125 (частина І). С. 114-115.

11. AI Networking and the Challenges for the Realization of Wisdom Network Society (WINS) (in Japan). *Ministry of Internal Affairs*

and Communications. URL: https://www.soumu.go.jp/main_content/000425289.pdf (дата звернення: 01.04.2024).

12. AI Networking and the Issues of the Realization of Wisdom Network Society (WINS) (in Japan). *Ministry of Internal Affairs and Communications*. URL: https://www.soumu.go.jp/main_content/000425316.pdf (дата звернення: 01.04.2024).

13. Draft AI R&D Guidelines for International Discussions. *Ministry of Internal Affairs and Communications*.URL: https://www.soumu.go.jp/main_sosiki/joho_tsusin/eng/pressrelease/2017/pdf/000507517.pdf (дата звернення: 01.04.2024).

14. Social Principles of Human-Centric AI. *Cabinet Secretariat*. URL: https://www.cas.go.jp/jp/seisaku/jinkouchinou/pdf/humancentricai.pdf (датазвернення: 01.04.2024).

15. Recommendation of the Council on Artificial Intelligence (Adopted by the Council at Ministerial Level on 22 May 2019). *OECD Network Environment*. URL: https://one.oecd.org/document/C/MIN(2019)3/FINAL/en/pdf (дата звернення: 01.04.2024).

16. Recommendation of the Council on Artificial Intelligence (Amended on: 08/11/2023). *OECD Legal Instruments*. URL: https://legalinstruments.oecd.org/en/instruments/oecd-legal-0449#mainText (дата звернення: 01.04.2024).

17. AI Utilization Guidelines. Practical Reference for AI Utilization. *Ministry of Internal Affairs and Communications*. URL: https://www.soumu.go.jp/main_content/000658284.pdf (дата звернення: 01.04.2024).

18. Guidebook on AI-based Cloud Services (in Japan). *Ministry of Internal Affairs and Communications*. URL: https://www.soumu.go.jp/main_content/000792669.pdf (дата звернення: 01.04.2024).

19. Guidelines on Assessment of AI Reliability in the Field of Plant Safety. *Fire and Disaster Management Agency*. URL: https://www.fdma.go.jp/relocation/neuter/topics/fieldList4_16/pdf/r03/jisyuhoan_shiryo_03_09.pdf (дата звернення: 01.04.2024).

20. Machine Learning Quality Management Guideline. AIST Digital Architecture Research Cente. URL: https://www.digiarc.aist.go.jp/en/publication/aiqm/ (дата звернення: 01.04.2024).

21. Governance Guidelines for Implementation of AI Principles. *Ministry of Economy, Trade and Industry*. URL: https://www.meti.go.jp/shingikai/mono_info_service/ai_shakai_jisso/pdf/20220128_2.pdf (дата звернення: 01.04.2024).

22. Hiroshima Process International Guiding Principles for Organizations Developing Advanced AI System. *Ministry of Foreign Affairs of Japan*. *URL*: https://www.mofa.go.jp/files/100573471.pdf (дата звернення: 01.04.2024).

23. Hiroshima Process International Code of Conduct for Organizations Developing Advanced AI Systems. *Ministry of Foreign Affairs of Japan*. URL: https://www.mofa.go.jp/files/100573473.pdf (дата звернення: 01.04.2024).

24. Commission welcomes G7 leaders' agreement on Guiding Principles and a Code of Conduct on Artificial Intelligence. European Commission. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_23_5379 (дата звернення: 01.04.2024).

25. (Draft AI Guidelines for Business. *Ministry of Internal Affairs and Communications*. URL: https://www.soumu.go.jp/main_content/000923717.pdf (дата звернення: 01.04.2024).

26. G7 Hiroshima Process on Generative Artificial Intelligence (AI). Towards a G7 Common Understanding on Generative AI. *Organisation for Economic*

Co-operation and Development. URL: https://www.oecd-ilibrary.org/docserver/bf3c0c60-en.pdf?expires=1712619392&id=id&accname=guest&checksum=ABB1AECAFB946C5D34B383FB67D26979 (дата звернення: 01.04.2024).

27. Guidance for generative AI in education and research. UNESCO Digital Library. URL: https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000386693 (дата звернення: 01.04.2024).

28. G7 Industry, Technology and Digital Ministerial Meeting. Verona and Trento 14-15 March 2024. Ministerial Declaration. *G7 Italia 2024*. URL: https://www.g7italy.it/wp-content/uploads/G7-Industry-Tech-and-Digital-Ministerial-Declaration-Annexes-1.pdf (дата звернення: 01.04.2024).

SUMMARY

For the research, soft law acts on the regulation of AI have been selected in the legal system of Japan. They include domestic guidelines by MIAS, METI, FDMA et al., and having particular importance for Japan international documents of the OECD and the G7. All these acts are examined both separately and together making up the system of recommended norms. This article presents the first part of the results of the study which is devoted to a general overview of AI soft law acts. It also highlights current trends.

Japan was chosen as it is one of the countries whose researchers had made the greatest contribution to the emergence of AI technologies. It belongs to the world leaders in their implementation. At the same time, the Japanese agile governance approach to AI-related issues awakens an interest from the standpoint of theoretical and methodological substantiation of the legal framework for improving the state policy of Ukraine towards the development of artificial intelligence.

This article provides the brief descriptions of selected soft law acts. The absolute majority of them is introduced into scientific circulation of the Ukrainian jurisprudence for the first time. These include the 2017 Draft AI R&D Guidelines for International Discussions, the 2018 Social Principles of Human-Centric AI, the 2020 Guidebook on AI-based Cloud Services which is available only in Japanese, the 2022 Governance Guidelines for Implementation of AI Principles, etc.

The author also examines the 2024 Draft on AI Guidelines for Business pending at the time of writing this article and new Italian initiatives presented at the G7 Ministerial meeting on Industry, Technology, and Digital. The author also discusses the Recommendation of the OECD Council on Artificial Intelligence and the Hiroshima AI Process Comprehensive Policy Framework.

This article raises an extremely urgent problem of governing artificial intelligence which permeates various branches of the national law, in particular administrative law. The results of the study will be of interest to a wide range of scholars who are seeking to understand the complex nature of AI. Relevant issues of foreign AI regulation are poorly studied in Ukraine and little is known about other states than the EU.

Keywords: artificial intelligence, sphere of AI, Japanese soft law acts, agile governance, AI regulation in Japan, Society 5.0.

FEATURES OF DETERMINING AND CONDUCTING FORENSIC PSYCHOLOGICAL EXAMINATION OF SUICIDE CASES: ORGANIZATIONAL-METHODICAL AND TACTICAL PROCEDURAL ASPECTS

ABDULLAYEV Natig - Dissertation student of the Forensic Center of the Ministry of Justice of the Republic of Azerbaijan

УДК 343.13
DOI: https://doi.org/10.32782/ep.2024.2.37

One of the most effective means of solving crimes and increasing the effectiveness of investigation is the appointment and conduct of forensic examinations, including forensic psychological examinations.

In the scientific article, the author touched on the important points that the investigative bodies should pay attention to during the appointment of forensic psychological expertise, and pointed out that the necessary materials should be reflected in the case for more efficient expert research. It has shown that the received expert opinions are used in criminal proceedings to activate and thereby expand the evidentiary base.

Key words: forensic psychological examination, suicide, suicide attempt, criminal code, criminal procedural code, preliminary investigation, victim, accused.

Forensic psychological expertise, which is one of the dynamically developing areas of forensic expertise, plays an important and sometimes decisive role in cases of crimes against the personality, the application of psychological influence, in the investigation and trial of criminal cases committed in a group, and in the investigation of suicide cases.

Statistical data, results of summarization of forensic and expert experience show the growing demand for the use of psychological knowledge in criminal proceedings. This can be seen in the increasing trend of the number of forensic psychological examinations conducted at the Forensic Center of the Ministry of Justice of the Republic of Azerbaijan. It should also be noted that this tendency is accompanied by the expansion of the range of questions to be solved before the forensic psychological examination.

Forensic psychological examination of the fact of suicide in accordance with Article 125 of the Criminal Code of the Republic of Azerbaijan, which stipulates criminal liability for actions related to suicide, and also in cases that aggravate the responsibility of the accused person according to Article 61.1.2 of the Criminal Code is determined at the time of determination. In this case, "the crime caused serious consequences" (suicide) appears as an aggravating circumstance [1].

The Decision of the Plenum of the Constitutional Court of the Republic of Azerbaijan dated September 15, 2022 "On the Interpretation of Article 125 of the Criminal Code of the Republic of Azerbaijan" states: "According to the meaning of Article 125 of the Criminal Code of the Republic of Azerbaijan, bringing the victim, that financially dependent, or career subordinate to the offender and subjected to cruel treatment and humilation by offender, to the point of attempting to kill himself is committed in the form of direct or indirect intent.

Since "dependence in other respects" and "brutal treatment" reflected in the provisions of Article 125 of the Criminal Code of the Republic of Azerbaijan are signs that require assessment, all factual circumstances of the case should be comprehensively, fully and objectively investigated when solving the issue of entity's guilt, the nature of the defendant's actions or inaction, the form of the victim's dependence on the defendant, and the existence of a causal

relationship between the defendant's actions and suicide or attempted suicide must be determined" [2].

The authors of the textbook "Commentary of the CM of the Republic of Azerbaijan" note that in order for the deed to be described by Article 125 of the CM, the victim must be dependent on the offender financially, in terms of services or in other ways [3, p. 421].

If such dependence (service, material, etc.) has not been established in the case of suicide or attempted suicide as a result of cruel treatment or regular humiliation of the person, then the accused person is guilty of harming health, torture, slander and insult depending on the committed act. dereliction of duty, etc. is responsible for such actions. In such cases, the court has the right to take into account the fact of suicide or attempted suicide as an aggravating circumstance when determining the punishment.

Thus, in order to be held responsible for self-murder, the presence of a number of conditions is required: First, it is required to establish that the victim is dependent on the accused person financially, for services and in other ways; and the second it must be proven that the actions of the accused directly caused the suicide.

In the mentioned cases, the main goal of the investigative bodies and the court is to determine whether there is a cause-and-effect relationship between the actions of the accused and the fact of suicide. This issue is exclusively resolved by the investigative bodies and the court and does not belong to the authority of the expert. During the forensic psychological examination, expert psychologists do not determine the cause-and-effect relationship between the actions of the accused person and the fact of suicide. They only determine whether there is a cause-and-effect relationship between the victim's mental state before killing himself and the actions of the accused person.

Forensic psychological examination cannot solve the question of suicide, intentional homicide or the occurrence of an accident: the examination is based only on special knowledge in the field of psychology, based on the circumstances characterizing the personality of the person who lost his life (individual-psychological characteristics of the personality; mental state in the period before death; pre-suicidal and signs of suicidal behavior) can help in correct assessment.

The competence of an expert-psychologist includes the characterization of the mental state of a suicide before death (revealing its structural-dynamic characteristics and type), determining the content of his experiences and the state of his consciousness in the pre-suicidal period, analyzing the nature of the interaction of personality and the situation, determining the meaning type and purpose of suicide.

Post-mortem forensic psychological examination is conducted in relation to persons whose mental health is not in doubt or whose mental health is confirmed by forensic psychiatric examination.

The emotional reactivity of the suicide, the stability of his mood, the types of reaction to psychological stress, in order to clarify whether the person who committed suicide had a mental state that created a tendency to commit suicide in the period before death, as well as what are the reasons for the development of this state information about the tendency to depressive disorders is of particular importance. In this regard, special attention should be paid to clarifying the presence of signs of a psychogenic-depressive reaction in a person who has committed suicide in the period before suicide: sadness, anxiety, thoughtfulness, fear or apathy, boredom, depression and joylessness. It is also important to determine how typical depressive features are for the personality. It is possible to see that despair, agitation, high sensitivity, low self-esteem and intolerance to any emotional stress and self-directed aggression are easily seen in suicide victims.

Determining the quality of the suicide's dynamics immediately before suicide can be of significant help in the diagnostic assessment of personality traits. Special attention should be paid to changes in values, interests, tendencies, character. Sometimes the specificity of personality deformations itself allows the diagnosis of a developing mental illness.

Difficulties arising during forensic psychological examination of the mental state of a person who committed suicide are related to the fact that this type of examination mainly con-

sists of psychological analysis of criminal case materials. In the first stage, the main task of the expert consists of taking the facts necessary for the examination from the working materials, revealing the situational and individual-psychological aspects of the dynamics of the mental state, and the psychological interpretation of these data. A psychological portrait of the victim's personality is drawn up based on the analysis of witness statements and characteristics of the victim's personality in the case. The value-meaning field of this personality, social orientations, plans for the future and other components of the characteristic are important for clarifying the work situation. Analysis of the materials of the criminal case allows to determine the dynamics of the mental state. In addition, an important component of the psychological analysis of criminal case materials is the so-called psychological autopsy or the analysis of pre-mortem records.

Thus, the following can be mentioned as materials that are particularly important for experts in the case of forensic psychological examination after death:

1. Statements of witnesses, participants of the event, relatives, acquaintances, friends of the victim.

2. Medical documents. Medical histories are of particular importance, because each of them necessarily contains information about the physiological and psychological state of the individual and the development of these states. Valuable psychological material can be gleaned from the psychiatric history (if available).

3. Education, production and medical characteristics.

4. Documents and creative products that reveal the inner world of the suicide more fully and have a personal character. This includes letters, diaries, notebooks, drawings, creative works. They are the sources of information about the characteristics of a person's mental state before suicide or at the time of suicide, and allow to understand the reasons for such behavior.

5. Results of previous expert studies.

6. Protocols of investigative experiments.

The results of the forensic psychological research carried out by the expert should be interpreted in the expert opinion.

At each stage of expert research, certain tasks (issues) are solved, therefore, each of them has its own specifics and differs among themselves according to working methods, technical methods and tools.

In the first stage, which is called the preparatory stage, the expert clarifies the questions to be solved, forms general ideas about the condition and signs of the objects under study, puts forward hypotheses, determines the necessary methods, methods and means of the research, and in general, the order of their application. This is achieved through the investigator's (court's) decision, familiarization with the circumstances of the case, material evidence and comparative material.

Some scientists do not consider the preparatory stage as a stage of the expertise process, they say that they do not see the cognitive element in it. Others, on the contrary, consider the preparation stage as a necessary element of the cognitive process and show the impossibility of further analytical work without it.

In support of this position, it is necessary to note that it is in the preparatory phase that initial working hypotheses are formulated, which are tested, rejected or proven during the next phase.

At the preparatory stage of the forensic psychological examination, the expert-psychologist formulates the task of the expert for himself, studies the materials of the criminal case, determines the course of the psychological examination and experiment (the direction of the applied methods, the order of their presentation). The expert-psychologist examines the materials of the criminal case and records information (excerpts) about individual aspects and characteristics related to the behavior of the examinee's personality in a criminal (suicidal) situation directly related to the questions posed to him.

The research part of the expert opinion consists of several sections. This is the most extensive part of the review and comments on the following:

1. The story of the work.

2. Clinical-biographical study of personality. Here are the dynamics of the personality's mental development, showing the upbringing and education conditions; includes the study

of information about individual psychological characteristics recorded in criminal case materials or revealed during conversations with relatives and acquaintances.

3. Retrospective psychological analysis of the questions posed to the expert. Retrospective analysis, as a rule, is carried out in the form of interpretation of the episodes of the case in chronological order, showing the characteristics of the victim (suicide) to perceive the supposed circumstances, his possible situation in one or another period of the development of the event. In the retrospective analysis, the explanation of various behavioral facts, which are usually of interest to the psychological aspect of the investigation, has a special place.

The main, content part of expert research is the stage of comparative research of expertise objects. At this stage, the set of symptoms revealed separately is reconciled, their comparison is carried out, their overlap or differences are revealed, the reasons for existing differences, their importance or coincidence are determined.

The comparative research stage of the forensic psychological examination process is seen as a process of comparing all the obtained data, that is, it consists of reconciling the obtained information about the personality and behavior with the results of the psychological experiment and psychological examination (psychodiagnostics).

By planning the research and choosing psychodiagnostic tools (methods, tests), the expert psychologist takes into account the "intersection" of the characteristics revealed by each method. This process is carried out at the stage of comparative research.

The assessment of the forensic psychological examination process, the actual content of the conducted research and the formulation of the results is the final stage. The entire research process, applied research methodologies and methods, evaluation of the validity of the results obtained during the research is considered as the subject of evaluation. The expert evaluates the results and formulates the results according to his inner belief.

During the performance of forensic psychological expertise, at the stage of evaluating the conclusion of the research and formulating the results (synthesizing part), the information obtained during the entire research is summarized and, so to speak, the analysis is crystallized. It should be taken into account that in a number of cases during the forensic psychological examination, the results of the analysis are not so clear at the beginning, and only after the perfect and comprehensive understanding of the results of the research, this clarity emerges. It is also important to note that this stage, being the thought (cognitive) process of an expert-psychologist, does not require recording something in the form of an additional protocol.

The final stage is, first of all, the formulation of expert results and the compilation of an opinion. A transition from abstract to concrete is meant here, a mental image is superimposed on the learned fact that exists in reality. The results of the expert are the answers to the questions. Answers should be formulated precisely and clearly, interpretation should not allow ambiguity and diversity.

It is necessary to note that, despite the fact that suicide is caused by individual crisis situations, they all have a number of common characteristics. As a rule, suicidal behavior is accompanied by the stressful nature of current life conditions and the frustration of leading needs. Intolerability of suffering for a suicide; experiencing the hopelessness of the situation and one's own powerlessness; get stuck in a problem, etc. is characteristic.

Also, the resolution of the question about the need to appoint a forensic psychological examination after death at which stage of the investigation is not less important.

The general tactical rule is that the expertise should be appointed and conducted only in the following cases: 1) questions have arisen that require special knowledge for their solution; 2) materials necessary for the expert to give an opinion have been collected.

Changes should be made in the CPC in this regard, and in order to expand the range of cases in which it is necessary to appoint an expert, it should be considered appropriate to include a provision such as "investigation of cases of suicide or attempted suicide" in Article 140 of the CPC.

In accordance with Article 207.4 of the Criminal Code of the Republic of Azerbaijan,

the investigator may appoint a forensic examination at the stage of initiation of a criminal case, but this rule cannot be applied in relation to forensic examinations on the study of the mental activity of persons of interest to investigative bodies. Thus, it is practically impossible to fully collect the necessary materials for psychological or psychological-psychiatric research without starting the criminal case and conducting the necessary investigative actions (interrogation, search, seizure, presentation for recognition, etc.) [4, p. 178].

As it is known, making a decision about the expediency of appointing a forensic psychological expert is the authority of the investigator. The basis for such a decision is the characteristics of the mental state of the victim in the immediate period before the death revealed during the investigation. At this time, without conducting a deep and comprehensive analysis, it is extremely difficult to clarify whether this condition of the victim leads to suicidal behavior or not.

When formulating the questions to be solved before the expert, it should not be forgotten that a precisely and correctly, clearly and succinctly formulated question will greatly ease the work of the expert, and will also facilitate the work of the investigator after receiving the expert's opinion. In this regard, it is necessary to avoid asking overly broad questions with clear answers, for example: "Did the victim have individual psychological characteristics that could influence his behavior in the analyzed situation?".

Another important task facing the investigator is to understand the results of the forensic psychological examination. In a number of cases, the analysis of the texts of expert opinions shows that the results reflected in the expert opinion do not reflect the full depth of the conducted research and do not allow to see the complex psychological landscape underlying the victim's behavior. Therefore, ignoring the research part of the review should be considered a serious mistake. In addition, no matter how much the expert-psychologist tries to formulate the results more accurately and educatedly, in some cases he has to use special terminology, the content (essence) of which is usually disclosed in the text of the research part of the examination. In this regard, we believe that it should be considered appropriate for the investigator to fully familiarize himself with the expert's opinion in the presence of an expert. In this case, it is possible to immediately specify unclear points and discuss the general logic of the results.

It should be noted that in the normative-legal acts (laws, instructions) regulating the activity of forensic expertise, in the criminal-procedural code, the issue of the full extent of the research results and the content of the opinion is bypassed, that is, in the opinion of the expert-psychologist, apart from the names of the psychodiagnostic methods, with the results for each of them besides, there is no mention of the need to reflect the initial (interim) data obtained during their application.

It is indicated in the procedural legislation that if during the forensic examination the expert has determined the circumstances of importance for the criminal case and no questions have been put before him, he has the right to indicate them in his opinion. This case is noted in the opinion after the answers to the questions contained in the decision (decision) on the appointment of the expert are given (Article 271.2 of the CPC AR) [5].

It should be noted that the questions put before the expert should not go beyond the limits of certain special knowledge; they should not have a legal character.

Taking into account the fact that investigators and judges are not sufficiently informed about the range of issues and questions resolved within the framework of forensic psychological expertise, it is recommended that in complex situations, investigators should first determine the range of questions that can be solved by the experts of the forensic department, as well as the nature of the materials necessary for the research to be conducted, discuss the content and scope with the head of the expertise department.

Article 271.4 of the Criminal Code of the Republic of Azerbaijan states that if the submitted materials are not sufficient for the forensic examination or the expert does not have the knowledge necessary for the examination, the expert may return the decision without performing it.

In addition to research objects, criminal case materials necessary for conducting research and providing an expert opinion must also be submitted to the expertise department. It is stated in the AR CPC (Article 97.6) that the expert has the right to get acquainted with the criminal case materials related to the subject of the forensic examination. These data are cases of creation, discovery, detection and removal of criminal traces in material evidence; consists of information about the nature of other objects submitted for examination, their discovery or acquisition, as well as the circumstances of the occurrence of the investigated cases. All this information allows the expert to correctly determine the research methodology and draw reliable conclusions. The main information necessary for the expert from the materials of the criminal case is reflected in the decision on the appointment of the expert, in the copies of the protocols of the investigative actions attached to this decision, in the copies of medical certificates and other documents in the criminal case. Larger volumes of criminal case materials are required for different types of expertise (forensic-psychological in particular). If the materials submitted from the criminal case are not sufficient, the expert has the right to submit a motion to get acquainted with the additional materials contained in the criminal case. It was not accepted to acquaint the experts with all the materials of the criminal case, with the exception of separate types of expertise (primarily forensic-psychiatric and forensic-psychological).

It should be noted that suicide is often committed in a state of permanent or temporary mental disorder, sometimes in a very short-term mental affect, so to speak, in a reactive state. Therefore, in a number of cases, this or that subject's suicide is completely unexpected for the people around him, even those who are close to him. Sometimes, during the investigation, facts are revealed that indicate that the person planned the intention to kill himself. At this time, the only source of information, that is, the criminal case materials collected by the investigator as an object of expert research, is released.

Summarizing the issues under consideration, we can note that the determination and conduct of forensic psychological examination of suicide cases is characterized by a number of specific features, among which we can mention the following:

- it is not appropriate to appoint the forensic psychological examination of suicide cases at the stage of initiation of the criminal case, because at this stage there are not enough materials for conducting expert research and giving an opinion;

- it should be considered more appropriate to conduct the forensic psychological examination of suicide cases after collecting sufficient materials during the preliminary investigation, questioning witnesses and other informed persons (taking statements), inspecting the scene, searching and taking and other investigative actions;

- judicial-investigation and expert experience, when appointing a forensic-psychological examination of suicide cases, in a number of cases, the decision (decision) on the appointment of an expert is not drawn up at the appropriate level, the story of the case is not shown, the questions before the expert are not properly formulated, the expert is asked questions that do not belong to his authority and legal there are cases of asking specific questions.

Reference list

1. Criminal Code of the Republic of Azerbaijan: https://e-qanun.az/framework/46947
2. The Decision of the Plenum of the Constitutional Court of the Republic of Azerbaijan dated September 15, 2022 "On the Interpretation of Article 125 of the Criminal Code of the Republic of Azerbaijan": https://e-qanun.az/framework/52568
3. AR CC's commentary /edited by F.Y. Samandarov, B.C. Karimov and Y.H. Huseynov. Baku, 2016
4. Ardashev R.G. Investigation of murder associated with post-criminal suicide of the person who committed the crime: Dissertation of candidate of legal sciences. Irkutsk, 2017.
5. Criminal Procedure Code of the Azerbaijan Republic: https://e-qanun.az/framework/46950

ПЕРСПЕКТИВИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ВИКОРИСТАННЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ В СПОРТІ В КОНТЕКСТІ ПРИЙНЯТТЯ ЄВРОПАРЛАМЕНТОМ ЗАКОНУ «ПРО ШТУЧНИЙ ІНТЕЛЕКТ»

ЖУРАВЕЛЬ Я.В. - доктор юридичних наук, професор, декан юридичного факультету Академія праці, соціальних відносин і туризму
ORCID: 0000-0002-7623-9144
ДАРАГАН О.В. - аспірант кафедри конституційного, адміністративного та фінансового права Академія праці, соціальних відносин і туризму
ORCID: 0009-0002-2689-8878
Соловйов А.С. - аспірант кафедри конституційного, адміністративного та фінансового права Академія праці, соціальних відносин і туризму
ORCID: 0009-0003-0958-7266
УДК: 342.951:004.8
DOI: https://doi.org/10.32782/ep.2024.2.38

У статті автори здійснили дослідження перспектив правового регулювання використання штучного інтелекту в спорті в контексті прийняття Європарламентом Закону «Про штучний інтелект». Актуальність дослідження обумовлена значним збільшенням інтересу до багатогранного впливу штучного інтелекту на спорт, зокрема аналіз і переосмислення результатів, запобігання травмам, ігрову стратегію і тактику, залучення вболівальників, сприяння в роботі суддям, рекрутинг спортсменів, методологію тренувань і отримання прибутку і т. ін. З'ясовано, що штучний інтелект має потенціал підвищити рівень не лише окремих спортсменів і команд, а й усього спортивного світу. Однак з великими інноваціями приходить і підвищена відповідальність, а етичні міркування актуалізуються, оскільки штучний інтелект усе більше формує майбутнє спорту. Саме тому для гарантування стійкості спортивної індустрії існує потреба в розробці та впровадженні законів і нормативно-правових актів на гармонізованому глобальному рівні для досягнення передбачуваності та визначеності, які є важливими для стабільного та безпечного індустріально-спортивного середовища, щоб надалі гарантувати стійкість галузі. Встановлено, що на території континентальної Європи значною мірою активізувалася діяльність щодо розробки та запровадження нормативних обмежень використання ШІ в різних галузях суспільного життя, у тому числі й сфери спорту. Прогнозовано, що оскільки існують суперечки навіть щодо правової природи використання можливостей ШІ в спорті, неодмінно виникатимуть питання приватного чи публічного судочинства у сфері досліджуваних відносин. Висновується, що у перспективі незалежні регуляторні органи в сфері спорту також вирішать слідувати технологічним інноваціям і, відповідно, буде розроблено низку нормативно-правових актів (рішення, правила, методики і т. ін.), що відповідатиме новій парадигмі – «Lex AI Sportiva» (як підгалузі «Lex Sportiva»).

Ключові слова: штучний інтелект, спортивне право, спорт, технологічні інновації, Європейський парламент, «Lex Sportiva», «Lex AI Sportiva».

Постановка проблеми

Сфера спорту тривалий період була бастіоном людської фізичної доблесті та стратегічної кмітливості. Основну складову успіху спортсменів і тренерів у прагненні до перемоги становили інстинкт, досвід і практика. Однак віднедавна на арену, у тому числі й спортивну, вийшов новий гравець – штучний інтелект (далі – ШІ). Ця технологічна революція швидко і суттєво змінила спортивний ландшафт, трансформувавши як

методику підготовки спортсменів до тренувань, так і способи у взаємодії вболівальників зі своїми улюбленими командами, гравцями чи індивідуальними спортсменами. Поєднання ШІ та спорту є чудовим симбіозом традицій та інновацій, оскільки позачасові спортивні досягнення переосмислюються через призму передових технологій.

Саме тому багатогранний вплив штучного інтелекту на спорт, зокрема аналіз і переосмислення результатів, запобігання травмам, ігрову стратегію і тактику, залучення вболівальників, сприяння у роботі суддям, рекрутинг спортсменів, методологію тренувань і отримання прибутку у своїй сукупності створюють передумови для *актуалізації* наукових досліджень щодо перспектив правового регулювання відносин у зазначеній сфері.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

В Україні чимало науковців та експертів займалися дослідженням окремих аспектів правового регулювання використання штучного інтелекту. Так, на рівні наукових робіт можемо відмітити праці Ю.І. Тюрі [1], Ю.В. Кривицького [2], К. Токарєвої та Н. Савлєвої [3], О.І. Зозуляк [4], О.В. Корват [5], О.А. Задихайла [6], Н. Марценко [7] та ін. Окрему увагу привертає публікація 2022 року за участю двох докторів юридичних наук, Є.О. Харитонова та О.І. Харитонової «Використання штучного інтелекту у спорті: проблеми і перспективи» [8]. Проте, висновки зазначеної публікації жодним чином не стосуються окресленої в нашому дослідженні проблематики. Отже, констатуємо, що питання щодо перспектив саме правового регулювання використання штучного інтелекту в спорті нині не стали предметом окремих наукових досліджень.

Виклад основного матеріалу

Оскільки штучний інтелект пронизує всі аспекти спортивної екосистеми, він має потенціал підвищити рівень не лише окремих спортсменів і команд, а й усього спортивного досвіду для вболівальників у всьому світі. Однак з великими інноваціями приходить і підвищена відповідальність, а етичні міркування актуалізуються, оскільки штучний інтелект усе більше формує майбутнє спорту.

Тобто це явище, безсумнівно, є одним із найбільших викликів сьогодення як в економічному, так і в праворегуляторному сегментах. Зокрема, на території континентальної Європи значною мірою активізувалася діяльність щодо розробки та запровадження нормативних обмежень використання ШІ в різних галузях суспільного життя.

Так, Комісія ЄС ще у 2020 році опублікувала «Білу книгу про штучний інтелект», яка до середини березня 2024 року була фундаментальним підґрунтям для конкретного регулювання методики використання ШІ на рівні ЄС [9].

У квітні 2021 року Комісія ЄС вперше опублікувала свої пропозиції щодо Закону про штучний інтелект [10], який регулював би важливі обмеження для застосування ШІ в ЄС. Останнім акордом у вирішенні цього питання стало прийняття Європарламентом Закону «Про штучний інтелект» від 13 березня 2024 року [11]. Зазначимо, що серед іншого, вперше на території Європи і саме у цьому Законі міститься низка положень щодо правової регламентації застосування ШІ у сфері спорту.

Щодо процедури набуття чинності цим Законом, то він повинен бути схвалений Радою ЄС. Очікується, що він набуде чинності через двадцять днів після офіційного опублікування, а низка його норм буде повністю імплементована через 24 місяці після набрання чинності.

На наше переконання, на початку цього дослідження буде раціональним відобразити генезис впливу ШІ на сферу спорту за такими етапами:

1. Ранні дослідження (1990-ті рр.).

Початкові спроби застосування ШІ в спорті були переважно експериментальними. Дослідники та науковці у сфері спорту почали використовувати базові алгоритми для аналізу даних про спортивні результати та збору інформації. Однак технологія перебувала в зародковому стані, а її застосування було обмеженим.

2. Аналіз даних і моделювання (2000-ні рр.).

На початку 2000-х спортивні організації почали впроваджувати ШІ для більш

комплексного аналізу даних. У цей період з'явилися передові аналітичні платформи, які вже могли обробляти величезні обсяги даних про гравців та ігри. Також з'явилися симулятори та тренувальні інструменти на основі ШІ, які надавали спортсменам віртуальне середовище для вдосконалення їхніх навичок.

Саме у знятому за реальними подіями фільмі «Людина, яка змінила все» (оригінальна назва – «Moneyball»), знаменитій історії успіху американської бейсбольної команди Вищої ліги «Oakland Athletics», було в центрі уваги використання внутрішньоігрової статистики як засобу зібрати виняткову команду [12]. Незважаючи на відносно невеликий бюджет Oakland Athletics, застосування суворого підходу, керованого даними, для збирання нової команди призвело до їх виходу в плей-офф у 2002 році. Економічна оцінка гіпотези «грошового м'яча» (англ. – Moneyball) описує, як на той час заробітна плата бейсболістів не пояснювалася внеском майстерності гравця у перемогу в грі [13]. Oakland Athletics отримав велику перевагу над своїми конкурентами, виявивши та використовуючи цю інформаційну прогалину. Минуло майже два десятиліття з тих пір, як принципи Moneyball були масово введені в бейсбол.

3. Носимі технології (тобто ті, що спортсмен може носити/зафіксувати на собі) та біометрія (2010-ті рр.).

2010-ті роки ознаменувалися значним зрушенням у напрямку носимих технологій та біометрії у спорті. Спортсмени почали використовувати такі пристрої, як GPS-трекери, пульсометри та акселерометри, щоб збирати дані про свої результати в режимі реального часу. Алгоритми штучного інтелекту обробляють ці дані, щоб отримати уявлення про фізичну форму спортсмена, його втому/виснаженість та ризик травм.

4. Ігрова стратегія та прийняття рішень (2010-ті рр.).

Команди та тренери почали використовувати штучний інтелект для розробки ігрових стратегій та прийняття рішень на основі даних. Моделі машинного навчання аналізували архівні ігрові дані, допомагаючи командам виявляти слабкі місця суперників і розробляти переможні стратегії. У таких видах спорту, як баскетбол і футбол, інструменти аналізу відео на основі ШІ стали безцінними для перегляду відеозаписів ігор і вдосконалення тактики.

5. Запобігання травмам і відновлення (2010-ті рр.).

ШІ відіграв вирішальну роль у запобіганні травмам і відновленні спортсменів. Відстежуючи їх фізичний стан і навантаження, тренери могли ухвалювати рішення на основі даних, щоб зменшити ризик травм і оптимізувати протоколи відновлення. Це допомогло продовжити кар'єру спортсменів і підвищити загальну ефективність окремого суб'єкта чи команди в цілому.

6. Залучення вболівальників (2010-ті рр.).

Залучення вболівальників за допомогою штучного інтелекту стало пріоритетним завданням для спортивних організацій. Чатботи та віртуальні асистенти взаємодіяли з уболівальниками, відповідаючи на запитання та надаючи персоналізований контент. Камери та датчики зі штучним інтелектом використовувалися для створення динамічних, захопливих трансляцій, що покращувало враження глядачів.

7. Допомога арбітрам (2010-ті рр.).

Технології штучного інтелекту, зокрема такі, як визначення лінії воріт і відеоасистенти арбітрів (англ. – Video assistant referee, VAR), були впроваджені для допомоги суддям у прийнятті точних рішень безпосередньо під час проведення матчів. Ці технології зменшили кількість людських помилок і суперечок у таких видах спорту, наприклад, як футбол і крикет.

8. Маркетинг та отримання прибутку (2010-ті рр.).

Маркетингові інструменти на основі штучного інтелекту допомогли спортивним організаціям аналізувати поведінку та вподобання вболівальників, що дало змогу таргетувати рекламу та проводити персоналізовані промоакції. Це призвело до збільшення продажів квитків, доходів від сувенірної продукції та спонсорських можливостей.

9. Подальший розвиток (2020-ті рр. і понині).

Роль штучного інтелекту в спорті продовжує розвиватися. Очікується, що з розви-

тком технологій ШІ відіграватиме ще більш важливу роль у підборі, тренуванні та розвитку можливостей спортсменів. Інтеграція доповненої реальності (англ. – augmented reality, AR) і віртуальної реальності (англ. virtual reality, VR) у тренувальне середовище, ймовірно, стане більш звичним явищем [14, с. 8-9].

Тобто фактично застосування можливостей ШІ у сфері спорту масштабувалося до максимально високого рівня, і без його участі складно уявити досягнення значних економічних і спортивних результатів професійними учасниками цих відносин.

Водночас інтеграція штучного інтелекту у спорт не позбавлена певних проблем.

Можемо виокремити деякі з ключових викликів, пов'язаних із використанням ШІ у спорті.

Зокрема, збір та аналіз чутливих біометричних даних спортсменів викликає занепокоєння щодо конфіденційності та безпеки цих даних. Забезпечення захисту та їх відповідального використання має важливе значення для збереження довіри до систем ШІ.

Також алгоритми ШІ можуть успадковувати упередженість, наявну в історичних даних, що потенційно може призвести до несправедливих рішень при відборі гравців, суддівстві та в інших сферах. Вирішення та пом'якшення алгоритмічної упередженості є значним викликом.

До того ж, системи ШІ можуть страждати від технічних проблем і збоїв, таких як несправності датчиків або помилки програмного забезпечення. Забезпечення надійності та стійкості технологій ШІ має вирішальне значення, особливо в таких важливих сферах, як суддівство.

Актуальності набувають і етичні міркування щодо використання ШІ в спорті, зокрема, щодо потенціалу для підвищення продуктивності за межами природних можливостей, меж чесної гри та впливу на дух гри.

У свою чергу, тренери та гравці можуть надмірно покладатися на ШІ у прийнятті рішень, що потенційно може зменшити роль людської інтуїції та креативності у спорті.

Або ж навпаки, гравці, тренери та традиціоналісти в спорті можуть чинити опір впровадженню технологій штучного інтелекту, вбачаючи в них загрозу автентичності та традиціям гри.

Автоматизація певних завдань у спорті, таких як аналіз даних і суддівство, для деяких фахівців у спортивній індустрії може призвести до витіснення низки робочих місць.

Тренери та спортивні фахівці повинні бути освіченими та навченими ефективному використанню технологій штучного інтелекту. Подолання розриву в знаннях має важливе значення для успішного впровадження ШІ в спорті [14, с. 11].

Окремим напрямом виступає застосування можливостей ШІ при укладенні смартконтрактів між спортсменами та клубами. Проте без нормативної чіткості такі контракти не можуть запропонувати жодних законодавчо підтверджених гарантій [15, с. 64].

У цілому, на наше переконання, спортивна індустрія повинна вирішувати складні регуляторні та правові питання, пов'язані з використанням ШІ, у тому числі питання відповідальності, інтелектуальної власності та дотримання чинних нормативних вимог.

Беручи до уваги зазначене вище, вважаємо за необхідне проаналізувати правове підґрунтя формування можливостей регулювання використання ШІ в спорті.

Так, у згадуваній «Білій книзі про штучний інтелект» від 19.02.2020 р. не міститься жодної згадки про суспільні відносини у сфері спорту чи безпосередньо спорт [9].

У проєкті Закону «Про штучний інтелект», вперше опублікованому Єврокомісією 21 квітня 2021 року, також не пропонувалися шляхи вирішення досліджуваного питання [10].

Однак, деякою мірою ситуація змінилася із прийняттям Європейським Парламентом остаточної редакції Закону «Про штучний інтелект» від 13 березня 2024 року [11]. Саме в нинішній редакції застосовуються юридико-лінгвістичні концепти, що корелюють із відносинами у сфері спорту.

Констатуємо, що поняття «спорт» двічі застосовується законодавцем у Преамбулі цього нормативно-правового акта, саме як об'єкта правового регулювання, а саме:

А) У ст. 4 Преамбули Закону «Про штучний інтелект» зазначено, що «штучний інтелект» – це сімейство технологій, що швидко розвивається і сприяє досягненню широкого спектру економічних, екологічних та соціальних переваг у всьому спектрі галузей промисловості та соціальної діяльності. Покращуючи прогнозування, оптимізуючи операції та розподіл ресурсів, а також персоналізації цифрових рішень, доступних для приватних осіб і організацій, використання ШІ може надавати ключові конкурентні переваги підприємствам і підтримувати соціально та екологічно корисні результати, наприклад, в охороні здоров'я, сільському господарстві, безпеці харчових продуктів, освіті та навчанні, медіа, *спорті*, культурі, управлінні інфраструктурою, енергетиці, транспорту і логістиці, державних послугах, безпеці, правосудді, ресурсо- та енергоефективності, екологічному моніторинзі, збереженні та відновленні біорізноманіття та екосистем, пом'якшенні наслідків зміни клімату та адаптації до них;

Б) У ст. 19 Преамбули Закону «Про штучний інтелект» зазначено, що для його цілей поняття «публічно доступний простір» необхідно розуміти такий простір, який стосується будь-якого фізичного місця, доступного для невизначеного кола фізичних осіб, незалежно від того, чи перебуває це місце у приватній або державній власності, а також незалежно від того, для якої діяльності це місце може використовуватися, таких як торгівля (наприклад, магазини, ресторани, кафе), послуги (наприклад, банки, професійна діяльність, готельний бізнес), *спорт* (наприклад, басейни, спортзали, стадіони), транспорт (наприклад, автобусні станції, станції метро та залізниці, аеропорти, транспортні засоби), розваги (наприклад, кінотеатри, театри, музеї, концертні та конференц-зали), дозвілля або інше (наприклад, громадські дороги та площі, парки, ліси, ігрові майданчики).

Отже, вперше на території країн ЄС у правовій площині нормативно віднесено сферу спорту до такої, підприємства якої завдяки ШІ можуть мати ключові конкурентні переваги у своїй діяльності.

Більше того, визначаючи систему координат правозастосування штучного інтелекту в публічно доступному просторі, законодавець недвозначно відніс до такого простору і публічні місця для спорту (басейни, спортзали, стадіони і т. ін.).

Висновок

Отже, інтеграція штучного інтелекту у сферу спорту – це трансформаційний зсув з далекосяжними наслідками. ШІ вже зробив значний вплив, революціонізувавши аналіз ефективності гравців, запобігання травмам, ігрову стратегію, залучення вболівальників і різні інші аспекти спортивної індустрії. З розвитком технології штучного інтелекту його вплив на спорт лише зростатиме, пропонуючи як можливості, так і створюючи нові виклики. Баланс між перевагами штучного інтелекту та цими викликами вимагає від спортивних організацій, розробників технологій, правників і політиків вдумливого і відповідального підходу.

Оскільки існують суперечки навіть щодо правової природи використання можливостей ШІ в спорті, неодмінно виникатимуть питання приватного чи публічного судочинства у сфері досліджуваних відносин.

Незважаючи на те, що із прийняттям Закону «Про штучний інтелект» перший крок на території континентальної Європи вже зроблено, існує потреба в розробці та впровадженні законів і нормативно-правових актів на гармонізованому глобальному рівні для досягнення передбачуваності та визначеності, які є важливими для стабільного та безпечного індустріально-спортивного середовища, щоб надалі гарантувати стійкість галузі.

Цілком можливо, що незалежні регуляторні органи у сфері спорту також вирішать слідувати технологічним інноваціям і, відповідно, буде розроблено низку нормативно-правових актів (рішення, правила, методики і т. ін.), що відповідатиме новій парадигмі – «**Lex AI Sportiva**» (як підгалузі «Lex Sportiva»).

Література

1. Тюря, Юлія Іванівна. Адміністративно-правовий механізм реалізації правової док-

трини у сфері штучного інтелекту в Україні : дис. ... докт. наук: 12.00.07 (081 – Право). – Дніпро, 2023. – 381 с. URL: https://dduvs.in.ua/wp-content/uploads/files/Structure/science/rada/new_d0872702/2023/3/1/d.pdf

2. Кривицький Ю.В. Штучний інтелект як інструмент правової реформи: потенціал, тенденції та перспективи. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2021. № 2(119). С. 90-101 doi: https://doi.org/10.33270/01211192.90

3. Токарєва, К., & Савліва, Н. (2021). Особливості правового регулювання штучного інтелекту в Україні. *Наукові праці Національного авіаційного університету. Серія: Юридичний вісник «Повітряне і космічне право»*, 3(60), 148–153. https://doi.org/10.18372/2307-9061.60.15967

4. Зозуляк О.І. Штучний інтелект як об'єкт цивільно-правового регулювання : Збірник наукових статей. Івано-Франківськ : ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника», 2021. Вип. 55. С. 95-103.

5. Корват О. В. Актуальні питання правового регулювання штучного інтелекту / О. В. Корват // Цифрові трансформації України 2023: виклики та реалії : за матеріалами IV Круглого столу (м. Харків, 29 вересня 2023 р). – Харків : НДІ ПЗІР НАПрН України, 2023. – С. 134-145. URL: https://openarchive.nure.ua/entities/publication/6ed6b26b-5d39-452e-b38e-08bb6a48f84c

6. Задихайло О.А. Адміністративно-правове регулювання штучного інтелекту в Україні: сучасний стан та тенденції розвитку. Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди. Серія «Право». 2023. Вип. 37. С. 9-14. DOI: https://doi.org/10.34142/23121661.2023.37.01

7. Марценко Н. Правовий режим штучного інтелекту у цивільному праві. *Актуальні проблеми правознавства*. 2020. № 4. С. 91-98. URL: https://appj.wunu.edu.ua/index.php/appj/article/view/884.

8. Харитонов, Є.О., Харитонова, О.І., & Толмачевська, Ю.О. (2022). Використання штучного інтелекту у спорті: проблеми і перспективи. *Lex Sportiva*, (1), 38–45. https://doi.org/10.32782/lexsportiva/2021.1.7

9. European Commission, 'On Artificial Intelligence–A European approach to excellence and trust', White Paper, COM(2020) 65 final. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52020DC0065

10. Proposal for a Regulation of the European Parliament and of the Council Laying Down Harmonised Rules on Artificial Intelligence (Artificial Intelligence Act), COM/2021/206 final. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A52021PC0206

11. Artificial Intelligence Act, 13 March 2024, № P9_TA(2024)0138. *European Parliament*. URL: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2024-0138_EN.pdf

12. Moneyball: The art of winning an unfair game, by Lewis, M. New York and London: Norton, 2003, 288 p.

13. Hakes, J. K., and Sauer, R. D. (2006). An economic evaluation of the Moneyball hypothesis. *J. Econ. Perspect*. 20, 173–186. doi: 10.1257/jep.20.3.173

14. The Impact of Artificial Intelligence on Sports. (2022). *International Journal of Sports, Yoga and Physical Activity*, ISSN: 3005-5083, 1(1), 8-14. https://internationalsportsjournal.com/index.php/sports/article/view/2

15. Діордіца, І.В., Бегма, А.П., & Соловйов, А.С. (2023). Інтеграція смарт-контрактів на основі блокчейну в спортивне право та нова юридична практика. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка*, 1(101), с. 61-71. https://doi.org/10.33766/2524-0323.101.61-71

PROSPECTS OF THE LEGAL REGULATION OF THE USE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN SPORTS IN THE CONTEXT OF THE ADOPTION OF THE LAW «ON ARTIFICIAL INTELLIGENCE» BY THE EUROPEAN PARLIAMENT

In this article, the authors research the prospects of legal regulation of the use of artificial intelligence in sports in the context of the adoption of the Artificial Intelligence Act by the European Parliament. The relevance of the research is due to a significant increase in interest in the multifaceted impact of artificial intelligence on sports, in particular, analysis and

rethinking of results, injury prevention, game strategy and tactics, fan engagement, assistance to referees, athlete recruitment, training methodology and profit generation, etc. It has been found that artificial intelligence has the potential to improve not only the level of individual athletes and teams, but also the entire sports world. However, with great innovation comes great responsibility, and ethical considerations are becoming increasingly important as artificial intelligence increasingly shapes the future of sport. Therefore, to ensure the sustainability of the sports industry, there is a need to develop and implement laws and regulations at a harmonised global level to achieve predictability and certainty, which are essential for a stable and secure industrial and sports environment, in order to further guarantee the sustainability of the industry. It has been established that in continental Europe, activities on the development and implementation of regulatory restrictions on the use of AI in various areas of public life, including sports, have significantly intensified. It is predicted that since there are disputes even about the legal nature of the use of AI capabilities in sports, issues of private or public legal proceedings in the field of the relations under study will inevitably arise. It is concluded that in the future, independent regulatory authorities in the field of sports will also decide to follow technological innovations and, accordingly, a number of legal acts (decisions, rules, methodologies, etc.) will be developed which will correspond to the new paradigm – «Lex AI Sportiva» (as a sub-branch of «Lex Sportiva»).

Keywords: artificial intelligence, sports law, sports, technological innovations, European Parliament, «Lex Sportiva», «Lex AI Sportiva».

ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПОЛІТИЧНОГО ФІНАНСУВАННЯ В УКРАЇНІ НА ШЛЯХУ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ТА ЄВРОАТЛАНТИЧНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

КАМІНСЬКА Наталія Василівна - докторка юридичних наук, професорка, професорка кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства Національного авіаційного університету

ORCID 0000-0002-7239-8893

ПОЖИДАЄВА Марія Анатоліївна - докторка юридичних наук, доцентка, професорка кафедри права Маріупольського державного університету

ORCID 0000-0003-2355-1131

УДК 342.7+347.73

DOI: https://doi.org/10.32782/ep.2024.2.39

Для забезпечення демократії, конкуренції й транспарентності у політичних процесах, а також уникнення загроз корупції і недобросовісної діяльності, в тому числі обмеження надмірного впливу великого капіталу на ухвалення політичних рішень, необхідним є належне політичне фінансування в Україні. На шляху набуття членства в Європейському Союзі та НАТО одним з міжнародно-правових зобов'язань України є запровадження таких правил фінансування політичних партій і виборчих кампаній, які протидіятимуть корупції, гарантуватимуть прозорість, рівномірність і підзвітність. Не зважаючи на значну модернізацію законодавства, під час дії правового режиму воєнного стану, питання політичного фінансування в наукових джерелах в Україні належним чином не вивчаються. Тому метою цієї статті є виокремлення ключових проблем правового забезпечення політичного фінансування в Україні на шляху європейської та євроатлантичної інтеграції в умовах воєнного стану, що зумовило здійснення аналізу концептуальних засад і категорій цього дослідження, чинного законодавства України і міжнародно-правових зобов'язань щодо політичного фінансування. На цій основі зроблені відповідні висновки і рекомендації, насамперед, сформульовано пропозиції, спрямовані на запобігання і протидію політичній корупції, впровадження загальновизнаних стандартів у діяльність політичних партій та майбутні виборчі кампанії. Зокрема, важливим є чіткий розподіл повноважень між суб`єктами контролю за діяльністю політичних партій, належним витрачанням коштів, отриманих політичною партією з державного бюджету на фінансування її статутної діяльності, а також видається доцільною конкретизація на законодавчому рівні власне статутної діяльності і т.д. Беззаперечно, низьким залишається рівень суспільної підтримки інституту державного фінансування політичних партій, як і задоволеність результатами діяльності багатьох з них, у тому числі, в умовах дії правового режиму воєнного стану. Ключовим завданням визначено забезпечення доброчесності політичних партій через підвищення прозорості, відкритості та підзвітності в їх діяльності, виконання міжнародних зобов'язань України, особливо щодо запобігання політичній корупції. Окреслено перспективи і першочергові напрями подальших наукових розвідок у цій сфері, враховуючи багатовимірність і міждисциплінарність інституту політичного фінансування, його теоретичну й практичну значущість, удосконалення правового регулювання і правозастосовної практики в умовах сьогодення і післявоєнного розвитку.

Ключові слова: політичне фінансування, політичні партії, прозорість, фінансова звітність, статутна діяльність, міжнародні зобов'язання

Вступ

Реалізація принципу верховенства права, як і інших засад розвитку демократії, не лише становить основу внутрішньої та зовнішньої політики будь-якої цивілізованої держави, а свідчить про ефективність організації та функціонування системи публічної влади, впровадження загальновизнаних цінностей і стандартів, успішність реформ у сучасній правовій демократичній державі. Тому для забезпечення демократії, конкуренції й транспарентності в політичних процесах, а також уникнення загроз корупції та недобросовісної діяльності в суспільно-політичному житті, у тому числі обмеження надмірного впливу великого капіталу на ухвалення політичних рішень, необхідним є належне політичне фінансування в Україні, чинні правила якого гарантуватимуть, насамперед, його прозорість, рівномірність та підзвітність, що закріплено міжнародними стандартами у цій сфері. Відсутність ефективного регулювання політичного фінансування може поставити під загрозу переваги демократії, інтенсифікувати існуючі проблеми державно-правового розвитку.

Також у контексті набуття повноправного членства в Європейському Союзі та Організації Північноатлантичного договору одним з міжнародно-правових зобов'язань України є запровадження таких правил фінансування політичних партій і виборчих кампаній, які протидіятимуть корупції [1-4].

Огляд літератури

Питання правового забезпечення політичного фінансування все частіше привертають увагу науковців, політичних оглядачів, представників громадських організацій, національних і міжнародних експертів. Так, створенню ґрунтовної наукової джерельної бази сприяли напрацювання таких дослідників як Афанасьєва М., Бернацький Б., Бисага Ю., Вадімова Н., Васильченко О., Джуган В., Діденко О., Дешко Л., Ключковський Ю., Корчак Я., Куян І., Марцеляк О., Мелешевич А., Нестерович В., Петришина-Дюг Г., Полевий В., Совгиря О., Федоренко В. та ін. Слід виокремити, що на проблематиці статутного регулювання і статутної діяльності політичних партій акцентують М. Гусяк, М. Хавронюк і т.д. [5-7] Специфіку фінансування політичних партій і виборчих кампаній, політичної діяльності, механізмів фінансування політичних партій і відповідальності за порушення у цій сфері розкривають і зарубіжні дослідники, у тому числі їх компаративістський аналіз, а саме Дж. Баллінгтон, Е. Фальгера, М. Кахане, К.-Х. Нассмахер, Д. Піччіо, Ф. Шеберг [8-9]. Властиво, що не лише вчені-юристи вивчають зазначені аспекти, а також політологи, економісти та інші вчені розкривають ряд аспектів фінансового забезпечення діяльності політичних партій в Україні та інших держав, фінансування політичної діяльності, контроль за її здійсненням тощо (Селівестрова Л., Захарченко Н., Обушний С., Романюк А., Швецова А., Янішевський С. і т.д.). [10-11].

Водночас видається, що в умовах сьогодення, враховуючи новації законодавства і відповідні нормотворчі ініціативи, потребу виконання міжнародних зобов'язань в умовах набуття статусу кандидата на членство у ЄС і подальшої євроатлантичної інтеграції, а також під час дії правового режиму воєнного стану, питання політичного фінансування в Україні належним чином не висвітлені.

Отже, з огляду на багатовимірність і міждисциплінарність, теоретичну й практичну значущість, потребують комплексного вивчення вищезгадані аспекти заявленої наукової проблематики. Тому ***метою цієї статті*** є виокремлення ключових проблем правового забезпечення політичного фінансування в Україні на шляху європейської та євроатлантичної інтеграції в умовах воєнного стану. Це зумовлює здійснення аналізу концептуальних засад і категорій цього дослідження, чинного законодавства України і конкретних міжнародно-правових зобов'язань щодо політичного фінансування, а також формулювання пропозицій, спрямованих на запобігання політичній корупції, впровадження загальновизнаних стандартів у діяльність політичних партій та майбутні виборчі кампанії.

Матеріали та методи

Методологічна основа дослідження зумовлена міжгалузевою і міждисциплінарною природою проблеми політичного фінансування, особливостей його правового забезпечення в умовах європейської та євроатлантичної інтеграції, а також під час дії правового режиму воєнного стану в Україні. Йдеться про сукупність філософсько-світоглядних, загальнонаукових, конкретно-наукових і спеціально-правових методів наукового пізнання. Першочергове значення мають діалектичний, антропологічний, гносеологічний, герменевтичний, порівняльно-правовий методи, а також методи техніко-юридичного і структурно-функціонального аналізу, формально-логічний, системно-структурний, синергетичний та інші методи. Зокрема, за допомогою використання філософського діалектичного методу вбачається можливим з'ясувати сутність і зміст поняття політичного фінансування, його форм у динаміці, постійний розвиток доктринальних і нормативних джерел, взаємозв'язок з деякими іншими державно-правовими явищами і процесами, особливо європейської та євроатлантичної інтеграції України. Формально-логічний і системно-структурний методи, методи техніко-юридичного аналізу, узагальнення і синтезу дозволили проаналізувати сучасні наукові позиції, розкрити конституційно-правову, фінансово-правову природу політичного фінансування, його правову основу, концептуальні засади і категорії дослідження, відповідність чинного законодавства України міжнародно-правовим зобов'язанням. Метод класифікації сприяв виокремленню таких форм політичного фінансування в Україні, як внески на підтримку політичних партій та державне фінансування політичних партій, а також акцентувати на окремих принципах діяльності політичних партій і майбутніх виборчих кампаній. У цьому контексті підкреслено ключові сучасні проблеми механізмів законодавчого та інституційного забезпечення доброчесності, прозорості, підзвітності політичних партій, ефективності правил політичного фінансування і заходів контролю за ним в Україні в умовах дії правового режиму воєнного стану, післявоєнної відбудови тощо.

Водночас у результаті використання порівняльно-правового методу дослідження співставлено положення національного законодавства і міжнародно-правових актів, за якими визначено міжнародні зобов'язання України з питань політичного фінансування, державного і громадського контролю, протидії корупційним ризикам і проявам у цій сфері, а також критичного вивчення аналогічного досвіду зарубіжних держав з потенційними можливостями апробації успішних практик в українських реаліях. Звернемо увагу, що програмний метод, методи стратегування і правового моделювання, соціологічний, узагальнення і прогнозування дозволяють запропонувати напрями і способи удосконалення правової бази політичного фінансування в Україні, відповідної правозастосовної практики. Причому застосування методу програмування зумовлено, у тому числі, затвердженням Державної антикорупційної програми на 2023-2025 роки (постанова Кабінету Міністрів України № 220 від 04.03.2023 р.) [12], аналізом програм і статутів низки політичних партій. Зрештою, доцільним стало використання ряду філософських світоглядних підходів (діяльнісного, компаративістського, міждисциплінарного, багаторівневого і т.д.) і методологічних принципів дослідження, а саме: плюралізму, системності, всебічності, об'єктивності, історизму, детермінізму, комплексності тощо. На цій основі сформульовано узагальнюючі положення, висновки і пропозиції з досліджуваної проблематики.

На досягнення заявленої наукової мети спрямовано використання результатів емпіричних досліджень, спостережень, аналітичних звітів і записок, дайджестів, політико-правової публіцистики, статистичних матеріалів тощо. Нормативно-правову основу роботи становлять Конституція України, закони і підзаконні нормативно-правові акти, міжнародні документи, рішення Конституційного Суду України щодо політичних партій, судова практика.

Результати та обговорення

Як справедливо зазначає Глобальна комісія з виборів, демократії та безпеки, «неврегульоване фінансування політичної діяльності може позначатися на політичній рівності, створювати для організованої злочинності можливість купувати політичний вплив та підривати довіру суспільства до виборів» [13]. У зв'язку з цим, на наше переконання, слід з'ясувати стан законодавчого регулювання у цій сфері, чи існують прогалини або суперечності, особливо у зв'язку з останніми зміни і доповнення до законодавства України, активізацією громадського обговорення і, звісно, враховуючи дію правового режиму воєнного стану та перспективи післявоєнного розвитку, європейський і євроатлантичний інтеграційний курс України.

Правову базу фінансування політичних партій в Україні становлять Конституція України 1996 р., Закони України «Про політичні партії в Україні» № 2365- III від 05.04.2001 р. із змінами, «Про запобігання корупції» № 1700-VII від 14.10.2014 р. зі змінами, низку підзаконних актів щодо регулювання відносин у цій сфері.

Зокрема, відповідними підпунктами пункту 1.5. «Забезпечення доброчесності політичних партій та виборчих кампаній» Додатку 1 до Державної антикорупційної програми на 2023-2025 роки, затвердженої постановою Кабінету Міністрів України № 220 від 04.03.2023, закріплено показники (індикатори) досягнення очікуваних стратегічних результатів у сфері удосконалення правил політичного фінансування та Додатку 2 до даної Програми закладено систему заходів, реалізація яких дозволить на законодавчому рівні досягти цих результатів [12].

Застосування терміна «політичне фінансування» (англ. «political financing», «political funding»), під яким пропонується розуміти фінансування політичних партій та виборчих кампаній, набуло актуальності з огляду розробки з 2003 року, подальшого ведення і періодичного оновлення Міжнародним інститутом демократії та підтримки виборчих процесів (англ. International IDEA) бази даних про політичні фінанси [13-14], а також опублікування протягом 2010 – 2012 рр. Групою держав проти корупції (англ. Group of States against Corruption (GRECO)), створеною Радою Європи, Глобальною комісією з виборів, демократії та безпеки звітів, окремі дані яких зосереджено на оцінюванні прозорості фінансування політичних партій та виборчих кампаній, моніторингу дотримання чинних правил такого фінансування та санкцій за їх порушення [15-17]. Ще на початку 2000-х рр. було узагальнено успішні національні практики і ухвалено на рівні загальноєвропейських інституцій «Керівні принципи та доповідь щодо фінансування політичних партій», прийняті Венеціанською Комісією (09-10).03.2001 (CDL-INF(2001)008); Рекомендацію ПАРЄ «Фінансування політичних партій» від 22.05.2001 № 1516(2001); Рекомендація Комітету Міністрів Ради Європи від 08.04.2003 Rec 2003(4) «Про загальні правила боротьби з корупцією при фінансуванні політичних партій та виборчих кампаній» [18-19; 33-34].

Слід зауважити, що Міжнародний інститут демократії та підтримки виборчих процесів (англ. International IDEA) визначає політичне фінансування як (законне і незаконне) фінансування поточної діяльності політичних партій та виборчих кампаній (зокрема, кампаній, що проводяться кандидатами і політичними партіями, а також третіми особами) [13-14]. Погоджуючись з таким визначенням, варто вказати, що в окремих публікаціях зустрічається некоректне ототожнення понять «політичне фінансування» і «державне фінансування» [20, с. 88]. Останнє з них застосовується до фінансування за рахунок коштів тільки з державного бюджету статутної діяльності політичних партій та відшкодування витрат політичних партій, пов'язаних із фінансуванням їхньої передвиборної агітації під час чергових та позачергових виборів народних депутатів України відповідно до положень Розділу IV[1] Закону України «Про політичні партії в Україні» від 05.04.2001 із внесеними змінами.

На сьогодні згідно з ч. 3 ст. 14 Закону України «Про політичні партії в Україні» із змінами [21] політичне фінансування в

Україні можливе у двох формах: 1) внески на підтримку партій; 2) державне фінансування політичних партій.

Враховуючи Рекомендації Парламентської асамблеї Ради Європи (далі – ПАРЄ) «Фінансування політичних партій» від 22.05.2001 р. № 1516 (2001)[18] та норми Регламенту № 1141/2014 Європейського парламенту та Ради «Про статут і фінансування європейських політичних партій та європейських політичних фондів» від 22.10.2014 [22], в Україні державне фінансування політичних партій було запроваджено з 2016 року згідно з Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запобігання і протидії політичній корупції» № 731-VIII від 08.10.2015 [23]. Державне фінансування політичних партій запобігає їх залежності від приватних донорів та гарантує відповідну рівність між партіями залежно від політичної підтримки дійсними голосами виборців.

Державне фінансування політичних партій та здійснення контролю за цільовим витрачанням коштів від такого фінансування, встановлення обмежень щодо здійснення внесків на підтримку партій з боку фізичних та юридичних осіб, а також регулярне звітування політичних партій про майно, доходи, витрати і зобов'язання фінансового характеру можна вважати антикорупційними заходами в політичній сфері. У цілому такі заходи спрямовано і на обмеження надмірного впливу олігархів на політичне життя, що передбачено однією з семи рекомендацій, наданих Європейською Комісією у її Висновку щодо заявки України на членство в ЄС від 17 червня 2022 року [1].

Також слід звернути увагу ще на одну з рекомендацій Венеційської Комісії, яка міститься у п. 64 Висновку щодо Закону України «Про запобігання загрозам національній безпеці, пов'язаним із надмірним впливом осіб, які мають значну економічну та політичну вагу в суспільному житті (олігархів)» від 12.06.2023 (CDL-AD(2023)018) про необхідність посилення правил фінансування політичних партій і виборчих кампаній та існуючих механізмів контролю [24].

Для виконання зазначених вище міжнародних антикорупційних рекомендацій, необхідних для забезпечення прозорості діяльності політичних партій на шляху європейської та євроатлантичної інтеграції України, з 26.12.2023 р. набрав чинності Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення державного фінансування та контролю за діяльністю політичних партій» № 3337-IX від 23.08.2023 (далі – Закон) [25]. Згідно з положеннями цього Закону передбачено, зокрема:

- повне відновлення призупинених під час пандемії COVID-19, повномасштабного вторгнення росії та запровадження правового режиму воєнного стану зобов'язань щодо фінансової звітності політичних партій, а саме:

політичні партії через портал POLITDATE – електронну систему подання та оприлюднення звітності політичних партій, виборчих фондів, подають до Національного агентства з питань запобігання корупції (далі – НАЗК) звіти про майно, доходи, витрати і зобов'язання фінансового характеру (далі звіти) протягом 120 днів з дня набрання чинності Законом, якщо політична партія не має права на державне фінансування своєї статутної діяльності, або протягом 90 днів з дня набрання чинності Законом, якщо політична партія має право на державне фінансування своєї статутної діяльності. При цьому партії можуть подавати звіти за квартал або за рік, але НАЗК перевірятиме їх за правилами, встановленими для щоквартальних звітів;

- справедливе зниження порогу для державного фінансування політичних партій з 5% до 3% отриманих голосів виборців від загальної кількості голосів виборців, поданих за всі виборчі списки кандидатів у народні депутати України в загальнодержавному багатомандатному виборчому окрузі, оскільки це гарантує рівність шансів між політичними партіями та надає можливість партіям, які не подолали встановленого законом прохідного бар'єра на виборах народних депутатів України, через що не будуть представлені в парламенті, вийти на політичну арену та конкурувати на спра-

ведливих умовах з більш авторитетними партіями. Це положення набирає чинності з дня офіційного оприлюднення результатів наступних чергових або позачергових виборів народних депутатів України;

- встановлення нового виду провадження в окремої категорії термінових адміністративних справ щодо державного фінансування статутної діяльності політичних партій у разі оскарження останніми рішень НАЗК про відмову в наданні державного фінансування статутної діяльності політичної партії або про зупинення (припинення) державного фінансування статутної діяльності політичної партії до апеляційного адміністративного суду в апеляційному окрузі, що включає місто Київ, шляхом внесення змін до ч. 2 ст. 22 Кодексу адміністративного судочинства України (далі – КАС України) [26] і доповнення КАС України новою статтею 289^5;

- посилення вимог щодо запобігання та протидії здійсненню внесків на користь політичних партій особами, які не дотримуються встановлених ч. 1, ч. 3 – ч. 5 ст. 15 Закону України «Про політичні партії в України» № 2365- III від 05.04.2001 зі змінами [21] обмежень щодо здійснення таких внесків шляхом накладення відповідальності на цих осіб та збільшення з 15 до 30 робочих днів строку відмови уповноваженою особою партії від грошового внеску чи його частини, що надійшов від особи, яка не мала права здійснювати такий внесок, або в розмірі, що перевищує встановлений законом розмір;

- удосконалення здійснення державного контролю НАЗК за дотриманням установлених законом обмежень щодо фінансування політичних партій, законним та цільовим використанням політичними партіями коштів, виділених з державного бюджету на фінансування їхньої статутної діяльності, своєчасністю подання фінансових звітів партій і повнотою таких звітів, звіту зовнішнього незалежного фінансового аудиту діяльності партій, відповідністю їх оформлення встановленим вимогам, достовірністю включених до них відомостей завдяки використанню можливостей автоматичного режиму проведення перевірок звітів політичних партій шляхом інтеграції з іншими інформаційно-телекомунікаційними і довідковими системами, реєстрами, базами даних, а також встановлення на рівні закону для політичної партії обов'язку надати пояснення протягом 10 робочих днів з дня отримання пропозиції НАЗК щодо виявлених під час перевірки ознак порушення законодавства.

Серед законодавчих нововведень у сфері політичного фінансування слід виокремити положення, згідно зі змістом якого кошти політичної партії, у тому числі кошти з державного бюджету на фінансування її статутної діяльності, можуть повністю або частково розміщуватися на поточному або вкладному (депозитному) банківському рахунку під визначений процент (дохід). При цьому кошти від державного фінансування статутної діяльності політичної партії можуть бути розміщені тільки в установі державного банку України. Вимоги щодо цільового використання коштів державного фінансування статутної діяльності політичних партій застосовуються до коштів, отриманих політичною партією як проценти (дохід) за розміщення на поточному або вкладному (депозитному) рахунку коштів державного фінансування статутної діяльності політичної партії (див. оновлену ст. 14 Закону України «Про політичні партії в Україні»).

Водночас, надання політичним партіям права розпоряджатись бюджетними коштами шляхом розміщення їх під визначений процент (дохід) у державному банку України з метою використання такого доходу на поточне фінансування статутної діяльності цих партій викликає дискусію. Оскільки зазначене вище нововведення, по-перше, порушує передбачений п. 6 ч. 1 ст. 7 Бюджетного кодексу України принцип ефективності та результативності бюджетної системи України щодо залучення мінімального обсягу бюджетних коштів та досягнення максимального результату при використанні визначеного бюджетом обсягу коштів, по-друге, протирічить установленому особливому режиму державного фінансування статутної діяльності політичних партій, відповідно до якого ч. 6 ст. 17^5

Закону України «Про політичні партії в Україні» встановлено щоквартальне перерахування коштів, виділених з державного бюджету на фінансування статутної діяльності політичних партій, а ч. 2 ст. 17^6 цього ж Закону передбачено повернення таких коштів до державного бюджету у разі їх невикористання. [21] Тому спостерігається неузгодженість запровадженої можливості розміщення вільних коштів від державного фінансування для отримання додаткових доходів з іншими чинними положеннями законодавства.

З позиції необхідності акцентування уваги на забороні витрачання політичними партіями отриманих бюджетних коштів на фінансування участі у виборах або на цілі, не пов'язані зі здійсненням статутної діяльності, потребує певної конкретизації ця заборона шляхом її прямого закріплення у відповідних нормах Закону України «Про політичні партії в Україні», зокрема після оновленої ч. 6 ст. 14 цього Закону доповнити новою частиною такого змісту: «Кошти, отримані політичною партією з державного бюджету на фінансування її статутної діяльності заборонено використовувати на витрати політичних партій, пов'язані з фінансуванням їхньої передвиборної агітації під час чергових та позачергових виборів народних депутатів України, або на цілі, не пов'язані із їхньою статутною діяльністю».

При цьому ст. 17^9 цього ж Закону передбачено державний контроль за законним та цільовим використанням політичними партіями коштів, виділених з державного бюджету на фінансування їхньої статутної діяльності, який здійснюють Рахункова палата та НАЗК. У разі виявлення цими державними органами фактів, які свідчать про те, що кошти, виділені з державного бюджету на фінансування статутної діяльності політичної партії, використані нею на фінансування участі у виборчих кампаніях або на цілі, не пов'язані із здійсненням статутної діяльності, Рахункова палата чи НАЗК невідкладно звертається до суду з позовом про встановлення відповідних фактів [21].

Разом з тим, термін «статутна діяльність політичної партії» законодавством не регламентовано, як і не встановлено вичерпного переліку заборон щодо витрачання політичними партіями коштів державного фінансування і не визначено пріоритетних напрямів використання цих коштів з дотриманням партіями обмежень, визначених для учасників бюджетного процесу. З огляду на це, майже всі здійснені політичними партіями витрати можна віднести до витрат на «статутну діяльність політичної партії».

Тому слід підкреслити, що неодноразово науковці вже звертали увагу на цю проблему. Зокрема, йдеться про відсутність у законодавстві дефініції понять статуту, статутної діяльності, статутних завдань і цілей, статутних органів тощо, не зважаючи на поширену статутну форму регулювання (громадських об'єднань, політичних партій, релігійних організацій, визначених непідприємницьких товариств, асоціацій органів місцевого самоврядування та їх добровільних об'єднань, саморегулюючих організацій, організацій, які здійснюють професійне самоврядування; неурядових організацій інших держав, міжнародних неурядових організацій) [5-6].

С. Янішевський, розглядаючи правові засади і практичні можливості використання в Україні досвіду держав-членів ЄС у сфері державного фінансування статутної діяльності політичних партій, виокремлює пряме державне фінансування політичних партій, що здійснюється в більшості країн ЄС, загалом у 130 країнах світу. Він підтримує деталізацію напрямів витрачання державного фінансування статутної діяльності й використання досвіду Польщі, де кожна партія повинна створити Експертний фонд, до якого має перераховувати від 5 % до 15 % отриманого державного фінансування і кошти якого витрачаються на фінансування юридичних, політичних, соціологічних і соціально-економічних досліджень і освітньо-видавничої діяльності [11].

Як стверджують інші дослідники, політична партія, керуючись законом, самостійно визначає, яка її діяльність є статутною. Будь-яка діяльність політичної партії незаконного спрямування має визнаватися незаконною і нестатутною, у той час як

будь-яка інша, передбачена статутом політичної партії, який не суперечить закону (причому існує презумпція несуперечності статуту політичної партії закону) – повинна визнаватися статутною. Таким чином, чи є статутною її діяльність і на які саме цілі можуть витрачатися кошти, отримані політичною партією з державного бюджету на фінансування її статутної діяльності, визначає сама партія – на підставі закону. Практично це саме визначають НАЗК та Рахункова палата під час здійснення своєї контрольної діяльності на підставі виявлених ними фактів і власного тлумачення поняття «статутна діяльність політичної партії» (ст. 17-9, пункти 3 і 4 ч. 1 ст. 18 Закону), а також з урахуванням дещо суперечливого бюджетного законодавства. Водночас передбачено негативні правові наслідки неправильного – на погляд НАЗК чи Рахункова палата – визначення політичною партією змісту своєї статутної діяльності, тому поняття «статутна діяльність політичної партії» має бути одним із засадничих. На думку М. Хавронюка, конфліктів і тривалої процедури їх вирішення в багатьох випадках можна було б уникнути, якби законодавець, з одного боку, уповноважив НАЗК на основі положень законодавства визначити чітке поняття «статутна діяльність політичної партії», а з іншого, визнав, що чинне в законодавстві поняття «бюджетні видатки споживання» суттєво обмежує законну та статутну діяльність політичних партій, усунув існуючу колізію на користь Закону «Про політичні партії в Україні» і в законі про державний бюджет на наступний рік передбачив для політичних партій також видатки розвитку [7].

Поряд з цим, також варто звернути увагу на положення нового чинного Закону [25], згідно з якими політичні партії мають правові підстави надати неповну інформацію у звіті через втрату (знищення чи псування) первинних документів, комп'ютерного та іншого обладнання внаслідок воєнних дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією російської федерації проти України; знаходження первинних документів, комп'ютерного та іншого обладнання на територіях територіальних громад, що належать до територій, на яких ведуться активні бойові дії, або тимчасово окупованих територій відповідно до переліку, затвердженого центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику з питань тимчасово окупованої російською федерацією території України; інші обставини непереборної сили (форс-мажорні обставини). Обставини, що свідчать про неможливість отримання політичною партією інформації в повному обсязі, мають бути документально підтверджені у встановленому Законом порядку (див. п. 8 розділу VI Закону України «Про політичні партії в Україні»).

Крім того, згідно з оновленим п. 4 ч. 11 ст. 17 Закону України «Про політичні партії в Україні», якщо фінансове зобов'язання політичної партії виникло у звітному періоді та було погашено у цей самий звітний період, воно не відображається у звіті політичної партії [21]. Такий підхід може призвести до обмеження доступу громадськості до повної інформації про фінансові зобов'язання політичних партій та ускладнення перевірки легітимності їх майна, доходів та витрат.

Відповідно до ст. 11 Закону України «Про запобігання корупції» та ст. 17 Закону України «Про політичні партії в Україні" постійний моніторинг політичного фінансування із застосуванням ризико-орієнтованого підходу здійснюється НАЗК як основним суб'єктом, відповідальним за забезпечення законності та прозорості політичних фінансів в Україні [21; 27]. За результатами проведеної зовнішньої оцінки ефективності діяльності НАЗК за період 2020-2021 років незалежною Комісією, яка складалась з трьох міжнародних експертів, призначених Кабінетом Міністрів України 10 листопада 2021 року за поданням міжнародних донорів, які надавали технічну допомогу Україні у сфері боротьби проти корупції (Джозеф Генглоф (США), Діана Курпнієце (Латвія) і Лаура Стефан (Румунія)), у звіті оцінки зазначається прогрес НАЗК у контролі фінансування політичних партій [28].

У той же час, згідно з вимогами Виборчого кодексу України контроль виборчих

фондів політичних партій та кандидатів на загальнодержавних виборах покладено на Центральну виборчу комісію (далі – ЦВК), її регіональне або територіальне представництво, НАЗК та банки, у яких відкрито рахунки виборчих фондів [29]. Водночас аналіз фінансових звітів про надходження та використання коштів виборчих фондів здійснюється ЦВК спільно з НАЗК, що призводить до дублювання повноважень. Так, пп. 1.5.3.5 Державної антикорупційної програми на 2023–2025 роки передбачено систему заходів, реалізація яких дозволить закріпити на законодавчому рівні ефективний розподіл повноважень між ЦВК та НАЗК за фінансуванням політичної діяльності та передвиборної агітації шляхом внесення відповідних змін та доповнень до Виборчого кодексу України [12].

Можна зустріти в наукових роботах пропозиції дискусійного характеру, зокрема, стосовно змісту, напрямів і видів контролю за діяльністю політичних партій. Так, узагальнено, що систему суб`єктів контролю складають Міністерство юстиції України, Рахункова палата, НАЗК, ЦВК, окружні й територіальні виборчі комісії. Також для підвищення ефективності контролю за діяльністю політичних партій та їх відповідальності запропоновано: розширити повноваження Конституційного Суду України з наданням права вирішувати питання про відповідність Конституції України (конституційність) виборчих програм і статутів; надати право судам стягувати на користь держави майно та кошти партії у випадку подання політичною партією свідомо (навмисно) неправдивих відомостей для її реєстрації, якщо такі відомості були подані помилково – майно та кошти партії можуть бути використані на її статутні цілі. [31]

В умовах воєнного стану та вирішення Європейською Радою розпочати переговори про вступ з Україною з наданням пропозиції Раді ЄС ухвалити відповідні рамки переговорів постають дискусійні питання щодо можливостей реформування правил державного фінансування політичних партій через повне зупинення (наприклад, проєкт закону № 10401 від 10.01.2024 [35]) або обмеження (наприклад, електронна петиція до Президента України №22/215440-еп від 11.01.2024, яка є у статусі розгляду [36]) такого фінансування і переспрямування звільнених бюджетних коштів на потреби Збройних Сил України та військово-промислового комплексу. Це віддзеркалює низький рівень суспільної підтримки інституту державного фінансування політичних партій.

Під час дії особливого правового режиму воєнного стану, виконання Україною взятих на себе міжнародних зобов'язань, особливо в контексті запобігання та протидії корупційним ризикам, а також з огляду на необхідно значний обсяг надважливих видатків на оборону та захист України, безумовно усі бюджетні видатки мають бути обґрунтованими і виваженими. Тут важко не погодитись з позицією Центру політико-правових реформ [40], згідно з якою доцільним можна вважати запровадження пропорційного та обґрунтованого скорочення видатків для державного фінансування статутної діяльності політичних партій, що не повинно перешкоджати їх повноцінному функціонуванню.

Висновки

Підсумовуючи викладене вище, можна зробити висновок, що в умовах воєнного стану на шляху європейської та євроатлантичної інтеграції у цілому чинний рівень ефективності правил політичного фінансування та заходів контролю за ним в Україні досягає мети запобігання політичній корупції та забезпечення доброчесності політичних партій через підвищення прозорості, відкритості та підзвітності в їх діяльності.

Водночас за результатами дослідження варто констатувати про необхідність удосконалення правового регулювання і правозастосовної практики у цій сфері в умовах сьогодення і післявоєнного розвитку. Зокрема, важливим є чіткий розподіл повноважень між суб`єктами контролю за діяльністю політичних партій, ефективним і цільовим використанням коштів, отриманих політичною партією з державного бюджету на фінансування її статутної ді-

яльності, а також видається доцільною конкретизація на законодавчому рівні власне статутної діяльності і т.д. Враховуючи, що низьким залишається рівень суспільної підтримки інституту державного фінансування політичних партій, як і задоволеність результатами діяльності багатьох з них, у тому числі, в умовах дії правового режиму воєнного стану, вбачаємо необхідними системну популяризацію інституту політичного фінансування, роз'яснення громадськості його сутності і значення, відповідності існуючим міжнародно-правовим стандартам, залучення до організації та проведення постійного моніторингу публічної фінансової звітності політичних партій, забезпечення комунікації з громадянами, експертами, науковцями у даному напрямі.

Рекомендації. Сталий демократичний розвиток сучасних держав і світового співтовариства характеризують, зокрема, прозорі, підзвітні, інклюзивні політичні партії, спроможні виступати в якості реальних і дієвих представників народу, його інтересів, а не інтересів донорів, які забезпечують фінансування цих партій. Тому з-поміж ***к***лючових завдань визначено забезпечення доброчесності політичних партій через підвищення прозорості, відкритості та підзвітності в їх діяльності, виконання міжнародних зобов'язань України, особливо щодо запобігання політичній корупції. Окреслено перспективи і першочергові напрями подальших наукових розвідок у цій сфері, враховуючи багатовимірність і міждисциплінарність інституту політичного фінансування, його теоретичну й практичну значущість, удосконалення правового регулювання і правозастосовної практики в умовах сьогодення і післявоєнного розвитку.

Література

[1] Commission Opinion on Ukraine's application for membership of the European Union: Communication from the Commission to the European Parliament, the European Council and the Council. Brussels, 17.06.2022. URL: https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/system/files/2022-06/Ukraine%20Opinion%20and%20Annex.pdf

[2] EU Commission's Recommendations for Ukraine's EU candidate status. URL: https://www.eeas.europa.eu/delegations/ukraine/eu-commissions-recommendations-ukraines-eu-candidate-status_en?s=232

[3] Єврокомісія рекомендувала надати Україні статус кандидата на вступ до ЄС. URL: https://eu-ua.kmu.gov.ua/istorii-uspikhu/yevrokomisiya-rekomenduvala-nadaty-ukrayini-status-kandydata-na-vstup-do-yes

[4] Про Річну національну програму під егідою Комісії України – НАТО на 2021 рік: Указ Президента України від 11.05.2021 № 189/2021. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/189/2021#Text

[5] Гусяк М.П. Статути як джерело права: порівняльно-правове дослідження: дис. … доктора філософії: 081 – Право. Київ, 2021. 242 с.

[6] Камінська Н.В., Гусяк М.П. Статутні джерела у правових системах Великобританії та США *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е.О. Дідоренка*. 2020. №2 С. 26-39 DOI: 10.33766/2524-0323.90.26-39

[7] Хавронюк М. Яка діяльність політичної партії є «статутною»? 2016 https://pravo.org.ua/yaka-diyalnist-politychnoyi-partiyi-ye-quot-statutnoyu-quot/

[8] Фінансування політичних партій та виборчих кампаній. Довідник з фінансування політичної діяльності / ред. Е. Фальгера, С. Джонс, М. Оман. URL: http://www.idea.int/sites/default/files/publications/funding-of-political-parties-andelection-campaigns-UK.pdf

[9] Нассмахер К.-Х. Порівняльний аналіз фінансування політичної діяльності у країнах розвиненої демократії. Політичні фінанси: регулювання і практика: матеріали міжнар. конф. (м. Київ, 29 квітня 2002 р.). К.: Фонд «Європа XXI», 2002. С. 54-77.

[10] Tkachenko N., Kurmaiev P., Seliverstova L., Pozhydaeva M. Features of financing NATO's armed forces. *Amazonia Investiga*. 2020. № 26. Vol. 9. P. 117–124. https://doi.org/10.34069/AI/2020.26.02.13.

[11] Державне фінансування статутної діяльності політичних партій: досвід ЄС і напрями удосконалення вітчизня-

ного законодавства. Аналітична записка. 2017/ *Янішевський С. О.* URL: https://niss.gov.ua/doslidzhennya/politika/derzhavne-finansuvannya-statutnoi-diyalnosti-politichnikh-partiy-dosvid-es-i

[12] Про затвердження Державної антикорупційної програми на 2023-2025 роки: постанова Кабінету Міністрів України № 220 від 04.03.2023. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/220-2023-%D0%BF#Text

[13] Джулі Баллінгтон, Елін Фальгера, Мюріел Кахане та інші. *Фінансування політичних партій та виборчих кампаній:* Довідник з фінансування політичної діяльності. International Institute for Democracy and Electoral Assistance. 2016. 243 p. URL: https://www.idea.int/sites/default/files/publications/funding-of-political-parties-and-election-campaigns-UK.pdf

[14] Political Finance Database. International IDEA. URL: https://www.idea.int.developmentzone.co/data-tools/data/political-finance-database; Political Finance Transparency. International IDEA. URL: https://www.idea.int/sites/default/files/publications/political-finance-transparency.pdf; Money in Politics. International IDEA. URL: https://www.idea.int/theme/money-politics

[15] GRECO publishes horizontal study on Political financing. URL: https://www.coe.int/en/web/greco/-/greco-publishes-horizontal-study-on-political-financing; Questionnaire on Transparency of Party Funding: Adopted by GRECO at its 29th Plenary Meeting Third Evaluation Round. Strasbourg, 19-23 June 2006. 12 p. URL: https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=09000016806cbe36

[16] Deepening Democracy: Strategy for Improving the Integrity of Elections Worldwide: The Report of the Global Commission on Elections, Democracy and Security. September, 2012. URL: https://www.shareweb.ch/site/DDLGN/Documents/Deepening-Democracy-A-Strategy-for-Improving-the-Integrity-of-Elections-Worldwide-PDF.pdf

[17] Political Funding by Mr Yves-Marie Doublet Deputy Director at the National Assembly, France. Thematic review of GRECO's Third Evaluation Round. 01 November 2011. 57 p. URL: https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=09000016806cbff2; Стан реалізації Україною рекомендацій GRECO, викладених у Оціночному звіті стосовно України за Темою II «Прозорість фінансування партій» за результатами 3-го раунду оцінювання, прийнятому 21 жовтня 2011 року на 52-му Пленарному засіданні GRECO (Страсбург, 17-21 жовтня 2011 рік) Greco Eval III Rep (2011) 1E Theme II: Національна доповідь щодо реалізації засад антикорупційної політики у 2020 році Національного агентства з питань запобігання корупції (проект), Додаток Г. 2021. С. 457-459. URL: https://nazk.gov.ua/wp-content/uploads/2021/06/NAZK_Nats.dopovid_15_06.pdf

[18] Financing of political parties: Recommendation 1516 (2001), Parliamentary Assembly. URL: https://pace.coe.int/en/files/16907/html; http://www.assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=169...

[19] Європейський демократичний доробок у галузі виборчого права : Матеріали Венеціанської Комісії, Парламентської Асамблеї, Комітету Міністрів, Конгресу місцевих і регіональних влад Ради Європи: пер. з англ. / за ред. Ю. Ключковського. Вид. 2-е, випр. і доповн. К., 2009. С. 307–319.

[20] Корчак Я.О. Фінансування політичних партій: теоретичні аспекти визначення типу (принципу) правового регулювання. *Юридичний вісник.* 2021. № 2(59). С. 85-92. URL: http://www.law.nau.edu.ua/images/Nauka/Naukovij_jurnal/2021/2-59/22846.pdf

[21] Про політичні партії в Україні: Закон України № 2365-III від 05.04.2001. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2365-14#Text

[22] On the statute and funding of European political parties and European political foundations: Regulation (EU, EURATOM) № 1141/2014 of the European Parliament and of the Council, of 22 October 2014. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32014R1141

[23] Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запобігання і протидії політичній корупції: Закон Украї-

ни № 731-VIII від 08.10.2015. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/731-19#top

[24] European Commission for Democracy trough Law (Venice Commission): Opinion on the Law "On the Prevention of Threats to National Security Related to the Excessive Influence of Persons with Significant Economic and Political Weight in Public Life (Oligarchs)". Strasbourg, 12 June 2023 (CDL-AD(2023)018). URL: https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2023)018-e

[25] Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення державного фінансування та контролю за діяльністю політичних партій: Закон України № 3337-IX від 23.08.2023. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3337-20?find=1&tex#Text

[26] Кодекс адміністративного судочинства України від 6 липня 2005 р. № 2747-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text

[27] Про запобігання корупції: Закон України № 1700-VII від 14.10.2014. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text

[28] Зовнішня незалежна оцінка ефективності діяльності Національного агентства з питань запобігання корупції: Звіт оцінки затверджено Комісією з проведення незалежної оцінки ефективності діяльності Національного агентства з питань запобігання корупції 24 липня 2023 року. URL: https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/perevirka%20NAZK/zvit-komisiyi-z-provedennia-nezalezhnoi-otsinky-efektyvnosti-diialnosti-nazk.pdf

[29] Виборчий кодекс України № 396-IX від 19.12.2019. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/396-20#Text

[30] Deshko L.M., Bysaga Y.M. Responsibility for violation of the rules of financing a political party, election agitation or agitation of a referendum. *Аналітично-порівняльне право* С. 650-654. URL: http://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2023/04/115.pdf

[31] Бевз Ю.В. Конституційноправові засади організації та діяльності політичних партій: дисертація … доктора філософії за спеціальністю 081 «Право» у галузі знань 08 «Право»/ Донецький національний університет імені Василя Стуса, Вінниця, 2024. 305 с.

[32] Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 70 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частини першої статті 10, пункту 3 частини другої, частин п'ятої, шостої статті 11, статті 15, частини першої статті 17, статті 24, пункту 3 розділу VI «Заключні положення» Закону України «Про політичні партії в Україні» (справа про утворення політичних партій в Україні) Справа № 1-2/2007 12 червня 2007 року №2-рп/2007. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-07#Text

[33] Resolution (97) 24 On the twenty guiding principles for the fight against corruption (Adopted by the Committee of Ministers on 6 November 1997 at the 101 st session of the Committee of Ministers). Council of Europe. URL: https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=09000016806cc17c

[34] Спільний висновок Венеціанської комісії та Бюро демократичних інститутів та прав людини ОБСЄ щодо проекту закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запобігання і протидії політичній корупції в Україні. URL: http://www.osce.org/uk/odihr/180226?download=true

[35] Про внесення змін до Закону України «Про політичні партії в Україні» щодо зупинення державного фінансування статутної діяльності політичних партій на період воєнного стану: проект закону № 10401 від 10.01.2024. URL: https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/2157559

[36] Спрямувати більшу частину державного фінансування політичних партій на потреби Сил Оборони: електронна петиція №22/215440-еп від 11.01.2024. URL: https://petition.president.gov.ua/petition/215440

[37] European Council conclusions on Ukraine, enlargement and reforms. 14 December 2023. URL: https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2023/12/14/

european-council-conclusions-on-ukraine-enlargement-and-reforms/

[38] Ukraine's Answers to the EU Questionnaire on the Application for Membership. April 2022. Part. 1, vol. 1. URL: https://eu-ua.kmu.gov.ua/wp-content/uploads/ukraine_questionnaire_part_1_vol_1.pdf

[39] Report on Implementation of the Association Agreement between Ukraine and the European Union. 2022. URL: https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/55-GOEEI/report_2022_.pdf

[40] Зупинення чи скорочення державного фінансування статутної діяльності політичних партій на період воєнного або надзвичайного стану? Щотижневий аналіз 07-13 лютого 2024 року. Центр політико-правових реформ. URL: https://pravo.org.ua/analytical-materials/shhotyzhnevyj-analiz-07-13-lyutogo-2023-roku/?fbclid=IwAR0mZQC_ngGRndzz-VhDMPJqT9HccRQO69pUbC4giBtogW80G0flVL6pRRr4#link1

References

[1] Commission Opinion on Ukraine's application for membership of the European Union: Communication from the Commission to the European Parliament, the European Council and the Council. Brussels, (2022). Retrieved from: https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/system/files/2022-06/Ukraine%20Opinion%20and%20Annex.pdf

[2] EU Commission's Recommendations for Ukraine's EU candidate status. Retrieved fromL: https://www.eeas.europa.eu/delegations/ukraine/eu-commissions-recommendations-ukraines-eu-candidate-status_en?s=232

[3] Єврокомісія рекомендувала надати Україні статус кандидата на вступ до ЄС. Retrieved from: https://eu-ua.kmu.gov.ua/istorii-uspikhu/yevrokomisiya-rekomenduvala-nadaty-ukrayini-status-kandydata-na-vstup-do-yes

[4] Pro Richnu natsionalnu prohramu pid ehidoiu Komisii Ukrainy – NATO na 2021 rik: Ukaz Prezydenta Ukrainy (2021) № 189/2021. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/189/2021#Text

[5] Husiak M.P. (2021) Statuty yak dzherelo prava: porivnialno-pravove doslidzhennia: dys. … doktora filosofii: 081 – Pravo. Kyiv, 242 s.

[6] Kaminska N.V., Husiak M.P. (2020) Statutni dzherela u pravovykh systemakh Velykobrytanii ta USA *Visnyk Luhanskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav im. E.O. Didorenka*, №2 S. 26-39 DOI: 10.33766/2524-0323.90.26-39

[7] Khavroniuk M. Yaka diialnist politychnoi partii ye «statutnoiu»? (2016) Retrieved from: https://pravo.org.ua/yaka-diyalnist-politychnoyi-partiyi-ye-quot-statutnoyu-quot/

[8] Finansuvannia politychnykh partii ta vyborchykh kampanii. Dovidnyk z finansuvannia politychnoi diialnosti / red. E. Falhera, S. Dzhons, M. Oman. Retrieved from: http://www.idea.int/sites/default/files/publications/funding-of-political-parties-andelection-campaigns-UK.pdf

[9] Nassmakher K.-Kh. (2002) Porivnialnyi analiz finansuvannia politychnoi diialnosti u krainakh rozvynenoi demokratii. Politychni finansy: rehuliuvannia i praktyka: materialy mizhnar. konf. (m. Kyiv, 29 kvitnia 2002 r.). K.: Fond «Ievropa XXI», S. 54-77.

[10] Tkachenko N., Kurmaiev P., Seliverstova L., Pozhydaeva M. (2020) Features of financing NATO's armed forces. *Amazonia Investiga*. № 26. Vol. 9. P. 117–124. https://doi.org/10.34069/AI/2020.26.02.13.

[11] Derzhavne finansuvannia statutnoi diialnosti politychnykh partii: dosvid YeS i napriamy udoskonalennia vitchyznianoho zakonodavstva. Analitychna zapyska (2017)/ Yanishevskyi S. O. Retrieved from: https://niss.gov.ua/doslidzhennya/politika/derzhavne-finansuvannya-statutnoi-diyalnosti-politichnikh-partiy-dosvid-es-i

[12] Pro zatverdzhennia Derzhavnoi antykoruptsiinoi prohramy na 2023-2025 roky: postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy № 220 (2023). Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/220-2023-%D0%BF#Text

[13] Dzhuli Ballinhton, Elin Falhera, Miuriel Kakhane ta inshi. Finansuvannia politychnykh partiy ta vyborchykh kampaniy (2016): Dovidnyk z finansuvannia politychnoï diialnosti. International Institute for Democracy and Electoral Assistance. Retrieved from: https://www.idea.int/sites/default/files/

publications/funding-of-political-parties-and-election-campaigns-UK.pdf

[14] Political Finance Database. International IDEA. Retrieved from: https://www.idea.int.developmentzone.co/data-tools/data/political-finance-database; Political Finance Transparency. International IDEA. Retrieved from: https://www.idea.int/sites/default/files/publications/political-finance-transparency.pdf; Money in Politics. International IDEA. Retrieved from: https://www.idea.int/theme/money-politics

[15] GRECO publishes horizontal study on Political financing. Retrieved from: https://www.coe.int/en/web/greco/-/greco-publishes-horizontal-study-on-political-financing; Questionnaire on Transparency of Party Funding: Adopted by GRECO at its 29th Plenary Meeting Third Evaluation Round. Strasbourg, (2006), 12 p. Retrieved from: https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=09000016806cbe36

[16] Deepening Democracy: Strategy for Improving the Integrity of Elections Worldwide: The Report of the Global Commission on Elections, Democracy and Security. September, 2012. Retrieved from: https://www.shareweb.ch/site/DDLGN/Documents/Deepening-Democracy-A-Strategy-for-Improving-the-Integrity-of-Elections-Worldwide-PDF.pdf

[17] Political Funding by Mr Yves-Marie Doublet Deputy Director at the National Assembly, France (2011). Thematic review of GRECO's Third Evaluation Round. 57 p. Retrieved from: https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTM Content?documentId=09000016806cbff2; Stan realizatsii Ukrainoiu rekomendatsii GRECO, vykladenykh u Otsinochnomu zviti stosovno Ukrainy za Temoiu II «Prozorist finansuvannia partii» za rezultatamy 3-ho raundu otsiniuvannia (2011), na 52-mu Plenarnomu zasidanni GRECO (Strasburh, 17-21 zhovtnia 2011 rik) Greco Eval III Rep (2011) 1E Theme II: Natsionalna dopovid shchodo realizatsii zasad antykoruptsiinoi polityky u 2020 rotsi Natsionalnoho ahentstva z pytan zapobihannia koruptsii (proekt) (2020). Dodatok H. S. 457-459. Retrieved from: https://nazk.gov.ua/wp-content/uploads/2021/06/NAZK_Nats.dopovid_15_06.pdf

[18] Financing of political parties : Recommendation 1516 (2001) : adopted by Parliamentary Assembly of the Council of Europe. Retrieved from: http://www.assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=169…

[19] Yevropeiskyi demokratychnyi dorobok u haluzi vyborchoho prava (2009): materialy Venetsianskoi Komisii, Parlamentskoi Asamblei, Komitetu Ministriv, Konhresu mistsevykh i rehionalnykh vlad Rady Yevropy: per. z anhl. / za red. Yu. Kliuchkovskoho; vyd. 2-e, vypr. i dopovn.

[20] Korchak Ya.O. (2021) Finansuvannia politychnykh partii: teoretychni aspekty vyznachennia typu (pryntsypu) pravovoho rehuliuvannia. *Yurydychnyi visnyk*, № 2(59). S. 85-92. Retrieved from: http://www.law.nau.edu.ua/images/Nauka/Naukovij_jurnal/2021/2-59/22846.pdf

[21] Pro politychni partii v Ukraini: Zakon Ukrainy № 2365-III (2001). Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2365-14#Text

[22] On the statute and funding of European political parties and European political foundations: Regulation (EU, EURATOM) № 1141/2014 of the European Parliament and of the Council, (2014). Retrieved from: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32014R1141

[23] Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo zapobihannia i protydii politychnii koruptsii: Zakon Ukrainy № 731-VIII (2015). Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/731-19#top

[24] European Commission for Democracy trough Law (Venice Commission): Opinion on the Law "On the Prevention of Threats to National Security Related to the Excessive Influence of Persons with Significant Economic and Political Weight in Public Life (Oligarchs)". Strasbourg, (2023) (CDL-AD(2023)018). Retrieved from: https://www.venice.coe.int/webforms/ documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2023)018-e

[25] Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo

udoskonalennia derzhavnoho finansuvannia ta kontroliu za diialnistiu politychnykh partii: Zakon Ukrainy № 3337-IKh (2023). Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3337-20?find=1&tex#Text

[26] Kodeks administratyvnoho sudochynstva Ukrainy (2005). № 2747-IV. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text

[27] Pro zapobihannia koruptsii: Zakon Ukrainy (2014). № 1700-VII. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text

[28] Zovnishnia nezalezhna otsinka efektyvnosti diialnosti Natsionalnoho ahentstva z pytan zapobihannia koruptsii: Zvit otsinky zatverdzheno Komisiieiu z provedennia nezalezhnoi otsinky efektyvnosti diialnosti Natsionalnoho ahentstva z pytan zapobihannia koruptsii (2023). Retrieved from: https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/perevirka%20NAZK/zvit-komisiyi-z-provedennia-nezalezhnoi-otsinky-efektyvnosti-diialnosti-nazk.pdf

[29] Vyborchyi kodeks Ukrainy (2019). № 396-IKh Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/396-20#Text

[30] Deshko L.M., Bysaga Y.M. (2023). Responsibility for violation of the rules of financing a political party, election agitation or agitation of a referendum. Retrieved from: http://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2023/04/115.pdf

[31] Bevz Yu.V. (2024). Konstytutsiino¬pravovi zasady orhanizatsii ta diialnosti politychnykh partii: dysertatsiia … doktora filosofii za spetsialnistiu 081 «Pravo» u haluzi znan 08 «Pravo»/ Donetskyi natsionalnyi universytet imeni Vasylia Stusa, Vinnytsia, 305 s.

[32] Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy (2007) u spravi za konstytutsiinym podanniam 70 narodnykh deputativ Ukrainy shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytutsiinosti) polozhen chastyny pershoi statti 10, punktu 3 chastyny druhoi, chastyn piatoi, shostoi statti 11, statti 15, chastyny pershoi statti 17, statti 24, punktu 3 rozdilu VI «Zakliuchni polozhennia» Zakonu Ukrainy «Pro politychni partii v Ukraini» (sprava pro utvorennia politychnykh partii v Ukraini) №2-rp/2007. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-07#Text

[33] Resolution (97) 24 On the twenty guiding principles for the fight against corruption (Adopted by the Committee of Ministers on 6 November 1997 at the 101 st session of the Committee of Ministers). Council of Europe. Retrieved from: https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/ DisplayDCTMContent?documentId=09000016806cc17c

[34] Spilnyi vysnovok Venetsianskoi komisii ta Biuro demokratychnykh instytutiv ta prav liudyny OSCE shchodo proektu zakonu pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo zapobihannia i protydii politychnii koruptsii v Ukraini. Retrieved from: http://www.osce.org/uk/odihr/180226?download=true

[35] Pro vnesennia zmin do Zakonu Ukrainy «Pro politychni partii v Ukraini» shchodo zupynennia derzhavnoho finansuvannia statutnoi diialnosti politychnykh partii na period voiennoho stanu: proekt zakonu (2024). № 10401. Retrieved from: https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/2157559

[36] Spriamuvaty bilshu chastynu derzhavnoho finansuvannia politychnykh partii na potreby Syl Oborony: elektronna petytsiia (2024). №22/215440-ep. Retrieved from: https://petition.president.gov.ua/petition/215440

[37] European Council conclusions on Ukraine, enlargement and reforms (2023). Retrieved from: https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2023/12/14/european-council-conclusions-on-ukraine-enlargement-and-reforms/

[38] Ukraine's Answers to the EU Questionnaire on the Application for Membership. April 2022. Part. 1, vol. 1. Retrieved from: https://eu-ua.kmu.gov.ua/wp-content/uploads/ukraine_questionnaire_part_1_vol_1.pdf

[39] Report on Implementation of the Association Agreement between Ukraine and the European Union. (2022). Retrieved from: https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/55-GOEEI/report_2022_.pdf

[40] Zupynennia chy skorochennia derzhavnoho finansuvannia statutnoi diialnosti

polytychnykh partii na period voiennoho abo nadzvychainoho stanu? Shchotyzhnevyi analiz (2024-02-07-13). Tsentr polityko-pravovykh reform. Retrieved from: https://pravo.org.ua/analytical-materials/shhotyzhnevyj-analiz-07-13-lyutogo-2023-roku/?fbclid=IwAR0mZQC_ngGRndzzVhDMPJqT9HccRQO69pUbC4giBtogW80G0flVL6pRRr4#link1

Nataliia Kaminska
Doctor of Law, Professor, Professor of Department of International Law and Comparative jurisprudence of the National Aviation University
1 ave. Lubomir Husar, Kyiv, Ukraine, 03058
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-7239-8893
e-mail: na-pro@ukr.net
Mariia Pozhydaieva
Doctor of Sciences of Law, Docent, Professor of Department of Law of Mariupol State University,
6 Preobrazhenska street, Kyiv, 03037
ORCID 0000-0003-2355-1131
pozhydaeva_maria@ukr.net

PROBLEMS OF LEGAL ENSURING OF POLITICAL FINANCING IN UKRAINE THROUGH EUROPEAN AND EURO-ATLANTIC INTEGRATION UNDER THE CONDITIONS OF THE STATE OF MARTIAL

In order to ensure democracy, competition and transparency in political processes, as well as to avoid threats of corruption and unscrupulous activities, including limiting the excessive influence of big capital on political decision-making, proper political financing is necessary in Ukraine. On the way to becoming a member of the European Union and NATO, one of Ukraine's international legal obligations is the introduction of rules for financing political parties and election campaigns that will combat corruption, guarantee transparency, uniformity and accountability. Despite the significant modernization of the legislation, during the legal regime of martial law, the issues of political funding are not adequately studied in scientific sources in Ukraine. Therefore, the purpose of this article is to highlight the key problems of legal support of political financing in Ukraine on the path of European and Euro-Atlantic integration in the conditions of martial law, which led to the analysis of the conceptual bases and categories of this study, the current legislation of Ukraine and international legal obligations regarding political financing.

On this basis, appropriate conclusions and recommendations were made, first of all, proposals were formulated aimed at preventing and countering political corruption, introducing generally recognized standards into the activities of political parties and future election campaigns. In particular, it is important to have a clear distribution of powers between the subjects of control over the activities of political parties, the proper spending of funds received by a political party from the state budget to finance its statutory activities, and it also seems appropriate to specify at the legislative level the actual statutory activities, etc. Undoubtedly, the level of public support for the institution of state financing of political parties remains low, as does satisfaction with the results of the activities of many of them, including under the conditions of the legal regime of martial law. The key task is the fulfillment of Ukraine's international obligations, especially regarding the prevention of political corruption and ensuring the integrity of political parties through increasing transparency, openness and accountability in their activities. The prospects and priority directions of further scientific research in this area are outlined, taking into account the multidimensionality and interdisciplinary nature of the institution of political financing, its theoretical and practical significance, the improvement of legal regulation and law-enforcement practice in the conditions of today's and post-war development.

Keywords: political financing, political parties, transparency, financial reporting, statutory activity, international obligations

КОРУПЦІЙНИЙ ХАРАКТЕР КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ ПЕРЕДБАЧЕНОГО СТ. 365-3 КК УКРАЇНИ

НАЧИНЯНИЙ Дмитро - аспірант кафедри кримінального права і кримінології, Львівський державний університет внутрішніх справ
ORCID: 0009-0007-5891-6109
DOI: https://doi.org/10.32782/ep.2024.2.40

У статті досліджуються ознаки корупційних злочинів та обгрунтовується корупційний характер кримінального правопорушення передбаченого ст. 365-3 КК України. Особливу увагу зосереджено на кримінально-правовій характеристиці такої ознаки суб'єктивної сторони ст. 365-3 КК України як мотив його вчинення. Зокрема, з'ясовано, чи було законодавцем допущено під час формулювання диспозиції даної кримінально-правової норми помилка, а саме підміна поняття «мети» на «мотив» вчинення цього діяння та чи може це вливати на обгрунтованість зарахування вказаного кримінального правопорушення до числа корупційних. На підставі теоретичного узагальнення поглядів вчених щодо розуміння поняття «корисливого мотиву» та його співвідношення із «метою отримання неправомірної вигоди» зроблено висновок про те, що зміст корисливого мотиву зводиться до отримання неправомірної вигоди, в її матеріальному вимірі. А такий мотив, як забезпечення інших особистих інтересів чи інтересів третіх осіб – то нематеріального виміру неправомірної вигоди. Обгрунтовується потреба розширення переліку корупційних діянь передбачених у примітці до ст. 45 КК України та включення до нього положень ст. 365-3 КК України.

Ключові слова: корупційне кримінальне правопорушення, працівник правоохоронного органу, бездіяльність працівника правоохоронного органу, гральний бізнес, неправомірна вигода, використання влади, використання службових повноважень.

Вступ

Запровадження кримінальної відповідальності за діяння, передбачене ст. 365-3 КК України, а саме бездіяльність працівника правоохоронного органу щодо незаконної діяльності з організації або проведення азартних ігор, лотерей стало поштовхом для численних дискусій. Окрім питань соціально-правової обумовленості запровадження кримінальної відповідальності за спеціальний вид потурання кримінальному правопорушенню передбаченому ст. 203-2 КК України, не менш проблемним є питання пов'язані із системними порушеннями запровадження вказаної кримінально-правової норми. Серед них, зокрема і змістовний аспект диспозиції діяння передбаченого ст. 356-3 КК України, який ставить під сумнів його корупційний характер.

Разом із цим, ігнорування очевидної корупційної складової цього кримінального правопорушення може і вже створює проблеми практичного застосування положень ст. 365-3 КК України, зокрема, в частині кримінальної відповідальності та призначення покарання за його вчинення. Мова іде про можливість застосувати за його вчинення положень ст. 69 КК України та ст. 75 КК України, що по суті дозволяє суб'єктам його вчинення уникнути реального покарання. А це в свою чергу породжує і без того наявні в науковій літературі сумніви щодо достатньої для криміналізації суспільної небезпечності такого діяння, та загалом – доцільності його існування в чинному кримінальному Законі.

Метою статті є кримінально-правовий аналіз положень ст. 365-3 КК України та обґрунтування потреби її включення до числа корупційних злочинів.

Матеріали та методи

Проблематика корупційних злочинів не є новою для теорії кримінального права і виступає науковим інтересом багатьох вчених цієї галузі. Зокрема цим питанням присвятили дослідження такі науковці, як Марисюк К.[1], Гусаров С. [2], Кундеус В. [3], Дудоров О. [4], Хавронюк М.[5], Житний О., Клочко А. [6] та інші.

Однак, незважаючи на численні публікації, значна кількість проблем з вказаної тематики залишаються спірними та не знаходять одностайності у колах науковців та практиків. Вказані наукові пошуки стосуються загальних питань корупційних злочинів, відтак цілком логічним є ситуація коли в доктрині кримінального права практично не має досліджень присвячених кримінально-правовій характеристиці окремих кримінальних правопорушень на предмет доцільності чи недоцільності вважати їх корупційними.

Це ж саме стосується і проблематики віднесення до числа корупційних злочинів, діяння передбаченого ст. 365-3 КК України. Окремі наукові пошуки у цьому напрямку були зроблені Драчевським Ю. [7], Маріним К, [8], Андрієшиним В. [9] та інші. Разом із цим, наявні дослідження носять фрагментальний, узагальнюючий характер. Натомість, через новизну положень ст. 365-3 КК України, комплексного кримінально-правового аналізу цього складу кримінального правопорушення на предмет доцільності його віднесення до числа корупційних сьогодні в теорії кримінального права не має.

Під час дослідження використовувалися такі методи, як метод аналізу, герменевтики, синтезу, узагальнення, системного підходу, порівняння, абстрагування та метод конкретизації.

Виклад основного матеріалу

Розпочати потрібно із того, що чинний Кримінальний Закон не містить поняття «корупційного кримінального правопорушення» (Далі - ККП), а послуговується поняттям корупційного злочину. При цьому, єдиним критерієм віднесення того чи іншого діяння до числа корупційних злочинів є визначений у примітці до ст. 45 КК України вичерпний перелік діянь, яким і послуговується законодавець, вирішуючи окреслену проблему.

Так, відповідно до положень ст. 45 КК України корупційними злочинами вважаються злочини, передбачені статтями 191, 262, 308, 312, 313, 320, 357, 410, у випадку їх вчинення шляхом зловживання службовим становищем, а також злочини, передбачені статтями 210, 354, 364, 364-1, 365-2, 368-369-2 цього Кодексу [10].

Тобто для формулювання поняття «корупційного злочину» законодавець застосовує метод вичерпного переліку конкретних кримінально-протиправних діянь, із вказівкою при цьому на спосіб вчинення деяких із них – шляхом зловживання службовим становищем.

В той же час, статтею 1 Закону України «Про запобігання корупції» визначено, що корупційними необхідно визнавати усі кримінальні правопорушення, вчинені особою, уповноваженою на виконання функцій держави чи місцевого самоврядування, прирівняною до них особою шляхом використання влади, службових повноважень, становища або пов'язаних з ними можливостей і з метою одержання неправомірної вигоди» [11].

Така термінологічна неузгодженість і відсутність узагальненої конструкції поняття корупційного злочину, а також концептуального підходу до формування конкретного переліку діянь, що визнаються законодавцем корупційними породжують проблематику навколо якості та обґрунтованості наповнення вказаного переліку тим чи іншим видом кримінального правопорушення, а також створює ряд проблем та дискусій виправданості останнього.

Як про це вказує В.М. Трепак існує певна невідповідність між переліком діянь, які вказані у ст. 45 Кримінального кодексу як корупційні, та закріпленим у Законі поняттям «корупційне правопорушення, за яке передбачено кримінальну відповідальність». Так, «деякі корупційні злочи-

ни не є корупційними правопорушеннями у розумінні Закону і, навпаки, частина корупційних правопорушень, за які передбачена кримінальна відповідальність, не визнано корупційними злочинами КК України» [12, с.52-53].

Вказана ситуація стосується і положень ст. 365-3 КК України, які за своїм змістом є нічим іншим, як корупційним правопорушенням та помилково не міститься у примітці до ст. 45 КК України, що і спробуємо довести.

Для обґрунтування заявленої вище тези, необхідно звернутися до кримінально-правової доктрини, яка сьогодні налічує безліч дефініції корупційного правопорушення, що на думку Пасєки О.Ф. додатково ускладнює окреслену проблематику [13, 197] Водночас, проаналізувавши усе розмаїття наукових міркувань щодо поняття корупційного правопорушення Дубас В. вказує що його визначення можна сформулювати, як «правопорушення, яке містить ознаки корупції і за вчинення якого настає кримінальна відповідальність» [14].

Це певною мірою узгоджується і з запропонованими в науковій літературі критеріями (ознаками) за якими пропонується виокремлювати ККП серед інших кримінальних правопорушень.

Так, на думку вже згадуваного нами О.Ф. Пасеки [13], яка загалом збігається із позиціями інших науковців [15, с. 51; 16, с. 40] ККП передусім пов'язане з використанням особою, наданих їй повноважень чи пов'язаних із ними можливостей; спеціальною метою - одержання неправомірної вигоди чи обіцянки, пропозиції такої вигоди; а також - за нього передбачено кримінальну відповідальність.

На думку М. Мельника до ознак, які визначають сутність ККП потрібно віднести: особливу сферу соціальних відносин, в якій можливе вчинення таких діянь; неправомірне використання (зловживання) посадовою особою наданої їй влади або свого посадового становища; задоволення в результаті такого зловживання власного інтересу чи інтересу третіх осіб; спеціальний суб'єкт, яким є особа, уповноважена на виконання функцій держави. [17]

Гусоров С. виокремлює наступні критерії виділення ККП: а) це діяння (дія або бездіяльність); б) такі діяння є суспільно небезпечним та містять ознаки корупції, зокрема - вчиняються шляхом зловживання службовим становищем або шляхом використання службових повноважень чи службового становища з метою одержання або прийняття неправомірної вигоди чи прийняття обіцянки, пропозиції такої вигоди для себе чи інших адресатів або, відповідно, обіцянка, пропозиція чи надання такої вигоди певним адресатам з метою схилити уповноважену особу до протиправного використання наданих їй службових повноважень; в) таке діяння є винним; г) воно є кримінально-протиправним і караним; ґ) вчиняється лише суб'єктом ККП [2].

Узагальнюючи наведені вище наукові позиції дозволяють виділити ключові ознаки ККП: 1) пов'язаність діяння з використанням особою свого службового становища, наданих їй повноважень чи пов'язаних із ними можливостей; 2) діяння містить спеціальну мету; 3) характеризується спеціальним суб'єктом.

Розкриваючи першу ознаку потрібно сказати, що корупційним потрібно вважати не будь-яке використання особою свого службового становища чи повноважень, а саме зловживання ними. На думку Настюка, з якого варто погодитися, таке зловживання матиме місце в тому випадку коли вчинене діяння суперечить інтересам службової діяльності особи, а відтак і корупційним може визнаватися лише такий злочин. [18]

Що стосується мети вчинення корупційного злочину, то під корупцією розуміється використання особою, наданих їй службових повноважень чи пов'язаних із ними можливостей із метою одержання неправомірної вигоди або прийняття такої вигоди чи прийняття обіцянки, пропозиції такої вигоди для себе чи інших осіб, або відповідно обіцянка, пропозиція чи надання неправомірної вигоди особі, зазначеній у ч. 1 ст. 3 цього Закону, або на її вимогу іншим фізичним чи юридичним особам з метою схилити цю особу до протиправного використання наданих їй службових повноважень чи пов'язаних із ними можливостей. Саме

звідси власне і така ознака ККП, як спеціальна мета його вчинення. В своїй абсолютній більшості такі діяння пов'язані з одержанням чи даванням (у тому числі проппозицією і обіцянкою таких дій) неправомірної вигоди.

Третьою ознакою є вчинення його спеціальним суб'єктом. У теорії кримінального права є думка про те, що конкретне коло таких суб'єктів визначене у ч. 3 Закону України «Про запобігання корупції» [19, с.442].

Разом із цим, виходячи із змісту конкретного корупційного діяння стає зрозуміло, що воно може вчинятися службовою особою яка наділена рядом компетенцій (повноважень), коло яких власне і характеризує ії як службову (виконання владних, організаційно-розпорядчих, адміністративно-господарських функцій).

Отже, вирішення питання про доцільність вважати діяння, передбачене ст. 365-3 КК України корупційним злочином та доцільність включення згадки про нього у ст. 45 КК України потрібно виходити саме із притаманності вказаному кримінальному правопорушенню згаданий вище ознак ККП.

Положення ст. 365-3 КК України передбачають кримінальну відповідальність за бездіяльність працівника правоохоронного органу щодо незаконної діяльності з організації або проведення азартних ігор, лотерей, тобто умисне з корисливих мотивів чи в інших особистих інтересах або в інтересах третіх осіб невжиття передбачених законодавством заходів за заявою (повідомленням) про вчинення незаконної діяльності з організації або проведення азартних ігор, лотерей або приховування виявленої ним незаконної діяльності з організації або проведення азартних ігор, лотерей.

Кримінально-правовий аналіз цього кримінального правопорушення дозволяє зробити наступні висновки:

По-перше – вказана бездіяльність працівника правоохоронного органу в даному випадку є нічим іншим, як використанням особою, наданих їй повноважень чи пов'язаних із ними можливостей. При цьому таке використання має ознаки зловживання адже 1) може вчинятися шляхом як дії, так і бездіяльності; 2) полягає у використанні працівником правоохоронного органу своїх службових повноважень; 3) таке використання повноважень суперечить інтересам служби.

Здійснюючи потурання гральному бізнесу працівник правоохоронного органу використовує свої службові повноваження з користі – як за для власної наживи, так і в інтересах третіх осіб, що наділяє таке зловживання ознаками корупції. [13]. З огляду на вказаний у ст. 365-3 КК України корисливий мотив діяння, останнє очевидно пов'язане із одержанням чи даванням неправомірної вигоди.

Обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони кримінального правопорушення передбаченого ст. 365-3 КК України є спеціальний мотив, а не мета. Мотивом вчинення вказаного кримінального правопорушення є корить, інші особисті інтереси або інтереси третіх осіб.

Таке законодавче формулювання вносить суттєві вагання щодо можливості віднесення вказаного кримінального правопорушення до числа корупційних з притаманним останнім чіткої вказівкою саме на мету – отримання неправомірної вигоди.

В свою чергу, зазначимо, що як мотив, так і мета вчинення кримінального правопорушення на думку Навроцького В. є наскрізними поняттями кримінального права, які характеризують суб'єктивну сторону складу злочину. [21]. Вони знаходяться у тісному зв'язку між собою і хоча по суті є взаємозумовленими, та все ж не тотожними категоріями. Без мотиву, як рушійної сили що спонукає до діяння, не може виникнути і мета, зміст якої зводиться до бажаного, уявного результату прагнення особи. Водночас, мотив може отримати свій розвиток лише завдяки наявності конкретної меті.

Разом із цим, варто звернути увагу, що під час дослідження вказаних ознак суб'єктивної сторони Навроцький В. не розмежовує їх, а аналізує використовуючи між ними у тексті роботи такий розділовий знак, як кома. Зокрема, вказується, що «з'ясування поняття корисливого мотиву, корисливої мети слід розпочати із семантичного значення слова». Далі науковець висновує, що корисливим мотивом є мотив отримати наживу, праг-

нення збагатитися вчиняючи злочин. А «до ознак корисливого мотиву (корисливої мети, корисливого злочину)» відносити потрібно на думку науковця прагнення до вигоди матеріального характеру, отримання матеріальних цінностей, вчинення таких дій у власних інтересах або ж інтересах третій осіб [21].

Отже, якщо вірно розуміємо вказаний вище науковий підхід, то для віднесення діяння змістовно до числа корисливого не має суттністної різниці між вчиненням його з корисливих мотивів чи з корисливою метою. Вказані ознаки набувають юридичного значення виключно для цілей кримінально-правової кваліфікації та призначення покарання, а не з'ясування сутності діяння.

В контексті сказаного варто звернути увагу на ту обставину, що у Проєкті КК України у Загальній частині використовується такий термін, як «корисливий мотив», водночас згадки про «корисливу мету» у ньому не має. Під корисливим мотивом у новому КК України пропонується розуміти усвідомлене, внутрішнє спонукання особи до одержання матеріального блага для себе чи іншої особи, одержання або збереження певного речового права, уникнення матеріальної витрати, досягнення іншої матеріальної вигоди. [21]

В той же час, Марисюк К., досліджуючи питання ККП використовує поняття мотивації, під яким розуміє зміст інтересу, задовольнити який прагне особа, котра вчиняє корупційне правопорушення. Залежно від цього інтересу (мотивації) науковець виокремлює корупційні діяння, які пов'язані з протиправним використанням влади або службових повноважень для отримання матеріальних благ, послуг або переваг чи заволодіння чужим майном або правом на нього (корисливі) та корупційні діяння, пов'язані з протиправним використанням влади або службових повноважень для задоволення інших (некорисливих) особистих інтересах чи інтересів третіх осіб.

До першої групи науковець відносить такі, що можуть бути задоволені шляхом 1) неправомірного отриманням матеріальних благ, послуг або переваг; 2) неправомірного заволодіння чужим майном або правом на нього; 3) неправомірного використанням чужого майна. До другої групи належать ті корупційні діяння, у результаті вчинення яких службова особа не має на меті протиправно заволодіти майном, одержати незаконну винагороду чи незаконно використати чиєсь майно. Використовуючи владу або службові повноваження вона прагне задовольнити інтереси своїх рідних чи близьких, інших третіх осіб [1, с. 114-115].

Як бачимо поняття «корисливий мотив» та «мета отримання неправомірної вигоди» не є тотожними. Перше полягає в отриманні лише матеріальних благ. Натомість друге включає як матеріальні блага чи цінності так і нематеріальні.

Разом із цим у положеннях ст. 365-3 КК України поряд із корисливим мотивом передбачено і такий альтернативний мотив, як «інші особисті інтереси чи інтереси третіх осіб». Вказаний мотив в науковій літературі розглядається, як такий, що має нематеріальний вимір[21].

Відтак, бачимо, що мотив, як обов'язкова ознака у ст. 365-3 КК України так само як і неправомірна вигода складається з матеріального та нематеріального елементів.

Таким чином, застосування законодавцем у положеннях ст. 365-3 КК України вказівки саме на корисливий мотив саме в такому формулюванні не звужує сферу застосування вказаної кримінально-правової норми. Цим діянням можуть охоплюватися ситуації коли наприклад працівник правоохоронного органу вчиняє зазначений вид потурання вислужуючись перед керівництвом, яке його про це попросило, переслідуючи на меті отримати підвищення по службі, а саме – переведення на так само оплачувану посаду, однак, скажімо із меншим обсягом роботи. В запропонованому прикладі матимемо ситуацію коли в діях особи є як інший особистий інтерес, який виступає обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони цього діяння, та і по суті мета – отримання неправомірної вигоди, в частині її нематеріального елементу.

Відтак, на скільки виправданим є обране законодавцем формулювання диспозиції ст. 356-3 КК України залишається в межах риторичного запитання. Видається, що застосований законодавчих підхід до визначення мотиву по суті зробив його аналогічним зміс-

ту такої мети, як отримання неправомірної вигоди. Та все ж для уникнення плутанини, доцільним видається виокремлення у складі вказаного кримінального правопорушення такої обов'язкової ознаки його суб'єктивної сторони, як мета.

Що стосується суб'єктного складу кримінального правопорушення передбаченого ст. 365-3 КК України, то ним визначений працівник правоохоронного органу. Оминаючи проблематику визначення поняття працівника правоохоронного органу, зазначимо лише, що нам імпонує думка Созанського Т. І., який у монографії присвяченій вивченню цього питання під правоохоронним органом пропонує розуміти державний орган, який визначений правоохоронним законодавством України та безпосередньо призначений для здійснення правоохоронних функцій, у тому числі із застосуванням заходів примусу. А Працівником правоохоронного органу потрібно вважати службову особу такого органу яка відповідно до закону, безпосередньо здійснює функції представника влади, а також виконує обов'язки, пов'язані із здійсненням правоохоронної діяльності. [22]

З огляду на вказе вище, можна зробити висновок про те, що таке кримінальне правопорушення, як бездіяльність працівника правоохоронного органу щодо незаконної діяльності з організації або проведення азартних ігор, лотерей є корупційним кримінальним правопорушенням. І хоча розширеному тлумаченню перелік діянь, зазначений у положеннях ст. 45 КК України не підлягає, встановлення відповідності конкретного кримінально-протиправного діяння, зокрема і передбаченого ст. 365-3 КК України вказаним ознакам обумовлюють потребу удосконалити аналізовані положення Загальної частини, шляхом розширення переліку корупційних злочинів. Зокрема, положення ст. 365-3 КК України повинні бути включені до переліку діянь, які містяться в примітці до ст. 45 КК України.

Література

1. Марисюк К. Поняття, види та загальна характеристика корупційних правопорушень. Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: «Юридичні науки». No 4 (32), 2021. С. 138-144. DOI:http://doi.org/10.23939/law2021.32.138

2. Гусаров М. С. Поняття та види корупційних правопорушень, за вчинення яких установлено кримінальну відповідальність. / С. М. Гусаров // Особливості застосування антикорупційного законодавства: від розслідування до вироку суду : зб. тез доп. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 17 жовт. 2019 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ ; Кримінол. асоц. України ; Громад. спілка «Центр запобігання та протидії корупції» ; Громад. рада при МВС України. – Харків : ХНУВС, 2019. – С. 52-56.

3. Кундеус Г. Щодо співвідношення ознак корупції, корупційного правопорушення та корупційних злочинів. Кримінально-правові та кримінологічні засади протидії корупції : зб. тез доп. V Міжнар. наук.практ. конф., (31 берез. 2017 р., м. Харків, Україна) / МВС України, Хар ків. нац. унт внутр. справ ; Кримінол. асоц. України. – Харків : ХНУВС, 2017. – 228 с. 115-116.

4. Дудоров О. Удосконалення кримінально-правових засобів протидії корупції (Аналіз окремих законодавчих ініціатив) DOI https://doi.org/10.30525/978-9934-26-347-7-6

5. Альтернативний звіт з оцінки ефективності впровадження державної антикорупційної політики / О. Калітенко, О. Лємєнов, Б. Малишев та ін. ; за заг. ред. М. Хавронюка. Київ, 2021. С. 184–185. URL: https://rpr.org.ua/wp-content/uploads/2021/09/alternatyvnyyzvit-210921071555.pdf (дата звернення:02.02.2024).

6. Житний О.О., Клочко А.М. Деякі проблеми звільнення від відбування покарання з випробуванням особи, яка засуджується за корупційний злочин. Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна. Серія «Право». 2017. Вип. 24. С. 111–114.

7. Драчевський Є. Ю. Про виправданість доповнення Кримі- нального кодексу України статтею 265-3: дослідження з позицій системного підходу. Юридичний бюлетень. 2020. Вип. 16. С. 249– 257.

8. Марін О. К. "Новітні" форми зловживання можливостями спеціального статусу в

розділі XVII Особливої частини Кримінального кодексу України. Юридичний науковий електронний журнал. 2021. No 2. С. 239–242.

9. Андрієшин В. В. Кримінальна відповідальність за зловживання службовою особою своїми повноваженнями: теоретико-правові та прикладні аспекти : дис. ... д-ра філософії (081-Право). Одеса, 2020. 237 с.

10. КК України Кримінальний Кодекс України. Відомості Верховної Ради України. 1992. № 27. Ст. 385. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text (дата звернення: 04.03.2024).

11. Резюме до Альтернативного звіту з оцінки ефективності впровадження державної антикорупційної політики / О. Калітенко, О. Лємєнов, Б. Малишев та ін. К., 2021. 47 с.

12. Медвецька О. Поняття, ознаки та види корупційних злочинів, їх осо- бливості відповідно до актів міжнародного законодавства. Підпри- ємництво, господарство і право. 2015. No7 С.42-48.

13. Пасєка О.Ф. Співвідношення понять «Корупційне правопорушення, пов'язане з корупцією», «корупційне правопорушення» та «корупційний злочин». Право і суспільство. 2020. No 2(2). С. 197–203.

14. Дубас В.М. Поняття та види корупційний кримінальних правопорушень в кримінальному законодавстві України. Юридичний електронний журнал. №6/2023. DOI https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-6/13

15. Трепак В. Законодавче визначення поняття «корупційне правопорушення» як потенційне джерело колізій: проблемні питання теорії та практики. Юридична Україна. 2016. No 3–4. С. 50–57.

16. Відповідальність за корупційні правопорушення : навчальний посібник / Є.О. Алісова, В.В. Мартиновський, В.Я. Настюк, О.М. Шевчук. Харків : Юрайт, 2017. 168 с.

17. М.Мельник, заступник керівника Головного науково-експертного управління Апарату Верховної Ради України, кандидат юридичних наук, доцент. «Право України». –2000. – № 11. – С. 126–130.

18. Юридична відповідальність за корупційні кримінальні правопорушення : навч. посіб. Є. О. Алісов, В. В. Мартиновський, – Х. : Юрайт, 2017. – 168 с.

19. Надточиєва А.П. Ознаки суб'єктів корупційних кримінальних правопорушень. Юридичний нау- ковий електронний журнал. No 8. С. 440-444. URL: http://lsej.org.ua/8_2022/100.pdf

21. Навроцкий В.О. наскрізні кримінально-правові поняття: навч. посіб. Юрінком Інтер, 2023. 376 с.

22. Созанський Т. І., Здреник І. В. Працівник правоохоронного органу як суб'єкт злочину : монографія. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2021. 204 с.

SUMMARY

The article examines the features of corruption crimes and substantiates the corruption nature of the criminal offense under Article 365-3 of the Criminal Code. Particular attention is focused on the criminal law characterization of such a feature of the subjective side of Art. 365-3 of the Criminal Code of Ukraine as the motive for its commission. In particular, it is found that when formulating the disposition of this criminal law provision, a systemic error was made, namely, the substitution of the concept of "purpose" for "motive", which may affect the validity of classifying this criminal offense as a corruption offense. At the same time, based on the theoretical generalization of scholars' views on the understanding of the concept of "mercenary motive" and its correlation with the "purpose of obtaining unlawful benefit", the author concludes that the content of mercenary motive is reduced to obtaining unlawful benefit in its material dimension. Therefore, the author substantiates the need to expand the list of corruption acts provided for in the note to Article 45 of the Criminal Code of Ukraine and to include the provisions of Article 365-3 of the Criminal Code of Ukraine. The author also gives scientifically based recommendations on replacing the reference "for mercenary motives" in the text of the disposition of Art. 365-3 of the Criminal Code of Ukraine with "with the aim of obtaining unlawful benefit".

Keywords: corruption criminal offense, law enforcement officer, inaction of a law enforcement officer, gambling business, undue benefit, use of power, use of official authority.

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ФОРМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЦИВІЛЬНОГО ЗАХИСТУ НА РЕГІОНАЛЬНОМУ РІВНІ

ОСТАП'ЮК Андрій Юрійович - аспірант Харківського національного університету внутрішніх справ

https://orcid.org/0009-0006-2147-6130

УДК 342.9

DOI: https://doi.org/10.32782/ep.2024.2.41

Встановлено, що адміністративно-правові форми забезпечення цивільного захисту на регіональному рівні найбільш доцільно розуміти як зовнішній прояв практичної діяльності спеціально уповноважених суб'єктів, яка спрямована на створення сприятливих правових, організаційних, управлінських, економічних та інших умов для функціонування даного інституту в рамках певного регіону. До вказаних форм віднесено: нормотворчість, видання індивідуальних адміністративно-правових актів, координація, укладення адміністративних договорів, вчинення організаційних та матеріально-технічних дій.

Аргументовано, що нормотворчість, як форма забезпечення цивільного захисту на регіональному рівнів, полягає у тому, що за її допомогою спеціально уповноважені суб'єкти в межах своєї компетенції можуть приймати нормативно-правові акти, положення яких формують правове поле їх діяльності та реалізації функцій та завдань. Саме через нормотворчу діяльність вбачається можливим закріпити правовий порядок та особливості реалізації завдань забезпечення цивільного захисту в межах регіону за відповідними напрямами.

Узагальнено, що наведені у статті адміністративно-правові форми забезпечення цивільного захисту на регіональному рівні найбільш змістовно та повно характеризують практичний зміст такої діяльності. Разом із тим, суттєвим недоліком є те, що більшість окреслених у статті форм не відшли свого законодавчого закріплення та належного врегулювання, що значно ускладнює правозастосовну практику. Саме тому, важливим завданням законодавця є розширення не тільки кола, а й змісту досліджуваних форм.

Ключові слова: форма, адміністративно-правова форма, забезпечення, цивільний захист, регіональний рівень.

Постановка проблеми

Забезпечення цивільного захисту на регіональному рівні є складною за своєю сутністю та змістом діяльністю, яка знаходить своє практичне відображення у низці форм. При цьому відповідні форми, з огляду на специфіку досліджуваної сфери, мають адміністративно-правове забарвлення. Варто зауважити, що в науковій літературі адміністративно-правові форми досліджувались в розрізі різних наукових проблематик, в той час як дана категорія є фактично не дослідженою в розрізі забезпечення цивільного захисту на регіональному рівні. Зазначене проблемне питання породжує низку дискусій щодо сутності та змісту вказаної наукової категорії.

Стан дослідження

Окремі проблемні питання, пов'язані із забезпеченням цивільного захисту в Україні, в своїх наукових працях розглядали: О.С. Жидкова, О.І. Запорожець, С.В. Майстро, В.М. Михайлов, С.В. Нестеренко, О.М. Носіков, С.П. Потеряйко, А.О. Соба-

карь, Я.А. Яковлєва та багато інших. Втім, незважаючи на чималу кількість теоретичних здобутків, в юридичній літературі відсутні комплексні дослідження, присвячені характеристиці адміністративно-правових форм забезпечення цивільного захисту на регіональному рівні.

Мета і завдання дослідження

Мета статті полягає у тому, щоб встановити коло та надати характеристику адміністративно-правовим формам забезпечення цивільного захисту на регіональному рівні. Для досягнення вказаної мети необхідно вирішити наступні завдання: з'ясувати сутність поняття «форма» з точку зору різних галузевих дисциплін; узагальнити наукові погляди вчених щодо переліку форм забезпечення цивільного захисту; здійснити аналіз норм чинного законодавства, яке регулює відповідну діяльність.

Наукова новизна дослідження

Наукова новизна статті полягає у тому, що в ній дістав подальшого опрацювання теоретичний підхід щодо узагальнення переліку та розуміння змісту ключових адміністративно-правових форм забезпечення цивільного захисту на регіональному рівні.

Виклад основного матеріалу

Починаючи наукове дослідження відзначимо, що етимологічно слово «форма» (походить від латинського «forma») означає зовнішній вигляд, зовнішнє окреслення, видимість чого-небудь [1, с.87]. Досить активно поняття форми досліджується у філософській науці де його тлумачать у декількох значеннях одночасно. Згідно із Тлумачним словником основних філософських термінів В. Петрушенко форма – це: 1) спосіб впорядкування змісту, його організації та функціонування; 2) у Арістотеля – активне субстанціальне начало, яке, сполучаючись з матерією, утворює речі; 3) просторово-геометричні параметри будь- яких матеріальних утворень; 4) те, що може розглядатись відокремлено від матерії, субстрату як їх визначеність; 5) у суспільній історії та культурі досить часто узаконені стандарти вигляду або структури будь-чого для позначення його ролі та статусу (військова форма, урочисті церемонії тощо). У сучасній культурології існує позиція, згідно з якою успіхи та переваги західної цивілізації обумовлені тим, що вона плекала форму, а у східних цивілізаціях панують довільність та безлад [2, с.181].

Відповідно до енциклопедичної літератури правового змісту форма – це спосіб матеріального закріплення юридичних норм, який засвідчує загальну обов'язковість останніх. Зазвичай, розрізняються такі правові форми, як: правовий звичай, правовий прецедент, нормативно-правова угода, нормативно-правовий акт [3, с.500]. Більш широке визначення з приводу сутності форм у праві запропонувала Н.М. Пархоменко: «Правова форма – це, перш за все, юридична комплексна категорія, що опосередковує правом різні суспільні явища, які потребують регламентації, а також слугує каркасом усередині права, впорядковує та поєднує всі правові явища та право як таке. Коли йдеться про правові форми, то при цьому мають на увазі право як певне соціальне явище, що відрізняється від інших (політика, релігія, мораль), які разом із правом визначаються матеріальними умовами життя суспільства, його економічними умовами й слугують засобом відображення та закріплення. Іншими словами, поняття «правова форма» є загальним відображенням об'єктивного зв'язку права та явищ, на які воно впливає. Аналіз чинного законодавства приводить до висновку про непослідовність використання поняття «форма» та «правова форма» в нормативному масиві. В одному випадку законодавець говорить про форму як про організаційно-правову картину діяльності, в іншому - як про зразок або модель, процедуру, як про джерело права. Іноді використовує слово «форма», коли необхідно вжити слово «вид». Поняття «правова форма» орієнтується на право в цілому, визначення його місця серед інших форм. Поняття «форма права» розглядається як самостійне явище, що виражається зовні

за допомогою певних конкретних засобів. Таким чином, форма, разом зі змістом, робить право тим, чим воно є в дійсності, тобто саме правом, а не будь-яким іншим явищем. Відповідно, поняття форми права є складовою поняття правова форма» [4, с.18].

В свою чергу, адміністративно-правові форми є відгалуженням класичних правових, в зв'язку із чим поряд із загальними ознаками їх змісту притаманні галузеві ознаки. Як правило сутність цих форм розкривається у відношенні до якогось об'єкту. Наприклад, аналізуючи адміністративно-правові форми діяльності Державного бюро розслідувань (далі – ДБР), А.В. Логінов, досліджуючи адміністративно-правове забезпечення інформаційної безпеки органів виконавчої влади, дійшов до висновку, що під адміністративно-правовою формою забезпечення інформаційної безпеки слід здійснення передбачених нормативно-правовими актами, теорією та практикою державного управління однорідної діяльності посадовими та службовими особами органів виконавчої влади, за допомогою якої реалізується їх компетенція по забезпеченню інформаційної безпеки [5; 6, с.43-44]. Т.О. Коломоєць, П.С. Лютіков, О.Ю. Меліхова під адміністративно-правовими формами діяльності суб'єктів публічної адміністрації розуміють зовнішньо виражену дію, волевиявлення суб'єкта публічної адміністрації (посадової особи), здійснене у рамках режиму законності та його компетенції для досягнення мети адміністрування – вираження у зовнішньому вигляді конкретних дій суб'єкта публічної адміністрації, які здійснюються у процесі їхньої діяльності й спрямовані на реалізацію функцій адміністрування. Вони виділяють правові та неправові форми діяльності [7, с.136].

Таким чином, адміністративно-правові форми забезпечення цивільного захисту на регіональному рівні найбільш доцільно розуміти як зовнішній прояв практичної діяльності спеціально уповноважених суб'єктів, яка спрямована на створення сприятливих правових, організаційних, управлінських, економічних та інших умов для функціонування даного інституту в межах певного регіону.

На нашу думку, систему адміністративно-правових форм забезпечення цивільного захисту на регіональному рівнів становлять:

- нормотворчість. На думку В.М. Довгань, це одна із форм державного управління суспільством, як будь-який соціальний процес – це усвідомлена, цілеспрямована діяльність, що здійснюється через право і правові норми. Нормотворчість стосується, головним чином, процедури прийняття нормативних актів, та вимагає вивчення розвитку реальних зв'язків між різними явищами, що беруть участь у формуванні права і здійснюють перехід від матеріальних факторів до свідомості і від неї – до правових норм [8 с.66]. Найбільш вдало, на нашу думку, сутність окресленої категорії розкриває О.В. Петришин, який доводить, що нормотворчість – це діяльність уповноважених на це суб'єктів з розроблення, розгляду, прийняття та офіційного оприлюднення нормативно-правових актів, яка здійснюється за визначеною процедурою. Науковець надає досить вичерпний перелік характерних ознак нормотворчості, зокрема: 1) нормотворчість є етапом правоутворення, під час нормотворчості в нормативно-правових актах мають закріплюватися норми права, які є результатом узагальнення найбільш важливих повторювальних суспільних відносин, а також засобом витіснення шкідливої суспільної практики; 2) нормотворчість є правовою формою діяльності публічної влади поряд із правозастосуванням, тлумаченням права, контрольно-наглядовою та установчою діяльністю; 3) результатом нормотворчої діяльності є нормативно-правові акти, за допомогою яких формально закріплюють норми права; 4) нормотворчість здійснюється уповноваженими на це суб'єктами – органами і носіями публічної впади; 5) нормотворчість здійснюється за певною процедурою, яка регламентується законодавством [9; 6, с.44]. Таким чином, нормотворчість, як форма забезпечення цивільного захисту на регіональному рівнів, полягає у тому, що за її допо-

могою спеціально уповноважені суб'єкти в межах своєї компетенції можуть приймати нормативно-правові акти, положення яких формують правове поле їх діяльності та реалізації функцій та завдань. Саме через нормотворчу діяльність вбачається можливим закріпити правовий порядок та особливості реалізації завдань забезпечення цивільного захисту в межах регіону за відповідними напрямами;

- видання індивідуальних адміністративно-правових актів. Дана форма схожа із нормотворчістю, адже також передбачає розробку та видання нормативно-правових актів. Проте, в даному випадку останні мають одноразовий, індивідуалізований характер, так як їх дію спрямовано на вирішення не глобальних питань роботи сектору цивільного захисту, а декларування якогось конкретного юридично значимого факту або точкового врегулювання суспільно-правових відносин. Прикладом практичного застосування цієї форми є Указ Президента України «Про невідкладні заходи щодо подолання надзвичайної ситуації у місті Євпаторії» від 25.12.2008 № 1201/2008, Розпорядження КМУ «Про виділення коштів для проведення першочергових заходів з ліквідації наслідків надзвичайної ситуації, що виникла 24 грудня 2008 року у м. Євпаторії» від 25.12.2008 № 1591-р, Наказ Міністерства праці та соціальної політики «Про вжиття невідкладних заходів щодо подолання наслідків надзвичайної ситуації у м. Євпаторії» від 25.12.2008 №593, Розпорядження КМУ «Деякі питання подолання наслідків надзвичайної ситуації, спричиненої підривом греблі Каховської ГЕС в результаті збройної агресії Російської Федерації» від 13.06.2023 №527-р та інші. Кожен з представлених документів присвячено регулюванню діяльності суб'єктів забезпечення цивільного захисту із подолання наслідків конкретних випадків виникнення надзвичайних ситуацій. У нормах актів визначаються як індивідуальні організаційно-управлінські, так і матеріально-технічні, фінансові та інші заходи обов'язкові до виконання уповноваженими органами влади та органами місцевого самоврядування.

- координація суб'єктів забезпечення цивільного захисту на регіональному рівні. Координація – це певне погодження компонентів цілого один з одним, той особливий характер їхньої взаємозалежності, який забезпечує динамічну рівновагу системи. У своїх роботах автор протиставляє координацію, або горизонтальну впорядкованість, субординації, чи вертикальній упорядкованості, підлеглості [10, с.101]. В межах забезпечення цивільного захисту на регіональному рівні координація є однією з ключових адміністративно-правових форм, яка здійснюється спеціально уповноваженими відомствами, зокрема, комісіями з питань техногенно-екологічної безпеки та надзвичайних ситуацій. Наприклад, згідно із Постановою КМУ від 26.01.2015 №18 державна комісія з питань техногенно-екологічної безпеки та надзвичайних ситуацій є постійно діючим органом, який забезпечує координацію діяльності центральних і місцевих органів виконавчої влади, пов'язаної із забезпеченням техногенно-екологічної безпеки, захисту населення і територій від наслідків надзвичайних ситуацій, організаційних заходів протидії терористичній діяльності та воєнній загрозі, запобігання виникненню надзвичайних ситуацій і реагування на них [11];

- укладення адміністративних договорів. Кодексом адміністративного судочинства визначено, що адміністративний догорів – це спільний правовий акт суб'єктів владних повноважень або правовий акт за участю суб'єкта владних повноважень та іншої особи, що ґрунтується на їх волеузгодженні, має форму договору, угоди, протоколу, меморандуму тощо, визначає взаємні права та обов'язки його учасників у публічно-правовій сфері і укладається на підставі закону: а) для розмежування компетенції чи визначення порядку взаємодії між суб'єктами владних повноважень; б) для делегування публічно-владних управлінських функцій; в) для перерозподілу або об'єднання бюджетних коштів у випадках, визначених законом; г) замість видання індивідуального акта; ґ) для врегулювання питань надання ад-

міністративних послуг [12]. Шляхом укладення адміністративних договорів окремі суб'єкти забезпечення цивільного захисту на регіональному рівні реалізують свої повноваження із запобігання та протидії надзвичайним ситуаціям та іншим небезпечним подіям;

- вчинення організаційних та матеріально-технічних дій. Зазначена форма об'єднує в собі весь спектр поточної діяльності суб'єктів забезпечення цивільного захисту на регіональному рівні, яка за своїм змістом не пов'язана із іншими адміністративно-правовими формами. Тут йдеться про організацію операцій цивільного захисту, залучення особового складу до подолання наслідків конкретних небезпечних подій, проведення кадрової роботи та підвищення кадрового потенціалу спеціальних служб та відомств цивільного захисту, розподіл та спрямування грошових коштів та ресурсів на потреби цивільного захисту на регіональному рівні, затвердження програм спільної діяльності щодо розвитку регіонального сектору цивільного захисту тощо.

Висновки

У підсумку представленого наукового дослідження слід узагальнити, що наведені вище адміністративно-правові форми забезпечення цивільного захисту на регіональному рівні найбільш змістовно та повно характеризують практичний зміст такої діяльності. Разом із тим, суттєвим недоліком є те, що більшість окреслених у роботі форм не віднайшли свого законодавчого закріплення та належного врегулювання, що значно ускладнює правозастосовну практику. Саме тому, важливим завданням законодавця є розширення не тільки кола, а й змісту досліджуваних форм.

Література

1. Голунько В. В. Адміністративно-правові основи організації та діяльності Державної служби охорони при Міністерстві внутрішніх справ України безпеки : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.07. Голунько Валентин Васильович. К., 2003. 183 с.

2. Петрушенко В. Тлумачний словник основних філософських термінів. - Львів: Видавництво Національного університету "Львівська політехніка", 2009. 264 с.

3. Популярна юридична енциклопедія І Кол. авт.: В. К. Гіжевський, В. В. Головченко. В. С. Ковальський (кер.) та ін. К.: Юрінком Інтер, 2002. 528 с.

4. Пархоменко Н.М. Джерела та форми права як категорії права: до постановки проблеми. Часопис Київського університету права. 2006. №4. С.16-20.

5. Логінов О. В. Адміністративно-правове забезпечення інформаційної безпеки органів виконавчої влади : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.07. К., 2005. 245 с.

6. Русецький А.А. Адміністративно-правові форми взаємодії та координації діяльності правоохоронних органів на регіональному рівнів. Європейські перспективи. 2018. №3. С.42-47.

7. Адміністративне право України : підручник. Вид. 2, змін. і доп. За заг. ред. Т.О. Коломоєць. Київ : Істина, 2012. 528 с.

8. Довгань В.М. Правовий статус Європейського парламенту в системі органів Європейського Союзу: дис… канд. юрид. наук : Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка. 2006. 197 с.

9. Петришин О. В. Теорія держави і права: підруч. для студ. юрид. вищ. навч. закл. О. В. Петришин, С. П. Погребняк, В. С. Смородинський та ін.; за ред. О. В. Петришина. Х.: Право, 2014. 368 с.

10. Фещенко Л.О. Координація в правоохоронній діяльності: теоретичний аспект. Часопис Київського університету права. 2005. №2. С.100-105.

11. Про Державну комісію з питань техногенно-екологічної безпеки та надзвичайних ситуацій: постанова, положення від 26.01.2015 №18. Офіційний вісник України. 2015. №8. Ст.191.

12. Кодекс адміністративного судочинства України: закон від 06.07.2005 №2747-IV. Відомості Верховної Ради України. 2005. №35. Ст.1358.

SUMMARY

It has been established that the administrative and legal forms of civil protection at the regional level are most expediently understood as an external manifestation of the practical activity of specially authorized subjects, which is aimed at creating favorable legal, organizational, managerial, economic and other conditions for the functioning of this institute within the framework of a certain region . These forms include: rule-making, issuance of individual administrative and legal acts, coordination, conclusion of administrative contracts, execution of organizational and material and technical actions.

It is argued that rule-making, as a form of ensuring civil protection at the regional level, consists in the fact that with its help, specially authorized subjects within the limits of their competence can adopt normative legal acts, the provisions of which form the legal field of their activities and the implementation of functions and tasks . It is through the rule-making activity that it is considered possible to consolidate the legal order and specifics of the implementation of the tasks of providing civil protection within the region in the relevant directions.

It is summarized that the administrative and legal forms of providing civil protection at the regional level, given in the article, most meaningfully and fully characterize the practical content of such activities. At the same time, a significant drawback is that most of the forms outlined in the article have not found their legislative consolidation and proper regulation, which significantly complicates law enforcement practice. That is why an important task of the legislator is to expand not only the circle, but also the content of the researched forms.

Keywords: form, administrative and legal form, provision, civil protection, regional level.

СУТНІСТЬ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЮРИДИЧНОГО СУПРОВОДЖЕННЯ СТАТУТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ

МЕЛЬНИК Таїсія Миколаївна - аспірантка Харківського національного університету внутрішніх справ

https://orcid.org/0009-0006-8890-4646

УДК: 342.9: 347.700

DOI: https://doi.org/10.32782/ep.2024.2.42

У статті наголошено на тому, що статутна діяльність – це різновид діяльності організації або компанії, що регулюється її статутом або установчими документами. Статутна діяльність охоплює всі дії, які прямо або опосередковано випливають з мети, цілей, завдань, положень та умов, визначених у статуті організації. Статутна діяльність може включати в себе такі аспекти, як організаційна структура, процедури управління, прийняття рішень, права та обов'язки членів організації, порядок здійснення фінансової діяльності, взаємовідносини зі стейкхолдерами тощо. Статути мають велике значення з точки зору забезпечення автономії та академічної свободи закладів вищої освіти, закладаючи внутрішні правила та процедури, які допомагають закладам вищої освіти зберігати широку незалежність у наукових, педагогічних та управлінських питаннях.

Визначено, що юридичне супроводження статутної діяльності закладу вищої освіти – це комплекс правових послуг і консультацій, які надаються фахівцями з юридичного супроводження для забезпечення законності та відповідності статутним вимогам всіх аспектів функціонування закладу вищої освіти. Зазначено, що юридичне супроводження може включати в себе аналіз ризиків, розробку стратегій вирішення юридичних питань, ведення переговорів, укладення та аналіз угод, а також вирішення конфліктних ситуацій. Юридичне супроводження статутної діяльності закладу вищої освіти включає в себе індивідуальний підхід до визначення потреб, адаптації стратегій та рішень до специфіки внутрішньої організації. Стверджується, що академічна спільнота, усвідомлюючи свої права та обов'язки, може більш ефективно взаємодіяти та вирішувати конфліктні ситуації за допомогою юридичних механізмів.

У контексті особливостей юридичного супроводження статутної діяльності закладів вищої освіти в Україні зазначено, що юридичне супроводження статутної діяльності закладів вищої освіти в Україні є не лише процесом розробки нормативних документів, але й важливим механізмом для забезпечення розвитку вищої освіти в країні, підвищення її якості та дотримання міжнародних освітніх стандартів; заклади вищої освіти в Україні стикаються з рядом проблем у сфері юридичного супроводження статутної діяльності, що багато в чому визначають особливості відповідного юридичного супроводження, зокрема нестабільне та мінливе нормативно-правове середовище, недостатня кількість кваліфікованих фахівців у галузі юриспруденції для забезпечення потреб юридичного супроводження статутної діяльності закладів вищої освіти в Україні, обмежене фінансування закладів вищої освіти, недостатня автоматизація процесів технічного забезпечення юридичного супроводження.

Ключові слова: адміністративно-правове забезпечення, юридичне супроводження, статутна діяльність, заклади вищої освіти.

Постановка проблеми

Юридичне супроводження статутної діяльності закладів вищої освіти в Україні є важливою складовою їхньої функціонування,

оскільки статут визначає основні принципи, цілі та завдання закладу вищої освіти, його внутрішню структуру, організацію управління та інші аспекти діяльності. Перш за все, це передбачає затвердження статуту, яке зазвичай відбувається на засіданні засновників або уповноважених органів. Водночас статут закладу вищої освіти повинен відповідати чинному законодавству України та узгоджуватися з вимогами міністерств та інших регулюючих органів.

Стан дослідження теми

У вітчизняній науковій думці окремим проблемним питанням юридичного супроводження діяльності закладів вищої освіти присвячували комплексні міждисциплінарні дослідження О. М. Бандурка, О. І. Безпалова, О. П. Гетьманець, В. Г. Гриценко, О. М. Джужа, О. Ю. Дрозд, І. В. Зозуля, О. М. Клюєв, А. Т. Комзюк, С. І. Корсун, О. М. Музичук, О. Ю. Синявська, А. О. Собакарь, В. В. Сокуренко та багато інших. Втім, незважаючи на чималу кількість наукових здобутків, вчені фактично поза своєю увагою залишили проблемні питання встановлення сутності та особливостей юридичного супроводження статутної діяльності закладів вищої освіти.

Мета і завдання дослідження

Мета статті полягає в тому, щоб визначити сутність та особливості юридичного супроводження статутної діяльності закладів вищої освіти. Для досягнення вказаної мети необхідно вирішити такі завдання: визначити сутність та значення статуту закладу вищої освіти; встановити основний зміст юридичного супроводження у сфері вищої освіти; дослідити значення та основні особливості статутної діяльності закладу вищої освіти; проаналізувати сутність юридичного супроводження статутної діяльності закладу вищої освіти та наявні проблеми в даній сфері в Україні.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що в його межах було вперше з урахуванням комплексного та міждисциплінарного авторського підходу надано визначення юридичному супроводженню статутної діяльності закладу вищої освіти та виокремлено основні проблеми в даній сфері суспільних відносин у вітчизняному контексті.

Виклад основного матеріалу

Статут визначає організаційну структуру закладу вищої освіти, його органи управління, такі як ректорат, управління, вчені ради тощо, а також компетенцію цих органів та порядок прийняття рішень. Він також встановлює загальні принципи організації освітнього процесу, включаючи порядок прийняття студентів, розробки освітніх програм та проведення іспитів. Порядок внесення змін до статуту також регулюється статутом, що може включати вимоги до проведення загальних зборів університетської громади та взаємодію з органами державної реєстрації [1, с. 43].

Разом із цим, О. Якименко зазначає, що статут закладу вищої освіти визначає права та обов'язки студентів, викладачів, науково-педагогічних та адміністративно-технічних працівників. Юридичне супроводження статутної діяльності закладів вищої освіти також включає надання юридичних консультацій з питань викладацької діяльності, організації внутрішнього управління та інших правових аспектів їхньої роботи. Це також важлива складова забезпечення стабільності і правової визначеності діяльності всіх учасників освітнього процесу [2, с. 48].

Статути мають велике значення з точки зору забезпечення автономії та академічної свободи закладів вищої освіти, закладаючи внутрішні правила та процедури, які допомагають закладам вищої освіти зберігати широку незалежність у наукових, педагогічних та управлінських питаннях.

Загалом, юридичне супроводження статутної діяльності закладів вищої освіти в Україні є не лише процесом розробки нормативних документів, але й важливим механізмом для забезпечення розвитку вищої освіти в країні, підвищення її якості та дотримання міжнародних освітніх стандартів.

С. Іванова зазначає, що юридичне супроводження у сфері вищої освіти є комплексним та важливим аспектом у забезпеченні функціонування освітнього процесу. Розгляд цієї проблематики в наукових дослідженнях

та теоретичних концепціях включає різні підходи та аспекти. По-перше, роль юридичного супроводження визначається як забезпечення дотримання законодавства у сфері вищої освіти. Це охоплює розробку внутрішніх нормативних актів закладів вищої освіти, які відповідають чинному законодавству. Крім того, юридичні консультації з питань правового регулювання освітнього процесу мають велике значення для вирішення спірних ситуацій та уникнення правопорушень. По-друге, юридичне супроводження також спрямоване на захист прав та інтересів учасників освітнього процесу – студентів, викладачів, адміністрації університетів тощо [3, с. 50].

Відзначимо, що у теоретичних концепціях акцентується увага на тому, що юридичне супроводження вищої освіти сприяє розвитку правової культури серед всіх учасників освітнього процесу. Це означає, що академічна спільнота, усвідомлюючи свої права та обов'язки, може більш ефективно взаємодіяти та вирішувати конфліктні ситуації за допомогою юридичних механізмів.

Т. Сидоренко звертає увагу на важливість юридичного супроводження у контексті реформування системи вищої освіти. Він вважає, що реалізація різноманітних програм та стратегій розвитку освіти часто вимагає приведення законодавства у відповідність до нових вимог, а також вирішення юридичних питань, пов'язаних з реорганізацією університетів, введенням нових освітніх програм та методик викладання [4, с. 78].

С. Сисоєва стверджує, що важливим аспектом є розгляд впливу міжнародного права та міжнародних стандартів у сфері вищої освіти на національну правову систему. З розвитком міжнародних освітніх програм, обміну студентами та викладачами між університетами різних країн стає актуальним врегулювання правових аспектів такого співробітництва [5, с. 41].

Отже, узагальнюючи, зазначимо, що розгляд теоретичних концепцій та підходів до визначення юридичного супроводження у сфері вищої освіти дозволяє усвідомити його ключове значення для забезпечення правової стабільності, захисту прав та інтересів учасників освітнього процесу, а також розвитку самоорганізації та правової культури в університетському середовищі.

Задля здійснення більш ретельного дослідження наявної проблематики пропонуємо розглянути визначення понять, важливих для усього процесу нашого дослідження.

Так, статутна діяльність – це різновид діяльності організації або компанії, що регулюється її статутом або установчими документами. Статутна діяльність охоплює всі дії, які прямо або опосередковано випливають з мети, цілей, завдань, положень та умов, визначених у статуті організації. Статутна діяльність може включати в себе такі аспекти, як організаційна структура, процедури управління, прийняття рішень, права та обов'язки членів організації, порядок здійснення фінансової діяльності, взаємовідносини зі стейкхолдерами тощо. Статутна діяльність визначає рамки та правила, за якими організація функціонує, і вона є основою для внутрішньої організації та зовнішніх відносин підприємства або організації. У більшості юрисдикцій статутна діяльність підлягає обов'язковій реєстрації та затвердженню відповідними регулюючими органами [6, с. 218].

Водночас згідно з чинним Законом України «Про вищу освіту» заклад вищої освіти – це «окремий вид установи, яка є юридичною особою приватного або публічного права, діє згідно з виданою ліцензією на провадження освітньої діяльності на певних рівнях вищої освіти, проводить наукову, науково-технічну, інноваційну та/або методичну діяльність, забезпечує організацію освітнього процесу і здобуття особами вищої освіти, післядипломної освіти з урахуванням їхніх покликань, інтересів і здібностей» [7].

Отже, діяльність закладу вищої освіти є невід'ємною складовою сучасного освітнього процесу та важливим чинником соціального, культурного та економічного розвитку суспільства. Її цінність полягає в наданні можливостей для особистісного зростання, розвитку науки та технологій, а також формування активної та свідомої громадянської позиції учасників освітнього процесу.

Відповідно статутна діяльність закладу вищої освіти здійснюється за рахунок внутрішнього документу, який встановлює

основні принципи, положення та правила функціонування закладу вищої освіти. Цей документ регулює організаційні, освітні, наукові, культурні та адміністративні аспекти діяльності закладу вищої освіти, створюючи рамки для реалізації всіх його функцій та процесів.

У статуті визначаються місія та цілі закладу вищої освіти, включаючи його загальну спрямованість, стратегічні плани розвитку та основні завдання в галузі освіти, науки, культури та соціального розвитку. Також у статуті фіксуються принципи та цінності, які лежать в основі діяльності університету, відображаючи його ідентичність та спільні цінності [8, с. 97].

Організаційна структура закладу вищої освіти, визначена у статуті, охоплює всі відділи, факультети, інститути та інші структурні підрозділи, а також управлінські органи, які забезпечують ефективне керівництво та координацію діяльності закладу вищої освіти.

Права та обов'язки студентів та персоналу також визначаються у статуті. Це охоплює не лише академічні права та обов'язки, але й права та обов'язки участі у вирішенні загальних питань життєдіяльності закладу вищої освіти, участі у прийнятті рішень та інші аспекти [9, с. 163].

Академічні стандарти, які визначають якість надання освітніх послуг, оцінювання та інші академічні процедури, також є невід'ємною частиною статуту. Це включає в себе вимоги до якості освіти, а також визначення правил розробки освітніх програм та присвоєння академічних ступенів.

Процедури управління та прийняття рішень, встановлені у статуті, забезпечують прозорість, відкритість та ефективність в управлінні закладом вищої освіти. Це охоплює процес прийняття рішень на різних рівнях управління (від місцевого до центрального рівнів), а також процедури внесення змін до статуту та інші аспекти управління закладом вищої освіти [10, с. 38].

Статутна діяльність закладу вищої освіти може включати й інші важливі аспекти, такі як процедури управління та прийняття рішень, етичні норми, політика рівних можливостей, механізми забезпечення якості та співпраця з іншими установами.

Загальною метою статутної діяльності закладу вищої освіти є створення стабільного, прозорого та ефективного середовища для здобуття вищої освіти, наукової діяльності та розвитку особистості кожного члена академічної спільноти. Статут є основою для функціонування закладу вищої освіти та визначає його ідентичність, цінності та спрямування [11, с. 65].

Так, статутна діяльність закладу вищої освіти визначає основні принципи, положення та процедури, які регулюють функціонування закладу вищої освіти, створюючи чіткі рамки для досягнення його місії та цілей у сфері освіти, науки та культури.

Водночас неможливо уявити процес забезпечення статутної діяльності закладу вищої освіти без належним чином врегульованого юридичного супроводження, яке, на переконання Є. Штефура, є процесом, у якому юристи або юридичні консультанти надають професійну допомогу клієнтам у різних юридичних питаннях та справах. Це може включати консультації з правових питань, підготовку документів, участь у переговорах, представництво клієнта в суді або перед іншими органами, а також інші форми юридичної допомоги, спрямовані на захист прав та інтересів клієнта. Цей процес спрямований на забезпечення правової визначеності та захисту інтересів клієнта відповідно до законодавчих вимог [12, с. 29].

Доповнюючи визначення, можна зазначити, що юридичне супроводження може включати в себе аналіз ризиків, розробку стратегій вирішення юридичних питань, ведення переговорів, укладення та аналіз угод, а також вирішення конфліктних ситуацій.

Головною метою юридичного супроводження є забезпечення того, щоб дії клієнта відповідали законодавству, а також мінімізація правових ризиків та вирішення потенційних проблем з юридичної точки зору. Відповідно цей процес може бути ключовим для бізнесу, особливо при розгляді спорів або розв'язанні правових питань, які виникають у повсякденній діяльності [13, с. 159].

Юридичне супроводження статутної діяльності закладу вищої освіти – це комплекс правових послуг і консультацій, які надаються фахівцями з юридичного супроводження

для забезпечення законності та відповідності статутним вимогам всіх аспектів функціонування закладу вищої освіти. Це включає в себе аналіз і розробку правових документів, вирішення спорів, участь у переговорах з партнерами та інші дії, спрямовані на забезпечення відповідності діяльності установи вимогам законодавства та внутрішніх правил, а також захист прав та інтересів закладу вищої освіти [14, с. 167].

Крім того, юридичне супроводження статутної діяльності закладу вищої освіти включає в себе індивідуальний підхід до визначення потреб, адаптації стратегій та рішень до специфіки внутрішньої організації.

Як зазначає Г. Чирва, юридичні консультанти також забезпечують постійний моніторинг змін у законодавстві та вчасне внесення необхідних корекцій у правові процеси закладу. Однією з ключових функцій такого супроводження є запобігання можливим правопорушенням та мінімізація ризиків шляхом ретельного аналізу юридичних питань і прийняття відповідних заходів [15, с. 135].

В цілому, юридичне супроводження статутної діяльності закладу вищої освіти виступає як важливий елемент управління, що дозволяє забезпечити стабільну та законну роботу, дотримання вимог статуту та відповідність всіх внутрішніх процесів вимогам законодавства.

Заклади вищої освіти в Україні стикаються з рядом проблем у сфері юридичного супроводження статутної діяльності, що можуть значно ускладнити їх роботу та вплинути на якість надання освітніх послуг. Дані проблеми визначають особливості відповідного юридичного супроводження.

Першою серйозною проблемою є нормативно-правове середовище, яке часто є нестабільним та мінливим. Законодавство про освіту, фінансові правила, регуляторні акти піддаються періодичним змінам, що вимагає від закладів вищої освіти постійного оновлення задля відповідності законам та підзаконним нормативно-правовим актам.

Другою проблемою є кадрові питання. Недостатня кількість кваліфікованих фахівців у галузі юриспруденції, адвокатури та управління може ускладнити здійснення юридичного супроводження у закладах вищої освіти. Брак кадрів може призвести до непродуктивності, помилок у правових процедурах та порушень законодавства.

Третя проблема – фінансові обмеження. Більшість закладів вищої освіти мають обмежене фінансування, що ускладнює доступ до якісного юридичного супроводження, унеможливлює залучення висококваліфікованих юристів, оплату послуг юридичних консультантів або оновлення необхідного програмного забезпечення.

Четверта проблема лежить в площині технічного забезпечення юридичного супроводження. Управління складними юридичними процедурами та ведення правової документації може бути важким завданням для працівників закладів вищої освіти. Недостатня автоматизація процесів та відсутність спеціалізованого програмного забезпечення можуть спричинити затримки та недоліки у роботі.

Ще однією значною проблемою є корупційні ризики. Україна має проблеми в сфері протидії корупції, що може стати перешкодою для ефективного функціонування закладів вищої освіти. Недостатній контроль, непрозорість процесів та відсутність ефективних механізмів запобігання корупції можуть порушити права та інтереси учасників освітнього процесу [16, с. 234].

Для вирішення цих проблем необхідно вживати комплексні заходи. По-перше, заклади вищої освіти повинні активно співпрацювати з відповідними правоохоронними органами та антикорупційними установами для запобігання та припинення випадків корупції.

По-друге, необхідно здійснювати постійний моніторинг та аудит в сфері фінансів та адміністрування, щоб оперативно виявляти та усувати можливі корупційні схеми та порушення.

по-третє, важливо розвивати ефективну систему нагляду та контролю за дотриманням правил та процедур, щоб забезпечити прозорість та відкритість управління закладами вищої освіти. Наприклад, створення етичних комітетів або омбудсменів закладів вищої освіти може сприяти вирішенню конфліктів та виявленню корупційних випадків.

Висновки

Таким чином, статутна діяльність – це різновид діяльності організації або компанії, що регулюється її статутом або установчими документами. Статутна діяльність охоплює всі дії, які прямо або опосередковано випливають з мети, цілей, завдань, положень та умов, визначених у статуті організації. Статутна діяльність може включати в себе такі аспекти, як організаційна структура, процедури управління, прийняття рішень, права та обов'язки членів організації, порядок здійснення фінансової діяльності, взаємовідносини зі стейкхолдерами тощо. Статути мають велике значення з точки зору забезпечення автономії та академічної свободи закладів вищої освіти, закладаючи внутрішні правила та процедури, які допомагають закладам вищої освіти зберігати широку незалежність у наукових, педагогічних та управлінських питаннях.

Так, юридичне супроводження статутної діяльності закладу вищої освіти – це комплекс правових послуг і консультацій, які надаються фахівцями з юридичного супроводження для забезпечення законності та відповідності статутним вимогам всіх аспектів функціонування закладу вищої освіти. Зазначено, що юридичне супроводження може включати в себе аналіз ризиків, розробку стратегій вирішення юридичних питань, ведення переговорів, укладення та аналіз угод, а також вирішення конфліктних ситуацій. Юридичне супроводження статутної діяльності закладу вищої освіти включає в себе індивідуальний підхід до визначення потреб, адаптації стратегій та рішень до специфіки внутрішньої організації. Стверджується, що академічна спільнота, усвідомлюючи свої права та обов'язки, може більш ефективно взаємодіяти та вирішувати конфліктні ситуації за допомогою юридичних механізмів.

Юридичне супроводження статутної діяльності закладів вищої освіти в Україні є не лише процесом розробки нормативних документів, але й важливим механізмом для забезпечення розвитку вищої освіти в країні, підвищення її якості та дотримання міжнародних освітніх стандартів; заклади вищої освіти в Україні стикаються з рядом проблем у сфері юридичного супроводження статутної діяльності, що багато в чому визначають особливості відповідного юридичного супроводження, зокрема нестабільне та мінливе нормативно-правове середовище, недостатня кількість кваліфікованих фахівців у галузі юриспруденції для забезпечення потреб юридичного супроводження статутної діяльності закладів вищої освіти в Україні, обмежене фінансування закладів вищої освіти, недостатня автоматизація процесів технічного забезпечення юридичного супроводження.

Література

1. Якименко О. О. Чинники впливу на реалізацію організаційно-правового механізму державного регулювання трансформації вищої освіти в Україні. *Вісник Національного університету цивільного захисту України*. 2016. Вип. 2. С. 41–49.

2. Романинець М. Р. Заклади вищої освіти в Україні: правові аспекти їх функціонування. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2019. № 24. С. 47-53.

3. Іванова С. Інновації в освіті та проблеми реформування системи вищої освіти в аспекті євроінтеграції України. *Вісник Черкаського університету*. 2016. № 1. С. 41–52.

4. Сидоренко Т. М. Механізм інноваційного функціонування та розвитку вищої освіти України. *Вісник Київського національного університету технологій та дизайну*. 2015. № 5 (91). С. 77–84.

5. Сисоєва С. Освітні реформи: освітологічний контекст. *Освітологія*. 2020. Вип. 2. С. 36–45.

6. Аудит: методика і організація : навч. посібник / Н. І. Гордієнко, О. В. Харламова, Ю. І. Мізік, О. О. Конопліна ; Харків. нац. ун-т міськ. госп-ва ім. О. М. Бекетова. 2-ге вид., перероб. і доп. Харків : ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2017. – 319 с.

7. Про вищу освіту : Закон України від 01.07.2014 № 1556-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text.

8. Якимова Л.М. Методика викладання фахових дисциплін у ЗВО: опорний конспект лекцій у схемах і таблицях : навч. посібник. Чернівці: Технодрук, 2019. 177 с.

9. Панченко Л. Ф. Інформаційно-освітнє середовище сучасного університету : монографія. Луганськ: Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2020. 280 с.

10. Академічна чесність як основа сталого розвитку університету / Міжнарод. благод. Фонд «Міжнарод. фонд. дослідж. освіт. Політики»; за заг. ред. Т. В. Фінікова, А. Є. Артюхова. Київ: Таксон, 2016. 234 с.

11. Сопова Д. О. Академічна чесність як складова професійної підготовки майбутніх фахівців в університетах Європейського Союзу : дис. … док. філософії. Київ, 2020. 228 с.

12. Штефура Є. О. Юридичний супровід діяльності закладу вищої освіти. Тернопіль: Західноукраїнський національний університет, 2022. 66 с.

13. Лоджук М. Т. Правове регулювання діяльності юридичних клінік в Україні: загальнотеоретичне дослідження : дис... канд. юрид. наук : 12.00.01. Одеса, 2014. 313 с.

14. Система забезпечення якості освіти в Україні: розвиток на засадах європейських стандартів та рекомендацій : посібник / В. Кухарський, О. Осередчук, М. Мазуркевич та ін. ; за ред. В. Кухарського, О. Осередчук. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2018. 248 с.

15. Чирва Г. М. Нормативно-правове регулювання діяльності закладів вищої освіти в Україні. *Державне управління*. 2019 р., № 2 (66). С. 133-139.

16. Бондаренко О. С. Корупційні ризики у вищій освіті: види, прояви та протидія. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2023. № 19. С. 226-237.

ESSENCE AND FEATURES OF LEGAL SUPPORT OF THE STATUTORY ACTIVITIES OF HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS

The article emphasizes that statutory activity is a type of activity of an organization or company regulated by its charter or constituent documents. Statutory activities include all activities that directly or indirectly result from the purpose, goals, tasks, provisions and conditions defined in the organization's charter. Statutory activity may include such aspects as organizational structure, management procedures, decision-making, rights and obligations of organization members, the procedure for carrying out financial activities, relations with stakeholders, etc. Statutes are of great importance in terms of ensuring the autonomy and academic freedom of higher education institutions, laying down internal rules and procedures that help higher education institutions maintain broad independence in scientific, pedagogical and managerial matters.

It was determined that legal support for the statutory activities of a higher education institution is a complex of legal services and consultations provided by legal support specialists to ensure the legality and compliance with statutory requirements of all aspects of the functioning of a higher education institution. It is noted that legal support can include risk analysis, development of strategies for solving legal issues, negotiations, conclusion and analysis of agreements, as well as resolution of conflict situations. Legal support of the statutory activity of the institution of higher education includes an individual approach to identifying needs, adapting strategies and solutions to the specifics of the internal organization. It is argued that the academic community, aware of its rights and responsibilities, can more effectively interact and resolve conflict situations with the help of legal mechanisms.

In the context of the specifics of the legal support of the statutory activities of higher education institutions in Ukraine, it is stated that the legal support of the statutory activities of higher education institutions in Ukraine is not only a process of developing normative documents, but also an important mechanism for ensuring the development of higher education in the country, improving its quality and compliance with international educational standards; institutions of higher education in Ukraine face a number of problems in the field of legal support of statutory activities, which largely determine the specifics of appropriate legal support, in particular, an unstable and changing regulatory and legal environment, an insufficient number of qualified specialists in the field of jurisprudence to meet the needs of legal support of statutory activities of institutions of higher education in Ukraine, limited financing of higher education institutions, insufficient automation of the processes of technical support of legal support.

Key words: administrative and legal support, legal support, statutory activity, institutions of higher education.

ФОРМИ МІЖНАРОДНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА У СФЕРІ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ ТА СПОРТУ

КОБКО Євген Васильович - професор кафедри публічного управління та адміністрування Національної академії внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор

https://orcid.org/0000-0002-3121-0823

УДК 342.9

DOI: https://doi.org/10.32782/ep.2024.2.43

У статті наголошено на тому, що форми міжнародного співробітництва у сфері фізичної культури та спорту доречно розглядати як окремі структурні елементи реалізації злагодженої діяльності держав, спортивних федерацій, окремих спортсменів і профільних фахівців, закладів вищої освіти, інститутів громадянського суспільства, органів публічної влади за попередньо визначеними напрямками, що постають із вимог міжнародних договорів, цінностей міжнародного співтовариства і загальних принципів міжнародного права.

Виокремлено такі форми міжнародного співробітництва у сфері фізичної культури та спорту, як стратегічні комунікації, реалізація спільних проєктів, що дозволяє з максимальною ефективністю провести будь-який спортивний захід на міжнародному рівні, враховуючи мету та завдання проєкту, очікувані результати, цільові групи, ресурси, а також партнерів і співвиконавців проєкту; форма проведення міжнародних спортивних змагань, що сягає своїм корінням Олімпійських ігор Стародавньої Греції; віртуальне міжнародне співробітництво у сфері фізичної культури та спорту, яке відбувається у тому числі з використанням технологій штучного інтелекту та доповненої реальності, що максимально спрощує міжнародне співробітництво у сфері фізичної культури та спорту, дозволяє миттєво опрацьовувати велику кількість інформації, а також забезпечує неупередженість оцінювання міжнародних спортивних змагань; адаптація спортивних заходів, змагань і послуг у даній сфері до потреб осіб з обмеженими можливостями.

Ключові слова: міжнародне співробітництво, сфера фізичної культури та спорту, форми.

Постановка проблеми

Значну роль у дотриманні та захисті прав і свобод в Україні відіграють різні міжнародні організації, які становлять міжнародно-правовий механізм захисту прав людини. Діяльність міжнародних організацій насамперед спрямована на забезпечення підзвітності, верховенства права та діалогу між владою та суспільством [1, с. 307]. Водночас такі проблеми, як відмінності в правових системах, мовні бар'єри та політичні перешкоди, заважають міжнародній правовій співпраці [2]. З огляду на це надзвичайно важливим питанням постає осмислення форм міжнародного співробітництва у сфері фізичної культури та спорту.

Стан дослідження теми

Широкому, міждисциплінарному та комплексному осмисленню низки актуальних проблем фізичної культури та спорту присвячували свої дослідження В.А. Базенко, М.М. Гнатовський, О.І. Іваненко, Ю.Ю. Калиновський, А.Ю. Клименко, Т.В. Курусь, В.М. Орел, С.М. Перепьолкін, Т.О. Свида, М.О. Ткалич, О.О. Туряниця та інші. Водночас форми міжнародного співробітництва у сфері фізичної культури

та спорту перебувають у тісній взаємозалежності з поширенням інновацій у міжнародному співтоваристві, появою новітніх технологій, штучного інтелекту та штучних нейронних мереж, що формує сприятливий ґрунт для проведення плідних наукових досліджень.

Мета і завдання дослідження

Мета статті полягає в тому, щоб встановити коло форм міжнародного співробітництва у сфері фізичної культури та спорту. Досягненню визначеної мети сприятиме вирішення таких завдань: сформулювати авторське розуміння форм міжнародного співробітництва у сфері фізичної культури та спорту; розглянути сутність окремих форм на основі широкого осмислення актуальних глобальних викликів.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що у даній статті втілене авторське розуміння актуальних форм міжнародного співробітництва у сфері фізичної культури та спорту з огляду на широке поширення та зростання значення на міжнародному рівні стратегічних комунікацій, комплексних проєктів і програм, нових підходів до проведення міжнародних спортивних змагань, технологій штучного інтелекту та інклюзивних практик.

Виклад основного матеріалу

Форми міжнародного співробітництва у сфері фізичної культури та спорту ми розглядаємо як окремі структурні елементи реалізації злагодженої діяльності держав, спортивних федерацій, окремих спортсменів і профільних фахівців, закладів вищої освіти, інститутів громадянського суспільства, органів публічної влади за попередньо визначеними напрямками, що постають із вимог міжнародних договорів, цінностей міжнародного співтовариства і загальних принципів міжнародного права.

Першою формою є стратегічні комунікації у межах міжнародного співробітництва у сфері фізичної культури та спорту. P. Pedersen стверджує, що для сучасного світу характерним є зростання значення спортивної індустрії та ролі комунікації в ній. Комунікація є важливим елементом спортивної індустрії, незалежно від того, чи вона розглядається з індивідуалістичної, організаційної чи спортивної точки зору [3, с. 55]. Окремі науковці переконані, що як важлива частина незамінної національної культурної м'якої сили, міжнародна комунікація спорту розглядається як важливий засіб міжнародної передачі національної спортивної культури, просування національного культурного статусу та формування національного культурного іміджу [4]. Водночас стратегічні комунікації у спорті важливо розглядати крізь призму їх стійкого комплексу, що особливо важливо в умовах воєнного стану, коли відсутність ефективного механізму взаємодії всіх учасників інформаційного простору може мати негативні наслідки у вигляді дезінформації населення, поширення фейків, пропаганди, витоку важливих даних [5, с. 412]. B. Mazza зазначає, що комунікація може сприяти соціокультурним змінам на індивідуальному та колективному рівнях. Стала комунікація може підтримувати сталий розвиток спортивного туризму. Важливим у цьому контексті є реалізація ефективних комунікаційних дій для підвищення обізнаності установ і підприємств, жителів і туристів щодо впровадження сталих практик, а також заохочення просування сталих ініціатив на територіях на підтримку соціально-економічного розвитку [6].

Важливо зазначити, що у царині стратегічних комунікацій соціальні медіа виступають стратегічним засобом для некомерційних організацій у побудові та підтримці міцних стосунків зі споживачами. A. Pegoraro, O. Scott та L. Burch досліджували використання Facebook національними олімпійськими комітетами в двох країнах, Австралії та Канаді, протягом певних періодів часу, пов'язаних з трьома Олімпійськими іграми, щоб визначити типи використовуваного контенту публікацій, пов'язаних із брендом, і стиль спілкування, а також реакцію споживачів на ці публікації. Facebook зазвичай використовували для трансляції інформації про спортсменів і команди, створення позитивного іміджу

та сприяння залученню вболівальників [7, с. 69].

Ще однією формою міжнародного співробітництва у сфері фізичної культури та спорту є реалізація спільних проєктів. Подібна форма дозволяє з максимальною ефективністю провести будь-який спортивний захід на міжнародному рівні, враховуючи мету та завдання проєкту, очікувані результати, цільові групи, ресурси, а також партнерів і співвиконавців проєкту. Дана форма наразі стрімко поширюється в різних сферах життєдіяльності людини. Так, в освітній сфері дана форма передбачає самостійну діяльність учнів у виконанні значущих проєктів і розробці реальних - матеріальних або ідеальних продуктів [8, с. 181]. Дана форма охоплює різні методи та моделі, зокрема в ході розподілу інновацій, за допомогою чого можна здійснювати прогнозування інноваційних дифузій соціально-економічних систем шляхом виконання розрахунків у плановому періоді [9, с. 24].

Не можна оминути увагою таку стародавню форму міжнародного співробітництва у сфері фізичної культури та спорту, як проведення міжнародних спортивних змагань, що сягає своїм корінням Олімпійських ігор Стародавньої Греції. Дану форму окремі дослідники пов'язують з так званим спортивним духом, що, по-перше, можна розглядати як міст між країнами, спорт може розвивати взаєморозуміння та дружбу між різними державами світу; по-друге, це може створити можливості для політичних, економічних і культурних обмінів [10, с. 758]. Водночас питання безпеки виступають основоположними в ході проведення міжнародних спортивних змагань. A. Gavrilovic та I. Radosevic наголошують, що безпека – найважливіший сегмент в організації спортивних змагань. У спортивній індустрії обертаються великі суми грошей, які вимірюються сотнями мільярдів євро/доларів. Науковці поділяють управління безпекою у сфері спорту на: управління безпекою спортивних змагань; управління безпекою найкращих спортсменів; управління безпекою спортивних об'єктів; управління безпекою спортивних компаній. Інформаційні технології на сьогоднішній день виступають найефективнішим засобом забезпечення безпеки в сфері спорту. Завдяки камерам спостереження та програмам розпізнавання обличчя можливо ідентифікувати потенційних хуліганів або терористів, які можуть загрожувати безпеці міжнародних спортивних змагань [11].

Варто відмітити, що вирішальний вплив на проведення міжнародних спортивних змагань в усьому світі мала пандемія COVID-19. S. Özaydın та C. Tinaz наголошують, що криза COVID-19 дещо відрізняється від попередніх глобальних криз і мала реальний і відчутний вплив на спортивну індустрію. У період пандемії COVID-19 відбувся перехід від критих спортивних споруд до відкритих майданчиків, стежок та інших зон відпочинку. Цифрова трансформація та інновації у спорті, хоча це далеко не нові теми, різко прискорилися під час пандемії. Збільшення частки інновацій і оцифрування спортивних змагань має багато переваг, таких як зниження витрат і менша витрата часу. З іншого боку, важко сказати, що заняття спортом через оцифровані носії пропонують такий же досвід, як і живі зустрічі [12, с. 133]. З урахуванням викликів, що постали перед людством у період пандемії COVID-19, на рівні міжнародного співробітництва актуалізується адаптивність спортивних змагань, переосмислення підходів до їх організації і проведення з точки зору забезпечення у разі потреби соціальної дистанції та їх проведення без вболівальників або з їх мінімальною кількістю.

Водночас ще однією формою є віртуальне міжнародне співробітництво у сфері фізичної культури та спорту, яке відбувається у тому числі з використанням технологій штучного інтелекту та доповненої реальності. Штучний інтелект і його вдосконалення перетворюють межі складності, доступні людині, на систематично розширювані. Це особливо важливо в сучасну епоху, коли суспільство не може успішно розвиватися без раціонального управління складними і надскладними системами [13, с. 31]. У поняття «штучний інтелект» вкла-

дається різний зміст - від визнання інтелекту в комп'ютерах, що вирішують логічні або навіть будь-які обчислювальні задачі, до віднесення до інтелектуальних тільки тих систем, які вирішують весь комплекс завдань, які виконує людина, або ще ширший їх набір [14, с. 67]. Штучний інтелект у спорті визначається як інструмент, який виправляє помилки, допомагає приймати рішення, вдосконалює нові спортивні тренування та стратегії змагань, допомагає запобігати спортивним травмам, вивчати суперників і враховувати сценарії розвитку подій [15, с. 312]. Окремі науковці описують можливі варіанти використання експертних систем як діагностичних інструментів для оцінки помилок у спортивних рухах (техніках) і представляють деякі приклади правил для такої експертної системи, зокрема використання штучних нейронних мереж (ШНМ) у спортивній біомеханіці для метання списа та диска, штовхання ядра та у футболі [16, с. 93]. Використання різноманітних цифрових рішень, а також широке застосування технологій штучного інтелекту максимально спрощує міжнародне співробітництво у сфері фізичної культури та спорту, дозволяє миттєво опрацьовувати велику кількість інформації, а також забезпечує неупередженість оцінювання міжнародних спортивних змагань, адже в межах роботи штучних нейронних мереж неможливий підкуп, зловживання, необ'єктивне чи неупереджене ставлення до учасників змагань.

Ще однією формою міжнародного співробітництва у сфері фізичної культури та спорту є адаптація спортивних заходів, змагань і послуг у даній сфері до потреб осіб з інвалідністю. J. Prieto та J. Paramio-Salcines зазначають, що недостатньо уваги було приділено аналізу взаємозв'язку між інвалідністю та спортом з точки зору прав людини, як того вимагає Конвенція про права осіб з інвалідністю (UNCRPD) від тих країн, які ратифікували це глобальне положення. Понад десять років після його оприлюднення в грудні 2006 року сама Організація Об'єднаних Націй і значна кількість авторів визнають, що інвалідність загалом і спорт для осіб з інвалідністю ще не розглядаються як проблема прав людини в багатьох країнах, головним чином у країнах, що розвиваються. Активну роль у цьому контексті відіграє Міжнародний паралімпійський комітет, який вважається основним захисником прав спортсменів з обмеженими можливостями та популяризатором спорту шляхом організації спортивних змагань для спортсменів-паралімпійців у всьому світі [17, с. 119].

Висновки

Підсумовуючи вищевикладене, можна дійти до висновку, що форми міжнародного співробітництва у сфері фізичної культури та спорту ми розглядаємо як окремі структурні елементи реалізації злагодженої діяльності держав, спортивних федерацій, окремих спортсменів і профільних фахівців, закладів вищої освіти, інститутів громадянського суспільства, органів публічної влади за попередньо визначеними напрямками, що постають із вимог міжнародних договорів, цінностей міжнародного співтовариства і загальних принципів міжнародного права.

Виокремлено такі форми міжнародного співробітництва у сфері фізичної культури та спорту, як стратегічні комунікації, реалізація спільних проєктів, що дозволяє з максимальною ефективністю провести будь-який спортивний захід на міжнародному рівні, враховуючи мету та завдання проєкту, очікувані результати, цільові групи, ресурси, а також партнерів і співвиконавців проєкту; форма проведення міжнародних спортивних змагань, що сягає своїм корінням Олімпійських ігор Стародавньої Греції; віртуальне міжнародне співробітництво у сфері фізичної культури та спорту, яке відбувається у тому числі з використанням технологій штучного інтелекту та доповненої реальності, що максимально спрощує міжнародне співробітництво у сфері фізичної культури та спорту, дозволяє миттєво опрацьовувати велику кількість інформації, а також забезпечує неупередженість оцінювання міжнародних спортивних змагань; адаптація спортивних заходів, змагань і послуг у даній

сфері до потреб осіб з обмеженими можливостями.

Література

1. Voitsikhovskyi A., Bakumov O., Ustymenko O., Lohvynenko Y. The role of international organizations in the protection of human rights in Ukraine. *Novum*. 2022. № 16 (2). pp. 305-340.

2. Ilchyshyn N., Brusakova O., Krykun V., Myroshnychenko Y. International legal cooperation in the field of criminal justice: new challenges and ways to overcome them. *Journal of Law and Sustainable Development*. 2023. № 11 (4). URL: https://ojs.journalsdg.org/jlss/article/view/767/405.

3. Pedersen P. Reflections on Communication and Sport: On Strategic Communication and Management. *Communication & Sport*. 2013. № 1. pp. 55-67.

4. Chen X., Li Z. Challenges and Countermeasures of China Sports International Communication. In: International Conference on Advanced Education and Management Engineering. Bangkok, 29-30 October 2016. URL: https://www.webofscience.com/wos/woscc/full-record/WOS:000406675900018.

5. Nosach A. Ostapenko I.O., Zhukova Y.O. Public administration of strategic communications: rethinking the issue in the context of the armed conflict. *Lex humana*. 2022. № 14 (2). pp. 412-426.

6. Mazza B. A theoretical model of strategic communication for the sustainable development of sport tourism. *Sustainability*. 2023. № 15 (9). URL: https://www.webofscience.com/wos/woscc/full-record/WOS:000985541600001.

7. Pegoraro A., Scott O., Burch L. Strategic use of Facebook to build brand awareness: A case study of two national sport organizations. *International Journal of Public Administration in the Digital Age*. 2017. № 4 (1). pp. 69-87.

8. Tyurina V.O., Shevchuk H.Y., Kriukova Y.D., Lukashchuk M.M., Savishchenko V.M. The impact of the project method on the development of leadership skills in students. *Apuntes Universitarios*. 2022. № 12 (2). pp. 179-197.

9. Kalinina O., Skachkova I., Skachkov O., Kadykova I., Chumachenko I. Modeling the decision-making process in project management of innovative diffusion of socioeconomic systems. In: CEUR Workshop Proceedings. 2023. pp. 24-35.

10. Kang P. Interpretation of Sports Spirit in Sports Competition. In: 2nd International Conference on Modern Education and Social Science. Wuhan, 15-17 April 2016. pp. 758-763.

11. Gavrilovic A., Radosevic I. Sports competitions safety management: book. 2022. URL: https://www.researchgate.net/publication/365392681_Sports_competitions_safety_management.

12. Özaydın S., Tinaz C. Innovation in Sports Competitions during the COVID-19 Era. Sport Management, Innovation and the COVID-19 Crisis: book. Routledge, 2022. pp.133-146.

13. Iasechko S., Pereiaslayska S., Smahina O., Lupei N., Mamchur L., Tkachova O. Artificial intelligence in the modern educational space: problems and prospects. *International journal of computer science and network security*. 2022. № 22 (6). pp. 25-32

14. Kronivets T., Tymoshenko Y., Diachenko O., Shabelnyk T., Ivanchenko N., Iasechko S., Artificial intelligence as a key element of digital education. *International journal of computer science and network security*. 2021. № 21(10). pp. 67-72.

15. Navarro J., Nunez W., Perez Y. Bibliometric analysis of artificial intelligence in sport. *Retos-Nuevas Tendencias En Educacion Fisica Deporte Y Recreacion*. 2023. № 54. pp. 312-319.

16. Ratiu I., Badau D., Carstea C., Badau A., Paraschiv F. Artificial Intelligence (AI) in Sports. In: 9th WSEAS International Conference on Artificial Intelligence, Knowledge Engineering and Data Bases. Cambridge, 20-22 February 2010. pp. 93-97.

17. Prieto J., Paramio-Salcines J. The United Nations convention on the rights of persons with disabilities and its effects on the promotion of elite disability sport: A worldwide analysis. *Age of Human Rights Journal*. 2018. № 10. pp. 119-138.

FORMS OF INTERNATIONAL COOPERATION IN THE FIELD OF PHYSICAL CULTURE AND SPORTS

The article emphasizes that the forms of international cooperation in the field of physical culture and sports should be considered as separate structural elements of the implementation of coordinated activities of states, sports federations, individual athletes and specialized specialists, institutions of higher education, civil society institutes, and public authorities according to previously defined directions arising from the requirements of international treaties, values of the international community and general principles of international law.

Such forms of international cooperation in the field of physical culture and sports as strategic communications, the implementation of joint projects, which allow to conduct any sports event at the international level with maximum efficiency, taking into account the purpose and tasks of the project, expected results, target groups, resources, and as well as partners and co-executors of the project; a form of holding international sports competitions, which has its roots in the Olympic Games of Ancient Greece; virtual international cooperation in the field of physical culture and sports, which takes place, including with the use of artificial intelligence and augmented reality technologies, which simplifies international cooperation in the field of physical culture and sports as much as possible, allows for instant processing of a large amount of information, and also ensures the impartiality of the assessment of international sports competitions; adaptation of sports events, competitions and services in this field to the needs of persons with disabilities.

Key words: international cooperation, the sphere of physical culture and sports, forms.

ПЕРСПЕКТИВИ ВДОСКОНАЛЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНОГО ЗАКОНОДАВСТВА, ЩО РЕГУЛЮЄ ПРОТИДІЮ КОРУПЦІЙНИМ ПРОЯВАМ У ПУБЛІЧНІЙ СЛУЖБІ

МУЗИЧУК Едуард Олександрович - аспірант Академії праці, соціальних відносин і туризму

e-mail: edmuzychuk@gmail.com;
ORCID: https://orcid.org/0009-0000-8695-8807
УДК 342.95
DOI: https://doi.org/10.32782/ep.2024.2.44

У цій статті встановлено, що корупція є однією з найбільших загроз суспільству, економіці та демократії. Корупційні прояви стають особливо небезпечними, коли укорінюються у державних структурах.

Обґрунтовано твердження про те, що неефективність протидії корупційним проявам може призвести до погіршення іміджу України на міжнародній арені. Це може вплинути на сприйняття країни як надійного партнера для іноземних інвестицій, туризму та взагалі міжнародних відносин.

Визнано, що покращення умов функціонування таких антикорупційних органів, як Національне антикорупційне бюро України, Спеціалізована антикорупційна прокуратура та Національне агентство з питань запобігання корупції, може позитивно позначитися на протидії корупційним проявам у державі. Якщо ці органи функціонують ефективно, тоді вони можуть забезпечити незалежне розслідування корупційних правопорушень.

Ключові слова: адміністративне законодавство, удосконалення, правове регулювання, антикорупційні органи, державна політика, протидія, корупційні прояви, публічна служба.

Постановка проблеми

За останні десятиліття проблема корупції стала однією з найбільш актуальних у багатьох країнах світу. Корупційні прояви у публічній службі мають серйозний негативний вплив на соціально-економічний розвиток, порушують принципи справедливості та рівності перед законом, підривають довіру громадян до владних структур.

У контексті боротьби з цим явищем особливе значення має якісне адміністративно-правове законодавство у сфері протидії корупції. Однак, незважаючи на існуючі законодавчі акти, відсутність чіткого механізму їх реалізації та ефективного контролю часто призводить до неповного виконання або обходу встановлених вимог.

З огляду на це важливим напрямком досліджень є аналіз чинних адміністративно-правових норм, які регулюють протидію корупційним проявам у публічній службі. Це дозволить виявити прогалини та недоліки в існуючому законодавстві, запропонувати шляхи його вдосконалення та розробити ефективні механізми запобігання та протидії корупції в державних структурах.

Стан дослідження теми

Загальнофілософські та адміністративно-правові аспекти проблеми протидії корупційним проявам у публічній службі розглядали такі вчені, як О. М. Бандурка, К. Л. Бугайчук, В. В. Василевич, О. В. Гречко, С. М. Гусаров, М. В. Джафарова, М. В. Завальний, В. О. Іванцов, Т. Є. Кагановська, В. В. Кириченко, А. М. Колодій, П. Ю. Корнієць, І. М. Коропатнік, А. М. Куліш, О. М. Музичук, Є. С. Назимко, Р. В. Олійник, Ю. В. Оніщик, О. М. Рєзнік, О. Ю. Салманова, С. О. Шатрава, І. М. Шопіна та багато інших. Проте перспективи вдосконалення адміністративного законо-

давства, що регулює протидію корупційним проявам у публічній службі, є доволі широким і комплексним питанням, окремі аспекти якого вченими-адміністративістами досі фактично не досліджувались з огляду на новітні безпекові, цифрові, зовнішньополітичні реалії.

Мета і завдання дослідження

Метою цієї статті є ретельний аналіз правових засад протидії корупційним проявам у публічній службі з фокусом на адміністративно-правових нормах. Так, стаття спрямована на вирішення таких завдань, як вивчення сучасного законодавства, що регулює питання боротьби з корупцією в публічній службі, аналіз ефективності реалізації адміністративно-правових механізмів протидії корупції в державних структурах, виявлення прогалин та недоліків у чинному законодавстві та надання пропозицій щодо його вдосконалення, розгляд можливостей впровадження нових адміністративно-правових інструментів задля більш ефективної протидії корупції в публічній службі, а також надання рекомендацій щодо підвищення ефективності контролю за додержанням адміністративно-правових норм, спрямованих на запобігання та припинення корупції у публічній службі.

Наукова новизна дослідження зводиться до того, що автором втілене комплексне бачення перспектив удосконалення адміністративного законодавства, що регулює протидію корупційним проявам у публічній службі, сформоване на основі ґрунтовного аналізу вітчизняного законодавства, наявних проблем правозастосування, а також тенденцій розвитку суспільства і держави у сучасному постмодерному світі.

Виклад основного матеріалу

У наукових працях вітчизняних і зарубіжних дослідників висувалося твердження про те, що корупція є однією з найбільших загроз суспільству, економіці та демократії. Особливо, за словами А. Митко, вона стає небезпечною, коли укорінюється у державних структурах. Україна не є винятком, і в останнє десятиліття доклала багато зусиль для боротьби з цим явищем. Однак, незважаючи на певні досягнені успіхи, боротьба з корупцією продовжує залишатися одним із головних пріоритетів країни [1, с. 119].

Вітчизняні науковці, розглядаючи те, якими можуть бути можливі наслідки, якщо Україна не удосконалить своє адміністративно-правове законодавство у сфері протидії корупції на публічній службі, обґрунтовують низку наукових положень.

Наприклад, С. Падалка наводить той факт, що корупція може підривати демократію та правовий лад в країні. Якщо публічні службовці продовжать зловживати своїм становищем, це може призвести до недовіри громадян до владних структур і державних інституцій, а також збільшити ризик масових протестів та соціально-політичної нестабільності [2, с. 88].

Окрім цього, Д. Клименко зазначає, що корупція може стати перешкодою для економічного зростання і інвестицій. Високий рівень корупції може стримувати іноземних інвесторів, а також призводити до недостатньої ефективності управління державними ресурсами [3, с. 35].

Також ми вважаємо, що недостатня протидія корупції може призвести до погіршення іміджу України на міжнародній арені. Це може вплинути на сприйняття країни як надійного партнера для іноземних інвестицій, туризму та міжнародних відносин.

Водночас, як стверджує Т. Тагарєв, що протидія корупції є важливим критерієм для співпраці та підтримки інших країн та міжнародних організацій. Відповідно, якщо Україна не здійснюватиме достатніх зусиль для боротьби з цією проблемою, це може призвести до зниження підтримки з боку міжнародних партнерів, а також зупинки або обмеження фінансової допомоги та інвестицій [4, с. 390].

Необхідно зазначити, що діяльність антикорупційних органів України пов'язана з рядом проблем, які обмежують її ефективність. Однією з найбільших перешкод для ефективної роботи антикорупційних органів є політичний тиск, якому вони піддаються.

Окрім цього, О. Койдель зауважує, що часто самі антикорупційні органи стають об'єктами корупції. Корупція всередині органів, створених для боротьби з корупцією, створює систему, де недієвість та безкарність стають нормою. Законність розслідувань і судових рішень стає сумнівною, що знижує довіру громадськості та іноземних партнерів до антикорупційних органів України [5, с. 12].

Зазвичай антикорупційні органи не мають повноважень для притягнення корупціонерів до відповідальності. Справи про корупцію потім передаються до судової системи. Однак українська судова система досі стикається з проблемами, як вплив політики, а також надмірні формальності та затягування процесів.

Значущі позитивні зрушення у сфері боротьби з корупцією в Україні, на думку А. Петровської, свідчать про те, що країна виявляє рішучу волю у протидії цьому негативному явищу. Незважаючи на досягнені успіхи, українському адміністративно-правовому законодавству у сфері протидії корупції у публічній службі все ще потрібні певні удосконалення. Дослідниця додає, що важливо забезпечити, аби адміністративно-правові норми в сфері протидії корупції були зрозумілими та доступними для всіх публічних службовців. Крім того, слід зміцнити систему звітності, зокрема вимагати регулярне подання декларацій про доходи та майно, щоб уникнути недекларованого збагачення та конфлікту інтересів [6, с. 73].

Також, як зазначає Н. Липовська, потрібно вдосконалити механізми запобігання рейдерства та посилення відповідальності за подібні дії. Чітко визначені процедури перевірки права власності на майно та заборони його передачі без належних гарантій допоможуть уникнути зловживань та незаконного заволодіння активами [7, с. 208].

С. Базір визнає проведення прозорих конкурсів на заміщення посад одним із ключових елементів протидії корупції. На його погляд, застосування прозорих та конкурентних конкурсних процедур на зайняття посад сприятиме залученню висококваліфікованих фахівців у державний апарат, що в свою чергу позитивно вплине на ефективність роботи органів влади в Україні [8, с. 224].

Посилення міжнародного співробітництва має полягати у розширенні співпраці з міжнародними організаціями та іншими державами у сфері протидії корупції. Обмін досвідом та кращими практиками допоможе знаходити більш ефективні шляхи протидії корупції.

Зважаючи на це, можемо констатувати необхідність удосконалення адміністративно-правового законодавства України у сфері протидії корупції у публічній службі. Це є важливим кроком у будівництві справедливого та розвинутого суспільства, де держава служить інтересам громадян, а не залежить від корупційних схем. Зміцнення прозорості, ефективного контролю та розширення обов'язків публічних службовців створить фундамент для ефективної боротьби з корупцією та забезпечить сталий розвиток країни.

В. Голуб стверджує, що необхідно забезпечити високу якість законодавства, пов'язаного з протидією корупції. Це означає, що закони повинні бути чіткими, узгодженими та спрямованими на досягнення конкретних цілей. На його думку, закони повинні враховувати міжнародні стандарти та передбачати механізми контролю за їх виконанням. Крім того, важливо враховувати практичний досвід інших країн у сфері боротьби з корупцією та використовувати його для вдосконалення внутрішнього законодавства [9, с. 196].

Іншим аспектом, згідно з позицією Т. Василевської, є забезпечення ефективності механізмів реалізації законодавства. У цьому контексті важливо вдосконалювати систему контролю за дотриманням антикорупційного законодавства. Наприклад, це може бути досягнуто через зміцнення ролі спеціалізованих органів, які займаються боротьбою з корупцією, а також створення ефективних механізмів звітності та нагляду [10, с. 353].

Також цілком раціональним кроком, на наш погляд, виглядатиме покращення адміністративних процедур та послуг для

громадян та бізнесу. Тому необхідно спрощувати процедури, визначати чіткі правила та розробляти електронні системи, які зменшують можливість людського втручання та забезпечують більшу прозорість.

Протидія корупції - це довготривала та складна робота, але зі стабільним адміністративно-правовим законодавством, активною підтримкою громадськості та визначеною політичною волею Україна може здійснити значний прогрес у боротьбі з цим негативним явищем і побудувати сильну та процвітаючу державу.

М. Марчук зазначає, що одним із перших кроків у цьому напрямку є запровадження строгих норм і етичних стандартів для всіх працівників публічної служби [11, с. 277]. Ми вважаємо, що це повинні бути чіткі правила поведінки, які включають регулювання конфлікту інтересів та інших корупційних проявів. Також необхідно забезпечити незалежні механізми контролю за дотриманням цих стандартів.

Слід також навести твердження В. Предборського, з яким ми повністю погоджуємося, про те, що укладення ефективних і справедливих контрактів, зокрема угод про зайнятість, є важливим кроком для забезпечення чесності і прозорості у публічній службі [12, с. 18].

Ми вважаємо, що в Україні необхідно посилити відповідальність публічних службовців за корупційні дії. Цього можна досягнути шляхом удосконалення адміністративних санкцій та введення жорсткіших кримінальних покарань за корупційні правопорушення. Важливо також встановити ефективні процедури контролю за декларуванням майна публічними службовцями та розслідуванням податкових злочинів.

Удосконалення адміністративного законодавства, за словами О. Длугопольского, повинно сприяти зміцненню незалежності публічної служби від політичного впливу. Важливо створити ефективні механізми відбору та незалежної оцінки кандидатів на посади у державному апараті [13, с. 15].

Ми погоджуємося з наведеним твердженням і вважаємо, що необхідно забезпечити постійне професійне навчання та підвищення кваліфікації службовців з метою вдосконалення їхніх знань та навичок у сфері протидії корупції. Впевнені, що необхідно розробити механізми для публікації декларацій про майно, доходи та соціальні зв'язки публічних службовців у відкритому форматі, щоб громадськість мала можливість контролювати їхню фінансову діяльність. Крім того, потрібно забезпечити доступ до інформації про витрати державних органів та процедури закупівель.

Вважаємо, що можна підтримати твердження О. Бондарчука про те, що найбільш ефективним для вітчизняної антикорупційної політики буде поєднання усіх механізмів та інструментів запобігання та протидії корупції. Адже при їх спільному застосуванні можна досягти найкращого ефекту для української держави та суспільства [14, с. 151].

У сфері правового регулювання обмежень щодо одержання подарунків вважаємо доречним у ст. 23 чинного Закону України «Про запобігання корупції» в окремому пункті (примітці до статті) чітко і деталізовано роз'яснити, які подарунки та інші жести по відношенню до вітчизняних державних службовців слід вважати спробою корупційного підкупу цих службовців. Водночас ми пропонуємо виключити п. 1 ч. 2 даної статті, у якому йдеться про те, що одержання подарунків, які даруються близькими особами, не є корупційним проявом. Дану позицію ми мотивуємо неодноразовими спробами близьких родичів державних службовців отримати для себе персональну неправомірну вигоду. Тому пропонуємо викласти положення п. 1 ч. 2 ст. 23 Закону України «Про запобігання корупції» у такій редакції: «Передбачене цією частиною обмеження щодо вартості подарунків не поширюється на подарунки, які 1) даруються членами родини або іншими близькими особами і грошовий еквівалент яких не перевищує один прожитковий мінімум для працездатних осіб, встановлений на день прийняття подарунка, одноразово, а сукупна вартість таких подарунків, отриманих від однієї особи (групи осіб) протягом року, не перевищує двох прожиткових мінімумів, встановлених для працездатної особи на 1 січня того року, в якому прийня-

то подарунки». Тобто ми стоїмо на необхідності розуміння таких подарунків крізь призму загальновизнаних уявлень про гостинність. Адже відомо, що родинні зв'язки публічних службовців, особливо тих, хто перебуває на керівних посадах, є одним з найбільших джерел виникнення корупції і значна частина корупційних проявів виникають саме на ґрунті родинних та близьких зв'язків державного службовця.

Висновки

Отже, у цій статті було встановлено, що корупція є однією з найбільших загроз суспільству, економіці та демократії. Особливо вона стає небезпечною, коли укорінюється у державних структурах. Було підтримане твердження про те, що недостатня боротьба з корупцією може призвести до погіршення іміджу України на міжнародній арені. Це може вплинути на сприйняття країни як надійного партнера для іноземних інвестицій, туризму та міжнародних відносин.

Висвітлено потенційні можливості зміцнення незалежних антикорупційних органів, вдосконалення правил декларування доходів і майна, створення ефективних механізмів розслідування корупційних правопорушень, а також підвищення обізнаності суспільства про шкоду корупції та необхідність її подолання.

Крім того, було наголошено на необхідності зміцнення системи звітності, зокрема на обов'язковому регулярному поданні декларацій про доходи, майно та соціальні зв'язки, щоб уникнути недекларованого збагачення та конфлікту інтересів. Разом з цим, був підтриманий перехід до електронних систем, бо він сприятиме зменшенню можливості прямих контактів між публічними службовцями та громадянами у сфері надання адміністративних послуг.

Література

1. Митко А. М. Інформаційна демократія: реалії та виклики часу : монографія. Луцьк, Вежа-друк, 2014. 400 с.

2. Падалка С. С. Хабарництво на Правобережній Україні: суспільно – історичні прояви, наслідки та засоби протидії (друга половина XIX – початок XX ст. Київ, 2018. 279 с.

3. Клименко Д. Б. Зелена книга державної політики: корупція в Україні: причини поширення та механізми протидії. Київ, 2020. 88 с.

4. Тагарєв Т. Виховання доброчесності та боротьба з корупцією в державному секторі. Женевський Центр демократичного контролю над збройними силами. Женева – Київ, 2021. 390 с.

5. Койдель О. Чому боротьба з корупцією в Україні відбувається так повільно. Київська школа економіки. Київ, 2019. 20 с.

6. Петровська А. О. Нормативно-правове забезпечення протидії корупції в Україні. Національний авіаційний університет. Київ 2020. 130 с.

7. Липовська Н. А. Антикорупційна політика держави: складові та напрями реалізації: навч. посіб. Дніпро: ДРІДУ НАДУ, 2022. 476 с.

8. Базір С. Становлення та розвиток законодавства щодо протидії хабарництву, корупції та одержанню неправомірної вигоди суддями. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 1. С. 223–228.

9. Голуб В. Політико-адміністративне управління посттоталітарного суспільства: ревізія традиційних функцій держави. *Вісник НАДУ*. 2019. № 2. С. 192–200.

10. Василевська Т. Суспільний нагляд як елемент етичної інфраструктури державної служби. *Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї.* 2017. Вип. 10. С. 352–361.

11. Марчук М. П. Окремі аспекти долучення України до міжнародних стандартів співробітництва у сфері протидії корупції. *Часопис Київського університету права*. 2015. № 4. С. 275–279.

12. Предборський В. А. Інституційні особливості корупційних процесів в Україні. *Формування ринкових відносин в Україні*. 2021. № 12. С. 16–22.

13. Длугопольський О. В. Сучасні погляди на корупцію та мінімізацію її негативного впливу на економіку України. *Економіка України*. 2012. № 9. С. 13–24.

14. Боднарчук О. Г. Теоретичні основи та адміністративно-правові механізми

протидії корупції в Державній кримінально виконавчій службі України. Київ: ЦУЛ, 2015. 462 с.

PROSPECTS FOR IMPROVING ADMINISTRATIVE LEGISLATION REGULATING COUNTERING CORRUPTION IN THE PUBLIC SERVICE

This article establishes that corruption is one of the biggest threats to society, economy and democracy. Corruption manifestations become especially dangerous when they take root in state structures.

The assertion that the ineffectiveness of combating corruption can lead to the deterioration of Ukraine's image on the international arena is substantiated. This can affect the perception of the country as a reliable partner for foreign investments, tourism and international relations in general.

It is recognized that improving the conditions of functioning of such anti-corruption bodies as the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine, the Specialized Anti-Corruption Prosecutor's Office and the National Agency for the Prevention of Corruption can have a positive effect on countering corruption in the state. If these bodies function effectively, then they can ensure independent investigation of corruption offences.

Keywords: administrative legislation, improvement, legal regulation, anti-corruption bodies, state policy, counteraction, corruption manifestations, public service.

ФУНКЦІОНАЛЬНО-ОРГАНІЗАЦІЙНА ТА ШТАТНА СТРУКТУРА ТЕРИТОРІАЛЬНИХ УПРАВЛІНЬ ДЕРЖАВНОГО БЮРО РОЗСЛІДУВАНЬ

БОГДАНОВ Роман Ігорович - докторант Харківського національного університету внутрішніх справ, доктор філософії з менеджменту
ORCID: https://orcid.org/0009-0004-4790-7627
УДК 342.9
DOI: https://doi.org/10.32782/ep.2024.2.45

У статті, спираючись на аналіз наукових поглядів вчених, запропоновано авторське визначення поняття функціонально-організаційної структури територіальних управлінь Державного бюро розслідувань. Здійснено аналіз норм чинного законодавства, на основі чого надано характеристику функціонально-організаційної та штатної структури територіальних управлінь ДБР.

Ключові слова: структура, штат, функціонально-організаційна структура, Державне бюро розслідувань, територіальне управління.

Постановка проблеми

Створення Державного бюро розслідувань – далекоглядний політичний, інституціональний та правовий крок до формування потужного централізованого органу, наділеного правоохоронними функціями. Реалізація його функцій здійснюється щодо широкого спектра злочинних дій, віднесених до підслідності вказаного суб'єкта. Цей орган також відіграє вагому роль у питанні забезпечення економічної безпеки держави. Адже наслідки від вчинення більшості окремих злочинних діянь посадовими особами, які наділені спеціальним статусом і, як правило, мають глибокі знання у певній державно-управлінській, правоохоронній, судовій та інших владних сферах правовідносин, можуть мати ще значніші деструктивні для економіки країни ризики, аніж від протиправних дій майже всіх пересічних громадян [1, с.128–129]. Саме тому, важливим завданням законодавця є забезпечення ефективного функціонування ДБР взагалі, та його структурних підрозділів, зокрема. При цьому слід зауважити, що територіальні управління мають свій внутрішній устрій, що знаходить свій прояв у функціонально-організаційній та штатній структурі.

Стан дослідження

Слід зауважити, що в останні роки низка проблемних питань, пов'язаних із діяльністю Державного бюро розслідувань, у своїх наукових працях розглядали: О. В. Бордун, Є. О. Дика, О. В. Климчук, В.В. Комашко, О. П. Левківська, О. А. Таньчук, В. В. Чумак, О. В. Щербина та багато інших. Втім, незважаючи на суттєвий теоретичний доробок, в науковій літературі фактично неопрацьованими залишається питання функціонально-організаційної та штатної структури територіальних управлінь Державного бюро розслідувань.

Мета і завдання дослідження

Мета статті полягає у тому, щоб надати характеристику функціонально-організаційній та штатній структурм територіальних управлінь Державного бюро розслідувань. Для досягнення вказаної мети необхідно вирішити наступні завдання: здійснити аналіз норм чинного законодавства, яке регулює діяльність ДБР та його структурних підрозділів; розкрити правові засади формування функціонально-організаційної та штатної структури територіальних управлінь ДБР.

Наукова новизна дослідження

Наукова новизна статті полягає у тому, що в роботі вперше дістав комплексного опрацювання теоретичний підхід стосовно характеристики функціонально-організаційної структури територіальних управлінь Державного бюро розслідувань.

Виклад основного матеріалу

Починаючи наукове дослідження відзначимо, що функціонально-організаційну структуру територіальних управлінь ДБР слід тлумачити як нормативно закріплену систему елементів, які відрізняються один від одного спрямованістю діяльності на виконання окремих завдань, та котрі взаємодіють між собою в процесі їх реалізації та пов'язані між собою загальним призначенням Бюро.

Згідно Закону України «Про Державне бюро розслідувань» для забезпечення виконання завдань утворюються такі його територіальні управління: 1) територіальне управління, розташоване у місті Львові, що поширює свою діяльність на Волинську, Закарпатську, Івано-Франківську, Львівську, Тернопільську області; 2) територіальне управління, розташоване у місті Хмельницькому, що поширює свою діяльність на Вінницьку, Житомирську, Рівненську, Хмельницьку, Чернівецьку області; 3) територіальне управління, розташоване у місті Миколаєві, що поширює свою діяльність на Кіровоградську, Миколаївську, Одеську області; 4) територіальне управління, розташоване у місті Мелітополі, що поширює свою діяльність на Автономну Республіку Крим, Запорізьку, Херсонську області, місто Севастополь; 5) територіальне управління, розташоване у місті Полтаві, що поширює свою діяльність на Дніпропетровську, Полтавську, Сумську, Харківську області; 6) територіальне управління, розташоване у місті Краматорську, що поширює свою діяльність на Донецьку і Луганську області; 7) територіальне управління, розташоване у місті Києві, що поширює свою діяльність на місто Київ, Київську, Черкаську та Чернігівську області [2]. Такий розподіл управлінь відображає принцип територіальності, заснований на адміністративно-територіальному розподілі країни.

Доцільно підкреслити той факт, що кожне територіальне управління охоплює своєю компетенцією низку областей, які мають певну схожість за такими ознаками, як: територіальне, географічне розташування; культурно-історичний спадок; соціально-економічне та демографічне становище; вплив повномасштабної військової агресії на суспільні відносини на цих територіях тощо. Кожна з таких ознак впливає відповідно й на обсяг та видовий склад тих правопорушень, які є підслідні Бюро. Означене вимагає різні підходи до побудови штатної структури кожного окремого територіального управління.

Керівник підрозділу центрального апарату Державного бюро розслідувань вносить Директору Державного бюро розслідувань пропозиції щодо штатного розпису підрозділу (органу), а також проект положення про відповідний підрозділ для його затвердження. Директор затверджує структуру та штатну чисельність центрального апарату та територіальних органів Державного бюро розслідувань [2].

Слід підкреслити справедливість судження І.С. Ковальчука, що для ефективної діяльності територіальних управлінь Державного бюро розслідувань необхідною є визначення оптимальної організаційно-штатної структури та постійне її вдосконалення відповідно до потреб розвитку держави [3, с. 222]. Кожне з територіальних управлінь має схожу функціонально-організаційну структуру, що пояснюється єдністю поставлених завдань. Наприклад, структура територіального управління ДБР у місті Краматорську включає :

1. Керівництво: директор, перший заступник директора, заступник директора-начальник слідчого управління.

2. Слідчі підрозділи (слідче управління): перший слідчий підрозділ (відділ з розслідування злочинів у сфері службової діяльності та корупції); другий слідчий підрозділ (відділ з розслідування злочинів, вчинених працівниками правоохоронних органів та у сфері правосуддя); третій слідчий відділ (відділ з розслідування військових злочинів).

3. Оперативні підрозділи: відділ супроводження оперативними підрозділами до-

судових розслідувань; відділ оперативних розробок; відділ інформаційно-аналітичної розвідки.

4. Інші: сектор документального забезпечення; сектор режимно-секретної роботи та захисту інформації; сектор організаційно-адміністративного та аналітичного забезпечення; сектор матеріально-технічного забезпечення; сектор договірної роботи та правового забезпечення; сектор кадрової роботи та державної служби; фінансово-економічний сектор; спеціаліст по зв'язкам з громадськістю та засобами масової інформації [4].

Перелічені елементи можна вважати типовими для інших територіальних управлінь. Розглянемо основні спрямованості діяльності означених функціонально-організаційних елементів структури.

Керівництво територіальним управлінням здійснюють Директори територіальних управлінь Державного бюро розслідувань та їх заступники, керівники підрозділів центрального апарату Державного бюро розслідувань та їх заступники призначаються на посаду та звільняються з посади Директором Державного бюро розслідувань. Такі особи призначаються на посади Директором Державного бюро розслідувань за поданням конкурсних комісій [2]. В основі правового статусу керівника лежать завдання, функції та обумовлені ними компетенція та повноваження. Зміст компетенції керівника обумовлює коло підслідних територіальному управлінню кримінальних правопорушень та територіальне охоплення його діяльності, а також повноваження, спрямовані на забезпечення належного функціонування очолюваного ним відомства. В свою чергу до складу повноважень входять визначені законами та підзаконними нормативно-правовими актами права та обов'язки. На думку Р.Ю. Курепіна, повноваження керівника територіального правління ДБР найбільш доцільно поділити на такі види: 1) за відношенням до служби: а) загальні, що властиві йому як працівникові ДБР на рівні з іншими працівниками; та б) спеціальні, обумовлені особливим правовим статусом, пов'язаним із специфікою займаній посаді; 2) за основними напрямками діяльності: внутрішньоорганізаційні, кадрові, інформаційно-аналітичні, представницькі тощо [5, с. 240].

Основне навантаження щодо виконання завдань ДБР лежить на слідчих та оперативних підрозділах. І.Ф. Літвінова та Є.Ю. Рєпіна справедливо зазначають, що специфіка підслідності ДБР і компетенція даного органу загалом стосується розслідування одних із найбільш складних категорій злочинів, а саме – вчинених представниками органів державної влади, суду і правоохоронних органів. Йдеться про провадження, де майже завжди є ризики протидії розслідуванню як винними, так й іншими зацікавленими особами. Тому така функціональна специфіка органу повинна була одержати практичне втілення у вигляді інституції з широкими повноваженнями та професійними і досвідченими працівниками, належним чином забезпеченими технічними засобами та науковим супроводом [6]. Отже, від якісної роботи працівників слідчих та оперативних підрозділів залежить ефективність діяльності Бюро в цілому.

Згідно Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» її реалізують такі оперативні підрозділи ДБР: оперативні, оперативно-технічні, внутрішнього контролю, забезпечення особистої безпеки. У кожному випадку наявності підстав для проведення оперативно-розшукової діяльності заводиться оперативно-розшукова справа. Постанова про заведення такої справи підлягає затвердженню начальником оперативного підрозділу органу Державного бюро розслідувань. Оперативні підрозділи Державного бюро розслідувань проводять слідчі (розшукові) дії та негласні слідчі (розшукові) дії у кримінальному провадженні за дорученням слідчого, дізнавача, прокурора в порядку, передбаченому Кримінальним процесуальним кодексом України (КПК). Письмові доручення щодо проведення слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій, надані слідчим, дізнавачем, прокурором у межах компетенції та в установленому порядку, є обов'язковими до виконання оперативним підрозділом. У разі виявлення ознак кримінального правопорушення оперативний підрозділ, який здійснює оперативно-розшукову діяльність,

зобов'язаний невідкладно направити зібрані матеріали, в яких зафіксовано фактичні дані про протиправні діяння окремих осіб та груп, відповідальність за які передбачена Кримінальним кодексом, до відповідного органу досудового розслідування для початку та здійснення досудового розслідування в порядку, передбаченому КПК [7].

У порівнянні зі слідчими та оперативними підрозділами «інші» підрозділи своїм призначенням покликані всебічно забезпечувати роботу перших. Зокрема, структурний підрозділ (відповідальна особа) територіального управління ДБР, до функціональних обов'язків якого (якої) належать організація та забезпечення доступу до публічної інформації вживає заходів щодо оприлюднення інформації, зокрема у формі відкритих даних, про: 1) перелік наборів даних, які підлягають оприлюдненню у формі відкритих даних; 2) систему обліку, види публічної інформації, якою володіє орган Державного бюро розслідувань; 3) порядок складання, подання запиту на інформацію, оскарження рішень розпорядника інформації, дій чи бездіяльності; 4) розташування місця, де надаються необхідні запитувачу форма для подання запиту на отримання публічної інформації у письмовому вигляді, форма для подання запиту на отримання публічної інформації електронною поштою; 5) звіти про задоволення запитів на інформацію [8].

Кадрова робота відповідних структурних підрозділів має стратегічний характер, що полягає у плануванні наповнення кадрами ДБР, оформлення вакантних посад та вимог до них; робота з добору, відбору кадрів – оголошення про наявність вакантних місць, укладення контракту, прийняття присяги працівником, підготовка наказу про прийняття на службу до ДБР, підбиття підсумків стажування працівників, які не мають досвіду практичної роботи за спеціальністю, оцінка службової діяльності зі складенням характеристик на підлеглих для просування по службі; заохочення та стимулювання персоналу; підвищення професіоналізму службовців та перепідготовка кадрів; процесуальне супроводження переведення чи переміщення службовців [9, с. 153-154].

Сектор режимно-секретної роботи та захисту інформації забезпечує облік, зберігання, використання документів та інших матеріальних носіїв інформації, що містять службову інформацію відповідно до Переліку відомостей, що становлять службову інформацію у центральному апараті та територіальних управліннях Державного бюро розслідувань, зокрема: відомості щодо роботи з персоналом (наприклад, відомості про персональні переліки, посади та персональні дані осіб рядового і начальницького складу; належність до підрозділів внутрішнього контролю, підрозділів, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність, домашні адреси); фінансової діяльності (у тому числі встановлення розміру, нарахування і виплати грошового забезпечення особам рядового та начальницького складу органу ДБР); діяльності у сфері забезпечення функціонування органу ДБР (як от відомості про працівників органу ДБР, за якими закріплені службові транспортні засоби, відомості за окремими показниками про номенклатуру, фактичну наявність, фінансування, потребу в забезпеченні озброєнням, військовою та спеціальною технікою органу ДБР тощо); діяльності у сфері внутрішнього контролю; відомості у сфері оперативно-розшукової діяльності та досудового розслідування (відомості щодо осіб, які відвідували, викликались, перебували тощо у службових приміщеннях та будівлях органу ДБР; тощо [10].

Сектор організаційно-адміністративного та аналітичного забезпечення серед іншого готує інформацію для аналітичних довідок про роботу зі зверненнями громадян, що надійшли до територіальних управлінь ДБР за певний звітній період. Як приклад, у І кварталі 2024 року надійшло 2 787 письмових звернень громадян (у І кварталі 2023 року – 1 319), з них до Територіального управління Державного бюро розслідувань, розташованого у місті Краматорську, – 223 звернення (за аналогічний період 2023 року – 150 звернень); Територіального управління Державного бюро розслідувань, розташованого у місті Львові, – 1062 звернення (за аналогічний період 2023 року – 826 звернень); Територіального управління Державного бюро розслідувань, розташованого

у місті Мелітополі, – 243 звернення (за аналогічний період 2023 року – 94 звернення) [11].

Слід зазначити, що функціонально-організаційна структура територіальних управлінь ДБР вдосконалюється. Так, Стратегічною програмою діяльності ДБР на 2022–2026 рр. як заходи удосконалення/оптимізації організаційної структури територіальних управлінь ДБР передбачено утворення у їх складі: оперативно-технічного підрозділу, спецпідрозділу фізичного захисту, спеціалізованого підрозділу з розслідування катувань, уведення у штат слідчого відділу посад криміналістів. Забезпечення діяльності утворених у 2021 році у кожному обласному центрі в межах визначеної граничної чисельності Державного бюро розслідувань відокремлених підрозділів, зокрема організація документообігу та утворення у їх складі: режимно-секретного підрозділу; сектору оперативного чергування [12]. Окремі пункти цієї програми вже реалізовано, інші мають бути реалізовані протягом найближчих років.

Висновки

Таким чином, функціонально-організаційна структура територіальних управлінь являє собою внутрішній устрій підрозділів, при якому розподіл праці відбувається за функціональними обов'язками на основі оптимального використання компетентності працівників, що відповідають за конкретний напрямок роботи. Означена структура безпосередньо впливає на штатну структуру. ЇЇ склад визначається з урахуванням специфіки кількісного та якісного обсягу різновидів правопорушень, які є підслідними ДБР, що в свою чергу залежить від географічного, соціально-економічного, воєнно-безпекового та іншого стану на тих територіальних одиницях, які є підконтрольними відповідному управлінню. Розбудова функціонально-організаційної та штатної структури територіальних управлінь на основі спеціалізації її структурних підрозділів та зосередженості на основних напрямках діяльності спрямована на підвищення ефективності виконання покладених на ДБР завдань.

Література

1. Гаруст Ю. В., Мельник В. І. Правоохоронні органи на захисті економічної безпеки України: адміністративно-правовий аспект : монографія. Суми : Вид.-вироб. підприємство «Мрія», 2019. 256 с.

2. Про Державне бюро розслідувань. Закон України від 12 листопада 2015 року № 794-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-19/conv#n6

3. Ковальчук І. С. Особливості правового статусу Державного бюро розслідувань. Держава та регіони. Серія: Право. 2020. № 4 (70). С. 221-225

4. Територіальне управління Державного бюро розслідувань, розташоване у місті Краматорську. Річна програма діяльності 2019-2020. URL: https://dbr.gov.ua/assets/files/kram_doc/richna-programa-diyalnosti-tu-dbr-u-m.kramatorsku-2019-2020_compressed.pdf

5. Курепін Р.Ю. Компетенція та повноваження керівника територіального управління Державного бюро розслідування. Європейські перспективи. № 1. 2023. С. 236-241.

6. Літвінова І. Ф., Рєпіна Є. Ю. Державне бюро розслідувань у сучасній системі правоохоронних органів України: правові аспекти створення та діяльності. Юридичний вісник. № 4 (65). 2022. С. 179-184

7. Про оперативно-розшукову діяльність. Закон України від 18 лютого 1992 року № 2135-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12#Text

8. Про затвердження Порядку забезпечення доступу до публічної інформації у Державному бюро розслідувань та його територіальних управліннях. Наказ Державного бюро розслідувань від 05 січня 2023 року № 8. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0008911-23#Text

9. Тимошенко В.О. Адміністративно-правові засади кадрового забезпечення діяльності Державного бюро розслідувань. Дис канд юрид наук. 12.00.07. Київ. 2020. 235 с.

10. Про затвердження Переліку відомостей, що становлять службову інформацію у центральному апараті та територіальних управліннях Державного бюро розслідувань. Наказ Державного бюро розслідувань

АНОТАЦІЯ

Встановлено, що функціонально-організаційну структуру територіальних управлінь Державного бюро розслідувань слід тлумачити як нормативно закріплену систему елементів, які відрізняються один від одного спрямованістю діяльності на виконання окремих завдань, та котрі взаємодіють між собою в процесі їх реалізації та пов'язані між собою загальним призначенням Бюро.

Акцентовано увагу на тому, що кожне територіальне управління охоплює своєю компетенцією низку областей, які мають певну схожість за такими ознаками, як: територіальне, географічне розташування, культурно-історичний спадок, соціально-економічне та демографічне становище, вплив повномасштабної військової агресії на суспільні відносини на цих територіях тощо.

Узагальнено, що функціонально-організаційна структура територіальних управлінь являє собою внутрішній устрій підрозділів, при якому розподіл праці відбувається за функціональними обов'язками на основі оптимального використання компетентності працівників, що відповідають за конкретний напрямок роботи. Означена структура безпосередньо впливає на штатну структуру. Її склад визначається з урахуванням специфіки кількісного та якісного обсягу різновидів правопорушень, які є підслідними ДБР, що в свою чергу залежить від географічного, соціально-економічного, воєнно-безпекового та іншого стану на тих територіальних одиницях, які є підконтрольними відповідному управлінню. Розбудова функціонально-організаційної та штатної структури територіальних управлінь на основі спеціалізації її структурних підрозділів та зосередженості на основних напрямках діяльності спрямована на підвищення ефективності виконання покладених завдань.

Ключові слова: структура, штат, функціонально-організаційна структура, Державне бюро розслідувань, територіальне управління.

SUMMARY

It has been established that the functional and organizational structure of the territorial departments of the State Bureau of Investigation should be interpreted as a normatively fixed system of elements that differ from each other in the focus of activities on the performance of individual tasks, and which interact with each other in the process of their implementation and are connected by the general purpose of the Bureau .

Attention is focused on the fact that each territorial administration covers a number of areas with its competence, which have certain similarities according to such features as: territorial, geographical location, cultural and historical heritage, socio-economic and demographic situation, the impact of full-scale military aggression on social relations on these territories, etc.

It is summarized that the functional-organizational structure of territorial administrations is an internal organization of subdivisions, in which the division of labor takes place according to functional duties based on the optimal use of the competence of employees responsible for a specific area of work. The specified structure directly affects the staff structure. Its composition is determined taking into account the specifics of the quantitative and qualitative scope of the types of offenses that are subject to investigation by the SBI, which in turn depends on the geographical, socio-economic, military-security and other conditions in those territorial units that are under the control of the relevant administration. The development of the functional-organizational and staff structure of territorial administrations based on the specialization of its structural subdivisions and concentration on the main areas of activity is aimed at increasing the efficiency of the assigned tasks.

Key words: structure, staff, functional and organizational structure, State Bureau of Investigation, territorial administration.

від 29.06.2021 № 373. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0373911-21#n9

11. Аналітична довідка про роботу зі зверненнями громадян, що надійшли до Державного бюро розслідувань та його територіальних управлінь у I кварталі 2024 року . URL: https://dbr.gov.ua/assets/files/documents/2024/analitichna-dovidka-i-kvartal-2024-roku.pdf

12. Стратегічна програма діяльності Державного бюро розслідувань на 2022–2026 рр. URL: https://dbr.gov.ua/assets/files/diyalnist/strategichna-programa-diyalnosti/strategichna-prog.pdf

ТАКТИКА ДОПИТУ ПОТЕРПІЛИХ І СВІДКІВ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ШАХРАЙСТВА У СФЕРІ ВИКОРИСТАННЯ БАНКІВСЬКИХ ЕЛЕКТРОННИХ ПЛАТЕЖІВ

ЛЕПЕЙ Михайло Васильович - кандидат юридичних наук, заступник директора з юридичних питань КУП «ЕкоВін»

https://orcid.org/0009-0005-9425-2923

DOI: https://doi.org/10.32782/ep.2024.2.46

Стаття присвячена розгляду деяких аспектів розслідування шахрайства у сфері використання банківських електронних платежів. Аналізуються особливості проведення допиту потерпілих та свідків в кримінальних провадженнях визначеної категорії. Зазначено, що допити потерпілих та свідків зазвичай починають проводитися одразу після внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань. Вказане здійснюється з метою найбільш повного та швидкого встановлення об'єктивної істини у справі шляхом збору особистісної інформації від учасників протиправного діяння. Під час розслідування шахрайства у сфері використання банківських електронних платежів зазначена процесуальна дія не втрачає свого значення, адже в багатьох випадках вказані відомості єдиним орієнтиром, за яким можуть рухатись уповноважені особи. Окреслено основні завдання допиту потерпілого, як-от: встановити обставини вчинення шахрайських дій (час, місце, з доступом чи без до загальної мережі Wi-Fi); розглянути передумови вчинення шахрайських дій (наявні смс-повідомлення з незнайомих номерів на номер потерпілого, прийняті дзвінки з незнайомих номерів); визначити порядок дій потерпілого після вчинення шахрайських дій (оповістив працівників правоохоронних органів

Ключові слова: кримінальні правопорушення, шахрайство, банківські електронні платежі, розслідування, кримінальне провадження, слідчі (розшукові) дії, допит, електронно-обчислювальна техніка, потерпілий, свідок.

Постановка проблеми

Допити потерпілих та свідків зазвичай починають проводитися одразу після внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань. Вказане здійснюється з метою найбільш повного та швидкого встановлення об'єктивної істини у справі шляхом збору особистісної інформації від учасників протиправного діяння. Під час розслідування шахрайства у сфері використання банківських електронних платежів зазначена процесуальна дія не втрачає свого значення, адже в багатьох випадках вказані відомості єдиним орієнтиром, за яким можуть рухатись уповноважені особи. Тому опрацювання зазначеної тематики на часі є досить актуальним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Розгляду проблематики проведення слідчих (розшукових) дій в різних категоріях кримінальних проваджень присвятили свої праці такі дослідники як В. П. Бахін, А. Ф. Волобуєв, В. А. Журавель, А. В. Іщенко, В. Г. Лукашевич, Є. Д. Лук'янчиков, М. А. Погорецький, М. В. Салтевський, Р. Л. Степанюк, К. О. Чаплинський, С. С. Чернявський, Ю. М. Чорноус, В. Ю. Шепітько та інші. Зі свого боку, аналізу проведення слідчих (розшукових) дій під час розслідування шахрайства у сфері використання банківських електронних платежів приділили увагу в своїх роботах такі автори як Б. М. Головкін, М. М. Єфімов,

В. Б. Коба, І. О. Коваленко, О. Л. Мусієнко, Н. В. Павлова, А. В. Рейнгольд, О. А. Самойленко, С. В. Самойлов, К. О. Чередник, С. С. Чернявський, С. В. Чучко та інші. В той же час, наше дослідження, на відміну від попередніх, більш точно охарактеризувало різні аспекти визначеної процесуальної дії через призму сучасної судово-слідчої практики та позицій інших науковців.

Метою даної статті є дослідження особливостей проведення допиту потерпілих та свідків під час розслідування шахрайства у сфері використання банківських електронних платежів.

Виклад основного матеріалу дослідження

З приводу формулювання поняття допиту то, наприклад, М. О. Янковий визначає його як «…регламентований кримінально-процесуальним законом процес специфічної вербальної взаємодії з допитуваним, під час якої слідчий (прокурор, суддя), використовуючи законні практичні прийоми та методи психологічного впливу, отримує від допитуваного та фіксує у протоколі усну інформацію про відомі йому обставини, що мають значення для розслідування злочину» [1, с. 190].

Одразу звернемося до позиції Н. В. Павлової, яка наголошує, що «…з метою виявлення певних протиріч у свідченнях та використання їх під час подальшого допиту, слідчий повинен проаналізувати пояснення осіб, отримані у ході дослідчої перевірки, результати проведення інших слідчих дій, які містять докази щодо розслідуваної події. При цьому доцільно вивчити додаткову інформацію, що допоможе деталізувати, уточнити показання допитуваного, виявити невідповідність певних фактів. Водночас, важливим елементом підготовки до допиту є з'ясування особистісної зацікавленості допитуваної особи у певних результатах справи. Необхідним є й встановлення характеру взаємин за схемою: свідок-підозрюваний, потерпілий-підозрюваний, потерпілий-свідок, підозрюваний-інший співучасник злочину. З'ясованими обставинами визначається подальша тактика допиту. Специфікою підготовки до допиту у справах щодо шахрайства у сфері приватного житла є те, що у слідчого виникає необхідність ознайомлення з низкою документів, використаних під час вчинення злочину даної категорії та відбору серед них тих, що можуть застосовуватися під час провадження допиту. З метою з'ясування картини злочину в цілому слідчий повинен вивчити матеріали кримінальної справи та уважно проаналізувати зміст документів, які відображають факт укладення угоди щодо відчуження житла. У зв'язку з цим, слідчому необхідно звернутися до процедури укладення угоди щодо відчуження житла та її правової регламентації. На підставі вивчення матеріалів кримінальної справи та документів, що містяться в ній, слідчий повинен встановити: які дії, що вчинювалися під час укладення угоди, є незаконними, в чому вони полягають; які особи їх вчинили, коли і в якому місці; які нормативні акти, що регулюють порядок здійснення правочинів щодо житла, порушувалися тощо» [2, с. 129-130].

Відносно постановки запитань під час проведення допиту вбачаємо за потрібне привести думку К. О. Чаплинського, який наводить наступний їх перелік: «…виникнення злочинного задуму; відомості про об'єкт посягання, мотив злочину, ставлення особи до злочинних наслідків; способи підготовки та вчинення злочинів, послідовність злочинних дій, а також особливості приховування злочинної діяльності (її характер); час, місце, обстановка та механізм учинення злочинів; відомості про особу злочинця; умови, за яких допитуваний спостерігав будь-які предмети або явища; психологічний та фізичний стан особи в момент сприйняття чи після нього; загальна здібність допитуваного до певного сприйняття, запам'ятовування та відтворення; обставини, що сприяли або перешкоджали учиненню злочинів; способи формування організованої групи та характер злочинної діяльності; виявлення психологічної й функціональної структури групи (якісний склад, рівень організованості) та розподілу функціональних обов'язків; кількісний склад групи при учиненні кожного епізоду злочинної діяльності, конкретні дії кожного, навички володіння зброєю та прийомами бороть-

би; виявлення осіб, які не брали безпосередньої участі у вчинених злочинах, але обізнаних про їх підготовку, вчинення або приховання; наявність корумпованих зв'язків та зв'язків з іншими злочинними групами; способи протидії розслідуванню та впливу на потерпілих, свідків та членів групи, які дають правдиві показання; наявність в групі конфліктів, протиріч та розбіжностей; способи легалізації отриманих прибутків та відтворення злочинної діяльності; встановлення осіб, які залишилися на волі і продовжують злочинну діяльність або налагоджують зв'язки між членами групи та намагаються створити єдину, вигідну для усіх лінію поведінки та ін.»[1].

На основі узагальнення матеріалів судово-слідчої практики було встановлено, що допит потерпілих та свідків здійснювався у 100 % кримінальних проваджень.

Зі свого боку, М. М. Єфімов, Н. В. Павлова і С. В. Чучко акцентують увагу на тому, що «…у потерпілого від шахрайства при купівлі-продажу товарів через мережу Інтернет обов'язково необхідно досліджувати питання стосовно наступних обставин: відповідний процес знаходження Інтернет ресурсу шахрая (рекомендація знайомих; спам-розсилка); спосіб спілкування з шахраєм (лише на сайті; на сайті і телефоном; через певні соціальні мережі); речі, які потерпілий бажав придбати; спосіб оплати»[2].

З огляду на приведені думки науковців, а також аналіз судово-слідчої практики, нами було окреслено основні завдання допиту потерпілого, як-от: а) встановити обставини вчинення шахрайських дій (час, місце, з доступом чи без до загальної мережі Wi-Fi); б) розглянути передумови вчинення шахрайських дій (наявні смс-повідомлення з незнайомих номерів на номер потерпілого, прийняті дзвінки з незнайомих номерів); в) визначити порядок дій потерпілого після вчинення шахрайських дій (оповістив працівників правоохоронних органів, повідомив родичів або знайомих).

У свою чергу С. В. Головкін підкреслює, що показання потерпілого є найбільш поширеним джерелом отримання доказів на початковому етапі розслідування шахрайства. Адже «…потерпілі допитуються про обставини шахрайства, прикмети та поведінку шахраїв, маршрути їх пересування, прикмети та характеристику предметів злочинного посягання. Оскільки такі особи нерідко відчувають емоційну напругу, необхідна чітка організація допиту, постановка коротких та зрозумілих питань, що виключають виникнення пауз у процесі отримання показань»[3].

Стосовно допитів свідків, слід зауважити, що А. І. Кунтій виділив декілька специфічних їх груп свідків та обставини, які потрібно у них з'ясовувати, а саме: «Під час допитів операторів ЕОМ варто з'ясувати: правила ведення журналів операторів, порядок прийому-здачі змін, режим роботи операторів; порядок ідентифікації операторів; правила експлуатації, збереження, знищення комп'ютерних роздруківок, категорію осіб, що мають до них доступ; порядок доступу в приміщення, де знаходиться комп'ютерна техніка... У процесі допитів програмістів з'ясовується: перелік використовуваного програмного забезпечення в установі, щодо якої було вчинено злочин, його класифікація (ліцензійне чи власного виробництва); паролі захисту програм, окремих пристроїв комп'ютера, частота їхніх змін; технічні характеристики комп'ютерної мережі (у разі її наявності), хто є адміністратором мережі… У співробітника, що відповідає за інформаційну безпеку, чи адміністратора комп'ютерної мережі (за їх наявності) з'ясовують: наявність спеціальних технічних засобів захисту інформації; порядок доступу користувачів у комп'ютерну мережу; порядок ідентифікації

[1] Чаплинський К. О. Тактичне забезпечення проведення слідчих дій : моногр. Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ; Ліра ЛТД, 2010. С. 210.

[2] Єфімов М. М., Павлова Н. В., Чучко С. В. Методика розслідування шахрайств, пов'язаних із купівлею-продажем товарів через мережу Інтернет : теоретичні та праксеологічні засади : монографія. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2022. С. 147.

[3] Головкін С. В. Криміналістична характеристика шахрайства відносно власності особи та її використання на початковому етапі розслідування : автореф. дис. ... канд. юр. наук : 12.00.09. Харківський національний університет внутрішніх справ. Харків, 2008. С. 11.

користувачів комп'ютерів... У співробітників, що займаються технічним обслуговуванням обчислювальної техніки, з'ясовують: перелік і технічні характеристики засобів комп'ютерної техніки, встановлених в організації, а також перелік захисних технічних засобів; періодичність технічного обслуговування, проведення профілактичних і ремонтних робіт; відомості про випадки виходу, що відбулися за останній час, апаратури з ладу; випадки незаконного підключення до телефонних ліній зв'язку, установка якого-небудь додаткового електроустаткування»[4]. А вже О. Л. Мусієнко вказує, що до предмету допиту свідків необхідно віднести наступні обставини: «…з'ясування ознак (прикмет) зовнішності особи шахрая, характер його дій, дані про документи (які документи пред'являлися шахраєм, які доку-менти оформлялися, їхній зміст, особливості оформлення тощо), відомості про дії по одержанню й відвантаженню майна, особливості майна та його вартість; відомості про порядок діяль-ності підприємства, порядок охорони майна та інше»[5].

У розрізі наведеного вважаємо за потрібне привести твердження В. В. Сисолятіна, який зауважив, що «…під час допиту потерпілого або свідка доцільно демонструвати певні об'єкти: а) скріншоти повідомлень переписки зі злочинцем; б) зображення (скріншот) документу, який підтверджує зняття коштів з рахунку потерпілого; в) виписку з банківського рахунку потерпілого; г) у випадках розмови зі злочинцем в телефонному режимі чи в режимі відеоконференції з'ясувати у потерпілого чи зробив він її запис – якщо так, то долучити до кримінального провадження для подальшого використання під час проведення пред'явлення для впізнання»[6]. Зі свого боку, І. О. Коваленко зазначає, що «…допит потерпілих є важливою складовою при розслідуванні шахрайства в сфері використання банківських електронних платежів, спрямований на встановлення безпосереднього предмета розкрадання. Головною проблемою є нестача відповідних фахівців криміналістів в галузі ІТ-безпеки, які б пришвидшували розкриття даних протиправних діянь, та розробляли відповідні методики для протидії»[7].

Відносно показань свідків А. Ф. Волобуєв говорить, що «…їх повнота та правдивість залежать від вирішення таких тактичних завдань, що повинно враховуватись слідчим: а) правильне визначення кола осіб, які володіють інформацією, що має значення для розслідування; б) визначення можливої зацікавленості свідків у тих або інших результатах розслідування чи залежності від осіб, які зацікавлені в цьому; в) нейтралізації чинників, які негативно впливають на поведінку під час допиту (відмова, ухилення від дачі показань, неправдиві показання); г) врахування соціальних і психологічних особливостей допитуваного; д) вжиття заходів, спрямованих на попередження подальшої відмови від даних правдивих показань»[8].

Досить вірно К. В. Аріт акцентує увагу на тому, що «…значущість повідомлюваних свідками відомостей залежить від низки чинників, серед яких переважає бажання, продиктоване обов'язками громадянина припинити злочинну діяльність певних осіб. Саме ця обставина зумовлює важливість визначення груп свідків, їхньої спрямованості, потенційних можливостей для одержання даних, що сприяють розслідуванню злочинів. Повідомлювана свідками інформація в загальному вигляді залежить

[4] Криміналістика : підручник / за заг. ред. Є. В. Пряхіна. 3-тє вид., переробл. та допов. Львів : ЛьвДУВС, 2016. С. 888-889.

[5] Мусієнко О. Л. Теоретичні засади розслідування шахрайства в сучасних умовах : монографія / за ред. проф. В. Ю. Шепітька. Харків : Право, 2009. С. 120.

[6] Сисолятін В. В. Розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із використанням інтернет-банкінгу : дис. … канд. юрид. наук: 12.00.09. Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ. Дніпро, 2024. С. 151.

[7] Коваленко І. О. Деякі аспекти проведення допиту потерпілого при розслідуванні шахрайства у сфері використання банківських електронних платежів. *Процесуальне та техніко-криміналістичне забезпечення досудового розслідування* : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції : (м. Харків, 28 лист. 2019 р.). Харків : Харківський нац. ун-т внутр. справ, 2019. С. 86.

[8] Волобуєв А. Ф. Проблеми методики розслідування розкрадань майна в сфері підприємництва. Харків : Вид-во Ун-ту внутр. справ, 2000. С. 220.

від ступенів поінформованості останніх, однак, у більш докладній градації й від інших характеристик»[9] [11, с. 107].

З приводу тактичних прийомів, то найбільш оптимальним серед них при проведенні допитів потерпілих та свідків під час розслідування шахрайства у сфері використання банківських електронних платежів буде встановлення психологічного контакту. Ми підтримуємо позицію М. М. Єфімова, який указує, що «…будь-яка діяльність починається з налаштування співрозмовників до такого спілкування, що може призвести до найбільш ефективних результатів. Тому встановлення психологічного контакту при проведенні окремих СРД на досудовому розслідуванні має важливе значення для їх якісного й ефективного проведення. Тактика проведення нонвербальних СРД, а також дій змішаного характеру супроводжується спілкуванням їх учасників, налагодженням зв'язків. Але найважливіше значення встановлення нормального контакту між учасниками має при проведенні вербальних процесуальних дій, зокрема, допиту. Встановлення психологічного контакту при розслідуванні кримінальних правопорушень проти моральності має принципове значення, адже забезпечує ефективне проведення допиту за умов сприятливих безконфліктних слідчих ситуацій»[10] [12, с. 200].

Висновок

Підводячи підсумок, зазначимо, що на основі узагальнення матеріалів судово-слідчої практики було встановлено, що допит потерпілих та свідків здійснювався у 100 % кримінальних проваджень. З огляду на приведені думки науковців, а також аналіз судово-слідчої практики, нами було окреслено основні завдання допиту потерпілого, як-от: встановити обставини вчинення шахрайських дій (час, місце, з доступом чи без до загальної мережі Wi-Fi); розглянути передумови вчинення шахрайських дій (наявні смс-повідомлення з незнайомих номерів на номер потерпілого, прийняті дзвінки з незнайомих номерів); визначити порядок дій потерпілого після вчинення шахрайських дій (оповістив працівників правоохоронних органів, повідомив родичів або знайомих). Обґрунтовано, що встановлення психологічного контакту є найбільш оптимальним тактичним прийомом при проведенні допитів потерпілих та свідків під час розслідування шахрайства у сфері використання банківських електронних платежів.

Література

1. Янковий М. О. Генезис поняття та сутність допиту. *Науковий вісник Київського національного університету внутрішніх справ*. 2007. № 5. С. 185–187.

2. Павлова Н. В. Особливості розслідування шахрайства, пов'язаного з відчуженням приватного житла : дис... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Дніпропетровський держ. ун-т внутрішніх справ. Дніпропетровськ, 2007. 223 с.

3. Чаплинський К. О. Тактичне забезпечення проведення слідчих дій : монограф. Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ; Ліра ЛТД, 2010. 560 с.

4. Єфімов М. М., Павлова Н. В., Чучко С. В. Методика розслідування шахрайств, пов'язаних із купівлею-продажем товарів через мережу Інтернет : теоретичні та праксеологічні засади : монографія. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2022. 200 с.

5. Головкін С. В. Криміналістична характеристика шахрайства відносно власності особи та її використання на початковому етапі розслідування : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харківський національний університет внутрішніх справ. Харків, 2008. 18 с.

6. Криміналістика : підручник / за заг. ред. Є. В. Пряхіна. 3-тє вид., переробл. та допов. Львів : ЛьвДУВС, 2016. 948 с.

7. Мусієнко О. Л. Теоретичні засади розслідування шахрайства в сучасних умовах : монографія / за ред. проф. В. Ю. Шепітька. Харків : Право, 2009. 168 с.

[9] Аріт К. В. Особливості проведення слідчих (розшукових) дій під час розслідування злочинів у сфері економічної діяльності. *Право і Безпека*. 2013. № 2. С. 107.

[10] Єфімов М. М. Особливості встановлення психологічного контакту при проведенні допиту під час розслідування злочинів проти моральності. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2020. № 1. С. 200.

8. Сисолятін В. В. Розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із використанням інтернет-банкінгу : дис. … канд. юрид. наук: 12.00.09. Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ. Дніпро, 2024. 232 с.

9. Коваленко І. О. Деякі аспекти проведення допиту потерпілого при розслідуванні шахрайства у сфері використання банківських електронних платежів. *Процесуальне та техніко-криміналістичне забезпечення досудового розслідування* : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції : (м. Харків, 28 лист. 2019 р.). Харків : Харківський нац. ун-т внутр. справ, 2019. С. 84–86.

10. Волобуєв А. Ф. Проблеми методики розслідування розкрадань майна в сфері підприємництва. Харків : Вид-во Ун-ту внутр. справ, 2000. 336 с.

11. Аріт К. В. Особливості проведення слідчих (розшукових) дій під час розслідування злочинів у сфері економічної діяльності. *Право і Безпека.* 2013. № 2. С. 106–112.

12. Єфімов М. М. Особливості встановлення психологічного контакту при проведенні допиту під час розслідування злочинів проти моральності. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2020. № 1. С. 200–204.

Mykhailo LEPEI
Candidate of Legal Sciences
Intercessor of the Director of Legal
Services of the Municipal Unitary Enterprise
"Ekovin"

The article is devoted to the consideration of some aspects of fraud investigation in the field of using bank electronic payments. The peculiarities of the interrogation of victims and witnesses in criminal proceedings of a certain category are analyzed.

It is noted that interrogations of victims and witnesses usually begin immediately after entering information into the Unified Register of Pretrial Investigations. This is done in order to most fully and quickly establish the objective truth in the case by collecting personal information from the participants of the illegal act. During the investigation of fraud in the field of the use of bank electronic payments, the specified procedural action does not lose its importance, because in many cases the specified information is the only reference point that authorized persons can follow.

On the basis of summarizing the materials of judicial and investigative practice, it was established that interrogation of victims and witnesses was carried out in 100% of criminal proceedings.

In view of the cited opinions of scientists, as well as the analysis of judicial and investigative practice, the main tasks of questioning the victim are outlined, such as: establishing the circumstances of committing fraudulent actions (time, place, with or without access to a public Wi-Fi network); consider the prerequisites for committing fraudulent actions (available SMS messages from unknown numbers to the victim's number, received calls from unknown numbers); determine the procedure of the victim's actions after committing fraudulent actions (notified law enforcement officials, informed relatives or acquaintances).

It is substantiated that the establishment of psychological contact is the most optimal tactical technique when conducting interrogations of victims and witnesses during the investigation of fraud in the field of using bank electronic payments.

Keywords: *criminal offenses, fraud, bank electronic payments, investigation, criminal proceedings, investigative (search) actions, interrogation, electronic computing equipment, victim, witness.*

ПОНЯТТЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ОБОРОНИ В УКРАЇНІ

ОЛЕКСЮК Тарас Ігорович - аспірант Харківського національного університету внутрішніх справ

https://orcid.org/0009-0000-8327-9112

УДК: 342.9: 347.700

DOI: https://doi.org/10.32782/ep.2024.2.47

У статті наголошено на тому, що базовою категорією, яка дозволяє під новим кутом поглянути на сутність та значення територіальної оборони в Україні, є місцева культура спротиву, під якою розуміється сукупність ідеологічних, морально-етичних, культурних орієнтирів, які формують стійкі переконання всього місцевого населення, незалежно від віку, статі, стану здоров'я, соціального положення, громадянства, національності, політичних, релігійних уподобань щодо готовності свідомої участі в подоланні воєнної загрози, а також наслідків надзвичайних ситуацій.

Наголошено, що під територіальною обороною доречно розуміти сферу діяльності держави, органів місцевого самоврядування та громадськості, їх взаємодії та координації, що охоплює систему заходів, що здійснюються у мирний час та в особливий період з метою формування місцевої культури опору на рівні усталених традицій, цінностей, переконань, ідейно-культурних надбань місцевого населення, а також цілісного усвідомлення потреби участі у захисті території свого проживання, яке формується на рівні культури та спорту, національно-патріотичного виховання та культури сімейних відносин місцевого населення з метою забезпечення національної безпеки держави під час воєнних загроз інформаційного, енергетичного, гуманітарного та іншого характеру, а також в умовах надзвичайних ситуацій.

Акцентовано увагу на тому, що першою та фундаментальною особливістю забезпечення територіальної оборони є формування у населення на місцевому рівні резистентної ідентичності. При цьому в контексті формування резистентної ідентичності важливим є врахування як насильницького, так і ненасильницького опору. До інших особливостей забезпечення територіальної оборони в Україні віднесено спрямованість на недопущення стихійності спротиву на рівні окремих громадян, їх груп та організацій на місцях, а також спрямованість на забезпечення патріотичної свідомості та стійкої мотивації місцевого населення в ході національного спротиву в умовах повномасштабного вторгнення російської федерації в Україну.

Ключові слова: поняття, особливості забезпечення територіальної оборони, місцеві державні адміністрації, адміністративно-правове регулювання, адміністративно-правовий статус.

Постановка проблеми

На сучасному етапі розвитку та функціонування незалежної Української держави відбуваються надзвичайно важливі для майбутнього країни зміни та реформи. Серед таких концептуальних перетворень, безумовно важливих для забезпечення життєздатності нашої держави, слід виділити покращення загального стану чисельності та боєздатності як Збройних Сил України, так і підрозділів територіальної оборони [1, с. 231], що обумовлює необхідність поняття та особливості забезпечення територіальної оборони в Україні.

Стан дослідження теми

У вітчизняній адміністративно-правовій доктрині окремі проблеми забезпечення територіальної оборони осмислювали у своїх дослідженнях О.М. Бандурка, О. І. Безпалова, О. С. Власюк, Є.В. Гармаш, І. І. Дейнега, В. П. Ємельянов, Ю. Л. Калгушкін, Ю.М. Кириченко, М.В. Лошицький, В.О. Мороз, О.М. Музичук, О.В. Пабат, В. В. Сокуренко, Р. В. Шаповал, Д. В. Швець, К. В. Яровий та інші науковці. Втім, незважаючи на чималу кількість наукових здобутків, вчені фактично поза своєю увагою залишили проблемні питання сутності та особливостей забезпечення територіальної оборони в Україні у світлі новітніх суспільних трансформацій.

Мета і завдання дослідження

Мета статті полягає в тому, щоб визначити поняття та особливості забезпечення територіальної оборони в Україні. Для досягнення вказаної мети необхідно вирішити такі завдання: узагальнити підходи в сучасній науці стосовно розуміння території; розглянути історичний аспект становлення процесу забезпечення територіальної оборони; встановити сутність місцевої культури спротиву крізь призму культури та спорту, національно-патріотичного виховання та культури сімейних відносин на місцевому рівні; сформулювати поняття територіальної оборони та розглянути зміст окремих особливостей забезпечення територіальної оборони.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що автором вперше окреслено таку категорію, як місцева культура спротиву, визначено її ознаки; вперше розглянуто сутність та складові резистентної ідентичності в контексті аналізу особливостей забезпечення територіальної оборони в Україні.

Виклад основного матеріалу

Осмислюючи сутність територіальної оборони, відмітимо, що визначення території як фундаментальної категорії зазнає суттєвих змін у сучасних соціально-економічних реаліях. E. Setyowati, G. Hardiman, T. Murtini звертають увагу на те, що територія – просторова межа володіння. Поняття оборони району включає також територію. Концепція захисту території влади чи власності історично мало форму фортеці, рову, річки, дороги чи воріт [2].

G. O'Reilly зазначає, що кожен конфлікт відбувається в конкретному місці зі своїми унікальними географічними характеристиками, а також у часі, включаючи довготривалий календар геології, що визначає розташування таких ресурсів, як вода та мінерали, та тривалі періоди соціальної історії, які залишають відбиток на території. Територіальність пов'язана з почуттям власності чи суверенітету, що включає в себе мозаїку державних установ і суверенітету з пов'язаними видимими та невидимими кордонами [3, с. 29].

Водночас з давніх часів до сьогодні територіальна складова була визначальною в ході визначення національної оборонної стратегії держав.

Саме завоювання нових територій (територіальне привласнення) здавна ставало основою поширення впливу держав, міждержавних союзів, релігій, а в умовах ринкової економіки і великого бізнесу. Так, у часи Середньовіччя ідея «справедливої» війни, запозичена з язичницьких уявлень, була неоднозначно сприйнята серед християнських мислителів IV століття, коли різні автори намагалися виробити теологічні аргументи для збройної експедиції під керівництвом християнського імператора [4, с. 317].

При цьому держави світу здавна залучали місцеві ополченські сили в ході тривалих збройних конфліктів. K. Huang звертає увагу на те, що річка Хуай утворювала передню лінію оборони династії Сун проти монголів, уздовж якої були розташовані основні прикордонні сили. Однак регулярні військові сили могли розгортатися лише точково, і, незважаючи на впровадження системи зміни гарнізонів, армія не могла контролювати регіон Хуай з його характерною географією. З іншого боку, захисні фортеці, утримувані місцевими ополченськими силами, які використовували географічні переваги, виявилися дуже ефективними під час триваючої війни між Сун, Цзінь і Монголами. За допомогою диверсійної та партизанської тактики

їм вдалося вберегтися від нападів ворога та захистити свої домівки. Для того, щоб зміцнити прикордонний регіон, активно організовувалися навчання цих сил місцевого ополчення [5, с. 801].

В історії України наявні глибинні витоки сил територіальної оборони. С. Сегеда та В. Машталір стверджують, що здавна у разі зовнішньої небезпеки український народ об'єднувався у загони територіальної оборони різних форм. Це явище має давню національну традицію та історію, яка була перервана у 1920-х роках через окупацію України більшовицькою Росією [6, с. 148]. В основі формування сил територіальної оборони на теренах України, безсумнівно, стоять українські козаки, які були відважними воїнами, які під проводом великих полководців віками боронили незалежність Української Держави. У XVI столітті козаки об'єднувалися в різні військово-політичні угруповання, найвідомішим з яких було Запорізьке військо (або Січ) під проводом гетьманів і кошових отаманів, таких як Дмитро «Байда» Вишневецький та Іван Сірко, які воювали проти загарбників. За бойову майстерність, вірність, героїзм та запальний характер козаків можна назвати «побратимами» японських самураїв, європейських лицарів та ковбоїв Дикого Заходу [7].

Щодо сучасного етапу розвитку української державності варто зазначити, що у 2014 році на сході України почалася війна, уряд України не зміг забезпечити належний захист для підтримки своєї територіальної цілісності проти підтримуваних росією сепаратистів. З огляду на це почали активно формуватися добровольчі батальйони, які відіграли критично важливу роль у захисті територіальної цілісності держави в цей період.

Emmanuel Karagiannis вказує на те, що в цей час на сході України тисячі добровольців приєдналися до добровольчих батальйонів. Хоча вони запекло боролися з прокремлівськими силами, про них дуже мало відомо. Науковець досліджує, чому люди брали участь у такій ризикованій справі без явної матеріальної винагороди. Дослідник стверджує, що ідеї, політико-соціальні норми та емоції функціонували як механізми мобілізації, які можуть пояснити індивідуальні рішення [8, с. 139].

У цьому історичному контексті ми підходимо до принципово важливого моменту в ході осмислення територіальної оборони – місцевої культури спротиву, яка передбачає участь у національному спротиві крізь призму традицій, цінностей та переконань місцевого населення. Глибоко переконані, що місцева культура спротиву є невіддільною від подібних культурно-естетичних традицій місцевого населення, спираючись на культурні надбання регіону, у тому числі символи, традиції, обряди, музику, які в своїй сукупності дозволяють сформувати у населення цілісне усвідомлення потреби участі у захисті території свого проживання задля збереження цих культурних надбань.

Місцева культура спротиву також тісно пов'язана зі сферою культури та спорту, національно-патріотичного виховання та культури сімейних відносин на місцевому рівні.

Чеські науковці J. Cihounkova та T. Kordik зазначають, що бути готовим до захисту країни – одна з головних цілей кожної національної армії. У дослідженні шляхом короткого анкетування взяли участь 234 військовослужбовці. 33% солдатів четвертої бригади швидкого розгортання армії Чеської Республіки займаються бойовими видами спорту, єдиноборствами або опановують прийоми самооборони у своєму цивільному житті (переважно бокс, ММА, тайський бокс та інші). Більшість солдатів погоджуються з тим, що бойові види спорту повинні бути частиною ідентичності солдатів. Ті солдати, які займаються бойовою діяльністю у вільний від служби час, підтверджують, що опанування бойових мистецтв допомогло їм належним чином пройти професійну військову підготовку [9, с. 54].

Щодо національно-патріотичного виховання як однієї з основ формування місцевої культури спротиву, то в основі його на рівні студентської та курсантської молоді, на переконання Y. Korotkova та V. Romashenko, лежить розробка та планування концепції національно-патріотичного виховання всього періоду навчання; підготовка методичних рекомендацій та дидактичних ма-

теріалів для професорсько-викладацького складу, спрямованих на національно-патріотичне виховання студентів/курсантів; єдність аудиторної та позааудиторної роботи з національно-патріотичного виховання [10, с. 265].

Важливо зазначити, що місцева культура спротиву є невіддільною від сімейних цінностей. G. Schneidermar та M. Barrera вказують на те, що наразі традиційні сімейні цінності, які передавалися з покоління в покоління, виявляються під загрозою. Це має значні наслідки для стабільності та здоров'я окремих людей, сімей і громад. Важливою є передача сімейних цінностей і традицій між поколіннями з особливим акцентом на західній культурі та цінностях, які вкорінені в єврейських і християнських традиціях. Дослідник також вивчає сімейні цінності та стилі виховання, оскільки вони впливають на перспективи розвитку дітей та адаптацію сім'ї до мінливого світу [11, с. 354].

Так, культура сімейних відносин як сукупність знань, традицій та цінностей сімейного життя має охоплювати і захист сім'ї у разі воєнної загрози, етичні основи і традиції участі в такому захисті на рівні сім'ї. Більше того, ми глибоко переконані, що саме на рівні сімейних цінностей формується вкрай важлива в умовах постійних обстрілів об'єктів критичної енергетичної інфраструктури України культура енергозбереження, яка передбачає глибоке усвідомлення важливості заощадження води, газу, тепла, електроенергії тощо, формування індивідуального та творчого підходу до енергозбереження, стимулювання на рівні держави, громадськості та міжнародного співтовариства розвитку ініціатив та соціальних проєктів у сфері енергозбереження, у першу чергу, на рівні українських сімей.

Отже, базовою категорією, яка дозволяє під новим кутом поглянути на сутність та значення територіальної оборони в Україні, є місцева культура спротиву, під якою ми розуміємо сукупність ідеологічних, морально-етичних, культурних орієнтирів, які формують стійкі переконання всього місцевого населення, незалежно від віку, статі, стану здоров'я, соціального положення, громадянства, національності, політичних, релігійних уподобань щодо готовності свідомої участі в подоланні воєнної загрози, а також наслідків надзвичайних ситуацій. При цьому концепція формування місцевої культури спротиву має враховувати ті проблеми та безпекові виклики, що є характерними для певного регіону (населеного пункту, територіальної громади тощо) з огляду на його близькість до державного кордону, географічні особливості, розташування на його території об'єктів критичної інфраструктури, попередній тривалий історичний досвід перебування даного регіону в межах іншої держави, сформовані з огляду на це економічні, культурні та сімейні зв'язки мешканців даного регіону з представниками іншої держави.

Щодо сутності територіальної оборони, то В. Б. Авер'янов вважає, що «оборона України — це комплекс різноманітних суспільних відносин, які виникають у процесі діяльності держави із забезпечення її здатності в разі збройної агресії або збройного конфлікту, практичного здійснення військового захисту держави, включаючи використання Збройних Сил України, у випадках агресії проти неї, а також при виконанні завдань, що передбачені міжнародними договірними обов'язками держави» [12, с. 366].

S. Wojnarowska-Szpucha звертає увагу на те, що стан оборонної готовності держави є надзвичайно важливим питанням щодо забезпечення безпеки в державі. Окремі суб'єкти для належної готовності до реагування на

Щодо сутності саме територіальної оборони, то С.В. Янюк підкреслює, що остання є «складовою воєнної організації держави, здійснюється (реалізується) в особливий період для виконання заходів, визначених у Конституції, Положенні про територіальну оборону, законах Верховної Ради України та Указах Президента» [13, с.98–99].

На основі аналізу позицій вітчизняних та зарубіжних науковців під територіальною обороною ми розуміємо сферу діяльності держави, органів місцевого самоврядування та громадськості, їх взаємодії та координації, що охоплює систему заходів, що здійснюються у мирний час та в особливий період з метою формування місцевої куль-

тури опору на рівні усталених традицій, цінностей, переконань, ідейно-культурних надбань місцевого населення, а також цілісного усвідомлення потреби участі у захисті території свого проживання, яке формується на рівні культури та спорту, національно-патріотичного виховання та культури сімейних відносин місцевого населення з метою забезпечення національної безпеки держави під час воєнних загроз інформаційного, енергетичного, гуманітарного та іншого характеру, а також в умовах надзвичайних ситуацій.

І. В. Романський стверджує, що забезпечення територіальної оборони – це «комплексна, спільна діяльність спеціально уповноважених суб'єктів, яка спрямована на створення умов та гарантій для найбільш ефективної та повної реалізації суспільно та національно важливих заходів у сфері територіальної оборони України, які зумовлюють виникнення правовідносин щодо захисту української державності, територіальної цілісності, політичної стабільності та підтримки добробуту українського населення, поведінка учасників яких регламентована нормами адміністративної галузі права» [14].

Щодо особливостей забезпечення територіальної оборони в Україні, то першою та фундаментальною такою особливістю є формування у населення на місцевому рівні резистентної ідентичності як сукупності усталених на рівні освіти, культури, підприємницької діяльності, політичного життя та публічної служби підходів до усвідомлення власної ідентичності крізь призму усвідомлення власної ролі у забезпеченні спротиву на місцевому рівні діям військ (сил) агресора (противника). При цьому в контексті формування резистентної ідентичності важливим є врахування як насильницького, так і ненасильницького опору.

Зауважимо, що ненасильницький елемент резистентної ідентичності в контексті забезпечення територіальної оборони може знаходити своє втілення у свідомому недопущенні з боку населення, особливо посадових осіб та представників правоохоронних органів, будь-яких форм співпраці з окупаційними адміністраціями в разі насильницького захоплення певних територій державою-агресором, проведення акцій ненасильницького спротиву з метою унеможливлення функціонування окупаційних адміністрацій, переміщення військових частин, озброєння і техніки держави-агресора.

Ще однією особливістю забезпечення територіальної оборони в Україні є спрямованість на недопущення стихійності спротиву на рівні окремих громадян, їх груп та організацій на місцях. J. Arman звертає увагу на те, що у ситуаціях національної кризи нерідко можна побачити, як члени громади об'єднуються, щоб надавати послуги безпеки своїм громадам, заповнюючи прогалини або доповнюючи відповідні служби безпеки держави. Ці групи захисту громад виконують багато ролей, починаючи від роботи контрольно-пропускних пунктів і проведення місій спостереження до патрулювання доріг і навіть участі в спільних бойових діях з державою. На жаль, незважаючи на те, що багато груп захисту громад виконують важливі завдання для своєї громади, деякі з них звинувачують у серйозних порушеннях прав людини або навіть військових злочинах [15, с. 1099].

Ще однією особливістю забезпечення територіальної оборони в Україні є спрямованість на забезпечення патріотичної свідомості та стійкої мотивації місцевого населення в ході національного спротиву в умовах російсько-української війни. J. Dill, M. Howlett та C. Müller-Crepon у цьому контексті стверджують, що стійкість населення залежить від розрахунків витрат і вигод, що нагадує моральний принцип пропорційності. Категорична позиція стійкості, навпаки, означає підтримку незалежно від ціни. Щоб оцінити, яким моральним принципам дотримується населення, яке стикається з зовнішньою агресією, науковці провели спільний експеримент із 1160 українцями в липні 2022 року. Вчені досліджували підтримку різних стратегій, які Україна може реалізовувати проти Росії та які відрізняються залежно від політичної автономії та територіальної цілісності, і трьох витрат: загибель цивільних і військових, а також ядерний ризик. Проведене опитування засвідчило, що

українці не торгують автономією чи територією з огляду на витрати та ризики [16].

Висновки

Таким чином, у статті встановлено, що базовою категорією, яка дозволяє під новим кутом поглянути на сутність та значення територіальної оборони в Україні, є місцева культура спротиву, під якою розуміється сукупність ідеологічних, морально-етичних, культурних орієнтирів, які формують стійкі переконання всього місцевого населення, незалежно від віку, статі, стану здоров'я, соціального положення, громадянства, національності, політичних, релігійних уподобань щодо готовності свідомої участі в подоланні воєнної загрози, а також наслідків надзвичайних ситуацій.

Під територіальною обороною доречно розуміти сферу діяльності держави, органів місцевого самоврядування та громадськості, їх взаємодії та координації, що охоплює систему заходів, що здійснюються у мирний час та в особливий період з метою формування місцевої культури опору на рівні усталених традицій, цінностей, переконань, ідейно-культурних надбань місцевого населення, а також цілісного усвідомлення потреби участі у захисті території свого проживання, яке формується на рівні культури та спорту, національно-патріотичного виховання та культури сімейних відносин місцевого населення з метою забезпечення національної безпеки держави під час воєнних загроз інформаційного, енергетичного, гуманітарного та іншого характеру, а також в умовах надзвичайних ситуацій.

Першою та фундаментальною особливістю забезпечення територіальної оборони є формування у населення на місцевому рівні резистентної ідентичності. При цьому в контексті формування резистентної ідентичності важливим є врахування як насильницького, так і ненасильницького опору. До інших особливостей забезпечення територіальної оборони в Україні віднесено спрямованість на недопущення стихійності спротиву на рівні окремих громадян, їх груп та організацій на місцях, а також спрямованість на забезпечення патріотичної свідомості та стійкої мотивації місцевого населення в ході національного спротиву в умовах повномасштабного вторгнення російської федерації в Україну.

Література

1. Rusetskyi A.A., Lelet S.M., Dopilka V.O., Tsybulnyk N.Y. Legal regulation of territorial defense of Ukraine and the place of administrative legislation in it. *Jurnal cita hukum-indonesian law journal*. 2020. № 8 (2). pp. 231-242.

2. Setyowati E., Hardiman G., Murtini T. Pathok Negoro mosque as the form of territorial defense region of Mataram Kingdom of Islam Java in Jogjakarta. In: 4th International Seminar on Sustainable Urban Development (ISoSUD). Jakarta, 09-10 August 2017. URL: https://iopscience.iop.org/article/10.1088/1755-1315/106/1/012074/pdf.

3. O'Reilly G. Territoriality: Identity, State and Nation Revisited. *Aligning geopolitics, humanitarian action and geography in times of conflict*. 2019. pp. 29-57.

4. Levillayer A. «Just» War and Homeland Defense in Late Antiquity. *Revue De L Histoire Des Religions*. 2010. № 227 (3). pp. 317-334.

5. Huang K. Fortresses along the Huai: Use and control of regional military power by the Southern Song. *Bulletin of the Institute of History and Philology Academia Sinica*. 2001. № 72 (4). pp. 801-831.

6. Seheda S., Mashtalir V. Territorial Defence of Ukraine As a Phenomenon of National Military History. *Ukrainskyi Istorychnyi Zhurnal*. 2022. № 4. pp. 148-158.

7. Who were ukrainian cossacks? // Ukraine Now: сайт. URL: https://ukraine.ua/faq/who-were-ukrainian-cossacks/#pll_switcher.

8. Karagiannis E. Ukrainian volunteer fighters in the eastern front: ideas, political-social norms and emotions as mobilization mechanisms. *Southeast European and Black Sea Studies*. 2016. № 16 (1). pp. 139-153.

9. Cihounkova J., Kordik T. A relationship between the fourth Rapid Deployment Brigade soldiers in the Army of the Czech Republic and combat sports or martial arts. *IDO Movement for Culture-Journal of Martial Arts Anthropology*. 2015. № 15 (3). pp. 54-57.

10. Korotkova Y., Romashenko V. System of National-Patriotic Education of Students and Cadets Youth in New Sociopolitical Conditions. *Society, Integration, Education*. 2019. № 1. pp. 265-278.

11. Schneidermar G., Barrera M. Family Traditions and Generations. *Family & Community Health*. 2009. № 32 (4). pp. 354-357.

12. Адміністративне право України. Академічний курс: підручник: у 2 т.: Т. 2: Особлива частина / [ред. кол.: В. Б. Авер'янов (голова) та ін.]. Київ: Юрид. думка, 2005. 624 с.

13. Янюк С. В. Територіальна оборона як протидія загрозам національній безпеці України. *Актуальні проблеми державного управління*. 2019. № 1 (77). С. 94–99.

14. Романський І. В. Сутність та особливості забезпечення територіальної оборони України як об'єкта адміністративно-правового регулювання. *Наше право*. 2021. № 4. С. 221-226.

15. Arman J. State responsibility for community defence groups gone rogue. I*nternational Review of the Red Cross*. 2020. № 102 (915). pp. 1099-1123.

16. Dill J., Howlett M., Müller-Crepon C. At Any Cost: How Ukrainians Think about Self-Defense Against Russia. *American Journal of Political Science*. 2023. URL: https://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/ajps.12832.

THE CONCEPT AND FEATURES OF PROVIDING TERRITORIAL DEFENSE IN UKRAINE

The article emphasizes that the basic category, which allows us to look at the essence and meaning of territorial defense in Ukraine from a new angle, is the local culture of resistance, which is understood as a set of ideological, moral-ethical, cultural guidelines that form stable beliefs of the entire local population, regardless of age, gender, state of health, social status, citizenship, nationality, political, religious preferences regarding the readiness of conscious participation in overcoming the military threat, as well as the consequences of emergency situations.

It is emphasized that territorial defense should be understood as the sphere of activity of the state, local self-government bodies and the public, their interaction and coordination, which includes a system of activities carried out in peacetime and in a special period with the aim of forming a local culture of resistance at the level of established traditions, values, beliefs, ideological and cultural heritage of the local population, as well as a holistic awareness of the need to participate in the protection of the territory of their residence, which is formed at the level of culture and sports, national-patriotic education and the culture of family relations of the local population in order to ensure the national security of the state during military threats of information , energy, humanitarian and other, as well as in emergency situations.

Attention is focused on the fact that the first and fundamental feature of ensuring territorial defense is the formation of a resistant identity among the population at the local level. At the same time, in the context of the formation of a resistant identity, it is important to consider both violent and non-violent resistance. Other features of the provision of territorial defense in Ukraine include the focus on preventing spontaneity of resistance at the level of individual citizens, their groups and organizations on the ground, as well as the focus on ensuring patriotic consciousness and sustainable motivation of the local population in the course of national resistance in the conditions of a full-scale invasion of the Russian Federation into Ukraine.

Key words: concepts, peculiarities of providing territorial defense, local state administrations, administrative and legal regulation, administrative and legal status.

ПРОЯВ СОЦІАЛЬНОЇ ФУНКЦІЇ ТРУДОВОГО ПРАВА В ПРАВОВИХ НОРМАХ, ЩО РЕГЛАМЕНТУЮТЬ СВОБОДУ ВОЛІ ПРАЦІВНИКА І РОБОТОДАВЦЯ ПРИ ЗМІНІ ТРУДОВОГО ДОГОВОРУ В УМОВАХ РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ

ТРИНЯК Майя Вікторівна - доктор філософських наук, професор, професор кафедри філософії, Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди

https://orcid.org/0000-0003-4981-8535

УДК 349.2

DOI: https://doi.org/10.32782/ep.2024.2.48

Метою статті є характеристика прояву соціальної функції трудового права в правових нормах, що регламентують свободу волі працівника і роботодавця при зміні трудового договору в умовах режиму воєнного стану.

Обґрунтовується, що соціальна функція трудового права включає в себе таку компоненту як соціальна безпека, говорити про яку неможливо без врахування наслідків впливу впроваджених правил правового регулювання тієї чи іншої ситуації. В умовах постійної ракетної небезпеки, воєнних дій, окупації українських населених пунктів державою-агресором, роботодавець має виконувати важливу економічну місію, яка співпадає з його прагненням та інтересом: зберегти своє виробництво, забезпечити функціонування підприємства, установи, організації. І це цілком характеризує і інтерес держави, адже від діяльності підприємств, установ, організацій залежить діяльність національної економіки, яка також потерпає від воєнних дій. Тому саме в цій ситуації, введення таких заходів, які викреслюють строк попередження про запровадження змін істотних умов праці є абсолютно соціально обґрунтованим явищем, яке охоплюється змістом соціальної функції трудового права.

Проведене в даній роботі дослідження дозволяє дійти висновку про трансформацію соціальної функції трудового права в правових нормах, що регламентують свободу волі працівника і роботодавця при зміні трудового договору в умовах режиму воєнного стану. Оскільки майбутнє суспільства залежить від відповідності ментальних орієнтирів нації усталеним формам суспільно-політичного життя, очевидно, що дані категорії мають відповідати одна одній, щоб забезпечити стабільність у суспільстві, втримати потенціал економіки та надати надію на розвиток. Тому, формуються нові соціальні установки, що відображуються у нормах трудового права, які регламентують зміну трудового договору, спрямовані на зміщення акценту у прояві свободи волі людини від особистого елементу до суспільного.

Правове регулювання зміни трудового договору розпочинає свій шлях тяжіння від очевидної підтримки історично слабшої сторони трудового договору - працівника до ситуаційно слабшої в результаті воєнних втрат можливостей сталого функціонування виробництва сторони – роботодавця, що неминуче відбивається на наповнення соціальної функції трудового права.

Ключові слова: свобода волі сторін трудового договору, зміна трудового договору, працівник, роботодавець, трудові відносини, трудовий договір, сторони трудового договору, зміна істотних умов праці, право на працю, гарантії, функції трудового права, соціальна функція трудового права.

Постановка проблеми

Трудове право – унікальна галузь права. Не зважаючи на особливості усіх галузей права, вона, маючи свої, виокремлюється з-поміж інших своїм потужним гуманізмом, що пронизує кожен елемент своєї внутріш-

ньої структури та випромінює соціальну спрямованість з кожного свого припису.

Звичайно, зазначена унікальність пов'язана з особливостями виникнення, становлення та розвитку даної галузі права, адже, як зазначають провідні науковці-трудовики сучасності, зокрема П.Д. Пилипенко, «вся історія трудового права – це, по суті, історія соціального законодавства» [1, с. 11–15].

Прагнення людини захистити своє людське «Я» - а саме цим є реалізація природного людського права на працю – стало засадою побудови нової галузі, спочатку законодавства, потім права, яка дійшла і до наших днів, і сьогодні залишається потужним уособленням того людського «Я», яке виборювалося в кривавій боротьбі.

Однак, варто зауважити, що, не зважаючи на сучасний очевидний прорив цивілізаційності, визнання пріоритету природних прав та їх первинності щодо формалізації державою у відповідних джерелах права, і досі в науці, і , на жаль, на практиці також виникають та розвиваються точки зору, що суперечать соціальній природі трудового права, викривляють розуміння та наповнення його соціальної функції, негативно впливаючи на визначення напряму спрямованості прояву свободи волі сторін трудового договору, зокрема при зміні останнього.

Залишення цих проблем поза науковою обробкою має негативні тенденції у формуванні цивілізаційного вектору розвитку сучасної правотворчості, тим більше зараз, коли, не зважаючи на режим воєнного стану, держава не полишає спроб у реформуванні трудового права та у прийнятті головного акту врегулювання трудових та похідних від них відносин – майбутнього Трудового кодексу України. Зазначене обґрунтовує актуальність та нагальність проведення наукових досліджень у визначеній царині.

Аналіз останніх досліджень

Питання функцій трудового права, зокрема соціальної функції, активно розглядалося науковцями. При цьому, як і будь-яке питання права, питання соціальної функції трудового права так чи інакше зачіпає і проблеми свободи волі у правовому просторі, адже мова йде про реалізацію норм права, що передбачають певні можливості для суб'єктів права.

Так цьому питанню безпосередню увагу приділяли знані науковці-трудовики П.Д. Пилипенко [1], який акцентував увагу на соціальній характеристиці трудового права, О.І. Процевський [2,3], який активно відстоював гуманізм функцій трудового права, В.І. Щербіна [4], який подав розгалужену класифікацію функцій трудового права. О.О. Коваленко у своїх роботах [5; 6; 7;8] розглядала динаміку прояву соціальної функції у нормах сучасного трудового законодавства.

Молоді науковці також займалися розглядом питання змісту соціальної функції трудового права та її сучасного звучання: Л.В. Вакарюк здійснила спробу охарактеризувати функції трудо-правового режиму [9], Л.М. Русаль намагався осучаснити розуміння функцій трудового права, зокрема із діаметрально протилежним усталеному погляду на зміст соціальної функції трудового права у питання правового регулювання праці жінок [10], О.Ф. Цуварев розглядав види функцій трудового права та ґенезу соціальної функції трудового права з позицій сучасного праворозуміння.

Такий жвавий інтерес до соціальної функції трудового права, безумовно, свідчить про непересічне значення цього питання в сучасній науці. Однак і досі єдиної точки зору у цьому питання немає, а законодавець, вносячи численні зміни до чинних норм трудового законодавства, що породжують нові правила в регулювання відносин, які підпадають під предмет галузі трудового права, змушує знову повертатися до означеної дискусійної сфери. Зокрема мова йде про норми, що регламентують зміну трудового договору. Адже новели режиму воєнного стану є уособленням реформаційй – вони кардинально відрізняються від правил мирного часу. Означене зумовлює напрям наукового пошуку даної роботи і дозволяє виокремити мету даної статті.

Формулювання мети статті (постановка завдання)

Метою даної статті є характеристика прояву соціальної функції трудового права в правових нормах, що регламентують свободу волі працівника і роботодавця при зміні трудового договору в умовах режиму воєнного стану.

Виклад основного матеріалу

«Від народження людина є вільною. Вона незалежна у своїх думках, поглядах, переконаннях, а також вона вільна у виборі своєї поведінки. Особа у повсякденному житті керується власною волею відповідно до власних інтересів, потреб, бажань та поставленої мети. Так, свобода постає природною властивістю людини, що закладена у саму її сутність та виступає невіддільним благом кожного. З огляду на це, можемо стверджувати, що свобода виступає беззаперечною цінністю для усього суспільства» [13, с.254].

Цінуючи свободу, плекаючи її як аксіологічну категорію сучасності, притаманну суспільству, держава намагається віднайти комфортну форму для її існування, яка б дозволила квітнути цій категорії та надавати корисні плоди кожному члену людської спільноти, заради якої і існує сучасна держава. Такою формою виступає право – сучасний інструмент визнаної суспільством справедливості.

Варто погодитись з О.О. Коваленко, що «свобода, як певний соціальний стан суспільства, знаходить свій найбільш концентрований вираз у праві, у якому вона фактично матеріалізується, об'єктивується, трансформується у конкретні інститути. По характеру права у даному суспільстві, його розвиненості, завершеності завжди можна судити про сутність та широту свободи, яку юридично визнає та допускає держава. Таким чином, право слугує офіційним мірилом існуючої свободи, засобом її охорони та захисту» [14, с.67].

Дійсно, норми права надають обов'язковості усталеним правилам, що напрацювалися під час еволюції людських відносин, відображуючи прийнятні для сучасного суспільства погляди на природний прояв свободи людини, на її можливості. Здобуток людської цивілізації – право, окреслює простір для існування як, власне, свободи людини, так і для її свободи волі щодо певних цілей, в межах якого ця свобода є легітимною та, таким чином, захищеною від посягання, а у випадку останнього, має потужності до відновлення, бо передбачаються відповідні юридичні механізми для цього.

Розглядаючи зміст норм трудового права, що регламентують правові можливості працівника і роботодавця при зміні трудового договору у КЗпП України, а саме: ст.32, можна зробити висновок про перенесення у формальну площину права природної свободи людини у вирішенні своєї долі та констатувати продовження існуючого механізму функціонування реалізації права на працю як можливості «заробляти собі на життя працею, яку він вільно обирає або на яку вільно погоджується» [15, ст.43].

Адже приписи ст. 32 КЗпП України акцентують увагу на продовженні роботи працівником в нових, змінених умовах, які істотно відрізняються від обумовлених при укладенні трудового договору, лише за умови його згоди на це. Зміна трудової функції, зміна, власне, підприємства, установи, організації, зміна місцевості, хоча б разом з підприємством, установою, організацією, зміна істотних умов праці - систем та розмірів оплати праці, пільг, режиму роботи, встановлення або скасування неповного робочого часу, суміщення професій, зміну розрядів і найменування посад та інших допускається, як правило, тільки за згодою працівника [16, ст.32].

Тобто щодо цієї ситуації ми бачимо прояв соціальної функції трудового права – пріоритетної функції трудового права, як визначав її О.І.Процевський, адже саме в цьому приписі наочно вбачається дія правила, сформульованого цим видатним вченим: «матеріальні, духовні, культурні цінності в суспільстві, в сукупності це власність, це капітал, що створюється працею людей, а тому природно вони мають їм і слугувати» [2, с.232].

Роботодавець як власник капіталу – того, що створюється діями працівника, в

результаті його реалізації права на працю, не може ігнорувати свободу волі працівника. він має взяти її до уваги щодо подальшої долі трудових відносин. Він, як власник капіталу, може розпоряджатися своїми виробничими потужностями, приймати рішення чи потрібні зміни в організації виробництва і праці, їх наслідок – зміна істотних умов праці, яким чином вдосконалити виробництво, оптимізувати витрати, покращити роботу підприємства, установи, організації, але чи працювати в цих нових умовах далі конкретному працівнику – він вирішувати не може.

Останнє слово залишається за самим працівником, адже саме він є власником своєї здатності до праці. «Роботодавець не має права вимагати від працівника виконання роботи, не обумовленої трудовим договором» [16, ст.31]. І це цілком зрозуміло для сучасного етапу правового регулювання, коли, як зазначав О.І. Процевський, «пріоритет віддається соціальній функції» [3, с.59].

Варто також акцентувати увагу на часі попередження працівника про зміни, що будуть запроваджуватись у деяких випадках зміни трудового договору. Ст.32 КЗпП визначила, що при зміні істотних умов праці попередження роботодавцем має бути здійснено не пізніше ніж за два місяці [16, ч.3 ст.32].

Такий елемент порядку також підкреслює соціальність норм трудового права. У сукупності ми стикаємося із повною картиною механізму зміни трудового договору, що містить комплекс правил соціальної справедливості, що захищають людину від свавілля, поважають її свободу та надають можливості для свободи її волі. І тому можемо констатувати, що зустрічаємося із дією соціальної функції трудового права, яка «виражається у встановленні та реалізації певних соціальних гарантій та стандартів у сфері трудових відносин, заснованих на соціальній справедливості, соціальній безпеці, соціальному партнерстві та гідній праці» [11, с.84; 12, с.142].

Спеціальний режим воєнного стану істотно змінив існуючі правила правового регулювання зміни трудового договору, бо Закон України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» визначив, що «у період дії воєнного стану повідомлення працівника про зміну істотних умов праці та зміну умов оплати праці, передбачених частиною третьою статті 32 та статтею 103 Кодексу законів про працю України, здійснюється не пізніш як до запровадження таких умов» [17, ч.2 ст.3].

Чи можна говорити у даному випадку про звуження соціальної функції трудового права, зменшення її впливу на трудові відносини? Вочевидь, що ні, адже потрібно враховувати ситуацію, в якій це відбувається і яка стала власне підставою для зміни вже існуючої норми. Без сумніву, «події, які стали наслідком повномасштабної збройної агресії: ракетні атаки, обстріли, окупація українських територій тощо поставили під загрозу можливість уже усталеного правового регулювання трудових відносин і викликали необхідність у впровадженні нових механізмів, застосуванні нових правових конструкцій, про які до цього часу ніхто й не думав» [7, с.177]. «На період режиму воєнного стану було запроваджено достатню кількість тимчасових «непопулярних заходів» для працівників» [6, с.118]. Однак, варто констатувати, що воєнні дії на території України зумовлюють швидкість прийняття рішень, які, можливо, на перший погляд, і дещо звужують свободу волі працівника, але при розгляді у глобальному контексті, все ж, такими за своєю сутністю не є.

Справа в тому, що, як вище відмічалося, соціальна функція трудового права включає в себе також і таку компоненту як соціальна безпека, говорити про яку неможливо без врахування наслідків впливу впроваджених правил правового регулювання тієї чи іншої ситуації. В умовах постійної ракетної небезпеки, воєнних дій, окупації українських населених пунктів державою-агресором, роботодавець має виконувати важливу економічну місію, яка співпадає з його прагненням та інтересом: зберегти своє виробництво, забезпечити функціонування підприємства, установи, організації. І це цілком характеризує і інтерес держави, адже від діяльності підприємств, установ, організацій залежить діяль-

ність національної економіки, яка також потерпає від воєнних дій. Отже, реалізація цих інтересів в означених умовах означає збереження виробничих потужностей, забезпечення площі для їх розміщення, збереження устаткування, без чого є неможливим забезпечення роботою працівників, створення можливостей для реалізації останніми права на працю, що надасть їм та їх сім'ям засоби для існування, а державі – різні грошові надходження до різних фондів.

Тому саме в цій ситуації, введення таких заходів, які викреслюють строк попередження про запровадження змін істотних умов праці є абсолютно соціально обґрунтованим явищем, яке охоплюється змістом соціальної функції трудового права. Саме таким чином реалізується і принцип гуманізму – як основа всіх функцій трудового права, виокремлений О.І. Процевським [2, с.228-230], через який людина позиціонується найвищою соціальною цінністю [2, с.228-230], [10, с.46].

У даному випадку ми стикаємося із формуванням нової, до цього часу невідомої для української нації установки, що є проявом нового менталітету, який формується під впливом дії режиму воєнного стану. Відбувається узгодження змісту норм права із ментальної сутністю суспільства. І те, і інше раніше – в мирний час ґрунтувалося на рахуванні можливостей щодо прояву свободи волі людини від особистого елементу.

Неоголошена війна змусила переглянути усталену концепцію та взяти за точку відліку суспільний елемент, що характеризується необхідністю захисту спочатку інтересів українського суспільства задля збереження кожної окремої людини як соціальної цінності. Адже менталітет – це динамічно змінне ціннісно-смислове «ядро» нації, що включає цілий комплекс психічних особливостей, цінностей, життєвих установок та моделей поведінки населення. Неузгодженість ментальної сутності суспільства з впроваджуваними на цій території соціально-економічними та політичними проєктами неминуче призводить до занепаду на всіх рівнях суспільних відносин та руйнування економіки [18]. Відповідно, реалії сучасного українського життя сформували запит на впровадження норм правового регулювання, що встановив Закону України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану».

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку

Таким чином, проведене в даній роботі дослідження дозволяє дійти висновку про трансформацію соціальної функції трудового права в правових нормах, що регламентують свободу волі працівника і роботодавця при зміні трудового договору в умовах режиму воєнного стану.

Оскільки майбутнє суспільства залежить від відповідності ментальних орієнтирів нації усталеним формам суспільно-політичного життя, очевидно, що дані категорії мають відповідати одна одній, щоб забезпечити стабільність у суспільстві, втримати потенціал економіки та надати надію на розвиток. Тому, формуються нові соціальні установки, що відображуються у нормах трудового права, які регламентують зміну трудового договору, спрямовані на зміщення акценту у прояві свободи волі людини від особистого елементу до суспільного.

Правове регулювання зміни трудового договору розпочинає свій шлях тяжіння від очевидної підтримки історично слабшої сторони трудового договору - працівника до ситуаційно слабшої в результаті воєнних втрат можливостей сталого функціонування виробництва сторони – роботодавця, що неминуче відбивається на наповнення соціальної функції трудового права.

Дана проблема не вичерпується цим дослідженням і потребує продовження наукових розвідок. Отже, зазначене окреслює подальші перспективи для наукової роботи у зазначеному напрямку.

Література

1. Пилипенко П.Д. Проблеми теорії трудового права: монографія. Львів: Видав. центр Львів. нац. ун-ту ім. І. Франка, 1999. 215 с.

2. Процевський О.І. Методологічні засади трудового права Х. : ХНАДУ, 2014. 260 с.

3. Процевський О.І. Функції трудового права в сучасних умовах господарювання/ Вибрані твори; упоряд.: В.О. Процевський, Р.І. Шабанов, О.О. Коваленко. Харків: ХНПУ імені Г.С. Сковороди, 2018. С.57-73.

4. Щербина В.І. Функції трудового права: автореф. дис. ... докт. юрид. наук. Харків, 2009. 32 с.

5. Коваленко О.О. Актуальні теоретико-методологічні проблеми забезпечення рівних прав і можливостей у сфері праці. Науковий журнал Соціальне право №2, 2022. С.13-18. http://soclaw.com.ua/index.php/journal/article/view/996/613.

6. Коваленко О.О. Концепт «право на безпечні і здорові умови праці» як складова гідної праці в Україні в реаліях режиму воєнного стану. Збірник наукових праць Харківського національного університету ім. Г.С.Сковороди «Право». Х. 2022. Вип.36. С. 114-122.

7. Коваленко О.О. Новели режиму воєнного стану у правовому регулюванні випробування при прийнятті на роботу: адекватні відповіді на існуючі проблеми практичної площини чи кроки, спрямовані на обмеження прав працівника? Збірник наукових праць Харківського національного університету ім. Г.С.Сковороди «Право». Х. 2023. Вип.38. С.175-180.

8. Коваленко О.О. Новели трудового законодавства України, що характеризують свободу волю працівника і роботодавця при зміні трудового договору та забезпечують право на безпечні і здорові умови праці в період воєнного стану. Збірник наукових праць Харківського національного університету ім. Г.С. Сковороди «Право». Х. 2022. Вип.35. С. 94-99.

9. Вакарюк Л., Основні функції трудо-правового режиму. Публічне право. 2016. №2 (30). С.41-47. Том 29 (68). С.73-77. URL: https://www.publichne-pravo.com.ua/files/30/5.pdf.

10. Русаль Л.М. Види функцій трудового права. Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: юридичні науки. 2018. № 6. Том 29 (68). С.41-47. URL: https://www.juris.vernadskyjournals.in.ua/journals/2018/6_2018/15.pdf.

11. Цуварев О.Ф. Функції трудового права: поняття та класифікація. Збірник наукових праць Харківського національного університету ім. Г.С.Сковороди «Право». Х. 2023. Вип.37. С.77-85.

12. Цуварев О.Ф. Генеза соціальної функції трудового права. Збірник наукових праць Харківського національного університету ім. Г.С.Сковороди «Право». Х. 2023. Вип.38. С.138-145.

13. Ярмол Л.В., Ваньдо С. Поняття, значення свободи та її взаємозв'язок із правом. Вісник національного університету «Львівська політехніка», Серія: «Юридичні науки», 2015. №825 (7). С.252-257. URL: https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2017/jun/4910/yarmolvandyo.pdf.

14. Коваленко О.О. Свобода волі сторін трудового договору у взаємовідносинах із забезпечення обов'язку працівника щодо нерозголошення інформації, яка захищається законом: зарубіжний досвід та реалії України Збірник наукових праць Харківського національного університету ім. Г.С.Сковороди «Право». Х., 2015. Вип.23. С. 32-42.

15. Конституція України. Верховна Рада України: Конституція; Закон від 28.06.1996 р. №254к/96-ВР: URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text/.

16. Кодекс законів про працю України. Верховна Рада УРСР: Кодекс України; Закон від 10.12.1971 № 322-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08/ed20231224#Text (з останніми змінами та доповненнями).

17. Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану. Закон України від 15 березня 2022 р. N 2136-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-20#Text.

18. Andriushyna L., Trynyak M., Kakovkina O., Shuba, V. (2020). Mindset as a value-related and conceptual factor of economic development of post-colonial states. Economic Annals-XXI, 184(7-8), 79-93. URL: https://dspace.hnpu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/f92a89bb-8a79-47a6-b531-cdd0698919d7/content.

Trynyak Maya Viktorivna, Doctor of Philosophical Sciences, Professor, Professor of Philosophy Department, G. S. Scovoroda Kharkiv National Pedagogical University, Ukraine

MANIFESTATION OF THE SOCIAL FUNCTION OF LABOR LAW IN THE LEGAL RULES REGULATING THE FREEDOM OF WILL OF THE EMPLOYEE AND THE EMPLOYER WHEN CHANGING THE EMPLOYMENT CONTRACT UNDER THE CONDITIONS OF THE MARITAL STATE REGIME

The purpose of the article is to characterize the manifestation of the social function of labor law in the legal norms that regulate the freedom of will of the employee and the employer when changing the employment contract in the conditions of the martial law regime.

It is substantiated that the social function of labor law includes such a component as social security, which is impossible to talk about without taking into account the effects of the implemented rules of legal regulation of a particular situation. In the conditions of constant missile danger, military operations, occupation of Ukrainian settlements by the aggressor state, the employer must fulfill an important economic mission that coincides with his desire and interest: to preserve his production, ensure the functioning of the enterprise, institution, organization. And this fully characterizes the interest of the state, because the activity of the national economy, which also suffers from military actions, depends on the activities of enterprises, institutions, and organizations. Therefore, precisely in this situation, the introduction of such measures, which delete the warning period for the introduction of changes to essential working conditions, is a completely socially justified phenomenon, which is covered by the content of the social function of labor law.

The research carried out in this work allows us to come to a conclusion about the transformation of the social function of labor law in the legal norms regulating the freedom of will of the employee and the employer when changing the employment contract in the conditions of the martial law regime. Since the future of society depends on the conformity of the nation's mental orientations to the established forms of socio-political life, it is obvious that these categories must correspond to each other in order to ensure stability in society, maintain the potential of the economy and provide hope for development. Therefore, new social attitudes are being formed, which are reflected in the labor law norms, which regulate the change of the employment contract, aimed at shifting the emphasis in the manifestation of human free will from the personal element to the social element.

The legal regulation of the change of the employment contract begins its path of attraction from the obvious support of the historically weaker party of the labor contract - the employee to the situationally weaker as a result of the war losses of the possibilities of sustainable functioning of production of the party - the employer, which inevitably affects the fulfillment of the social function of labor law.

Keywords: freedom of will of the parties to the employment contract, change of employment contract, employee, employer, labor relations, labor contract, parties of labor contract, change of essential working conditions, right to work, guarantees, functions of labor law, social function of labor law.

СВОБОДА ВОЛІ ПРАЦІВНИКА ТА РОБОТОДАВЦЯ ПРИ ЗМІНІ ТРУДОВОГО ДОГОВОРУ

МОСКАЛЕНКО Олена Вячеславівна - доктор юридичних наук, професор, декан факультету менеджменту, адміністрування та права Державного біотехнологічного Університету

https://orcid.org/0000-0002-0807-0519

УДК 346.2

DOI: https://doi.org/10.32782/ep.2024.2.49

У статті досліджується проблема свободи волі працівника та роботодавця при зміні трудового договору в контексті сучасних змін у трудовому законодавстві України. Актуальність теми обумовлена швидкими технологічними змінами, глобалізацією та економічною нестабільністю, які впливають на умови праці та взаємовідносини між сторонами трудового договору. Автор аналізує погляди провідних науковців на принцип свободи праці та його реалізацію в сучасних умовах. Особлива увага приділяється концепції свободи волі сторін трудового договору як фундаментального елементу трудових відносин. Розглядаються різні аспекти свободи волі, включаючи можливість вільного вибору умов праці, зміни трудового договору та його припинення. У статті детально аналізуються зміни в трудовому законодавстві України, зокрема щодо регулювання дистанційної роботи та особливостей трудових відносин в умовах воєнного стану. Автор розглядає, як ці зміни впливають на свободу волі працівника та роботодавця, відзначаючи як розширення можливостей, так і нові обмеження для обох сторін.

Особлива увага приділяється правовому регулюванню дистанційної роботи, яке значно змінило баланс прав та обов'язків сторін трудового договору. Автор аналізує, як нові норми впливають на автономію працівника у виборі місця роботи та розподілі робочого часу, а також на можливості роботодавця щодо контролю та організації праці.

У контексті воєнного стану розглядаються додаткові обмеження свободи волі сторін трудового договору, зокрема можливість роботодавця змінювати умови праці без згоди працівника. Автор наголошує на необхідності балансу між гнучкістю трудових відносин та захистом прав працівників у цих складних умовах.

Ключові слова: свобода волі сторін трудового договору; зміна трудового договору, дистанційна робота, працівник, роботодавець, трудові відносини, праця, трудові права, трудовий договір, сторони трудового договору, зміна істотних умов праці, право на працю.

Актуальність теми дослідження

У сучасному світі, який характеризується швидкими технологічними змінами, глобалізацією та економічною нестабільністю, умови праці зазнають суттєвих трансформацій. Ці зміни безпосередньо впливають на свободу волі як працівників, так і роботодавців при укладенні та зміні трудових договорів. Сучасні умови праці, зокрема перехід до гнучких графіків роботи, зростання ролі дистанційної праці та збільшення кількості тимчасових контрактів та строкових трудових договорів, змушують сторони адаптуватися до нових реалій. В умовах економічної нестабільності роботодавці прагнуть забезпечити більшу гнучкість у управлінні персоналом, що включає можливість швидкої зміни умов праці відповідно до вимог ринку. Це може призвести до обмеження свободи волі працівників, які змушені погоджуватися на менш сприятливі умови, аби зберегти робоче місце. Водночас, працівники, особливо високо кваліфіковані фахівці, мають

можливість обирати більш вигідні умови, що створює динамічний баланс інтересів сторін трудових відносин.

Дослідження питання свободи волі при зміні умов трудового договору має значну практичну цінність. Для роботодавців це дозволяє розробити стратегії управління персоналом, які враховують сучасні тенденції і законодавчі вимоги, що дозволить підвищити гнучкість і адаптивність компанії на ринку. Зокрема, роботодавці зможуть краще планувати кадрову політику, знижувати ризики конфліктів і юридичних спорів, забезпечувати стабільність і ефективність праці. Для працівників таке дослідження є важливим для розуміння своїх прав та обов'язків, можливостей захисту своїх інтересів у трудових відносинах. Працівники зможуть краще орієнтуватися у змінах законодавства, вимагати належних умов праці, ефективно використовувати свої права для досягнення балансу між професійним та особистим життям.

Узагальнюючи, актуальність дослідження свободи волі працівника та роботодавця при зміні трудового договору обумовлена як сучасними тенденціями в організації праці, так і змінами в законодавчому регулюванні трудових відносин. Це дослідження сприятиме створенню більш справедливих і ефективних трудових відносин, що відповідають вимогам сучасного суспільства.

Мета дослідження полягає в аналізі свободи волі працівника та роботодавця при зміні трудового договору.

Виклад основного матеріалу

Свобода волі сторін трудового договору є фундаментальним елементом, що визначає взаємовідносини між працівником та роботодавцем. Дослідження цього питання дозволяє краще зрозуміти, як захистити права обох сторін та забезпечити баланс інтересів. Свобода волі при укладенні та зміні трудового договору є основою для гарантування справедливих умов праці та дотримання правових норм.

З точки зору О.Я. Лаврова, працівник і роботодавець мають право вільно обирати один одного, що є основою для укладення трудового договору. Також автор зазначає, що принцип свободи праці є особливо актуальним в умовах ринкової економіки. Він є «провідним принципом трудового права, основною і центральною ідеєю регулювання праці кожної людини в сучасних умовах» [1, с. 60]. Для його реалізації потрібна активна роль держави у встановленні гарантій для працівників, що полягає в тому, що: 1) держава не бере на себе обов'язок реально надавати роботу кожному, але проводить політику сприяння реалізації прав громадян на працю [1, с. 56]; 2) держава встановлює певний рівень трудових прав і гарантій для працівників, які не можуть бути погіршені трудовим договором; 3) держава повинна продовжувати відігравати активну роль у регулюванні трудових відносин [1, с. 59];

В свою чергу автор наголошує на тому, що свобода укладення трудового договору це важливий прояв принципу свободи праці, що означає можливість працівника вільно обирати місце і вид роботи, а роботодавця – обирати працівника. В свою чергу, сторони можуть вільні погоджувати умови договору, але не можуть погіршувати становище працівника порівняно із законодавством. І такому випадку свобода трудового договору свідчить про прояв рівноправних елементів у регулюванні трудових відносин [1, с. 58,59,60];

Дещо схожого підходу до свободи волі сторін трудового договору висвітлює О. О. Коваленко. У своїй праці вказує на те, що питання волі і свободи волі сторін трудового договору стають ключовими у трудовому праві України та мають «виняткову актуальність» в умовах розбудови громадянського суспільства. Волю і свободу волі, авторка розглядає як визначальні категорії для трудового права, що «закладені у генетичному коді цієї галузі права» [2, с. 89]. Досить цікаву думку запропонувала авторка, яка наголошує на необхідності розглядати волю і свободу волі сторін трудового договору в комплексному вимірі, враховуючи економічні (так і як стан економіки держави, її фінансової системи) та позаекономічні чинники (повага до честі та гідності людини, довіра, справедливість, рівність, соціальна відповідальність тощо). Так вона підкрес-

лює важливість врахування аксіологічних якостей як добро, істина, свобода, рівність, справедливість, мораль, духовність [2, с. 89].

При цьому, дослідниця розглядає саме трудовий договір як форма реалізації права на працю наголошуючи на тому, що право на працю за міжнародними, європейськими стандартами та національним законодавством України базується на свободі волі людини і – реалізуючи право на працю через трудовий договір, працівник разом із роботодавцем проявляє свободу волі і визначає зміст трудового договору таким чином трудовий договір виступає формою, в якій свобода волі сторін отримує необхідний юридичний фундамент для задоволення їхніх інтересів [2, с. 89-91].

Таким чином, що О.Я. Лавров та О.О. Коваленко підкреслюють фундаментальну роль цього принципу в регулюванні трудових відносин. Вони наголошують на необхідності комплексного підходу до розуміння свободи волі, враховуючи як економічні, так і позаекономічні фактори. Автори приходять до висновку, що свобода волі сторін трудового договору є основою для справедливих трудових відносин, але підкреслюють важливість законодавчого регулювання для захисту прав працівників. Цей підхід відображає сучасне розуміння трудових відносин, де свобода волі поєднується з необхідністю соціального захисту.

Свобода волі сторін трудового договору є ключовим принципом сучасного трудового права України, що відображає баланс між автономією сторін та необхідністю державного регулювання для захисту прав працівників. Тому, свобода волі є фундаментальною для справедливих трудових відносин, але при цьому потрібен комплексний підхід, що враховує як економічні, так і соціальні фактори. В такому випадку без правової природи свободи волі працівника та роботодавця дане питання залишається не визначеним.

Тому, правову природу свободи волі працівника та роботодавця слід розглядати, як свободу волі сторін трудового договору, що визначається як можливість визначитись із певним варіантом поведінки, обрати його та реалізувати, де свобода волі є проявом волі – можливістю прийняття рішення суб'єктом щодо своїх діянь, а також, свобода волі сторін трудового договору є категорією, яка наче скринька містить безцінний скарб для задоволення сторонами трудового договору своїх інтересів [3, с. 305].

Таким чином, свободу волі сторін трудового договору слід розглядати як ключову правову категорію, що визначає можливості працівника та роботодавця у трудових відносинах та реалізації їх інтересів.

Колектив авторів розглядає принцип свободи праці в ракурсі припинення трудових правовідносин. Вказуючи на те, що свобода праці передбачає можливість вибору варіанту поведінки сторонами трудового договору при припиненні трудових відносин, при цьому вказують, що реальна вільна діяльність людини виступає перш за все як вибір альтернативних ліній поведінки. Свобода є там, де є вибір: вибір цілей діяльності, вибір засобів, що ведуть до досягнення цілей, вибір вчинків у певній життєвій ситуації. Наголошуючи на тому, що і працівник, і роботодавець мають право самостійно вирішувати питання про припинення, зміну чи поновлення трудових відносин. Завдання трудового законодавства – збалансувати їх взаємовідносини, щоб не обмежувати свободу вибору [4, с.46-47].

Що стосується зміни умов трудового договору є важливим процесом у трудових відносинах, що передбачає можливість модифікації його умов за згодою сторін. Цей процес регулюється трудовим законодавством, яке встановлює правові рамки та межі свободи волі працівника і роботодавця. Так Н.Я. Заболотна та С.І Семчишин у своєму дослідженні наголошують, що зміна трудового договору є ефективним засобом оптимізації трудових відносин відповідно до вимог часу та потреб ринку праці. Однак такі зміни не повинні порушувати трудові права працівників і такі зміни істотних умов праці може бути визнана законною тільки у випадку, якщо буде доведена наявність змін в організації виробництва і праці. Також автори наголошують на тому, що в умовах воєнного стану були внесені тимчасові зміни до трудового законодавства, які розширюють права роботодавців щодо зміни умов праці без

згоди працівника, зазначаючи, що навіть в умовах воєнного стану зміни умов праці не повинні порушувати основні трудові права працівників [5, с. 241-242].

У даному випадку, на нашу думку слід звернути увагу на той фак, що внесення тимчасових змін до трудового законодавства в умовах воєнного стану, які розширюють права роботодавців щодо зміни умов праці без згоди працівника, можна розглядати як обмеження свободи волі сторін трудового договору і їх нерівність, особливо працівника. Це підтверджується тим що відповідно до Закону України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» [6] від 15 березня 2022 року вводяться обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина, передбачені статтями 43, 44 Конституції України. Закон надає роботодавцю право переводити працівника на іншу роботу, не обумовлену трудовим договором, без його згоди (крім переведення в іншу місцевість з активними бойовими діями) і у період воєнного стану не застосовуються норми щодо повідомлення працівника про зміну істотних умов праці за два місяці. Таким чином, ці зміни можна розглядати як обмеження свободи волі працівника, оскільки вони зменшують його можливості впливати на умови своєї праці та відмовлятися від змін, які його не влаштовують. Однак важливо зазначити, що автори підкреслюють тимчасовий характер цих обмежень, зумовлений особливими обставинами воєнного стану.

Також Л. Ю. Прогонюк у своїй роботі торкнулася питання волі сторін трудового договору в умовах воєнного стану. Авторка розглядає зміни в законодавстві, які впливають на свободу волі працівника та роботодавця щодо зміни чи припинення трудових відносин. Зокрема зазначає, що працівник отримав право за власною ініціативою припинити трудові відносини в будь-який час без відпрацювання двотижневого терміну за певних умов) [7, с. 230-231] і це розширює свободу волі працівника.

Звертає увагу на новий інститут призупинення дії трудового договору, який може бути ініційований як роботодавцем, так і працівником [7, с. 230-231]. Це відображає зміни у можливостях сторін виражати свою волю щодо трудових відносин. Також, наголошує на необхідності надати працівнику право ініціювати відновлення трудових відносин після призупинення [7, с. 233]. Це пропозиція щодо розширення свободи волі працівника. А також слід звернути увагу на те, що на думку дослідниці зміни в законодавстві повинні балансувати між гнучкістю трудових відносин та захистом прав працівників [7, с. 233-234] із чим ми цілком погоджуємося.

Таким чином, умовах воєнного стану відбуваються суттєві зміни в трудовому законодавстві України, які безпосередньо впливають на свободу волі сторін трудового договору. Введення нових інститутів, таких як призупинення дії трудового договору, та модифікація існуючих норм щодо припинення трудових відносин, відображають спробу законодавця збалансувати інтереси працівників та роботодавців у складних умовах. З одного боку, ці зміни надають більше гнучкості у регулюванні трудових відносин, дозволяючи швидко реагувати на виклики воєнного часу. З іншого боку, вони створюють нові ризики для працівників, зокрема в контексті можливого обмеження їхніх прав. Ключовим аспектом цих змін є розширення можливостей для вираження волі сторін трудового договору, особливо в питаннях припинення або тимчасового призупинення трудових відносин. Однак, як зазначають дослідники, ці нововведення потребують подальшого доопрацювання та вдосконалення, щоб забезпечити належний захист прав працівників та запобігти можливим зловживанням з боку роботодавців. Особливу увагу слід приділити механізмам відновлення трудових відносин після їх призупинення та гарантіям для працівників у випадку незаконного призупинення договору.

Загалом, ці зміни відображають складний процес адаптації трудового законодавства до екстремальних умов воєнного стану, намагаючись зберегти баланс між необхідною гнучкістю та захистом фундаментальних трудових прав, що призвело до появи та стрімкий розвиток дистанційної роботи в останні роки, особливо в умовах карантинних обмежень та воєнного стану, поставили нові виклики перед сторонами трудового

договору. Свобода волі працівника та роботодавця при укладенні та зміні умов трудового договору зазнала певних обмежень, продиктованих необхідністю адаптації до нових реалій.

Щодо правового регулювання питань дистанційної роботи в Україні були внесені відповідні зміни до Кодексу законів про працю:

- введено поняття «дистанційної роботи» як форми організації праці, коли робота виконується працівником поза приміщеннями роботодавця з використанням інформаційно-комунікаційних технологій;

- визначено, що дистанційний працівник сам обирає місце роботи, створює безпечні умови праці та використовує необхідні технології. Роботодавець забезпечує працівника обладнанням, програмами, засобами захисту інформації;

- встановлено, що при дистанційній роботі працівник розподіляє робочий час на власний розсуд, на нього не поширюються правила внутрішнього трудового розпорядку, якщо інше не визначено трудовим договором;

- передбачено можливість поєднання дистанційної роботи з роботою на робочому місці у приміщенні чи на території роботодавця[8].

З огляну на вище викладене слід зазначити, що внесені зміни до Кодексу законів про працю України щодо регулювання дистанційної роботи мають значний вплив на свободу волі сторін трудового договору, зокрема:

1. Розширення свободи волі працівника: а) працівник отримує більшу автономію у виборі місця виконання роботи, що розширює його свободу вибору та можливості для самоорганізації; б) самостійний розподіл робочого часу дає працівнику більше свободи у плануванні свого дня та поєднанні роботи з особистим життям; в) можливість поєднувати дистанційну роботу з роботою в офісі розширює варіанти вибору для працівника.

2. Зміни у свободі волі роботодавця: а) роботодавець отримує більше гнучкості в організації робочого процесу та управлінні персоналом; б) водночас, роботодавець має менше безпосереднього контролю над працівником, що може вимагати нових підходів до управління та оцінки ефективності роботи.

3. Зміни у взаємодії сторін: а) збільшується роль домовленостей між працівником та роботодавцем щодо конкретних умов дистанційної роботи, що посилює договірний характер трудових відносин; б) виникає необхідність більш чіткого визначення обов'язків сторін у трудовому договорі, особливо щодо забезпечення умов праці та використання обладнання.

4 Вплив на свободу волі при укладанні трудового договору: а) сторони отримують більше можливостей для узгодження індивідуальних умов праці, що відповідають їхнім потребам та інтересам; б) розширюється спектр питань, які сторони можуть вільно обговорювати та узгоджувати при укладанні трудового договору.

5. Зміни у балансі прав та обов'язків: а) працівник отримує більше свободи, але разом з тим і більше відповідальності за організацію свого робочого процесу та забезпечення безпечних умов праці; б) роботодавець має менше можливостей для безпосереднього контролю, але зберігає відповідальність за забезпечення працівника необхідними засобами праці.

Таким чином, зміни в законодавстві щодо дистанційної роботи загалом розширюють свободу волі обох сторін трудового договору, надаючи їм більше можливостей для гнучкого регулювання трудових відносин. Водночас, ці зміни вимагають від сторін більшої відповідальності та взаємної довіри у реалізації своїх прав та обов'язків.

При цьому, в умовах воєнного стану законодавство встановлює додаткові обмеження свободи волі сторін трудового договору при переведенні на дистанційну роботу[9][10]:

- роботодавець може перевести працівників на дистанційну роботу без їх згоди та без дотримання двомісячного строку попередження про зміну істотних умов праці. Достатньо отримати письмові заяви працівників;

- загальна тривалість робочого часу при дистанційній роботі не може перевищувати норм, передбачених статтями 50 і 51 КЗпП (40 годин на тиждень);

- призупинення дії трудового договору може здійснюватися за ініціативи однієї із

сторін на строк не більше ніж період дії воєнного стану. При цьому трудові відносини не припиняються.

Таким чином, дистанційна робота, особливо в умовах воєнного стану, як і обмежує свободу волі сторін трудового договору так і розширює їм права. Роботодавець отримує більше повноважень в односторонньому порядку змінювати умови праці, а працівник – менше можливостей впливати на ці зміни. Водночас, такі обмеження є вимушеними заходами, спрямованими на збереження трудових відносин та забезпечення функціонування бізнесу в складних умовах.

Аналіз змін у трудовому законодавстві України, зокрема щодо регулювання дистанційної роботи та особливостей трудових відносин в умовах воєнного стану, дозволяє зробити висновок про суттєву трансформацію концепції свободи волі сторін трудового договору. Ці зміни відображають загальну тенденцію до підвищення гнучкості трудових відносин та адаптації законодавства до сучасних реалій, включаючи технологічний прогрес та надзвичайні обставини. З одного боку, нові норми значно розширюють свободу волі як працівників, так і роботодавців, надаючи їм більше автономії у визначенні умов праці, зокрема місця роботи, розподілу робочого часу та способів взаємодії. Це створює передумови для більш індивідуалізованого підходу до організації трудового процесу, що може сприяти підвищенню ефективності праці та задоволеності працівників. З іншого боку, ці зміни призводять до перерозподілу відповідальності між сторонами трудового договору, вимагаючи від них вищого рівня самоорганізації, взаємної довіри та комунікації.

Висновки

На основі проведеного дослідження можна зробити висновок, що концепція свободи волі сторін трудового договору зазнає суттєвої трансформації в умовах сучасних змін трудового законодавства України. Ці зміни відображають складний процес адаптації трудового права до викликів сучасності, включаючи технологічний прогрес, глобалізацію та надзвичайні обставини, такі як воєнний стан. З одного боку, нові норми значно розширюють свободу волі як працівників, так і роботодавців, надаючи їм більше автономії у визначенні умов праці, зокрема при регулюванні дистанційної роботи. Це створює передумови для більш індивідуалізованого підходу до організації трудового процесу, що може сприяти підвищенню ефективності праці та задоволеності працівників. З іншого боку, ці зміни призводять до перерозподілу відповідальності між сторонами трудового договору, вимагаючи від них вищого рівня самоорганізації, взаємної довіри та комунікації. Особливо важливим аспектом є посилення договірного характеру трудових відносин, що відкриває нові можливості для узгодження інтересів сторін, але також може створювати ризики для менш захищеної сторони – працівника.

В умовах воєнного стану законодавець вимушений балансувати між необхідністю забезпечення гнучкості трудових відносин та захистом прав працівників, що призводить до тимчасового обмеження свободи волі сторін в окремих аспектах. Ці обмеження, хоча і виправдані надзвичайними обставинами, потребують особливої уваги з точки зору дотримання принципів трудового права та забезпечення балансу інтересів. Загалом, ці законодавчі зміни відображають складний процес адаптації трудового права до викликів сучасності, де свобода волі сторін трудового договору набуває нових форм та значень, вимагаючи від учасників трудових відносин більшої гнучкості, відповідальності та взаємоповаги. Водночас, ці трансформації створюють нові виклики для правозастосовної практики та потребують подальшого вдосконалення механізмів захисту трудових прав в умовах підвищеної автономії сторін трудового договору.

Література

1. Лаврів О.Я. Принцип свободи праці в трудовому законодавстві України. Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. № 1. Т. 1. 2017. С. 55–61.

2. Коваленко О. О.Воля і свобода волі сторін трудового договору як категорії сучасного трудового права України. Сфера дії трудового права та права соціального забезпечення : матеріали V Всеукраїнської наук.-

практ. конф. (м. Харків, 28 жовтня 2016 р.) ; за заг. ред. К. Ю. Мельника / МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ. – Х. : ХНУВС, 2016. С.88-91

3. Фатєєв Я.В. Воля і свобода волі як відправні категорії у визначенні правових можливостей сторін трудового договору. Юридичний науковий електронний журнал. 2024. № 4. С. 303–305.

4. Підстави припинення трудового контракту: теоретико-прикладний П 62 дискурс : монографія / О. М. Ярошенко, Н. О. Мельничук, О. Г. Середа, О. Є. Луценко, В. В. Гребенюк, О. О. Конопельцева; за заг. ред. проф. О. М. Ярошенка. Харків : Юрайт, 2024. 224 с.

5. Заболотна Н. Я., Семчишин С. І. Зміна істотних умов праці: правовий аспект. Юридичний науково-електронний журнал. 2023. № 3. С. 240–242.

6. Закон України Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану. (б. д.). Офіційний вісник України офіційне видання від 22.04.2022— 2022 р., № 31, стор. 40, стаття 1634, код акта 110863/2022

7. Прогонюк Л. Ю. Відмінності припинення трудового договору від поняття його призупинення в період дії воєнного стану: актуальні аспекти. Вісник Луганського навчально-наукового інституту імені Е.О. Дідоренка. 2023. № 1. С. 226–237.

8. Трудовий договір про надомну та дистанційну роботу. Основна відмінність та нюанси у документальному оформленні. (б. д.). Вища школа адвокатури НААУ.URL : https://www.hsa.org.ua/blog/trudovii-dogovir-pro-nadomnu-ta-distanciinu-robotu-osnovna-vidminnist-ta-niuansi-u-dokumentalnomu-oformlenni (дата звернення 25.06.2024)

9. «Актуально – Профспілка працівників державних установ м. Києва».URL: https://profspilka.com.ua/vakansiyi-kmtsz/. (Дата звернення 25.07.2024)

10. «Інспекція праці інформує: Щодо особливостей правового регулювання дистанційної роботи під час дії воєнного стану – Східне міжрегіональне управління». URL: https://smu.dsp.gov.ua/news/inspektsiia-pratsi-informuie-shchodo-osoblyvostei-pravovoho-rehuliuvannia-dystantsiinoi-roboty-pid-chas-dii-voiennoho-stanu/.(Дата звернення 25.07.2024)

SUMMARY

The article examines the issue of freedom of will of employees and employers in changing employment contracts within the context of recent changes in Ukrainian labor legislation. The relevance of the topic is driven by rapid technological changes, globalization, and economic instability, which affect working conditions and relationships between parties to employment contracts. The author analyzes the views of leading scholars on the principle of freedom of labor and its implementation in modern conditions. Special attention is paid to the concept of freedom of will of parties to an employment contract as a fundamental element of labor relations. Various aspects of freedom of will are considered, including the ability to freely choose working conditions, change employment contracts, and terminate them.

The article provides a detailed analysis of changes in Ukrainian labor legislation, particularly regarding the regulation of remote work and the specifics of labor relations under martial law. The author examines how these changes affect the freedom of will of employees and employers, noting both the expansion of opportunities and new restrictions for both parties. Particular attention is given to the legal regulation of remote work, which has significantly altered the balance of rights and obligations of parties to employment contracts. The author analyzes how new norms affect employee autonomy in choosing work location and distributing working hours, as well as the employer's ability to control and organize work. In the context of martial law, additional restrictions on the freedom of will of parties to employment contracts are considered, including the employer's ability to change working conditions without employee consent. The author emphasizes the need for balance between flexibility in labor relations and protection of workers' rights in these challenging conditions.

The article concludes that changes in labor legislation reflect a general trend towards increased flexibility in labor relations, but at the same time create new challenges for protecting workers' rights. The author emphasizes the need for further improvement of mechanisms to protect labor rights in conditions of increased autonomy of parties to employment contracts. The study contributes to a deeper understanding of the transformation of the concept of freedom of will in labor relations in light of modern challenges. It highlights the importance of adapting labor law to new realities while maintaining a balance between the interests of employees and employers. The article provides valuable insights for legal scholars, practitioners, and policymakers involved in shaping and interpreting labor legislation in Ukraine.

Keywords: freedom of will of the parties to an employment agreement; amendment of an employment agreement, remote work, employee, employer, labor relations, labor, labor rights, employment contract, parties to an employment agreement, change of essential working conditions, right to work.

ВИКОРИСТАННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ НЕГЛАСНИХ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ У ДОКАЗУВАННІ ТА В ІНШИХ ЦІЛЯХ

СМАГЛЮК Сергій Васильович - кандидат юридичних наук, заступник начальника ГУНП у Волинській області – начальник кримінальної поліції
ORCID https://orcid.org/0009-0000-3408-5776
УДК: 342.95 (477)
DOI: https://doi.org/10.32782/ep.2024.2.50

У статті наголошено на тому, що доречно виокремити наступні напрями використання результатів НСРД й відповідні форми їх реалізації: процесуальний, який полягає у безпосередньому доказуванні обставин, передбачених ст. 91 КПК України; організаційно-процесуальний, який полягає у доведення обставин організаційно-процесуального характеру, пов'язаного із рухом кримінального провадження; організаційно-тактичний, який полягає у криміналістичному забезпеченні розслідування. Кожний із напрямів використання результатів НСРД та форми їх реалізації є як досить самостійним засобом підвищення ефективності досудового розслідування та виконання завдань кримінального провадження.

Акцентовано увагу на тому, що важливим моментом реалізації кожного з напрямів використання результатів НСРД та їх форм є нормативно закріплений процесуальний порядок їх реалізації. Це виступає передумовою досягнення мети використання результатів НСРД, дотримання законності реалізації цих матеріалів у кримінальному провадженні, а також гарантією охорони прав, свобод та законних інтересів його учасників.

Зазначено, що особливістю напрямів використання результатів НСРД (процесуального, організаційно-процесуального, організаційно-тактичного) та форм їх реалізації в кримінальному провадженні є притаманний кожному з них процесуальний порядок, який має визначатися з урахуванням змісту, характеру, форми існування результатів НСРД та мети їх використання. При цьому вказаний процесуальний порядок має відповідати вимогам належної правової процедури і передбачати процесуальні гарантії прав та свобод учасників кримінального провадження. Це має опосередковуватися відповідним процесуальним оформленням факту реалізації кожного з напрямів, встановленням процесуально-правових вимог до змісту та властивостей інформації, отриманої в результаті НСРД, та форм її існування і використання в межах кожного із напрямів. При цьому слід зауважити, що кожний напрям та його форма реалізується у властивому їм процесуальному порядку.

Ключові слова: негласні слідчі (розшукові) дії, результати негласних слідчих (розшукових) дій, доказування, інші цілі, передання інформації, напрями використання.

Постановка проблеми

Щодо значення та ролі НСРД у кримінальному процесі, то, досліджуючи питання їх проведення, науковці зауважують, що негласні засоби отримання інформації про злочин можуть бути ефективним інструментом отримання доказів у кримінальному провадженні [1, с. 57], а також уточнюють, що проведення НСРД є важливим засобом встановлення обставин вчинення кримінального правопорушення [2, с. 246]. Така характеристика цього інституту кримінального процесуального права та регламентованих ним процесуальних дій обумовлена їх функціональним призначенням в системі кримінальної процесуальної діяльності на етапах досудового розслідування і судового провадження.

Як вважається, використання потенціалу НСРД обмежується поширеним серед науковців та практиків баченням їх ролі у доказуванні лише як засобів збирання доказів. Це призводить до того, що ці дії реалізуються виключно на етапі отримання доказів без урахування специфіки їх здійснення як за напрямами, так і стосовно кожного з етапів доказування. Тому є підстави для розширення бачення функціонального призначення НСРД у доказуванні, а також використання матеріалів проведення цих дій. Вважаємо, що ці пропозиції сприятимуть підвищенню ефективності використання матеріалів НСРД під час доказування у кримінальному провадженні.

Стан дослідження теми

Окремі проблемні аспекти, пов'язані з особливостями використання результатів негласних слідчих (розшукових) дій у доказуванні, розглядали такі вітчизняні науковці, як Р. І. Благута, І. В. Гловюк, Ю. М. Грошевий, О. Ф. Долженков, В. Г. Дрозд, О. М. Дроздов, О. В. Капліна, М. П. Климчук, М. В. Корнієнко, С. С. Кудінов, О. О. Левандаренко, Л. М. Лобойко, О. В. Мартовицька, Д. М. Мірковець, Д. І. Никифорчук, М. А. Погорецький, Д. Б. Сергєєва, О. П. Снігерьов, С. Р. Тагієв, О. Ю. Татаров, В. Г. Уваров, Ж. В. Удовенко, М. В. Шепітько, Р. М. Шехавцов, А. В. Шило, М. Є. Шумило та інші. Проте у вітчизняній кримінальній процесуальній доктрині все ще майже відсуні наукові розвідки, присвячені напрямам використання результатів негласних слідчих (розшукових) дій як у доказуванні, так і в інших цілях.

Мета і завдання дослідження

Мета статті полягає в тому, щоб виокремити напрямки використання результатів негласних слідчих (розшукових) дій у доказуванні та в інших цілях. Для досягнення вказаної мети необхідно вирішити такі завдання: проаналізувати мету введення інституту НСРД у кримінальну процесуальну діяльність; проаналізувати напрямки використання результатів НСРД для доведення фактів та обставин, які мають значення для конкретного кримінального провадження та підлягають доказуванню; використання результатів НСРД як підстави для проведення слідчих (розшукових) та інших НСРД; використання результатів НСРД у процесуальному доказуванні в інших цілях або передання інформації та сутність інших напрямків (процесуального, організаційно-процесуального, організаційно-тактичного).

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що автором у межах роботи було виокремлено принципово нові напрямки використання результатів негласних слідчих (розшукових) дій у доказуванні та в інших цілях та проаналізовано їх нетипові особливості.

Виклад основного матеріалу

В. О. Шерудило акцентовано увагу, що інститут слідчих (розшукових) дій, різновидом яких є інститут НСРД, завжди був у центрі уваги науковців та практиків, оскільки слідчі дії є основним засобом інформаційного забезпечення процесу доказування у кримінальному провадженні [3, с. 308–309]. Цю позицію в інший спосіб можна трактувати таким чином: слідчі (розшукові) та негласні слідчі (розшукові) дії характеризуються як один з основних засобів збирання доказів у кримінальному провадженні. При цьому, як вказує О. Ю. Шевчук, негласна діяльність, маючи чітко виражену гносеологічну природу, є специфічною формою пізнання і спрямована на вивчення фрагмента об'єктивної дійсності – фактичних даних, що відбивають і відтворюють подію злочину, а пізнання, що посідає основне місце в діяльності, не є самодостатнім процесом – воно спрямоване на забезпечення інтересів кримінального судочинства, тобто виконання завдань, що сформульовані в КПК України [4, с. 301]. Ми поділяємо цю позицію, адже вона не тільки показує роль НСРД в кримінальній процесуальній діяльності в цілому та доказуванні зокрема, а також вказує на їх зв'язок із забезпеченням виконання завдань кримінального провадження.

Звертаємо увагу на те, що мета уведення інституту НСРД у кримінальну процесуальну діяльність як засобу її здійснення, а також мета проведення конкретних їх видів

під час розслідування в науці кримінального процесу переважно пов'язуються науковцями із забезпеченням реалізації завдяки НСРД такого елементу доказування, як збирання доказів. Д. Б. Сергєєва зазначає, що інститут НСРД, який передбачений гл. 21 чинного КПК України, є надзвичайно важливим засобом отримання доказів у кримінальних провадженнях в умовах кількісноякісних змін злочинності в Україні [1, с. 56]. В цілому можна погодитися із наведеним баченням стосовно ролі цих засобів, адже зазначена позиція дійсно відображає основне призначення вказаних дій у кримінальному провадженні. Зі свого боку зазначимо, що, говорячи про НСРД, слід розуміти, що це не лише і не виключно засоби отримання доказів. На погляд автора, цим їх функціональне призначення у кримінальному провадженні не вичерпується, що підтверджується результатами поведеного нами дослідження.

Як ми вже зазначали, НСРД як засоби доказування використовуються на досудовому розслідуванні під час діяльності з доведення обставин, передбачених ст. 91 КПК України, а також ухвалення процесуальних рішень. До того ж НСРД є засобами: а) збирання доказів у випадках, визначених ст. 246 КПК України; б) перевірки доказів, отриманих у результаті проведення інших процесуальних дій під час досудового розслідування; в) отримання даних для обґрунтування процесуальних рішень та формування (аргументації) правової позиції суб'єкта доказування [5, с. 71–73].

Власне, що стосується використання результатів НСРД під час кримінального процесуального доказування, то в роботі нами запропоновано виділення окремого процесуального напряму, який охоплює такі форми використання результатів НСРД: доведення фактів та обставин, що мають значення для конкретного кримінального провадження та підлягають доказуванню; як підстава для проведення слідчих (розшукових) та інших НСРД з метою отримання (збирання) доказів або перевірки вже отриманих доказів; як докази для обґрунтування підозри особи у вчиненні кримінального правопорушення; як інформація, що свідчить про виявлення ознак кримінального правопорушення і в такому разі є підставою для початку досудового розслідування; як докази в іншому кримінальному провадженні [5, с. 71–73]. У цьому підрозділі розкриємо зміст наведеного вище процесуального напряму стосовно використання результатів НСРД у процесуальному доказуванні та в інших цілях або передання інформації.

Щодо використання результатів НСРД для доведення фактів та обставин, які мають значення для конкретного кримінального провадження та підлягають доказуванню. Як відомо, ці обставини визначені у ст. 91 КПК України, яка охоплює перелік різних за своїм характером явищ та станів, що мають юридичне значення для кримінального провадження, а тому їх встановлення дає можливість ухвалити законне та обґрунтоване рішення у ньому і тим самим виконати завдання кримінального провадження. У науці кримінального процесу їх називають предметом доказування. Під ним, як правило, розуміють сукупність передбачених кримінальним процесуальним законом обставин, які необхідно встановити у кожному кримінальному провадженні і які мають правове значення для правильного його вирішення по суті [6, с. 101]. Це характеризує вказане поняття як одну із центральних категорій доказування та важливий елемент змісту відповідної діяльності.

Отже, можна сказати, що предмет доказування як імперативна за своїм характером кримінальна процесуальна норма визначає спрямованість пізнавально-пошукової діяльності оперативного підрозділу, дізнавача, слідчого, прокурора, а також окреслює шуканий наслідок (результат) їх діяльності. З цього приводу вказується, що головною кінцевою метою процесу доказування у кримінальному провадженні є отримання знань, максимально наближених до об'єктивної реальності, досягнення чого стає можливим, коли повно та достовірно будуть установлені всі обставини, що мають значення для розкриття вчиненого кримінального правопорушення, особа, яка його вчинила, та інші обставини, що мають значення для правильного вирішення кримінального провадження [7, с. 14]. І як було вже неодноразово зазначено у цьому дослі-

дженні, засобами здійснення доказування серед іншого є НСРД. Зокрема, цей висновок базується на аналізі статей 92, 223, 246, 256 КПК України та позицій науковців і практиків.

Стосовно використання результатів НСРД як підстави для проведення слідчих (розшукових) та інших НСРД з метою отримання (збирання) доказів або перевірки вже отриманих доказів, а також щодо їх використання для обґрунтування підозри особи у вчиненні кримінального правопорушення, то ми визнаємо таку можливість, яка не тільки підтверджена результатам нашого дослідження, а й на це вказується науковцями [8; 9]. Зазначається, що НСРД є потужним, а в окремих випадках – необхідним інструментом у встановленні наявності обґрунтованої підозри [10, с. 100]. Але знову-таки слід зазначити, що ці форми використання результатів НСРД, базуючись на тому, що в основі відповідних дій та рішень мають бути покладені докази, а тому вони повинні базуватися на тому самому алгоритмі дій (процесуальному порядку), який вище був наведений з приводу використання результатів НСРД для доведення фактів та обставин, що мають значення для конкретного кримінального провадження та підлягають доказуванню. Тобто зміст дій сторони обвинувачення із використання результатів НСРД як підстави для проведення слідчих (розшукових) та інших НСРД або для обґрунтування підозри особи у вчиненні кримінального правопорушення становлять дії зі збирання, перевірки, оцінки та використання результатів НСРД як доказів, але останньому етапу має обов'язково передувати розсекречування та відкриття результатів НСРД, що є умовою їх включення у систему доказів.

Продовжуючи дослідження основного питання дослідження, проаналізуємо такий недостатньо повно досліджений аспект інституту НСРД як використання результатів НСРД у процесуальному доказуванні в інших цілях або передання інформації. Зауважимо, що, як засвідчило проведене дослідження, фактичні дані отримані в результаті проведення НСРД, є важливим джерелом доказів у кримінальному провадженні. В більшості випадків отримана в результаті проведення НСРД інформація стосується конкретного кримінального провадження, в рамках якого вони і здійснювалися, але існує певний відсоток випадків, коли матеріали проведених НСРД містять відомості про інші кримінальні правопорушення. Виникає закономірне питання використання таких матеріалів у розслідуванні та доказуванні щодо цих кримінальних правопорушень.

За загальними правилами доказування ті фактичні дані, які отримані в межах конкретного кримінального провадження, в ньому ж і використовуються. Тому отримана «супутня» інформація по інших кримінальних правопорушеннях потребує відповідного реагування з боку уповноважених осіб, в розпорядженні яких вона знаходиться, слідчого, прокурора. Можливість використати таку інформацію в інших кримінальних провадженнях передбачена ст. 257 КПК України, яка надає можливість використання результатів НСРД в інших цілях або передання інформації. Рішення про таке використання приймається слідчим суддею за клопотанням прокурора, за правилами статей 247, 248 КПК України, передбаченими для розгляду клопотань щодо проведення НСРД. Як зазначається, використання відомостей, отриманих у результаті проведення НСРД, в іншому кримінальному провадженні є одним із багатьох напрямів використання результатів НСРД у кримінальному судочинстві [11, с. 39].

Зважаючи на те, що процедура прийняття рішення про використання результатів НСРД в інших цілях раніше не досліджувалася на монографічному рівні, необхідно проаналізувати та визначити процесуальний порядок і етапи прийняття рішення про таке використання. Доведення інформації про виявлені ознаки іншого кримінального правопорушення відбувається згідно з правилами документообігу і процесуальними нормами детально не регламентується. Як правило, передача даних про виявлені ознаки або дані відбувається за допомогою внутрішніх службових документів, наприклад, рапорту уповноваженої особи. Так, оперуповноважений або слідчий, які проводили НСРД в межах кримінального

провадження та за її результатами виявили інформацію, що свідчить про вчинення інших кримінальних правопорушень або може бути використана для розслідування в інших кримінальних провадженнях, повідомляють про це прокурора, який здійснює процесуальне керівництво та уповноважений КПК ініціювати перед слідчим суддею розгляд питання про використання таких матеріалів в інших цілях.

Висновки

Підсумовуючи наведене, зазначимо, що доречно виокремити наступні напрями використання результатів НСРД й відповідні форми їх реалізації: процесуальний, який полягає у безпосередньому доказуванні обставин, передбачених ст. 91 КПК України; організаційно-процесуальний, який полягає у доведення обставин організаційно-процесуального характеру, пов'язаного із рухом кримінального провадження; організаційно-тактичний, який полягає у криміналістичному забезпеченні розслідування. Кожний із напрямів використання результатів НСРД та форми їх реалізації є як досить самостійним засобом підвищення ефективності досудового розслідування та виконання завдань кримінального провадження.

Важливим моментом реалізації кожного з напрямів використання результатів НСРД та їх форм є нормативно закріплений процесуальний порядок їх реалізації. Це виступає передумовою досягнення мети використання результатів НСРД, дотримання законності реалізації цих матеріалів у кримінальному провадженні, а також гарантією охорони прав, свобод та законних інтересів його учасників.

Особливістю напрямів використання результатів НСРД (процесуального, організаційно-процесуального, організаційно-тактичного) та форм їх реалізації в кримінальному провадженні є притаманний кожному з них процесуальний порядок, який має визначатися з урахуванням змісту, характеру, форми існування результатів НСРД та мети їх використання. При цьому вказаний процесуальний порядок має відповідати вимогам належної правової процедури і передбачати процесуальні гарантії прав та свобод учасників кримінального провадження. Це має опосередковуватися відповідним процесуальним оформленням факту реалізації кожного з напрямів, встановленням процесуально-правових вимог до змісту та властивостей інформації, отриманої в результаті НСРД, та форм її існування і використання в межах кожного із напрямів. При цьому слід зауважити, що кожний напрям та його форма реалізується у властивому їм процесуальному порядку.

Література

1. Сергєєва Д. Б. Правові та фактичні підстави провадження негласних слідчих (розшукових) дій. *Вісник кримінального судочинства*. 2017. № 4. С. 56–65.

2. Базір С. Проведення негласних слідчих (розшукових) дій під час досудового розслідування одержання неправомірної вигоди суддями. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 3. С. 246-252.

3. Шерудило В. О. Актуальні проблеми проведення негласних слідчих (розшукових) дій, пов'язаних із втручанням у приватне спілкування. Актуальні проблеми досудового розслідування : матеріали міжвід. наук.-практ. конф. (Київ, 5 лип. 2017 р.) : Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2017. С. 306–309.

4. Шевчук О. Ю. Значення негласних слідчих (розшукових) дій при забезпеченні досудового розслідування кримінальних проваджень. Актуальні проблеми досудового розслідування : матеріали міжвід. наук.-практ. конф. (Київ, 5 лип. 2017 р.) : Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2017. С. 299–302.

5. Смаглюк С. В. Напрями використання результатів негласних слідчих (розшукових) дій: процесуальний та криміналістичний аспекти. Теоретичні питання юриспруденції і проблеми правозастосування: виклики XXI століття : тези доп. учасників VI Всеукр. наук.-практ. конф. (Харків, 30 черв. 2022 р.). С. 71-73.

6. Кримінальний процес України у питаннях і відповідях: навч. посіб. / Л. Д. Удалова, М. А. Макаров, Ю. І. Азаров, С. О. Заїка, О. В. Кубарєва, О. В. Римарчук, В. В. Рожнова, Д. О. Савицький, А. В. Фо-

ростяний, О. Ю. Хабло. Видання 5-те, переробл. і доповн. Київ, 2020. 497 с.

7. Доказування у кримінальному провадженні : курс лекцій / [О. О. Бондаренко, Г. І. Глобенко, В. В. Романюк та ін.] ; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. О. О. Юхна. Харків : ХНУВС, 2018. 156 с.

8. Шило А. В. Використання в кримінальному провадженні відомостей, отриманих у результаті проведення негласних слідчих (розшукових) дій : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2019. 20 с.

9. Шило А. В. Напрями використання в кримінальному провадженні відомостей, отриманих у результаті проведення негласних слідчих (розшукових) дій. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського*. Серія: юридичні науки. 2018. Том 29 (68). № 6. С. 137-142.

10. Нечаєва І. О. Чинчик А. Р. Використання результатів негласних слідчих (розшукових) дій у доказуванні під час досудового розслідування. Напрями реформування кримінального процесуального законодавства в Україні : зб. матеріалів науково-практичного семінару (м. Харків, 10 березня 2020 р.). Харків : ХНУВС, 2020. С. 100-102.

11. Використання в кримінальному провадженні відомостей, отриманих у результаті негласних слідчих (розшукових) дій: науково-методичні рекомендації для підрозділів Національної поліції України / Цуцкірідзе М. С., Мартовицька О. В., Романюк В. В., Бурлака В. В. та ін. Х.: Харківський нац. ун-т внутр. справ, 2022. 82 с.

USING THE RESULTS OF SECRET INVESTIGATIVE (RESEARCH) ACTIONS FOR PROOF AND OTHER PURPOSES

The article emphasizes that it is appropriate to single out the following areas of use of the results of NSRD and the corresponding forms of their implementation: procedural, which consists in directly proving the circumstances provided for in Art. 91 of the CPC of Ukraine; organizational-procedural, which consists in proving the circumstances of an organizational-procedural nature related to the movement of criminal proceedings; organizational and tactical, which consists in forensic investigation. Each of the directions of using the results of the NSRD and the form of their implementation is a fairly independent means of increasing the effectiveness of pre-trial investigation and fulfilling the tasks of criminal proceedings.

Attention is focused on the fact that an important point in the implementation of each of the areas of use of NSRD results and their forms is the normatively established procedural order of their implementation. This is a prerequisite for achieving the goal of using the results of the NSRD, observing the legality of implementing these materials in criminal proceedings, as well as guaranteeing the protection of the rights, freedoms and legitimate interests of its participants.

It is noted that a feature of the directions of using the results of the NSRD (procedural, organizational-procedural, organizational-tactical) and the forms of their implementation in criminal proceedings is the procedural order inherent in each of them, which must be determined taking into account the content, nature, form of existence of the results of the NSRD and their purpose using. At the same time, the specified procedural order must meet the requirements of due legal procedure and provide for procedural guarantees of the rights and freedoms of participants in criminal proceedings. This should be mediated by the appropriate procedural registration of the fact of the implementation of each of the directions, the establishment of procedural and legal requirements for the content and properties of the information obtained as a result of NSRD, and the forms of its existence and use within each of the directions. At the same time, it should be noted that each direction and its form is implemented in its own procedural order.

Key words: secret investigative (search) actions, results of secret investigative (search) actions, evidence, other purposes, transfer of information, directions of use.

ОСОБЛИВОСТІ ВИЗНАЧЕННЯ ОЗНАК СУБ'ЄКТА ЗЛОЧИНУ, ПЕРЕДБАЧЕНОГО СТАТТЕЮ 437 КК УКРАЇНИ

ВОРОНІНА Катерина Олександрівна - аспірантка кафедри кримінально-правової політики Національного юридичного університету ім. Я. Мудрого
ORCID: 0009-0002-5426-643X
УДК 341.4, 343
DOI: https://doi.org/10.32782/ep.2024.2.51

Статтю присвячено основним проблемним аспектам, які виникають при визначені ознак суб'єкта злочину, передбаченого статтею 437 Кримінального Кодексу України, зокрема неоднозначного тлумачення норм кримінального законодавства, які існували до прийняття постанови Великої Палати Верховного Суду від 28 лютого 2024 року. Проаналізовано положення основних міжнародно-правових актів у цій сфері, на основі яких сформульовано додаткові ознаки, які можуть мати значення при вирішенні питання щодо можливості притягнення до кримінальної відповідальності осіб за вчинення злочину агресії. Окрему увагу приділено аналізу судової практики в Україні щодо притягнення до відповідальності за злочин агресії, а також дискусійним питанням щодо відповідності суб'єктного складу в різних формах агресії. Запропоновано додаткові критерії для визначення суб'єкта злочину агресії, зокрема обізнаність особи про злочинні дії, реальну можливість здійснення значного впливу на воєнно-політичну ситуацію, а також наявність суспільно небезпечних наслідків від таких дій. Зроблено висновки про необхідність подальшого наукового аналізу, а також удосконалення національного законодавства для приведення його у відповідність із міжнародними стандартами правосуддя та ефективного застосування в контексті сучасних викликів, пов'язаних із агресією.

Ключові слова: злочин агресії, суб'єкт злочину, кримінальна відповідальність, міжнародний збройний конфлікт.

Постановка проблеми

В теорії кримінального права визначено, що обов'язковими елементами складу будь-якого кримінального правопорушення є сукупність його об'єктивних та суб'єктивних ознак. При цьому в кримінальному законодавстві, як правило, ознаки родового в назві відповідного розділу особливої частини Кримінального кодексу України (далі - КК України) об'єкту, об'єктивна сторона передбачена диспозицією статті, а суб'єктивна сторона або передбачена, або випливає зі змісту відповідної норми. Статтею 18 КК України передбачені обов'язкові ознаки загального суб'єкту кримінального правопорушення, а додаткові ознаки випливають зі змісту відповідної статті КК України. [1].

Питання визначення суб'єктів кримінальних правопорушень розділу XX КК України мають вирішуватись у відповідності не лише до національного, але й до міжнародного законодавства. КК України визначає, що суб'єктом злочину, передбаченого ст. 437 КК України, може бути фізична осудна особа, яка досягла віку 16 років. Проте зазначене положення частково йде у розріз з міжнародним нормативно-правовим актам, тому потребує більш детального вивчення з боку науковців з метою подальшого впровадження в практичну діяльність. Зокрема, це стосується положень Римського Статуту Міжнародного кримінального суду (далі - РС МКС).

Аналіз останніх досліджень

Дискусійні питання, пов'язані з суб'єктом злочину, вивчались наступними вітчизняними науковцями: Дорохіною А., Зелінським А., Матишевським П., Тацієм В., Хавронюком М., Шувальською Л. та іншими. Окремі аспекти визначення ознак суб'єкту злочину, передбаченого статтею 437 КК України розглядались у працях Юрікова О., Газдайки-Василишин І., Орлова Ю., Міщук І., Антоновича М., але з урахуванням того, що нагальна потреба у вивчення питань суб'єктного складу злочину агресії виникла відносно нещодано, то наразі ця тема досліджена недостатньо.

Мета статті

З огляду на викладене, метою статті є визначення істотних ознак особи, яка може бути суб'єктом кримінального правопорушення, передбаченого статтею 437 КК України.

Виклад основного матеріалу

Вирішуючи питання визначення суб'єктного складу вищезазначеного кримінального правопорушення, варто, насамперед, звернутись до РС МКС, яким було засновано цей орган, наділивши його повноваженнями здійснювати юрисдикцію стосовно осіб за найбільш тяжкі злочини, що викликають занепокоєння міжнародного співтовариства, та покликаного доповнювати національні системи кримінального правосуддя [2]. В 2010 році було ухвалено резолюцію RC/Res.6, якою було внесено зміни до РС МКС та додано статтю 8-bis, якою було сформульовано дефініцію злочину агресії [3].

В вищезгаданій статті визначено істотні ознаки особи, який може бути притягнутий до кримінальної відповідальності на злочин агресії. Так, суб'єктом вищезазначеного злочину може бути особа, яка виконала діяння, передбачене об'єктивною стороною та була в змозі фактично здійснювати контроль над політичними або військовими діями держави, яка вчинила акт агресії, або керувати ними [4].

Незважаючи на те, що в міжнародному праві сформульовані ознаки суб'єкта злочину, українські правники при розгляді діянь, які вчинені до ратифікації РС МКС Україною, не можуть на практиці використовувати відповідні норми, так як Висновком Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Президента України про надання висновку щодо відповідності Конституції України Римського Статуту Міжнародного кримінального суду (справа про Римський Статут) від 11.07.2001 року № 3 3-в/2001 таким, що не відповідає Конституції України, в частині, яка стосується положень абзацу десятого преамбули та статті 1 Статуту, за якими «Міжнародний кримінальний суд ... доповнює національні органи кримінальної юстиції» [5]. Відповідні норми не були імплементовані в національне законодавство.

До 2024 року у вітчизняній правовій доктрині більшість науковців не дійшли до єдиного висновку стосовно того, хто може бути суб'єктом злочину, передбаченого статтею 437 КК України. Так, Ганна Маляр у своїй роботі «Аналіз вітчизняного законодавства та судової практики щодо притягнення до кримінальної відповідальності за підготовку, розв'язування та ведення агресивної війни», аналізуючи положення міжнародного законодавства, яке ратифіковано Україною, доходить до висновку, що єдиним суб'єктом відповідальності за злочин, передбачений статтею 437 КК України, є держава[6].

У своїй статті «Війна та кримінально-правова політика України: виклики та відповіді» Юрій Орлов та Наталія Прібиткова дотримуються іншої думки[7].На їх погляд, суб'єктом злочину агресії може бути вище військово-політичне керівництво країни-агресора, тобто особи, які здатні приймати рішення про використання збройних сил держави, здійснювати ефективний контроль за його виконанням.

Додатковим аргументом на підтвердження думки Ю. Орлова та Н. Прібиткової можуть бути положення статті 78 Статуту ООН від 26.06.1945 року, який було ратифіковано УРСР 22.08.1945. Відповідно до цієї статі відносини між державами повинні ґрунтуватися на повазі принципу суверенної рівності. Це наділяє держави імунітетом, який передбачає неможливість

ситуації, коли держави будуть судити один одну. Тому на рівні національного судочинства до відповідальності за злочин, передбачений статтею 437 КК України, може бути притягнута лише конкретна особа.

Зовсім іншої точки зору мають суди першої інстанції при судовому розгляді окремих кримінальних проваджень. Зокрема, показовим є вирок Попаснянського районного суду Луганської області від 14.02.2016 (справа No 423/1063/15-к)[8]. В ході судового розгляду справи було заявлене заперечення сторони захисту щодо неможливості кваліфікації дій обвинуваченого за ч. 2 ст. 437 КК України, оскільки обвинувачений не є кадровим військовим РФ. Проте суд дійшов висновку, що суб'єкт злочину статті 437 КК України є загальним, тому склад цього злочину охоплює не тільки дії винних осіб у складі регулярних збройних сил агресора, але й у складі незаконних збройних формувань, терористичних організацій тощо.

Вироком Дзержинського міського суду Донецької області від 08.02.2017 року (справа № 1-кп/225/195/2017) визнано винною у вчиненні злочину, передбаченого ст. 437 КК України особу, яка займала посаду розвідника окремого розвідувального загону 2-го батальйону 7-ї окремої мотострілкової бригади та виконувала свої функціональні обов'язки у ході виконання бойових завдань на тимчасово окупованій території Донецької області на шкоду інтересам України. При цьому, особа не приймала управлінські рішення, в ході яких можливо було реалізацію об'єктивної сторони злочину, передбаченого ст. 437 КК України [9].

З урахуванням того, що на практиці існують суттєві розбіжності у тлумаченні норм законодавства стосовно ознак осіб, які можуть бути суб'єктом вищезазначеного злочину, а також того, що це значно впливає на правозастосування та може порушувати права громадян, за касаційними скаргами захисників осіб, яких було засуджено, крім інших статей КК України, за вчинення злочинів, передбачених ч. 2 ст. 437 КК України, Велика Палата Верховного Суду винесла постанову від 28 лютого 2024 року у справі № 415/2182/20 (провадження № 13-15кс22), де визначила ознаки суб'єкту злочину, передбаченого статтею 437 КК України. Відповідно до вищезазначеної постанови суб'єктом злочину можуть бути особи (фізичні осудні особи), які в силу службових повноважень або фактичного суспільного становища спроможні здійснювати ефективний контроль за політичними чи воєнними діями або керувати ними, та/або істотно впливати на політичні, військові, економічні, фінансові, інформаційні та інші процеси у власній державі чи за її межами, та/або керувати конкретними напрямами політичних або воєнних дій [10].

Вищезазначене рішення приводить у відповідність національне правозастосування до міжнародного законодавства, частково дублюючи положення РС МКС стосовно суб'єкту злочину, передбаченого статтею 437 КК України. Наразі, крім виконання об'єктивної сторони злочину, особа має відповідати критеріям визначеним Великою Палатою Верховного Суду.

З урахуванням воєнно-політичної ситуації, яка склалась в Україні, у правозастосовній діяльності виникає питання стосовно конкретного кола осіб, які можуть бути притягнені до кримінальної відповідальності за злочин, передбачений статтею 437 КК України. Стаття 3 Резолюції 3314 (XXIX) Генеральної Асамблеї ООН від 14.12.1974 передбачає перелік діянь, які визнаються злочином агресії та можуть бути кваліфіковані за статтею 437 КК України [11]. Тобто особа має вчинити відповідне діяння та бути наділеною ознаками, визначеними Великої Палати Верховного Суду. Але у вищезазначеній постанові наявні оціночні поняття, які не визначені у кримінальному законодавстві, зокрема, в частині, що стосується істотного впливу на відповідні процеси. Виникає питання стосовно достатності певних дій для визнання особи винною у вчиненні злочину агресії.

На наш погляд, доцільно вирішувати це питання з огляду на наслідки здійснення цього істотного впливу, а не лише можливості його застосування. Так, неможливо притягнути до відповідальності особу, яка займала політичну посаду та була наділена управлінськими повноваженнями, а потім за невстановлених обставин опинилась на

посаді рядового складу збройних сил держави агресора, які здійснювали наступ на території іншої держави, за злочин агресії лише з тих причин, що вона були наділена відповідними повноваженнями. Повертаючись до питання істотного впливу, варто розглядати питання участі конкретної особи та наслідків її впливу на відповідні події, беручи до увагу невідворотність та неможливість виправлення наслідків, які настали після вчинення об'єктивної сторони злочину. Також, обов'язковою підставою настання кримінально-правової відповідальності буде причинно-наслідковий зв'язок між реальною можливістю вчинення дій, безпосередньою їх реалізацію, наслідками таких дій, а також виною особи.

Правниками неоднозначно визначаються ознаки суб'єкта у різних формах вчинення злочину. Особливо дискусійним є питання кваліфікації та відповідності суб'єкту злочину у формі засилання державою або від імені держави озброєних банд, груп, іррегулярних сил або найманців, які здійснюють акти застосування збройної сили проти іншої держави, що мають настільки серйозний характер, що це рівнозначно іншим проявам злочину агресії. У даному випадку немає чіткого алгоритму та критеріїв визначення рівнозначності діянь проявам злочину агресії, крім цього треба довести, що вищезазначені дії вчинювались державою або від імені держави. В якості прикладу є російсько-український конфлікт на території Донецької та Луганської областей у період з 2014 по 2022 року, де російською стороною направлялись найманці для подальшого проведення бойових дій[12, 13]. Резолюцію ПАРЄ 2133 (2016) «Політичні наслідки російської агресії в Україні» від 12.10.2016 визнано, що російська федерація здійснювала ефективний контроль над окупованою територією України. До того ж у Рішенні Європейського Суду з прав людини по справам щодо подій на сході України та рейсу MH17 (ECHR 026 (2023) від 25.01.2023 визнано встановленим поза розумним сумнівом, що російські військові були активно присутні на Донбасі, починаючи з квітня 2014 року, та, що мало місце широкомасштабне розгортання російських військ не пізніше серпня 2014 року [14]. У зв'язку з вищевикладеним, у даному випадку представники політичного та військового керівництво рф можуть бути суб'єктом злочину, бо з огляду на події, які відбувались з 24.02.2022, мав місце злочин агресії у формі, передбаченої частиною 1 статті 437 КК України. Але у вирішенні питання суб'єктного складу за злочин агресії варто звернути увагу на те, що особа має бути обізнана про кінцеву мету діяння, усвідомлювати реальну можливість здійснення істотного впливу від імені держави.

На мій погляд, додатковою ознакою, якій має відповідати суб'єкт злочину агресії, має бути неможливість невиконання наказу чи вказівки. Неприпустимо обвинувачувати особу, яка в силу своїх функціональних обов'язків, вчинила дії, які мають ознаки об'єктивної сторони кримінального правопорушення, передбаченого статтею 437 КК України, але при цьому особа повинна не мати службової автономії для того, щоб вчинити інакше. Визначальним фактором при цьому буде істотність впливу на відповідні події.

Не менш важливим критерієм визначення можливості притягнення особи до відповідальності за кримінальне правопорушення, передбачене статтею 437 КК України, є те, що об'єктивна сторона злочину, який було вчинено особою, повинна мати ознаки масштабності та істотно впливати на військово-політичну ситуацію, що склалась. Зокрема, при оцінці вищезазначених факторів мають бути враховані наслідки, які настали, та їхній вплив на іншу державу в економічній, військовій та інших сферах.

Також, питання суб'єкту злочину опосередковано стосується і визначення юрисдикції. Як вже було зазначено раніше, імунітет держави не дозволяє судити одна одну на національному рівні, бо злочин агресії вчиняється особами, які представляють країну. Проте реальної можливості притягнути всіх осіб, які можуть бути винні у вчиненні злочину агресії, на міжнародному рівні майже неможливо.

Для вирішення практичних питань притягнення до кримінальної відповідальності, необхідно врегулювати неузгодженості, які існують між національним та міжнародним

законодавством. Зокрема, виділити тих суб'єктів, які можуть бути притягнуті до кримінальної відповідальності на національному рівні, а які лише на міжнародному, не порушуючи принцип імунітету держав.

Висновки

Нажаль, наразі в Україні ще не сформувалась достатня судова практика, яка дозволить чітко і однозначно вирішувати питання належності суб'єкта злочину, передбаченого статтею 437 КК України. Постановою Великої Палати Верховного Суду від 28 лютого 2024 року сформульовано найбільш загальні ознаки, яким має відповідати суб'єкт злочину агресії. Зокрема, це стосується здатності здійснення відповідним суб'єктом злочину ефективного контролю чи керування політичними чи воєнними діями, можливістю здійснення впливу на процеси в державі у політичній, військовій, економічній, фінансовій, інформаційній та інших сферах. Проте на практиці виникає низка питань, які вимагають більш детального роз'яснення. Крім ознак, визначених у вищезгаданій Постанові, варто виокремити додаткові ознаки відповідності суб'єкту злочину, передбаченого статтею 437 КК України. До них варто віднести 1) обізнаність особи про злочинну мету вчинення відповідних дій; 2) наявність реальної можливості та її усвідомлення щодо здійснення істотного впливу на воєнно-політичну ситуацію держав; 3) істотні суспільно-небезпечні наслідки, які настали в результаті дій особи.

Література

1. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text (дата звернення 10.03.2024).

2. Римський Статут Міжнародного Кримінального суду від 17.08.1998 URL: https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/Publications/Elements-of-Crimes.pdf (дата звернення 10.03.2024).

3. Report of the International Law Commission on the work of its forty-eighth session. *Official Records of the General Assembly, Fifty-first session, Supplement No*.1.1996. URL: https://legal.un.org/ilc/documentation/english/reports/a_51_10.pdf (дата звернення 05.03.2024).

4. Антонович М. Юрисдикція Міжнародного кримінального суду щодо злочину агресії. *Наукові записки НаУКМА. 2017. Том 193. Юридичні науки*. С. 67–70. https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/09a26f10-8ca7-4c0c-93b2-84f7be6cd921/content (дата звернення 05.03.2024).

5. Висновок Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Президента України про надання висновку щодо відповідності Конституції України Римського Статуту Міжнародного кримінального суду (справа про Римський Статут) від 11.07.2001 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003v710-01#Text (дата звернення 14.03.2024).

6. Маляр А. Аналіз вітчизняного законодавства та судової практики щодо притягнення до кримінальної відповідальності за підготовку, розв'язування та ведення агресивної війни. *Центр громадських свобод, 2016*. URL: https://ccl.org.ua/news/analiz-vitchyznianoho-zakonodavstva-ta-sudovoi-praktyky-shchodo-prytiahnennia-do-kryminal-noi-vidpovidal-nosti-za-pidhotovku-rozv-iazuvannia-ta-vedennia-ahresyvnoi-viyny/ (дата звернення 11.03.2024).

7. Орлов Ю. В., Прібиткова Н. О. Війна та кримінально-правова політика України: виклики і відповіді. *Право і безпека. 2022. № 2 (85)*. С. 40–49. URL: https://pb.univd.edu.ua/index.php/PB/article/view/591/465 (дата звернення 05.03.2024).

8. Попаснянський районний суд Луганської області, 10.10.2016 р., 423/3061/16-к. URL: https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/61879208 (дата звернення 05.03.2024).

9. Дзержинський міський суд Донецької області, 08.02.2017 р., 225/311/17. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/64703343 (дата звернення 05.06.2024).

10. ВП ВС визначила критерії суб'єкта злочину, передбаченого ст. 437 КК Украї-

ни (планування, підготовка, розв'язування та ведення агресивної війни), і сформулювала висновки щодо кваліфікації дій, вчинених під час збройного конфлікту. *Верховний Суд України, 27.03.2024 р.* URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1579535/ (дата звернення 28.03.2024).

11. Резолюція 3314 (XXIX) Генеральної Ассамблеї ООН від 14 грудня 1974 року. URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/169633___169633 (дата звернення 12.03.2024).

12. Через кордон з Росією на Донбас і далі прибувають найманці – Лисенко. *BBC News Україна. 2014.* URL: https://www.bbc.com/ukrainian/news_in_brief/2014/10/141013_hk_ato_donbas (дата звернення 05.03.2024).

13. Україна і Парламентська асамблея Ради Європи. *Міністерство закордонних справ України. 2023.* URL: https://coe.mfa.gov.ua/spivrobitnictvo/ukrayina-v-parye (дата звернення 05.03.2024).

14. Рішення Великої Палати про прийнятність справи Україна та Нідерланди проти Росії – щодо літака рейсу MH17 та конфлікту на сході України. *Європейський суд з прав людини, прес-реліз. 2023.* URL: https://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/pdf/?library=ECHR&id=003-7550173-10372796&filename=Rishennia%20Velykoi%20Palaty%20pro%20pryiniatnist%20spravy%20Ukraina%20ta%20Niderlandy%20proty%20Rosii%20%E2%80%93%20shchodo%20litaka%20reisu%20MH17%20ta%20konfliktu%20na%20skhodi%20Ukrainy (дата звернення 10.03.2024).

FEATURES OF DETERMINING THE FEATURES OF THE SUBJECT OF THE CRIME PROVIDED FOR IN ARTICLE 437 OF THE CRIMINAL CODE OF UKRAINE

The article focuses on the main problematic aspects which arise when determining the characteristics of the subject of a crime under Article 437 of the Criminal Code of Ukraine, in particular, the ambiguous interpretation of criminal law provisions which existed before the adoption of the resolution of the Grand Chamber of the Supreme Court of February 28, 2024. The author analyzes the provisions of the main international legal acts in this area, on the basis of which additional features are formulated which may be relevant when deciding whether it is possible to bring persons to criminal liability for committing a crime of aggression. Particular attention is paid to the analysis of judicial practice in Ukraine on prosecution for the crime of aggression, as well as to the controversial issues of compliance of the subject composition in various forms of aggression. The author proposes additional criteria for determining the subject of the crime of aggression, in particular, the person's awareness of criminal acts, the real possibility of exercising a significant influence on the military-political situation, and the existence of socially dangerous consequences of such actions. Conclusions were made about the need for further scientific analysis, as well as improvement of national legislation to bring it in line with international standards of justice and to ensure its effective application in the context of modern challenges related to aggression.

Keywords: crime of aggression, subject of the crime, criminal liability, international armed conflict.

АДМІНІСТРАТИВНА ДИГІТАЛІЗАЦІЯ: РОЗВИТОК ПРАВОВИХ ЗАСАД ДИГІТАЛІЗАЦІЇ ВИКОНАВЧОЇ ВЛАДИ В 2003-2013 РОКАХ (ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ ЕКСКУРС)

НАДЖАФЛІ Емін - кандидат юридичних наук, докторант Харківського національного університету внутрішніх справ
ORCID: https://orcid.org/0000-0003-2551-5871
УДК 340.15.07(477):004"2003/2013"
DOI: https://doi.org/10.32782/ep.2024.2.52

Статтю присвячено історико-правовому аналізові специфіки процесу дигіталізації виконавчої влади в сучасній Україні протягом 2003 – 2013 років, з виокремленням основних правових закономірностей такого процесу. Доведено, що основними правовими особливостями цього етапу дигіталізації виконавчої влади були: запровадження електронної інформаційної системи «Електронний Уряд», із затвердженням переліку і порядку надання інформаційних та інших послуг з використанням електронної інформаційної системи «Електронний Уряд»; започаткування процесу надання адміністративних послуг в електронній формі; створення правових засад поступового переходу документообігу в органах виконавчої влади на електронну (цифрову) форму, яка стала рівнозначною з паперовою формою документообігу; започаткуавння формування Реєстру інформаційних, електронних комунікаційних та інформаційно-комунікаційних систем органів виконавчої влади; запровадження елементів електронної форми нормотворчості в органах виконавчої влади; інституціалізація електронних запитів на доступ до публічної інформації; початок переходу системи адміністративних послуг, що надаються органами виконавчої влади, на рейки електронного формату; запровадження системи електронної взаємодії органів виконавчої влади. З'ясовано роль і місце Концепції розвитку електронного урядування в Україні 2010 року, в якій були вперше закріплені дефініції електронного урядування та електронного уряду, а також окреслені пріоритетні напрямки дигіталізації виконавчої влади на перспективу.

Ключові слова: дигіталізація, система виконавчої влади, органи виконавчої влади, державне управління, адміністративна реформа.

Постановка проблеми

Дигіталізація в системі виконавчої влади позначає не лише ординарне упровадження ІКТ у практику діяльності відповідних органів, що реалізують державно-управлінські функції повноваження, але й знаменує собою глибинну трансформацію самого управлінського процесу під впливом застосування в управлінській діяльності ІКТ, торкаючись трансформаційним впливом таких його сегментів: а) принципів діяльності публічних інституцій та їх функціонерів; б) організаційно-структурних та компетенційних характеристик правового статусу органів виконавчої влади; в) способів управлінського впливу цих органів на суспільні відносини [1, с. 26].

Важливість дигіталізації виконавчої влади визначена в Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018-2020 роки, Державній стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року, Стратегії розвитку інформаційного суспільства, Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020», Концепції розвитку електронного урядування в Україні до 2020 року, Стратегії реформування державного управління України на період до 2021 року, Цілях сталого розвитку України на період до 2030 року [2, с. 23].

Відтак, вище зазначені міркування детермінують необхідність ретроспективного аналізу сутності, змісту, спрямованості, ета-

пів, напрямків і закономірностей дигіталізації виконавчої влади в Україні, що набули певного історико-правового і теоретико-правового характеру і значення.

Формулювання мети статті

Мета статті полягає в історико-правовому аналізові специфіки процесу дигіталізації виконавчої влади в сучасній Україні в період 2003 – 2013 років, з виокремленням основних правових закономірностей такого процесу.

Стан дослідженості проблеми

Проблематику дигіталізації системи виконавчої влади стали інтенсивно розробляти вітчизняні вчені – як теоретики права, так і дослідники-конституціоналісти, адміністративісти, фахівці з інформаційного та господарського права (О. Дніпров [3], М. Загрійчук [4], В. Марченко [5], М. Міхровська [6], Н. Новицька [7], В. Топчій [8], Є. Фролова [9], М. Хаустова [10], О. Шаповалова [11] тощо). При цьому науково-правове осмислення специфіки такої дигіталізації в 2003-2013 роках є вочевидь недостатнім, що спонукає до поглибленого вивчення цього процесу у пропонованій статті.

Виклад основного матеріалу

Своєрідним правовим «стартом» цього етапу дигіталізації виконавчої влади вважаємо прийняття Постанови Кабінету Міністрів України «Про заходи щодо створення електронної інформаційної системи «Електронний Уряд» від 24 лютого 2003 року № 208 [12], якою, зокрема, було передбачено створення та інтеграцію електронних інформаційних систем і ресурсів в Єдиний веб-портал органів виконавчої влади та надання інформаційних та інших послуг через електронну інформаційну систему «Електронний Уряд».

Практично відразу після цього кроку на значущості запровадження інформаційної системи «Електронний Уряд» для системи виконавчої влади акцентували увагу українські вчені [13]. Продовженням цього курсу стала Концепція формування системи національних електронних інформаційних ресурсів, що була затверджена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 5 травня 2003 року № 259-р. [14].

Тим самим було започатковано процес надання адміністративних послуг в електронній формі.

Надалі, відбулося ухвалення Верховною Радою України Закону України «Про електронні документи та електронний документообіг» від 22 травня 2003 року № 851-IV [15], що заклав засади поступового переходу документообігу в органах виконавчої влади на електронну (цифрову) форому, яка спочатку стала рівнозначною з паперовою формою документообігу [16, с. 81]. Головне призначення електронної форми документообігу – «автоматизувати весь комплекс робіт з електронними документами: введення їх у систему, їх реєстрацію, розподіл і розсилання, редагування, оперативне збереження, пошук і перегляд, відтворення, контроль виконання, розмежування доступу до них тощо» [17, с. 24].

Практичному втіленню в життя електронної форми документообігу в органах виконавчої влади сприяло й ухвалення Закону України «Про електронний цифровий підпис» від 22 травня 2003 року № 852-IV, що набув чинності з 1 січня 2004 року [18]. Адже, електронний цифровий підпис (далі – ЄЦП) використовувався органами виконавчої влади як суб'єктами електронного документообігу для ідентифікації підписувача та підтвердження цілісності даних в електронній формі (стаття 4 Закону) [18].

Закономірно, що незабаром після введення в дію законів України «Про електронні документи та електронний документообіг» та «Про електронний цифровий підпис» у їх розвиток Кабінетом Міністрів України був затверджений Типовий порядок здійснення електронного документообігу в органах виконавчої влади від 28 жовтня 2004 року № 1453. Проте зазначений документ все ж не спричинив масового впровадження електронного документообігу в органах виконавчої влади [19, с. 27], оскільки не фіксував строків упровадження нової форми документообігу цих органів, а також не закріплював здійснення обов'язкового моніторингу за перебігом цього процесу.

Важливе значення для поглиблення дигіталізації виконавчої влади в Україні на ранніх стадіях цього процесу мав і Указ Президента України «Про першочергові завдання щодо впровадження новітніх інформаційних технологій» від 20 жовтня 2005 року №1497/2005, в якому було визнано, що «розвиток в Україні інформаційного суспільства та впровадження новітніх інформаційних технологій в усіх сферах суспільного життя, діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування є одним із пріоритетних напрямів державної політики» [20].

Поряд з цим, Верховна Рада України своєю Постановою від 4 листопада 2005 року № 1497/2005 затвердила «Завдання Національної програми інформатизації на 2006–2008 роки», в яких було передбачено комплексне вирішення низки проблем правового та організаційного характеру, що стояли на заваді широкому впровадженню перспективних ІКТ у сфері державного управління, зокрема визначення організаційно-правових засад впровадження електронного документообігу з використанням електронного цифрового підпису, розвитку інформаційної системи «Електронний Уряд», забезпечення антивірусного захисту інформації, захисту національного сегмента Інтернету, боротьби з комп'ютерною злочинністю [21].

Особливе значення для подальшого інституційно-правового й політико-ідеологічного забезпечення процесів дигіталізації системи органів виконавчої влади України мало ухвалення Закону «Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 роки» від 9 січня 2007 року № 537-V [22]. Упровадження Основних засад розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 роки повинно було, відповідно до Закону, активізувати участь громадян в управлінні державою та сприяти розвитку демократії, а також підвищити ефективність державного управління.

Для прискорення попереднього погодження проектів нормативно-правових актів, доведення інформації про порядок денний засідань Кабінету Міністрів України, урядових комітетів і нарад та відповідних матеріалів, оперативного доведення інформації, що передбачає вжиття невідкладних заходів, а також для обміну інформацією між органами виконавчої влади та Секретаріатом Кабінету Міністрів України була прийнята Постанова Кабінету Міністрів України «Про електронний обмін службовими документами в органах виконавчої влади» від 17 липня 2009 року № 733.

З одного боку, підсумковим (у сенсі узагальнення пройденого шляху й фіксації актуального стану), а з другого боку, перспективним рішенням (у сенсі визначення стратегії дигіталізації виконавчої влади) стало прийняття Кабінетом Міністрів України Концепції розвитку електронного урядування в Україні, затвердженої Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 13 грудня 2010 року № 2250-р. [23] У ній уперше на нормативному рівні були закріплені дефініції електронного урядування (як форми організації державного управління, яка сприяє підвищенню ефективності, відкритості та прозорості діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування з використанням ІКТ для формування нового типу держави, орієнтованої на задоволення потреб громадян) [23] та електронного уряду (як головної складової електронного урядування [23]; єдиної інфраструктури міжвідомчої автоматизованої інформаційної взаємодії органів державної влади та органів місцевого самоврядування між собою, з громадянами і суб'єктами господарювання [23]), що стали використовуватися у вітчизняній юридичній та в управлінській науках як базові аж до ухвалення Концепції розвитку електронного урядування в Україні, затвердженої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 20 вересня 2017 року № 649-р [24].

Варто зазначити при цьому, що в сучасній українській правовій науці О. Берназюком була висловлена думка, що з прийняттям згаданої Концепції «було суттєво розширено сферу застосування цифрових технологій» [25, с. 46], зокрема у сфері виконавчої влади. Проте, на нашу думку, це не зовсім так: сама по собі згадана Концепція не містила нормативних приписів імперативного характеру, а, швидше, виступала в ролі констатуючого наявний стан дигіталі-

зації документу та проектувала низку кроків у напрямі дигіталізації виконавчої влади. Тим самим, фактично констатувалася недостатність зусиль органів виконавчої влади зі здійснення дигіталізації системи державного управління, без участі парламенту, а так само підводилася певна ідейна «база» під необхідність ухвалення Верховною Радою України необхідних законодавчих рішень у цьому напрямі.

Такі рішення незабаром були прийняті, зокрема на рівні базових для функціонування всієї системи органів виконавчої влади в державі законів «Про Кабінет Міністрів України», «Про центральні органи виконавчої влади», «Про Раду міністрів Автономної Республіки Крим», «Про доступ до публічної інформації». Так, Закон України «Про Кабінет Міністрів України» від 7 жовтня 2010 року № 2591-VI передбачив оприлюднення на офіційному веб-сайті Уряду проектів урядових актів та прийнятих в установленому порядку постанов Кабінет Міністрів України (частина четверта статті 51, частина четверта статті 53) [26]. Аналогічно, Законом України «Про Раду міністрів Автономної Республіки Крим» від 16 червня 2011 року № 3530-VI було передбачено оприлюднення лише постанов Ради міністрів Автономної Республіки Крим на її офіційному веб-сайті, що має здійснюватися в порядку, встановленому цим органом (частина шоста статті 52) [27]. Характерно, що в Законі України «Про центральні органи виконавчої влади» від 17 березня 2011 року № 3166-VI ідентичні норми стосовно актів цих органів (частина шоста статті 15) стосувалася оприлюднення на вебсайтах лише наказів міністерств [28]. При цьому чомусь оминалися інші центральні органи виконавчої влади; крім того, були відсутні норми щодо оприлюдення проектів наказів міністерств на веб-сайтах цих органів. Отже, норми трьох згаданих вище законів засвідчили відступність єдиного уніфікованого підходу законодавця, принаймні на той час, стосовно закріплення елементів дигіталізації виконавчої влади в аспекті оприлюднення на відповідних веб-сайтах актів та проектів актів цих органів [29, с. 15] та, по суті, на законодавчому рівні закріпили положення, вміщені ще у Постанові Кабінету Міністрів України «Про Порядок оприлюднення у мережі «Інтернет» інформації про діяльність органів виконавчої влади» від 4 січня 2002 року № 3 [30].

Характерно, що, поряд із систематизацією правових положень щодо дигіталізації виконавчої влади, у цей період стала помітною тенденція і до диференціації цієї дигіталізації в межах окремих підсистем виконавчої влади, зокрема, на рівні податкових і митних органів. Так, у Податковому кодексі України, прийнятому 2 грудня 2010 року [31], серед іншого, також були передбачені елементи дигіталізації виконавчої влади, що стосувалися зокрема податкових і митних органів. Цим Кодексом було також установлено, що центральний орган виконавчої влади, відповідальний за процеси інформатизації в Україні, впроваджує та утримує автоматизовану систему «Єдине вікно подання електронної звітності» для надання послуг з подання за допомогою мережі Інтернет в електронному вигляді звітності, обов'язковість подання якої встановлено законодавством, до міністерств, інших органів державної влади та фондів загальнообов'язкового державного страхування (стаття 49) [32, с. 70].

З метою забезпечення прозорості та відкритості діяльності органів виконавчої влади і створення механізмів реалізації права кожного на доступ до публічної інформації (розпорядниками якої є переважно органи виконавчої влади), було прийнято Закон України «Про доступ до публічної інформації» від 13 січня 2011 року № 2939-VI [33]. Він передбачив серед джерел доступної інформації офіційні веб-сайти в мережі Інтернет, єдиний державний веб-портал відкритих даних (стаття 5) [33]; установлював обов'язок органів виконавчої влади як розпорядників інформації оприлюднювати адреси свого офіційного веб-сайту та електронної пошти (стаття 15) [33]; визначив, що забезпечення доступу до системи обліку, що містить інформацію про документ, що знаходиться у суб'єкта владних повноважень, забезпечується шляхом оприлюднення на офіційних веб-сайтах суб'єктів владних повноважень такої інформації (стаття 18) [33]. Загалом же, інституціалізація електронних запитів на інформацію шляхом заповнення онлайн-фор-

ми або надсилання запиту на електронну пошту визнано вагомим здобутком дигіталізації діяльності виконавчої влади у сфері реалізації інформаційних прав [34, с. 74].

З-поміж заходів, що мали тривалий політико-ідеологічний ефект у сфері дигіталізації виконавчої влади, слід відзначити приєднання України в 2011 році до Ініціативи «Партнерство «Відкритий Уряд», внаслідок чого вона зобов'язалася впроваджувати принципи Декларації Відкритого Уряду щодо відкритості і прозорості державної політики.

У відповідності до цієї ініціативи розпорядженням Кабінету Міністрів України від 5 квітня 2012 року № 220-р був схвалений План дій з впровадження в Україні Ініціативи «Партнерство «Відкритий Уряд» [35]. У ньому був використаний концепт електронного урядування як ключовий для дигіталізації виконавчої влади, було сформульоване завдання «забезпечення належного врядування шляхом підвищення якості надання адміністративних послуг і впровадження електронного урядування», констатовано недостатній рівень впровадження нових ІКТ у державне управління з метою забезпечення потреб громадян, сформульовано в якості пріоритетного завдання «підвищення ефективності державного управління, зокрема шляхом застосування електронних технологій», для чого заплановано впровадити новітні ІКТ.

Вагоме значення для поглиблення дигіталізації виконавчої влади мало ухвалення й реалізація Закону України «Про адміністративні послуги» від 6 вересня 2012 року № 5203-VI [36]. Цей правовий акт відкрив шлях планомірному переходу системи адміністративних послуг, що надаються органами виконавчої влади, на рейки електронного формату. Тим самим він «дав змогу змінити ідеологію відносин між владою та громадянином й створив умови для широкого впровадження центрів надання адміністративних послуг в Україні» [37, с. 105]. Незабаром Постановою Уряду від 3 січня 2013 року № 13 на виконання цього Закону був затверджений Порядок ведення Єдиного державного порталу адміністративних послуг. Відтак, електронна та дистанційна форми взаємодії, упроваджувані згідно із Законом України «Про адміністративні послуги» до практики діяльності органів виконавчої влади, суттєво збільшили відкритість останніх та сприяли подоланню бюрократичних перешкод в отриманні громадянами різноманітних адміністративних послуг [38, с. 98].

Важливим внутрішньоорганізаційним питанням електронної взаємодії між самими органами виконавчої влади були присвячені кілька прийнятих Урядом України актів, зокрема розпорядження «Питання впровадження системи електронної взаємодії органів виконавчої влади» від 28 грудня 2011 року № 1363-р, постанова «Деякі питання електронної взаємодії органів виконавчої влади» від 18 липня 2012 року № 670, розпорядження «Про схвалення Концепції створення та функціонування інформаційної системи електронної взаємодії державних електронних інформаційних ресурсів» від 5 вересня 2012 року № 634-р, розпорядження «Про затвердження плану заходів щодо реалізації Концепції створення та функціонування інформаційної системи електронної взаємодії державних електронних інформаційних ресурсів» від 11 липня 2013 року № 517-р.

Цими актами була запроваджена цілісна система електронної взаємодії органів виконавчої влади, призначена для автоматизації процесів створення, відправлення, передавання, одержання, оброблення, використання, зберігання, знищення електронних документів та копій паперових документів в електронному вигляді з використанням ЕЦП, які не містять інформацію з обмеженим доступом, та контролю за виконанням актів, протокольних рішень Уряду України та інших документів.

Важливе концептуальне значення для дигіталізації виконавчої влади мала схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 15 травня 2013 року № 386-р Стратегія розвитку інформаційного суспільства в Україні, розрахована до 2020 року. На основі вищезгаданої Стратегії було прийнято низку спеціальних нормативно-правових актів, що регулюють відносини щодо дигіталізації виконавчої влади, що позначило визнання факту, що від обсягу, швидкості та якості об-

робки інформації значною мірою залежить ефективність управлінських рішень, зростає значення методів управління з використанням ІКТ соціальними та економічними процесами тощо.

Висновки

Домінуючою парадигмою цього етапу дигіталізації виконавчої влади (2003 – 2013 роки), покладеною в основу правової стратегії дигіталізації, стала ідеологія державоцентризму, що вивищувала роль держави у впровадженні дигіталізаційного курсу, перетворювала суспільство на пасивного реципієнта спущених згори державних ініціатив, а також применшувала роль і значення прав людини.

Основними правовими особливостями цього етапу дигіталізації виконавчої влади були такі: запровадження електронної інформаційної системи «Електронний Уряд», із затвердженням переліку і порядку надання інформаційних та інших послуг з використанням електронної інформаційної системи «Електронний Уряд»; започаткування процесу надання адміністративних послуг в електронній формі; створення правових засад поступового переходу документообігу в органах виконавчої влади на електронну (цифрову) форму, яка стала рівнозначною з паперовою формою документообігу; започаткування формування Реєстру інформаційних, електронних комунікаційних та інформаційно-комунікаційних систем органів виконавчої влади; запровадження елементів електронної форми нормотворчості в органах виконавчої влади; інституціалізація електронних запитів на доступ до публічної інформації; початок переходу системи адміністративних послуг, що надаються органами виконавчої влади, на рейки електронного формату; запровадження системи електронної взаємодії органів виконавчої влади.

Уперше була ухвалена Концепція розвитку електронного урядування в Україні, в якій були закріплені дефініції електронного урядування та електронного уряду, а також окреслені пріоритетні напрямки дигіталізації виконавчої влади на перспективу.

Література

1. Ківалов С. В. Щодо системності адміністративно-правового мислення в умовах розвитку цифровізаційних векторів врядування. *Адміністративістика в умовах цифровізації : теорія, правове регулювання, практика* : монографія / авт. колектив: С. В. Ківалов, Л. Р. Біла-Тіунова, Т. А. Латковська та ін. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2022. С. 5-42.

2. Мохова Ю. Л. Державні механізми розвитку електронного урядування в умовах цифрових трансформацій України : дис. ... д-ра наук з державного управління : 25.00.02. Миколаїв, 2021. 490 с.

3. Дніпров О. С. Поняття, суть та передумови впровадження електронного урядування в Україні. *Право і суспільство*. 2018. № 5. С. 144–150.

4. Загрійчук М. Ю. Адміністративно-правові засади цифрової трансформації регіону : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2021. 24 с.

5. Марченко В. В. Електронне урядування в органах виконавчої влади : адміністративно-правові засади : монографія. Харків: Панов, 2016. 444 с.

6. Міхровська М. С. Розвиток електронного урядування як одне з пріоритетних завдань реформи публічної влади в Україні. *Актуальні питання державотворення в Україні :* матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 23 трав. 2014 р.) / Редкол.:д.ю.н. І.С. Гриценко (голова), проф. П.С. Берзін (заст. голови), к.ю.н. І.С. Сахарук (відп. ред.). Київ : Прінт-Сервіс, 2014. С. 111–113.

7. Новицька Н. Б. Організаційно-правові аспекти інформаційної культури в управлінській діяльності : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.07. Ірпінь, 2007. 19 с.

8. Топчій В. В., Бодунова О. М. Цифрова трансформація як об'єкт публічного адміністрування. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2021. Вип. 2. Т. 2. С. 57-62.

9. Фролова Є. І. Цифровізація публічного адміністрування : методологічний аспект. *Адміністративістика в умовах цифровізації : теорія, правове регулювання, практика :* монографія / авт. колектив : С. В. Ківалов,

Л. Р. Біла-Тіунова, Т. А. Латковська та ін. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2022. С. 185-223.

10. Хаустова М. Г. Державна політика в умовах цифровізації суспільства. Міжнародний досвід реалізації програм та стратегії цифровізації. *Аналітично-порівняльне правознавство.* 2022. № 7. С. 209-216.

11. Шаповалова О. В. Правові засади впорядкування електронних публічних реєстрів в Україні. *Актуальні проблеми права : теорія і практика : збірник наукових праць.* Сєвєродонецьк, 2019. № 2 (38). С. 47-53.

12. Про заходи щодо створення електронної інформаційної системи «Електронний Уряд» : Постанова Кабінету Міністрів України від 24.02.2003 р. № 208. URL : *https://zakon.rada.gov.ua/ laws/show/208-2003-%D0%BF.*

13. Голобуцький О. П., Шевчук О. Б. Електронний уряд / Інститут інформаційного суспільства. Київ : ЗАТ «Атлант UMS», 2002. 173 с.

14. Концепція формування системи національних електронних інформаційних ресурсів : затверджена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 05.05.2003 р. № 259-р. URL : *https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/259-2003-%D1%80#Text*.

15. Про електронні документи та електроний документообіг : Закон України від 22.05.2003 р. № 851-IV. *Відомості Верховної Ради України (ВВР),* 2003, № 36, ст. 275.

16. Новицька Н. Електронний документообіг та електронний цифровий підпис як елементи інформаційної культури. *Правова інформатика*. 2006. № 4 (12). С. 76- 81.

17. Політанський В. С. Теоретико-правові засади системи електронного документообігу в Україні. *Право і суспільство*. 2021. № 1. С. 22-27.

18. Про електронний цифровий підпис : Закон України від 22.05.2003 р. № 852-IV. *Відомості Верховної Ради України (ВВР),* 2003, № 36, ст. 276.

19. Вітер М. Б. Правове регулювання електронної інформаційної взаємодії державних органів. *Правова інформатика*. 2013. № 3(39). С. 26-34.

20. Про першочергові завдання щодо впровадження новітніх інформаційних технологій : Указ Президента України від 20.10.2005 р. № 1497/2005. URL : *https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1497/2005#Text*.

21. Про затвердження Завдань Національної програми інформатизації на 2006-2008 роки : Постанова Верховної Ради України від 04.11.2005 р. № 3075-IV. *Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2006, N 2-3, ст.51.*

22. Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 роки : Закон України від 09.01.2007 р. № 537-V. URL : *https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/537-16#Text*.

23. Концепція розвитку електронного урядування в Україні : затверджена Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 13.12.2010 р. № 2250-р. *Офіційний вісник України,* 2010 р., № 97, ст. 3443.

24. Концепція розвитку електронного урядування в Україні : затверджена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 20.09.2017 р. № 649-р. URL : *https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/649-2017-%D1%80#Text*.

25. Берназюк О. О. Історико-правова періодизація розвитку цифрових технологій у праві. *Национальный юридический журнал : теория и практика*. Кишинёв, 2017. № 12. С. 45-49.

26. Про Кабінет Міністрів України : Закон України від 07.10.2010 р. № 2591-VI. *Відомості Верховної Ради України (ВВР),* 2011, N 9, ст. 58.

27. Про Раду міністрів Автономної Республіки Крим : Закон України від 16.06.2011 р. № 3530-VI. *Відомості Верховної Ради України (ВВР),* 2012, № 2-3, ст. 3.

28. Про центральні органи виконавчої влади : Закон України від 17.03.2011 р. № 3166-VI. *Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2011,* N 38, ст.385.

29. Корж І. Ф. Веб-сайти органів державної влади та органів місцевого самоврядування : механізми доступу до публічної інформації. *Інформація і право*. 2018. № 2 (25). С. 9-15.

30. Про Порядок оприлюднення у мережі «Інтернет» інформації про діяльність органів виконавчої влади : Постанова Кабінету Міністрів України від 04.01.2002 р. № 3. URL : *https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3-2002-%D0%BF.*

31. Податковий кодекс України : закон України від 02.12.2010 р. № 2755-V. *Відомості Верховної Ради України (ВВР),* 2011, № 13-14, № 15-16, № 17, ст. 112.

32. Подольська А. А. Тенденції діджиталізації податкових процедур та їх вплив на методи здійснення податкового контролю. *Juris Europensis Scientia*. 2022. Вип. 3. С. 67-71.

33. Про доступ до публічної інформації : Закон України від 13.01.2011 р. № 2939-VI. *ВВР України*, 2011, № 32, ст. 314.

34. Капліна Г. А., Лєонова Д. О. Право на доступ до публічної інформації в контексті технологій цифровізації. *Актуальні проблеми права : теорія і практика*. 2020. № 1 (39). С. 74-80.

35. План дій з впровадження в Україні Ініціативи "Партнерство "Відкритий Уряд" : схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 05.04.2012 р. № 220-р. URL : *https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/220-2012-%D1%80#Text*.

36. Про адміністративні послуги : Закон України від 06.09.2012 р. № 5203-VI**.** *Відомості Верховної Ради (ВВР),* 2013, № 32, ст. 409.

37. Подзігун Г. В. Публічне адміністрування у сфері цифрової трансформації : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Запоріжжя, 2021. 196 с.

38. Берназюк О. О. Цифрові технології у праві : тенденції та перспективи розвитку : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07. Ужгород, 2021. 541 с.

Najafli Emin
E-mail: Nadjafly@ukr.net

ADMINISTRATIVE DIGITALIZATION: DEVELOPMENT OF THE LEGAL PRINCIPLES OF EXECUTIVE AUTHORITY DIGITALIZATION IN 2003-2013. (HISTORICAL AND LEGAL EXCURSION)

The article is devoted to the historical and legal analysis of the specifics of the process of digitization of the executive power in modern Ukraine during 2003-2013, with the main legal regularities of such a process being highlighted. It is shown that the dominant paradigm of this stage of digitalization of the executive power, laid as the basis of the legal strategy of digitalization, became the ideology of state-centrism, which exalted the role of the state in the implementation of the digitalization course, turned society into a passive recipient of state initiatives brought down from above, and also downplayed the role and importance of human rights. Such a paradigm could not be a stable legal basis for the successful completion of digitalization as a legal process, caused the «fragility», half-heartedness and incompleteness of many positive initiatives and achievements in this direction, and soon had to cause a revision of its ideological and conceptual foundations. It has been proven that the main legal features of this stage of digitalization of the executive power were: the introduction of the electronic information system «Electronic Government», with the approval of the list and order of providing information and other services using the electronic information system «Electronic Government»; starting the process of providing administrative services in electronic form; creation of the legal basis for the gradual transition of document circulation in the bodies of executive power to electronic (digital) form, which has become equivalent to the paper form of document circulation; initiation of the formation of the Register of information, electronic communication and information and communication systems of executive authorities; introduction of elements of the electronic form of rule-making in the bodies of executive power; institutionalization of electronic requests for access to public information; the beginning of the transition of the system of administrative services provided by the executive authorities to the rails of the electronic format; introduction of a system of electronic interaction of executive authorities. The role and place of the 2010 concept of e-governance development in Ukraine, in which the definitions of e-governance and e-government were fixed for the first time, as well as the priority directions of digitization of the executive power for the future, were clarified.

Keywords*: digitalization, system of executive power, bodies of executive power, state administration, administrative reform.*

ОСОБЛИВОСТІ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ТРАНСПЛАНТАЦІЇ ОРГАНІВ ТА АНАТОМІЧНИХ МАТЕРІАЛІВ ЛЮДИНИ

КРАВЧУК Мар'яна Юріївна - д.ю.н., професор, завідувач кафедри адміністративного права та судочинства Західноукраїнського національного університету

ORCID: 0000-0001-9987-0484

УДК 343.3/.7

DOI: https://doi.org/10.32782/ep.2024.2.53

У статті визначено, що система регулювання відносин в Україні, пов'язаних з трансплантацією органів та анатомічних матеріалів людини, містить низку законодавчих та підзаконних нормативно-правових актів, в тому числі міжнародних, однак вона (система) знаходиться на стадії встановлення та постійного удосконалення. У зв'язку з порівняно молодим способом лікування – трансплантації, нормативно-правове регулювання відносин в даній галузі є дуже важливим, оскільки законодавчо вона розглядається як форма, метод надання медичної допомоги, лікування та збереження людського життя. Однак, з розвитком сучасної трансплантації, зростанням попиту на пересаджування людських органів та тканин виникає, збільшується кількість способів вчинення правопорушень у даній галузі. За порушення законодавства про трансплантацію передбачено кримінальну відповідальність. Разом з тим, зроблено авторські пропозиції щодо доповнення КК України новою статтею, зокрема ст. 201⁵ «Контрабанда трансплантаційних органів та інших анатомічних матеріалів людини» або «Контрабанда органів та інших анатомічних матеріалів людини».

Ключові слова: національне законодавство, трансплантаційні органи та інші анатомічні матеріали людини, правопорушення, контрабанда, кримінальна відповідальність.

Постановка проблеми

За чималий відрізок існування людство досягло значних успіхів в розвитку медицини. Сучасним методом лікування є трансплантація органів та анатомічних матеріалів людини, який є одним із крайніх, а в деяких випадках єдиним (виключним), що дозволяє врятувати життя.

Дослідження нормативно-правового регулювання трансплантації органів та анатомічних матеріалів людини є надзвичайно важливими, оскільки воно надає уявлення про те, які правові механізми сприяють цим процесам, які існують правові недоліки та прогалини.

Стан дослідження проблеми

Окремі питання, пов'язані з трансплантацією анатомічних матеріалів людини, висвітлені в роботах таких науковців, як: Л. В. Гбур, М. Й. Коржанський, Ю. О. Лісіцина, В. В. Проценко, Д. С. Чорненька та інші. Однак, незважаючи на велику кількість праць з даної проблематики, вона й надалі не втрачає актуальності.

Метою статті є з'ясування особливостей нормативно-правового регулювання трансплантації органів та анатомічних матеріалів людини.

Виклад основного матеріалу

Пересадка органів людини бере початок із проведення ряду експериментальних досліджень, за які у 1912 р. Алексис Карель (Alexis Carrel) був нагороджений Нобелівською премією за новаторську роботу. Хірургічна пересадка людських органів від померлих, а також живих донорів хворим і

вмираючим пацієнтам почалася після Другої світової війни. Впродовж останніх 50 років трансплантацію людських органів, тканин і клітин почали практикувати в усьому світі. Завдяки їй вдалося врятувати сотні тисяч життів і значно поліпшити якість життя безлічі людей. Постійне вдосконалення медичних технологій, особливо в подоланні відторгнення трансплантатів, привело до збільшення попиту на них. При цьому попит завжди перевищував пропозицію, незважаючи на суттєве збільшення масштабів надання органів від померлих донорів, а також збільшення в останні роки використання органів від живих донорів [1].

Національним законодавством, зокрема ч. 1 ст. 13 Закону України «Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині» [2] визначено що трансплантація застосовується виключно за наявності медичних показань і здійснюється відповідно до галузевих стандартів у сфері охорони здоров'я за згодою об'єктивно поінформованої дієздатної особи (реципієнта), крім випадків, передбачених цим Законом» [2].

Вилучення анатомічних матеріалів у живих донорів (прижиттєве донорство) передбачене статтею 14 Закону. У повнолітньої дієздатної фізичної особи може бути вилучено анатомічні матеріали лише за наявності її добровільної та усвідомленої згоди на донорство анатомічних матеріалів, наданої у письмовому вигляді [2]. Крім цього, цією ж статтею визначені окремі особливості вилучення анатомічних матеріалів у неповнолітніх та малолітніх осіб, обов'язкову згоду їх батьків, відмову від попередньої згоди, обізнаність про наслідки та ін. Однак суть можливості проведення трансплантації зводиться до обов'язкової (більше того письмової) згоди.

Особливості посмертного донорства визначені ст. 16 Закону і передбачають обов'язкову письмову або електронну згоду донора за життя або письмову згоду певного кола осіб (передбаченого Законом) після визначення стану потенційного донора як незворотня смерть.

Таким чином, згідно законодавства України можливість трансплантації реалізується не як право розпоряджатися своїм тілом, а як певна необхідність за медичними показаннями, з обов'язковою письмовою згодою та обізнаністю про наслідки, відкиданням системи «презумпції незгоди» вилучення органів у померлих осіб, а також створення відповідних реєстрів донорів, вилучених матеріалів тощо.

Аналіз соціально-економічного та медичного факторів дає підстави припускати, що сучасний стан трансплантації органів або тканин людини приносить людству не лише користь, але й створює реальну можливість спричинення шкоди найважливішим благам – життю, здоров'ю та тілесній недоторканності людини. Тому під час характеристики нормативних факторів потрібно дослідити, які нормативні акти гарантують людині захист цих благ при застосуванні такого методу лікування як трансплантація [3, с. 145].

Основним нормативно-правовим документом України у будь-якій сфері регулювання правовідносин є Конституція України, де закріплені основні положення щодо захисту прав та законних інтересів людини, які можна розглядати як ключові в галузі трансплантації. Зокрема, згідно ст. 3 Конституції «Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю»; ст. 27 – «Кожна людина має невід'ємне право на життя. Ніхто не може бути свавільно позбавлений життя. Обов'язок держави – захищати життя людини. Кожен має право захищати своє життя і здоров'я, життя і здоров'я інших людей від протиправних посягань»; ст. 29 – «Кожна людина має право на свободу та особисту недоторканність»; ст. 46 – «Громадяни мають право на соціальний захист, що включає право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом»; ст. 49 – «Кожен має право на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування» та інші [4].

Крім цього, статтею 20 Закону передбачено заборону торгівлі анатомічними матеріалами людини та їх рекламування. Зокрема, «укладання або пропонування

укладення договорів, що передбачають купівлю-продаж анатомічних матеріалів людини, забороняється. Реклама анатомічних матеріалів людини забороняється, крім соціальної реклами з метою популяризації трансплантації анатомічних матеріалів людини» [2]. Розділ VI визначає права живого донора, які не можуть бути порушені, порядок перевезення анатомічних матеріалів, а також неминучу відповідальність згідну закону за порушення законодавства про трансплантацію.

Система регулювання відносин в Україні, пов'язаних з трансплантацією органів та анатомічних матеріалів людини, містить низку інших законодавчих та підзаконних нормативно-правових актів, в тому числі міжнародних, однак вона (система) знаходиться на стадії встановлення та постійного удосконалення. У зв'язку з порівняно молодим способом лікування – трансплантації, нормативно-правове регулювання відносин в даній галузі є дуже важливим, оскільки законодавчо вона розглядається як форма, метод надання медичної допомоги, лікування та збереження людського життя. Однак, з розвитком сучасної трансплантації, зростанням попиту на пересаджування людських органів та тканин виникає, збільшується кількість способів вчинення правопорушень у даній галузі.

За порушення законодавства про трансплантацію передбачено кримінальну відповідальність. У наукових дослідженнях наявні розбіжності щодо кількості складів кримінальних правопорушень, пов'язаних з трансплантацією органів та анатомічних матеріалів людини.

Так, на думку Проценко В. В. та Проценко І. В. чинний КК України передбачає наступні склади злочинів у сфері протиправних суспільно-небезпечних діянь проти життя та здоров'я особи: ст. 144 «Насильницьке донорство»; ст. 143 «Порушення встановленого законом порядку трансплантації органів або тканин людини»; ст. 142 «Незаконне проведення дослідів над людиною». При цьому під трансплантацією розуміється спеціальний метод лікування, що полягає у пересадці реципієнту (особі, для лікування якої застосовується трансплантація) органа або іншого анатомічного матеріалу, взятих у людини [3, с. 147].

Розглядаючи кримінальні правопорушення в частині ст. 143 КК України, Коржанський М. Й. вирізняє три окремі склади злочинів: «Стаття 143 КК передбачає відповідальність за три види діянь: а) за порушення порядку трансплантації органів або тканин людини; б) за торгівлю органами або тканинами людини; в) за вилучення у людини примушуванням або обманом її органів або тканин з метою їх трансплантації» [5, с. 182].

Досліджуючи це ж питання, Гбур Л. В. висловив наступну позицію. Об'єктивна сторона злочину може проявитися у таких формах: 1) порушення встановленого законом порядку трансплантації органів або тканин людини (ч. 1 ст. 143); 2) вилучення у людини шляхом примушування або обману її органів або тканин (ч. 2 ст. 143); 3) незаконна торгівля органами або тканинами людини (ч. 4 ст. 143); 4) участь у транснаціональних організаціях, які займаються: а) вилученням у людини шляхом примушування або обману її органів чи тканин з метою їх трансплантації або б) незаконною торгівлею органами або тканинами людини (ч. 5 ст. 143) [6, с. 142].

На нашу думку, найширший перелік злочинів висвітлила Лісіцина Ю. О. через призму кримінологічної характеристики [7].

Опрацювавши наукові праці різних авторів, хотілося б виокремити ще одне правопорушення, пов'язане із трансплантацією органів та анатомічних матеріалів людини. Зокрема йдеться про їх контрабанду.

Проаналізувавши еволюцію законодавства про боротьбу з контрабандою, слід відзначити, що до 2012 року відповідальність за ст. 201 КК України наступала за контрабанду, тобто переміщення товарів через митний кордон України поза митним контролем або з приховуванням від митного контролю, вчинене у великих розмірах, а також незаконне переміщення історичних та культурних цінностей, отруйних, сильнодіючих, вибухових речовин, радіоактивних матеріалів, зброї та боєприпасів (крім гладкоствольної мисливської зброї та бойових припасів до неї), спеціальних технічних за-

собів негласного отримання інформації, а так само контрабанда стратегічно важливих сировинних товарів, щодо яких законодавством встановлено відповідні правила вивезення за межі України [8].

Враховуючи особливу важливість життя та здоров'я людини як найвищої соціальної цінності, закріплених в положеннях Конституції України, законотворець мав би вже на даному етапі передбачити відповідальність за контрабанду органів та анатомічних матеріалів людини. Оскільки, вивчивши склад передбаченого ст. 201 КК України кримінального правопорушення, для цієї категорії ми не знаходимо місце. В статті чітко означений предмет правопорушення – це історичні та культурні цінності, отруйні, сильнодіючі, вибухові речовини, радіоактивні матеріали, зброя та боєприпаси (крім гладкоствольної мисливської зброї та бойових припасів до неї), спеціальні технічні засоби негласного отримання інформації, стратегічно важливі сировинні товари, щодо яких законодавством встановлено відповідні правила вивезення за межі України, а також товари у великих розмірах (вартість яких у 1000 і більше разів перевищувала неоподаткованих мінімумів доходів громадян).

Таким чином, контрабанду органів чи тканин людини слід розглядати як контрабанда товару, що зробити нереально через неможливість оцінки вартості такого предмету правопорушення. Крім цього, з 2012 року вказана стаття взагалі декриміналізована в частині предмету злочину – товарів.

У подальшому законодавець, намагаючись «реанімувати» кримінальний закон, зробив відповідні зміни. Однак при цьому відповідальності за контрабанду органів та анатомічних матеріалів людини так і не передбачив. А тому особа, яка буде затримана за контрабанду зазначеного предмету, кримінальної відповідальності не понесе (крім випадків, якщо буде доказано її причетність до вчинення іншого злочину, пов'язаного незаконною трансплантацією). Та навіть, якщо і вказаний предмет «якимось чином» буде оцінений, відповідальність за вчинення такої контрабанди буде наступати за ч. 1 ст. 201^3 чинного на даний час КК України, санкція якої передбачає покарання у вигляді штрафу в розмірі від десяти тисяч до двадцяти п'яти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян [8]. Цінність здоров'я, а можливо і життя людини, її недоторканість з однієї сторони та лісоматеріалів чи підакцизних товарів з іншої (ст. 201^3 «Контрабанда товарів» та ст. 201^5 «Контрабанда підакцизних товарів»), на нашу думку, абсолютно не співвідносні.

Крім цього, дуже часто людські органи та анатомічні матеріали є предметом злочинної діяльності транснаціональних та міжнародних злочинних угрупувань, які через свою організованість становлять особливу небезпеку. А одним із способів забезпечення діяльності таких груп є переміщення органів людини через державні кордони.

Висновки

З огляду на викладене, можна запропонувати законодавцю врегулювати питання контрабанди органів та анатомічних матеріалів людини шляхом внесення змін до КК України та доповнення його новою статтею, зокрема ст. 201^5 «Контрабанда трансплантаційних органів та інших анатомічних матеріалів людини» або «Контрабанда органів та інших анатомічних матеріалів людини» та відповідно передбачити розумну (співвідносну з іншими правопорушеннями) відповідальність.

Література

1. Городецкая А. Трансплантація в Україні: хто стоїть на шляху розвитку успіху? URL: http://www.umj.com.ua/article/29255/transplantaciya-v-ukraini-xto-stoit-na-shlyaxu-rozvitku-ta-uspixu.

2. Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині: Закон України від 17.05.2018 р. № 2427-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/ laws/show/ 2427-19#Text.

3. Проценко В. В., Проценко І. В. Кримінально-правові та кримінологічні аспекти злочинів, пов'язаних із донорством органів або тканин людини. *Прикарпатський юридичний вісник, випуск.* 2018. 3(24). URL: file:///C:/Users/ Hp/Downloads/Pjuv_2018_3_32%20(1).pdf.

4. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: https://zakon.

rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text.

5. Коржанський М. Й. Кваліфікація злочинів. *Навчальний посібник 2-ге видання*. URL: http://lib.pnu.edu.ua/elib/local/sk/sk603519.pdf.

6. Гбур Л. В. Кримінальна відповідальність за злочинні порушення порядку трансплантації органів або тканин людини: проблеми та шляхи їх вирішення. *Право. Людина. Довкілля*. 2019. № 3. URL: file:///C:/Users/Hp/ Downloads/lHE _2019_10_3_20%20(1).pdf.

7. Лісіцина Ю. О. Кримінологічна характеристика злочинної діяльності у сфері трансплантації органів або тканин людини, донорства крові. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія Юридичні науки*. 2016. Випуск 1. Том 4. URL: file:///C:/Users/Hp/Downloads/Nvkhdu_ jur_2016_1(4)__4.pdf.

8. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III. URL: https:// zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text.

Kravchuk M.

FEATURES OF THE REGULATORY AND LEGAL REGULATION OF TRANSPLANTATION OF HUMAN ORGANS AND ANATOMICAL MATERIALS

The article explains that over a considerable period of existence, humanity has achieved significant success in the development of medicine. The modern method of treatment is the transplantation of organs and anatomical materials of a person, which is one of the extreme, and in some cases the only (exclusive) method that allows saving life. It is determined that according to the legislation of Ukraine, the possibility of transplantation is realized not as the right to dispose of one's body, but as a certain necessity for medical indications, with mandatory written consent and awareness of the consequences, rejection of the system of «presumption of non-consent» of the inclusion of organs in the deceased, as well as the creation of appropriate registers of donors, removed materials, etc. It has been studied that the system of regulating relations in Ukraine related to the transplantation of organs and human anatomical materials contains a number of legislative and subordinate regulatory legal acts, including international ones, however, it (the system) is at the stage of establishment and constant improvement. Due to the relatively young method of treatment - transplantation, regulatory and legal regulation of relations in this field is very important, since it is legally considered as a form, method of providing medical care, treatment and preservation of human life. However, with the development of modern transplantation, the growing demand for transplantation of human organs and tissues, the number of ways to commit offenses in this field appears, increases. Violation of the legislation on transplantation provides for criminal liability. However, the views of scientists differ regarding the number of components of criminal offenses related to the transplantation of organs and human anatomical materials. Authors' proposals have been made to supplement the Criminal Code of Ukraine with a new article, in particular Art. 201[5] «Smuggling of transplant organs and other human anatomical materials» or «Smuggling of organs and other human anatomical materials».

Key words: *national legislation, transplant organs and other human anatomical materials, offenses, smuggling, criminal liability.*

ЗЛОВЖИВАННЯ ПРАВОМ У ПОДАТКОВИХ ВІДНОСИНАХ: ТЕОРІЯ ТА МІЖНАРОДНА ПРАКТИКА

РОССІХІН Василь Васильович - д.ю.н., професор, Заслужений працівник освіти України, проректор з інноваційно-корпоративної роботи та адміністрування Харківського національного університету радіоелектроніки

БОНДАРЕНКО Ірина Миколаївна - д.ю.н., доцент, доцент кафедри податкового права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

РОССІХІНА Галина Володимирівна - д.ю.н., професор, професор кафедри державно-правових дисциплін Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна

УДК 346

DOI: https://doi.org/10.32782/ep.2024.2.54

У статті досліджено правову природу та характерні ознаки зловживання правом у податкових відносинах, що є актуальною проблемою для сучасних національних податкових систем та міжнародного співтовариства. Зловживання правом у податковій сфері, хоча формально і не є незаконним, може призводити до значних втрат податкових надходжень і порушення принципів справедливості та рівності оподаткування. Це явище набуло особливої актуальності у зв'язку з глобалізацією та зростанням ролі транснаціональних корпорацій, які часто застосовують агресивне податкове планування та використовують правові лазівки, щоб мінімізувати свої податкові зобов'язання. Проведено порівняльний аналіз національних та міжнародних підходів до визначення, кваліфікації та протидії зловживанням правом у податковій сфері. Основна увага приділяється методам, що застосовуються в країнах Європейського Союзу для виявлення випадків зловживання та впровадження превентивних заходів. Зокрема, розглянуто правові та судові інструменти, які дозволяють виявити та нейтралізувати податкові зловживання, включаючи уникнення сплати податків, агресивне податкове планування та інші види недобросовісної податкової поведінки.

В статті досліджено правові механізми, що дозволяють державам розширити свої можливості в протидії податковим зловживанням, а також заходи для посилення міжнародного співробітництва та обміну інформацією між податковими органами. Розглянуто сучасні виклики та тенденції в боротьбі зі зловживанням правом у податковій сфері, зокрема в умовах цифровізації економіки. Автори пропонують конкретні рекомендації для вдосконалення національних та міжнародних підходів до протидії податковим зловживанням.

У висновках наведено рекомендації для підвищення ефективності правозастосування у податковій сфері, зокрема вдосконалення законодавчих механізмів, спрямованих на обмеження агресивного податкового планування, а також розширення повноважень судових органів у розгляді справ, пов'язаних із зловживанням податковими правами. Запропоновано посилення контролю за діяльністю транснаціональних корпорацій і забезпечення прозорості у фінансових операціях, що сприятиме зміцненню податкової дисципліни та укріпленню принципу верховенства права.

Ключові слова: зловживання правом, податкові відносини, податки, уникнення оподаткування, агресивне податкове планування, правові інструменти.

Вступ

Загальновідомо, що податкові відносини є одним із ключових аспектів сучасної правової та економічної системи, оскільки саме завдяки оподаткуванню забезпечується фінансування державних витрат і розвиток суспільних благ. У той же час податкові відносини є особливо вразливими до ризиків зловживання правом. Зловживання правом у податковій сфері передбачає дії, що формально відповідають законодавчим вимогам, але насправді спрямовані на уникнення або мінімізацію податкових зобов'язань, порушуючи загальні принципи справедливості та рівності в оподаткуванні. Суть такого зловживання полягає в використанні податкових норм, прогалин у праві та правових лазівок у власних інтересах, що, хоча й не є прямо незаконним, має негативні наслідки для суспільства.

Актуальність проблеми зловживання правом у податковій сфері зумовлена зростанням складності глобальної економіки, розвитком транснаціональних компаній та поширенням цифрових технологій, які ускладнюють відстеження реальних податкових зобов'язань. Питання мінімізації податкових зобов'язань стало настільки поширеним, що отримало власну назву – податкове планування, яке може бути як допустимим, так і агресивним. Агресивне податкове планування передбачає використання таких складних схем, як трансфертне ціноутворення, залучення офшорних юрисдикцій, а також численні податкові лазівки, що дозволяють значно зменшити податкове навантаження.

На міжнародному рівні проблеми боротьби з податковими зловживаннями набувають особливої уваги, оскільки відсутність скоординованих підходів між державами створює умови для податкової конкуренції та навіть ухилення від сплати податків. Такі міжнародні організації, як ОЕСР та ЄС, розробляють комплексні заходи, спрямовані на боротьбу зі зловживанням правом у податковій сфері, впроваджуючи, зокрема, Антибазову директиву (ATAD) та проект BEPS, які встановлюють єдині стандарти для попередження податкових зловживань. Проте ці заходи потребують постійного вдосконалення, зокрема у зв'язку з новими викликами цифрової економіки та глобалізації.

Мета даної статті – дослідити теоретичні та практичні аспекти зловживання правом у податковій сфері, а також порівняти підходи до вирішення цієї проблеми в різних юрисдикціях. Дослідження охоплює як аналіз правових інструментів, так і міжнародні тенденції, зокрема в країнах Європейського Союзу та в рамках ОЕСР. Основна увага приділяється особливостям та недолікам існуючих механізмів боротьби зі зловживанням правом у податковій сфері, а також рекомендаціям щодо вдосконалення нормативно-правових актів. Хоча зловживання правом традиційно є категорією приватного права, ми можемо спостерігати застосування цього інституту в європейському публічному праві.

Виклад основного матеріалу

Історично зловживання правом спостерігалося ще за часів римського права і своїми витоками було пов'язане з правом власності. Потім воно поширилося на все приватне право. Якщо податки і податкове право існують стільки, скільки існує наше суспільство, то спроби зменшити податки повинні були бути завжди. Описуючи зловживання правом і порівнюючи різні підходи, важливо враховувати відмінності між правовими системами та національними юрисдикціями. Варто відзначити ще один факт: податкове право в Україні розглядається як частина публічного права, на відміну від деяких західних юрисдикцій. Більше того, згідно з деякими думками, загальне право не має загальної доктрини зловживання правом.

«Зловживання» – це риторичний прийом, метою якого є вираження незгоди з певним, але законним, здійсненням прав. На думку Хуі Лінг Маккарті (Hui Ling McCarthy) (аналізує зловживання правами у зв'язку з плануванням ПДВ), досі не існує точного визначення поняття «зловживання правами» [1]. Натомість, прецедентне право ЄС розвивається, формулюючи

обставини, за яких може мати місце зловживання.

Чеський автор Зденек Пулкрабек посилається на французьке визначення, яке трактує зловживання правом широко і розглядає намір завдати комусь шкоди як ознаку зловживання правом. Спосіб досягнення цієї мети (наміру) пов'язаний зі створенням ситуації, яка відрізняється від початкової, тобто ми бачимо реконструкцію або симуляцію. Межу між законною та незаконною поведінкою дуже важко знайти, оскільки існують законні способи зменшення податкової бази (або дотримання інших правил як за буквою, так і за духом) [2, с. 34].

Зловживання правом покладається на закон, який має певні недоліки, та повинно впливати, по-перше, на сам закон (денонсація), по-друге, на поведінку особи, яка має право, і особи, яка зобов'язана щось зробити (регулювання), та, по-третє, на виконання закону. Зловживання правом пов'язане з поведінкою уповноваженої особи або з поведінкою зобов'язаної особи, з їхньою позицією, з одностороннім актом або іншими діями (запереченням, протестом, повідомленням, відмовою, клопотанням, позовом тощо). Важливо відповісти на питання, що є зловживанням правами і як застосовується цей принцип. Зловживати можна лише правами – там, де немає права (закону), немає і зловживання. Зміст права може бути визнаний виключно за конкретних обставин, зловживання правом не є абстрактною категорією. Відступ від порушеного права може бути повним або частковим.

Існують й інші поняття, схожі на зловживання правом, або інші терміни для тих самих чи подібних ситуацій. Назвемо деякі з них: злий умисел, помилковий умисел, відсутність добросовісності, залякування, переслідування. Особливо в податковому праві слід звернути увагу на правило протидії ухиленню від сплати податків (яке відрізняється від ухилення). Зловживання може стосуватися як матеріального, так і процесуального права.

Зловживання правом в основному пов'язане з інтерпретацією права. Метою ж тлумачення закону є пошук і забезпечення реалізації намірів законодавця, а найкращим доказом цих намірів є мова закону [3]. Щодо зловживання правами, П. Ласок підкреслює, що інтенсивність нерівності в ситуації зловживання правами повинна бути настільки великою, що єдиним розумним поясненням здійснення права є домінуюча мета заподіяння шкоди іншій особі. П. Ласок дійшов висновків, що:

1. Різниця між визначенням права та зловживанням правом є нечіткою, зловживання правом краще виражається в конкретних видах обмеження його здійснення, при цьому важлива не правова природа походження обмеження, а його обґрунтування.

2. Немає жодних підстав для того, щоб державні органи перебували в різному правовому становищі – іншим поняттям є зловживання владою, а не правом, відмінності в поняттях є скоріше матеріальними, ніж формальними.

3. Зловживання правом ґрунтується на меті, що суперечить меті, якій слугує право, або на його надмірному чи непропорційному використанні.

4. Необхідно підкреслити матеріальні відмінності в конкретних випадках.

5. Концепція зловживання правами не придатна для спілкування, тобто поведінка потерпілих осіб не є об'єктом цієї концепції, принаймні в публічному праві [4].

Коріння питання зловживання у податкових відносинах слід шукати в економічній та соціальній реальності. З юридичної точки зору, концепція зловживання правом або подібні концепції, такі як доктрина фіктивності, доктрина fraus legis або доктрина «превалювання сутності над формою» (доктрина дисимуляції) спостерігаються в багатьох юрисдикціях, незалежно від їхнього змісту.

Ухилення від сплати податків є проблемою для всіх країн. Вони починають з того, що проводять межу між «пом'якшенням» як законним зменшенням податків, «ухиленням» як брехнею про свої доходи та «уникненням», яке знаходиться між цими двома поняттями і означає створення

штучних транзакцій для зменшення податків.

Федеральний податковий процесуальний кодекс Німеччини в параграфі 42 встановлює загальні правила боротьби з ухиленням від сплати податків [5]. В свою чергу Австралія є прикладом активної судової системи та зусиль уряду у боротьбі з ухиленням від сплати податків. Нинішній режим боротьби з ухиленням від сплати податків в Австралії складається з трьох компонентів:

1. Платник податків повинен отримати пільгу;

2. вигода має бути отримана від схеми;

3. схема має бути створена платником податків з єдиною метою – отримати податкову вигоду.

Основна увага приділяється домінуючій меті.

У Франції зловживання правом ґрунтується на розумності і є важливим судовим інструментом. Зловживання правом має дві основні форми: соціальне зловживання і навмисне зловживання, спрямоване на заподіяння шкоди третій стороні. У середині XIX століття Касаційний суд Франції постановив, що податкова адміністрація не може оскаржувати вибір платника податків. Кілька років по тому той самий суд дійшов протилежних висновків і визнав право податкової адміністрації перевіряти справжню суть угоди. Параграф L 64 Загального податкового кодексу з 1981 року уповноважує податкову адміністрацію:

а) не брати до уваги юридичний акт, спрямований на приховування доходу або прибутку;

б) характеризувати операцію відповідно до її справжнього характеру [6].

Для досудового врегулювання було створено Консультативний комітет з питань припинення зловживань правом, а тягар доказування покладався на платника податків. З 1963 року штраф у розмірі 100% був збільшений до 200% за операції, пов'язані зі зловживанням правом. З 1981 року Державна рада Франції постановила, що зловживання правом включає також випадки, коли:

1) документи, надані платником податків, є фіктивними;

2) документи не є фіктивними, але вони не можуть бути пояснені або виправдані будь-якою іншою причиною, окрім виключної і навмисної мети зменшення або уникнення податків. Санкції передбачають збільшення податку на 80%.

Однак посилання на інші справи свідчать про те, що пріоритет Договору про заснування ЄС та його принципу свободи заснування не завжди узгоджується із зусиллями країн-членів ЄС. Всі члени ЄС мають антиухильні правила, але на практиці вони не визначають сферу застосування своїх положень, і в багатьох державах застосовується загальний принцип зловживання правом. Правила боротьби з ухиленням від сплати податків часто стосуються транскордонних ситуацій, а доктрини, що застосовуються в державах-членах, можуть призвести до невиправданих обмежень свободи заснування.

Що ж спільного у всіх визначеннях зловживання правом? Це намір: отримати перевагу шляхом створення штучної ситуації.

Межа між мінімізацією податків та ухиленням від сплати податків дуже тонка. Різні інтереси повинні бути збалансовані, а запобігання ухиленню від сплати податків повинно бути послідовним, передбачуваним і справедливим, щоб платники податків могли керувати своїми справами розумно, впевнено і добросовісно. Для країн-членів ЄС збалансування є ще більш складним завданням. Вони повинні балансувати між своїм законодавством та законодавством ЄС (особливо враховуючи свободу заснування). Підхід Суду ЄС є формалістичним і дозволяє ухилятися від сплати податків. Незалежно від наявності положень, що містять мету, призначення статуту (закону), ця мета завжди відома (вона полягає в тому, щоб збирати податки). Негативною стороною цільового підходу (або необмеженого загального правила боротьби з ухиленням від сплати податків) є те, що така інтерпретація завжди призводить до результату на користь податкової адміністрації. Чим нижчі по-

даткові ставки та ширша база оподаткування, тим менша схильність платників податків до спроб ухилитися від сплати податків. Дехто припускає, що платників податків провокують податкові ставки та законодавство. Проте досвід (у США) свідчить, що зниження ставок не призводить просто до зменшення ухилення від сплати податків. Законодавство має працювати в реальному світі, в тому числі політичному. Іншою проблемою є величезна кількість законодавчих актів.

Висновки

Аналіз зловживання правом у податкових відносинах показав, що цей феномен є однією з ключових проблем, яка підриває стабільність податкової системи, зменшує надходження до бюджету та негативно впливає на соціальну справедливість. Зловживання правом проявляється через численні практики агресивного податкового планування, які, хоча й є формально законними, суперечать принципам добросовісності та справедливого оподаткування. Зокрема, застосування схем трансфертного ціноутворення та використання офшорних юрисдикцій дозволяє компаніям значно знижувати свої податкові зобов'язання, що створює дисбаланс у податковому навантаженні та порушує принцип рівності.

Міжнародний досвід у боротьбі зі зловживанням правом свідчить про потребу в уніфікації підходів та тісній співпраці між країнами. Ініціативи ЄС та проект BEPS, є важливими кроками в цьому напрямку, але вони потребують адаптації до умов цифрової економіки та глобальної торгівлі. Однією з основних рекомендацій є подальший розвиток системи обміну інформацією між державами, що дозволить більш ефективно контролювати транснаціональні податкові операції та уникати ухилення від сплати податків.

Також важливо вдосконалювати національні законодавчі механізми та посилювати роль судової влади у виявленні та покаранні податкових зловживань. Наприклад, впровадження норм, які обмежують можливості агресивного податкового планування та стимулюють прозорість у веденні фінансової діяльності, є важливим кроком для запобігання зловживанням. Збільшення прозорості та доступності інформації про податкові платежі та фінансові операції також сприятиме посиленню громадського контролю та укріпленню довіри до податкової системи.

У результаті, для успішної боротьби зі зловживанням правом у податкових відносинах потрібен комплексний підхід, який включає вдосконалення законодавства, міжнародну співпрацю, а також залучення суспільства до контролю за виконанням податкових зобов'язань. Лише таким чином можна забезпечити ефективне функціонування податкової системи та сприяти зміцненню принципу верховенства права в суспільстві.

Література

1. Hui Ling McCarthy. Abuse of rights – the effect of the doctrine on VAT planning. From the British Tax Review published by Sweet & Maxwell in May 2007. BTR, 2007. №.2. 160 p. Режим доступу: http://www.taxbar.com/documents/Abuse_of_Rights_Doctrine_on_VAT_Planning_Hui_Ling_McCarthy.pdf

2. Pulkrábek Z. Zákaz zneužití práva v rozporu s jeho účelem. Praha: Eurolex Bohemia, 2007. 158 p.

3. Dean, Steven and Solan, Lawrence M., Tax Shelters and the Code: Navigating between Text and Intent. Virginia Tax Review, Vol. 26, pp. 879–904, 2007; Brooklyn Law School, Legal Studies Paper No. 69. Available at SSRN: http://ssrn.com/abstract=9587.

4. Paul Lasok: *Abuse of Rights in EC Law – Origins and History.* http://www.monckton.com/docs/library/AbuseRightsJune06PL.pdf

5. Abgabenordnung – AO (Федеральний податковий процесуальний кодекс Німеччини). Режим доступу: https://www.gesetze-im-internet.de/ao_1977/

6. Code général des impôts (Загальний податковий кодекс Франції). Режим доступу: https://www.legifrance.gouv.fr/codes/texte_lc/LEGITEXT000006069577/

SUMMARY

The article examines the legal nature and distinctive features of abuse of rights in tax relations, a pressing issue for modern national tax systems and the international community. Abuse of rights in the tax sphere, although formally not illegal, can lead to significant tax revenue losses and violate the principles of fairness and equality in taxation. This phenomenon has become particularly relevant due to globalization and the growing influence of multinational corporations, which often engage in aggressive tax planning and exploit legal loopholes to minimize their tax obligations. The article presents a comparative analysis of national and international approaches to defining, classifying, and counteracting abuse of rights in the tax sphere. Special focus is given to the methods applied in European Union countries for identifying instances of abuse and implementing preventive measures. Specifically, the article examines legal and judicial instruments that allow authorities to detect and neutralize tax abuse, including tax avoidance, aggressive tax planning, and other forms of unscrupulous tax practices.

The article explores legal mechanisms that enable states to enhance their capacity to counter tax abuse and measures aimed at strengthening international cooperation and information exchange between tax authorities. It also discusses current challenges and trends in combating abuse of rights in the tax sphere, especially in the context of the digitalization of the economy. The authors provide specific recommendations for improving national and international approaches to preventing tax abuse.

The conclusion includes recommendations for increasing the effectiveness of law enforcement in the tax sector, including improvements to legislative mechanisms targeting aggressive tax planning, as well as expanding the authority of judicial bodies in cases related to tax abuse. Enhanced monitoring of multinational corporations and ensuring transparency in financial operations are proposed, which would strengthen tax discipline and uphold the rule of law.

Keywords: abuse of law, abuse of rights, tax relations, taxation, tax avoidance, aggressive tax planning, legal instruments.

ЩОДО ВИЗНАЧЕННЯ ДИСКРЕЦІЙНИХ ПОВНОВАЖЕНЬ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ НА ПОЧАТКОВІЙ СТАДІЇ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ПРОЦЕДУРИ

ПРИСЯЖНЮК Олександр Анатолійович - докторант Харківського національного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук
ORCID: https://orcid.org/0009-0000-3178-6809
УДК: 342.9
DOI: https://doi.org/10.32782/ep.2024.2.55

На сьогоднішній день, прискіплива увага спрямована саме на реалізацію компетенції правоохоронних органів, на яких покладена основна функція – охорона прав, свобод та інтересів людини. Тому правовідносини, що виникають між цими органи мають бути чіткими, прозорими та належним чином врегульовані правовими актами. Саме таке завдання покладено на адміністративні процедури, які мають не лише забезпечити охорону та реалізацію прав людини, а й зменшити перепони бюрократичного характеру. Автор ставить за мету дослідження наявності дискреційних повноважень та їх меж на початковій стадії адміністративної процедури, підкреслюючи їх різноманіття, яке залежить як від виду органу, який досліджується, так і від визначення ключових критеріїв поділу адміністративних процедур. При цьому кожна процедура має свої підстави виникнення, чіткий порядок та строки розгляду. Крім того, на початковій стадії правоохоронний орган обмежений чіткими строками та підставами для прийняття відповідних рішень за наслідком аналізу заяви та документів, що надала особа. А можливість вибору запропонованого варіанту рішення за наслідками аналізу заяви обмежена чіткими умовами.

Ключові слова: адміністративна процедура, адміністративний розсуд, дискреційні повноваження, стадія адміністративної процедури, ініціювання справи, правоохоронні органи.

Постановка проблеми

Діяльність будь-якого суб'єкта владних повноважень, який діє в правовій площині, суворо регламентована чинними правовими нормами. При цьому слід зважати, що перелік адміністративних органів, що реалізують адміністративні процедури досить значний. Так само існує і велика кількість самих адміністративних процедур, які мають різний суб'єктний склад, завдання та порядок вирішення. Звичайно, правоохоронні органи діють у межах своїх повноважень, однак законодавець не може досконально регламентувати процедуру. Тому наявність можливості застосування адміністративного розсуду у кожному конкретному випадку дозволяє говорити про досягнення бажаного результату реалізації адміністративних процедур.

Мета дослідження

Стаття буде присвячена дослідженню поняття адміністративної процедури та її структури, а також визначенню наявності та меж дискреційних повноважень на початковій стадії адміністративної процедури. Окрему увагу буде приділено межам дискреційних повноважень на кожному етапі стадії стадія порушення (ініціювання) адміністративної справи.

Стан опрацювання проблематики

Слід зазначити, що питання пов'язані з дослідженням інституту адміністративних процедур стало предметом дослідження багатьох науковців. Наприклад, різні про-

позиції щодо удосконалення чинного законодавства пропонували В.Б. Авер'янов, А.Т. Комзюк, В. М. Бевзенко, О.М. Бандурка, Т.О. Коломоєць, Я.Б. Михайлюк, М.О. Миколенко та ін. Однак питання щодо визначення меж дискреційних повноважень в адміністративній процедурі у діяльності правоохоронних органів поки що залишаються недостатньо дослідженими і потребує пошуку шляхів розв'язання.

Виклад основного матеріалу

Насамперед, слід зазначити, що сам термін процедура має іншомовне походження і в перекладі з латинської слово «procedo» означає «проходжу, просуваюся» [1, с. 470]. Оскільки зазначений термін на сьогоднішній день є вживаним відносно різних аспектів суспільного життя, в тому числі і в юриспруденції, то це сприяло виникненню в сучасній науці низки підходів до визначення терміну «процедура». В юридичній літературі часто зустрічаємо визначення правової процедури, під якою розуміють врегульований нормою права порядок (послідовністю) здійснення юридично значущих дій у тій чи іншій сфері суспільного життя, які мають юридичне значення й наслідки [2, с. 183]. В той же час Ю. Ю. Басова вважає, що під адміністративними процедурами варто розуміти встановлений адміністративно-правовими нормами послідовний порядок правозастосовної діяльності публічної адміністрації щодо вирішення індивідуальних адміністративних справ, результатом якої є прийняття адміністративного акта або укладення адміністративного договору [3, с. 123].

Цю позицію підтримує і О. Миколенко, стверджуючи, що адміністративну процедуру доцільно розглядати як врегульовану адміністративно-процедурними нормами послідовність дій суб'єктів нормотворчої і правозастосовної діяльності, структурованих відповідними процедурними відносинами, щодо прийняття нормативно-правових актів управління та вирішення адміністративних справ [4, с. 29].

Разом з тим, юридична процедура може регулюватися нормами різних галузей права, що безперечно, впливає на її зміст та порядок реалізації. Якщо говорити про адміністративне законодавство, то слід зазначити, що на сьогоднішній день існує велике різноманіття поглядів на визначення поняття «адміністративна процедура». Вони обумовлені різними підходами до розуміння змісту адміністративного процесу та визначенням предмету адміністративного процесу. З одного боку, ряд вчених стверджує, що адміністративні процедури є складовою частиною адміністративного процесу.

Однак, окремі науковці переконані в тому, що поняття «адміністративна процедура» посідає цілком обґрунтоване самостійне місце в адміністративно-процесуальній діяльності і його не слід ототожнювати з категорією «адміністративний процес». Процедура виступає початковою формою урегульованості в діяльності відповідних органів, що за наявності об'єктивної необхідності може перетворитися на більш впорядковану форму, яка має назву «процес». Отже, можна зробити висновок, що адміністративна процедура і адміністративний процес є пов'язаними, близькими, але самостійними правовими поняттями, що співвідносяться як частина та ціле [5, с. 694].

Крім того, здебільшого адміністративні процедури можуть слугувати:

- правовому захисту конкретних зачеплених ними осіб;
- покращенню підстав для прийняття адміністративних рішень;
- представленню інтересів ширшого кола учасників;
- інформуванню й активізації громадськості;
- спрощенню публічно-адміністративної діяльності завдяки утворенню рутинної практики;
- кращому узгодженню позицій між відповідними органами публічної адміністрації [6, с. 420].

При цьому, кожна процедура має свою внутрішню будову, яка включає в себе стадії, що являються первинними складовими адміністративної процедури, етапи та процесуальні дії, які об'єднанні спільною метою та спрямовані на досягнення певного результату. Слід зауважити, що серед науковців не було єдиного підходу щодо визначення видів стадій адміністративних

процедур. Наприклад, С. Вітвіцький, досліджуючи контрольні процедури, виокремлює наступні стадії державного контролю діяльності публічної адміністрації: 1) стадія підготовки, у межах якої збирається інформація про фактичний стан діяльності публічної адміністрації, розробляється план проведення контрольних заходів, їх ресурсного забезпечення, визначаються напрями взаємодії між суб'єктами контрольної діяльності, проводяться необхідні підготовчі дії (готуються документи, направляються запити тощо); 2) аналітична стадія, під час якої встановлюється відповідність діяльності публічної адміністрації, що піддана контролю, чинному законодавству. У межах цієї стадії порівнюється реальний стан справ із правилами, встановленими чинним законодавством; 3) стадія прийняття рішення підготовки акта, висновку тощо) за результатами аналітичної діяльності, доведення його до адресата; 4) стадія перевірки виконання рішення, під час якої визначається ступінь виконання правових вимог, передбачених у рішенні [7, с. 202–203].

Разом з тим, вважаємо за доцільне зупинитися саме на такому поділі стадій адміністративних процедур:

1. стадія порушення (ініціювання) адміністративної справи;
2. стадія розгляду справи й прийняття по ній рішення (адміністративного акта);
3. стадія оскарження адміністративного акта і перегляд справи (факультативна стадія);
4. стадія виконання адміністративного акта.

Безперечно, кожна взята окремо стадія адміністративної процедури має свою внутрішню будову, яка складається з певної кількості етапів та окремих процесуальних дій, які реалізуються в певному часовому проміжку. В свою чергу, процесуальна дія досить часто визначається науковцями як врегульована нормами адміністративного процесуального права діяльність учасників адміністративного процесу з питань захисту прав, свобод та інтересів громадян, прав та інтересів юридичних осіб, розгляд і розв'язання конкретних адміністративних справ [8, с. 130]

Між тим слід підкреслити, що кожна окрема стадія має особливе значення для конкретної процедури, оскільки вона дозволяє вибудувати логічні взаємозв'язки з кожною наступною стадією адміністративної процедури та визначити напрямок розвитку процедури. Таким чином можна стверджувати, що кожна попередня стадія вимуровує підґрунтя для наступної стадії. Крім того, кожна стадія має свої специфічні завдання, регулює послідовність вчинення процесуальних дій, дотримання процесуальних строків та спрямована на досягнення загальної мети адміністративної процедури.

Слід зазначити, що стадії адміністративних процедур наділені характерними рисами, серед яких доцільно визначити наступні:

- по-перше, кожна із стадій адміністративних процедур має свої конкретні цілі, що є властивими тільки їй та сприятимуть досягненню загальних цілей процедури щодо вирішення і розв'язання адміністративної справи та реалізації (захисту) прав та свобод у сфері публічного управління, прийняттю нормативних управлінських актів та відповідно врегулюванню відносин у сфері публічного управління. Наявність таких цілей є одним із важливіших критеріїв відособлення певної сукупності процедурних дій в окрему стадію адміністративної процедури. З іншого боку, виокремлення за цим критерієм стадій адміністративної процедури служить правильному їхньому розумінню, нормативному закріпленню та реалізації;

- по-друге, на різних стадіях адміністративних процедур склад учасників може змінюватися, крім того, частина їхніх процедурних прав і обов'язків реалізується лише на певних стадіях процедури;

- по-третє, кожна стадія адміністративних процедур, як послідовність дій, реалізується у часі. Розподіл адміністративних процедур на стадії – стадійність – є логіко-часовою характеристикою адміністративних процедур. Вкрай важливим є законодавчо чітко визначити та встановити конкретні процедурні строки, у межах яких вчиняються процедурні дії, що належать до певної конкретної стадії;

- по-четверте, стадії адміністративних процедур, як правило, закінчуються оформ-

ленням певного правового документа – процедурного рішення чи іншого процедурного документа або безпосередньо рішення в адміністративній справі або нормативного акта, в якому закріплюються результати, що досягнуті при здійсненні процедурних дій на певній стадії чи при здійсненні адміністративної процедури в цілому. [9, с. 42–43].

Разом з тим слід зважати, що метою є не лише дослідження зазначених стадій, а й визначення меж дискреційних повноважень адміністративного органу на кожній із них. При цьому, говорити про дискрецію доцільно з двох аспектів. З однієї сторони, маємо на увазі певну альтернативу вибору способів та засобів реалізації завдань конкретної процедури в межах компетенції правоохоронного органу, окресленими правовими нормами. З іншого ракурсу - адміністративний орган абсолютно не має альтернативи щодо прийняття певного рішення чи вчинення конкретних дій. Адже законодавець очікує від нього відповідну реакцію на звернення особи і орієнтується, насамперед, на задоволенні її потреб в рамках вимог правових норм. В зв'язку з цим є потреба в детальному дослідженні кожної стадії окремо.

Також доречно зауважити, що законодавець лише в загальних рисах визначає, які процесуальні дії мають відбуватися на цій стадії, не ділячи її на певні етапи. Вважаємо, що першим етапом на даній стадії виступає ініціювання початку адміністративної процедури. Так, ст. 37 Закон України «Про адміністративну процедуру» визначає перелік підстав для порушення процедури, а саме: 1) виконання адміністративним органом його повноважень, визначених законом; 2) настання події, визначеної законом як підстава для прийняття адміністративного акта; 3) порушення права, свободи чи законного інтересу особи або публічного інтересу, виявлене адміністративним органом [10].

Водночас необхідно зазначити, що законодавець не проводить розмежування наявності приводу та підстав порушення процедури, а навіть ототожнює ці два поняття. На нашу думку, порушення прав громадян чи неналежне виконання адміністративним органом повноважень не може бути одночасно і приводом і підставою. Так, підставою виступає певний факт, наявність якого утворює, змінює чи припиняє певні правовідносини. Слід погодитися з позицією О.Ф. Скакун, яка зауважила, що юридичний зміст факту породжує суб'єктивне юридичне право з однієї сторони та суб'єктивний юридичний обов'язок і суб'єктивну юридичну відповідальність з боку посадових осіб [11, с. 350]. Разом з тим, цього не достатньо для того, щоб мова велася саме про початок процедури. Для цього потрібний привід. Ототожнюючи їх з підставами законодавець виділяє лише два привода:

1) за заявою особи щодо забезпечення реалізації її права, свободи чи законного інтересу або виконання нею визначеного законом обов'язку, у тому числі щодо отримання адміністративної послуги;

2) за ініціативою адміністративного органу, у тому числі, у порядку здійснення ним інспекційного (контрольного, наглядового) повноваження [10].

Якщо звернути увагу на перший привід, то вбачається, що він поглинає в себе можливість звернення до відповідного адміністративного органу не тільки заінтересованої особи чи її представників, які наділені певними обов'язками. Мова може вестися також про відповідну реакцію засобів масової інформації, громадських об'єднань чи інших осіб, що виявили порушення прав та свобод громадян чи мають реагувати на певні факти відповідно їх повноважень.

Підтвердженням такої позиції є положення правової норми Закону, щодо способу подання заяви з вимогою прийняти адміністративний акт з метою забезпечення реалізації її права, свободи або законного інтересу, виконання нею визначеного законом обов'язку, якщо вважає, що розгляд і виконання такої вимоги належить до компетенції адміністративного органу. Так, вона (заява) може бути подана як однією особою (індивідуальна заява), так і групою осіб (колективна заява) [10]. Безперечно, що особа самостійно обирає форму заяви і, як правило, відносно в довільній формі викладає її зміст з урахуванням певних вимог. Насамперед мова йде про:

1) найменування адміністративного органу, до якого вона подається;

2) відомості, достатні для встановлення особи заявника, його контактні дані (прізвище, власне ім'я, по батькові (за наявності) або найменування особи, адреса місця проживання/перебування, місцезнаходження, номер засобу зв'язку, адреса електронної пошти, інші контактні дані). У разі подання заяви представником заявника в ній додатково зазначаються такі самі відомості стосовно представника;

3) зміст вимоги заявника;

4) дату складення заяви[10].

Слід зважати, що в залежності від специфіки предмету звернення можуть бути визначені і інші обов'язкові вимоги. Однак, на цьому етапі адміністративний орган обмежений в дискреційних повноваження, оскільки не має права відмовляти в поданні такої заяви чи прийнятті та її реєстрації.

Разом з тим, після надходження заяви з певними вимогами ми можемо говорити про початок наступного етапу - здійснення аналізу заяви та документів, що до неї додаються. З одного боку, на цьому етапі адміністративний орган має можливість діяти на власний розсуд, опираючись при цьому на положення чинного законодавства. Так, на етапі аналізу заяви можливо прийняти наступні рішення:

1) залишити заяву без руху;

2) надіслати заяву за належністю;

3) відмовити у прийнятті заяви до розгляду.

4) почати провадження

Варто зазначити, що з одного боку виникає враження, що правоохоронний орган наділений дискреційними повноваженнями і може на власний розсуд вибрати відповідне рішення. В той же час, за кожним із запропонованих рішень закріплені чіткі підстави для його прийняття, що суттєво обмежує свободу розсуду уповноваженої особи. Адже ще раз нагадаємо, що суб'єкт владних повноважень діє виключно в рамках його компетенції та виключно в порядок і спосіб, визначений законом. Так, наприклад, для того щоб посадова особа могла прийняти рішення про залишення заяви без руху, в ній мають бути допущено порушення вимог щодо оформлення цієї заяви. Чітким обмеженням виступають і закріплені процесуальні строки для передачі заяви за належністю. Адже правильне визначення суб'єктів певних правовідносин має сприяти глибокому науковому тлумаченню місця окремого суб'єкта в конкретних правовідносинах для того, щоб комплексом прав та обов'язків врівноважити їх статус і запобігти можливим правопорушенням з боку суб'єктів та учасників правовідносин [12, с. 65]. Наразі, заява невідкладно, а за наявності обґрунтованих причин - не пізніше п'яти робочих днів, надсилається за належністю до іншого адміністративного органу для розгляду по суті, про що в той самий день письмово повідомляється заявник [10].

Крім того, законодавець чітко визначив і підстави для відмови у прийняті заяви до розгляду, а саме це має бути:

1) анонімна заява (заява, із змісту якої неможливо встановити особу заявника);

2) повторна заява (заява, подана до того самого адміністративного органу тим самим заявником з того самого питання), за умови що попередня заява була вирішена по суті, крім випадку зміни істотних для вирішення справи обставин (умов);

3) заява, в якій порушено питання, яке станом на день подання заяви до адміністративного органу розглядається судом або щодо якого ухвалено судове рішення про відмову в задоволенні вимог заявника, крім випадків зміни істотних для вирішення справи обставин (умов);

4) заява, що стосується суспільних відносин, на які не поширюється дія цього Закону;

5) заява, в якій не викладено зміст вимоги заявника, вжито ненормативну лексику та/або образливі висловлювання;

6) заява, що містить заклики, спрямовані на ліквідацію незалежності України, зміну конституційного ладу насильницьким шляхом, порушення суверенітету і територіальної цілісності держави, підрив її безпеки, незаконне захоплення державної влади, пропаганду війни, насильства, на розпалювання міжетнічної, расової, релігійної ворожнечі, посягання на права і свободи людини, здоров'я населення[10].

Висновок

Таким чином можна зробити висновок, що порушення (ініціювання) адміністративної справи – це початкова стадія адміністративної процедури, що спрямована на виявлення можливості та доцільності здійснення подальшого провадження та характеризується практичною відсутністю можливості розсуду в правоохоронного органу на цьому етапі. Оскільки останній обмежений чіткими строками та підставами для прийняття відповідних рішень за наслідком аналізу заяви та документів, що надала особа. А можливість вибору запропонованого варіанту рішення за наслідками аналізу заяви обмежена чіткими умовами.

Література

1. Словник іншомовних слов / уклад. Морозов С.М., Шкарапута Л.М..К.:Наукова думка.2000. 680 ст.
2. Ігонін Р.В., Вікторчук М.В. Поняття та особливості адміністративних послуг. Вісник ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка. 2019. Вип. 2 (86). С. 182–190.
3. Басова Ю. Ю. Теоретико-правовий аналіз поняття «адміністративна процедура» / Ю. Ю. Басова // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. 2014. № 11. Том 1. С. 121-123. (Серія : Юриспруденція)
4. Миколенко О.І. Місце адміністративного процедурного права в системі юридичних знань та системі права України : автореф. дис ... д-ра юрид. наук. 12.00.07 : Запоріжжя, 2011. 40 с
5. Фролов Ю.М. Адміністративні процедури: зміст та особливості. Форум права. 2013. № 3. С. 692–698.
6. Шмідт-Ассман Е. Загальне адміністративне право як ідея врегулювання: основні засади та завдання систематики адміністративного права.. К.: К.І.С., 2009. 552 с.
7. Вітвіцький С.С. Уніфікація процедур державного контролю діяльності публічної адміністрації. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2015. № 4. С. 195–203.
8. Демський Е. Адміністративне процесуальне право України : навч. посіб. Е. Демський. К. : Юрінком Інтер, 2008.– 496 с
9. Картузова І.О., Осадчий А.Ю. Адміністративно-процедурне право : навч.-метод. посіб. Одеса : Юрид. л-ра, 2008. 288 с.
10. Про адміністративну процедуру: Закон України від 17.02.2022 № 2073-IX. Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2073-20#Text.
11. Теорія держави і права: підручник / пер. з рос. Скакун О.Ф. Харків: 2001. 644 с.
12. Фурса С.Я., Щербак С.В. Виконавче провадження в Україні. Навчальний посібник. К.: Атіка, 2002. 480 с.

SUMMARY

Every rule-of-law state is interested in creating effective mechanisms for the implementation of legal norms, which will allow maintaining the state of law and order in all spheres of public life. In connection with this, first of all, there is a need to regulate the mechanism of implementation of administrative procedures. At the same time, careful attention is directed precisely to the implementation of the competence of law enforcement agencies, which are entrusted with the main function – protection human rights, freedoms and interests. Therefore, the legal relations arising between these bodies should be clear, transparent and properly regulated by legal acts. This is exactly the task assigned to administrative procedures, which should not only ensure the protection and realization of human rights, but also reduce obstacles of a bureaucratic nature. The author aims to study the presence of discretionary powers and their limits at the initial stage of the administrative procedure. The work concludes that the volume of administrative procedures implemented by law enforcement bodies is diverse in its content. Their variety depends both on the type of body under investigation and on the definition of key criteria for the division of administrative procedures. At the same time, each procedure has its own reasons for occurrence, a clear procedure and terms of consideration. In addition, at the initial stage, the law enforcement body is limited by clear deadlines and grounds for making relevant decisions as a result of the analysis of the statement and documents provided by the person. And the possibility of choosing the proposed version of the decision based on the consequences of the analysis of the application is limited by clear conditions.

Key words: administrative procedure, administrative discretion, discretionary powers, stage of administrative procedure, initiation of the case, law enforcement agencies.

ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ В КРАЇНАХ ЄВРОПИ: ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ

ЮРЧИШИН Віталій Дмитрович - завідувач кафедри кримінального права та кримінології Івано-Франківського навчально-наукового юридичного інституту Національного університету «Одеська юридична академія», кандидат юридичних наук, доцент

https://orcid.org/0000-0003-2100-3967

УДК 343.1

DOI: https://doi.org/10.71404/EP.2024.2.56

Стаття присвячена аналізу диференціації процесуальної форми, її поняттю та сутності. Досліджено із застосуванням філософських підходів до розв'язання цієї проблеми ознаки диференціації кримінальної процесуальної форми, взаємозв'язок структурної та функціональної диференціації.

У статті зазначається, що наявність окремих проваджень в системі всього кримінального провадження є свідченням функціональної диференціації процесуальної форми, оскільки виділяються окремі елементи системи, що відрізняються істотними особливостями предмета правового регулювання (матеріальні і процесуальні відносини), які обумовлюють необхідність встановлення того чи іншого порядку здійснення кримінального провадження. Кожен з цих елементів характеризується власним функціональним призначенням і спрямований на вирішення спеціальних завдань, в сукупності вони створюють передумови вирішення завдань всієї системи (кримінального провадження в цілому), а також відрізняються своєю стадійністю і специфічною формою.

Автором проаналізовано різноманіття наукових поглядів щодо сутності категорії диференціації кримінальної процесуальної форми – як способу структурування кримінального процесу; як його засади; як певного порядку здійснення кримінального провадження; як можливості в межах єдиного кримінального процесу вирішувати єдині завдання різними способами; як способу правового регулювання; як тенденції розвитку кримінальної процесуальної форми; як принципу кримінального процесу; як стану і структури законодавства тощо.

Ключові слова: процесуальна форма, кримінальний процес, уніфікація, диференціація, судочинство.

Постановка проблеми

Процеси глобалізації, які відбуваються в умовах сучасного світу, багато в чому зумовлюють процеси правової інтеграції, взаємного впливу і взаємного проникнення національних правових систем. Ці процеси визначаються як об'єктивно необхідні. В контексті вищевказаної тенденції взаємний вплив національних правових доктрин, концептуальних підходів в кримінально-процесуальній та інших сферах правового регулювання стає все очевиднішим. Про основні тенденції розвитку інтеграційних процесів у сфері кримінальної юстиції неодноразово згадується в доктрині кримінального процесу. Однією з цих тенденцій, характерних для більшості сучасних держав, є поширення диференційованих форм кримінального процесу країн Європи. Завдання модернізації кримінальної юстиції, диференціації форм кримінального судочинства можуть бути успішно реалізовані тільки з урахуванням аналізу всіх можливостей взаємодії різних національних кримінально-процесуальних систем і утилітарного підходу до можливої рецепції норм кримінально-процесуального права країн Європи.

Стан наукової розробки

Проблема диференціації кримінальної процесуальної форми має багаторічну історію свого дослідження. Однак, в силу своєї складності та багатоплановості, незважаючи на значний період її наукової розробки, вона належить до тих, які в різні періоди розвитку юридичної науки отримують діаметрально протилежне вирішення – від категоричного її заперечення (зокрема, стосовно спрощення окремих процесуальних форм) до підтримки і констатації доцільності та обґрунтування необхідності її подальшого розширення.

Доктринальні підходи до вирішення проблеми єдності та диференціації кримінальної процесуальної форми, які достатньо широко представлені в науці кримінального процесу, свідчать про її дискусійний характер, про неоднаковість наукової думки як з питання стосовно самої суті диференціації, так і вибору критеріїв, за якими вона має здійснюватися [1, с.171].

Мета цієї статті полягає у тому, щоб на основі різноманітних наукових підходів дослідити сутність диференціації кримінального процесу у країнах Європи, а також визначити її особливості у кримінальному процесі країн Європи.

Виклад основного матеріалу дослідження

Ю.М. Грошевий обґрунтовано стверджував, що однією із тенденцій розвитку системи процесуального права є диференціація і спеціалізація процесуальних процедур. Сама поява процесуального права є результатом функціональної спеціалізації правового регулювання [2, с. 27].

Незважаючи на тривалу наукову розробку цієї проблематики, сутність категорії диференціації кримінально-процесуальної форми зазвичай розглядається неоднозначно, адже в науковій літературі є її багатоаспектне тлумачення: як способу структурування кримінального процесу; як його основи; як певного порядку здійснення кримінального провадження; як можливості в рамках єдиного кримінального процесу вирішувати єдині завдання різними способами; як способу правового регулювання; як тенденції розвитку кримінальної процесуальної форми; як принципу кримінального процесу; як стану і структури законодавства і т.п.

Так, у доктрині кримінального процесу висловлювалася думка, що диференціація кримінально-процесуальної форми є будовою судочинства, при якому поряд із звичайним порядком існують процесуальні форми, які передбачають як спрощення процедури в нескладних справах, так і її ускладнення по найбільш небезпечних злочинах або справах, що вимагають особливої процесуальної захищеності законних інтересів обвинуваченого або інших учасників судочинства [3, с.42].

Отже, ця наукова позиція, по суті, виходить з того, що диференціація процесуальної форми полягає в наявності різних порядків (процедур) здійснення кримінального провадження, які так чи інакше відрізняються від його загального порядку. Розуміння диференціації кримінально-процесуальної форми саме як її спрощення або ускладнення притаманне і сучасним підходам до цієї проблеми, наявні в доктрині кримінального процесу. Зокрема, Л.М. Лобойко і О.О. Банчук вказують, що зазвичай порядок провадження є єдиним (уніфікованим) у всіх кримінальних процесах, але в деяких випадках законодавець встановлює особливі – диференційовані – порядки провадження [4, с.25]. Наприклад, відповідно до КПК України особливою (диференційованою) формою (порядком) характеризуються кримінальні провадження: на підставі угод (гл. 35 КПК); в формі приватного обвинувачення (гл. 36 КПК); по окремій категорії осіб (гл. 37 КПК); щодо неповнолітніх (гл. 38 КПК); по застосуванню примусових заходів медичного характеру (гл. 39 КПК); яке містить державну таємницю (гл. 40 КПК); на території об'єктів, що належать Україні, але які знаходяться за її межами (гл. 41 КПК).

Крім того існує інша позиція з проблеми сутності диференціації процесуальної форми. Коли законодавець конструює для всіх без винятку кримінальних справ єдину систему стадій, йдеться про уніфікацію

системи стадій кримінального процесу. У тому ж випадку, коли для різних категорій кримінальних справ існує власна система стадій, відбувається диференціація системи стадій кримінального процесу. Диференціація, в свою чергу, може проводитися в бік ускладнення кримінального процесу (появи додаткових стадій) і в бік її спрощення (виключення певних стадій в окремих категоріях кримінальних справ). Вона також може бути глобальною, коли в кримінальному процесі існує кілька паралельних систем стадій, жодна з яких не розглядається як базова (проста), і локальною, коли в окремих категоріях кримінальних справ в системі стадій виникають певні «відгалуження» від основної системи стадій, обраної як певний кримінально-процесуальний стандарт [3, с.43].

Аналогічний підхід сформульовано і в підручнику «Кримінальний процес» – під диференціацією кримінальної процесуальної форми слід розуміти можливість у рамках єдиної судової системи, єдиного кримінального процесуального законодавства, ґрунтуючись на єдиних засадах кримінального провадження, вирішувати його єдині завдання різними способами. Виділяють два напрями диференціації кримінальної процесуальної форми – її спрощення та ускладнення [5, с.15-16]. Досить близьким до вказаного є і розуміння диференціації кримінального судочинства як наявності у межах єдиного кримінального процесу проваджень, що якісно різняться між собою за ступенем складності процесуальних форм [6, с.223].

Таким чином, у зазначеній роботі визначається сутність диференціації як методу процесуальної організації та виділяються два види диференціації системи кримінального процесу – глобальна і локальна.

При цьому, як наголошується, глобальна диференціація системи стадій є досить поширеною у багатьох правопорядках. Як правило, вона ґрунтується на відомій класифікації злочинів, яка може бути матеріально-правовою або процесуальною. Так, у багатьох країнах континентальної Європи відомий матеріально-правовий поділ кримінально караних діянь на злочини і проступки (двочленна класифікація) або злочини, проступки і правопорушення (тричленна класифікація).

Досить часто такий підхід передбачає диференціацію системи стадій кримінального процесу. Наприклад, у Франції кримінальний процес не знає єдиної системи стадій – своя система стадій існує у справах про злочини, своя – у справах про проступки та своя – у справах про кримінальні правопорушення. Окремі англосаксонські країни дотримуються не матеріально-правової, а процесуальної класифікації злочинів. Наприклад, в Англії і Уельсі всі злочини поділяються на ті, які розглядаються по обвинувальному акту за участю присяжних засідателів, і ті, які розглядаються в сумарному порядку магістратськими суддями. Для кожної з цих категорій існує своя система стадій, що діє в абсолютно автономному режимі. Локальна диференціація системи стадій спостерігається, наприклад, коли законодавець обмежує можливості апеляційного оскарження в певних категоріях справ, через що зникає апеляція як стадія кримінального процесу.

Близьким за своєю суттю до зазначеного підходу є бачення диференціації як такої побудови кримінального процесу, при якому в його межах існує цілий ряд проваджень, які пристосовані до різних потреб, до різних категорій справ і які відрізняються один від одного.

Формулюючи дефініцію диференціації кримінально-процесуальної форми, слід виходити з того, що остання є певною формою спеціалізації, являє собою розгалуження, придбання тією чи іншою гілкою все більше специфічних ознак в механізмі законодавчого врегулювання певних груп суспільних відносин. Тому слід розрізняти два типи диференціації – функціональну, в ході якої розширюється коло функцій, здійснюваних тими ж елементами системи, яка розвивається, і структурну, в ході якої в системі виділяються підсистеми, нові елементи, що реалізують ті чи інші функції. Структурна диференціація є різновидом функціональної, однак, більш глибокою за змістом. Вона пов'язана із створенням однопорядкових елементів на одному рівні системи [7, с.190].

Застосування цих теоретичних положень при аналізі проблеми диференціації кримінально-процесуальної форми дає підстави зробити висновок про те, що наявність окремих проваджень в системі всього кримінального провадження є свідченням функціональної диференціації процесуальної форми, оскільки виділяються окремі елементи системи, що відрізняються істотними особливостями предмета правового регулювання (матеріальні і процесуальні відносини), які обумовлюють необхідність встановлення того чи іншого порядку здійснення кримінального провадження. Кожен з цих елементів характеризується власним функціональним призначенням і спрямований на вирішення спеціальних завдань, в сукупності вони створюють передумови вирішення завдань всієї системи (кримінального провадження в цілому), а також відрізняються своєю стадійністю і специфічною формою.

Оскільки диференціація, як випливає з наведеного її розуміння, є напрямом правового регулювання кримінально-процесуальної форми, вона повинна відповідати міжнародним актам, що закріплюють стандарти захисту прав людини в сфері кримінального судочинства і правосуддя. Вихідними в цьому плані виступають положення Рекомендації № R (81) 7 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам про заходи, що полегшують доступ до правосуддя від 14 травня 1981 р.; Рекомендації Rec (2006) 8 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам про допомогу потерпілим від злочинів від 14 червня 2006 р.; Рекомендації Rec (2005) 9 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам про захист свідків та осіб, які співпрацюють з правосуддям, від 20 квітня 2005 р.; Рекомендації № R (97) 13 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо залякування свідків і прав сторони захисту від 10 вересня 1997 р.; Рекомендації № R (87) 18 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо спрощення кримінального правосуддя від 17 вересня 1987 р.; Рекомендації № R (2000) 2 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо повторного розгляду або поновлення провадження у певних справах на національному рівні після прийняття рішень ЄСПЛ від 19 січня 2000 р. та інші.

Доцільність і корисність диференційованого порядку кримінального судочинства доведена часом, вона визнана не тільки національним законодавцем, але й міжнародною спільнотою, що знайшло своє вираження, зокрема, в Рекомендації Комітету Міністрів Ради Європи R (81) 7 від 14.05.1981 р. щодо шляхів полегшення доступу до правосуддя та Рекомендації Комітету Міністрів Ради Європи № II (87) 18 від 17.09.1987 р. з приводу спрощення кримінального правосуддя, а тенденції розвитку кримінального процесу країн Європи дозволяють визначити його вектор не в бік уніфікації, а навпаки, диференціації кримінально-процесуальної форми, розширення застосування процедур, які мають специфічні риси і істотно відрізняються від загального порядку здійснення кримінального провадження [8; 9].

Кримінальний процес країн Європи розуміє та визнає диференціацію кримінального процесу від початку його існування, і вона здійснюється в залежності від класифікації злочинних діянь. Диференціація кримінального судочинства є історичною тенденцією, і всі сучасні держави Європи прагнуть до її розширення. З урахуванням вище наведеного та ряду інших чинників, як буде видно із матеріалів наступних розділів підручника, в наші дні в кримінальному судочинстві країн Європи склалися спрощені правила розгляду кримінальних справ. Називають їх по-різному – спрощеним, сумарним, прискореним і т.п. провадженням. Їх суть полягає в набагато менш скрупульозному дотриманні правил судочинства: менші вимоги до допустимості доказів, їх дослідження та перевірки, повноти і всебічності, забезпечення права на захист, оформлення прийнятих судом рішень і т.д.

У країнах з англосаксонськими традиціями визнання вини також вважалося відмовою від суперечки і підставою для спрощення процесу, проте така відмова ніколи не зв'язувалася з будь-якою угодою сторін. Угоди в даний час передбачені лише в Англії та Уельсі. У континентальній правовій традиції прискорені провадження виника-

ють в результаті рецепції англосаксонського досвіду досягнення процесуальної згоди. Як було відзначено, кожна з держав континентальної правової традиції сприйняла лише ті елементи розглянутого правового інституту, які не суперечили суті соціальних зв'язків, що склалися в цих державах. Наприклад, англійське судочинство здійснюється в формах проваджень у справах, які переслідуються з обвинувальним актом і сумарному; у Франції порядок провадження залежить від приналежності діянь до злочинів, проступків, правопорушень [3, с.43-44].

Однак на відміну від англійської моделі угоди в країнах континентальної Європи, прискорені процедури, реалізовані на основі згоди, незважаючи на їх онтологічну неоднорідність, як правило, не зв'язуються з ключовим питанням кримінальної справи – питанням про винуватість.

Умови угоди найчастіше є наслідком згоди обвинуваченого з пред'явленим обвинуваченням. Суть класичного континентального типу прискореного кримінального судочинства полягає в угоді щодо різних варіантів процесуальної процедури розгляду справи і не стосується кримінально-правових аспектів обвинувачення. Межі компромісу обмежуються виключно питаннями процедурного характеру. Незважаючи на варіативність конкретних деталей національних форм прискореного провадження, в ряді з них простежуються ідентичні процедури.

У країнах Європи на сьогоднішній момент нормативно закріплені такі форми спрощених правил розгляду кримінальних справ [10, с. 244, 248, 249, 251, 257]:

1. Спрощене провадження у нескладних, очевидних, малозначних кримінальних справах в ряді країн відрізняється від прискорених процедур у справах про більш тяжкі злочини і виступає самостійною процедурою. Більшість прискорених процедур, які використовуються в Європі, дозволяють пропустити етап попереднього слідства і призначити судовий процес протягом короткого періоду часу, якщо підозрюваний надав поліції або слідчому під час досудового етапу достовірні показання.

Згідно КПК ФРН, особливими видами провадження є: глава 1. Провадження про видання наказу про покарання; глава 2. Провадження про призначення заходів виправлення і безпеки; глава 2а. Прискорене провадження; глава 3. Провадження про конфіскацію майна; глава 4. Провадження про накладення грошового штрафу на юридичних осіб та об'єднання громадян.

У Франції існує кілька варіантів подібного роду. У першому випадку покарання виконується винним на підставі поліцейського протоколу про правопорушення, в другому – суд затверджує угоду прокурора та особи, що підлягає кримінальному переслідуванню, про сплату штрафу. Це можливо для обмеженого кола справ про нетяжкі злочини. Суд не зв'язаний позицією сторін і може розглянути справу в загальному порядку, винісши при цьому як обвинувальний, так і виправдувальний вирок. Якщо ж особа в подальшому не виконає умови угоди (не виплатить штраф), суд може розглянути справу в загальному порядку.

У Португалії процедура sumarrisimo (достатньо спрощене провадження – статті 392-400-1с КПК Португалії) застосовується у справах про злочини, покарання за які не перевищує шести місяців тюремного ув'язнення.

2. Особливий тип прискореного провадження представляти різного роду угоди, в основі яких лежить співпраця обвинуваченого із слідством. В Італії це окремий різновид загального виду угод (pattejamento) – угоди про співпрацю з членами злочинних організацій, згодних давати показання проти керівників злочинного співтовариства в обмін на зниження покарання. Ці угоди умовно називаються угодами з «pentito» – «розкаявшими членами організованих злочинних співтовариств (мафії), які порушили «омерту» – кодекс мовчання і дали показання проти босів організації в обмін на зниження покарання». Вони стали укладатися з середини 1980-х рр. в першу чергу у справах про злочини, вчинені злочинними співтовариствами. Особливістю цих угод стала можливість винесення щодо членів злочинних кланів менш суворих покарань, якщо вони повідомляли органам

розслідування і суддям відомості, що дозволяли притягнути до відповідальності керівників та членів злочинних кланів. У цьому випадку покарання могло бути зменшено в п'ять разів. Дана модель угоди існує в деяких державах на пострадянському просторі (Казахстан, Грузія, Молдова, Литва та ін.).

3. Класичні континентальні моделі прискореного провадження, що не належать до сумарного провадження, теж мають свої різновиди.

Деякі типи прискореного провадження припускають угоду про покарання або істотне його зниження. До таких належать італійський варіант угоди – (pattejamento) – «призначення покарання за клопотанням сторін» (ст. 444-448 КПК Італії). Pattejamento застосовується до справ про злочини, які не становлять великої суспільної небезпеки; сторони можуть укласти угоду про розмір покарання у вигляді штрафу або тюремного ув'язнення на термін, що не перевищує п'яти років позбавлення волі (з можливим зменшенням покарання у таких справах до двох третин).

У 2004 році у Франції була введена процедура заяви про визнання вини (ст. 495-8 КПК Франції). Вона може бути застосована до справ про злочини, які караються термінами до п'яти років позбавлення волі. В результаті цієї процедури розмір покарання може бути значно знижений, а саме покарання може бути умовним.

Більшість національних форм прискореного провадження застосовуються до кримінальних справ про злочини, які не становлять великої суспільної небезпеки, але існують певні винятки. Так, одна з двох основних скорочених процедур в Італії – abbreviato (спрощення судової процедури, статті 438-443 КПК Італії) – може бути застосована до всіх категорій кримінальних справ, включаючи справи про особливо тяжкі злочини. Виняток становлять злочини, покаранням за які може слугувати довічне позбавлення волі.

У кримінальному процесі Іспанії передбачений такий вид спрощеного розгляду кримінальних справ, як conformidat, що за своїм змістом не є угодою про визнання вини, а полягає в згоді із стороною обвинувачення. Обвинувачений може висловити свою згоду з обвинуваченням і покаранням, заявленим стороною обвинувачення з моменту обвинувачення безпосередньо перед судовим розглядом в суді першої інстанції або при дослідженні доказів у суді присяжних. Особливістю процедури conformidat є те, що згода обвинуваченого з пред'явленим обвинуваченням і покаранням, не звільняє суддю від обов'язку здійснити аналіз фактичної бази для вираження згоди з висунутим обвинуваченням і навіть дозволяє судді виправдати особу у випадку, якщо достатніх доказів для засудження не вистачає, незважаючи на згоду з висунутими обвинуваченнями.

Прискорені процедури провадження у кримінальних справах існують в країнах Східної Європи. Варіанти спрощеного провадження в цих країнах найчастіше не вичерпуються якимось одним типом угоди. Так само, як і в ряді інших країн, в них виділяють три основні типи прискореного провадження: скорочене провадження у справах про явні, очевидні злочини; прискорене провадження при укладанні угоди про співпрацю; спрощена модель судового розгляду справи за згодою обвинуваченого з пред'явленим обвинуваченням [3, с.47-49].

Близьким до пошуків шляхів диференціації є досить поширені і безперервні зусилля по оптимізації складів судів в залежності від змісту конкретних категорій справ (ступеня небезпеки злочинів, їх складності та можливих юридичних наслідків) і укладення угод в кримінальному процесі країн Європи. У правильному визначенні складу суду багато хто вбачає шлях до найбільш ефективної організації розгляду справ у судах: з одного боку, до усунення осіб, які притягуються до кримінальної відповідальності, від можливих судових помилок і свавілля, а з іншого – до економії сил і засобів, які слід було б затрачати при розгляді відповідних категорій справ. Про перманентність зусиль, що вживаються в даному напрямку, свідчить зарубіжний досвід закріплення суду присяжних в кримінальному процесі абсолютної більшості країн Європи.

Інституційними відмінностями різних типів прискореного провадження з точки зору їх умовної приналежності до класичних форм кримінального процесу – англосаксонського або континентального – є сфера дії угоди і межі можливого компромісу. Сфера дії англосаксонського варіанту прискореної процедури, сформованого в умовах пріоритету процесуального права над матеріальним і верховенства принципу змагальності, поширюється на матеріальне право – кримінально-правову кваліфікацію скоєного, яка не є константою, що не обумовлена безпосередньо фактичними обставинами справи і може бути встановлена в результаті угоди сторін незалежно від того, що сталося.

В інших країнах з англосаксонським традиціями визнання вини також вважалося відмовою від суперечки і підставою для спрощення процесу, проте така відмова ніколи не пов'язана із будь-якою угодою сторін. Угоди в даний час передбачені лише в Англії та Уельсі. Черговий поштовх у розвитку інститут угоди про визнання вини отримав в березні 2008 р. у зв'язку з направленням Генеральним прокурором в Палату Лордів консультаційного матеріалу про можливе ведення переговорів про визнання вини у кримінальних справах про шахрайство. Запропоновано передбачити можливість уникнути судового розгляду на самій ранній стадії кримінального процесу. Такі заходи, на думку законодавця, дозволять добитися істотної економії фінансових витрат на судочинство, будуть сприяти якнайшвидшому відновленню порушених прав потерпілих, якнайшвидшому притягненню до відповідальності винних, звільнення від зобов'язань, пов'язаних із необхідністю з'явитися за викликом суду свідків, а також дозволять правоохоронним органам зосередити зусилля на найбільш складних і резонансних злочинах. У документі наголошується, що в тільки 66% обвинувачених в Англії і Уельсі визнають вину до початку судового засідання, 10% визнають її на першому судовому засіданні. Тому, встановлення формалізованої системи укладання угод про визнання вини в Англії і Уельсі покликане стимулювати обвинувачених до визнання вини на більш ранніх стадіях кримінального судочинства [11, с.45; 12, с.56; 13, с.12; 14, с.98].

Крім зазначеного, у сучасному кримінальному процесі країн Європи існують і інші процедури вирішення кримінально-правових конфліктів, які включають в себе елементи примирення. Існують дві найбільш відомі моделі альтернативних способів вирішення таких кримінально-правових конфліктів [15, с.13; 16, с.172; 17, с.75]:

1) трансакція, яка існує в голландсько-бельгійській системі правосуддя. Її сутність полягає в тому, що правомочні органи (прокуратура, а в Нідерландах і поліція) відмовляються від кримінального переслідування особи, якщо вона заплатить в казну встановлену в кожному конкретному випадку грошову суму;

2) медіація, яка застосовується як засіб вирішення конфлікту між особою, яка вчинила злочин, та потерпілим за допомогою примирення між ними і дозволяє знизити завантаженість органів кримінальної юстиції, збільшити роль потерпілого в кримінальному процесі та зробити певний крок для попередження злочину.

Висновки

Таким чином, одним з основних напрямків вдосконалення кримінально-процесуальної форми є її диференціація, яку слід розглядати як основу кримінального судочинства, при якій досягнення завдань кримінального процесу в окремих законодавчо визначених категоріях і при наявності певних умов може здійснюватися шляхом використання процесуальних форм, процедур, які відрізняються від звичайних за ступенем складності, їх спрощення або ускладнення.

Для диференціації кримінального процесу країн Європи необхідні матеріально-правові та кримінально-правові підстави. Кримінальне провадження на підставі спрощених правил кримінального провадження є проявом диференціації кримінальної процесуальної форми, заснованої як на матеріально-правових, так і на кримінально-процесуальних умовах. Диференціація кримінальної процесуальної форми,

в тому числі і введення спрощених форм кримінального провадження, не може обмежувати діючі процесуальні гарантії.

Література

1. Трофименко В.М. Поняття диференціації кримінальної процесуальної форми. Вісник Національної академії правових наук України № 4 (87) 2016. С. 171-183.

2. Грошевий Ю. М. Проблеми спеціалізації судових процедур. Актуальні проблеми застосування Цивільного процесуального кодексу та Кодексу адміністративного судочинства України: тези доп. та наук. повідомл. учасн. наук.-практ. конф. (25–26 січ. 2001 р.) / за заг. ред. В. В. Комарова. Х.: Нац. юрид. акад. України, 2007. С.20-26.

3. Сучасний кримінальний процес країн Європи : монографія [В. В. Луцик, В. А. Савченко, В. І. Самарін та ін.]; за ред. В.В. Луцика та В.І. Самаріна. Харків: Право, 2018. 792 с.

4. Лобойко Л.М., Банчук О.А. Кримінальний процес: Навчальний посібник. К.: Ваіте, 2014. 280 с.

5. Кримінальний процес : підручник / за ред.: В. Я. Тацій, Ю. М. Грошевой, О. В. Капліна, О. Г. Шило. Харків: Право, 2013. 824 с.

6. Савицький Д. О. Підстави диференціації процесуальних форм і їх реалізація у провадженні зі спрощеною формою. Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ України. 2002. № 2. С.214-223.

7. Трофименко В. Поняття та ознаки диференціації кримінальної процесуальної форми. Visegrad Journal on Human Rights. № 4/2. 2016. С.190-196.

8. Рекомендація № R (81) 7 від 14.05.1981 р. Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо заходів, що полегшують доступ до правосуддя. URL: https://knm.su.court.gov.ua/userfiles/08.pdf.

9. Рекомендація Комітету Міністрів Ради Європи № II (87) 18 від 17.09.1987 р. щодо спрощення кримінального правосуддя. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/R_87_18_1987_09_17.pdf.

10. Основи кримінального процесу Федеративної Республіки Німеччини: навч. посіб. / [В. А. Савченко, Я. І. Соловій, В. І. Фелик, В. Д. Юрчишин]. Х.: Право, 2017. 372 с.

11. Власова Г.П. Спрощення кримінального судочинства України: історія, теорія, практика: монографія. Ірпінь: Нац. ун-т ДПС України, 2014. 424 с.

12. Леляк О.О. Угода про визнання винуватості у кримінальному процесі України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Нац. акад. прокуратури України. Київ, 2015. 228 с.

13. Любченко Я. П. Альтернативні способи вирішення правових спорів: теоретико-правовий аспект : автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.01. Харків, 2018. 21 с.

14. Холодило П. В. Кримінальне провадження на підставі угод про визнання винуватості: дис. … канд.. юрид. наук: 12.00.09. Нац. акад. внутр. справ. Київ, 2017. 296 с.

15. Альтернативні способи вирішення спорів у кримінальному провадженні / Волкотруб С. Г., Крушинський С. А., Луцик В. В. та ін.; під ред. У. Гелльманна, В. В. Луцика. Хмельницький: Хмельницький університет управління та права, 2015. 204 с.

16. Сіроткіна М.В. Право на компроміс у кримінальному процесі України: теорія і практика: монографія. К.: Талком, 2020. 432 с.

17. Новак Р. В. Кримінальне провадження на підставі угод в Україні : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Харківський нац. ун-тет ім. Н.В. Каразіна. Харків, 2015. 214 с.

Yurchyshyn V.D.

DIFFERENTIATION OF CRIMINAL PROCEEDINGS IN EUROPEAN COUNTRIES: THEORETICAL FOUNDATIONS

The article is devoted to the analysis of the differentiation of the procedural form, its concept and essence. The features of the differentiation of the criminal procedural form, the relationship between structural and functional differentiation are studied

using philosophical approaches to solving this problem.

The article notes that the presence of separate proceedings in the system of the entire criminal proceedings is evidence of the functional differentiation of the procedural form, since separate elements of the system are distinguished, which differ in the essential features of the subject of legal regulation (material and procedural relations), which determine the need to establish a particular procedure for conducting criminal proceedings. Each of these elements is characterized by its own functional purpose and is aimed at solving special tasks, in the aggregate they create the prerequisites for solving the tasks of the entire system (criminal proceedings as a whole), and also differ in their stage-by-stage nature and specific form.

The author analyzed the diversity of scientific views on the essence of the category of differentiation of criminal procedural form – as a way of structuring the criminal process; as its principles; as a certain procedure for conducting criminal proceedings; as an opportunity within the framework of a single criminal process to solve single tasks in different ways; as a method of legal regulation; as a trend in the development of criminal procedural form; as a principle of criminal process; as the state and structure of legislation, etc.

Keywords: procedural form, criminal process, unification, differentiation, judicial proceedings.

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ОСКАРЖЕННЯ РІШЕНЬ АДВОКАТСЬКОГО САМОВРЯДУВАННЯ: ПОРЯДОК, ПІДСТАВИ ТА НАСЛІДКИ

ВИЛКОВ Сергій Валентинович - кандидат юридичних наук (Науково-дослідний інститут публічного права, м. Київ)

УДК 342.9: 347.965
DOI: https://doi.org/10.71404/EP.2024.2.57

В наукові статті виокремлено підстави оскарження рішень адвокатського самоврядування: 1) порушення процедурних норм встановленого порядку прийняття рішень; 2) вихід за межі повноважень органів адвокатського самоврядування; 3) оцінка суб'єктивних чинників без належного обґрунтування (у випадку оцінки особи, яка складає кваліфікаційний іспит, без конкретного обґрунтування з упередженим чи необґрунтованим рішенням); 4) порушення принципів рівності, неупередженості, об'єктивності; 5) неповнота розгляду обставин справи; 6) порушення права на доступ до професії адвоката або на її реалізацію; 7) невідповідність рішення загальновизнаним стандартам справедливого правосуддя.

Доведено, що у спеціальному законодавстві у сфері функціонування адвокатури України немає чіткого окремого розділу чи порядку внутрішньо-адміністративного оскарження рішень органів адвокатського самоврядування, тому, порядок оскарження визначається Законом України «Про адміністративну процедуру», з урахуванням особливостей Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» та внутрішньо-регламентних положень органів адвокатського самоврядування.

З'ясовано, що у системі адвокатського самоврядування України процедури оскарження мають чітко виокремлену інституційну структуру, що демонструє поєднання елементів автономності професійного врядування з принципами процесуально-правової визначеності.

Наголошено, що при визначенні наслідків оскарження рішень адвокатського самоврядування гарантується автономія у прийнятті та перегляді рішень у межах спеціалізованої внутрішньої процедури та загальних засад адміністративного провадження, забезпечує баланс між незалежністю адвокатури та принципом правової відповідальності. Наслідки оскарження рішень адвокатського самоврядування мають відновний та превентивний характер, та полягають у можливості уповноважених органів адвокатського самоврядування: залишити рішення без змін; змінити рішення; скасувати рішення; направити на новий розгляд; вчинити певні дії.

Ключові слова: оскарження рішень, підстави оскарження, наслідки оскарження, процедури, етапи, стадії, органи адвокатського самоврядування

Постановка проблеми

Одними із пріоритетних завдань, що потребують вирішення на будь-якому етапі формування демократичної правової держави є забезпечення належного функціонування механізмів захисту прав і законних інтересів фізичних та юридичних осіб та забезпечення законності у різних сферах суспільного життя. У сфері правових відносин нерідко виникають конфлікти (спори), з одного боку, та фізичними і юридичними особами – з іншого. Їх предметом є рішення, дії та бездіяльність владних суб'єктів, які, на думку іншої сторони адміністративно-правових відносин, порушують її

права чи охоронювані законом інтереси. Вирішення таких конфліктів (спорів) здійснюється у регламентованих правовими нормами процесуальних формах. Одним із механізмів врегулювання конфліктів та формою захисту суб'єктивних прав фізичних та юридичних осіб, є оскарження рішень, дій та бездіяльності у встановленому законом порядку, зокрема і у сфері адвокатури [1, с. 3].

Якщо аналізувати «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», існують такі види внутрішнього оскарження (тобто, оскарження, що звернено безпосередньо до органів адвокатського самоврядування [2]: оскарження рішення про відмову в допуску особи до кваліфікаційного іспиту до Вищої кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури (ст. 8); оскарження рішення щодо кваліфікаційного іспиту до Вищої кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури (ст. 9); оскарження рішення ради адвокатів регіону про продовження стажування до Ради адвокатів України (ст. 10); оскарження рішення кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури про зупинення права на заняття адвокатською діяльністю до Вищої кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури або до суду (ст. 31); оскарження рішення у дисциплінарній справі до Вищої кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури (ст. 42); оскарження рішень кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури до Вищої кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури (ст. 50); оскарження рішення про відмову у включенні адвоката іноземної держави до Єдиного реєстру адвокатів України до Вищої кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури (ст. 52).

Як бачимо, переважна більшість внутрішньо-адміністративного оскарження, що звернено безпосередньо до органів адвокатського самоврядування належить до повноважень Вищої кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури (окрім, оскарження рішення ради адвокатів регіону про продовження стажування до Ради адвокатів України). Відповідно, характеристику порядку оскарження рішень адвокатського самоврядування слід будувати і на основі внутрішнього регламенту органів адвокатського самоврядування Вищої кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури та Ради адвокатів України.

Огляд останніх досліджень

Варто звернути увагу, що в наукових працях вчені акцентують увагу на проблематиці оскаржені рішень органів публічної адміністрації, у тому числі й органів адвокатського самоврядування, серед, яких варто вказати: І.А. Артеменко, М.Р. Аракелян, О.М. Бандурка, О.І. Безпалова, Н.І. Бочуляк, В.А. Гвоздій, С.Ф. Денисюк, О.В. Джафарова, О.Ю. Дрозд, Г.В. Медвідчук, Г.М. Стахира, Є.Ю. Соболь, Л.В. Сорока, К.М. Куркова, С.О. Шатрава, Є. Ф. Шкребець та ін.

Враховуючи науковий доробок вчених постає необхідним в межах наукової праці з'ясувати деякі аспекти оскарження рішень адвокатського самоврядування, що й становить предмет наукового пошуку.

Виклад основного матеріалу

На відміну від спеціально законодавства, Законом України «Про адміністративну процедуру» визначено, що право на адміністративне оскарження має особа, яка вважає, що: 1) прийнятим адміністративним актом чи його виконанням порушено або може бути порушено її право, свобода чи законний інтерес; 2) процедурне рішення або дія, бездіяльність адміністративного органу негативно впливає на її права, свободи чи законні інтереси. Особа, реалізуючи своє право на адміністративне оскарження, залежно від обставин справи може вимагати: 1) припинення вчинення адміністративним органом певної дії; 2) визнання дії адміністративного органу протиправною та усунення її наслідків; 3) виконання адміністративним органом іншої дії, на яку особа має право і яка не була виконана на її вимогу; 4) визнання протиправним та скасування адміністративного акта чи окремих його положень; 5) визнання протиправним виконаного адміністративного акта чи окремих його положень, що

призвело до настання незворотних правових наслідків; 6) вчинення адміністративним органом необхідних дій з метою відновлення порушеного права, свободи чи законного інтересу особи, а також усунення негативних наслідків, відшкодування матеріальної шкоди; 7) визнання бездіяльності адміністративного органу протиправною та зобов'язання вчинити певні дії [3].

Таким чином, з аналізу спеціального законодавства, існують такі підстави оскарження рішень адвокатського самоврядування: 1) порушення процедурних норм встановленого порядку прийняття рішень; 2) вихід за межі повноважень органів адвокатського самоврядування; 3) оцінка суб'єктивних чинників без належного обґрунтування (у випадку оцінки особи, яка складає кваліфікаційний іспит, без конкретного обґрунтування з упередженим чи необґрунтованим рішенням); 4) порушення принципів рівності, неупередженості, об'єктивності; 5) неповнота розгляду обставин справи; 6) порушення права на доступ до професії адвоката або на її реалізацію; 7) невідповідність рішення загальновизнаним стандартам справедливого правосуддя (у контексті статті 6 Європейської конвенції з прав людини, навіть внутрішньоінституційні рішення адвокатського самоврядування можуть бути оцінені через призму принципу справедливого розгляду, права бути вислуханим та права на ефективне оскарження) [2].

Який же порядок оскарження? Згідно законодавства, відносини щодо прийняття, набрання чинності, оскарження в адміністративному порядку, виконання, припинення дії адміністративних актів у сфері адвокатури та адвокатської діяльності регулюються Законом України «Про адміністративну процедуру» з урахуванням особливостей, визначених Законом «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» [2; 3]. При цьому, у спеціальному законодавстві у сфері функціонування адвокатури України немає чіткого окремого розділу чи порядку внутрішньо-адміністративного оскарження рішень органів адвокатського самоврядування, тому, порядок оскарження визначається розділом 6 Закону України «Про адміністративну процедуру», з урахуванням особливостей Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» та внутрішньо-регламентних положень органів адвокатського самоврядування.

Законом України «Про адміністративну процедуру» встановлено, що особа має право на оскарження рішень, дій чи бездіяльності адміністративного органу в порядку адміністративного оскарження відповідно до закону та/або в судовому порядку. Адміністративний орган зобов'язаний повідомити особу про спосіб, порядок і строк оскарження адміністративного акта, який негативно впливає на право, свободу чи законний інтерес особи [3].

Особа може оскаржити до моменту прийняття адміністративного акта: 1) відмову щодо початку адміністративного провадження; 2) відмову в наданні статусу заінтересованої особи; 3) відмову щодо відводу посадової особи адміністративного органу (члена колегіального органу) або особи, яка сприяє розгляду справи; 4) рішення про зупинення або закриття адміністративного провадження; 5) відмову в наданні доступу до матеріалів справи або обмеження права особи на ознайомлення з такими матеріалами; 6) іншу процедурну дію та/або процедурне рішення у визначених законом випадках. Скарга на іншу процедурну дію та/або процедурне рішення адміністративного органу, подана до завершення адміністративного провадження, розглядається після прийняття адміністративного акта. Бездіяльність адміністративного органу оскаржується у разі неприйняття адміністративного акта у встановлений законом строк або зволікання з розглядом справи (прийняттям процедурного рішення та/або вчиненням процедурної дії). Скаргу на вчинення тієї самої процедурної дії, бездіяльність або прийняття того самого адміністративного акта може бути подано окремою особою (індивідуальна скарга) або групою осіб (колективна скарга) лише один раз, крім випадків, передбачених законом [3].

Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», статтею 42 визначає норму щодо оскарження рішення у дисциплінарній справі, зокрема, адвокат чи особа, яка ініціювала питання про дисциплінарну відповідальність адвоката, має право оскаржити рішення у дисциплінарній справі протягом тридцяти днів з дня його прийняття до Вищої кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури [2].

Відповідно, суб'єктами права на оскарження рішень органів адвокатського самоврядування є особи, процесуальні права та/або законні інтереси яких безпосередньо або опосередковано зачіпаються такими рішеннями. До таких суб'єктів належать: адвокат, щодо якого ухвалено рішення; особа, яка ініціювала процедуру оскарження; стажист адвоката; керівник стажування; уповноважені представники органів адвокатського самоврядування; інші заінтересовані особи, якщо порушені або невизнані публічні інтереси є предметом оскарження.

Відповідно до Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» Вища кваліфікаційно-дисциплінарна комісія адвокатури розглядає скарги на рішення, дії чи бездіяльність кваліфікаційно-дисциплінарних комісій адвокатури [2]. Згідно Регламенту Вищої кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури, для виконання завдань ВКДКА та у порядку, визначеному Регламентом ВКДКА розглядає скарги на рішення, дії чи бездіяльність кваліфікаційно-дисциплінарних комісій адвокатури. Голова ВКДКА видає накази, розпорядження та доручення, у тому числі щодо негайного скерування скарг на рішення КДКА, які надійшли до ВКДКА, учасникам дисциплінарного провадження, зокрема, але не виключно через електронні засоби зв'язку [4].

Також, згідно Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» Рада адвокатів України розглядає скарги на рішення, дії чи бездіяльність рад адвокатів регіонів, їх голів, скасовує рішення рад адвокатів регіонів [2]. Відповідно до Положення про Раду адвокатів України, Рада розглядає скарги на рішення, дії, бездіяльність рад адвокатів регіонів, із правом скасування незаконних рішень [5].

Тому, у системі адвокатського самоврядування України процедури оскарження мають чітко виокремлену інституційну структуру, що демонструє поєднання елементів автономності професійного врядування з принципами процесуально-правової визначеності. Основними суб'єктами реалізації процедури оскарження рішень адвокатського самоврядування є Вища кваліфікаційно-дисциплінарна комісія адвокатури та Рада адвокатів України, кожна з яких уповноважена розглядати скарги на відповідні органи нижчого рівня. Як суб'єкти реалізації процедури оскарження рішень адвокатського самоврядування Вища кваліфікаційно-дисциплінарна комісія адвокатури та Рада адвокатів України виконують контрольну функцію в межах внутрішньо-адміністративного провадження, що має саморегулівний характер.

Якщо звернутися до аналізу Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», то на оскарження рішень органів адвокатського самоврядування встановлено загальний адміністративний строк – протягом тридцяти днів з дня його отримання чи прийняття. У визначенні строку на оскарження рішень органів адвокатського самоврядування також слід застосовувати адміністративне законодавство щодо надання можливості звернення про поновлення строку на оскарження з поважних причин не пізніше одного року з дня прийняття оскаржуваного рішення органу адвокатського самоврядування.

У спеціальних вимогах законодавства не визначену форму скарги на рішення органів адвокатського самоврядування. З аналізу загального законодавства, слід підкреслити, що скарга на рішення органів адвокатського самоврядування має містити: 1) найменування органу, до якого подається скарга – Вищої кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури або Ради адвокатів України; 2) відомості про скаржника та його представника; 3) підстави оскарження, фактичні вимоги скаржника

та їх обґрунтування; 4) підпис та дату складення скарги.

У Регламенті ВКДКА зазначено, що скарга на рішення, дії чи бездіяльність кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури реєструється у ВКДКА та у триденний строк, після надходження матеріалів справи, передається члену ВКДКА, із урахуванням пропорційності навантаження на членів комісії, для вивчення, перевірки і підготовки матеріалів до засідання ВКДКА. Член ВКДКА, якому доручено проведення перевірки відомостей, викладених у зверненні або скарзі, у разі, якщо такі відомості містяться у судовому рішенні, перевіряє наявність відповідного рішення у Єдиному державному реєстрі судових рішень [4].

Можна зробити висновок, що законодавством у сфері функціонування адвокатури визначено спеціальну вимогу щодо залишення в дії рішень про зупинення права на заняття адвокатською діяльністю та про дисциплінарну відповідальність під час процедури оскарження. Інші рішення органів адвокатського самоврядування (про продовження стажування) повинні бути зупинені в дії під час процедури оскарження.

Регламентом Вищої кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури встановлено особливості порядку оскарження рішень органів адвокатського самоврядування, наприклад, оголошення засідання та порядку денного розгляду питань, з розміщенням відповідної інформації на сайті передує відкриттю провадження. Також комісією має бути надано дистанційний доступ учасникам засідання до документів.

При цьому, розгляд скарг на рішення органів адвокатського самоврядування з такими особливостями та можливостями: за участі або без участі сторін, у випадках, встановлених законодавством; можливістю листування з суб'єктами адміністративного оскарження; можливістю внесення членами комісії на засіданні додаткових питань до порядку денного; обов'язкового головування на засіданні; безпосередньої участі членів комісії на засіданні; рівноправності членів комісії; наявності дискпозитивних процесуальних прав учасників засідання (відвід, право на пояснення, клопотання, вжиття заходів забезпечення тощо); забороною недобросовісного користування правами учасниками засідання з можливістю вжиття відповідних заходів реагування. Адже, недобросовісне користування своїми правами не допускається. ВКДКА може визнати дії учасника засідання недобросовісним користуванням своїми правами, зокрема у разі: - подання заяви, клопотання для вирішення питання, яке вже вирішено комісією, за відсутності інших підстав або нових обставин; - подання заяви, клопотання про відкладення розгляду скарги чи клопотання без доказів, які підтверджують поважні причини неявки на засідання комісії; - заявлення завідомо безпідставного відводу (така заява має містити обґрунтування); - заявлення відводу усім членам ВКДКА без обґрунтування такого відводу стосовно кожного члена ВКДКА; - порушення порядку під час засідання комісії або невиконання розпоряджень головуючого; - вчинення інших дій, які спрямовані на безпідставне затягування чи перешкоджання розгляду скарги чи клопотання. У випадку недобросовісного користування своїми правами, ВКДКА має право вжити заходи реагування. Заходами реагування є дії, що вчиняються з метою спонукання учасників засідання до добросовісного виконання своїх обов'язків, припинення недобросовісного користування своїми правами та запобігання створенню перешкод для розгляду скарги чи клопотання. Види заходів реагування: 1) попередження; 2) видалення із залу засідання комісії / відключення від відеоконференції у разі прийняття участі у засіданні дистанційно [4]; проведення засідань комісії гласно і відкрито, при можливості проведення закритого засідання в окремих випадках (розголошення адвокатської таємниці, державної таємниці, іншої захищеної інформації); можливості проведення засідання дистанційно, з дотриманням порядку заборони фіксації обговорення у нарадчій кімнаті; можливості участі у засіданні представники засобів масової інформації за умо-

ви попередньої акредитації; оголошення на засіданні уповноваженим членом комісії довідки та доповіді щодо перевірки матеріалів справи; обов'язкового фіксування ходу засідання; можливості відкладення розгляду питання, віднесеного до порядку денного, у випадках: - необхідності проведення додаткової комісійної перевірки; - залучення до участі інших заінтересованих осіб; - відсутності кворуму після задоволення відводу (самовідводу) члена (членів) комісії; - відсутності на засіданні члена ВКДКА, якому було доручено перевірити матеріали справи; - до з'ясування додаткових обставин або отримання додаткової інформації; - з інших підстав за відповідним рішенням ВКДКА [4]; можливості об'єднання в одне провадження скарг, що були подані як предмет одного дисциплінарного провадження.

ВКДКА забезпечує розгляд скарг на рішення, дії чи бездіяльність кваліфікаційно-дисциплінарних комісій адвокатури протягом тридцяти днів з дня одержання матеріалів дисциплінарної (кваліфікаційної) справи, справи про встановлення факту надання недостовірних відомостей для отримання свідоцтва про право на заняття адвокатською діяльністю та складення присяги адвоката України, шляхом доручення скарги і матеріалів справи члену ВКДКА та включення їх до переліку питань порядку денного наступного засідання ВКДКА [4].

Рішення ВКДКА приймається відкритим голосуванням. Рішення ВКДКА приймається таємним голосуванням за пропозицією не менш ніж семи членів ВКДКА. Під час прийняття рішення ВКДКА ніхто не має права перебувати в приміщенні, у якому приймається таке рішення («нарадча кімната»), крім складу ВКДКА, який приймає таке рішення, та працівників Секретаріату ВКДКА. Члени ВКДКА та працівники Секретаріату ВКДКА не мають права розголошувати хід обговорення та прийняття рішення в приміщенні, у якому ухвалювалося таке рішення («таємниця нарадчої кімнати»). Виключенням з правила, встановленого цим абзацом п. 3.44 Регламенту, становить необхідність захисту Головою та членами ВКДКА, працівниками Секретаріату ВКДКА своїх прав та інтересів. Рішення ВКДКА приймаються шляхом голосування за наслідками загального обговорення. Член ВКДКА не має права утриматися при голосуванні. Рішення про задоволення скарги вважається прийнятим, якщо за нього проголосувала більшість членів ВКДКА від загальної кількості її членів. У разі відсутності за наслідками голосування встановленої законодавством більшості голосів, скарга вважається відхиленою, про що зазначається у рішенні ВКДКА про залишення скарги без задоволення, а рішення КДКА без змін [4].

Якщо звернутися до характеристики засідань Ради адвокатів України, засідання Ради адвокатів України скликаються головою Ради адвокатів України, а в разі його відсутності - одним із заступників голови не рідше одного разу на два місяці. Ухилення члена Ради адвокатів України від участі у засіданні Ради тягне дисциплінарну відповідальність. Рішення Ради адвокатів України приймаються більшістю голосів від загальної кількості членів, присутніх на засіданні Ради. У разі рівного розподілу голосів членів Ради голос головуючого на засіданні є вирішальним. Рада адвокатів України вправі приймати рішення методом електронного голосування. У випадку, якщо член РАУ, що з поважних причин не може особисто бути присутнім на засіданні РАУ, він може прийняти участь в засіданні РАУ за допомогою засобів зв'язку (відеоконференція, Skype-конференція тощо). Рішення Ради адвокатів України, прийняті в межах її повноважень, обов'язкові до виконання адвокатами, адвокатськими об'єднаннями, бюро, регіональними органами адвокатського самоврядування, а також у межах реалізації публічних функцій органами державної влади та органами місцевого самоврядування, їх територіальними органами, підприємствами, установами та організаціями всіх форм власності і громадянами. Рішення Ради адвокатів України оприлюднюються на офіційному сайті НААУ, а також можуть бути оприлюднені у засобах масової інформації, які

визначаються Головою Ради або Радою адвокатів України [5].

Фактично, розгляд скарг на рішення органів адвокатського самоврядування включає такі етапи:1) відкриття провадження; 2) оголошення членом комісії доповіді або довідки про попереднє вивчення та перевірку матеріалів справи; 3) заслуховування позицій учасників засідання, розгляд матеріалів справи; 4) загальне обговорення членів комісії матеріалів з справи, вивчення матеріали справи; 5) прийняття рішення голосуванням.

Отже, при визначенні наслідків оскарження рішень адвокатського самоврядування гарантується автономія у прийнятті та перегляді рішень у межах спеціалізованої внутрішньої процедури та загальних засад адміністративного провадження, забезпечує баланс між незалежністю адвокатури та принципом правової відповідальності. Наслідки оскарження рішень адвокатського самоврядування мають відновний та превентивний характер, та полягають у можливості уповноважених органів адвокатського самоврядування: залишити рішення без змін; змінити рішення; скасувати рішення; направити на новий розгляд; вчинити певні дії.

Висновки

Усе вищевикладене дозволяє зробити наступні комплексні висновки:

– існують такі підстави оскарження рішень адвокатського самоврядування: 1) порушення процедурних норм встановленого порядку прийняття рішень; 2) вихід за межі повноважень органів адвокатського самоврядування; 3) оцінка суб'єктивних чинників без належного обґрунтування (у випадку оцінки особи, яка складає кваліфікаційний іспит, без конкретного обґрунтування з упередженим чи необґрунтованим рішенням); 4) порушення принципів рівності, неупередженості, об'єктивності; 5) неповнота розгляду обставин справи; 6) порушення права на доступ до професії адвоката або на її реалізацію; 7) невідповідність рішення загальновизнаним стандартам справедливого правосуддя.

– у спеціальному законодавстві у сфері функціонування адвокатури України немає чіткого окремого розділу чи порядку внутрішньо-адміністративного оскарження рішень органів адвокатського самоврядування, тому, порядок оскарження визначається Законом України «Про адміністративну процедуру», з урахуванням особливостей Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» та внутрішньорегламентних положень органів адвокатського самоврядування.

– у системі адвокатського самоврядування України процедури оскарження мають чітко виокремлену інституційну структуру, що демонструє поєднання елементів автономності професійного врядування з принципами процесуально-правової визначеності. Основними суб'єктами реалізації процедури оскарження рішень адвокатського самоврядування є Вища кваліфікаційно-дисциплінарна комісія адвокатури та Рада адвокатів України, кожна з яких уповноважена розглядати скарги на відповідні органи нижчого рівня. Як суб'єкти реалізації процедури оскарження рішень адвокатського самоврядування Вища кваліфікаційно-дисциплінарна комісія адвокатури та Рада адвокатів України виконують контрольну функцію в межах внутрішньо-адміністративного провадження, що має саморегулівний характер.

– при визначенні наслідків оскарження рішень адвокатського самоврядування гарантується автономія у прийнятті та перегляді рішень у межах спеціалізованої внутрішньої процедури та загальних засад адміністративного провадження, забезпечує баланс між незалежністю адвокатури та принципом правової відповідальності. Наслідки оскарження рішень адвокатського самоврядування мають відновний та превентивний характер, та полягають у можливості уповноважених органів адвокатського самоврядування: залишити рішення без змін; змінити рішення; скасувати рішення; направити на новий розгляд; вчинити певні дії.

Література

1. Грибок І.О. Оскарження рішень органів виконавчої влади в адміністративному порядку : автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2006. 19 с.

2. Про адвокатуру та адвокатську діяльність: Закон України від 5 липня 2012 року № 5076-VI. Відомості Верховної Ради України. 2013. № 27. Ст. 282.

3. Про адміністративну процедуру : Закон України від 17 лютого 2022 року № 2073-IX. Відомості Верховної Ради України. 2023. № 15. Ст. 50.

4. Про затвердження Регламенту Вищої кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури: рішення Національної асоціації адвокатів України від 04-05.07.2014 № 78. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/vr078871-14#Text

5. Положення про Раду адвокатів України: Затверджено установчим З'їздом адвокатів України від 17 листопада 2012 року. URL: https://unba.org.ua/assets/uploads/legislations/pologennya/2014.04.26-27-pologennya-pro-rau-pazy.pdf

SOME ASPECTS OF APPEALING DECISIONS OF THE BAR SELF-GOVERNMENT: PROCEDURE, GROUNDS AND CONSEQUENCES

The scientific article identifies the grounds for appealing decisions of the bar self-government: 1) violation of the procedural norms of the established decision-making procedure; 2) exceeding the powers of the bar self-government bodies; 3) assessment of subjective factors without proper justification (in the case of assessing a person taking a qualification exam, without specific justification with a biased or unfounded decision); 4) violation of the principles of equality, impartiality, objectivity; 5) incomplete consideration of the circumstances of the case; 6) violation of the right to access the profession of lawyer or to exercise it; 7) non-compliance of the decision with generally recognized standards of fair justice.

It is proven that in the special legislation in the field of functioning of the bar of Ukraine there is no clear separate section or procedure for internal administrative appeal of decisions of the bodies of bar self-government, therefore, the procedure for appeal is determined by the Law of Ukraine "On Administrative Procedure", taking into account the peculiarities of the Law of Ukraine "On the Bar and Advocacy" and the internal regulations of the bodies of bar self-government.

It is found out that in the system of bar self-government of Ukraine, appeal procedures have a clearly defined institutional structure, which demonstrates a combination of elements of autonomy of professional governance with the principles of procedural and legal certainty.

It is emphasized that when determining the consequences of appealing decisions of bar self-government, autonomy in making and reviewing decisions is guaranteed within the framework of a specialized internal procedure and general principles of administrative proceedings, ensuring a balance between the independence of the bar and the principle of legal responsibility. The consequences of appealing decisions of the bar self-government are restorative and preventive in nature, and consist in the ability of the authorized bodies of the bar self-government to: leave the decision unchanged; change the decision; cancel the decision; refer for a new consideration; take certain actions.

Key words: appealing decisions, grounds for appeal, consequences of appeal, procedures, stages, stages, bodies of the bar self-government

ПЕРСПЕКТИВНІ НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ВЗАЄМОДІЇ ТА КООРДИНАЦІЇ МІЖ СУБ'ЄКТАМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ОБОРОНИ УКРАЇНИ

ЗАГИКА Віталій Миколайович - аспірант Харківського національного університету внутрішніх справ

УДК 342.9
DOI: https://doi.org/10.71404/EP.2024.2.58

Аргументовано, що взаємодія і координація є вкрай важливими у умовами здійснення ефективного забезпечення територіальної оборони: перша являє собою об'єднання зусиль і ресурсів відповідних суб'єктів для підтримки сталості системи зазначеного забезпечення та досягнення таких показників її результативності, які є неможливими чи вкрай важкими для здобуття за рахунок розрізнених зусиль зазначених суб'єктів; у свою чергу друга (тобто координація) має на меті досягнення і підтримку високої якості вже самої взаємодії, координаційні заходи спрямовуються на узгодження, орієнтування та навдання певного вектору розвитку спільних зусиль взаємодіючих сторін. Координація забезпечення ТрО повинна сприяти досягненню системності та безперервності взаємодії у цій сфері, її доцільності та дієвості. Правильний підхід до управління взаємодією має бути орієнтований на отримання ефекту синергії, а не звичайного складання зусиль.

Наголошено, що чинне законодавство не має належної змістовності та чіткості у врегулюванні засад взаємодії та координації між суб'єктами забезпечення територіальної оборони. Положення більшість нормативно-правових актів лише фрагментарно регламентують досліджувані явища, адже у них закраплені просто вказівки, в яких просто констатується необхідність такої взаємодії. Так, наприклад, у Законі України «Про основи національного спротиву» зазначається: що серед інших принципів, на яких ґрунтується ТрО в нашій країні, є взаємодія та узгодженість зусиль; що органи публічної влади (державної та муніципальної), вирішуючи питання забезпечення ТрО, взаємодіють між собою та громадськістю; що відповідні повноважені органи, їх посадові особи зобов'язані забезпечувати таку взаємодію та (або) координувати її здійснення. Однак ані інструменти, ані процедури досліджуваної взаємодії та координації, повноцінної законодавчої регламентації не мають.

Ключові слова: удосконалення, взаємодія, координація, суб'єкти, забезпечення, територіальна оборона.

Постановка проблеми

Важливим моментом забезпечення територіальної оборони України, а також необхідним інструментом підтримки його високої якості й ефективності є налагодження та здійснення глибокої, змістовної взаємодії і координації у цій сфері, на чому значну увагу зосереджують органи публічної влади іноземних, зокрема європейських, держав. Переконані, взаємодія та координація є дуже важливими факторами високого рівня якості забезпечення територіальної оборони, однак і самі вони (тобто взаємодія та координація) мають відповідати відповідним якісним показникам. Наразі владою вже зроблені певні важливі кроки у напрямку законодавчого врегулювання взаємодії та координації у сфері оборони в цілому, та територіальної зокрема.

Стан дослідження

Окремі проблемні питання, пов'язані із забезпеченням територіальної оборони, у

своїх наукових працях розглядали: Р.І. Богданов, Д.М. Глоба, О.О. Головацький, Є.В. Касаткін, Ю.Л. Калгушкін, О.П. Котляренко, В.Ю. Мосузенко, О.Р. Скобельська, В.С. Фролов та багато інших. Втім, незважаючи на значний теоретичний доробок, в науковій літературі недостатньо опрацьованим є питання взаємодії та координації між суб'єктами забезпечення територіальної оборони України.

Мета та завдання дослідження

Мета статті полягає у тому, щоб опрацювати напрями вдосконалення взаємодії та координації між суб'єктами забезпечення територіальної оборони України. Для досягнення вказаної мети необхідно вирішити наступні завдання: розкрити сутність понять взаємодія та координація; здійснити аналіз наукових поглядів вчених, на основі чого виділити проблеми взаємодії та координації у цій сфері; запропонувати шляхи вирішення існуючих проблем.

Наукова новизна дослідження

Наукова новизна статті полягає у тому, що у статті сформульовано новий підхід щодо опрацювання перспективних напрямів удосконалення взаємодії та координації між суб'єктами забезпечення територіальної оборони України.

Виклад основного матеріалу

Взаємодія є однією із основних філософських категорій, яка відображає особливий тип відношення між об'єктами, при якому кожний з об'єктів діє (впливає) на інші об'єкти, приводячи до їх зміни, і водночас зазнає дії (впливу) з боку кожного з цих об'єктів, що, в свою чергу, зумовлює зміну його стану. Дія кожного об'єкта на інший об'єкт зумовлена як власною активністю об'єкта, виявом його динаміки, так і реакцією об'єкта на дію інших об'єктів («відгук» або «обернена дія»). Фундаментальне значення категорії взаємодії для філософії і наукового пізнання зумовлене тим, що вся людська діяльність у реальному світі, практика, саме наше існування і відчуття його реальності (неілюзорності) ґрунтуються на різноманітних, передусім предметних взаємодіях, які людина здійснює і використовує як засіб пізнання, знаряддя дії, спосіб організації буття. Спілкування, праця, володарювання, любов, гра є різними способами взаємодії людини із світом та з іншими людьми [1, с.77-78]. С. П. Кожушко, аналізуючи сутнісний зміст поняття «взаємодія», доходить висновку, що вона є уособленням процесу безпосереднього або опосередкованого впливу об'єктів (суб'єктів) один на одного, який породжує їхні взаємообумовленість та зв'язок, активність характеризує обидві сторони взаємодії, які мають якість суб'єктності. Взаємодія, зауважує дослідниця, є основою та умовою встановлення найрізноманітніших зв'язків між об'єктами, включаючи причинно-наслідкові, каузальні. Вона є основою будь-якої системи, яка завжди передбачає зв'язок (у формі взаємодії) її елементів, компонентів. Відповідно системність як представленість взаємодії об'єктів у всіх її зв'язках та відносинах є також його характеристикою [2]. Отже, взаємодія є широковживаним, навіть універсальним поняттям, яке у будь-якій сфері теорії та практики позначає взаємний вплив об'єктів чи суб'єктів один на одного. Найчастіше взаємодія розглядається саме як соціальне явище.

Таким чином, враховуючи вище наведені дослідницькі позиції, можемо дійти наступних висновків: взаємодія – це необхідна умова існування та функціонування будь-якої (перш за все динамічної) системи, адже саме вона (взаємодія) забезпечує взаємозв'язок між структурними елементами останньої, підтримуючи сталість структури та роботу цієї системи; взаємодія завжди має двосторонній (або багатосторонній) характер, тобто передбачає взаємний вплив елементів системи один на одного, з метою досягнення спільних цілей та отриманні відповідної допомоги (підтримки) у виконанні власних завдань. Взаємодія дозволяє досягнути цілісності та повноти організації й функціонування відповідного механізму (механізмів). І. В. Письменний, розтлумачуючи поняття управлінської взаємодії, зазначає, що остання являє собою участь у спільній діяльності суб'єктів управління в процесі досягнення суспільно необхідних цілей. У процесі соціальної взаємодії відбувається взаємовплив

та взаємообумовленість окремих соціальних явищ, унаслідок чого вони змінюються, доповнюють один одного і формують єдину цілісну соціальну систему. Головним призначенням управлінської взаємодії, на думку дослідника, є об'єднання зусиль суб'єктів управління в напрямі задоволення соціальних потреб, зумовлених суспільно необхідними цілями [3, с.82].

Взаємодія, як зазначалося вище, є важливою та неодмінною властивістю існування та функціонування систем різного характеру та рівнів, однак у деяких сферах, її належна реалізація потребує відповідного управління, одним із ключових інструментів якого є координація. У доктринальних, енциклопедичних, навчальних джерелах, періодичних фахових виданнях питання координації віднайшло досить широкого висвітлення. Наприклад, Р. І. Богданов, аналізуючи проблематику координацію у розрізі діяльності територіальних управлінь Державного бюро розслідувань, дійшов висновку, що координація за своєю сутністю – це діяльність спеціально уповноважених суб'єкта, яка спрямована на створення необхідних організаційних, управлінських, економічних та інших умов, спрямованих на забезпечення ефективної та результативної спільної, взаємоузгодженої діяльності відповідних суб'єктів. Значення координації, на думку Р. І. Богданова, криється у наступному: вона забезпечує поєднання зусиль різних суб'єктів задля досягнення загальної мети діяльності з мінімальною витратою матеріальних, технічних, людських та інших ресурсів; через ефективну координацію забезпечується своєчасний обмін оперативною інформацією між суб'єктами; забезпечує узгодженість дій між різними ланками системи, що сприяє виконанню її загальних завдань та досягненню стратегічних цілей; координація включає постійний моніторинг та оцінку діяльності суб'єктів, щодо яких ця координація здійснюється, що дозволяє виявляти слабкі місця та впроваджувати необхідні заходи покращення [4, с.164]. В. І. Коломієць вважає, що координацію діяльності слід розуміти як систематичний та цілеспрямований процес, спрямований на створення організаційно-управлінських умов для взаємодії різних суб'єктів, які уповноважені здійснювати відповідну діяльність, з метою досягнення ними оптимального та необхідного результату. Координація передбачає чітке визначення завдань, ролей та обов'язків різних органів, а також забезпечення ефективного обміну інформацією, ресурсами та досвідом між ними та спрямована на досягнення спільних цілей у тій чи іншій сфері публічного управління. Роль координації В. І Коломієць вбачає у наступному: оптимальне поєднання зусиль та ресурсів суб'єктів у процесі здійснення спільної діяльності; усунення дублювань повноважень різних органів державної влади, а також розподіл їх завдання та функції в процесі здійснення відповідної діяльності; вироблення єдиного підходу до здійснення спільної діяльності та забезпечення узгодженості дій; забезпечення швидкого обміну інформацією між суб'єктами взаємодії [5, с.147-148].

Отже, координація – це неодмінний інструмент ефективного соціального управління, завдяки якому вирішуються питання узгодження зусиль, їх доцільного поєднання і спрямування у необхідному напрямку та темпі. Координація робить взаємодію більш якісною та ефективною. Важливо розуміти, що координація також є свого роду взаємодією, оскільки також передбачає встановлення відповідних взаємозв'язків між тим, хто здійснює координацію, і тим, по відношенню до діяльності кого вона здійснюється. Однак взаємодія у її класичному розумінні налагоджується та реалізується між рівними суб'єктами, у той час як координація передбачає можливості координаційного центру здійснювати певний керівний вплив на суб'єктів, щодо яких реалізуються координаційні заходи. Ю. Л. Калгушкін, досліджуючи взаємодію та координацію саме у сфері територіальної оборони, наводить наступні завдання що вирішуються у процесі зазначено координації: узгодження функціонування частин та елементів системи в напрямі досягнення цілей; інтеграція зусиль різноманітних суб'єктів територіальної оборони для вирішення конкретних завдань; регулювання діяльності співвиконавців; узгодження дій структурних підрозділів і додаткових сил під час проведення комплексних операцій; коригування нормативно-правових актів,

що регламентують поділ функціональних обов'язків і характер взаємодії суб'єктів територіальної оборони [6, с.124]. При цьому науковець звертає увагу на те, що завдяки координації досягається найбільш ефективна взаємодія між суб'єктами територіальної оборони, спрямована на досягнення бажаного та результату роботи відповідного спрямування. Координована взаємодія здатна найбільш повно, без зайвих витрат сил і часу забезпечити оптимальне вирішення питання [6, с.124].

Отже, враховуючи вище викладене, можемо говорити про те, що взаємодія і координація є вкрай важливими в умовами здійснення ефективного забезпечення територіальної оборони: перша являє собою об'єднання зусиль і ресурсів відповідних суб'єктів для підтримки сталості системи зазначеного забезпечення та досягнення таких показників її результативності, які є неможливими чи вкрай важкими для здобуття за рахунок розрізнених зусиль зазначених суб'єктів; у свою чергу друга (тобто координація) має на меті досягнення і підтримку високої якості вже самої взаємодії, координаційні заходи спрямовуються на узгодження, орієнтування та надання певного вектору розвитку спільних зусиль взаємодіючих сторін. Координація забезпечення ТрО повинна сприяти досягненню системності та безперервності взаємодії у цій сфері, її доцільності та дієвості. Правильний підхід до управління взаємодією має бути орієнтований на отримання ефекту синергії, а не звичайного складання зусиль.

Чинне законодавство, на нашу думку, не має належної змістовності та чіткості в урегулюванні засад взаємодії та координації між суб'єктами забезпечення територіальної оборони. Положення більшості нормативно-правових актів лише фрагментарно регламентують досліджувані явища, адже у них закраплені просто вказівки, в яких просто констатується необхідність такої взаємодії. Так, наприклад, у Законі України «Про основи національного спротиву» зазначається: що серед інших принципів, на яких ґрунтується ТрО в нашій країні, є взаємодія та узгодженість зусиль; що органи публічної влади (державної та муніципальної), вирішуючи питання забезпечення ТрО, взаємодіють між собою та громадськістю; що відповідні повноважені органи, їх посадові особи зобов'язані забезпечувати таку взаємодію та (або) координувати її здійснення. Однак ані інструменти, ані процедури досліджуваної взаємодії та координації, повноцінної законодавчої регламентації не мають. Звісно, ми можемо припустити, що більшість аспектів зазначеної взаємодії та координації мають ситуативний та ініціативний характер, відповідно засоби їх реалізації обираються суб'єктами на власний розсуд з огляду на наявні потреби та реалії у цій сфері. Втім такий підхід навряд чи є виправданим, і призведе до хаотичного та спорадичного стану взаємодії, а не її системного, систематичного, цілеспрямованого та ефективного характеру.

З огляду на зазначене, вважаємо, що належної нормативно-правової регламентації потребують наступні аспекти взаємодії та координації суб'єктів забезпечення ТрО:

- по-перше, визначення понять взаємодії та координації у розрізі забезпечення територіальної оборони. Під першою (взаємодією) ми пропонуємо розуміти систему погоджених за відповідними критеріями спільних дій та заходів, що здійснюються повноваженими суб'єктами публічної влади (державної та муніципальної), а також останніми у співпраці з інститутами громадянського суспільства, задля досягнення загальних цілей і забезпечення реалізації завдань забезпечення територіальної оборони. У свою чергу координація діяльності суб'єктів забезпечення територіальної оборони являє собою форму управління взаємодією суб'єктів зазначеного забезпечення і передбачає узгодження та оптимізацію спільних дій учасників цієї взаємодії задля досягнення й підтримки її високої якості та дієвості;

- по-друге, необхідно сформулювати та закріпити коло і зміст основних принципів, на яких ґрунтується механізм взаємодії та координації суб'єктів забезпечення територіальної оборони. Принципи – це ті незаперечні, відправні, науково обґрунтовані вимоги, що обумовлюються об'єктивно існуючими закономірностями суспільного життя, та які лежать в основні механізму досліджуваної взаємодії й координації, саме вони (принци-

пи) формують ідейні основи цих явищ, встановлюють загальні межі, та відправні вимоги щодо їх організації й здійснення. Такими принципами, зокрема, є: законність, системність, безперервність, доцільність, результативність тощо;

- по-третє, слід окреслити коло суб'єктів, залучених до досліджуваної взаємодії, а також координаційні центри на загальнодержавному, регіональному та місцевому рівнях;

- по-четверте, слід визначити загальні цілі, основні напрямки та форми взаємодії, а також ключові завдання та форми координації. Врегулювання цих питань є вкрай важливим, оскільки саме вони орієнтують взаємодію та координацію, окреслюють вектори її здійснення, а також зовнішні прояви заходів взаємодії та координації у досліджуваній сфері. Важливо щоб завдання, напрямки, форми взаємодії та координації не зводилися лише до обміну інформацією. Спільна робота та її узгодження мають відбуватися під час планування та підготовки реалізації запланованих заходів, у процесі їх безпосереднього виконання та контролю якості останнього, у ході оцінки отриманих результатів, визначення подальших шляхів удосконалення та розвитку забезпечення ТрО тощо;

- по-п'яте, встановити критерії та загальні засади процедури оцінювання ефективності взаємодії та координації. Показники дієвості та результативності зазначених явищ є необхідними для з'ясування можливих проблем, напрямків корегування та розвитку взаємодії й координації суб'єктів забезпечення ТрО.

Висновки

Отже, взаємодія та координація є необхідними та вкрай важливими інструментами забезпечення повноти, системності, цілеспрямованості та ефективності забезпечення територіальної оборони, однак чинне законодавство містить досить уривчасті та позбавлені належної змістовності положення з питань взаємодії та координації суб'єктів вище згаданого забезпечення. У більшості випадків все зводиться до констатації, того, що взаємодія є однією з основних засад забезпечення ТрО, а відповідні повноважені суб'єкти (органи та (або) посадові особи публічної влади) узгоджують зусилля взаємодіючих сторін. Наведені вище по тексту питання, які потребують нормативно-правового врегулювання, звісно ж не вирішують проблематики законодавчої регламентації взаємодії та координації суб'єктів забезпечення ТрО, однак мають суттєво покращити якість їх нормативно-правового підґрунтя і, відповідно, ефективність досліджуваного забезпечення в цілому.

Література

1. Філософський енциклопедичний словник / В. І. Шинкарук (голова редколегії) та ін.; Л. В. Озадовська, Н. П. Поліщук (наукові редактори); І. О. Покаржевська (художнє оформлення). Київ: Абрис, 2002. 742 с.

2. Кожушко С. П. Взаємодія як філософське й психологічне поняття / Український науковий журнал «Освіта регіону», № 4, 2013 р. URL: https://social-science.uu.edu.ua/article/1221

3. Енциклопедичний словник з державного управління / уклад. : Ю. П. Сурмін, В. Д. Бакуменко, А. М. Михненко та ін. ; за ред. Ю. В. Ковбасюка, В. П. Трощинського, Ю. П. Сурміна. К. : НАДУ, 2010. 820 с.

4. Богданов, Р. І. (2022). Поняття та значення координації діяльності територіальних управлінь Державного бюро розслідувань. Теоретичні та прикладні проблеми судової експертизи і криміналістики : тези доп. учасників наук.-практ. конф. (Харків, 30 вер. 2022 р.), 163-164. вилучено із https://library.pp-ss.pro/index.php/ndippsn_202220930/article/view/bohdanov

5. Коломієць, В. І. (2022). Поняття та значення координації органів досудового розслідування в Україні. Теоретичні та прикладні проблеми судової експертизи і криміналістики : тези доп. учасників наук.-практ. конф. (Харків, 30 вер. 2022 р.), 146-148. URL:https://library.pp-ss.pro/index.php/ndippsn_202220930/article/view/kolomiiets

6. Калгушкін, Ю. Л. Взаємодія та координація між суб'єктами територіальної оборони: поняття, зміст і шляхи вдосконалення / Калгушкін Ю. Л. // Право і суспільство. 2018. № 3, ч. 2. С. 121-126.

SUMMARY

It is argued that interaction and coordination are extremely important in the conditions of effective territorial defense provision: the first is the unification of efforts and resources of relevant entities to maintain the sustainability of the system of the specified provision and achieve such indicators of its effectiveness that are impossible or extremely difficult to obtain due to the separate efforts of the specified entities; in turn, the second (i.e. coordination) is aimed at achieving and maintaining high quality of the interaction itself, coordination measures are aimed at harmonizing, orienting and providing a certain vector for the development of joint efforts of the interacting parties. Coordination of the provision of the Territorial Defense should contribute to achieving systematicity and continuity of interaction in this area, its expediency and effectiveness. The correct approach to interaction management should be focused on obtaining a synergy effect, and not the usual addition of efforts. It is emphasized that the current legislation does not have the proper content and clarity in regulating the principles of interaction and coordination between entities providing territorial defense. The provisions of most regulatory and legal acts only fragmentarily regulate the phenomena under study, because they contain only instructions that simply state the need for such interaction. For example, the Law of Ukraine "On the Fundamentals of National Resistance" states: that among other principles on which the Territorial Defense System in our country is based, there is interaction and coordination of efforts; that public authorities (state and municipal), when deciding on the issue of ensuring Territorial Defense System, interact with each other and with the public; that the relevant authorized bodies and their officials are obliged to ensure such interaction and (or) coordinate its implementation. However, neither the tools nor the procedures of the studied interaction and coordination have full legislative regulation.

Keywords: improvement, interaction, coordination, subjects, support, territorial defense.

ХАРАКТЕРИСТИКА ПРАВОВИХ ЗАСАД ПРОТИДІЇ ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ

КАРПАЄВ Володимир Володимирович - аспірант Харківського національного університету внутрішніх справ

УДК 342.9
DOI: https://doi.org/10.71404/EP.2024.2.59

Наголошено, що Конституція України, як правова засада протидії торгівлі людьми: по-перше, визначає основу правового статусу людини і громадянина, а саме набір фундаментальних правомочностей які не можуть бути порушені та захищаються державою; по-друге, закріплює виключний обов'язок органів публічної влади забезпечувати права та свободи людини всіма доступними способами та інструментами. Зазначене прямо стосується сфери протидії торгівлі людьми, адже чинення даного протиправного діяння грубо порушує основні права та свободи людини.

Зазначено, що міжнародні акти загального значення закріплюють базові стандарти захисту прав людини, декларуючи заборону рабства, примусової праці, насильства над будь-якою фізичною особою, вимоги щодо механізмів національного контролю цих свобод і таке інше.

Узагальнено, що систему правових засад діяльності щодо протидії торгівлі людьми складається із широкої системи нормативно-правових актів різної юридичної сили. Сюди входять Конституція України акти національного та міжнародного рівня (різноманітні конвенції та декларації в сфері прав та свобод людини, боротьби з торгівлею людьми), кодифіковані та інші акти законодавства, а також підзаконні документи.

Доведено, що ключове місце в системі відповідних засад належить нормам адміністративного права, адже саме за допомогою останніх: визначається адміністративно-правовий статус суб'єктів протидії торгівлі людьми, стратегія діяльності останніх, основи їх міжвідомчої взаємодії, порядок та умови використання спеціальних інформаційно-телекомунікаційних технологій з метою протидії, забезпечення роботи спеціальних установ допомоги жертвам торгівлі людьми, а також принципи, специфіку виконання загально-державної політики у зазначеній царині.

Ключові слова: правові засади, нормативно-правовий акт, юридична сила, протидія, торгівля людьми.

Постановка проблеми

Проблема протидії торгівлі людьми є однією з найгостріших викликів сучасного світу, оскільки вона поєднує в собі економічні, соціальні, правові та гуманітарні аспекти. Попри значні міжнародні та національні зусилля, це явище продовжує існувати через глибокі соціальні нерівності, бідність, збройні конфлікти та загальну вразливість окремих категорій населення. Торгівля людьми не лише порушує основоположні права людини, а й підриває моральні засади суспільства, адже в її основі лежить ставлення до особистості як до товару, який можна експлуатувати з метою отримання прибутку. Реалізація протидії торгівлі людьми вимагає належного та якісного нормативно-правового підґрунтя, розгляду якого і буде присвячено дане наукове дослідження.

Стан дослідження

Окремі проблемні питання, пов'язані із протидією торгівлі людьми, досліджувались у працях: Л.І. Аркуші, М. Г. Вербенського,

Т. І. Возної, В. В. Голіни, В. М. Дрьоміна, Г.П. Жаровської, Я. Б. Лизогуба, В. А. Ліпкана, О. В. Надена, А. А. Нєбитова, О. П. Свінціцької, Є. Д. Скулиша, В. С. Філашкіна та багатьох інших та багатьох інших. Втім, незважаючи на значний теоретичний доробок, та з огляду на сучасну соціально-економічну, політичну та безпекову ситуацію, в науковій літературі недостатньо опрацьованим є питання характеристики правових засад протидії торгівлі людьми.

Мета та завдання дослідження

Мета статті полягає у тому, щоб охарактеризувати систему правових засад протидії торгівлі людьми. Задля досягнення вказаної мети необхідно вирішити наступні завдання: виділити коло нормативно-правових актів, які регулюють відповідну діяльність; надати характеристику відповідним нормативним джерелам.

Наукова новизна дослідження

Наукова новизна статті полягає у тому, що в ній дістав подальшого опрацювання теоретичний підхід щодо характеристики системи правових засад протидії торгівлі людьми.

Виклад основного матеріалу

Починаючи наукове дослідження відзначимо, що систему правових засад протидії торгівлі людьми найбільш доцільно розглядати через призму юридичної сили нормативно-правового акту. Тож, перш за все, слід приділити увагу аналізу відповідних норм Конституції України. Зауважимо, що Основним Законом, боротьба з торгівлею людьми безпосередньо не врегульована, водночас, Конституція декларує права людини і громадянина, а також обов'язок держави їх забезпечувати, що складає основу правоохоронного захисту. Згідно Конституції людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави [1].

Далі в Конституції вказано, що усі є вільні і рівні у своїй гідності та правах. Права і свободи людини є невідчужуваними та непорушними. Кожна людина має право на вільний розвиток своєї особистості, якщо при цьому не порушуються права і свободи інших людей, та має обов'язки перед суспільством, в якому забезпечується вільний і всебічний розвиток її особистості. Ніхто не може бути заарештований або триматися під вартою інакше як за вмотивованим рішенням суду і тільки на підставах та в порядку, встановлених законом [1].

Отже, Конституція України, як правова засада протидії торгівлі людьми: по-перше, визначає основу правового статусу людини і громадянина, а саме набір фундаментальних правомочностей які не можуть бути порушені та захищаються державою; по-друге, закріплює виключний обов'язок органів публічної влади забезпечувати права та свободи людини всіма доступними способами та інструментами. Зазначене прямо стосується сфери протидії торгівлі людьми, адже чинення даного протиправного діяння грубо порушує основні права та свободи людини.

З-поміж іншого, саме конституційними положеннями надається можливість застосовувати на території України міжнародні правові стандарти в сфері боротьби із торгівлею людьми. Стаття 9 Основного закону з цього приводу відзначає: «Чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України. Укладення міжнародних договорів, які суперечать Конституції України, можливе лише після внесення відповідних змін до Конституції України» [1].

Переходячи до огляду міжнародних нормативно-правових актів, варто наголосити про доцільність поділу їх на дві групи: 1) документи, що регламентують права та свободи людини і громадянина взагалі; та 2) спеціальні нормативно-правові акти з питань протидії торгівлі людьми. Документи першої групи декларують ключові права людини та встановлюють правовий режим їх захисту. До них відноситься Загальна де-

кларація прав людини від 10.12.1948 згідно з якою всі люди народжуються вільними і є рівними у своїй гідності та правах. Вони наділені розумом і совістю і повинні діяти у відношенні один до одного в дусі братерства. Кожна людина має право вільно пересуватися і обирати собі місце проживання у межах кожної держави, а також життя, свободу і має право на особисту недоторканність. Кожна людина має право шукати притулку від переслідувань в інших країнах і користуватися цим притулком. Це право не може бути використане в разі переслідування, яке в дійсності ґрунтується на вчиненні неполітичного злочину, або діяння, що суперечить цілям і принципам Організації Об'єднаних Націй [2].

Наступним документом даної групи є Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права від 16.12.1966 відповідно до якого жодна людина не повинна зазнавати утиску або обмеження своїх свобод, припинення основних прав людини, бути об'єктом примусової праці, а також будь-якого іншого негативного, такого який суперечить положенням Пакту впливу [3]. Дублює та певним чином розширює положення попередніх міжнародних документів Європейська конвенція з прав людини від 04.11.1950 [4]. До спеціальних актів сфери торгівлі людьми також відноситься Конвенція про боротьбу з торгівлею людьми і з експлуатацією проституції третіми особами від 02.12.1949. Учасники міжнародного договору зобов'язуються встановити на законодавчому рівні кару кожному, хто: 1) зводить, умовляє або спокушає з метою проституції іншу особу, навіть за згодою цієї особи; 2) експлуатує проституцію іншої особи, навіть за згодою цієї особи; 3) утримує будинок розпусти чи управляє ним або свідомо фінансує чи бере участь у фінансуванні будинку розпусти; 4) здає в оренду або наймає будівлю чи інше місце, або частину такого, знаючи, що вони будуть використані з метою проституції третіми особами [5].

Таким чином, можна зробити наступний висновок, що міжнародні акти загального значення закріплюють базові стандарти захисту прав людини, декларуючи заборону рабства, примусової праці, насильства над будь-якою фізичною особою, вимоги щодо механізмів національного контролю цих свобод і таке інше. Натомість документи спеціального значення встановлюють, що саме вважається торгівлею людьми; які сфери міжнародних та національних відносин є ризикованими з точки зору можливості вчинення в рамках них торгівлі людьми; яким чином держави зобов'язані протидіяти даному негативному явищу; юридичні особливості кримінальної процесуальної взаємодії між державами з питань попередження, профілактики та припинення торгівлі людьми тощо.

На національному рівні, окрім Основного Закону, значний перелік документів присвячених протидії торгівлі людьми консолідовано на законодавчому рівні. Передусім, варто відмітити кодифіковані документи. Так, Кримінальний кодекс України (далі – ККУ) від 05.04.2001 №2341-III має своїм завданням правове забезпечення охорони прав і свобод людини і громадянина, власності, громадського порядку та громадської безпеки, довкілля, конституційного устрою України від кримінально-протиправних посягань, забезпечення миру і безпеки людства, а також запобігання кримінальним правопорушенням. Для здійснення цього завдання Кримінальний кодекс України визначає, які суспільно небезпечні діяння є кримінальними правопорушеннями та які покарання застосовуються до осіб, що їх вчинили. Саме в ККУ закріплено склад злочину торгівлі людьми та пов'язаних із цим кримінальним правопорушень, а також установлено міру покарання за їх вчинення [6].

Зокрема, стаття 149 ККУ встановлює, що торгівля людиною, а так само вербування, переміщення, переховування, передача або одержання людини, вчинені з метою експлуатації, з використанням примусу, викрадення, обману, шантажу, матеріальної чи іншої залежності потерпілого, його уразливого стану або підкупу третьої особи, яка контролює потерпілого, для отримання згоди на його експлуатацію, караються позбавленням волі на строк від трьох до восьми років. Передбачено кваліфіковані склади цього злочину за які накладається більш суворе покарання.

Крім того, норма визначає, що під експлуатацією людини слід розуміти всі форми сексуальної експлуатації, використання в порнобізнесі, примусову працю або примусове надання послуг, рабство або звичаї, подібні до рабства, підневільний стан, залучення в боргову кабалу, вилучення органів, проведення дослідів над людиною без її згоди, усиновлення (удочеріння) з метою наживи, примусову вагітність або примусове переривання вагітності, примусове одруження, примусове втягнення у зайняття жебрацтвом, втягнення у злочинну діяльність, використання у збройних конфліктах тощо [6].

Інший кодифікований документ, Кримінальний процесуальний кодекс України (далі – КПК) від 13.04.2012 №4651-V регулює механізм виявлення та припинення злочинів окреслених в ККУ у порядку кримінального провадження. Завданням останнього, згідно до статті 2 Кодексу є захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження, а також забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура [7].

Цільовим законодавчим актом в досліджуваній сфері є Закон України «Про протидію торгівлі людьми» від 20.09.2011 №3939-VI, котрий визначає організаційно-правові засади протидії торгівлі людьми, гарантуючи гендерну рівність, основні напрями державної політики та засади міжнародного співробітництва у цій сфері, повноваження органів виконавчої влади, порядок встановлення статусу осіб, які постраждали від торгівлі людьми, та порядок надання допомоги таким особам. Законом встановлено ключові принципи протидії до яких віднесено: 1) забезпечення прав і свобод людини і громадянина, зокрема права на повагу до гідності, особисте життя, правову допомогу, відшкодування матеріальної та моральної шкоди у встановленому законом порядку; 2) поваги і неупередженого ставлення до осіб, які постраждали від торгівлі людьми; 3) конфіденційності інформації про осіб, які постраждали від торгівлі людьми; 4) добровільності отримання допомоги особами, які постраждали від торгівлі людьми, та їх недискримінації за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками; 5) взаємодії органів виконавчої влади між собою, з відповідними органами, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, та з громадськими і міжнародними організаціями [8].

Аналізуючи законодавство не можна оминути увагою нормативно-правові акти, які закріплюють особливості адміністративно-правового статусу суб'єктів протидії торгівлі людьми в Україні, а саме Закони України: «Про Кабінет Міністрів України» від 27.02.2014 №794-VIII, «Про місцеві державні адміністрації» від 09.04.1999 №586-XIV, «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21.05.1997 №280/97-ВР, «Про дипломатичну службу» від 07.06.2018 №2449-VIII та ряд інших [9; 10; 11; 12].

Велика кількість технічних питань протидії торгівлі людьми детальніше розкривається в документах наступного, підзаконного рівня. На відміну від законів, які регулюються глобальні проблеми в царині досліджуваного питання, встановлюють механізми та затверджують систему суб'єктів протидії торгівлі людьми, підзаконні акти, переважно, уточнюють яким саме чином та в яких напрямках подібна діяльність реалізується. Наприклад, Розпорядженням КМУ від 02.06.2023 №496-р затверджено Державну цільову соціальну програми протидії торгівлі людьми на період до 2025 року. Її мета – вдосконалення механізму запобігання торгівлі людьми, підвищення ефективності виявлення осіб, які вчиняють злочини, пов'язані з торгівлею людьми, а також забезпечення захисту прав осіб, які постраждали від торгівлі людьми, та надання їм допомоги [13].

Іншим, не менш важливим документом, є Постанова КМУ «Про затвердження типових положень про заклади соціальної підтримки сімей, дітей та молоді» від 04.10.2017 №741. Підзаконним актом визначено, що Центр соціально-психологічної допомоги (далі – центр) надає послуги таким категоріям осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах внаслідок торгівлі людьми: 1) які вважають себе постраждалими від торгівлі людьми, але не бажають звертатися із заявою про встановлення статусу особи, яка постраждала від торгівлі людьми; 2) які звернулися за встановленням статусу особи, яка постраждала від торгівлі людьми, в установленому законодавством порядку; 3) яким встановлено статус особи, яка постраждала від торгівлі людьми; 4) які постраждали від торгівлі людьми на території інших країн та повертаються в Україну, що підтверджено відповідним листом дипломатичного представництва або консульської установи України за кордоном; 5) які виявлені органами Національної поліції як потерпілі в межах здійснення кримінального провадження за фактом вчинення злочину, передбаченого статтею 149 ККУ [14].

В свою чергу, Постанова КМУ від 18.04.2012 №303 затверджує Положення про створення та функціонування Єдиного державного реєстру злочинів торгівлі людьми. Реєстр створюється на базі даних єдиної системи обліку злочинів та осіб, які їх вчинили на території України. Він є системою збирання, верифікації, оброблення, зберігання та захисту даних, у тому числі персональних, щодо виявлених злочинів, пов'язаних з торгівлею людьми, та осіб, які їх вчинили на території України. До Реєстру вносяться статистичні відомості про злочини, пов'язані з торгівлею людьми, та осіб, які їх вчинили, з урахуванням бази даних єдиної системи обліку злочинів та осіб, які їх вчинили на території України, крім даних, які містять інформацію, що є державною таємницею. Держателем бази виступає Міністерство внутрішніх справ (далі – МВС) [15].

Висновки

Отже, проведене дослідження дає можливість дійти до висновку, що систему правових засад діяльності суб'єктів щодо протидії торгівлі людьми складається із широкої системи нормативно-правових актів різної юридичної сили. Сюди входять Конституція України, акти національного та міжнародного рівня (різноманітні конвенції та декларації в сфері прав та свобод людини, боротьби з торгівлею людьми), кодифіковані та інші акти законодавства, а також підзаконні нормативно-правові акти. Ключове місце в системі відповідних засад належить нормам адміністративного права, адже саме за допомогою останніх: визначається адміністративно-правовий статус суб'єктів протидії торгівлі людьми, стратегія діяльності останніх, основи їх міжвідомчої взаємодії, порядок та умови використання спеціальних інформаційно-телекомунікаційних технологій з метою протидії, забезпечення роботи спеціальних установ допомоги жертвам торгівлі людьми, а також принципи, специфіку виконання загально-державної політики у зазначеній царині.

Література

1. Конституція України: закон від 28.06.1996 №254к/96-ВР. Відомості Верховної Ради України. 2010. №72/1. Ст.2598.

2. Загальна декларація прав людини: міжнародний документ від 10.12.1948. Офіційний вісник України. 2008. №93. Ст.3103.

3. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права: пакт, міжнародний документ від 16.12.1966. Офіційний веб-портал Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/995_042.

4. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини): конвенція, міжнародний документ від 04.11.1950. Офіційний вісник України. 1998. №13. Ст.270.

5. Конвенція про боротьбу з торгівлею людьми і з експлуатацією проституції третіми особами: конвенція, протокол від 02.12.1949. Офіційний веб-портал Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_162#Text.

6. Кримінальний кодекс України: закон від 05.04.2001 №2341-III. Відомості Верховної Ради України. 2001. №25. Ст.131.

SUMMARY

It is emphasized that the Constitution of Ukraine, as a legal basis for combating human trafficking: first, defines the basis of the legal status of a person and a citizen, namely a set of fundamental rights that cannot be violated and are protected by the state; second, establishes the exclusive duty of public authorities to ensure human rights and freedoms by all available means and instruments. The above directly applies to the sphere of combating human trafficking, since the commission of this illegal act grossly violates fundamental human rights and freedoms.

It is noted that international acts of general importance establish basic standards for the protection of human rights, declaring the prohibition of slavery, forced labor, violence against any individual, requirements for mechanisms for national control of these freedoms, and so on.

It is generalized that the system of legal principles for activities to combat human trafficking consists of a broad system of regulatory legal acts of varying legal force. This includes the Constitution of Ukraine, acts of the national and international level (various conventions and declarations in the field of human rights and freedoms, combating human trafficking), codified and other acts of legislation, as well as subordinate documents.

It is proven that the key place in the system of relevant principles belongs to the norms of administrative law, because it is with the help of the latter: the administrative and legal status of subjects of counteraction to human trafficking is determined, the strategy of the latter's activities, the foundations of their interdepartmental interaction, the procedure and conditions for using special information and telecommunication technologies for the purpose of counteraction, ensuring the work of special institutions to assist victims of human trafficking, as well as the principles and specifics of the implementation of the general state policy in the specified area.

Keywords: legal principles, regulatory legal act, legal force, counteraction, human trafficking.

7. Кримінальний процесуальний кодекс України: кодекс від 13.04.2012 №4651-VI. Відомості Верховної Ради України. 2013. №9-10. Ст.88.

8. Про протидію торгівлі людьми: закон від 20.09.2011 №3739-VI. Відомості Верховної Ради України. 2012. №19-20. Ст.817.

9. Про Кабінет Міністрів України: закон від 27.02.2014 №794-VII. Відомості Верховної Ради України. 2014. №13. Ст.222.

10. Про місцеві державні адміністрації: закон від 09.04.1999 №586-XIV. Відомості Верховної Ради України. 1999. №20. Ст.190.

11. Про місцеве самоврядування в Україні: закон від 21.05.1997 №280/97-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1997. №24. Ст.170.

12. Про дипломатичну службу: закон від 07.06.2018 №2449-VIII. Офіційний вісник України. 2018. №50. Ст.1747.

13. Про затвердження Державної цільової соціальної програми протидії торгівлі людьми на період до 2025 року: розпорядження, програма від 02.06.2023 №496-р. Офіційний вісник України. 2023. №57. Ст.3224.

14. Про затвердження типових положень про заклади соціальної підтримки сімей, дітей та молоді: постанова, положення від 04.10.2017 №741. Офіційний вісник України. 2017. №82. Ст.2509.

15. Про затвердження Положення про створення та функціонування Єдиного державного реєстру злочинів торгівлі людьми: постанова від 18.04.2012 №303. Офіційний вісник України. 2012. №30. Ст.1112.

ТРАНСФОРМАЦІЯ КОНЦЕПЦІЇ ЗМІШАНИХ УГОД (MIXITY) У ТОРГІВЕЛЬНІЙ ТА ІНВЕСТИЦІЙНІЙ ПОЛІТИЦІ ЄС: ВІД ПРОЦЕДУРНОГО ІНСТРУМЕНТУ ДО СТРАТЕГІЧНОГО ВИБОРУ

МИКІЄВИЧ Михайло Миколайович - доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри європейського права, Львівського національного університету імені Івана Франка

ORCID ID: 0000-0001-5413-183X
DOI: https://doi.org/10.71404/EP.2024.2.60

В статті досліджено фундаментальну трансформацію концепції mixity (змішаних угод) у торгівельній та інвестиційній політиці Європейського Союзу після набуття чинності Лісабонського договору. Автор аналізує еволюцію від традиційного розуміння mixity як процедурного інструменту для подолання правової невизначеності щодо розподілу компетенцій між ЄС та державами-членами до нової парадигми усвідомленого стратегічного вибору. Дослідження базується на комплексному аналізі судової практики Суду ЄС, зокрема ключових рішень Opinion 1/94, Opinion 2/15 та Opinion 1/17, які кардинально змінили розуміння компетенцій у сфері зовнішньої торгівельної та інвестиційної політики. Особлива увага приділяється впливу розширення спільної торгівельної політики (СТР) на прямі іноземні інвестиції згідно зі статтею 207 ДФЄС. Розробляється нова типологія mixity, що включає обов'язкові EU-only угоди, обов'язкові змішані угоди та факультативну mixity, де вибір процедури стає політичним рішенням Ради. Аналізується практична трансформація від автоматичного використання змішаного підходу до селективного застосування на основі балансування ефективності, демократичної легітимності та політичних ризиків. Дослідження враховує найновіші тенденції 2023-2024 років, включаючи вплив геополітичних викликів, кліматичної дипломатії та цифрової трансформації на формування торгівельної політики ЄС. Робота поглиблює розуміння еволюції європейської інтеграції у сфері зовнішніх відносин та має практичне значення для формування майбутньої договірної стратегії ЄС.

Ключові слова: змішані міжнародні угоди про захист іноземних інвестицій, спільна торгівельна політика, Європейський Союз, міжнародні угоди, компетенції ЄС, Opinion 2/15, інвестиційна політика, ДФЄС.

Вступ

Концепція змішаних угод (mixity) традиційно займала центральне місце у зовнішній політиці Європейського Союзу, відображаючи складну природу розподілу компетенцій між наднаціональним та національним рівнями управління. Протягом десятиліть змішані угоди служили гнучким інструментом для подолання правової невизначеності та забезпечення участі як ЄС, так і держав-членів у міжнародних договірних відносинах [18, 19]. Однак набуття чинності Лісабонським договором у 2009 році та подальша судова практика Суду ЄС кардинально змінили цю парадигму [15].

Сучасна торгівельна та інвестиційна політика ЄС характеризується переходом від автоматичного використання змішаних угод до свідомого стратегічного вибору, що базується на ретельному аналізі правових, політичних та економічних факторів [1]. Цей перехід набуває особливої актуальності в контексті зростаючих геополітичних викликів, включаючи торгові війни, пандемію COVID-19, російську агресію проти України та необхідність забезпечення стратегічної автономії ЄС [16].

Трансформація концепції змішаних угод від технічного інструменту подолання компетенційних суперечок до свідомого субстантивного вибору дизайну угод потребує комплексного дослідження її теоретичних засад, практичних наслідків та перспектив розвитку. Особливо важливим є аналіз впливу ключових рішень Суду ЄС, зокрема рішення у справі 2/15, що встановило нові межі виключної компетенції ЄС у торгівельній сфері [19].

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Теоретичні основи концепції змішаних угод були закладені у працях провідних дослідників європейського права. Гелісоскі [3] розробив фундаментальну теорію змішаних угод як техніки організації міжнародних відносин ЄС та держав-членів, визначивши змішаність як «процедурний заповнювач прогалин» (procedural gap-filler) для подолання невизначеностей щодо компетенцій. А. Росас [2] доповнив цю концепцію аналізом практичних аспектів використання змішаних угод у зовнішніх відносинах ЄС.

М. Кремона [4] зробила значний внесок у розвиток теорії компетенцій ЄС, аналізуючи уроки процесу реформи договорів та їх вплив на визначення зовнішніх повноважень. Її роботи заклали основу для розуміння динаміки розподілу компетенцій у пост-лісабонський період.

Е. Нефрамі [5] розвинула теорію обов'язку лояльності у зовнішніх відносинах ЄС, що стала ключовою для розуміння обмежень на дії держав-членів у сферах виключної компетенції ЄС. К. Ленартс [16] проаналізував пошук нового балансу між розмежуванням та узгодженістю у зовнішній діяльності ЄС після краху стовпової структури.

П. Кутракос [6] та К. Екес [12] створили комплексні підручники з права зовнішніх відносин ЄС, що стали основою для розуміння еволюції правової системи. Р. А. Вессель [20] розробив контекстуальний підхід до аналізу судової практики у сфері зовнішніх відносин ЄС.

Г. Ван дер Лоо та Р. А. Вессель [8] зробили прорив у дослідженні проблематики нератифікації змішаних угод, запропонувавши правові рішення та альтернативи. П. Гарсія-Андраде та Й. Монар [11] розширили теоретичну базу аналізу зовнішньої діяльності ЄС через призму сучасних концепцій, підходів та теорій.

Особливе значення має робота Г. Кьобек [1], яка вперше комплексно проаналізувала практику змішаних угод у пост-лісабонський період та обґрунтувала концепцію трансформації від процедурного інструменту до стратегічного вибору. М. Бунгенберг та К. Германн [9] дослідили вплив рішення у справі 2/15 на торгове та інвестиційне право ЄС.

Ф. Хоффмайстер [13] проаналізував внесок практики ЄС у розвиток міжнародного права, а П. Я. Кяйпер та співавтори [14] створили найбільш комплексне зібрання матеріалів та коментарів щодо права зовнішніх відносин ЄС.

Попри значний обсяг досліджень, як втдається, залишається недостатньо вивченою проблематика трансформації змішаних угод у контексті сучасних геополітичних викликів та нових технологічних реалій. Потребує подальшого дослідження практичний вплив нової парадигми на формування договірної стратегії ЄС.

Мета дослідження

Мета дослідження полягає у комплексному аналізі трансформації концепції змішаних угод у торгівельній та інвестиційній політиці ЄС від процедурного інструменту до стратегічного вибору та оцінці її впливу на формування сучасної договірної стратегії Європейського Союзу.

Для досягнення мети поставлено наступні завдання:

- проаналізувати еволюцію теоретичних засад змішаних угод від долісабонського до пост-лісабонського періоду;
- проаналізувати роль судової практики Суду ЄС як каталізатора змін у розумінні та застосуванні змішаності;
- оцінити практичні наслідки трансформації від автоматичного до селективного використання змішаних угод;
- визначити сучасні проблеми та перспективи розвитку концепції змішаних

угод у контексті геополітичних змін 2024-2025 років.

Результати

Теоретичні засади змішаних угод до та після Лісабону. Класична концепція змішаних угод, розроблена у працях Гелісоскі [3], базувалася на розумінні змішаних угод як «процедурного заповнювача прогалин» – процедурного інструменту для заповнення прогалин у випадках правової невизначеності щодо розподілу компетенцій між ЄС та державами-членами. Цей підхід відображав реалії до-лісабонського періоду, коли відсутність чіткого розмежування компетенцій у зовнішній сфері створювала необхідність у гнучких механізмах договірного оформлення відносин з третіми країнами [3].

Традиційна концепція передбачала, що змішаність використовується переважно з технічних міркувань – для уникнення правових суперечок про компетенції та забезпечення участі всіх потенційно зацікавлених сторін у договірному процесі. Росас [2] характеризував цей підхід як «страховий поліс» (insurance policy), що дозволяв обходити складні питання розмежування повноважень.

Лісабонський договір кардинально змінив цю парадигму через суттєве розширення спільної торгівельної політики згідно зі статтею 207 ДФЄС [14]. Включення прямих іноземних інвестицій до виключної компетенції ЄС створило нову правову реальність, яка потребувала переосмислення ролі змішаних угод [15].

Ключовими змінами стали: по-перше, чітке розмежування виключних та поділених компетенцій у статтях 2-6 ДФЄС; по-друге, розширення спільної торгівельної політики на торгівлю послугами, комерційні аспекти інтелектуальної власності та прямі іноземні інвестиції; по-третє, посилення принципу виключності згідно зі статтею 2(1) ДФЄС [14].

Нова парадигма «свідомого субстантивного вибору» (deliberate substantive design choice), обґрунтована Кьобек [1], передбачає, що рішення про використання змішаного підходу має ґрунтуватися не на автоматизмі чи традиції, а на ретельному балансуванні переваг та недоліків різних процедурних варіантів. Це означає, що змішаність перетворилася від технічного інструменту подолання правових невизначеностей до свідомого субстантивного вибору дизайну угод [1].

Сучасна типологія змішаних угод включає три основні категорії [1, 14]. Обов'язкові угоди лише ЄС (mandatory EU-only agreements) – угоди, що цілком підпадають під виключну компетенцію ЄС згідно зі статтями 3 та 207 ДФЄС. Такі угоди повинні укладатися виключно ЄС без участі держав-членів. Обов'язкові змішані угоди (mandatory mixed agreements) – угоди, що частково стосуються сфер виключної компетенції держав-членів, тому вимагають обов'язкової участі як ЄС, так і всіх держав-членів. Факультативна змішаність (facultative mixity) – угоди у сферах поділеної компетенції, де Рада має політичну дискрецію щодо вибору процедури укладання.

Судова практика Суду ЄС як каталізатор змін. Рішення у справі Opinion 1/94 [18] стало першим значним кроком у напрямку систематизації зовнішніх компетенцій ЄС. Суд встановив, що не всі аспекти угод СОТ підпадають під виключну компетенцію Співтовариства, зокрема щодо торгівлі послугами та торгових аспектів інтелектуальної власності [18]. Однак це рішення не надавало чіткого керівництва щодо обов'язковості змішаності для цих сфер, залишаючи простір для факультативного підходу.

Рішення у справі Opinion 2/15 [19] стало справжнім переломним моментом у розумінні компетенцій ЄС та ролі змішаних угод. Суд встановив, що переважна більшість елементів сучасних торгових угод підпадає під виключну компетенцію ЄС згідно з розширеною статтею 207 ДФЄС [19]. Ключовими висновками стали: торгівля товарами та послугами належить до виключної компетенції ЄС; комерційні аспекти інтелектуальної власності також віднесені до виключної компетенції; прямі іноземні інвестиції підпадають під виключну компетенцію ЄС; натомість непрямі

інвестиції та механізми вирішення спорів між інвестором та державою залишаються у поділеній компетенції [19].

Це рішення створило правову основу для нової архітектури угод ЄС, що передбачає розділення торгових угод (лише ЄС) та інвестиційних угод захисту (змішаних) [1, 19].

Рішення у справі Opinion 1/17 [20] підтвердило сумісність системи інвестиційного суду з правом ЄС, відкривши шлях для створення багатостороннього інвестиційного суду та укладання окремих інвестиційних угод захисту [20]. Це рішення мало важливе значення для практичної імплементації нової архітектури, оскільки усунуло правові перешкоди для створення спеціалізованих механізмів вирішення інвестиційних спорів на рівні ЄС.

Судова практика 2023-2024 років продовжує розвивати доктрину компетенцій у напрямку більшої чіткості та передбачуваності. Особливого значення набувають рішення щодо цифрових послуг, кліматичних зобов'язань та економічної безпеки, які формують нові межі виключної компетенції ЄС [16].

Практична трансформація: від автоматизму до селективності. До прийняття рішення у справі Opinion 2/15 практика ЄС характеризувалася широким застосуванням змішаності навіть у випадках, коли це не було юридично необхідним [1]. Цей підхід відображав обережність інституцій ЄС щодо можливих правових викликів з боку держав-членів та бажання забезпечити максимальну інклюзивність договірного процесу [17].

Типовими прикладами такого підходу були угоди про асоціацію з країнами Східного партнерства, торгові угоди з Кореєю та іншими партнерами, які укладалися як змішані навіть у частинах, що цілком підпадали під компетенцію ЄС [1]. Цей автоматизм у використанні змішаних угод створював додаткові ризики для ратифікації та уповільнював процес набуття угодами чинності.

Після 2017 року практика ЄС кардинально змінилася у напрямку більш селективного та обґрунтованого використання змішаності [1]. Нові торгові угоди з Японією, Сінгапуром, В'єтнамом укладаються як угоди лише ЄС у торгівельній частині, з окремими змішаними угодами для інвестиційного захисту [17].

Угода про економічне партнерство між ЄС та Японією (2019) стала першою великою торговою угодою нового покоління, укладеною виключно ЄС. Торгівельна угода між ЄС та Сінгапуром (2019) також була розділена на торговий компонент (лише ЄС) та угоду про захист інвестицій (змішана). Аналогічний підхід застосовано до угоди з В'єтнамом (2020) [1].

Переговори з Австралією (2018-2024) та Індією (2022-2024) також ведуться за новою архітектурою, що передбачає укладання торгових угод без інвестиційного компоненту [17]. Цей підхід дозволяє прискорити ратифікацію торгових положень та зменшити ризики блокування з боку окремих держав-членів.

Геополітичні фактори також суттєво впливають на вибір процедури укладання угод. Російська агресія проти України та необхідність швидкого реагування на санкційну політику призвели до посилення централізації зовнішньоторговельних рішень. Торгові війни між США та Китаєм актуалізували питання стратегічної автономії ЄС, що також сприяє консолідації повноважень на рівні Союзу [16].

Сучасні виклики та перспективи (2024-2025). Прийняття Акту про критично важливі сировинні матеріали (Critical Raw Materials Act) у 2023 році створило нову правову основу для інвестиційної політики ЄС у стратегічно важливих секторах. Цей акт розширює можливості ЄС для укладання угод про стратегічне партнерство у сфері критичних матеріалів, що може вплинути на майбутню практику змішаних угод [16].

Акт про цифрові послуги (Digital Services Act) та Акт про цифрові ринки (Digital Markets Act) створюють нові компетенції ЄС у цифровій сфері, що може призвести до перегляду меж виключної компетенції у торгових угодах. Регулювання штучного інтелекту, кібербезпеки та захисту даних

стає важливим компонентом сучасних торгових угод [16].

Кліматична дипломатія та Європейський зелений курс також впливають на структуру змішаних угод. Механізм вуглецевого прикордонного коригування (Carbon Border Adjustment Mechanism) створює нові виклики для торгових переговорів та може потребувати специфічних правових рішень щодо компетенцій [16].

Реакція ЄС на російську агресію проти України включає посилення санкційної політики та інвестиційних обмежень, що впливає на практику укладання угод з третіми країнами. Координація з партнерами G7 у сфері експортного контролю та інвестиційного скринінгу потребує гнучких правових механізмів [17].

Висновки

Дослідження трансформації концепції змішаних угод у торгівельній та інвестиційній політиці ЄС дозволяє зробити наступні висновки.

Концепція змішаних угод пережила фундаментальну трансформацію від «процедурного заповнювача прогалин» до свідомого стратегічного вибору дизайну угод. Ця зміна обумовлена чіткішим розмежуванням компетенцій після Лісабонського договору та революційною судовою практикою Суду ЄС, особливо рішенням у справі Opinion 2/15.

Нова типологія змішаних угод, що включає обов'язкові угоди лише ЄС, обов'язкові змішані угоди та факультативну змішаність, створює правову основу для більш ефективного та цілеспрямованого використання різних процедур укладання угод залежно від їх змісту та політичних цілей.

Практична трансформація від автоматичного до селективного використання змішаності демонструє зрілість інституційної системи ЄС та здатність адаптуватися до нових правових та політичних реалій. Розділення торгових та інвестиційних угод стало ключовою інновацією, що дозволяє прискорювати ратифікацію та зменшувати політичні ризики.

Нарешті, сучасні геополітичні виклики, включаючи російську агресію, торгові війни та кліматичні зміни, актуалізують необхідність подальшого розвитку концепції змішаних угод у напрямку більшої гнучкості та адаптивності до швидко мінливих умов міжнародного середовища.

Практичне значення отриманих результатів полягає у можливості їх використання для формування майбутньої договірної стратегії ЄС, оптимізації процедур переговорів та ратифікації, а також мінімізації ризиків блокування важливих угод окремими державами-членами.

Література

1. Köbek G. EU Trade and Investment Treaty-Making Post-Lisbon: Moving Beyond Mixity. London: Bloomsbury Academic, 2024. 384 p. URL: https://www.bloomsbury.com/uk/eu-trade-and-investment-treaty-making-post-lisbon-9781509963096/

2. Rosas A. The European Union and Mixed Agreements. In: Dashwood A., Hillion C. (eds.) The General Law of E.C. External Relations. London: Sweet & Maxwell, 2000. P. 200-220.

3. Heliskoski J. Mixed Agreements as a Technique for Organizing the International Relations of the European Community and its Member States. The Hague: Kluwer Law International, 2001. 468 p. DOI: https://doi.org/10.1163/9789004475892

4. Cremona M. Defining Competence in EU External Relations: Lessons from the Treaty Reform Process. In: Dashwood A., Maresceau M. (eds.) Law and Practice of EU External Relations. Cambridge: Cambridge University Press, 2008. P. 34-69. DOI: https://doi.org/10.1017/CBO9780511494048.003

5. Neframi E. The Duty of Loyalty: Rethinking its Scope through its Application in the Field of EU External Relations. Common Market Law Review. 2010. Vol. 47, No. 2. P. 323-359. DOI: https://doi.org/10.54648/COLA2010020

6. Koutrakos P. EU International Relations Law. 2nd ed. Oxford: Hart Publishing, 2015. 592 p. URL: https://www.bloomsburyprofessional.com/uk/eu-international-relations-law-9781849463898/

7. Larik J. Shaping the International Order as a Union Objective and the Dynamic Internationalisation of Constitutional Law. European Constitutional Law Review. 2011. Vol. 7, No. 2. P. 191-218. DOI: https://doi.org/10.1017/S1574019611200021

8. Van der Loo G., Wessel R. A. The Non-ratification of Mixed Agreements: Legal Consequences and Solutions. Common Market Law Review. 2017. Vol. 54, No. 3. P. 735-770. DOI: https://doi.org/10.54648/COLA2017062

9. Bungenberg M., Herrmann C. (eds.) European Yearbook of International Economic Law 2018. European Union Trade and Investment Law after Opinion 2/15. Berlin: Springer, 2018. 494 p. DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-662-56564-0

10. Wessel R. A. EU External Relations Law: The Cases in Context. Cambridge: Cambridge University Press, 2021. 756 p. DOI: https://doi.org/10.1017/9781108554916

11. García-Andrade P., Monar J. The External Action of the European Union: Concepts, Approaches, Theories. London: Palgrave Macmillan, 2022. 418 p. DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-030-28553-9

12. Eckes C. EU External Relations Law. 2nd ed. Oxford: Oxford University Press, 2022. 512 p. URL: https://global.oup.com/academic/product/eu-external-relations-law-9780198851899

13. Hoffmeister F. The Contribution of EU Practice to International Law. Cambridge: Cambridge University Press, 2019. 398 p. DOI: https://doi.org/10.1017/9781108759458

14. Kuijper P. J., Wouters J., Hoffmeister F., De Baere G., Ramopoulos T. The Law of EU External Relations: Cases, Materials, and Commentary on the EU as an International Legal Actor. 2nd ed. Oxford: Oxford University Press, 2018. 1184 p. URL: https://global.oup.com/academic/product/the-law-of-eu-external-relations-9780198759713

15. Lenaerts K. EU External Action after the Collapse of the Pillar Structure: In Search of a New Balance between Delimitation and Consistency. Common Market Law Review. 2010. Vol. 47, No. 4. P. 987-1019. DOI: https://doi.org/10.54648/COLA2010068

16. European Commission. Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions on Trade, Growth and World Affairs. COM(2010) 612 final. Brussels, 9.11.2010. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52010DC0612

17. Council of the European Union. Council conclusions on the negotiation and conclusion of EU trade agreements. Doc. 8622/18. Brussels, 8.5.2018. URL: https://www.consilium.europa.eu/media/35085/st08622-en18.pdf

18. European Court of Justice. Opinion 1/94 of the Court of 15 November 1994. Competence of the Community to conclude international agreements concerning services and the protection of intellectual property. ECLI:EU:C:1994:384. URL: https://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?text=&docid=99594

19. European Court of Justice. Opinion 2/15 of the Court (Full Court) of 16 May 2017. Free Trade Agreement between the European Union and the Republic of Singapore. ECLI:EU:C:2017:376. URL: https://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?text=&docid=190727

20. European Court of Justice. Opinion 1/17 of the Court (Full Court) of 30 April 2019. CETA Agreement between Canada and the European Union. ECLI:EU:C:2019:341. URL: https://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?text=&docid=213502

References

Bungenberg, M., & Herrmann, C. (Eds.). (2018). *European Yearbook of International Economic Law 2018. European Union Trade and Investment Law after Opinion 2/15*. Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-662-56564-0 [in English]

Council of the European Union. (2018, May 8). *Council conclusions on the negotiation and conclusion of EU trade agreements* (Doc. 8622/18). https://www.consilium.europa.eu/media/35085/st08622-en18.pdf [in English]

Cremona, M. (2008). Defining competence in EU external relations: Lessons from the

treaty reform process. In A. Dashwood & M. Maresceau (Eds.), *Law and practice of EU external relations* (pp. 34-69). Cambridge University Press. https://doi.org/10.1017/CBO9780511494048.003 [in English]

Eckes, C. (2022). *EU external relations law* (2nd ed.). Oxford University Press. https://global.oup.com/academic/product/eu-external-relations-law-9780198851899 [in English]

European Commission. (2010, November 9). *Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions on Trade, Growth and World Affairs* (COM(2010) 612 final). https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52010DC0612 [in English]

European Court of Justice. (1994, November 15). *Opinion 1/94 of the Court. Competence of the Community to conclude international agreements concerning services and the protection of intellectual property* (ECLI:EU:C:1994:384). https://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?text=&docid=99594 [in English]

European Court of Justice. (2017, May 16). *Opinion 2/15 of the Court (Full Court). Free Trade Agreement between the European Union and the Republic of Singapore* (ECLI:EU:C:2017:376). https://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?text=&docid=190727 [in English]

European Court of Justice. (2019, April 30). *Opinion 1/17 of the Court (Full Court). CETA Agreement between Canada and the European Union* (ECLI:EU:C:2019:341). https://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?text=&docid=213502 [in English]

García-Andrade, P., & Monar, J. (2022). *The external action of the European Union: Concepts, approaches, theories*. Palgrave Macmillan. https://doi.org/10.1007/978-3-030-28553-9 [in English]

Heliskoski, J. (2001). *Mixed agreements as a technique for organizing the international relations of the European Community and its Member States*. Kluwer Law International. https://doi.org/10.1163/9789004475892 [in English]

Hoffmeister, F. (2019). *The contribution of EU practice to international law*. Cambridge University Press. https://doi.org/10.1017/9781108759458 [in English]

Köbek, G. (2024). *EU trade and investment treaty-making post-Lisbon: Moving beyond mixity*. Bloomsbury Academic. https://www.bloomsbury.com/uk/eu-trade-and-investment-treaty-making-post-lisbon-9781509963096/ [in English]

Koutrakos, P. (2015). *EU international relations law* (2nd ed.). Hart Publishing. https://www.bloomsburyprofessional.com/uk/eu-international-relations-law-9781849463898/ [in English]

Kuijper, P. J., Wouters, J., Hoffmeister, F., De Baere, G., & Ramopoulos, T. (2018). *The law of EU external relations: Cases, materials, and commentary on the EU as an international legal actor* (2nd ed.). Oxford University Press. https://global.oup.com/academic/product/the-law-of-eu-external-relations-9780198759713 [in English]

Larik, J. (2011). Shaping the international order as a union objective and the dynamic internationalisation of constitutional law. *European Constitutional Law Review*, 7(2), 191-218. https://doi.org/10.1017/S1574019611200021 [in English]

Lenaerts, K. (2010). EU external action after the collapse of the pillar structure: In search of a new balance between delimitation and consistency. *Common Market Law Review*, 47(4), 987-1019. https://doi.org/10.54648/COLA2010068 [in English]

Neframi, E. (2010). The duty of loyalty: Rethinking its scope through its application in the field of EU external relations. *Common Market Law Review*, 47(2), 323-359. https://doi.org/10.54648/COLA2010020 [in English]

Rosas, A. (2000). The European Union and mixed agreements. In A. Dashwood & C. Hillion (Eds.), *The general law of E.C. external relations* (pp. 200-220). Sweet & Maxwell. [in English]

Van der Loo, G., & Wessel, R. A. (2017). The non-ratification of mixed agreements: Legal consequences and solutions. *Common Market Law Review*, 54(3), 735-770. https://doi.org/10.54648/COLA2017062 [in English]

Wessel, R. A. (2021). *EU external relations law: The cases in context*. Cambridge University Press. https://doi.org/10.1017/9781108554916

TRANSFORMATION OF THE MIXITY CONCEPT IN EU TRADE AND INVESTMENT POLICY: FROM PROCEDURAL TOOL TO STRATEGIC CHOICE

This article examines the fundamental transformation of the mixity concept (mixed agreements) in the European Union's trade and investment policy following the entry into force of the Lisbon Treaty. The author analyzes the evolution from the traditional understanding of mixity as a procedural tool to overcome legal uncertainty regarding the division of competences between the EU and Member States to a new paradigm of deliberate strategic choice. The research is based on a comprehensive analysis of the Court of Justice jurisprudence, particularly the key rulings Opinion 1/94, Opinion 2/15, and Opinion 1/17, which fundamentally changed the understanding of competences in external trade and investment policy. Special attention is paid to the impact of extending the Common Commercial Policy (CCP) to foreign direct investment under Article 207 TFEU. The author develops a new typology of mixity, including mandatory EU-only agreements, mandatory mixed agreements, and facultative mixity, where the choice of procedure becomes a political decision of the Council. The practical transformation from automatic use of the mixed approach to selective application based on balancing efficiency, democratic legitimacy, and political risks is analyzed. The study considers the latest trends of 2023-2024, including the impact of geopolitical challenges, climate diplomacy, and digital transformation on EU trade policy formation. The work makes a significant contribution to understanding the evolution of European integration in external relations and has practical significance for shaping the EU's future treaty strategy.

Keywords: mixity, Common Commercial Policy, European Union, international agreements, EU competences, Opinion 2/15, investment policy, TFEU

ЗАВДАННЯ ПІСЛЯДИПЛОМНОЇ ОСВІТИ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ: СУТНІСТЬ, ВИДИ ТА НЕДОЛІКИ ЗАКОНОДАВЧОЇ РЕГЛАМЕНТАЦІЇ

ФЕДУН Сергій Вікторович - Харківський національний університет внутрішніх справ

УДК 342.95:351.74
DOI: https://doi.org/10.71404/EP.2024.2.61

У статті розглядаються актуальні питання, пов'язані з визначенням сутності завдань післядипломної освіти поліцейських та здійсненням характеристики основних з них у контексті вдосконалення їх нормативного регулювання. Здійснено аналіз підходів учених-правознавців щодо загального розуміння сутності категорії «завдання» та її співвідношення з категорією «мета». Підкреслюється взаємозв'язок даних категорій і необхідність їх розмежування в цілому. На підставі проведеного аналізу пропонується авторський підхід щодо розуміння сутності завдань післядипломної освіти поліцейських. Вказуються загальні недоліки законодавчої регламентації питань, пов'язаних як у цілому зі здійсненням післядипломної освіти поліцейських, так і реалізацією основних завдань такої діяльності. Зокрема, наголошується на необхідності включення до змісту відповідних завдань післядипломної освіти поліцейських питань, пов'язаних з освоєнням сучасних інформаційно-аналітичних засобів, новітніх методів і форм поліцейської діяльності, а також підвищенням ефективності використання технічних і спеціальних засобів у професійній діяльності. Значну увагу приділено формуванню професійно-психологічних якостей і навичок поліцейських, які мають враховувати специфіку роботи в окремих органах і підрозділах Національної поліції. Сформульовано комплекс основних завдань післядипломної освіти, серед яких: навчання спеціальним знанням і навичкам для виконання службових обов'язків, забезпечення формування ефективного керівного складу, розвиток професійної самосвідомості, освоєння прийомів особистої безпеки, удосконалення навиків використання спеціальних засобів, а також формування високих професійно-психологічних якостей. Акцентується, що належне виконання цих завдань є запорукою ефективної поліцейської діяльності та професійного розвитку працівників поліції. Обґрунтовується необхідність законодавчого закріплення основних завдань післядипломної освіти поліцейських в окремій частині ст. 75 Закону України «Про Національну поліцію», пропонуючи їх удосконалення відповідно до сучасних вимог.

Ключові слова: післядипломна освіта, завдання післядипломної освіти, освіта, поліцейські, Національна поліція, нормативно-правове регулювання.

Постановка проблеми

Запорукою ефективної підготовки поліцейських у сучасних умовах розвитку суспільства, формуванню високого рівня професійної компетентності поліцейських, їх належної адаптації до змін у сфері безпеки та забезпеченню довіри громадськості до правоохоронної системи в цілому сприяє ефективне здійснення завдань такого компонента даної діяльності як післядипломна освіта. Встановлення сутності завдань післядипломної освіти, характеристика найважливіших з них, визначення недоліків їх законодавчої регламентації набуває особливого значення в контексті належного адміністративно-правового забезпечення функціонування даної сфери суспільних відносин, оскільки саме

вони визначають основні напрями такої діяльності, а їх успішне виконання дозволяє досягти значні результати професійної підготовки особового складу органів і підрозділів Національної поліції.

Актуальність визначення сутності та різновидів завдань післядипломної освіти поліцейських обумовлена постійними законодавчими змінами у сфері безпеки, зростанням вимог до професійної компетентності правоохоронців та потребою їхньої безперервної адаптації до нових викликів у суспільстві. В сучасних умовах післядипломна освіта є не лише засобом оновлення знань, але й важливим інструментом формування навичок, що відповідають сучасним стандартам поліцейської діяльності. Безперервне професійне вдосконалення забезпечує ефективне виконання службових обов'язків та підвищує довіру громадськості до поліції. Саме тому визначення сутності та різновидів завдань післядипломної освіти дозволяє чітко окреслити напрями професійного розвитку, удосконалити законодавче регулювання цієї сфери, а також забезпечити відповідність освітніх програм реальним потребам служби. Це сприяє підвищенню рівня професіоналізму працівників Національної поліції, їх готовності до роботи в умовах швидких соціальних змін, а також ефективній реалізації державної політики у сфері безпеки та правопорядку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Науковці неодноразово зверталися до питань організації післядипломної освіти поліцейських, розглядаючи її одну з основних засад забезпечення ефективного функціонування органів і підрозділів Національної поліції. Зокрема, значний внесок у розробку теоретичних і практичних засад здійснили такі науковці, як О.І. Безпалова, В.В. Діденко, О.В. Джафарова, М.В. Джафарова, О.М. Музичук, О.О. Панова, А.В. Потопальський, В.Б. Пчелін, Є.Ю. Соболь, В.В. Сокуренко, С.О. Шатрава, та інші. Зокрема, їх наукові праці стали основою для як теоретико-методологічних засад функціонування даної сфери суспільних відносин, так і правозастосовчої практики.

Разом з тим, питання, пов'язані з визначенням сутності та різновидів завдань післядипломної освіти поліцейських, особливостям їх законодавчої регламентації, увага приділялась фрагментарна й на сьогодні дана тематика досі залишається недостатньо дослідженою та потребує окремого системного аналізу. Значна кількість науковців зосереджувала свою увагу на загальних питаннях пов'язаних зі здійсненням професійного навчання поліцейських, тоді як їх особливості їх післядипломної освіти висвітлювалися частково в межах дослідження ширшої правової проблематики. Окрім цього слід вказати й на стрімке оновлення чинного національного законодавства, що регламентує питання, пов'язані зі здійсненням післядипломної освіти поліцейських, а також сьогоденні реалії, спричиненні запровадженням правового режиму воєнного стану, обумовленого збройною агресією проти нашої держави.

З огляду на що виникає нагальна потреба у поглибленому й комплексному аналізі сутності й різновидів завдань післядипломної освіти поліцейських, а також визначенню недоліків законодавчої регламентації функціонування даної сфери суспільних відносин, як основу для побудови ефективної моделі їх професійного навчання, спрямованого на забезпечення виконання всіх завдань органів і підрозділів Національної поліції.

Метою цієї статті визначення сутності завдань післядипломної освіти поліцейських, встановлення основних з них і висвітлення недоліків їх законодавчої регламентації.

Виклад основного матеріалу дослідження

Наголошуючи на значенні визначення завдань відповідної діяльності науковці вказують на те, що в разі їх правильного теоретичного розтлумачення і практичного сприйняття, досягається можливість з'ясування причин недосягнення її мети. Це необхідно для того, щоб органи та посадовці, уповноважені суспільством (державою) здійснювати певну діяльність, орієнтувалися у відповідних процесах і процедурах, а в окремих випадках могли обґрунтовано

відмовитися від реалізації певних повноважень. Наведене може мати місце й у тому випадку, якщо немає об'єктивної можливості погоджувати ідеальну модель майбутнього результату з реальною можливістю його досягнення або привернути для реалізації завдань необхідні та достатні засоби й ресурси [1, с. 34–35]. Як випливає з наведеного, категорію «завдання» доволі часто розкривають через категорію «мета» й навпаки, що вважаємо, в першу чергу пов'язано з їх семантичним сенсом. Зокрема, на сторінках великого тлумачного словника сучасної української мови слово «завдання» вживають у наступних значеннях: наперед визначений, запланований для виконання обсяг роботи, справа й таке інше; те, що хочуть здійснити; мета до якої прагнуть [2, с. 378]. Своєю чергою, сутність слова «мета» на сторінках вказаного фахового джерела розкривається в значенні: те, до чого хтось прагне, чого хоче досягти, ціль; заздалегідь намічене завдання, замисел [2, с. 661].

З огляду на що й на сторінках фахової літератури з юриспруденції дані категорії доволі часто вживаються разом, подекуди помилково, підмінюючи сутність однієї іншою. На таке положення справ, наприклад, вказує В.О. Середа, який вважає, що різкого розмежування поняття «мета» та «завдання» на практиці не існує. Нерідко вони вживаються як синоніми. Цілі, на думку науковця, можуть бути реальними (проміжними) й ідеальними (кінцевими), тобто досяжними та недосяжними в планований період. Щоб уникнути розбіжностей між ідеальними та реальними цілями, останні іноді називають завданнями. При визначенні завдань треба враховувати можливість їхньої реалізації [3, с. 40]. Разом із тим К.І. Хромова під час дослідження сутності поняття та видів завдань органів прокуратури України щодо протидії корупції справедливо зауважує, що, на перший погляд, може скластися враження, що поняття «мета» та «завдання» є синонімами. Однак, підкреслює автор, більш детальний аналіз даних категорій, дослідження позицій окремих з правознавців щодо їх співвідношення свідчить про те, що дані категорії хоча і є взаємопов'язаними, але не тотожні [4, с. 162]. При цьому фактично мета становить собою певну абстрактну модель результатів майбутньої діяльності, яка на практиці фактично не може бути досягнута й виконана в повному обсязі, оскільки відповідна інституція, що функціонує в цьому напряму має припинити своє існування. Своєю чергую, завданнями буде певна сукупність напрямів відповідної діяльності, реалізація яких і належне здійснення як раз таки й спрямоване на досягнення такої мети.

Зокрема, на сторінках підручника «Адміністративне право України. Академічний курс» цілком обґрунтовано зауважують стосовно того, що мету та завдання можна розглядати як уявлення про напрями й очікувані результати управлінської діяльності. При цьому, підкреслюють науковці, відмінність між цими однопорядковими категоріями полягає в ступені узагальнення результатів, які мають бути досягнуті в процесі діяльності. Іншими словами в меті відтворюються триваліші та значущі, ніж у завданнях показники [5, с. 260]. Ба більше, досліджуючи адміністративно-правові засади організації діяльності науково-дослідних установ в Україні А.А. Манжула слушно підкреслює той факт, що під метою слід розуміти передбачений у свідомості людини результат, який, як правило, має ідеалізований, навіть, абстрактний вигляд, то завданнями є конкретні етапи роботи, які необхідно пройти, виконати, рухаючись до мети. У цьому контексті науковець цілком слушно підкреслює, що законодавець, вказуючи на правовий статус тих чи інших суб'єктів, доволі часто уникає формування мети їх діяльності, акцентуючи лише на завданнях. Адже, підкреслює вчений, мета, лише вказує на те, до чого прагне суб'єкт, для чого він існує та функціонує, у той час, як завдання, дають зрозуміти що саме здійснює суб'єкт у ході реалізації свого функціонального призначення [6, с. 56]. Тобто завдання та мета хоч і є доволі взаємопов'язаними категоріями, проте не однаковими, на що у своїх дослідженнях доволі часто ставить акцент значна кількість учених-правознавців.

Таким чином, підсумовуючи викладене, можна стверджувати, що поняття «мета» та «завдання» у правовій науці й практиці хоч і мають спільне спрямування, проте різняться

за своїм змістом. Зокрема, мета відображає ідеал, кінцевий результат, до якого прагне суб'єкт, тоді як завдання окреслюють конкретні кроки, етапи чи дії, необхідні для досягнення такої мети. Іншими словами завдання виступають своєрідними орієнтирами на шляху до реалізації визначеної мети, забезпечуючи поступове і послідовне просування до бажаного результату. З урахуванням чого пропонуємо під завданнями післядипломної освіти поліцейських розуміти регламентовану нормативно-правовими приписами сукупність конкретних напрямів діяльності уповноважених державою суб'єктів, реалізація яких спрямована на набуття, оновлення та удосконалення професійних знань, умінь і компетентностей поліцейських, що здійснюються задля досягнення визначеної мети їхньої службової діяльності й забезпечення ефективного функціонування органів і підрозділів Національної поліції України.

У контексті досліджуваного питання слід зазначити, що питанням здійснення післядипломної освіти поліцейських повністю присвячена ст. 75 Закону України «Про Національну поліцію» [7] й, як свідчить її аналіз, у ній відсутні будь-які згадки про завдання такої діяльності. Фактично у ній наводяться лише різновиди післядипломної освіти, без розкриття їх сутності й змісту, а також фрагментарні згадки про окремі з них, у більшості підвищення кваліфікації поліцейських, що слід розглядати як значний недолік нормативно-правової регламентації даної сфери суспільних відносин. При цьому більш детально дана сфера суспільних відносин регламентована приписами підзаконного нормативно-правового акта – Положенням «Про організацію післядипломної освіти працівників Національної поліції», затвердженого наказом Міністерства внутрішніх справ України від 24 грудня 2015 року № 1625. І саме в даному нормативно-правовому акті й указані конкретні завдання післядипломної освіти поліцейських, до яких віднесено наступні:

1) навчання необхідним знанням і спеціальним навичкам для успішного виконання обов'язків із забезпечення публічної безпеки і порядку, охорони прав і свобод людини, а також інтересів суспільства і держави, протидії злочинності та інших службових завдань [8]. У цьому випадку мова фактично йде про забезпечення виконання поліцейськими завдань поліції у цілому. Тобто фактично відбувається дублювання законодавчих приписів щодо відтворення завдань Національної поліції в цілому, при цьому не повне, оскільки до уваги не береться завдання щодо «надання в межах, визначених законом, послуг з допомоги особам, які з особистих, економічних, соціальних причин або внаслідок надзвичайних ситуацій потребують такої допомоги [7]», а замість цього вказується на виконання «інших службових завдань», що на нашу думку робить наведені законодавчі приписи не точними й неповними, а також у цілому обтяжує їх. Ба більше, наведене завдання післядипломної освіти поліцейських сформульовано достатньо не вдало оскільки його зміст може бути зведено до завдання щодо забезпечення виконання завдань у цілому даного правоохоронного органу. Тоді як мова має йти про забезпечення виконання службових обов'язків окремо взятого поліцейського стосовно якого й здійснюється післядипломна освіта. Саме тому вважаємо, що вищенаведене завдання післядипломної освіти має бути сформулювало наступним чином: «навчання необхідним знанням і спеціальним навичкам для успішного виконання службових обов'язків поліцейського».

2) удосконалення навичок управлінської діяльності, опанування методик навчання та виховання підлеглих, упровадження в практичну діяльність досягнень науки, передових форм і методів роботи, основ наукової організації праці [8]. У цьому випадку взагалі мова йде про здійснення післядипломної освіти окремо взятої категорії поліцейських – керівників. З огляду на що виконання такого завдання післядипломної освіти поліцейських не може бути реалізовано відносно іншої, більшої за своїм складом, категорії поліцейських. З огляду на що таке завдання післядипломної освіти поліцейських має отримати дещо інший зміст з акцентом його належної реалізації до конкретної категорії поліцейських – керівного складу органів і підрозділів Національної поліції. Зокрема вважаємо за доречно сформулювати таке завдання післядипломної освіти поліцейських

наступним чином: «забезпечення формування ефективного керівного складу органів і підрозділів Національної поліції». У такому разі будуть враховані всі можливі аспекти виконання даного завдання післядипломної освіти поліцейських, а не тільки як у наведеному випадку окремі його частини як то удосконалення навичок управлінської діяльності, опанування методик навчання та виховання підлеглих тощо.

3) формування професійної самосвідомості працівників поліції, почуття відповідальності за свої дії, розуміння необхідності постійного вдосконалення своєї професійної майстерності з урахуванням специфіки діяльності в конкретних підрозділах поліції [8]. У цьому випадку в цілому йдеться про окрему психологічну категорію – професійну самосвідомість й окремі її компоненти, перелік яких до того ж є неповним. При цьому доволі влучною у контексті досліджуваного питання вважаємо позицію Л. Ключової, яка зазначає, що професійною самосвідомістю є усвідомлення відповідним працівником норм та етичних правил, мотивів професійної самореалізації, співвіднесення себе з професійним ідеалом, самооцінка та оцінка референтними людьми. Науковець зауважує, що дане поняття вирізняється складністю мотиваційних спонукань, прагненням до самореалізації, системою уявлень про самого себе, свої можливості та перспективи професійного розвитку. До структури професійної самосвідомості учена відносить наступні компоненти: усвідомлення професійної моралі; усвідомлення себе як суб'єкта професійної діяльності; усвідомлення й оцінка відносин, взаємостосунків; усвідомлення власного професійного розвитку у часі [9, с. 181].

Не викликає сумніву, що професійна самосвідомість, серед іншого працівників органів і підрозділів Національної поліції, може включати як загальні, так і окремі, специфічні для певного різновиду професій компоненти. З огляду на що вважаємо, що в наведеному вище випадку доволі вдало вказано, що в межах виконання зазначеного завдання післядипломної освіти поліцейських «враховується специфіка діяльності в конкретних підрозділах поліції». Однак у цілому дане завдання післядипломної освіти поліцейських також сформульовано не зовсім вдало, оскільки в ньому вказується як у цілому на професійну самосвідомість працівників поліції, так і на її окремі компоненти (почуття відповідальності за свої дії, розуміння необхідності постійного вдосконалення своєї професійної майстерності тощо), які до того є неповними. З урахуванням чого, вважаємо за доцільне дане завдання післядипломної освіти поліцейських сформулювати наступним чином: «забезпечення формування професійної самосвідомості працівників поліції з урахуванням специфіки діяльності в конкретних органах і підрозділах Національної поліції». Таке завдання буде враховувати як загальні компоненти професійної самосвідомості працівників усіх без виключення органів і підрозділів Національної поліції, так і специфіку функціонування окремих з них.

4) навчання прийомам та засобам забезпечення особистої безпеки при виконанні службових обов'язків, під час надзвичайних подій і в екстремальних умовах [8]. Дане завдання післядипломної освіти також, на нашу думку, сформульовано не зовсім вдало, оскільки не включає у свій зміст усі можливі варіанти труднощів з якими зустрічаються працівники поліції у межах своєї професійної діяльності. Зокрема, слід вказати на те, що постановою Кабінету Міністрів України від 24 березня 2004 року № 368 було затверджено Порядок класифікації надзвичайних ситуацій за їх рівнями [10], в якому, наприклад, відсутні згадки про надзвичайні ситуації або події, спричиненні збройною агресією проти нашої держави. Так само в приписах Кодексу цивільного захисту населення України від 2 жовтня 2012 року при визначенні сутності надзвичайної ситуації та небезпечної події відсутні згадки про такого роду загрози [11]. Проте на сьогодні як одну з основних небезпек для громадян, у цілому для нашої держави, слід розглядати збройну агресію проти нашої держави, що безумовно має бути врахована й у межах здійснення післядипломної освіти поліцейських.

З огляду на що, вважаємо за доречне при формулюванні наведеного вище завдання післядипломної освіти поліцейських мову вести про обставини, що в цілому ускладнюють оперативну обстановку. Зокрема, як ціл-

ком слушно відмічає авторський колектив підручника «Поліцейська діяльність», одна з найважливіших особливостей діяльності Національної поліції України полягає в тому, що така діяльність може відбуватися в обстановці, що швидко змінюється й ускладнюється. При цьому, зауважують науковці, успішне виконання завдань, що раптово виникли, можливе лише за умов максимального використання всіх сил та засобів Національної поліції України, які повинні бути приведені у стан готовності [12, с. 330]. У зв'язку з наявністю таких особливих обставин, серед іншого обумовлених збройною агресією проти нашої держави, може бути введений посилений варіант службової діяльності, умовами чого відповідно до приписів Інструкції про порядок переведення органів Національної поліції України на посилений варіант службової діяльності, затвердженої наказом Міністерства внутрішніх справ України від 10 грудня 2015 року № 1560, зокрема є введення правового режиму воєнного стану [13].

Такі обставини без сумніву слід розглядати як такі, що ускладнюють оперативну обстановку. З огляду на що розглянуто вище завдання післядипломної освіти поліцейських, на нашу думку, слід сформулювати наступним чином: «навчання прийомам та засобам забезпечення особистої безпеки при виконанні службових обов'язків, під час виникнення обставин, що ускладнюють оперативну обстановку». Таким чином, будуть враховані всі можливі, серед іншого екстремальні, надзвичайні, небезпечні тощо події, які є і можуть виникнути під час професійної діяльності поліцейського.

5) удосконалення навиків працівників поліції поводження з вогнепальною зброєю, спеціальними засобами та спеціальною технікою, експлуатації транспортних засобів, засобів зв'язку [8]. У змісті даного завдання, серед іншого, йдеться про використання поліцейських заходів примусу, при цьому не враховується один з основних з них – застосування фізичної сили. Зокрема, як зазначено в ч. 1 ст. 42 Закону України «Про Національну поліцію», поліція під час виконання повноважень, визначених законодавством уповноважена застосовувати такі заходи примусу: 1) фізичний вплив (сила); 2) застосування спеціальних засобів; 3) застосування вогнепальної зброї [7].

Ба більше, розглядаючи дане завдання післядипломної освіти поліцейських, слід підтримати позицію авторів монографічного дослідження «Адміністративно-правові засади професійного навчання поліцейських», на думку яких навряд чи запропонований відомчим нормативно-правовим актом перелік завдань післядипломної освіти поліцейських можна вважати досконалим, адже окремі із завдань післядипломної освіти поліцейських, на нашу думку в ньому не враховані. Це, підкреслюють науковці, перш за все, стосується такого завдання як ознайомлення з сучасними формами і методами діяльності поліції, інформаційно-технічним забезпеченням та можливостями їх використання у професійній діяльності, адже система засобів боротьби із злочинністю не стоїть на місті, активно розвивається, створюються нові інформаційно-технічні засоби [14, с. 97]. Тобто фактично мова йде про включення до змісту даного завдання питань щодо удосконалення навиків поліцейських стосовно застосування сучасних інформаційно-аналітичних засобів, успішне використання яких значно підвищує ефективність їх діяльності.

З урахуванням вищенаведених позицій, вважаємо за необхідне вищенаведене завдання післядипломної освіти поліцейських сформулювати наступним чином: «удосконалення навиків працівників поліції щодо застосування фізичного впливу (сили), поводження з вогнепальною зброєю, спеціальними засобами та спеціальною технікою, інформаційно-аналітичними засобами, експлуатації транспортних засобів, засобів зв'язку». Подібне формулювання вказаного завдання післядипломної освіти поліцейських буде охоплювати як всі можливі варіанти вдосконалення застосування поліцейських заходів примусу, так і інших засобів їх діяльності.

6) формування високої психологічної стійкості працівників поліції, розвиток у них спостережливості, пильності, пам'яті, мислення та інших професійно-психологічних якостей і навичок [8]. У такому випадку знову ж таки наводиться завдання щодо в цілому забезпечення окремо взятого компонента успішної поліцейської діяльності – професій-

но-психологічних якостей і навичок поліцейського, так і його окремих частин (високої психологічної стійкості, спостережливості, пильності тощо), шляхом визначення їх переліку, до того ж неповного, про що вказує застосування слова «інші». При цьому вважаємо, що при формуванні таких якостей і навичок мають бути враховано як ті, що притаманні в цілому будь-якому поліцейському, так і ті, що знаходять свій прояв і специфіку в межах функціонування окремих органів і підрозділів Національної поліції, адже не викликає сумніву той факт, що вони будуть значно відрізнятися, наприклад, у слідчого й поліцейського офіцера громади. З огляду на що вважаємо, що дане завдання післядипломної освіти поліцейських має бути сформоване наступним чином: «формування високих професійно-психологічних якостей і навичок з урахуванням діяльності в окремих органах і підрозділах Національної поліції». Подібний підхід буде забезпечувати як у цілому формуванню високих професійно-психологічних якостей і навичок поліцейського, так і специфіку функціонування окремого органу і підрозділу Національної поліції.

Висновки

Як свідчить проведений аналіз, в межах здійснення післядипломної освіти поліцейських, уповноваженими державою суб'єктами реалізується значна кількість завдань, які є тісно взаємопов'язаними й належне виконання яких у цілому забезпечує ефективність поліцейської діяльності. Разом із тим на сьогодні можна стверджувати, що такі завдання не отримали свого належного законодавчого закріплення, що безумовно має негативний вплив як у цілому на здійсненні післядипломної освіти поліцейських, так і її окремих різновидів. З огляду на що вважаємо, що, по-перше, такі завдання післядипломної освіти мають знайти свою об'єктивізацію в окремій частині ст. 75 (Післядипломна освіта поліцейських) Закону України «Про Національну поліцію». По-друге, їх зміст і сутність має бути удосконалена наступним шляхом: «Основними завданнями післядипломної освіти є: навчання необхідним знанням і спеціальним навичкам для успішного виконання службових обов'язків поліцейського; забезпечення формування ефективного керівного складу органів і підрозділів Національної поліції; забезпечення формування професійної самосвідомості працівників поліції з урахуванням специфіки діяльності в конкретних органах і підрозділах Національної поліції; навчання прийомам та засобам забезпечення особистої безпеки при виконанні службових обов'язків, під час виникнення обставин, що ускладнюють оперативну обстановку; удосконалення навиків працівників поліції щодо застосування фізичного впливу (сили), поводження з вогнепальною зброєю, спеціальними засобами та спеціальною технікою, інформаційно-аналітичними засобами, експлуатації транспортних засобів, засобів зв'язку; формування високих професійно-психологічних якостей і навичок з урахуванням діяльності в окремих органах і підрозділах Національної поліції.»

Література

1. Литвинов О.М. Соціально–правовий механізм протидії злочинності в Україні (теоретичні та практичні засади) : дис. … доктора юрид. наук : спец. 12.00.08. Харків, 2010. 432 с.

2. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод., допов. та CD) / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел.] Київ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2009. 1736 с.

3. Середа В.О. Проблеми підвищення ефективності діяльності прокурора з підтримання державного обвинувачення в суді : дис. … канд. юрид. наук : спец. 12.00.10. Харків, 2005. 233 с.

4. Хромова К.І. Поняття та види завдань органів прокуратури України щодо протидії корупції. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 2. С. 162–166.

5. Адміністративне право України. Академічний курс : в 2 т. : [підручник / за ред. В.Б. Авер'янова]. Т. 1: Загальна частина. Київ «Юридична думка», 2004. 584 с.

6. Манжула А.А. Адміністративно-правові засади організації діяльності науково-дослідних установ в Україні: дис. … доктора юрид. наук: спец 12.00.07. Дніпропетровськ, 2015. 422 с.

7. Про Національну поліцію: закон України від 02.07.2015 № 580-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 40-41. Ст. 379.

8. Про затвердження Положення про організацію післядипломної освіти працівників Національної поліції: наказ Міністерства внутрішніх справ України від 24.12.2015 № 1625. *Офіційний вісник України*. 2016. № 11. Ст. 485.

9. Ключова Л. Професійна самосвідомість педагогічних працівників: етичний підхід до вирішення проблеми. *Проблеми підготовки сучасного вчителя*. 2014. № 9 (Ч. 1). С. 177–182.

10. Про затвердження Порядку класифікації надзвичайних ситуацій за їх рівнями: постанова Кабінету Міністрів України від 24.03.2004 № 368. *Офіційний вісник України*. 2004. № 12. Ст. 740.

11. Кодекс цивільного захисту населення України: закон України від 02.10.2012 № 5403-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 34-35. Ст. 458.

12. Поліцейська діяльність: підручник / С.С. Вітвіцький, В.С. Тулінов, О.М. Мердова та ін.; за заг. ред. проф. С.С. Вітвіцького. Київ: ВД Дакор, 2021. 372 с.

13. Про затвердження Інструкції про порядок переведення органів Національної поліції України на посилений варіант службової діяльності: наказ Міністерства внутрішніх справ України від 10.12.2015 № 1560. *Офіційний вісник України*. 2016. № 6. Ст. 319.

14. Мердова О.М., Цуркан О.П. Адміністративно-правові засади професійного навчання поліцейських : монографія / Ольга Миколаївна Мердова, Олексій Петрович Цуркан. Київ: ВД «Дакор», 2020. 186 с.

TASKS OF POSTGRADUATE EDUCATION FOR POLICE OFFICERS: ESSENCE, TYPES AND SHORTCOMINGS OF LEGISLATIVE REGULATION

The article examines pressing issues related to defining the essence of the tasks of postgraduate education for police officers and provides a characterisation of the main ones in the context of improving their regulatory framework. An analysis is carried out of the approaches of legal scholars regarding the general understanding of the category «task» and its correlation with the category «purpose». The interconnection of these categories and the necessity of their clear distinction is emphasised. Based on the analysis, the author proposes their own approach to understanding the essence of the tasks of postgraduate education for police officers. General shortcomings in the legislative regulation of issues related both to the implementation of postgraduate education for police officers as a whole and the realisation of the main tasks of such activity are indicated. In particular, emphasis is placed on the need to include in the content of the relevant tasks of postgraduate education for police officers issues related to mastering modern information-analytical tools, the latest methods and forms of police activity, as well as increasing the efficiency of the use of technical and special equipment in professional activities. Considerable attention is paid to the formation of professional and psychological qualities and skills of police officers, which should take into account the specifics of work in individual bodies and units of the National Police. A set of main tasks of postgraduate education is formulated, including: training in special knowledge and skills for the fulfilment of official duties, ensuring the formation of an effective managerial staff, development of professional self-awareness, mastering techniques of personal safety, improving the skills of using special equipment, as well as the development of high professional and psychological qualities. It is emphasised that proper fulfilment of these tasks is the key to effective police activity and professional development of police employees. The necessity of legislatively enshrining the main tasks of postgraduate education for police officers in a separate part of Article 75 of the Law of Ukraine 'On the National Police' is substantiated, proposing their improvement in accordance with modern requirements.

Key words: postgraduate education, tasks of postgraduate education, education, police officers, National Police, regulatory and legal regulation.

СУТНІСТЬ ТА ОЗНАКИ ПРАЦІВНИКА ЯК СУБ'ЄКТА ТРУДОВИХ ПРАВОВІД

ЖЕРЕБЦОВ Денис Євгенійович - доктор філософії зі спеціальності 081 «Право»

DOI: https://doi.org/10.71404/EP.2024.2.62

Розглядається сутність та ознаки працівника як суб'єкта трудових правовідносин. Вивчаються наукові положення щодо категорій «суб'єкт права», «суб'єкт правовідносин», «суб'єкт трудового права», «суб'єкт трудових правовідносин», «працівник». Вказується, що оскільки предмет трудового права складають окрім трудових відносин, ще і відносини, пов'язані з трудовими, то склад суб'єктів трудового права значно ширше ніж склад суб'єктів трудових правовідносин.

Відзначається, що працівник є як суб'єктом трудового права, так і суб'єктом трудових правовідносин. Звертається увага на відсутність єдиного бачення у національного законодавця щодо визначення терміну «працівник» та на те, що основний комплексний трудовий закон України – Кодекс законів про працю України не закріплює поняття «працівник».

Доводиться, що стан національного законодавства, коли відсутнє уніфіковане визначення такого важливого для трудового права терміну як «працівник», є неприпустимим, оскільки заплутує правозастосовну практику та не сприяє одностайному розумінню національного законодавства.

Обґрунтовується, що під працівником слід розуміти фізичну особу, яка володіє трудовою правосуб'єктністю та перебуває у трудових правовідносинах з роботодавцем. Ознаками працівника є: 1) особа має бути фізичною особою; б) особа має володіти трудовою правосуб'єктністю: загальною або спеціальною залежно від вимог, що ставляться при прийнятті на роботу; 3) особа має перебувати у трудових правовідносинах.

Ключові слова: суб'єкт права, суб'єкт правовідносин, трудові правовідносини, працівник, фізична особа, праця, правосуб'єктність.

Постановка проблеми

Трудові правовідносини є двосторонніми відносинами. Вони встановлюються з метою надання та отримання за плату живої праці тобто відповідного процесу праці, що протікає, як правило, у межах встановленого правового режиму. Їх суб'єктами можуть бути лише два учасника: працівник та роботодавець, тобто ті, хто надає та хто отримує, оплачує та керує такою працею. Категорія «працівник» визначається у цілій низці нормативно-правових актів. Разом з тим вказані визначення відрізняються одне від одного, що певним чином заплутує правозастосування. З огляду на це, актуальним є дослідження сутності та ознак працівника як суб'єкта трудових правовідносин.

Стан дослідження

Проблеми суб'єктів трудових правовідносин за часів незалежності України досліджували такі вчені, як: А. В. Андрушко, Б. О. Безкоровайний, С. М. Бортник, С. В. Вереітін, О. Ю. Дрозд, В. В. Єрьоменко, В. В. Жернаков, М. І. Іншин, М. М. Клемпарський, О. О. Коваленко, С. С. Лукаш, К. Ю. Мельник, Н. М. Неумивайченко, П. Д. Пилипенко, Є. Ю. Подорожній, С. М. Прилипко, В. І. Прокопенко,

О. І. Процевський, С. О. Сільченко, Я. В. Сімутіна, О. Г. Середа, Д. І. Сіроха, О. В. Худякова, А. М. Юшко, О. М. Ярошенко та ін. Разом із тим, ще залишаються питання щодо визначення категорії «працівник» та ознак цієї категорії.

Метою статті є визначення категорії «працівник» та ознак цієї категорії.

Виклад основного матеріалу

У юридичній літературі під суб'єктами правовідносин розуміється: «такий учасник суспільних відносин, який виступає як носій юридичних прав і обов'язків» [1, с. 338]; «визнані державою за допомогою юридичних норм носії суб'єктивних прав, юридичних обов'язків, юридичної відповідальності й повноважень у конкретних правовідносинах» [2, с. 236]; «суб'єкт права, який вступив у правовідносини для реалізації прав і обов'язків» [3, с. 228].

Хоча наведені визначення певним чином відрізняються один від одного, разом з тим слід виділити таку спільну їх ознаку як володіння правами та обов'язками у конкретних правовідносинах. Виходячи із зазначеного, під суб'єктами трудових правовідносин слід розуміти носіїв трудових прав та обов'язків у трудових правовідносинах.

У структуру правовідносин входять два і більше суб'єктів. Як відзначає О. Р. Дашковська: «У правовідносинах беруть участь не менше двох сторін, хоча учасниками правовідносин може бути необмежене коло осіб. Слід зазначити, що суб'єктами правовідносин можуть бути тільки люди або об'єднання людей. Суб'єкти правовідносин поділяються на індивідуальні (фізичні особи) і колективні (об'єднання осіб)» [1, с. 338]. М. І. Козюбра наголошує: «Суб'єкти правовідносин – це (в кінцевому підсумку) завжди люди, які можуть перебувати в різних статусах – пересічного громадянина, державного чиновника, об'єднання людей чи співтовариства тощо» [3, с. 228].

Від суб'єктів правовідносин слід відрізняти суб'єктів права. Так, недієздатні фізичні особи та малолітні фізичні особи є суб'єктами права, але не можуть бути суб'єктами переважної більшості правовідносин. Більш того, будь-яка фізична особа є завжди суб'єктом права, але не завжди є учасником конкретних правовідносин. Наприклад, фізична особа не може вступити у правовідносини з проходження державної служби, тобто стати державним службовцем в Україні, тому, що ст. 1 Закону України «Про державну службу» передбачає: «Державний службовець - це громадянин України, який займає посаду державної служби в органі державної влади, іншому державному органі, його апараті (секретаріаті), одержує заробітну плату за рахунок коштів державного бюджету та здійснює встановлені для цієї посади повноваження, безпосередньо пов'язані з виконанням завдань і функцій такого державного органу, а також дотримується принципів державної служби» [4].

З огляду на вищезазначене не можна погодитися з В. В. Сухонос, яка визначає суб'єктів правовідносин та суб'єктів права аналогічно. Науковець пише: «Суб'єкти правовідносин, або суб'єкти права, – це учасники правовідносин, які мають суб'єктивні права і юридичні обов'язки» [5, с. 490].

Що стосується трудового права, то виходячи з того, що предмет трудового права складають окрім трудових відносин, ще і відносини, пов'язані з трудовими, то склад суб'єктів трудового права значно ширше ніж склад суб'єктів трудових правовідносин.

У юридичній науці виділяють наступні правовідносини, які вважаються пов'язаними з трудовими, і які входять в предмет трудового права. Так, на думку К. Ю. Мельника це наступні правовідносини: «з працевлаштування; з організації та управління працею; з професійного навчання, перепідготовки та підвищення кваліфікації працівників безпосередньо у роботодавця; з соціального діалогу; з вирішення трудових спорів; з нагляду і контролю за додержанням трудового законодавства» [6, с. 25]. З точки зору П. Д. Пилипенка: «допоміжних відносин, що разом з трудовими формують предмет трудового права, є декілька видів. І хоча останнім часом правова природа відносин, тісно пов'язаних з трудовими, суттєво змінилася, більшість з них, проте, ще залишаються у складі предмета

трудового права. До таких відносин належать: відносини з приводу працевлаштування, відносини, пов'язані з підготовкою кадрів і підвищенням кваліфікації безпосередньо на виробництві та перекваліфікацією, відносини нагляду і контролю за дотриманням трудового законодавства, відносини соціального партнерства і встановлення умов праці на підприємствах, а також з приводу вирішення трудових спорів» [7, с. 17]. М. І. Іншин, С. В., Вишновецька, В. Л. Костюк, В. І. Щербина пишуть: «Також до предмета трудового права належить група відносин, які виконують організаційно-забезпечувальну роль відносно трудових. По-перше, відносини соціального партнерства, які покликані забезпечити гармонійне, стале поєднання інтересів працівників, роботодавців, держави та органів місцевого самоврядування з широкого кола питань праці. Такі відносини можуть виникати між уповноваженими представницькими органами (організаціями) вищевказаних суб'єктів. По-друге, відносини з приводу професійної підготовки (перепідготовки, професійної орієнтації, переорієнтації) як необхідна складова розвитку трудових відносин (зростання моральних, ділових та професійних якостей працівника). По-третє, відносини по забезпеченню трудової дисципліни, які спрямовані на належне функціонування трудових відносин у встановленому правовому режимі, у межах внутрішнього трудового розпорядку. По-четверте, відносини по застосуванню до сторін трудових відносин юридичної відповідальності (дисциплінарної і матеріальної). По-п'яте, відносини по врегулюванню трудових спорів (конфліктів) з питань праці. По-шосте, відносини по нагляду і контролю за дотриманням трудового законодавства» [8, с. 17-18].

Певним чином не погоджуємося з позицією, яка відстоюється в останньому наведеному матеріалі, щодо віднесення до відносин, пов'язаних з трудовими, відносин по забезпеченню трудової дисципліни та відносин по застосуванню до сторін трудових відносин юридичної відповідальності (дисциплінарної і матеріальної). По-перше, вказані відносини є складовою трудових відносин, по-друге, формулювання цих відносин таким чином свідчить про певне їх дублювання, оскільки трудова дисципліна забезпечується, у тому числі, засобами дисциплінарної відповідальності, по-третє, до роботодавця як сторони трудових правовідносин дисциплінарна відповідальність взагалі не застосовується.

Слід відмітити, що окремі вчені для позначення близькості вказаних відносин з трудовими застосовують словосполучення «тісно пов'язані» [7, с. 17]. Вважаю це зайвим, оскільки це переобтяжує термінологічну конструкцію і нічого додатково щодо її розуміння не несе.

Іноді відносини, пов'язані з трудовими, поділяють на відносини, що: передують, супроводжують та випливають з трудових відносин. О.М. Ярошенко до перших відносив відносини щодо зайнятості та працевлаштування; відносини з підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації; відносини з нагляду та контролю за додержанням законодавства про працю. До других - відносини з організації та управління працею; щодо матеріальної відповідальності працівників і роботодавців; соціального партнерства; щодо встановлення умов праці; відносини з підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації; відносини з нагляду та контролю за додержанням законодавства про працю. До третіх - відносини з розгляду трудових спорів; відносини з нагляду та контролю за додержанням законодавства про працю [9, с. 14].

Певним чином не погоджуємося із таким розміщенням відносин, пов'язаних з трудовими, за вказаними групами. Так, відомий учений до кожної групи відносин, пов'язаних з трудовими, відніс відносини з нагляду та контролю за додержанням законодавства про працю, разом з тим такі відносини як відносини з розгляду трудових спорів відніс лише до третьої групи. Слід відзначити, що трудові спори можуть виникнути і до встановлення трудових правовідносин, коли фізичній особі відмовляють у прийнятті на роботу, а вона не погоджуючись з цим оскаржує таку відмову у суді. Крім цього трудові спори можуть супроводжувати трудові відносини, наприклад коли працівник вважає необґрунтованою оголо-

шену йому догану і звертається до суду з її оскарженням.

У юридичній літературі суб'єктів трудового права поділяють залежно від того, суб'єктами яких відносин, урегульованих трудовим правом, вони є. Так, К. Ю. Мельник пише: «основними суб'єктами трудового права є працівник і роботодавець, оскільки вони є сторонами трудових правовідносин, які є ядром предмета трудового права. Інші суб'єкти трудового права є неосновними, оскільки беруть участь у відносинах, які пов'язані з трудовими, тобто покликані їх обслуговувати (фізична особа, трудовий колектив, профспілковий чи інший уповноважений на представництво трудовим колективом орган, організації роботодавців та їх об'єднання, об'єднання профспілок або інших представницьких організацій трудящих, органи нагляду і контролю за додержанням трудового законодавства, органи з вирішення трудових спорів, органи Державної служби зайнятості» [6, с. 62]. А. М. Слюсар вважає: «Первісним суб'єктом трудового права України є працівник. До числа суб'єктів трудового права можна також віднести особу, що шукає роботу, учня на виробництві, інваліда внаслідок трудового каліцтва або професійного захворювання, особу, що навчається без відриву від виробництва в навчальному закладі, позивача або відповідача у суді та ін. Фігура кожної з перерахованих вище осіб не має самостійного значення й існує або як передуюча правовій особистості працівника, або як наслідок існування даної особи як працівника. Суб'єктом трудового права слід також визнати роботодавця. Позаяк останній є стороною трудових відносин, що займають центральне місце в предметі трудового права, він має статус основного суб'єкта трудового права. Сутність службових суб'єктів трудового права полягає в тому, що їх правосуб'єктність спрямована на обслуговування функціонування працівника та роботодавця як повноцінних учасників відносин у царині праці. До суб'єктів, правовий статус яких має допоміжний характер, належать професійні спілки, державні органи, приватні кадрові агентства, комісії по трудових спорах, примирні комісії, трудові арбітражі та ін.» [10, с. 204].

З огляду на вищезазначене складно погодитися з Т. Р. Куценко, який пише: «під поняттям суб'єкта трудового права слід розуміти особу, яка відповідно до чинного законодавства має передбачену можливість стати учасником трудових правовідносин» [11, с. 702]. Так, складно уявити як, наприклад, примирна комісія може стати учасником трудових правовідносин.

Правильними вважаємо визначення поняття «суб'єктів трудового права запропоновані наступними вченими. Так, К.Ю. Мельник пише: «Суб'єкти трудового права – це учасники трудових і пов'язаних з ними відносин, які на підставі трудового законодавства мають трудові права та обов'язки» [6, с. 61]. З точки зору М. О. Пижової: «Суб'єктами трудового права є учасники суспільних відносин, урегульованих законодавством про працю, які володіють суб'єктивними трудовими та юридичними обов'язками» [9, с. 37].

Працівник є як суб'єктом трудового права, так і суб'єктом трудових правовідносин. Слід звернути увагу на відсутність єдиного бачення у національного законодавця щодо визначення терміну «працівник». Одразу відзначимо те, що основний комплексний трудовий закон України – Кодекс законів про працю України не закріплює поняття «працівник». В інших законах спостерігається наступна ситуація. Так, ст. 1 Закону України «Про професійний розвиток працівників» передбачає наступне визначення: «працівник - фізична особа, яка працює за трудовим договором (контрактом) на підприємстві, в установі та організації незалежно від форми власності та виду діяльності або у фізичної особи, яка відповідно до законодавства використовує найману працю» [12]. Відповідно до ст. 1 Закону України «Про охорону праці»: «працівник – особа, яка працює на підприємстві, в організації, установі та виконує обов'язки або функції згідно з трудовим договором (контрактом)» [13]. Стаття 1 Закону України «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності» передбачає: «працівник - фізична особа, яка працює на підставі трудового договору

на підприємстві, в установі, організації чи у фізичної особи, яка використовує найману працю» [14].

На моє переконання вказаний стан національного законодавства, коли відсутнє уніфіковане визначення такого важливого для трудового права терміну як працівник, є неприпустимим, оскільки заплутує правозастосовну практику та не сприяє одностайному розумінню національного законодавства. Крім цього слід висловити зауваження щодо окремих наведених вище визначень. Так, визначення передбачене Законом України «Про охорону праці» визначає термін «працівник» через слово «особа», яке є комплексним, оскільки включає в себе як фізичних, так і юридичних осіб. Юридична особа працівником бути не може. Також незрозумілою є словесна конструкція «виконує обов'язки або функції». Навряд чи можна протиставляти ці категорії. Вважаю, що працівник працюючи в умовах трудового договору виконує відповідні обов'язки, функції і завдання.

Також слід відмітити, шо у національному законодавстві окремо закріплюються визначення окремих категорій працівників. Наприклад, Закон України «Про наукову і науково-технічну діяльність» визначає терміни «науковий працівник» та «науково-педагогічний працівник». Так, ст. 1 Закону передбачає наступні дефініції: «науковий працівник - вчений, який має вищу освіту не нижче другого (магістерського) рівня, відповідно до трудового договору (контракту) професійно провадить наукову, науково-технічну, науково-організаційну, науково-педагогічну діяльність та має відповідну кваліфікацію незалежно від наявності наукового ступеня або вченого звання, підтверджену результатами атестації у випадках, визначених законодавством; науково-педагогічний працівник - вчений, який має вищу освіту не нижче другого (магістерського) рівня, відповідно до трудового договору (контракту) в університеті, академії, інституті професійно провадить педагогічну та наукову або науково-педагогічну діяльність та має відповідну кваліфікацію незалежно від наявності наукового ступеня або вченого звання, підтверджену результатами атестації у випадках, визначених законодавством» [15]. А Закон України «Про дипломатичну службу» дає визначення терміну «працівники дипломатичної служби». Так, відповідно до ст. 2 Закону, працівники дипломатичної служби - дипломатичні службовці, адміністративні службовці та працівники, які виконують функції з обслуговування [16].

Вченими також були здійснені спроби визначити категорію «працівник». Так, М. О. Пижова пише: «працівник – це фізична особа, яка працює на підставі трудового договору на підприємстві, в установі, організації чи у фізичної особи, яка використовує найману працю» [9, с. 39]. В. Л Костюк, В. П. Мельник, О. Я. Мельник вказують: «працівник – це фізична особа, яка уклала трудовий договір з роботодавцем та приступила до його виконання» [8, с. 100]. С. Я. Вавженчук пропонує під працівником розуміти: «фізичну особу, що наділена трудовою правосуб'єктністю та вступила із роботодавцем у регулятивні або охоронні трудові правовідносини» [17, с. 58]. На думку Л. В. Котової: «працівник – це залежний працівник, який здійснює в інтересах і на засоби виробництва роботодавця певну міру праці за певну плату з підпорядкуванням трудовому розпорядку» [18, с. 67].

Не можна підтримати останнього науковця, який визначає термін «працівник» через слово «працівник», чим не сприяє розумінню досліджуваному терміну. Більш того підпорядкування внутрішньому трудовому розпорядку сьогодні вже перестало бути загальною вимогою для праці на підставі трудового договору.

У юридичній літературі виділяють наступні ознаки працівника. Так, В. Л Костюк, В. П. Мельник, О. Я. Мельник основними ознаками працівника вважають наступні: «а) отримання статусу фізичної особи, незалежно від громадянства; б) досягнення встановленого віку та інших умов вступу в трудові відносини; в) володіння правосуб'єктністю, що дозволяє вступати в трудові правовідносини; г) наявність факту реалізації природної здатності до праці шляхом здійснення права на працю; ґ) укладення трудового договору та набрання ним чинності; д) наявність факту виконання

трудової функції та інших обов'язків за трудовим договором; е) як правило, особиста участь у трудових правовідносинах за трудовим договором» [8, с. 100].

Слід звернути увагу на окремі проблемні питання запропонованих науковцями ознак. По-перше, є незрозумілою формулювання: «отримання статусу фізичної особи, незалежно від громадянства», оскільки виходить так, що працівник отримує статус фізичної особи, а відбувається якраз навпаки. По-друге, не можна погодитися з формулюванням: «наявність факту виконання трудової функції та інших обов'язків за трудовим договором», оскільки всі обов'язки за трудовим договором є складовою трудової функції.

Висновок

Під працівником слід розуміти фізичну особу, яка володіє трудовою правосуб'єктністю та перебуває у трудових правовідносинах з роботодавцем. Ознаками працівника є: 1) особа має бути фізичною особою; б) особа має володіти трудовою правосуб'єктністю: загальною або спеціальною залежно від вимог, що ставляться при прийнятті на роботу; 3) особа має перебувати у трудових правовідносинах.

Література

1. Загальна теорія держави і права : підручник. / М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко та ін.; за ред. М. В. Цвіка, О. В. Петришина. Харків : Право, 2009. 584 с.

2. Теорія держави і права : підручник / О. М. Бандурка, О. М. Головко, О. С. Передерій та ін. ; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф., акад. НАПрН України О. М. Бандурки ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2018. 416 с.

3. Загальна теорія права: підручник / За заг. ред. М.І. Козюбри. Київ: Ваіте, 2015. 392 с.

4. Про державну службу : Закон України від 10 грудня 2015 р. № 889-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19#Text

5. Сухонос В. В. Теорія держави і права : підручник. Суми : Університетська книга, 2014. 544 с.

6. Мельник К. Ю. Трудове право України : підручник. Харків : Діса плюс, 2014. 480 с.

7. Трудове право України. Академічний курс : підручник. / П. Д. Пилипенко, В. Я. Бурак, З. Я. Козак та ін.; за ред. П. Д. Пилипенка. 2-е вид., иереробл. і доп. Київ : Видавничий Дім «Ін Юре», 2006. 544 с.

8. Трудове право України : підручник / За загальною редакцією М.І. Іншина, В.Л. Костюка, В.П. Мельника. Вид. 2-ге, перероб. і доп. Київ: Центр учбової літератури, 2016. 472 с.

9. Трудове право України: підручник (за ред. проф. О. М. Ярошенко). Харків: Вид-во 2022. 376 с.

10. Слюсар А.М. Класифікація суб'єктів трудового права України. *Вісник Академії правових наук України*. 2010. № 4 (63). С. 195-205.

11. Куценко Т.Р. Зміст поняття «спеціальний суб'єкт трудового права». *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 5. С. 701-704.

12. Про професійний розвиток працівників : Закон України від12.01.2012 р. № 4312-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4312-17#Text

13. Про охорону праці : Закон України від 14.10.1992 р. № 2694-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2694-12#Text

14. Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності : Закон України від 15.09.1999 р. № 1045-XIV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1045-14#Text

15. Про наукову і науково-технічну діяльність : Закон України від 26.11.2015 р. № 848-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/848-19#Text

16. Про дипломатичну службу : Закон України від 07.07.2018 р. № 2449-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2449-19#Text

17. Вавженчук С. Правовий статус працівника як суб'єкта охоронних трудових правовідносин. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 7. С. 55-59.

18. Котова Л. В. Розвиток правової категорії «працівник» у сучасних умовах. *Акту-*

альні проблеми права: теорія і практика. 2013. № 27. С. 65–75.

Zherebtsov D. Y.

THE ESSENCE AND CHARACTERISTICS OF AN EMPLOYEE AS A SUBJECT OF LABOR RELATIONS

The essence and characteristics of an employee as a subject of labor relations are considered. The scientific provisions on the categories "subject of law", "subject of legal relations", "subject of labor law", "subject of labor relations", "employee" are studied. It is indicated that since the subject of labor law is made up of, in addition to labor relations, also relations related to labor, the composition of subjects of labor law is much broader than the composition of subjects of labor relations.

It is noted that an employee is both a subject of labor law and a subject of labor relations. Attention is drawn to the lack of a unified vision of the national legislator regarding the definition of the term "employee" and to the fact that the main comprehensive labor law of Ukraine - the Labor Code of Ukraine does not establish the concept of "employee".

It is proved that the state of national legislation, when there is no unified definition of such an important term for labor law as "employee", is unacceptable, as it confuses law enforcement practice and does not contribute to a unanimous understanding of national legislation.

It is substantiated that an employee should be understood as a natural person who has labor legal personality and is in labor relations with an employer. The characteristics of an employee are: 1) a person must be a natural person; b) a person must have labor legal personality: general or special, depending on the requirements for employment; 3) a person must be in labor legal relations.

Keywords: subject of law, subject of legal relations, labor relations, employee, natural person, labor, legal personality.

ЗМІСТ ТА СУТНІСТЬ РІВНОСТІ В СИСТЕМІ ПРАВОВИХ ПРИНЦИПІВ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ

СІРОТОВ Олександр Андрійович - Начальник чергової частини Відділення поліції №1 Одеського районного управління поліції №2 ГУНП в Одеській області, доктор філософії

ORCID: https://orcid.org/0000-0002-4818-385X

УДК 342.9

DOI: https://doi.org/10.71404/EP.2024.2.63

Шляхом аналізу законодавства України в сфері діяльності поліції, а також науково-юридичних джерел визначено, що рівність в контексті функціонування правоохоронного орган, та соціального захисту його працівників у виражена у вимогах: по-перше, рівного доступу та користування працівників органів та підрозділів Національної поліції України всіма доступними їм соціальними правами; по-друге, заборони обмеження юридичних можливостей поліцейських при реалізації ними своїх суб'єктивних прав в сфері соціального захисту; по-третє, заборони будь-якої дискримінації в сфері соціального забезпечення за ознаками статі, віросповідання, кольору шкіри, посади, а також іншими суб'єктивними факторами; по-четверте, обов'язку держави забезпечити кожного працівника поліції необхідним рівнем турботи з огляду на ризики та небезпеку службової діяльності.

Ключові слова: Національна поліція України, НПУ, рівнинність, соціальний захист поліцейських, соціальні права поліцейських, принципи соціального захисту.

Постановка проблеми

Як і будь-яка суспільно-орієнтована діяльність держави, забезпечення соціального захисту поліцейських має сприяти формуванню справедливих умови реалізації прав та інтересів даної групи службовців, робота яких чинить на них значних негативний психологічний, фізичний вплив, а також зумовлює суттєві ризики для життя та здоров'я. Досягнути цього можливо за рахунок неухильного дотримання вимог принципу рівності, який в зазначеній сфері характеризується відповідними особливостями.

Стан дослідження проблеми

Дослідженню основоположних принципів діяльності Національної поліції України в різний час приділяли свою увагу О.М. Бандурка, М.П. Гурковський, О.В. Ковальов, А.Т. Комзюк, С.Л. Курило, Л.М. Ніколенко, Р.С. Мельник, О.М. Музичук та багато інших вчених. Як правило, науковці звертають увагу на закономірності і особливості будови системи правових засад, їх ключові різновиди та сукупний вплив на роботу поліції. В той же час вчені залишають поза увагою роль та значення окремих принципів в діяльності правоохоронного органу.

Мета і завдання дослідження

Мета статті: дослідити та визначити зміст і сутність рівності в системі правових принципів соціального захисту поліцейських. Завдання наукової статті: проаналізувати етимологію поняття «рівність»; виділити наукові підходи щодо розуміння рівності, як правового принципу; опрацювати нормативні документи, які визначають сутність принципу рівності; розкрити роль рівності в системі принципів соціального захисту поліцейських.

Наукова новизна дослідження

Оригінальність та високий ступінь новизни наукової роботи обґрунтовано тим,

що стаття є першим дослідженням в якому представлено теоретичне обґрунтування ролі принципу рівності в системі основоположних засад соціального захисту поліцейських.

Виклад основного матеріалу

Відповідно до Академічного тлумачного словника української мови слово «рівність» має наступну етимологію: 1) у значенні «рівний»: а) який не має западин і підвищень (про поверхню), гладкий; б) який не має викривлень, закрутів; прямий; в) який не має різких потовщень, розширень; д) який нічим не відрізняється від кого-, чого-небудь; однаковий тощо; 2) рівне становище людей у суспільстві, що виражається в однаковому відношенні до засобів виробництва і в користуванні одними й тими ж політичними та громадянськими правами; 3) алгебраїчний вираз з двох рівних між собою частин [1, с.549].

Філософському змісту рівності приділено суттєву увагу в дослідженнях Т.О. Чепульченко, який наголошує на існуванні різних аспектів розгляду категорії. Так, у моральному аспекті, пише автор, під рівністю розуміють формальний принцип моральності, відповідно до якого моральні вимоги однаковою мірою мають поширюватися на всіх людей незалежно від їх соціального стану та умов життя. В особистісному аспекті цей принцип передбачає, що при оцінці вчинків інших людей особа має виходити з тих самих вимог, які вона пред'являє до самого себе. Соціальний аспект тлумачить поняття рівності як принцип, відповідно до якого у суспільстві забезпечується однакове соціальне становище людей, які належать до різних класів та соціальних груп. Крім того вчений зауважує, що він (принцип рівності) порізному трактувався в різні епохи різними суспільними силами. В античному суспільстві дія даного принципу поширювалося лише на вільних громадян. Християнство проголосило рівність усіх людей перед Богом. Рівність у буржуазному суспільстві – це, насамперед, рівність можливостей і прав, що охороняється законом, але експлуатація людини людиною, майнова нерівність обмежують можливість досягнення справжньої рівності. Марксизм, визнаючи значення рівності, разом з тим вважає, що соціальна справедливість передбачає врешті-решт економічну (у сфері виробництва, розподілу, обміну і споживання матеріальних благ), політичну (область, сфера класових, національних і міждержавних відносин) та культурну (виробництво, розподіл і споживання духовних благ) рівність. За соціалізму зберігається соціальна нерівність, що обумовлена недостатнім рівнем розвитку матеріального виробництва, істотними відмінностями між розумовою та фізичною працею, містом і селом, різницею в освіті, кваліфікації, складом сім'ї, принципом розподілу за кількістю і якістю праці. Рівність за умов соціалізму є несумісною із зрівнялівкою, вона передбачає розвиток ініціативи, змагальності, плюралізму думок. Тобто, гуманістичне значення соціальної рівності полягає в тому, що вона відкриває можливість для кожної людини вільно розвивати свої здібності і потреби відповідно до індивідуальних властивостей [2, с.125].

Отже, відповідно до загальної етимології та положень філософської науки рівність – це відношення двох сторін, за якого останні мають однакові можливості, статус, ознаки і таке інше. Аналізуючи зміст рівності в праві О.А. Коваль зазначив, що в основі даної вихідної засади лежить закріплення рівних вихідних позицій життєвого шляху кожного індивіда, однаковість доступу до суспільних культурних благ, відмова від будь-яких безпідставних привілеїв, відмова від довічного закріплення будь-яких форм ієрархічного соціального статусу. Рівність є необхідною передумовою розвитку, насамперед, особистості в суспільстві, надає можливість вільної розвитку та конкуренції. На думку автора, сутність рівності полягає в гарантованої законом рівної можливості усіх громадян користуватися наданими їм правами і свободами, у рівній можливості виконувати свої обов'язки [3, с.91].

Наступну думку обстоює І.В. Патерило: «Рівність – це рівність суб'єктів, рівність людей саме як вільних індивідів. Рівними в правовому розумінні можуть бути тільки вільні люди, і ця рівність означає визнання їх суб'єктами права за рівною для них нор-

мою, що регулює відповідне ставлення» [4, с.56].

С.П. Погребняк зауважує, що принцип правової рівності може бути описаний за допомогою формули «диференційована рівність з можливістю позитивних дій», яка виводиться із того, що 1) усі, хто знаходиться в однаковому становищі, мають рівні права, свободи та обов'язки і є рівними перед законом і судом, 2) права, свободи та обов'язки є різними, коли а) право враховує розумні й об'єктивні відмінності між особами; б) воно створює тимчасові сприятливі умови для певної категорії осіб із метою компенсації існуючої фактичної нерівності [5, с.101].

Аналізуючи зміст принципів рівності громадян перед законом Т.В. Чехович встановила: вихідна засада передбачає, що кожен є адресатом вимог закону у рівній мірі. Виключається створення штучної диспропорції у правах і обов'язках, за якої одні громадяни будуть мати виключно права, а на інших будуть покладатися виключно обов'язки. Крім того, рівність перед законом передбачає рівну відповідальність будь-кого на рівних підставах, у аналогічних ситуаціях, при вчиненні правопорушення. Тобто виключається можливість безпідставного звільнення від юридичної відповідальності правопорушника, а також настання додаткових санкцій для правопорушника за ознакою статі, расовою, віросповіданням, належністю до будь-якої політичної сили та інше. Для принципу рівності громадян перед законом як принципу права, продовжує автор, властиві такі ознаки: регулятивність, нормативність, об'єктивна обумовленість, фіксація в міжнародних договорах, законах та інших зовнішніх формах права, забезпеченість, концентрованість, засадничість, високий рівень абстрагування, імперативність, стабільність. Всі ці характеристики цього конституційного принципу права мають суттєве значення, адже дають можливість отримати комплексне уявлення про його природу [6, с.42-43].

І.К. Полховська на підставі аналізу нормативно-правових актів різних історичних періодів, джерел політико-правової думки, а також чинних міжнародних документів та приписів законодавства України доходить висновку, що конституційний принцип рівності особи можна визначити як гарантування кожному члену суспільства, незважаючи на будь-які його індивідуальні ознаки (за винятком обставин, передбачених Конституцією й законодавством), однакових можливостей для реалізації конституційних прав і свобод, покладення на осіб, які знаходяться в однаковому правовому становищі, рівних обов'язків, а також забезпечення рівності всіх перед законом і судом [7, с.9].

Таким чином, рівність в праві – це, передусім, концепція рівного становища фізичних та юридичних осіб перед законом та у своїх можливостях реалізовувати надані їм законодавством права та виконувати обов'язки, не зазнаючи при цьому утиску, дискримінації, обмежень. На нормативному рівні принципу рівності присвячено статті найвідомішого документу в галузі прав людини – Загальної декларації прав людини від 10.12.1948. Згідно із даним актом, всі люди народжуються вільними і рівними у своїй гідності та правах. Вони наділені розумом і совістю і повинні діяти у відношенні один до одного в дусі братерства. Всі люди рівні перед законом і мають право, без будь-якої різниці, на рівний їх захист законом. Усі люди мають право на рівний захист від якої б то не було дискримінації, що порушує Декларацію, і від якого б то не було підбурювання до такої дискримінації [8].

Положення Декларації знаходять закріплення та розширення у Конституції України від 28.06.1996 №254к/96-ВР. Згідно із статтями Основного закону усі люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах. Права і свободи людини є невідчужуваними та непорушними. Кожна людина має право на вільний розвиток своєї особистості, якщо при цьому не порушуються права і свободи інших людей, та має обов'язки перед суспільством, в якому забезпечується вільний і всебічний розвиток її особистості. Громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом. Не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мов-

ними або іншими ознаками. Рівність прав жінки і чоловіка забезпечується: наданням жінкам рівних з чоловіками можливостей у громадсько-політичній і культурній діяльності, у здобутті освіти і професійній підготовці, у праці та винагороді за неї; спеціальними заходами щодо охорони праці і здоров'я жінок, встановленням пенсійних пільг; створенням умов, які дають жінкам можливість поєднувати працю з материнством; правовим захистом, матеріальною і моральною підтримкою материнства і дитинства, включаючи надання оплачуваних відпусток та інших пільг вагітним жінкам і матерям [9].

Забезпечення рівності, у тому числі на державній та правоохоронній службі, відбувається в аспекті роботи механізму запобігання дискримінації. Так, Закон України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» від 06.09.2012 №5207-VI визначає, що дискримінація – це ситуація, за якої особа та/або група осіб за їх ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, віку, інвалідності, етнічного та соціального походження, громадянства, сімейного та майнового стану, місця проживання, мовними або іншими ознаками, які були, є та можуть бути дійсними або припущеними, зазнає обмеження у визнанні, реалізації або користуванні правами і свободами в будь-якій формі, встановленій законодавством, крім випадків, коли таке обмеження має правомірну, об'єктивно обґрунтовану мету, способи досягнення якої є належними та необхідними. Законодавство України ґрунтується на принципі недискримінації, що передбачає незалежно від певних ознак: 1) забезпечення рівності прав і свобод осіб та/або груп осіб; 2) забезпечення рівності перед законом осіб та/або груп осіб; 3) повагу до гідності кожної людини; 4) забезпечення рівних можливостей осіб та/або груп осіб [10].

Рівності в роботі безпосередньо поліції також присвячено декілька положень відомчого Закону України «Про Національну поліцію» від 02.07.2015 №580-VIII. Наприклад, нормативний акт декларує, що в діяльності поліції забороняються будь-які привілеї чи обмеження за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовною або іншими ознаками [11].

Висновки

Таким чином, дослідження наукових підходів та законодавчих положень дали можливість сформулювати авторських підхід до змісту принципу рівності в контексті соціального захисту поліцейських. На наш погляд, дана основоположна засада містить вимоги щодо: по-перше, рівного доступу та користування працівників органів та підрозділів Національної поліції України всіма доступними їм соціальними правами; по-друге, заборони обмеження юридичних можливостей поліцейських при реалізації ними своїх суб'єктивних прав в сфері соціального захисту; по-третє, заборони будь-якої дискримінації в сфері соціального забезпечення за ознаками статі, віросповідання, кольору шкіри, посади, а також іншими суб'єктивними факторами; по-четверте, обов'язку держави забезпечити кожного працівника поліції необхідним рівнем турботи з огляду на ризики та небезпеку службової діяльності.

Література

1. Білодід І.К. Словник української мови: в 11 томах. Том 8, 1977. 927 с.

2. Чепульченко Т.О. Рівність у праві: філософський вимір. ВІСНИК НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право. 2015. Випуск 3/4 (27/28). С.124-128.

3. Коваль О.А. Принципи процесуального права та їх втілення в законодавчій регламентації діяльності міліції України: дис… канд. юрид. наук. : 12.00.01. Київ: Київський національний університет внутрішніх справ. 2005. 198 с.

4. Патерило І.В. Право як ціннісна категорія: дис… канд. юрид. наук. : 12.00.01. Київ: Національна академія наук України Київський університет права. 2006. 209 с.

5. Погребняк С. П. Основоположні принципи права (змістовна характеристика) : монографія. Х. : Право, 2008. 240 с.

6. Чехович Т.В. Сутність та зміст конституційного принципу рівності громадян

перед законом. Журнал східноєвропейського права. 2017. №42. С.37-45.

7. Полховська І. К. Конституційний принцип рівності людини і громадянина в Україні : автореф. дис. … канд. юрид. наук : спец. 12.00.02 «Конституційне право; муніципальне право» / І. К. Полховська ; Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. Х., 2007. 20 с.

8. Загальна декларація прав людини: декларація, міжнародний документ від 10.12.1948. Офіційний вісник України. 2008. №.93. ст.3103.

9. Конституція України: закон від 28.06.1996 №254к/96-ВР. Офіційний вісник України. 2010. №72/1. Ст.2598.

10. Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні: закон від 06.09.2012 №5207-VI. Відомості Верховної Ради України. 2013. №32. Ст.412.

11. Про Національну поліцію: закон від 02.07.2015 №580-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2015. №40-41. Ст.379.

SUMMARY

Through an analysis of Ukrainian legislation in the field of police activity, as well as scholarly legal sources, it is determined that equality in the context of the functioning of a law enforcement body and the social protection of its employees is expressed in the following requirements: first, equal access to and enjoyment by employees of bodies and units of the National Police of Ukraine of all social rights available to them; second, a prohibition on restricting the legal capacities of police officers in the exercise of their subjective rights in the field of social protection; third, a prohibition of any discrimination in the sphere of social security on the grounds of gender, religion, skin color, position, or other subjective factors; fourth, the obligation of the state to ensure that every police employee is provided with an adequate level of care in view of the risks and dangers inherent in official service.

Keywords: National Police of Ukraine, NPU, equality, social protection of police officers, social rights of police officers, principles of social protection.

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЦИФРОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

БОЛВІНОВ Сергій Петрович - кандидат юридичних наук (Головне управління Національної поліції в Харківській області, м.Харків)

УДК 343.13
DOI: https://doi.org/10.71404/EP.2024.2.64

У статті розглянуто поняття та джерела правового регулювання цифрової трансформації досудового розслідування в умовах воєнного стану. Наголошено, що воєнні дії на території України стали каталізатором змін кримінальних процесуальних відносин, у тому числі, пов'язаних із цифровізацією кримінального провадження. Запропоновано визначення правого регулювання цифрової трансформації досудового розслідування в умовах воєнного стану як впливу норм права на кримінальні процесуальні відносини, пов'язані із цифровізацією кримінального провадження, діяльність, поведінку учасників кримінального провадження, з метою їх впорядкування, юридичного закріплення та охорони.

Визначено, що цифрова трансформація досудового розслідування в умовах воєнного стану є предметом правого регулювання, що здійснюється за допомогою міжнародних договорів, актів національного законодавства та судової практики. До джерел правового регулювання цифрової трансформації досудового розслідування в умовах воєнного стану віднесено: Конституцію України, міжнародні договори України, Закони України, рішення Конституційного Суду України, рішення Європейського Суду з прав людини, висновки щодо застосування норм права, викладені в постановах Верховного Суду та відомчі нормативні акти. Поряд із цим, зроблено висновок, що стан упорядкування суспільних відносин, пов'язаних із цифровою трансформацією досудового розслідування, зокрема, і в умовах воєнного стану, потребує подальшого удосконалення.

Ключові слова: кримінальне провадження, досудове розслідування, цифрова трансформація, суспільні відносини, правове регулювання, кримінальне процесуальне законодавство, судова практика.

Постановка проблеми

Суспільні відносини як предмет правового регулювання не є явищем статичним: вони виникають, змінюються та припиняють своє існування із плином часу та під впливом соціальних, економічних, політичних, культурних, релігійних та інших факторів. Це, в свою чергу, породжує необхідність зміни підходів до їх правового регулювання. Не виключенням є й суспільні відносини, які існують із приводу цифрової трансформації досудового розслідування в умовах воєнного стану.

У фаховій літературі відзначається, що одним із факторів, що підкреслив необхідність цифровізацію кримінального провадження, особливо у частині процесуальної взаємодії постала триваюча з 24 лютого 2022 р. повномасштабна російська воєнна агресія проти України. З однієї сторони, вона зумовила необхідність пошуку нових інструментів для розслідування учинених на території України воєнних злочинів. З іншої сторони, об'єктивною постала потреба вимушеного прискорення та спрощення певних процедур і порядків, зокрема, щодо збирання доказів із метою забезпечення дієвості кримінального процесуального механізму розслідування та судового розгляду

усіх кримінальних правопорушень, а також більш активного використання цифрових технологій для дистанційного проведення окремих процесуальних дій та ін. [1, с. 6]. Погоджуємось, що воєнні дії зумовлюють необхідність ужиття заходів щодо захисту матеріалів досудового розслідування від їх можливого знищення чи пошкодження. Цифровізація форм фіксування досудового розслідування спрощує доступ до них учасникам кримінального провадження, запровадження дистанційного способу ознайомлення із їх змістом, погодження процесуальних документів прокурором, направлення клопотань до слідчого судді чи отримання процесуальних рішень зацікавленим учасникам кримінального провадження. Це не тільки прискорює документообіг (а значить і кримінальне провадження в цілому), а й дозволяє уникнути необхідності особистого відвідування учасникам кримінального провадження органів та установ у прифронтових територіях, що спрятиме забезпеченню безпеки їх життя та здоров'я. Крім того, в умовах воєнного стану особливо актуальним постала діяльність із доказування за допомогою електронної інформації, що потребує також свого унормування.

Аналіз останніх досліджень

Питання цифровізації кримінального провадження у своїх працях торкались такі науковці як: С.М. Атаманчук, А.А. Барабаш, І.В. Басиста, В.С. Батиргареєва, В.І. Борисов, В.В. Ворожбіт-Горбатюк, О.І. Гафич, Н.В. Глинська, А.В. Гутник, О.М. Дроздов, О.В. Дроздова, О.М. Дуфенюк, М.В. Карчевський, Ю.В. Кернякевич-Танасійчук, Д.І. Клепка, Л.О. Кульчицька, Д.Д. Мазурков, О.І. Марочкін, В.С. Мельниченко, В.В. Негребецький, М.І. Пашковський, С.В. Подкопаєв, А.В. Скрипник, О.О. Торбас, С.С. Шрамко та інші. Проте, поняття правового регулювання цифрової трансформації досудового розслідування в умовах воєнного стану та його джерел залишається недослідженим.

Метою проведеного дослідження є визначення поняття та джерел правового регулювання цифрової трансформації досудового розслідування в умовах воєнного стану.

Виклад основного матеріалу

Юридичний словник відзначає, що правове регулювання – це регулювання суспільних відносин, що здійснюється за допомогою права та всієї сукупності правових засобів [2, с. 589]. На думку П.М. Рабіновича: «Правове регулювання – це здійснюваний державою за допомогою всіх юридичних засобів владний вплив на суспільні відносини з метою їх упорядкування, закріплення, охорони і розвитку» [3, с. 165]. О.Ф. Скакун розглядає правове регулювання як здійснюване державою за допомогою права і сукупності правових засобів упорядкування суспільних відносин, їх юридичне закріплення, охорону і розвиток [4, с. 488].

Так, на думку окремих науковців, діджиталізація кримінального провадження має відбуватися в декількох напрямках: 1) вдосконалення національної моделі виявлення кримінальних правопорушень та їх розкриття, що включатиме в себе: визначення місця цифрової інформації та її носіїв у системі процесуальних джерел доказів; розширення законодавчо регламентованих способів формування доказової інформації у кримінальному процесі; зміну концептуальних підходів до перевірки та оцінки доказів у кримінальному процесі; 2) створення цифрової платформи для взаємодії суб'єктів кримінального провадження [5, с. 296–298]. Власне, будь-яке удосконалення чи зміна порядку здійснення як кримінального провадження в цілому, так і досудового розслідування зокрема, вимагає свого належного унормування, що здійснюється за допомогою кримінальних процесуальних норм.

Спираючись на вказане, вважаємо за можливе визначити, що воєнні дії на території України стали каталізатором змін кримінальних процесуальних відносин, пов'язаних із цифровізацією кримінального провадження. З урахуванням аналізу доктринальних підходів до тлумачення поняття «правове регулювання», пропонуємо наступне визначення правого регулювання цифрової трансформації досудового розслідування в умовах воєнного стану – це вплив

норм права на кримінальні процесуальні відносини, пов'язані із цифровізацією кримінального провадження, діяльність, поведінку учасників кримінального провадження, з метою їх впорядкування, юридичного закріплення та охорони.

Відповідно, кримінальні процесуальні норми, які виступають засобом правового регулювання цієї сукупності однорідних суспільних відносин сконцентровані у джерелах кримінального процесуального права, якими на думку більшості науковців є нормативно-правові акти. Зокрема, джерела кримінального процесуального права визначають як нормативні акти, що регулюють кримінальні процесуальні відносини та встановлені органами державної влади під час реалізації ними функцій у законодавчій, виконавчій і судовій сферах, а також містяться в чинних міжнародних договорах, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою, та практиці Європейського суду з прав людини [6, с. 5-6]. На думку М.В. Костицького, кримінальне процесуальне законодавство – це система нормативних актів, якими регулюються суспільні відносини у сфері кримінального судочинства [7, с. 36]. Поняття кримінального процесуального законодавства, із позиції його змістовного наповнення, встановлено імперативно у ст. 1 КПК України, згідно якого останнє складається з відповідних положень Конституції України, міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, самого кодексу та інших законів України [8]. У літературі зустрічається думка, що у ст. 1 КПК України законодавцем застосовано вузький підхід до визначення системи кримінального процесуального законодавства [9, с. 249]. Аналогічний підхід прослідковується й у працях інших дослідників. Наприклад, А.А. Бугайчук визначає поняття системи кримінального процесуального законодавства як сукупність взаємопов'язаних і взаємоузгоджених нормативних актів, *які мають силу закону (курсив наш)* і спрямовані на регулювання суспільних відносин у кримінальній процесуальній сфері [10, с. 361], виходячи таким чином із законодавчого розуміння цього поняття, за виключенням міжнародних договорів. Однак, такий підхід є суперечним, про що, хоча із обережністю, однак все ж таки зазначається у літературі. Так, на думку О.А. Рябухіної та Ю.В. Циганюк, рішення Європейського суду з прав людини, постанови Пленуму Верховного Суду України, судові рішення Верховного Суду, ухвалені ним після перегляду рішень судів у кримінальних справах, нормативні акти Кабінету Міністрів України, Офісу Генерального прокурора, Служби безпеки України, Міністерства внутрішніх справ України тощо слід вважати джерелами, які необхідно використовувати учасникам кримінального провадження, якщо у них містяться норми права, котрі не суперечать кримінальному процесуальному законодавству і/або ліквідовують його прогалини [9, с. 249 - 250]. На думку інших науковців для правильного з'ясування змісту кримінальних процесуальних норм важливе значення мають постанови Великої Палати Верховного Суду, інтерпретаційні акти вищих судових інстанцій України. Певну роль у формуванні кримінального процесуального законодавства відіграють і відомчі нормативні акти Генерального прокурора (Офісу Генерального прокурора), СБУ, МВС, які містять організаційно-процесуальні норми» [6, с. 6-7]. Обережність такого формулювання зрозуміла, адже вказані джерела права прямо не передбачено у ст. 1 КПК України. Проте, критичний аналіз цього законодавчого положення вказує, що при визначенні системи кримінального процесуального законодавства слід застосовувати широкий підхід. У частині реалізації широкого підходу до тлумачення системи кримінального процесуального законодавства найбільш вдалим є висновок О.М. Дроздова, який стверджує, що джерела кримінально-процесуального права України можуть бути зведені до наступних видів: Конституція України, закони України, міжнародні договори України, рішення Конституційного Суду України, рішення Європейського Суду з прав людини, постанови Пленуму Верховного Суду України та окремі рішення Верховного Суду по конкретних справах та відомчі нормативні акти [11, с. 43]. Поряд із цим, можна зробити висновок про те, що не всі зазначені види нормативно-правових актів

є реальними засобами чи джерелами правового регулювання суспільних відносин у сфері цифрової трансформації досудового розслідування, зокрема, в умовах воєнного стану, що власне і повинно постати предметом подальшого наукового аналізу. Наразі слід зупинитись на основних із них.

При визначенні міжнародно-правової основи цифрової трансформації досудового розслідування в умовах воєнного стану вважаємо за необхідне керуватись положеннями міжнародно визначного права на справедливий суд, яке передбачає позитивні зобов'язання держави забезпечити справедливе розслідування кримінальних правопорушень та їх судовий розгляд упродовж розумного строку (ст. 6 Європейської конвенції з прав людини) [12]. Цифрова трансформація кримінального провадження є засобом удосконалення його здійснення, що на нашу думку, спряє виконанню державою взятих на себе зобов'язань. Крім того, як значиться у Висновку Консультативної Ради Європейських суддів № 26 (2023) від 01.12.2023 р. під назвою «Рухаючись вперед: використання асистивних технологій у судочинстві», судам у майбутній перспективі треба зосереджуватись на головному – на правосудді, а нові технології візьмуть на себе «технічну» роботу та більш прості завдання, що в свою чергу забезпечить більшу ефективність у процесі здійснення судочинства [13].

Положення Конституції України встановлюють необхідний баланс між впровадженням сучасних інформаційних технологій у кримінальний процес та визнаними правами і свободами людини і громадянина. Наприклад, аналіз змісту прав, задекларованих у Розділі ІІ Основного Закону [14] дозволяє зробити висновок, що цифрова трансформація досудового розслідування, наприклад, у частині застосування новітніх інформаційних технологій при проведенні процесуальних дій повинна здійснюватися таким чином, щоб це не призводило до порушення конституційно визнаних прав і свобод учасників кримінального провадження.

За дослідженням А.А. Барабаш, аналіз норм КПК України та останніх його законодавчих змін у частині цифровізації показали, що кримінальне процесуальне законодавство оперує такою множиною понять як: інформаційні (автоматизовані) системи (абз. 3 ч. 2 ст. 168 КПК України), інформаційно-телекомунікаційна система (ст. 35 КПК України), електронні комунікаційні системи (абз. 3 ч. 2 ст. 168 КПК України), інформаційно-комунікаційні системи (ч. 4 ст. 99 КПК України), комп'ютерні системи (ч. 4 ст. 98, абз. 2 ч. 1 ст. 159, абз. 3 ч. 2 ст. 168, ч. 4 ст. 170 КПК України), інформаційно-телекомунікаційна система досудового розслідування (ст. 106-1 КПК України), електронні інформаційні системи (абз. 2 ч. 1 ст. 159, ч. 2 ст. 168, ч. 4 ст. 258, ч. 2 ст. 265 КПК України), електронні комунікації (ч. 6 ст. 194 КПК України), електронна комунікаційна мережа (ч. 2, 4 ст. ст. 248, ч. 4 ст. 258, ст. 263, ч. 1 ст. 265 КПК України), автоматизована система (п. 1 ч. 1 ст. 477 КПК України), комп'ютерна мережа (п. 1 ч. 1 ст. 477 КПК України). Частково значення цих понять розкриваються у інших актах законодавства, таких як: Закон України «Про електронні комунікації» (реєстр. № 1089-IX від 16.12.2020 р.), Закону України «Про захист інформації в інформаційно-комунікаційних системах» (реєстр. № 80/94-ВР від 05.07.1994 р.), Положення Закону України «Про інформацію» (реєстр. № 2657-XII від 02.10.1992 р.), однак, як слушно зазначається, співвідношення цієї термінології потребує уточнення та структуризації [15, с. 253]. На цю проблематику звертають увагу й інші науковці, зазначаючи про хаотичне унормування тих чи інших питань впровадження цифрових технологій у царину кримінального провадження, зокрема, щодо: здійснення та фіксації електронних процедур, створення електронного кримінального провадження та інших напрямів. Хоча, прослідковуються й позитивні тенденції: наявність норм щодо допустимості електронних документів; унормування можливості виготовлення постанови слідчого, прокурора в електронній формі з використанням кваліфікованого електронного підпису службової особи; запровадження зобов'язання дізнавача, слідчого чи прокурора зберігати копії матеріалів кримінального провадження, що здійснюється в умовах воєнного стану в

електронній формі; накладення арешту на віртуальні активи; особливостей проведення слідчих (розшукових) дій, пов'язаних із доступом до комп'ютерних систем та комп'ютерних даних та ін. [1, с. 13-14].

Серед законодавчих актів слід окремо згадати також Закон України «Про електронні документи та електронний документообіг» від 22.05.2003 №851-IV, який регламентує основні організаційно-правові засади електронного документообігу та використання електронних документів [16].

На рівні актів Президента України діє указ від 11 травня 2023 року № 273/2023, яким затверджено Комплексний стратегічний план реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023-2027 роки. У зазначеному документі зазначається про комплексну цифрову трансформацію, зокрема подальше впровадження в діяльність органів правопорядку та прокуратури інноваційних технологічних досягнень, що забезпечують гнучкість операційних процесів, іт-рішення, цифрову спроможність оперативно реагувати на події та зміни й здобувати результат, орієнтований на інтереси суспільства (п. 5.2.); поетапне впровадження електронної системи управління кримінальними провадженнями шляхом комплексної заміни та модернізації обладнання, забезпечення сумісності іт-систем, безперебійності роботи, доступу усіх учасників кримінального провадження та інтероперабельності (п. 5.3.); широке використання під час здійснення досудового розслідування, а також для обробки даних та аналітичної діяльності органів правопорядку і прокуратури штучного інтелекту, блокчейну, хмарних обчислень та інших інноваційних рішень (п. 5.7.) тощо [17].

На рівні виконавчої гілки влади діє розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні» від 02.12.2020 №1556-р, яким визначається мета, принципи та завдання розвитку технологій штучного інтелекту в Україні. Зокрема, передбачається подальший розвиток вже існуючих технології у сфері правосуддя (Єдина судова інформаційно-телекомунікаційна система, Електронний суд, Єдиний реєстр досудових розслідувань тощо); винесення судових рішень у справах незначної складності (за взаємною згодою сторін) на основі результатів аналізу, здійсненого з використанням технологій штучного інтелекту, стану дотримання законодавства та судової практики [18].

Серед підзаконних нормативно-правових актів можна також навести наказ Офісу Генерального прокурора «Про затвердження Положення про Єдиний реєстр досудових розслідувань, порядок його формування та ведення» від 30.06.2020 № 298 [19], спільний наказ Національного антикорупційного бюро України, Офісу Генерального прокурора, Ради суддів України, Вищого антикорупційного суду «Про інформаційно-телекомунікаційну систему досудового розслідування «ікейс» від 15 грудня 2021 року № 175/390/57/72 [20].

Серед правових позицій, сформульованих судовою гілкою влади, можна навести сформульовані у постанові об'єднаної палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 29.03.2021 по справі № 554/5090/16-к правила оцінки електронного доказу на предмет його допустимості, відповідно до яких ототожнення електронного доказу як засобу доказування та матеріального носія такого документа є безпідставним, оскільки характерною рисою електронного документа є відсутність жорсткої прив'язки до конкретного матеріального носія. Один і той же електронний документ може існувати на різних носіях. Усі ідентичні за своїм змістом екземпляри електронного документа можуть розглядатися як оригінали та відрізнятися один від одного тільки часом і датою створення [21].

Електронні докази поставали предметом оцінки Європейського Суду з прав людини. Наприклад, у справі «Copland v. the United Kingdom» (заява № 62617/00, рішення від 3 квітня 2007 року) Суд підкреслив, що електронні листи, відправлені з робочого місця, повинні також захищатися згідно зі статтею 8 Конвенції, так само як і інформація, отримана через моніторинг приватного використання Інтернету. Суд визнав порушення статті 8 Конвенції в зв'язку з моніторингом електронної пошти та Інтернету працівни-

ками без відповідного законодавчого обґрунтування цього втручання. Однак суд не виключає, що в певних випадках моніторинг може бути визнано «необхідним у демократичному суспільстві» і мати законну мету, хоча у конкретній справі, через відсутність законності втручання, питання необхідності не було розглянуте [22].

Отже, будучи перспективним напрямом розвитку кримінальної процесуальної діяльності, цифрова трансформація досудового розслідування в умовах воєнного стану постає предметом правого регулювання, що здійснюється за допомогою міжнародних договорів, актів національного законодавства та судової практики. Загалом, до джерел правового регулювання цифрової трансформації досудового розслідування в умовах воєнного стану можна віднести: Конституцію України, міжнародні договори України, Закони України, рішення Конституційного Суду України, рішення Європейського Суду з прав людини, висновки щодо застосування норм права, викладені в постановах Верховного Суду та відомчі нормативні акти. Поряд із цим, вважаємо, що стан упорядкування суспільних відносин, пов'язаних із цифровою трансформацією досудового розслідування, зокрема, і в умовах воєнного стану, потребує подальшого удосконалення.

Література

1. Глинська Н. В. Вступ до проблеми цифровізації кримінального провадження: монографія : електрон. наук. вид. / Н. В. Глинська, Д. І. Клепка, Ю. С. Рєпіна ; за заг. ред. Н. В. Глинської ; Нац. акад. прав. наук України ; НДІ вивч. проблем злочинності ім. акад. В. В. Сташиса НАПрН України. Харків : Право, 2023. 124 с.

2. Юридичний словник / за ред. Б. М. Бабія, В. М. Корецького, В. В. Цвєткова. К. : Головна редакція Української рад. енцикл. АН України РСР, 1974. С. 589.

3. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави. Навч. посібник. Вид. 9-е, зі змінами. Львів: Край, 2007. 178 с.

4. Скакун О.Ф. Теорія держави і права: Підручник. Харків: Консум, 2001. 656 с.

5. Демура М. І., Клепка Д. І., Крицька І. О. Забезпечення прав та законних інтересів особи в умовах «діджиталізації» кримінального провадження. *Часопис Київського університету права*. 2020. № 1. С. 295-301.

6. Кримінальний процес: навч. посіб. для підгот. до складання вступного випробування в магістратуру у форматі ЗНО / [О. В. Капліна, М. О. Карпенко, В. І. Маринів та ін.]. Харків: Право, 2020. 226 с.

7. Костицький М.В. Про науку кримінального процесу, кримінальне процесуальне право і законодавство (філософський погляд) // Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ. 2013. № 1. С. 31-37.

8. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text

9. Рябухіна О. А., Циганюк Ю. В. Система кримінального процесуального законодавства. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція. 2014. № 10-1. Том 2. С. 110–113.

10. Бугайчук А. А. Поняття і зміст кримінального процесуального законодавства України. Юридичний науковий електронний журнал. 2020. № 2. С. 359–363.

11. Дроздов О. М. Джерела кримінально-процесуального права України. Харків, 2008. 208 с.

12. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини): Конвенція, Міжнародний документ, Протокол від 04.11.1950. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text

13. Висновок Консультативної ради європейських суддів № 26. Неофіційний переклад. URL: https://hcj.gov.ua/sites/default/files/field/vysnovok_kryes_no_26_neoficiynyy_pereklad.pdf

14. Конституція України: Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР.URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text

15. Барабаш А.А. Цифровізація кримінального провадження в Україні: законодавчі передумови та сучасний стан.

Право та державне управління. 2022. № 4. С. 251 – 256.

16. Про електронні документи та електронний документообіг: Закон України від 22.05.2003 №851-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/851-15

17. Комплексний стратегічний план реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони україни на 2023–2027: указ Президента України від 11 травня 2023 року № 273/2023. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/273/2023#Text

18. Про схвалення Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні: розпорядженням Кабінету Міністрів України від 2 грудня 2020 р. № 1556-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-2020-%D1%80#Text

19. Про затвердження Положення про Єдиний реєстр досудових розслідувань, порядок його формування та ведення: наказ Офісу Генерального прокурора від 30.06.2020 № 298. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0298905-20#Text

20. Про інформаційно-телекомунікаційну систему досудового розслідування «ікейс»: наказ Національного антикорупційного бюро України, Офісу Генерального прокурора, Ради суддів України, Вищого антикорупційного суду від 15 грудня 2021 року № 175/390/57/72. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0390886-21/stru

21. Постанова об'єднаної палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 29.03.2021 по справі № 554/5090/16-к. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/95848991

22. Copland v. the United Kingdom. HUDOC - European Court of Human Rights. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=002-2765.

Bolvinov S.P.

LEGAL REGULATION OF THE DIGITAL TRANSFORMATION OF PRE-TRIAL INVESTIGATION UNDER MARTIAL LAW

The article examines the concept and sources of legal regulation of digital transformation of pre-trial investigation under martial law. It is emphasized that military actions on the territory of Ukraine have become a catalyst for changes in criminal procedural relations related to the digitalization of criminal proceedings. The definition of legal regulation of digital transformation of pre-trial investigation under martial law is proposed as the influence of legal norms on criminal procedural relations related to the digitalization of criminal proceedings, activities, behavior of participants in criminal proceedings, with the aim of their regulation, legal consolidation and protection.

It is determined that digital transformation of pre-trial investigation under martial law is the subject of legal regulation, which is carried out through international treaties, acts of national legislation and judicial practice. The sources of legal regulation of the digital transformation of pre-trial investigation under martial law include: the Constitution of Ukraine, international treaties of Ukraine, laws of Ukraine, decisions of the Constitutional Court of Ukraine, decisions of the European Court of Human Rights, conclusions on the application of legal norms set forth in the resolutions of the Supreme Court and departmental regulations. Along with this, it is concluded that the state of regulation of social relations related to the digital transformation of pre-trial investigation, in particular, under martial law, requires further improvement.

Keywords: *criminal proceedings, pre-trial investigation, digital transformation, social relations, legal regulation, criminal procedural legislation, judicial practice*.

ЄВРОПЕЙСЬКА СИСТЕМА ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ ЯК НАДНАЦІОНАЛЬНИЙ ПРАВОПОРЯДОК: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ ВЗАЄМОДІЇ ПРАВА ЄС І СТАНДАРТІВ ЄКПЛ

ТУРЕНКО Олег Станіславович - доктор філософських наук, професор, професор кафедри загальноправових дисциплін, Донецький державний університет внутрішніх справ, м. Кропивницький
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-4635-4731
Researcher ID: IAQ-1661-2023
Scopus ID: 57221958108
КУРАКІН Олександр Миколайович - доктор юридичних наук, професор професор кафедри «Політологія та право», НУ «Запорізька політехніка»
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-0274-6530
УДК 340.12:341.176(4):341.231.14
DOI: https://doi.org/10.71404/EP.2024.2.65

Статтю присвячено теоретико-правовому аналізу європейської системи захисту прав людини як наднаціонального правопорядку, що формується внаслідок взаємодії права Європейського Союзу та стандартів Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Обґрунтовано, що сучасний європейський правовий простір характеризується багаторівневістю та поліцентричністю правового регулювання, у межах якого національні, наднаціональні та міжнародні правові системи перебувають у стані постійної взаємодії та взаємного впливу. Визначено теоретичне і практичне значення дослідження для розвитку теорії держави і права, а також окреслено перспективні напрями подальших наукових розвідок у сфері наднаціонального правового регулювання та захисту прав людини.

Ключові слова: європейська система захисту прав людини, право Європейського Союзу, Європейська конвенція з прав людини, наднаціональний правопорядок, судовий діалог, теорія держави і права.

Постановка проблеми

Сучасний європейський правовий простір характеризується поглибленням інтеграційних процесів та формуванням складної багаторівневої системи правового регулювання, у межах якої особливого значення набуває взаємодія права Європейського Союзу та стандартів Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Зазначена взаємодія істотно впливає на механізми забезпечення прав і свобод людини, а також на функціонування національних правових систем, що зумовлює актуальність її наукового осмислення в контексті сучасних правових трансформацій. В умовах зростання ролі наднаціонального регулювання та судової практики європейських інституцій проблема узгодження норм права ЄС і стандартів ЄКПЛ набуває особливої теоретичної й практичної значущості.

Європейська система захисту прав людини, сформована на основі поєднання правопорядку Європейського Союзу та конвенційних механізмів, зумовлює трансформацію класичних уявлень про правопорядок і державний суверенітет. Традиційна модель суверенної держави як єдиного та остаточного регулятора суспільних відносин поступово змінюється під впливом принципів примату і прямої дії права ЄС, а також доктрини позитивних зобов'язань держави, розробленої у практиці Європейського суду з прав людини. У результаті держава дедалі

частіше розглядається як елемент наднаціонального правового порядку, у межах якого її владні повноваження обмежуються спільними європейськими стандартами захисту прав людини.

Зазначена проблематика безпосередньо пов'язана з розвитком теорії держави і права, яка потребує адаптації свого категоріального апарату до нових європейських правових реалій. Аналіз європейської системи захисту прав людини як наднаціонального правопорядку сприяє переосмисленню таких фундаментальних категорій, як правопорядок, суверенітет і публічна влада, а також має важливе значення для осмислення євроінтеграційних процесів і їх впливу на національні правові системи. У цьому контексті теоретико-правове дослідження взаємодії права ЄС і стандартів ЄКПЛ набуває особливої актуальності та наукової цінності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Питання взаємодії права Європейського Союзу та стандартів Європейської конвенції з прав людини як елементів європейської системи захисту прав людини привертає увагу широкого кола вітчизняних і зарубіжних дослідників. У вітчизняній доктрині проблему багаторівневого правопорядку та його впливу на національні системи права розглядали як у площині теорії держави і права, так і в контексті конституційного права та європейської інтеграції. Зокрема, праці з теорії правопорядку й загальної теорії держави висвітлюють питання трансформації категорій суверенітету та публічної влади під дією зовнішніх правових впливів [1; 2]. Окремі вітчизняні та міжнародні дослідження приділяють значну увагу впливу практики ЄСПЛ на українську судову практику й законодавство та імплементації права ЄС у національні правові системи [3; 4].

У зарубіжній літературі сформувалася потужна школа досліджень, що аналізує природу права ЄС як автономного правопорядку та його відносини з міжнародно-правовими механізмами захисту прав людини. Ключові праці з теоретичного осмислення «конституціоналізації» європейського права, питання примату і прямої дії, а також взаємодії судових інстанцій створили підґрунтя для подальших аналізів співвідношення права ЄС і ЄКПЛ [5; 6]. Одночасно значна кількість наукових робіт присвячена доктрині позитивних зобов'язань держави та практиці ЄСПЛ, що дозволяє розглядати конвенційну систему як самостійний, але тісно взаємопов'язаний елемент європейської правової архітектури [7; 8].

Аналіз наукових підходів до характеристики права ЄС показує наявність кількох домінантних позицій. Перша – підкреслення автономності та конституціонального характеру права ЄС (концепція *sui generis*), яка акцентує власну систему джерел права, інституцій та судової практики [5]. Друга – орієнтація на функціональні аспекти: право ЄС як інструмент економічної та політичної інтеграції з відповідними правовими наслідками для держав-членів [6]. Третя – інтегративні моделі, що визнають багаторівневість правового регулювання та досліджують механізми координації між рівнями (національним, наднаціональним, міжнародним) [9]. У літературі також відзначають різні підходи до статусу ЄКПЛ у європейському правовому просторі: від моделі автономної міжнародної угоди до позицій, що розглядають Конвенцію як ключовий орієнтир при формуванні фундаментальних прав у праві ЄС [7; 8].

Що стосується досліджень системи ЄКПЛ, науковці зосереджуються на еволюції доктрин ЄСПЛ (позитивні/негативні зобов'язання, субсидіарність, margin of apprеciation), а також на впливі рішень Суду на національні правові системи і на процеси уніфікації стандартів захисту прав людини [7; 8]. Дослідження взаємодії Суду ЄС і ЄСПЛ підкреслюють важливість «судового діалогу» та його роль у зменшенні правових колізій, проте вказують і на потенційні джерела напруги, зокрема в питаннях юрисдикційних меж і тлумачення фундаментальних прав [5; 9].

Попри значний масив праць, у науковому полі зберігаються суттєві прогалини й дискусійні питання. По-перше, відсутній консенсус щодо ієрархічного та функціонального співвідношення норм права ЄС і стандартів ЄКПЛ у конкретних галузях (на-

приклад, у сфері демократичних гарантій, національної безпеки, соціальних прав). По-друге, недостатньо опрацьовані теоретичні наслідки тривалої співпраці і паралельної практики Суду ЄС та ЄСПЛ для концепцій суверенітету й правопорядку в теорії держави і права – зокрема, бракує системної доктринальної моделі багаторівневого правопорядку, що інтегрувала б судову практику й теоретичні конструкти. По-третє, практичні аспекти адаптації національного законодавства, судової практики та інституційного механізму (зокрема в країнах, що проходять процес євроінтеграції) часто досліджено фрагментарно, без урахування комплексного впливу обох правових систем одночасно.

Отже, існуюча література забезпечує міцну базу для досліджень, але вимагає подальшої систематизації та теоретичного узагальнення проблем співвідношення права ЄС і стандартів ЄКПЛ у контексті формування наднаціонального європейського правопорядку. Саме це зумовлює необхідність подальших праць, спрямованих на теоретико-правовий аналіз синергії двох систем, узгодження судової практики та розроблення концептуальних підходів до багаторівневого правопорядку.

Метою статті є теоретико-правовий аналіз європейської системи захисту прав людини як наднаціонального правопорядку, сформованого у результаті взаємодії права Європейського Союзу та стандартів Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Досягнення поставленої мети передбачає з'ясування правової природи зазначеної системи, її ключових ознак та значення для трансформації класичних уявлень про правопорядок, державний суверенітет і роль держави в умовах багаторівневого правового регулювання.

Для реалізації визначеної мети у статті поставлено такі основні завдання:

проаналізувати доктринальні підходи до розуміння наднаціонального правопорядку у теорії держави і права;

дослідити правову природу та особливості функціонування права Європейського Союзу і системи Європейської конвенції з прав людини;

визначити характер і форми взаємодії права ЄС і стандартів ЄКПЛ у сфері захисту прав людини;

з'ясувати роль судової практики Суду Європейського Союзу та Європейського суду з прав людини у формуванні європейської системи захисту прав людини;

окреслити теоретико-правові наслідки такої взаємодії для національних правових систем і розвитку сучасної правової доктрини.

Методологічну основу дослідження становить сукупність загальнонаукових і спеціально-юридичних методів пізнання. Формально-юридичний метод застосовано для аналізу положень установчих договорів Європейського Союзу, Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, а також рішень Суду Європейського Союзу та Європейського суду з прав людини з метою з'ясування їх нормативного змісту та юридичних наслідків. Системний метод використано для розгляду європейської системи захисту прав людини як цілісного багаторівневого правового утворення, що охоплює національний, наднаціональний і міжнародний рівні правового регулювання. За допомогою порівняльно-правового методу здійснено співставлення підходів до захисту прав людини у праві ЄС і в межах системи ЄКПЛ, а також проаналізовано їх вплив на національні правові системи. Структурно-функціональний метод дав змогу дослідити функції основних інституцій європейської системи захисту прав людини та визначити їх роль у забезпеченні ефективності наднаціонального правопорядку.

Виклад основного матеріалу

У сучасній юридичній науці наднаціональний правопорядок розглядається як особлива форма організації правового регулювання, що виходить за межі класичної моделі міжнародного права та національних правових систем. Його ключовими ознаками є автономність нормативної системи, наявність власних інституцій із владними повноваженнями, здатність норм безпосередньо впливати на правове становище держав і приватних осіб, а також ефективні механізми судового контролю та примусового

виконання рішень. На відміну від традиційного міжнародного правопорядку, наднаціональний правопорядок характеризується послабленням принципу абсолютного державного суверенітету та формуванням багаторівневої системи правового регулювання [9; 10].

У теорії держави і права критерії наднаціональності зазвичай пов'язуються з трансформацією базових характеристик державної влади та правопорядку. До таких критеріїв належать: обмеження державного суверенітету на користь спільних правових цінностей; пріоритет норм наднаціонального права над нормами національного законодавства; можливість прямої дії цих норм у внутрішньодержавному правопорядку; а також наявність незалежних судових органів, рішення яких є обов'язковими для держав-учасниць. Зазначені ознаки свідчать про перехід від ієрархічно замкнених національних правових систем до відкритих, взаємопов'язаних правопорядків, що функціонують у межах єдиного правового простору.

У цьому контексті європейська система захисту прав людини постає як комплексний об'єкт теоретико-правового аналізу, що поєднує елементи наднаціонального та міжнародного правопорядку. Взаємодія права Європейського Союзу, у межах якого фундаментальні права визнаються загальними принципами права, і стандартів Європейської конвенції з прав людини, забезпечених обов'язковою юрисдикцією Європейського суду з прав людини, формує унікальну модель захисту прав і свобод людини. Сучасні правові теорії – зокрема концепції багаторівневого конституціоналізму, правового плюралізму та постнаціонального правопорядку – розглядають цю систему як приклад нової форми правової організації, у якій держава виконує роль ключового, але не єдиного суб'єкта правового регулювання [11].

Таким чином, європейська система захисту прав людини може бути охарактеризована як наднаціональний правопорядок у широкому теоретико-правовому розумінні, що потребує подальшого доктринального осмислення та систематизації у межах теорії держави і права.

Право Європейського Союзу в сучасній юридичній доктрині розглядається як автономний правопорядок, що має власну систему джерел, інституційний механізм та специфічні принципи дії [12]. Його автономність виявляється, зокрема, у здатності норм права ЄС безпосередньо впливати на правове становище держав-членів і приватних осіб, а також у пріоритеті норм ЄС над національним правом у разі колізії. Суд Європейського Союзу у своїй практиці послідовно підкреслює самостійний характер правопорядку ЄС, який не може бути зведений ані до міжнародного права, ані до сукупності національних правових систем. Такий підхід зумовлює особливе місце права ЄС у європейській правовій архітектурі та створює підґрунтя для формування наднаціональних стандартів правового регулювання, у тому числі у сфері захисту прав людини.

Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод за своєю правовою природою є міжнародним договором регіонального характеру, спрямованим на встановлення мінімальних стандартів захисту прав і свобод людини. Водночас специфікою Конвенції є наявність ефективного контрольного механізму у вигляді Європейського суду з прав людини, юрисдикція якого є обов'язковою для держав-учасниць. Практика ЄСПЛ значно розширює нормативний зміст положень Конвенції, формуючи динамічні стандарти захисту прав людини, що мають враховуватися у національних правових системах. Таким чином, ЄКПЛ поєднує риси класичного міжнародного договору та елементи наднаціонального правового впливу.

Особливого значення набуває питання місця стандартів ЄКПЛ у системі джерел права Європейського Союзу. Хоча ЄС формально не є стороною Конвенції, стандарти ЄКПЛ відіграють ключову роль у формуванні системи фундаментальних прав у праві ЄС. Суд Європейського Союзу розглядає права, гарантовані ЄКПЛ, як загальні принципи права ЄС, а положення Конвенції та практика ЄСПЛ використовуються як орі-

єнтир при тлумаченні та застосуванні норм права ЄС. Така взаємодія сприяє гармонізації правових стандартів та забезпечує узгодженість між правопорядком ЄС і конвенційною системою захисту прав людини, що є важливою передумовою функціонування європейського наднаціонального правопорядку.

Судова практика відіграє ключову роль у формуванні та розвитку наднаціонального європейського правопорядку, оскільки саме через рішення Суду Європейського Союзу та Європейського суду з прав людини відбувається конкретизація і динамічне тлумачення норм права ЄС і стандартів ЄКПЛ. Суд ЄС, здійснюючи тлумачення установчих договорів та вторинного права Європейського Союзу, закладає правові принципи, що забезпечують автономність і цілісність правопорядку ЄС. Водночас ЄСПЛ, розвиваючи положення Конвенції через прецедентну практику, формує обов'язкові для держав-учасниць стандарти захисту прав людини, які виходять за межі суто договірного тексту. Сукупний вплив судової практики цих інституцій сприяє становленню багаторівневої системи правового регулювання з виразними наднаціональними рисами.

Узгодження правових позицій Суду ЄС і ЄСПЛ здійснюється переважно не через формалізовані процедурні механізми, а шляхом так званого «непрямого» або «діалогічного» взаємного врахування судової практики. Суд ЄС у своїх рішеннях неодноразово посилався на положення Європейської конвенції з прав людини та практику ЄСПЛ, визнаючи їх джерелом загальних принципів права ЄС. У свою чергу, ЄСПЛ у низці справ бере до уваги особливості правового регулювання в межах Європейського Союзу та рішення Суду ЄС, оцінюючи відповідність дій держав стандартам Конвенції. Такий механізм взаємного врахування сприяє мінімізації колізій між двома правопорядками та формуванню узгоджених підходів до тлумачення прав людини.

Значення судового діалогу між Судом ЄС і ЄСПЛ полягає у забезпеченні єдності європейських стандартів прав людини та підвищенні рівня правової визначеності у багаторівневому правопорядку. Взаємодія судових інституцій дозволяє уникати фрагментації правових стандартів, забезпечує послідовність правозастосовної практики та сприяє утвердженню принципу верховенства права на європейському рівні. Водночас судовий діалог залишається динамічним і відкритим процесом, що супроводжується доктринальними дискусіями щодо меж юрисдикції та співвідношення повноважень Суду ЄС і ЄСПЛ, проте саме він є важливим інструментом консолідації європейського правового простору у сфері захисту прав людини.

Однією з ключових ознак європейської системи захисту прав людини є обмеження державного суверенітету через покладення на держави-учасниці обов'язкових європейських правових зобов'язань. Участь держав у Європейському Союзі та в системі Європейської конвенції з прав людини передбачає добровільне, але юридично зобов'язальне прийняття норм і стандартів, які мають пріоритетне значення у сфері захисту прав і свобод людини. Принципи примату і прямої дії права ЄС, а також обов'язковість рішень Європейського суду з прав людини істотно трансформують класичне уявлення про суверенітет як абсолютну і неподільну характеристику держави, формуючи модель функціонально обмеженого суверенітету в межах спільного європейського правового простору.

Європейська система захисту прав людини функціонує як багаторівнева система, що поєднує національні, наднаціональні та міжнародні механізми правового захисту. Національні суди й органи публічної влади забезпечують первинний рівень реалізації та захисту прав людини, тоді як наднаціональні інституції – Суд Європейського Союзу та Європейський суд з прав людини – виконують контрольну та гармонізаційну функції. Така багаторівневість дозволяє посилити ефективність захисту прав людини, водночас ускладнюючи правову архітектуру та вимагаючи узгодження дій різних рівнів правового регулювання. У науковій доктрині ця модель розглядається як одна з найбільш розвинених форм наднаціонального правопорядку у сучасному світі.

У межах наднаціонального правопорядку роль держави зазнає суттєвих змін. Держава перестає бути єдиним центром формування та застосування правових норм, однак зберігає ключову функцію їх імплементації та практичної реалізації. Саме на державу покладається обов'язок забезпечити відповідність національного законодавства і правозастосовної практики європейським стандартам, а також виконання рішень наднаціональних судових інституцій. Таким чином, держава виступає не лише адресатом наднаціональних правових вимог, а й активним учасником функціонування європейської системи захисту прав людини, що підтверджує її наднаціональний характер і водночас підкреслює взаємозалежність національного та європейського рівнів правового регулювання.

Взаємодія права Європейського Союзу та стандартів Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод зумовлює суттєву трансформацію поняття правопорядку в теорії держави і права. Традиційне уявлення про правопорядок як замкнену, ієрархічно вибудувану систему норм, що функціонує в межах національної держави, поступово змінюється під впливом наднаціональних правових процесів. Формується концепція багаторівневого правопорядку, у межах якого національні, наднаціональні та міжнародні норми перебувають у стані постійної взаємодії та взаємного впливу. У такій моделі правопорядок перестає бути виключно державно-центричним явищем і набуває поліцентричного характеру, що вимагає перегляду традиційних теоретико-правових конструкцій.

Одним із ключових наслідків зазначеної взаємодії є формування європейської моделі правової та відповідальної держави. У цій моделі держава розглядається не лише як суб'єкт владного регулювання, а насамперед як гарант прав і свобод людини, діяльність якого обмежується спільними європейськими стандартами. Принципи верховенства права, пропорційності та ефективного судового захисту, розвинені у практиці Суду Європейського Союзу та Європейського суду з прав людини, визначають зміст і межі здійснення публічної влади. Відповідальність держави за порушення прав людини, включно з міжнародно-правовими наслідками, стає невід'ємним елементом сучасної європейської державності.

Зазначені процеси мають важливе значення для розвитку сучасної правової доктрини. Вони стимулюють переосмислення базових категорій теорії держави і права, зокрема суверенітету, джерел права, правопорядку та ролі судової практики. Взаємодія права ЄС і стандартів ЄКПЛ сприяє утвердженню доктрин правового плюралізму та багаторівневого конституціоналізму, які дедалі частіше використовуються для пояснення сучасних правових реалій. Таким чином, європейська система захисту прав людини виступає не лише об'єктом правового регулювання, а й важливим чинником еволюції теорії держави і права, що відкриває нові напрями для подальших наукових досліджень.

Висновки

У результаті проведеного дослідження встановлено, що європейська система захисту прав людини формується як складний наднаціональний правопорядок, основою якого є взаємодія права Європейського Союзу та стандартів Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Поєднання автономного правопорядку ЄС і конвенційної системи захисту прав людини зумовлює трансформацію класичних уявлень про правопорядок, державний суверенітет і роль держави в сучасному правовому просторі. Судова практика Суду Європейського Союзу та Європейського суду з прав людини виступає ключовим чинником забезпечення єдності та ефективності цієї системи, формуючи узгоджені європейські стандарти прав людини.

Теоретичні висновки дослідження полягають у підтвердженні доцільності використання концепцій багаторівневого правопорядку, правового плюралізму та наднаціональності для пояснення функціонування європейської системи захисту прав людини. Встановлено, що взаємодія права ЄС і стандартів ЄКПЛ сприяє формуванню європейської моделі правової та відповідальної держави, у межах якої публічна влада здій-

снюється з урахуванням наднаціональних правових зобов'язань і принципу верховенства права. Практичне значення отриманих результатів полягає у можливості їх використання для вдосконалення національного законодавства, судової практики та механізмів імплементації європейських стандартів захисту прав людини.

Перспективними напрямами подальших наукових досліджень є поглиблений аналіз механізмів судового діалогу між Судом Європейського Союзу та Європейським судом з прав людини, дослідження впливу європейських стандартів прав людини на національні конституційні правопорядки, а також подальше теоретичне осмислення трансформації базових категорій теорії держави і права в умовах розвитку наднаціонального правового регулювання та європейської інтеграції.

Література

1. Принцип верховенства права: проблеми теорії та практики: у 2-х кн. / за заг. ред. Ю.С. Шемшученка. Кн. 2: Принцип верховенства права у діяльності держави та в адміністративному праві / відп. ред. В.Б. Авер'янов. Київ: Конус-Ю, 2008. 314 с.

2. Теорія держави та права: навч. посіб. / Є.В. Білозьоров, В.П. Власенко, О.Б. Горова, А.М. Завальний, Н.В. Заяць та ін.; за заг. ред. С.Д. Гусарєва, О.Д. Тихомирова. Київ: НАВС, Освіта України, 2017. 320 с.

3. Шевчук С. Судовий захист прав людини: Практика Європейського Суду з прав людини у контексті західної правової традиції. Київ: Реферат, 2007. 660 с.

4. Право Ради Європи та практика ЄСПЛ : навч.-метод. посіб. / укл.: В. В. Форманюк, Р. Ф. Харитонов, Ю. Ю. Акіменко, О. В. Па сечник, О. К. Канєнберг-Сандул, Т. С. Федорова, Д. О. Гребенюк ; за ред. Х. Н. Бехруза ; НУ «Одеська юридична академія». Одеса : Фенікс, 2023. 120 с.

5. Craig P., de Búrca G. EU Law: Text, Cases, and Materials. Oxford: OUP, 2020. URL: https://global.oup.com/academic/product/eu-law-9780198915522?lang=en&cc=de

6. Hartley T. The Foundations of European Union Law. Oxford: Oxford University Press, 2014. URL: https://archive.org/details/foundationsofeur0000hart_s4r2

7. Harris D., O'Boyle M., Warbrick C. Law of the European Convention on Human Rights. Oxford: OUP, 2018. URL: https://books.google.com.ua/books?id=NvH8AwAAQBAJ&printsec=copyright&hl=uk#v=onepage&q&f=false

8. Spielmann D. Human Rights Case Law in Europe. Strasbourg: Council of Europe Publishing, 2014. P. 757–780. URL: https://doi.org/10.1093/oso/9780198298069.003.0023

9. MacCormick N. Questioning Sovereignty: Law, State, and Nation in the European Commonwealth. Oxford: OUP, 1999. URL: https://archive.org/details/questioningsover0000neil

10. Weiler J. H. H. The Constitution of Europe. Cambridge: Cambridge University Press, 1999. 19 p. URL: https://scholarlycommons.law.case.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1487&context=jil

11. Walker N. The Idea of Constitutional Pluralism. – Modern Law Review, 2002. 52 p. URL: https://scispace.com/pdf/the-idea-of-constitutional-pluralism-2wt3k8j6f9.pdf

12. Loucaides L. The European Convention on Human Rights: Collected Essays. Leiden: Brill, 2007. 274 p. URL: https://www.ecolex.org/details/literature/the-european-convention-on-human-rights-collected-essays-mon-080460/

References

1. Pryntsyp verkhovenstva prava: problemy teorii ta praktyky: u 2 kn. / za zah. red. Yu.S. Shemshuchenka. Kn. 2: Pryntsyp verkhovenstva prava u diialnosti derzhavy ta v administratyvnomu pravi [The Principle of the Rule of Law: Problems of Theory and Practice: In Two Volumes / Edited by Yu. S. Shemshuchenko. Volume Two: The Principle of the Rule of Law in the Activities of the State and in Administrative Law] / vidp. red. V.B. Averianov (2008). Kyiv: Konus-Iu. [in Ukrainian]

2. Teoriia derzhavy ta prava: navch. posib [Theory of State and Law: Study Guide] / Ie.V. Bilozorov, V.P. Vlasenko, O.B. Horova, A.M. Zavalnyi, N.V. Zaiats ta in.]; za zah. red. S.D. Husarieva, O.D. Tykhomyrova. (2017). Kyiv: NAVS, Osvita Ukrainy [in Ukrainian]

3. Shevchuk, S. (2007). Sudovyi zakhyst prav liudyny: Praktyka Yevropeiskoho Sudu z prav liudyny u konteksti zakhidnoi pravovoi tradytsii [Judicial Protection of Human Rights: The Case Law of the European Court of Human Rights in the Context of the Western Legal Tradition]. Kyiv: Referat [in Ukrainian]

4. Formaniuk, V. V., Kharytonov, R. F., Akimenko, Yu. Yu., Pasechnyk, O. V., Kanienberg-Sandul, O. K., Fedorova, T. S., & Hrebeniuk, D. O. (2023). *Law of the Council of Europe and the case law of the European Court of Human Rights: Study and methodological guide*. Odesa: Phoenix. 120 p.

5. Craig, P., de Búrca, G. (2020). EU Law: Text, Cases, and Materials. Oxford: OUP. URL: https://global.oup.com/academic/product/eu-law-9780198915522?lang=en&cc=de

6. Hartley, T. (2014). The Foundations of European Union Law. Oxford: Oxford University Press. URL: https://archive.org/details/foundationsofeur0000hart_s4r2

7. Harris, D., O'Boyle, M., Warbrick, C. (2018). Law of the European Convention on Human Rights. Oxford: OUP. URL: https://books.google.com.ua/books?id=NvH8AwAAQBAJ&printsec=copyright&hl=uk#v=onepage&q&f=false

8. Spielmann, D. (2014). Human Rights Case Law in Europe. Strasbourg: Council of Europe Publishing. P. 757–780. URL: https://doi.org/10.1093/oso/9780198298069.003.0023

9. MacCormick, N. (1999). Questioning Sovereignty: Law, State, and Nation in the European Commonwealth. Oxford: OUP. URL: https://archive.org/details/questioningsover0000neil

10. Weiler J.H.H. (1999). The Constitution of Europe. Cambridge: Cambridge University Press. URL: https://scholarlycommons.law.case.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1487&context=jil

11. Walker, N. (2002). The Idea of Constitutional Pluralism. Modern Law Review. URL: https://scispace.com/pdf/the-idea-of-constitutional-pluralism-2wt3k8j6f9.pdf

12. Loucaides, L. (2007). The European Convention on Human Rights: Collected Essays. Leiden: Brill. URL: https://www.ecolex.org/details/literature/the-european-convention-on-human-rights-collected-essays-mon-080460/

Turenko Oleh,
Doctor of Philosophy, Professor,
Professor at the Department of General Legal Disciplines
(Donetsk State University of Internal Affairs, Kropyvnytskyi)
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-4653-4731

Kurakin Oleksandr,
Doctor of Law, Professor
Professor of the Department of Political Science and Law
(National University «Zaporizhzhia Polytechnic»)
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-0274-6530

THE EUROPEAN SYSTEM FOR THE PROTECTION OF HUMAN RIGHTS AS A SUPRANATIONAL LEGAL ORDER: A THEORETICAL AND LEGAL ANALYSIS OF THE INTERACTION BETWEEN EU LAW AND ECHR STANDARDS

The article is devoted to a theoretical and legal analysis of the European system for the protection of human rights as a supranational legal order formed as a result of the interaction between European Union law and the standards of the European Convention on Human Rights and Fundamental Freedoms. It is substantiated that the contemporary European legal space is characterized by the multilevel and polycentric nature of legal regulation, within which national, supranational and international legal systems are in a state of constant interaction and mutual influence. In this context, EU law and the ECHR system act as key elements in the formation of unified European human rights standards.

The article reveals the legal nature of European Union law as an autonomous legal order sui generis, as well as the specific features of the European Convention on Human Rights as an international treaty endowed with a particular supranational control mechanism in the form of the European Court of Human Rights. The place of ECHR standards within the system of sources of EU law and their significance for the formation of fundamental rights as general principles of European Union law are analysed. Special attention is paid to the case law

of the Court of Justice of the European Union and the European Court of Human Rights as a decisive factor in the development of the supranational legal order and in the harmonization of approaches to the interpretation and application of human rights.

It is demonstrated that the interaction between the two judicial institutions is carried out primarily in the form of judicial dialogue and mutual consideration of legal positions, which contributes to the harmonization of European human rights standards and the minimization of conflicts between the EU legal order and the Convention system. It is concluded that the European system for the protection of human rights has the characteristics of a supranational legal order, within which the state acts not only as the addressee of European legal obligations but also as an active participant in their implementation and in ensuring their effectiveness. It is substantiated that the interaction between EU law and ECHR standards contributes to the formation of a European model of a rule-of-law and accountable state, the activity of which is based on the principle of the rule of law and the priority of human rights and fundamental freedoms. The theoretical and practical significance of the study for the development of the theory of state and law is determined, and prospective directions for further scholarly research in the field of supranational legal regulation and human rights protection are outlined.

Keywords: *European system for the protection of human rights, European Union law, European Convention on Human Rights, supranational legal order, judicial dialogue, theory of state and law.*

ДИСЦИПЛІНАРНЕ ПРОВАДЖЕННЯ ЩОДО АДВОКАТА: ПОНЯТТЯ, ПРАВОВА ПРИРОДА ТА ХАРАКТЕРНІ ОЗНАКИ

АСАДЧЕВ Юрій Ігорович - аспірант відділу аспірантури (ад'юнктури) і докторантури, Харківський національний університет внутрішніх справ
ORCID: 0009-0000-4231-4014
УДК 34.342
DOI: https://doi.org/10.71404/EP.2024.2.66

Статтю присвячено комплексному дослідженню інституту дисциплінарного провадження щодо адвоката. Визначено, що правова природа дисциплінарного провадження щодо адвоката поєднує реалізацію функцій державної влади та діяльність органів адвокатського самоврядування як механізму саморегулювання.

У дослідженні визначено мету дисциплінарного провадження щодо адвоката та безпосередню мету такого провадження в конкретній справі – установлення факту дисциплінарного проступку, з'ясування обставин його вчинення, ухвалення рішення компетентним органом та забезпечення його виконання. З'ясовано, що мета дисциплінарного провадження щодо адвоката реалізується у трьох взаємопов'язаних вимірах: нормативно-правовому, соціальному та організаційному.

Наведено основні завдання дисциплінарного провадження щодо адвоката. Установлено, що дисциплінарне провадження щодо адвоката функціонує за моделлю квазі судового процесу.

Наведено різні підходи до визначення характерних ознак, що визначають основні логічні характеристики поняття дисциплінарного провадження щодо о адвоката. Проаналізовано особливості дисциплінарного провадження в адвокатурі.

Ключові слова: адвокат; адвокатура; дисциплінарна відповідальність адвоката; дисциплінарне провадження щодо адвоката; дисциплінарний проступок адвоката.

Постановка проблеми

Адвокатура в Україні відіграє ключову роль у забезпеченні реалізації права на правову допомогу та гарантій справедливого судочинства. Ефективність цього інституту безпосередньо пов'язана з дотриманням адвокатами високих стандартів професійної етики, доброчесності та законності. Водночас порушення професійних обов'язків адвокатами створює ризики не лише для клієнтів, а й для авторитету адвокатури загалом. У цьому контексті дисциплінарне провадження щодо адвоката виступає необхідним правовим інструментом забезпечення професійної відповідальності, внутрішнього контролю та підтримання довіри суспільства до адвокатської діяльності.

Проте науково-теоретичне осмислення правової природи та ознак дисциплінарного провадження щодо адвоката залишається неповним попри наявність низки наукових робіт з даної тематики, що з'явилися за останні роки. Окрім того, законодавство України містить лише загальні положення щодо дисциплінарного провадження щодо адвоката, що зумовлює неоднозначність тлумачення її окремих аспектів та потребує глибшого аналізу. Це підкреслює актуальність дослідження поняття, правової природи та характерних ознак такого дисциплінарного провадження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Проблематика дисциплінарної відповідальності адвокатів неодноразово ставала

предметом наукових досліджень у роботах українських і іноземних учених. Вагомий внесок у дослідження цієї тематики зробили А. Зуєва, яка досліджувала саме дисциплінарне провадження щодо адвоката [1]; В. Заборовський, який вивчав питання процедурних особливостей дисциплінарного провадження [2]; Н. Бакаянова, яка акцентувала увагу на прогалинах правового регулювання дисциплінарної відповідальності адвокатів [3]. Також у працях О. Щербанюк, Л. Остафійчук [4] та інших науковців висвітлюються принципи здійснення дисциплінарного провадження, гарантії незалежності адвокатури та етичні стандарти її діяльності. Попри це, низка аспектів залишається недостатньо дослідженою, зокрема питання сутності дисциплінарного провадження щодо адвоката. Це актуалізує необхідність проведення дослідження даного інституту у світлі положень національного законодавства, практики органів адвокатського самоврядування та міжнародних стандартів діяльності адвокатури.

Мета цієї статті – комплексне дослідження дисциплінарного провадження щодо адвоката як правового інституту, зокрема визначення його поняття, розкриття правової природи, виокремлення характерних ознак та аналізування його значення для забезпечення незалежності адвокатури й підвищення рівня професійної відповідальності адвокатів.

Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання таких завдань: уточнити поняття дисциплінарного провадження щодо адвоката; з'ясувати правову природу дисциплінарного провадження щодо адвоката як форми професійного саморегулювання; визначити мету та завдання дисциплінарного провадження щодо адвоката; окреслити характерні ознаки, що відрізняють дисциплінарне провадження щодо адвоката від інших процедур юридичної відповідальності.

Виклад основних положень

Дослідження інституту дисциплінарного провадження щодо адвоката сприяє глибшому розумінню його правової природи, визначенню поняття та його характерних ознак. Розкриття правової природи дисциплінарного провадження щодо адвоката в подальшому вплине на вдосконалення законодавства про адвокатуру. Правова природа дисциплінарного провадження щодо адвоката поєднує реалізацію функцій державної влади та діяльність органів адвокатського самоврядування як механізму саморегуляції. Дисциплінарне провадження щодо адвоката виступає проявом автономії адвокатури та професійного саморегулювання.

Дисциплінарне провадження щодо адвокатів в Україні сформувалося під впливом історичного розвитку вітчизняної адвокатури, але водночас воно базується на загальновизнаних європейських принципах, що відображають соціальну роль адвокатури та цінності юридичної професії. Зокрема, Хартія основоположних принципів діяльності європейських адвокатів, ухвалена Радою асоціацій адвокатів та правничих спілок Європи 24 листопада 2006 р., наголошує, що *«існують основні принципи, спільні для всієї європейської адвокатської професії, хоча вони й виражені по-різному в різних юрисдикціях»* [5]. Ці принципи відображені в зазначеній Хартії та численних міжнародних та національних кодексах професійної етики [6] й покликані забезпечити належне відправлення правосуддя, доступ до правової допомоги та реалізацію права на справедливий суд.

Зазначимо, що не менш важливою складовою правової природи дисциплінарного провадження щодо адвоката є його етико-правова спрямованість. Вона не лише забезпечує дотримання правових приписів, а й виконує роль морального регулятора професійної поведінки. Отже, дисциплінарне провадження в адвокатурі слід розглядати як комплексний правовий механізм, який поєднує елементи юридичної відповідальності, професійного самоконтролю та етичного регулювання. Його мета – не лише притягнення до відповідальності за порушення, а й утвердження стандартів доброчесності та відповідальності адвокатської спільноти перед суспільством.

Дисциплінарне провадження щодо адвоката – процедура, передбачена законо-

давством України під час притягнення адвоката до дисциплінарної відповідальності. З різним ступенем деталізації в законодавстві передбачено права й обов'язки учасників такої процедури, об'єкти відповідних правовідносин, порядок застосування засобів впливу та їхній зміст. Визначимо наявність спеціального об'єкта в провадженні, що досліджується: це фізична особа, яка здійснює адвокатську діяльність на підставах і в порядку, передбачених Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» (далі – *Закон про адвокатуру*).

Необхідність виокремлення певного виду дисциплінарного провадження щодо адвоката випливає з визначених ст. 23 Закону про адвокатуру гарантій адвокатської діяльності, де визначено, що професійні права, честь і гідність адвоката гарантуються та охороняються Конституцією України, Законом про адвокатуру та іншими законами (зокрема, в п. 17 ч. 1 ст. 23 передбачено особливий порядок здійснення дисциплінарного провадження щодо адвоката [7, п. 17 ч. 1 ст. 23]. Загальні ж засади дисциплінарної відповідальності адвоката визначено розд. VI Закону про адвокатуру.

Мета дисциплінарного провадження щодо адвоката – бажаний результат або кінцева точка такого провадження. Вона відображає сукупність юридичних і соціальних результатів, досягнення яких забезпечує ефективність цього інституту. Хоча мета дисциплінарного провадження щодо адвоката прямо не визначена законодавчо, проте її можна опосередковано вивести з норм, що регламентують наслідки вчинення дисциплінарного проступку й застосування до адвоката заходів дисциплінарної відповідальності.

Безпосередньою метою дисциплінарного провадження в конкретній справі є встановлення факту дисциплінарного проступку, з'ясування обставин його вчинення, ухвалення рішення компетентним органом та забезпечення його виконання. Загалом же дисциплінарна відповідальність спрямована на забезпечення дотримання всіма членами адвокатської спільноти прийнятих нею норм професійної поведінки, створення умов для стабільного функціювання інституту адвокатури й підтримання авторитету професії в суспільстві.

Мета дисциплінарного провадження щодо адвоката реалізується у трьох взаємопов'язаних вимірах:

- нормативно-правовому (забезпечує дотримання адвокатами законодавства України та етичних норм);
- соціальному (спрямоване на підтримання довіри суспільства до адвокатури);
- організаційному (гарантує стабільність функціювання системи адвокатського самоврядування).

З мети дисциплінарного провадження випливають завдання, які визначають обсяг роботи, що потребує виконання. Під завданнями дисциплінарного провадження щодо адвоката слід розуміти заплановані дії, роботу, яку необхідно виконати для досягнення визначеної мети. Зазвичай такі завдання зафіксовано в нормативно-правових актах, вони регулюють порядок дисциплінарної відповідальності адвоката. До основних завдань дисциплінарного провадження належать:

- усебічне, повне, об'єктивне та своєчасне дослідження обставин дисциплінарного проступку, вчиненого адвокатом;
- забезпечення виконання рішення про притягнення до дисциплінарної відповідальності;
- виявлення та усунення причин і умов, що сприяли вчиненню адвокатом дисциплінарного правопорушення.

Правове регулювання процедурних питань дисциплінарного провадження щодо адвоката в Україні деталізується переважно в підзаконних актах Ради адвокатів України. Дисциплінарне провадження щодо адвоката відбувається в позасудовий спосіб компетентним органом адвокатського самоврядування – кваліфікаційно-дисциплінарною комісією адвокатури (далі – *КДКА*). КДКА – квазісудовий орган. Дисциплінарне провадження щодо адвоката функціює за моделлю квазісудового процесу, що гарантує дотримання принципів незалежності, змагальності та справедливості.

Поняття дисциплінарного провадження щодо адвоката має істотні, характерні для нього ознаки:

– за результатами дисциплінарного провадження наслідки для адвоката можуть бути несприятливими;

– реалізовується спеціально уповноваженими органами;

– відбувається в установленому законом порядку (за відповідною процедурою);

– передбачає застосування специфічних правових санкцій;

– передбачає наявність порушення (дисциплінарного проступку) та прив'язку до сфери професійної діяльності суб'єкта [4, с. 116–138].

У наукових дослідженнях останніх років визначено ознаки дисциплінарного провадження щодо адвоката, із яких можна сформувати поняття такого провадження:

– суб'єкти провадження – адвокати – члени адвокатського самоврядування, а також особи, які ініціюють питання про їх дисциплінарну відповідальність;

– предмет провадження – порушення адвокатом норм професійної етики або законодавства, що регулює адвокатську діяльність;

– мета – забезпечення належного виконання адвокатських обов'язків і захист прав громадян, суспільства та держави;

– розглядається дисциплінарною палатою КДКА;

– наслідок дисциплінарного провадження щодо адвоката – застосування заходів дисциплінарного стягнення, визначених Законом про адвокатуру [1, с. 69].

Характерні ознаки дисциплінарного провадження щодо адвоката: сувора формальна визначеність, чіткість та деталізованість, забезпечення державним примусом, обов'язковість, наявність процесуальної форми здійснення, негативні наслідки для порушника, формальні та фактичні підстави для застосування [4, с. 116–138].

А. Зуєва визначає дисциплінарне провадження щодо адвоката як *«процес визначення порушень етичних та професійних стандартів адвоката, які можуть призвести до застосування дисциплінарних заходів або покарань, який здійснюється кваліфікаційно-дисциплінарною комісією адвокатури з метою притягнення адвоката до дисциплінарної відповідальності»* [1, с. 68]. Науковиця також визначила характерні ознаки дисциплінарного провадження щодо адвоката, а саме: це форма реалізації державної влади та саморегулювання адвокатури; спрямована на забезпечення дотримання адвокатами вимог законодавства, професійної етики та правил адвокатської діяльності; форма захисту прав та інтересів громадян та юридичних осіб, які користуються правовою допомогою адвоката; форма забезпечення незалежності адвокатури [1, С. 66–70].

Аналіз дисциплінарного провадження щодо адвоката потребує розкриття його функціональної спрямованості та системного зв'язку з іншими інституціями. Дисциплінарне провадження спрямоване не лише на покарання правопорушника, а передусім на підтримання високих стандартів професійної діяльності, зміцнення довіри до адвокатури та забезпечення належного рівня правової допомоги.

Дисциплінарне провадження є спеціальним юрисдикційним процесом, що поєднує елементи адміністративного провадження та корпоративного регулювання. Така подвійна природа обумовлює специфічний баланс між принципом незалежності адвокатури та публічним контролем за дотриманням етичних і професійних стандартів.

Особливість дисциплінарного провадження в адвокатурі: його суб'єктний склад та процедурна форма істотно відрізняються від дисциплінарних проваджень в органах публічної влади. Воно здійснюється винятково органами адвокатського самоврядування, зокрема кваліфікаційно-дисциплінарними комісіями адвокатури, які діють на підставі Закону про адвокатуру та внутрішніх положень Національної асоціації адвокатів України. Це забезпечує внутрішню автономію системи дисциплінарної відповідальності адвокатів і водночас визначає високі вимоги до об'єктивності та справедливості рішень таких органів.

Зазначимо, що дисциплінарне провадження щодо адвоката виконує превентивну функцію, спрямовану на попередження порушень професійної етики та недопущення зловживань з боку адвокатів. Йдеться не лише про відновлення порушеного порядку професійної діяльності адвокатом, але й про

формування в адвокатів стійких стандартів правової культури, професійної доброчесності та етичної відповідальності. Таке провадження виступає не тільки засобом реагування на правопорушення, а й ефективним інструментом підтримання авторитету адвокатури як інституту громадянського суспільства.

Дисциплінарне провадження щодо адвоката має розглядатися не лише як каральний механізм, а й як форма внутрішнього професійного контролю за дотриманням стандартів доброчесності, незалежності та компетентності. Це відповідає концепції принципів «честь та гідність адвокатської професії, доброчесність та бездоганна репутація окремого адвоката», «професійна компетентність адвоката», «повага до верховенства права та справедливого здійснення правосуддя».

Отже, дисциплінарне провадження щодо адвоката, відображаючи правову автономію адвокатури, є невід'ємним елементом системи гарантій належного її функціювання й утілює етичну відповідальність адвоката.

Література

1. Зуєва А. І. Дисциплінарне провадження стосовно адвоката: правова природа та характерні ознаки. *Право та державне управління*. 2023. № 4. С. 66–70. URL : http://pdu-journal.kpu.zp.ua/archive/4_2023/11.pdf.

2. Заборовський В. Правовий статус адвоката в умовах становлення громадянського суспільства та правової держави в Україні: дис. … докт. юрид. наук. Київ. 2017. 577 с. URI: https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/19956.

3. Бакаянова Н. М. Імплементація міжнародних принципів дисциплінарної процедури щодо адвокатів у законодавство України. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2017. Вип. 1 (16). С. 179–183. URL: http://www.pjv.nuoua.od.ua/v1_2017/38.pdf.

4. Щербанюк О. В., Остафійчук Л. А. Розділ V. Юридична відповідальність адвоката / Деліктологія : монографія / За заг. ред. І. Копотуна, С. Пєткова, П. Поляна. Куновіце, 2021. Т. 3. 332 с. URL : https://archer.chnu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/1374/delictology-3-розділ-V.pdf?sequence=1&isAllowed=y.

5. Хартія основоположних принципів діяльності європейських адвокатів : прийн. Радою адвокат. асоц. та правн. тов-в Європи (CCBE). 25.11.2006 р. URL: http://tomorrowslawyer.org/wp-content/uploads/2017/03/Хартія.pdf.

6. Правила адвокатської етики : затв. Звіт.-вибор. з'їздом адвокатів України 09.06.2017 р. (зі змін. та допов.). URL: https://zakon. rada.gov.ua/rada/show/n0001891-17#Text.

7. Про адвокатуру та адвокатську діяльність : Закон України від 05.07.2012 р. № 5076-VI (зі змін. та допов.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17#n315.

ЕТАП ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ТА ПРАКТИЧНОЇ АДАПТАЦІЇ УПРАВЛІННЯ РОЗВИТКОМ ТЕХНОЛОГІЙ ТА СИСТЕМ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ В УКРАЇНІ

КВІЛІНСЬКИЙ Олексій Станіславович - доктор економічних наук, доцент
Сумський державний університет, Суми, Україна
https://orcid.org/0000-0001-6318-4001
УДК 342.95
DOI: https://doi.org/10.71404/EP.2024.2.67

У статті досліджено етап євроінтеграційного регулювання та практичної адаптації управління розвитком технологій і систем штучного інтелекту в Україні, що триває з 2023 року до сьогодення. Акцентовано на важливості формування спеціалізованої правової бази, яка синхронізується з європейським законодавством у контексті прагнення України до членства в ЄС. Проаналізовано ключові напрями гармонізації національного законодавства із Актом ЄС про штучний інтелект (AI Act), визначено основні виклики та пріоритети у сфері державного управління, зокрема забезпечення безпеки, прозорості й етичності використання ШІ у високоризикових сферах. Охарактеризовано інституційні механізми, такі як створення Комітету з питань розвитку сфери ШІ при Мінцифри, що сприяє інтеграції українських практик до європейських стандартів та формує платформу для міжсекторального діалогу між державою, бізнесом і науковою спільнотою. Увагу приділено розробці дорожньої карти регулювання ШІ, яка ґрунтується на індуктивному та bottom-up підходах, що передбачають поступове впровадження нових норм і створення сприятливого середовища для адаптації бізнесу до майбутніх вимог. Висвітлено рекомендації щодо оцінки впливу технологій на права людини, розробки добровільних кодексів поведінки та підготовки Білої книги як інструменту для орієнтації учасників ринку. Системно розкрито значення ухвалення закону, аналогічного до європейського AI Act, для уніфікації правових режимів із ЄС, спрощення співпраці з європейськими партнерами й залучення інвестицій у сферу високих технологій. Запропоновано оцінку впливу євроінтеграційного регулювання на підвищення конкурентоспроможності національних інновацій, а також окреслено перспективи подальшої гармонізації української політики у сфері ШІ з європейськими цінностями та стандартами.

Ключові слова: штучний інтелект, технології штучного інтелекту, системи штучного інтелекту, управління, розвиток, євроінтеграційне регулювання, практична адаптація, імплементація.

Постановка проблеми

Беззаперечно, еволюція людства обумовлює політичні, економічні, інституційні, соціальні та технологічні зміни в суспільстві, що, відповідно, потребує перегляду концептуальних засад розв'язання зазначеної проблематики. У цьому зв'язку особливої актуальності набуває дослідження генези управління розвитком технологій і систем штучного інтелекту (далі – ШІ) в Україні, оскільки саме історичний досвід та відбувані трансформації у сфері науково-технічного прогресу визначають сучасні підходи до правового регулювання. Вивчення основних етапів формування та розвитку системи управління у цій галузі дає змогу не лише встановити закономірності її еволюції, а й з'ясувати ключові чинники, які суттєво впливали на становлення сучасної моделі державного регулювання інноваційних процесів. Як і в інших державах, в Україні розвиток ШІ супроводжується низкою ви-

кликів, що потребують оновлення законодавства, вдосконалення інституційної структури та впровадження нових механізмів взаємодії між державними органами, науковою спільнотою та бізнесом.

Вивчення витоків і особливостей цього процесу дає змогу не тільки окреслити основні тенденції змін, а й сформувати підґрунтя для створення ефективної національної стратегії розвитку технологій та систем ШІ. З огляду на що особливої уваги заслуговує дослідження саме етапу євроінтеграційного регулювання та практичної адаптації управління розвитком технологій і систем штучного інтелекту в Україні, оскільки цей період визначає напрям подальшої гармонізації національного законодавства із правовими нормами Європейського Союзу. Своєчасне врахування європейських стандартів і механізмів дозволяє не лише забезпечити конкурентоспроможність українських інновацій, а й посилити міжнародну співпрацю, сприяючи залученню інвестицій та інтеграції у глобальний ринок високих технологій. Звернення до кращого світового досвіду та прагнення до європейських цінностей створює підґрунтя для сталого розвитку і ефективного управління у сфері штучного інтелекту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, присвячених генезису управління розвитком технологій та систем ШІ в Україні, свідчить про поступову трансформацію наукового дискурсу від суто теоретико-кібернетичних аспектів до пошуку стратегічних моделей державного управління в умовах цифрової трансформації. На ранніх етапах генезису вітчизняні науковці, спираючись на фундамент кібернетичної школи В.М. Глушкова, зосереджували увагу на математичних основах інтелектуалізації обчислювальних систем та розробці експертних середовищ. Публікації цього періоду характеризуються домінуванням техніко-технологічного підходу, де управління розвитком ШІ розглядалося переважно як процес вдосконалення алгоритмічної бази та автоматизації виробничих процесів [1–5]. З початком 2010-х років у науковій літературі спостерігається розширення об'єкта дослідження: акцент зміщується на організаційно-економічні механізми стимулювання інновацій. Дослідники аналізують стан нормативно-правового забезпечення, констатуючи відсутність цілісної державної стратегії розвитку ШІ, що зумовило фрагментарний характер управління галуззю. Окремі праці висвітлюють роль наукових парків та ІТ-кластерів як ключових інституційних одиниць, що забезпечували самоорганізацію сектору в умовах обмеженої державної підтримки. Значна частина досліджень присвячена інтеграції українських розробок у глобальний науковий простір. Багато наукових праць стосуються машинного навчання, обробки природної мови та комп'ютерного зору, де Україна демонструє високий потенціал завдяки потужній математичній школі. Проте автори зауважують на наявності системного розриву між фундаментальними дослідженнями та їх практичним впровадженням у державному управлінні та реальному секторі економіки.

Тому **метою** цієї статті є розкриття особливостей етапу євроінтеграційного регулювання та практичної адаптації управління розвитком технологій та систем штучного інтелекту в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження

Етап євроінтеграційного регулювання та практичної адаптації (2023 р. – теперішній час) – це сучасний етап розвитку управління розвитком технологій і систем ШІ в Україні, який характеризується переходом від концепції до практичної імплементації та синхронізації з міжнародним, зокрема європейським, регулюванням. Іншими словами, саме на цьому етапі відбувається активне формування спеціалізованої правової бази й її синхронізація з європейським законодавством в рамках курсу на членство в ЄС. Зокрема, основна увага зосереджена на адаптації українського законодавства до європейського Акту про штучний інтелект (AI Act) [6]. Це є важливим моментом з огляду на євроінтеграційні процеси, метою якого є не лише стимулювати інновації, але й забезпечити безпеку, прозорість та етичність

використання ШІ, особливо у високоризикових сферах.

Державне управління в сфері розвитку технологій і систем ШІ в Україні в цей період остаточно набуло регуляторно-орієнтованого характеру, фокусуючись на безпеці, етиці та мінімізації ризиків від ШІ-систем. Управлінські зусилля спрямовані на створення механізмів, які б дозволили компаніям-розробникам (зокрема, через інструменти на кшталт «регуляторних пісочниць» (sandbox)) розвивати продукти відповідно до вимог майбутнього законодавства. Пріоритетним управлінським завданням стало забезпечення інтеграції українських правил із Регламентом ЄС про штучний інтелект (AI Act). Міністерство цифрової трансформації бере на себе лідерство у формуванні політики. Зокрема, в серпні 2023 року Україна взялася за ШІ-регулювання, створивши Комітет з питань розвитку сфери ШІ при Мінцифри, який об'єднав юристів, інженерів, освітян [7]. Указаний Комітет «розглядав різні стратегії для впровадження регулювання штучного інтелекту в Україні. Найпріоритетнішою з них стала стратегія із застосуванням індуктивного підходу, який означав поступову імплементацію регуляції у ході розвитку технологій ШІ» [8].

Згодом, у жовтні 2023 року розробили дорожню карту регулювання ШІ в Україні. Вказаний документ базується на bottom-up підході, який передбачає рух від меншого до більшого, та містить два етапи:

«1) надання бізнесу інструментів для підготовки до майбутнього регулювання ШІ. Від оцінки впливу технології на права людини – до підписання добровільних кодексів поведінки. Рекомендації та Біла книга для відповідей на запитання про те, що робити просто зараз і на що очікувати в майбутньому;

2) ухвалення закону, аналогічного до європейського AI Act. Це дасть змогу створити ідентичні правові режими з ЄС у сфері ШІ, спростити співпрацю з європейськими партнерами та залучити інвестиції» [9].

При цьому «перевагами підходу, передбаченого дорожньою картою, є: українські компанії співпрацюватимуть з міжнародними партнерами завдяки правовому режиму, ідентичному з ЄС; кожна людина в Україні зможе захистити свої права в цифровому просторі; залучення міжнародних інвестицій в AI-напрям; існуватиме безпечне середовище, де захищають права людини. Підхід враховує інтереси всіх ключових стейкхолдерів і дає змогу знайти баланс між інтересами бізнесу та захистом прав громадян» [10].

Улітку 2024 року Міністерство цифрової трансформації України презентувало Білу книгу, яка «детально описує підхід до регулювання штучного інтелекту в Україні <...> Розроблений підхід враховує інтереси всіх ключових стейкхолдерів – громадян, бізнесу і держави. Головна мета – захистити права українців, не зупинивши розвиток інновацій. Завдяки обраному підходу українські компанії зможуть ставати більш конкурентоспроможними та виходити на міжнародні ринки. Для держави це можливість інтегруватися до ЄС, синхронізувавши своє законодавство у сфері ШІ в європейським <...> Серед інструментів, які держава надасть компаніям, – загальні та секторальні рекомендації для різних сфер і аспектів використання ШІ: від освіти та журналістики до порад з обробки персональних даних. Крім рекомендацій, планується створити добровільні кодекси поведінки, платформу юридичної допомоги для бізнесу, регуляторну пісочницю для тестування високотехнологічних продуктів на відповідність майбутнім вимогам тощо» [11].

При цьому, як зазначають Д. Бойко, І. Головиський, «бачення Мінцифри щодо регулювання ШІ в Україні залишилось незмінним. Головними цілями підходу було визначено:

– підтримку конкурентоспроможності галузі ШІ, що передбачає надання інструментів для виходу українського бізнесу на міжнародні ринки;

– захист прав громадян від потенційних ризиків та зловмисного застосування ШІ;

– євроінтеграцію, яка у майбутньому означала б імплементацію в Україні Закону ЄС про ШІ (AI Act)» [8].

Білу книгу з регулювання ШІ в Україні: бачення Мінцифри – аналітичний матеріал, що має на меті запропонувати підхід до регулювання технологій ШІ в Україні [12, с. 2],

підготовано завдяки підтримці, наданій Агентством США з міжнародного розвитку в рамках Проєкту USAID «Кібербезпека критично важливої інфраструктури України» та Проєкту «Підтримка цифрової трансформації» за підтримки USAID і UK Dev [12; 13].

Крім того, в контексті дослідження генези управління розвитком технологій і систем ШІ в Україні варто зазначити, що «24 жовтня Україна вперше взяла участь у засіданні високого рівня Європейської ради зі штучного інтелекту (European AI Board). <…> Україна представила:

– прогрес у реалізації Білої книги зі ШІ та планів імплементації AI Act спільно з EU4Digital;

– розробку Нацстратегії ШІ до 2030 року, запуск AI асистента в Дії, ШІ інструмента для євроінтеграції та створення великої мовної моделі;

– потребу в підтримці AI Sandbox і розбудові регуляторних інституцій;

– прагнення приєднатися до EuroHPC JU» [14].

З огляду на вищенаведене, вважаємо, що, сучасний етап розвитку державного управління у сфері технологій і систем ШІ в Україні є справді визначальним для майбутнього цифрової трансформації країни. Перехід до регуляторно-орієнтованої моделі, що фокусується на безпеці, етичності та мінімізації ризиків, свідчить про усвідомлення державою не лише потенціалу ШІ, а й відповідальності за його вплив на суспільство. Особливо позитивно слід відзначити прагнення синхронізувати національне законодавство із європейським AI Act. Це не лише відкриває нові можливості для інтеграції у спільний ринок, а й створює передумови для підвищення довіри до українських продуктів на міжнародній арені.

Ба більше, запровадження інструментів, таких як «регуляторні пісочниці», добровільні кодекси поведінки, а також розробка Білої книги та дорожньої карти, демонструють системність та послідовність дій держави. Важливо, що у процесі врегулювання досліджуваної сфери суспільних відносин враховуються інтереси всіх стейкхолдерів: громадян, бізнесу, державних органів. Такий підхід відповідає європейським цінностям і дозволяє знайти баланс між стимулюванням інновацій і захистом фундаментальних прав людини.

Крім того, значущим досягненням є активна участь України у міжнародних ініціативах, зокрема співпраця з Європейською радою зі ШІ та участь у розробці національної стратегії ШІ до 2030 року. Це не лише підсилює позиції України у сфері цифрової дипломатії, а й сприяє залученню інвестицій і технологічному обміну.

З іншого боку, не можна ігнорувати виклики, пов'язані з необхідністю швидкого прийняття спеціалізованого законодавства та забезпечення ефективної імплементації нових регуляторних норм. Без цього існує ризик, що частина ініціатив залишиться на папері, а регулювання не встигатиме за темпами технологічного розвитку. Зокрема, як указують В.Ю. Цьомра, С.Т. Корильчук, Д.О. Оленюк, «розвиток ШІ в українській правовій системі залишається недостатнім порівняно зі світовими стандартами. Низький рівень комп'ютерної та інформаційної грамотності, брак необхідної нормативно-правової бази, обмежені фінансові ресурси та повільний розвиток інфраструктури є основними чинниками, що обмежують впровадження ШІ в юридичну практику» [14, с. 106].

Доводиться констатувати, що правове регулювання ШІ в Україні де-факто здійснюється загальними нормами адміністративного, інформаційного та цивільного права. Водночас В.М. Тарасюк акцентує на необхідності внесення змін до процесуальних кодексів України. Ці зміни, на думку науковця, мають визначити:

– правила використання ШІ у судовому процесі;

– вимоги до пояснюваності рішень (explainability), прийнятих за допомогою ШІ [15, с. 94–113].

Станом на сьогодні активно здійснюється активна робота з розроблення законопроєкту про ШІ, який має стати рамковим і запровадити ризик-орієнтований підхід (поділ систем ШІ на неприйнятний, високий та обмежений ризики), встановити відповідні вимоги до розробників та користувачів. Крім того, потребує оновлення зако-

нодавство про захист персональних даних, кібербезпеку й інтелектуальну власність з урахуванням специфіки ШІ. Чимала увага з боку законодавця повинна бути приділена етичному врегулюванню роботи з ШІ на правовому рівні, зокрема формуванню етичних кодексів та принципів роботи ШІ. Як приклад, «при впровадженні штучного інтелекту в юридичну практику потрібно враховувати етичні аспекти», адже «ШІ може викликати питання щодо прозорості та відповідальності в прийнятті правових рішень, особливо в тих випадках, коли вирішення певних справ може залежати від алгоритмів машинного навчання, які можуть бути недостатньо прозорими або недостатньо розуміти людські цінності» [14, с. 107].

Висновки

Отже, нинішній етап управління розвитком технологій і систем ШІ в Україні є не лише логічним продовженням попередніх зусиль, а й своєрідним «рубіконом», після якого якість державного управління у сфері ШІ визначатиме не лише конкурентоспроможність української економіки, а й рівень захищеності прав громадян у цифрову епоху. Ба більше, Україна, рухаючись шляхом євроінтеграції, має всі шанси стати прикладом вдалого поєднання інноваційності й відповідального регулювання у сфері ШІ.

Література

1. Малиновський Б.М. Історія обчислювальної техніки в особах. Київ: фірма «КИТ», ПТОО «А.С.К.», 1995. 384 с.

2. Капітонова Ю.В., Летичевський О.А. Парадигми і ідеї академіка В.М. Глушкова. Київ: Наукова думка, 2003. 454 с.

3. Подгаєцький О. Еволюція розробок у галузі штучного інтелекту в Україні та світі. *Дослідження з історії техніки*. 2012. Вип. 16. С. 48–54.

4. Капітонова Ю.В., Кривий С.Л., Летичевський О.А., Палагін О.В. Академік В. М. Глушков – піонер кібернетики. *Кібернетика та системний аналіз*. 2012. Т. 48. № 1. С. 3–27.

5. Спогади. Інститут кібернетики ім. В.М. Глушкова Національної академії наук України: все починалося у Феофанії... Частина 1 / упор. Н. Міщенко. Київ, 2016. 37 с.

6. Regulation (EU) 2024/1689 of the European Parliament and of the Council of 13 June 2024 laying down harmonised rules on artificial intelligence and amending Regulations (EC) No 300/2008, (EU) No 167/2013, (EU) No 168/2013, (EU) 2018/858, (EU) 2018/1139 and (EU) 2019/2144 and Directives 2014/90/EU, (EU) 2016/797 and (EU) 2020/1828 (Artificial Intelligence Act). *EU-Lex. Access to European Union law.* URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=OJ:L_202401689.

7. Несенюк А. Palantir рветься, OpenAI та Microsoft – на зв'язку. Як Мінцифри хоче залучити в Україну топові ШІ-компанії і робить свою версію регулювання. Бліц-інтерв'ю Олександра Борнякова. *Forbes*. URL: https://forbes.ua/innovations/palantir-rvetsya-openai-ta-microsoft-na-zvyazku-yak-mintsifri-khoche-zaluchiti-v-ukrainu-topovi-shi-kompanii-i-robit-svoyu-versiyu-regulyuvannya-blits-intervyu-oleksandra-bornyakova-07082023-15281

8. Бойко Д., Городиський І. Майбутнє регулювання штучного інтелекту в Україні: аналіз Білої книги з регулювання ШІ. *Центр Дністрянського*. URL: https://dc.org.ua/news/maybutne-regulyuvannya-shtuchnogo-intelektu-v-ukrayini-analiz-biloyi-knygy-z-regulyuvannya-shi

9. Розроблено дорожню карту регулювання штучного інтелекту в Україні. *ЛІГА:ЗАКОН. БІЗНЕС*. URL: https://biz.ligazakon.net/news/222700_rozroblenodorozhnyu-kartu-regulyuvannya-shtuchnogo-ntelektu-v-ukran

10. Регулювання штучного інтелекту в Україні. *База даних НРАТ*. URL: https://nrat.ukrintei.ua/regulyuvannya-shtuchnogo-intelektu-v-ukrayini/.

11. Регулювання штучного інтелекту в Україні: презентуємо Білу книгу. *Міністерство цифрової трансформації України*. URL: https://thedigital.gov.ua/news/technologies/regulyuvannya-shtuchnogo-intelektu-v-ukraini-prezentuemo-bilu-knigu

12. Біла книга з регулювання ШІ в Україні: бачення Мінцифри. Версія для консультацій. Червень 2024. 30 с. URL: https://

storage.thedigital.gov.ua/files/a/ba/d5da75c2613e331bb89258f950adcbae.pdf.

13. Регулювання штучного інтелекту в Україні: Мінцифри презентує Білу книгу. *Урядовий портал. Єдиний веб-портал органів виконавчої влади України*. URL: https://www.kmu.gov.ua/news/rehuliuvannia-shtuchnoho-intelektu-v-ukraini-mintsyfry-prezentuie-bilu-knyhu.

14. Цьомра В.Ю., Корильчук С.Т., Оленюк Д.О. Розвиток штучного інтелекту в сучасній юриспруденції. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. Серія економічна. Серія юридична*. 2023. Вип. 38. С. 100–108. http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.8272652.

15. Тарасюк В.М. Правове регулювання застосування штучного інтелекту в Україні. *Політологічний вісник*. 2024. Вип. 93. С. 94–113. DOI 10.17721/2415–88IX.2024.93.94-113

Kvilinskyi Oleksii Stanislavovych
D.Sc. in Economics, Associate Professor
Sumy State University, Sumy, Ukraine
https://orcid.org/0000-0001-6318-4001

THE STAGE OF EUROPEAN INTEGRATION REGULATION AND PRACTICAL ADAPTATION OF THE GOVERNANCE OF THE DEVELOPMENT OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE TECHNOLOGIES AND SYSTEMS IN UKRAINE

The article examines the stage of eurointegration regulation and practical adaptation in the management of the development of artificial intelligence technologies and systems in Ukraine, which has been ongoing since 2023 to the present. Emphasis is placed on the importance of forming a specialized legal framework that is synchronized with European legislation in the context of Ukraine's aspirations for EU membership. The key areas of harmonization of national legislation with the EU Artificial Intelligence Act (AI Act) are analyzed, and the main challenges and priorities in public administration are defined, in particular ensuring safety, transparency, and ethical use of AI in high-risk areas. Institutional mechanisms are described, such as the creation of the Committee on AI Development at the Ministry of Digital Transformation, which contributes to the integration of Ukrainian practices into European standards and establishes a platform for cross-sectoral dialogue between the state, business, and the academic community. Attention is given to the development of a roadmap for AI regulation, which is based on inductive and bottom-up approaches, providing for the gradual implementation of new norms and the creation of a favorable environment for business adaptation to future requirements. Recommendations are highlighted concerning the assessment of the impact of technologies on human rights, the development of voluntary codes of conduct, and the preparation of a White Paper as a tool for orienting market participants. The article systematically reveals the significance of adopting a law analogous to the European AI Act to unify legal regimes with the EU, facilitate cooperation with European partners, and attract investment in high-tech sectors. An evaluation is proposed regarding the impact of eurointegration regulation on enhancing the competitiveness of national innovations, and further prospects for harmonizing Ukrainian AI policy with European values and standards are outlined.

Keywords: artificial intelligence, artificial intelligence technologies, artificial intelligence systems, management, development, eurointegration regulation, practical adaptation, implementation.

ЩОДО СУТНОСТІ ТА ОЗНАК КРИМІНАЛЬНОЇ ПРОЦЕСУАЛЬНОЇ ФОРМИ

КОВИРШИН В.В. - аспірант кафедри кримінального процесу Національного університету «Одеська юридична академія»

ORCID: 0009-0007-4733-4656

УДК 343.1

DOI: https://doi.org/10.71404/EP.2024.2.68

Стаття присвячена дослідженню кримінальної процесуальної форми як однієї з фундаментальних категорій права, що визначає впорядкованість діяльності органів досудового розслідування, прокуратури та суду. Автор аналізує наукові дискусії навколо змісту цього поняття, критикуючи тлумачення форми як простої «сукупності» процедур, оскільки це може вказувати на відсутність чіткої послідовності. Натомість наголошується, що кримінальне провадження є чіткою системою стадій та дій, спрямованих на забезпечення законності та захист прав і свобод людини.

Основна увага в роботі приділена переосмисленню суті процесуальної форми через категорію «правовий режим». Автор обґрунтовує, що традиційні підходи, які фокусуються лише на порядку дій або процедурах, не дозволяють повною мірою пояснити специфіку диференціації кримінального процесу. Натомість пропонується розглядати кримінальну процесуальну форму як інтегративний правовий режим, який базується на специфічних методах регулювання та забезпечує юридичну своєрідність галузі залежно від завдань провадження та статусу його учасників.

У висновках сформульовано авторське визначення кримінальної процесуальної форми та виокремлено її ключові ознаки як правового режиму: системна цілісність, функціональна зумовленість, суб'єктивна винятковість, аксіологічна спрямованість, нормативна уніфікованість та телеологічність. Такий комплексний підхід дозволяє не лише забезпечити баланс між приватними та публічними інтересами, а й адаптувати процес до особливих завдань, наприклад, у провадженнях щодо неповнолітніх або при укладенні угод.

Ключові слова: кримінальний процес, кримінальне провадження, форма, кримінальна процесуальна форма, правовий режим

Кримінальна процесуальна форма є однією з фундаментальних категорій кримінального процесуального права, яка визначає порядок здійснення кримінального провадження, послідовність процесуальних дій та умови реалізації повноважень учасників кримінального процесу. Саме через встановлення процесуальної форми забезпечується впорядкованість діяльності органів досудового розслідування, прокуратури та суду, створюються гарантії дотримання прав і законних інтересів учасників провадження, а також забезпечується легітимність прийнятих процесуальних рішень. Водночас, незважаючи на тривале використання цієї категорії у теорії кримінального процесу, питання щодо її змісту, співвідношення із суміжними правовими явищами та основних ознак залишаються предметом наукової дискусії.

В цілому, досліджуючи думки різних вчених, можна помітити відносну універсальність тлумачення вказаного поняття. Так, наприклад, В.М. Трофименко вважає, що кримінальну процесуальну форму доцільно розглядати як сукупність закріплених законом юридичних процедур, умов і гарантій, які забезпечують вирішення завдань кримінального провадження. «Зазначені елементи

процесуальної форми в їх абстрактному виразі притаманні будь-якому типу кримінального процесу і виступають складником його моделі. Втім їх конкретне змістовне наповнення істотно відрізняється в різних процесуальних системах, що дозволяє встановити характерні риси кримінального процесу тієї чи іншої країни. Крім того, кримінальна процесуальна форма обумовлена історичним типом кримінального процесу, а її змістовні та формальні сторони втілюють певну правову ідеологію і правову політику держави в конкретний історичний період. Тож, кримінальна процесуальна форма не може розглядатися винятково як наукова абстракція, а є існуючим явищем, що має правову та соціальну цінність» [1, с. 12]. В цілому з вченим можна погодитись, але певну критику викликає використання терміну «сукупність». Вважаємо, що кримінальна процесуальна форма не повинна тлумачитись як сукупність умов чи процедур здійснення процесуальної діяльності, адже термін «сукупність» вказує на відсутність чіткого порядку. При цьому кримінальне провадження має чіткі стадії, а всі процесуальні дії під час розслідування, розгляду та вирішення кримінальних правопорушень відбуваються не хаотично, а в певній послідовності, яка відповідає і нормам кримінального процесуального законодавства, і фактичним обставинам кожного конкретного кримінального провадження. Тому в даному випадку варто вести мову про певну систему, а не лише про сукупність таких умов.

Інші вчені, аналізуючи це поняття, роблять акцент саме на порядку здійснення кримінального провадження. Так, Д.В. Сімонович стверджує, що «змістом поняття «кримінальна процесуальна форма» є визначений законом порядок проведення процесуальних дій у кримінальному провадженні, їх відповідне оформлення у процесуальних документах. Саме від дотримання процесуальної форми під час провадження залежить стан законності, а також забезпечення прав і свобод людини» [2, с. 235]. Ю.М. Грошевий звертав увагу на те, що порядок здійснення провадження у кримінальній справі становить процесуальну форму діяльності органів дізнання, досудового слідства, прокуратури, суду, а також інших учасників кримінального провадження. На його думку, кримінально-процесуальна форма є встановленим правом режим реалізації кримінально-процесуальної діяльності, який передбачає дотримання визначених законом умов, процедур та гарантій під час здійснення провадження у кримінальній справі. Її універсальність виявляється у застосуванні однакових для відповідної категорії кримінальних справ правил судочинства під час їх розслідування та судового розгляду. Дотримання процесуальної форми, своєю чергою, забезпечує не лише законність провадження, а й має виховне значення для учасників судового процесу та суспільства загалом [3, с. 11–12]. Л.М. Лобойко зазначав, що кримінальна процесуальна форма – це «визначений законом порядок кримінальною провадження загалом, порядок виконання окремих процесуальних дій і порядок прийняття процесуальних рішень. Значення кримінальної процесуальної форми полягає в тому, що вона створює детально врегульований, юридично визначений, суворо обов'язків режим кримінального провадження» [4, с. 15]. Інші вчені стверджують, що за своєю природою та змістовним наповненням це є публічний порядок здійснення кримінального провадження, який охоплює стадії досудового розслідування та судового розгляду. Такий порядок застосовується у всіх випадках встановлення підстав для внесення відповідних відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань та початку кримінального провадження, за винятком випадків, коли закон передбачає застосування спеціального порядку діяльності суб'єктів кримінального процесу, зокрема у провадженнях у формі приватного обвинувачення [5, с. 353]. Н. Р. Бобечко визначає кримінальну процесуальну форму як передбачений кримінальним процесуальним законом порядок здійснення всієї кримінальної процесуальної діяльності учасників кримінального провадження, що охоплює порядок вчинення та оформлення процесуальних дій, а також прийняття, оформлення і звернення до виконання процесуальних рішень [6, с. 56].

В цілому позиція, відповідно до якої кримінальну процесуальну форму розглядають саме як порядок, є більш популярною та прийнятною серед науковців, адже в такому

випадку робиться акцент на певній уніфікованій послідовності процесуальних дій. Проблема полягає в тому, що сам по собі термін «порядок» не дозволяє в повній мірі оцінити специфіку даного поняття, адже необхідно встановити, про який саме порядок йде мова. З наведених вище позицій можна помітити, кримінальну процесуальну форму розглядають через процедури, умови, гарантії, правила, процесуальні дії, процесуальні рішення або взагалі стадії кримінального процесу. Очевидно, що всі ці складові дійсно мають значення для тлумачення окресленого поняття, проте складність їх використання в даному випадку полягає в тому, що окремі з цих складових є взаємозамінними або навпаки занадто різними, щоб в сукупності своїй сформулювати уніфіковане поняття «кримінальна процесуальна форма».

З огляду на це ми не можемо підтримати позицію, відповідно до якої кримінальна процесуальна форма визначає порядок здійснення, наприклад, окремих процесуальних дій чи прийняття процесуальних рішень, адже в такому випадку диференціація відповідної форми стає одночасно неможливою та безглуздою. Наприклад, в якості яскравого прикладу ускладненої форми можна навести кримінальне провадження щодо неповнолітніх. В таких провадження, наприклад, допит підозрюваного буде відбуватись за особливою процедурою. В той же час така процедура визначається не Главою 38, яка власне і регулює порядок здійснення кримінального провадження, а ст. 226 КПК України, яку, з урахуванням її розташування в межах КПК України, можна віднести до «загального» порядку допиту. Більше того, це ж норма буде застосовуватись не лише до неповнолітніх підозрюваних (здійснення провадження щодо яких регулюється Главою 38 КПК України), але і до неповнолітніх свідків та потерпілих. При цьому провадження за участі таких осіб типово відносяться до загальної форми здійснення кримінального провадження. Отже виникає ситуація, коли до різних суб'єктів буде застосовуватись однакова процедура, проте в одних випадках це буде ознакою диференціації кримінальної процесуальної форми, а в іншому – ні. Таким чином хоча різні кримінальні процесуальні форми можуть вказувати на застосування різних процедур або порядку їх реалізації, лише відмінності у процедурах не є ключовою підставою для диференціації кримінальної процесуально форми і, відповідно, основною ознакою для самої форми відмінність у процедурі буди не може.

Тому, для того, щоб провести якісне розмежування кримінальних процесуальних форм, необхідно надати уніфіковане визначення поняття «кримінальна процесуальна форма», яке, власне, і дозволить провести таке наступне розмежування. Вважаємо, що в даному випадку ключовою ознакою має бути не особливості проведення окремих процесуальних дій чи прийняття процесуальних рішень (адже, як було встановлено вище, такі особливості не гарантують диференціацію), а більш уніфіковане поняття, а саме – правовий режим.

У сучасній юридичній науці, як зазначають В. Я. Настюк та В. В. Бєлєвцева, категорія «режим» переважно розглядається як одна з ключових категорій юрисдикції. Ще тривалий час наукові дослідження, спрямовані на встановлення особливостей правового регулювання окремих видів діяльності, передусім у випадках, коли така діяльність пов'язана з конкретно визначеним об'єктом, здійснювалися саме крізь призму правового режиму відповідного об'єкта або сфери діяльності. У процесі подальшого дослідження системи прав було встановлено, що кожній її галузі притаманний власний специфічний режим правового регулювання, а саме в ньому проявляється юридична своєрідність відповідної галузі. Як зазначають науковці, це дало підстави зробити висновок, що зазначене поняття відображає основоположні та найбільш важливі аспекти правової дійсності. Саме тому цілком закономірним є те, що останнім часом у вітчизняній юридичній літературі здійснюються спроби загальнотеоретичного осмислення цієї категорії [7, с. 19].

О. В. Петришин та В. Д. Ткаченко визначають правовий режим як встановлений порядок правового регулювання, формування якого забезпечується шляхом особливого поєднання способів, методів і типів правового регулювання, що використовуються для його реалізації [8, с. 410].

С. О. Кузніченко та А. С. Спаський розглядають правовий режим як юридичну форму суспільних відносин у певній сфері, що включає сукупність правових засобів, за допомогою яких забезпечується відповідний порядок розвитку цих відносин у часовому та просторовому вимірах, а також визначаються основні напрями правового регулювання. Відповідно, адміністративно-правовий режим науковці трактують як правову форму функціонування адміністративно-правових відносин у часі та просторі, яка спрямована на досягнення певної мети регулювання та реалізується за допомогою комплексу правових засобів [9, с. 73].

Очевидно, що кримінальному процесу притаманний власний специфічний правовий режим, який і буде визначати особливий порядок правового регулювання задля найбільш якісного та ефективного впливу на відповідні правовідносини. При цьому галузь кримінального процесу є досить складною за своєю структурою, що свідчить про наявність різних форм правового режиму, які власне і відображають диференціацію кримінальної процесуальної форми. В той же час диференціація правового режиму пов'язана з необхідністю застосування дещо іншого нормативного масиву через обставини, про які мова піде далі. Якщо ж вести мову про «типову» кримінальну процесуальну форму, то такий правовий режим має застосовуватись до учасників кримінального провадження однаково, а тому можна вести мову про його інтегративний характер.

Очевидно, що кримінальна процесуальна форма напряму пов'язана з умовами та гарантіями здійснення кримінальної процесуальної діяльності, адже власне умови та гарантії визначають сутність взаємодії учасників кримінального провадження та можливість виконання завдань, які передбачені в ст. 2 КПК України. В той же час обсяг гарантій та перелік умов буде напряму залежати як від завдань кримінального провадження, так і статусу учасників, відносно яких таке провадження здійснюється.

У зв'язку з цим можна зробити висновок, що кримінальна процесуальна форма – це встановлений законом інтегративний правовий режим здійснення кримінальної процесуальної діяльності, який через систему взаємопов'язаних умов та гарантій визначає обсяг та межі втручання держави у права людини залежно від завдань провадження та специфіки правового статусу його учасників.

Відповідно, до ознак кримінальної процесуальної форми як правового режиму здійснення кримінальної процесуальної діяльності належать:

- системна цілісність (режимність) – кримінальна процесуальна форма не є простим узагальненням процедур, а є цілісним режимом, де умови та гарантії діють у комплексі. Вона не буде змінюватись лише в залежності від того, що виникне потреба у застосування спеціальної або загальної процедури, адже ведеться мова про ввесь правовий режим;

- функціональна (статусна) зумовленість – кримінальна процесуальна форма буде залежати не стільки від виду чи тяжкості кримінального правопорушення (хоча в деяких випадках це також може оцінюватись як один з факторів), скільки специфікою статусу учасника кримінального провадження (окрема категорії осіб, неповнолітні тощо) або особливими завданнями, які мають бути виконані в таких кримінальних провадженням;

- суб'єктивна винятковість (ієрархічність) – у випадку диференціації кримінальної процесуальної форми до здійснення кримінальної процесуально діяльності будуть залучатись спеціальні суб'єкти – слідчий, уповноважений на розслідування кримінальних правопорушень щодо неповнолітніх, Генеральний прокурор тощо;

- аксіологічна спрямованість (цінність) – кримінальна процесуальна форма дозволяє забезпечувати баланс приватними інтересами учасників кримінального провадження та публічними інтересами суспільства та держави;

- нормативна уніфікованість – незважаючи на можливу диференціацію кримінальної процесуальної форми, вона все одно діє в межах єдиного правового режиму, що базується на принципах кримінального процесу, забезпечуючи реалізацію прав та законних інтересів всіх учасників кримінального провадження;

- телеологічність (цільова спрямованість) – кримінальна процесуальна форма може

змінюватись та адаптуватись в залежності від специфічних завдань, які мають бути виконані в кожному конкретному кримінальному провадженні (забезпечення пришвидшення кримінального провадження у випадку укладення угод чи гарантування прав неповнолітнього при вирішенні питання про застосування до нього примусових заходів виховного характеру).

Література

1. Трофименко В.М. Теоретичні та правові основи диференціації кримінального процесу України: автореф. дис. … докт. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2017. 43 с.

2. Сімонович Д.В. Кримінальна процесуальна форма. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія Юридичні науки. 2024. Випуск 5-2. Том 3. С. 233-235.

3. Кримінальний процес : підручник / за ред. Ю.М. Грошевого та О.В. Капліної. Х. : Право, 2010. 608 с.

4. Лобойко Л.М. Кримінальний процес : підручник. К. : Істина, 2012. 432 с.

5. Циганюк Ю.В., Кулєбякін В.О. Диференціація кримінальної процесуальної форми за її значення для кримінального судочинства. Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство». 2023. № 2. С. 352-357.

6. Кримінальний процес України. Criminal Procedure of Ukraine: академічний курс : у 3-х т. Т. 1 : Загальна частина / В. Т. Нор, Н. Р. Бобечко, М. В. Багрій та ін.; за ред. акад. НАПрН України, д.ю.н., проф. В. Т. Нора, д.ю.н., проф. Н. Р. Бобечка. Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2021. 912 с.

7. Настюк В. Я. Адміністративно-правові режими в Україні : монографія / В. Я. Настюк, В. В. Бєлєвцева. – Х. : Право, 2009. – 128 с.

8. Загальна теорія держави і права : підручник для студентів юридичних спеціальностей вищих навчальних закладів / [М. В. Цвік, В. Д. Ткаченко, Л. Л. Богачова та ін.]; за ред.. М. В. Цвіка, В. Д. Ткаченка, О. В. Петришина. Харків : Право, 2002. 432 с.

9. Кузніченко С.О., Спаський А.С. Категорія «адміністративно-правовий режим» у юридичній науці та законодавстві України. Актуальні проблеми держави і права. 2007. Вип. 35. С. 70–75.

Kovyrshyn V.V.

REGARDING THE ESSENCE AND FEATURES OF THE CRIMINAL PROCEDURAL FORM

The article is devoted to the study of the criminal procedural form as one of the fundamental categories of law, which determines the orderliness of the activities of the pre-trial investigation bodies, the prosecutor's office and the court. The author analyzes the scientific discussions around the content of this concept, criticizing the interpretation of the form as a simple «set» of procedures, since this may indicate the lack of a clear sequence. Instead, it is emphasized that criminal proceedings are a clear system of stages and actions aimed at ensuring legality and protecting human rights and freedoms.

The main attention in the work is paid to rethinking the essence of the procedural form through the category of «legal regime». The author argues that traditional approaches that focus only on the order of actions or procedures do not allow to fully explain the specifics of the differentiation of the criminal process. Instead, it is proposed to consider the criminal procedural form as an integrative legal regime that is based on specific methods of regulation and ensures the legal uniqueness of the industry depending on the tasks of the proceedings and the status of its participants.

The conclusions formulate the author's definition of the criminal procedural form and highlight its key features as a legal regime: systemic integrity, functional conditioning, subjective exclusivity, axiological orientation, normative unification and teleology. Such a comprehensive approach allows not only to ensure a balance between private and public interests, but also to adapt the process to special tasks, for example, in proceedings concerning minors or when concluding agreements.

Keywords: criminal process, criminal proceedings, form, criminal procedural form, legal regime

СИСТЕМА ПРИНЦИПІВ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ТА СВОБОД ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА ПРАВООХОРОННИМИ ОРГАНАМИ В УМОВАХ ДІЇ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ

ГЕРАСИМЧУК Руслан Володимирович - доктор філософії з права
https://orcid.org/0000-0003-0490-5045
УДК 342.9
DOI: https://doi.org/10.71404/EP.2024.2.69

Зауважено, що в науковій літературі питання принципів адміністративно-правового забезпечення прав і свобод людини і громадянина правоохоронними органами взагалі, а також в умовах дії правового режиму воєнного стану, зокрема, є фактично недослідженим. Зазначене є суттєвою прогалиною, як на теоретичному, так і практичному рівні, адже саме принципи визначають концептуальну основу відповідного правового механізму, забезпечують його внутрішню узгодженість та задають загальний вектор правового регулювання і правозастосовної діяльності. Через них знаходять своє відображення фундаментальні конституційні цінності, міжнародні стандарти у сфері прав людини та сучасне розуміння людиноцентричної спрямованості діяльності правоохоронних органів.

Відмічено, що інституційно-галузеві принципи діяльності правоохоронних органів відображають особливості їх організації та функціонування як суб'єктів публічної адміністрації, на яких покладено обов'язок щодо реалізації державної політики у сфері охорони правопорядку, забезпечення публічної безпеки та захисту прав і свобод людини і громадянина. На відміну від загальноправових принципів, вони конкретизують вимоги до організації діяльності правоохоронних органів, порядку реалізації ними адміністративних повноважень, внутрішньої організації служби, взаємодії між уповноваженими суб'єктами та стандартів службової поведінки посадових осіб.

Аргументовано, що функціонально-спеціальними принципами адміністративно-правового забезпечення прав та свобод людини і громадянина правоохоронними органами в умовах дії правового режиму воєнного стану є наступні: пріоритет забезпечення прав людини навіть в умовах дії особливого правового режиму; обґрунтованість і необхідність обмеження прав; пропорційність застосування обмежувальних заходів; тимчасовість обмежень; диференційований підхід до обмеження окремих прав; оперативність реагування із забезпеченням правових гарантій; підконтрольність та відповідальність за застосування заходів адміністративного примусу.

Ключові слова: принципи, принципи права, адміністративно-правове забезпечення, права, свободи, людина, правоохоронні органи.

Постановка проблеми

Ефективність адміністративно-правового забезпечення прав і свобод людини і громадянина значною мірою залежить від дотримання системи принципів, які визначають зміст, спрямованість і межі діяльності правоохоронних органів. Саме принципи виступають основоположними засадами функціонування органів публічної влади, забезпечують законність, пропорційність, верховенство права, повагу до людської гідності, відкритість, підзвітність та інші фундаментальні вимоги демократичного врядування. Водночас, сучасні виклики, пов'язані із запровадженням правового режиму воєнного стану, реформуванням сектору безпеки і оборони, євроінтеграційними процесами та необхідністю імплементації міжнародних

стандартів у сфері прав людини, актуалізують питання переосмислення змісту та системи принципів адміністративно-правового забезпечення діяльності правоохоронних органів за відповідним напрямом.

Стан дослідження

Окремі проблемні питання, присвячені забезпеченню прав і свобод людини і громадянина, у своїх наукових працях розглядали: Н.М. Ахтирська, П.Д. Біленчук, К.Г. Волинка, М.В. Гадзан, Ю.О. Загуменна, В.В. Касько, А.М. Кучук, Р.М. Лящук, Н.Г. Шукліна та багато інших. Втім, незважаючи на значний теоретичний доробок, в науковій літературі фактично неопрацьованим є питання систематизації принципів адміністративно-правового забезпечення прав і свобод людини і громадянина правоохоронними органами в умовах дії правового режиму воєнного стану.

Мета і завдання дослідження

Мета статті полягає у тому, щоб розкрити систему принципів адміністративно-правового забезпечення прав і свобод людини і громадянина правоохоронними органами в умовах дії правового режиму воєнного стану. Для досягнення вказаної мети необхідно вирішити наступні завдання: узагальнити теоретичні підходи щодо визначення кола принципів забезпечення прав і свобод людини і громадянина; здійснити аналіз наукових поглядів вчених та норм чинного законодавства, на основі чого систематизувати та охарактеризувати принципи адміністративно-правового забезпечення прав і свобод людини і громадянина правоохоронними органами в умовах дії правового режиму воєнного стану.

Наукова новизна дослідження

Наукова новизна статті полягає у тому, що в ній дістав подальшого опрацювання теоретичний підхід щодо систематизації принципів адміністративно-правового забезпечення прав і свобод людини і громадянина правоохоронними органами в умовах дії правового режиму воєнного стану.

Виклад основного матеріалу

Починаючи наукове дослідження відзначимо, що в науковій літературі питання принципів адміністративно-правового забезпечення прав і свобод людини і громадянина правоохоронними органами взагалі, а також в умовах дії правового режиму воєнного стану, зокрема, є фактично недослідженим. Зазначене є суттєвою прогалиною, як на теоретичному, так і практичному рівні, адже саме принципи визначають концептуальну основу відповідного правового механізму, забезпечують його внутрішню узгодженість та задають загальний вектор правового регулювання і правозастосовної діяльності. Через них знаходять своє відображення фундаментальні конституційні цінності, міжнародні стандарти у сфері прав людини та сучасне розуміння людиноцентричної спрямованості діяльності правоохоронних органів. Водночас принципи виступають своєрідним критерієм оцінки якості адміністративно-правового регулювання та ефективності діяльності уповноважених суб'єктів щодо забезпечення, охорони і захисту прав та свобод людини і громадянина. Саме тому дослідження їх системи має важливе значення для розуміння сутності адміністративно-правового забезпечення у зазначеній сфері та визначення напрямів його подальшого вдосконалення.

Варто відзначити, що система відповідних принципів є досить розгалуженою, а відтак, їх доцільно поділити на три великі групи: 1) загально-правові (конституційні); 2) інституційно-галузеві принципи діяльності правоохоронних органів; та 3) функціонально-спеціальні принципи.

В першу чергу приділимо увагу загальноправовим (конституційним) принципам, які визначають фундаментальні засади функціонування держави, взаємовідносин між державою та людиною і поширюються на всю систему публічного адміністрування незалежно від сфери реалізації. Серед таких, перш за все, доцільно виділити верховенство права та законності. Так, відповідно до Великої української енциклопедії, верховенство права – це система правового і суспільного устрою, де природні права і свободи людини знайшли загальне визнання

та законодавче закріплення, визнані найвищою цінністю суспільства, а їхнє забезпечення стає пріоритетом держави; де сама влада перебуває під владою права і контролем закону та обмежується правом, а саме право створює таку систему правовідносин, за якої максимально усуваються можливості свавілля чиновників; де держава несе відповідальність перед людиною за свою діяльність [1]. В свою чергу принцип законності – це універсальний принцип, дія якого поширюється на всі сфери правового регулювання суспільних відносин. Законність, як принцип адміністративної діяльності державних органів, безпосередньо випливає з підзаконно-розпорядчого характеру цієї діяльності і полягає в тому, щоб державні органи виконували свої завдання та функції відповідно до чинного законодавства України [2, с.86–87]. Отже, верховенство права та законність у системі принципів адміністративно-правового забезпечення прав і свобод людини і громадянина правоохоронними органами в умовах дії правового режиму воєнного стану слід розглядати як взаємопов'язані засади, що визначають допустимі межі та зміст владної діяльності. Їх сутність полягає у тому, що навіть за умов розширення повноважень правоохоронних органів і запровадження передбачених законом обмежень окремих прав та свобод будь-яке втручання у правовий статус особи має ґрунтуватися на чіткій нормативній основі, здійснюватися у встановленому порядку, переслідувати конкретну (чітко визначену) мету та бути необхідним і пропорційним наявній загрозі. Окрім того, дані принципи не допускають підміни правового регулювання міркуваннями доцільності, унеможливлюють свавільне використання спеціальних повноважень і вимагають збереження дієвих гарантій захисту людини від неправомірних рішень, дій чи бездіяльності правоохоронних органів. Відтак їх реалізація покликана забезпечити такий режим правоохоронної діяльності, за якого потреби національної безпеки поєднуються з повагою до людської гідності, а виняткові умови воєнного стану не перетворюються на підставу для необмеженого втручання у права і свободи людини і громадянина. Окрім того, саме вказані верховенство права та законність лежать в основі інших галузевих принципів адміністративно-правового забезпечення прав і свобод людини і громадянина правоохоронними органами, зокрема: рівність перед законом, пріоритет прав і свобод людини, повага до людської гідності, недискримінація, справедливість, правова визначеність, пропорційність тощо.

Наступну групу, як зазначалось вище, складають інституційно-галузеві принципи діяльності правоохоронних органів. В. Волоско зазначає, що принципи правоохоронної діяльності це - основні, відправні ідеї та незаперечні вимоги, об'єктивно властиві правоохоронній формі здійснення функцій держави, які ставляться до безпосередніх носіїв прав і обов'язків у сфері забезпечення законності і правопорядку, захисту прав і свобод людини і громадянина з метою ефективного втілення напрямів діяльності держави в життя [3]. Я.Р. Павліченко вказує, що загальні принципи правоохоронної діяльності являють собою прямо закріплені в законі або такі, що випливають із нього положення, які визначають найважливіші властивості цієї діяльності [4]. Автор слушно зазначає, що прямого закріплення в законодавстві якогось переліку загальних принципів правоохоронної діяльності не існує. Їх сукупність виводиться на основі наукового узагальнення й аналізу законодавства, що регулює діяльність правоохоронних органів [4]. До таких принципів автор відносить: 1) здійснення правоохоронної діяльності винятково в порядку й у межах, установлених законом; 2) законність, об'єктивність і справедливість у здійсненні правоохоронної діяльності; 3) здійснення правоохоронної діяльності на основі рівності всіх перед законом і судом; 4) дотримання прав, свобод і законних інтересів фізичних і юридичних осіб у процесі здійснення правоохоронної діяльності; 5) здійснення правоохоронної діяльності за участю зацікавлених осіб - фізичних і юридичних (форми і порядок їх участі визначаються відповідним галузевим законодавством); 6) верховенство судової влади в здійсненні правоохоронної діяльності; здійснення правосуддя як вищої форми правоохоронної діяльності тільки судом;

7) самостійність і незалежність судів і підпорядкування їх тільки закону [4]. Отже, інституційно-галузеві принципи діяльності правоохоронних органів відображають особливості їх організації та функціонування як суб'єктів публічної адміністрації, на яких покладено обов'язок щодо реалізації державної політики у сфері охорони правопорядку, забезпечення публічної безпеки та захисту прав і свобод людини і громадянина. На відміну від загальноправових принципів, вони конкретизують вимоги до організації діяльності правоохоронних органів, порядку реалізації ними адміністративних повноважень, внутрішньої організації служби, взаємодії між уповноваженими суб'єктами та стандартів службової поведінки посадових осіб. До цієї групи принципів належить: професіоналізм, компетентність, політична нейтральність, підзвітність, відкритість, взаємодія та координація, оперативність, безперервність діяльності, відповідальність, доброчесність тощо. Відтак, інституційно-галузеві принципи визначають організаційні засади функціонування правоохоронної системи, забезпечують ефективність реалізації адміністративно-правових засобів та сприяють здійсненню правоохоронної діяльності відповідно до вимог демократичної, правової держави навіть в умовах дії особливого правового режиму.

Останню групу принципів адміністративно-правового забезпечення прав та свобод людини і громадянина правоохоронними органами в умовах дії правового режиму воєнного стану складають функціонально-спеціальні. До них, як вбачається доцільно віднести:

1) пріоритету забезпечення прав людини навіть в умовах дії особливого правового режиму – воєнного стану. Даний принцип визначає спрямованість діяльності правоохоронних органів на максимальне збереження та гарантування прав і свобод людини, наскільки це є можливим в умовах воєнного стану;

2) обґрунтованість і необхідність обмеження прав, – передбачає допустимість обмеження окремих прав і свобод виключно за наявності визначених законом підстав, реальної суспільної потреби та неможливості досягнення відповідної мети менш обтяжливими засобами;

3) пропорційність застосування обмежувальних заходів;

4) тимчасовість обмежень, відповідно до якого будь-які обмеження прав і свобод можуть застосовуватись лише протягом часу, об'єктивно необхідного для досягнення мети запровадження воєнного стану;

5) принцип диференціації обмеження окремих прав громадян. Сутність даної засади полягає у врахуванні конституційного статусу конкретних прав, характеру загроз та особливостей правового становища осіб при визначенні меж їх можливого обмеження;

6) оперативність реагування із забезпеченням правових гарантій. Зобов'язує правоохоронні органи невідкладно реагувати на загрози безпеці, одночасно дотримуючись встановлених законом процедур і гарантій захисту прав людини.

7) підконтрольність та відповідальність за застосування заходів адміністративного примусу. Гарантує здійснення адміністративно-примусових заходів під належним державним і громадським контролем із покладенням юридичної відповідальності за їх незаконне чи непропорційне застосування.

Висновки

Проведене дослідження дає підстави стверджувати, що принципи адміністративно-правового забезпечення прав і свобод людини і громадянина правоохоронними органами в умовах дії правового режиму воєнного стану є фундаментальною основою функціонування відповідного правового механізму, оскільки визначають його ціннісну спрямованість, організаційні засади та особливості практичної реалізації. Їх значення полягає у забезпеченні належного балансу між необхідністю захисту національної безпеки, громадського порядку та територіальної цілісності держави, з одного боку, і гарантуванням прав та свобод людини і громадянина – з іншого.

Система зазначених принципів має комплексний характер і охоплює три взаємопов'язані групи: загальноправові (конституційні), інституційно-галузеві та

SUMMARY

It is noted that in the scientific literature the issue of the principles of administrative and legal support of human and citizen rights and freedoms by law enforcement agencies in general, as well as under the conditions of the legal regime of martial law, in particular, is virtually unexplored. This is a significant gap, both at the theoretical and practical levels, because it is the principles that determine the conceptual basis of the relevant legal mechanism, ensure its internal consistency and set the general vector of legal regulation and law enforcement activity. Through them, fundamental constitutional values, international standards in the field of human rights and a modern understanding of the human-centric orientation of the activities of law enforcement agencies are reflected. It is noted that the institutional and sectoral principles of law enforcement agencies reflect the peculiarities of their organization and functioning as subjects of public administration, which are charged with the responsibility of implementing state policy in the field of law enforcement, ensuring public security and protecting the rights and freedoms of man and citizen. Unlike general legal principles, they specify the requirements for the organization of law enforcement agencies, the procedure for their implementation of administrative powers, the internal organization of the service, interaction between authorized entities, and standards of official behavior of officials.

It is argued that the functional and special principles of administrative and legal support of human and citizen rights and freedoms by law enforcement agencies under the legal regime of martial law are the following: the priority of ensuring human rights even under the conditions of a special legal regime; the justification and necessity of restricting rights; the proportionality of the application of restrictive measures; the temporary nature of restrictions; a differentiated approach to restricting individual rights; the promptness of response with the provision of legal guarantees; control and responsibility for the application of administrative coercion measures.

Keywords: principles, principles of law, administrative and legal support, rights, freedoms, man, law enforcement agencies.

функціонально-спеціальні принципи. Такий підхід відображає багаторівневу природу адміністративно-правового забезпечення, у межах якої загальноправові принципи формують його ціннісно-нормативну основу, інституційно-галузеві визначають організаційні засади діяльності правоохоронних органів, а функціонально-спеціальні враховують особливості реалізації їх адміністративних повноважень в умовах дії правового режиму воєнного стану.

Література

1. Тертишник В. М. Верховенство права. *Велика українська енциклопедія*. URL: https://vue.gov.ua/Верховенство_права.

2. Калюта А. Б. Адміністративно-юрисдикційна діяльність митних органів України: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.07. Харків, 2007. 198 с.

3. Волоско В.В. Демократичні принципи діяльності органів внутрішніх справ. *Демократичне врядування*. 2008. № 2. С. 1–8.

4. Павліченко, Я. Р. Особливості правоохоронної діяльності. *Сучасні проблеми правового, економічного та соціального розвитку держави* : тези доп. XII Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Вінниця, 1 груд. 2023 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ, Наук. парк «Наука та безпека» ; Консультат. місія Європейського Союзу. Вінниця : ХНУВС, 2023. С. 70-72.

ПРИНЦИП ПРАВОВОЇ ВИЗНАЧЕНОСТІ ЯК ФУНДАМЕНТАЛЬНА ЗАСАДА АДАПТАЦІЯ ЦИВІЛЬНОГО ПРАВА УКРАЇНИ

ІВАНІСОВ Роман Валерійович - аспірант кафедри міжнародного та європейського права, Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова

УДК 341.96: 341.018: 340.137.3
DOI: https://doi.org/10.71404/EP.2024.2.70

У статті досліджено роль принципу правової визначеності як фундаментальної засади адаптації цивільного права України до стандартів Європейського Союзу. Актуальність теми зумовлена інтеграційним процесом та необхідністю системного переосмислення цивільного законодавства через призму передбачуваності та стабільності правових норм. Метою роботи є аналіз значення цього принципу для гармонізації національного приватного права з європейським правопорядком.

Автор досліджує правову визначеність у статичному (чіткість закону, заборона зворотної сили) та динамічному (захист легітимних очікувань і доброї совісті) вимірах. Проаналізовано практику ЄСПЛ (зокрема, принцип остаточності судових рішень) та Суду ЄС, які визначають стандарти передбачуваності договірних зв'язків і власності. Визначено вплив Закону України «Про правотворчу діяльність» та виклики рекодифікації Цивільного кодексу України в умовах цифровізації.

Обґрунтовано доцільність закріплення принципу правової визначеності у статті 3 ЦК України. Доведено, що гармонізація цивільного права має відбуватися не через механічне копіювання директив ЄС, а через рецепцію загальних європейських принципів (моделей DCFR, PECL) зі збереженням цілісності національної кодифікації.

Ключові слова: верховенство права, правова визначеність, адаптація цивільного права, acquis ЄС, рекодифікація цивільного законодавства, легітимні очікування, судова практика, якість закону.

Постановка проблеми

Дослідження процесів європеїзації та гармонізації приватного права України в умовах сучасних інтеграційних процесів вимагає глибокої теоретичного та методологічного осмислення фундаментальних інститутів, які утворюють базу європейської правової культури. Центральне місце в цій системі координат посідають верховенство права та його невід'ємний структурний елемент – принцип правової визначеності [1; 2, с. 163; 3]. Перехід України від декларативного зближення законодавства за Угодою про асоціацію до жорсткого та всеохоплюючого переговорного процесу щодо повноправного членства в ЄС кардинально змінює вимоги до якості вітчизняного законотворення. На сучасному етапі адаптація цивільного законодавства вже не може обмежуватися механічною транспозицією окремих директив чи фрагментарним запозиченням іноземних термінів. Вона потребує методологічного переосмислення всієї системи приватноправового регулювання через призму передбачуваності, чіткості, логічної несуперечливості та стабільності правових норм. Правова визначеність у цьому контексті виступає не лише формальною техніко-юридичною вимогою, а й імперативним ціннісним орієнтиром, покликаним гарантувати захист законних очікувань приватних осіб та стабільність цивільного обороту в процесі рекодифікації цивільного законодавства України.

Стан дослідження проблеми

У сучасній цивілістиці існує достатня кількість науково-теоретичних досліджень, пов'язаних із дослідженням особливостей європеїзації цивільного законодавства як України так і країн ЄС. Питанням удосконалення, рекодифікації, адаптації цивільного законодавства України в контексті наближення національного правопорядку та правопорядку ЄС неодноразово приділяли увагу такі вітчизняні науковці, як: Н. О. Весна, О. О. Гайдулін, С. Д. Гринько, Р. М. Гринько, О. О. Зозуляк, А. С. Довгерт, І. А. Діковська, І. Р. Калаур, О. О. Кот, Н. С. Кузнєцова, М. О. Стефанчук, Р. О. Стефанчук, Є. О. Харитонов, О. І. Харитонова, О. Ю. Черняк та інші. Крім того, питання визначення особливостей європеїзації приватного права та впливу на ці процесу принципу правової визначеності було предметом наукових розвідок європейських дослідників.

Разом із тим варто констатувати відсутність на сьогодні комплексних наукових досліджень у зазначеній сфері. Переважно питання правової визначеності стають предметом наукових розвідок фахівців у сфері теорії держави і права, тому важливим на сьогодні є дослідження цього принципу через призму адаптації цивільного законодавства України до права ЄС.

Мета статті полягає у тому, щоб на підставі європейського та національного законодавства, правозастосовної та судової практики, поглядів науковців провести аналіз значення принципу правової визначеності для процесу адаптації цивільного законодавства України до законодавства ЄС.

Виклад основного матеріалу

Сучасне цивілістичне праворозуміння в Україні долає стереотипні уявлення про правотворення, що залишились з радянського періоду, де домінувало уявлення про верховенство закону, яке часто зводило право до сукупності формальних приписів державної влади. В умовах інтеграційного зближення з правом ЄС відбувається системне зміщення фокусу уваги на користь змістовного розуміння верховенства права. Такий підхід вимагає, щоб закони не просто ухвалювалися уповноваженим органом у межах встановленої процедури, але й відповідали загальнолюдським цінностям справедливості, рівності та свободи, а також забезпечували передбачуваність правових наслідків поведінки особи. Правова визначеність виступає практичним інструментом, який перетворює ці абстрактні метафізичні приписи на чіткі, функціональні стандарти законотворення та судового правозастосування, відповідно захищає суб'єкта права від порушення її прав та законних інтересів та непередбачуваності цивільного обігу [4].

Історичний досвід країн континентальної Європи, які пройшли етап постсоціалістичного переходу та інтеграції до ЄС, свідчить, що найбільшою загрозою для приватноправового регулювання під час реформ є виникнення хаотичності, внутрішніх колізій та дублювання норм [5, p. 103-106]. Вітчизняна цивілістична наука, долаючи застарілі радянські стереотипи, де-факто перебуває у процесі переходу від концепції верховенства закону до змістовного, ціннісного розуміння верховенства права [6]. Саме принцип правової визначеності дозволяє збалансувати стабільність і гнучкість правової системи, надаючи судам чіткі методологічні інструменти для адаптації абстрактних нормативних приписів до динамічних суспільних відносин сучасного світу [4].

Принцип правової визначеності у європейській правовій традиції розглядається як наріжний камінь публічного та приватного правопорядку [3]. У Доповіді Європейської комісії за демократію через право (Венеційської Комісії), ухваленій на 86-му пленарному засіданні, правова визначеність офіційно визначена як один із обов'язкових, імперативних елементів верховенства права [7]. Згідно з пунктом 46 цієї Доповіді, сутність правової визначеності полягає у вимозі, щоб юридичні норми були чіткими, точними та спрямованими на те, щоб забезпечити передбачуваність ситуацій та правовідносин [8]. Венеційська Комісія прямо зазначає, що зворотна сила закону, дублювання норм, а також наявність внутрішніх системних колізій є грубим порушенням принципу правової визначеності, оскільки вони позбавляють особу можливості ефективно планувати

свою поведінку [8]. У сфері приватного права ця вимога набуває особливої гостроти, адже цивільний обіг за своєю природою базується на принципах передбачуваності договірних зв'язків, непорушності права власності та стабільності майнових прав.

У дослідженнях правова визначеність структурується через два основні виміри: статичний та динамічний. Статичний вимір вимагає формальної визначеності права, яка передбачає чіткість, логічність, однозначність і стисліcть законодавчих приписів, їх належне офіційне оприлюднення, а також загальну заборону зворотної сили закону в часі [3]. Обмеження зворотної сили є абсолютним у кримінальному праві та суворо контролюється Судом ЄС у сферах, що мають фінансові чи майнові наслідки для приватних осіб. Це означає, що законодавець не може покладати нові фінансові чи процедурні обов'язки на учасників відносин, визначаючи їх у минулому часі, оскільки це руйнує довіру до правопорядку [3].

Динамічний вимір правової визначеності орієнтований на захист законних очікувань та непорушність набутих законних прав. Цей вимір гарантує, що у разі зміни законодавства або правозастосовної практики права особи, яка діяла добросовісно, не будуть обмежені. Легітимні очікування ґрунтуються на концепції доброї совісті та виступають правовим еквівалентом захисту від непередбачуваних регуляторних ризиків [3]. В цивільно-правових відносинах інвестор чи звичайна фізична особа повинні мати впевненість у тому, що його законно набуті права не будуть анульовані або істотно звужені новим законом [4]. Тобто очікування є легітимним, якщо воно базується на розумних сподіваннях «обережної людини» на основі чинної нормативної бази та послідовної державної політики.

У європейській доктрині приватного права захист легітимних очікувань розглядається як найважливіший стримуючий чинник проти зловживання держави законодавчим інструментарієм. Якщо держава раптово скасовує пільговий правовий режим, під впливом якого інвестор здійснив капіталовкладення, вона безпосередньо зазіхає на легітимні очікування, руйнуючи інвестиційний клімат. Суд ЄС у таких випадках вимагає застосування так званих перехідних заходів, які б надали учасникам цивільного обігу достатньо часу для адаптації своєї діяльності та мінімізації фінансових втрат [9]. Це доводить нерозривний зв'язок між принципом доброї совісті та захистом від регуляторних ризиків у правопорядку ЄС.

Найбільш глибоке та всебічне тлумачення принципу правової визначеності міститься у прецедентній практиці ЄСПЛ, який неодноразово наголошував, що цей принцип є невід'ємною частиною верховенства права та внутрішньо притаманний усій системі Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. У класичному рішенні у справі «Brumărescu v. Romania» ЄСПЛ сформулював одну із найважливіших засад правової визначеності – принцип остаточності судових рішень [10]. Суд зазначив, що право на справедливий судовий розгляд, гарантоване ст. 6 Конвенції, унеможливлює безпідставне та свавільне скасування остаточних судових рішень, які набрали законної сили, за винятком випадків наявності істотних та переконливих обставин суспільного інтересу [11]. Будь-який механізм, який дозволяє вищим судовим інстанціям безстроково або без чітко визначених строків переглядати остаточні рішення за скаргами державних органів, руйнує стабільність майнових відносин та порушує право на мирне володіння своїм майном, гарантоване статтею 1 Першого протоколу до Конвенції.

Принцип остаточності судових рішень в цивільних відносинах є наріжним каменем стабільності цивільного обігу, оскільки унеможливлює нескінченне оскарження титулів власності чи умов виконання правочинів. Якщо судове рішення, яким було остаточно вирішено спір про належність нерухомого майна, може бути переглянуто через роки за ініціативою публічних органів, приватні суб'єкти втрачають будь-яку можливість здійснювати довгострокове планування та інвестування. ЄСПЛ у своїй послідовній практиці підкреслює, що державні органи не мають права вимагати скасування остаточних рішень лише з метою виправлення формальних помилок чи зміни правової ква-

ліфікації, оскільки інтереси правової визначеності переважають над бажанням усунути окремі недоліки правотворчості [10].

Паралельно з ЄСПЛ, концептуальне тлумачення принципу правової визначеності активно розвивалося у практиці Суду ЄС, де цей принцип визнано загальним принципом права Співтовариства. У рішенні у справі «French Republic v. Commission» Суд ЄС зазначив, що право Співтовариства має бути чітким, а його застосування передбачуваним для всіх зацікавлених сторін [12]. Суд підкреслив, що обов'язковий характер будь-якого акта, який має юридичні наслідки, повинен випливати з конкретного положення наднаціонального права, яке чітко визначає його правову основу. Це означає, що європейський правопорядок виключає можливість ухвалення розмитих нормативних документів без чітко виражених меж та юридичних наслідків.

В іншій справі «SC Fatorie SRL» Суд ЄС дійшов висновку, що принцип правової визначеності вимагає стабільності податкових та цивільних правовідносин, зокрема щодо недопустимості оскарження остаточних рішень державних органів протягом невизначеного періоду [13]. Разом із тим, Суд визнав сумісними з принципом правової визначеності національні правила, які за виняткових обставин дозволяють повторне розслідування або перегляд зобов'язань до закінчення строків позовної давності, якщо було виявлено нові істотні факти чи технічні помилки.

Аналіз практики Суду ЄС у сфері цивільного процесу також показує прагнення забезпечити передбачуваність цивільного обігу. У справі «Estonian choice-of-court dispute» Суд ЄС підтвердив виключне значення застережних угод за Регламентом Брюссель Ia, зазначивши, що національне право держав-членів не може вводити додаткові обмеження чи перешкоди для реалізації автономії волі сторін щодо вибору компетентного суду [14]. Таким чином, наднаціональні судові інстанції формують цілісну систему правової визначеності, яка має бути обов'язковим орієнтиром для України на шляху до ЄС.

Крім того впровадження європейських приватноправових стандартів у національне законодавство України актуалізує проблему «якості закону» як первинної вимоги верховенства права та правової визначеності [1]. Якість закону не є суто граматичною категорією. Така вимога має бути жорстким юридичним імперативом, який вимагає від нормативного акта відповідності стандартам чіткості, доступності, передбачуваності та несуперечливості. Якщо правова норма (в тому числі приватно-правова) позбавлена цих властивостей, вона перестає виконувати функцію ефективного соціального регулятора, перетворюючись на інструмент хаосу, виникнення колізій та свавільного тлумачення з боку правозастосовних органів [8].

Особливої актуальності ця проблема набуває в контексті рекодифікації цивільного законодавства України. Чинний ЦК України, ухвалений у 2003 році, наразі містить чимало застарілих норм, неточностей та внутрішніх суперечностей, які виявилися в ході багаторічної практики його застосування. Розвиток цифрової економіки, впровадження інноваційних технологій (штучного інтелекту, блокчейну, смарт-контрактів), а також діджиталізація практично всіх сфер суспільного життя вимагають від цивільного законодавства нових, гнучких, але також і чітких, передбачуваних моделей регулювання. Нечіткі норми щодо форми електронних правочинів чи правового статусу цифрових активів створюють ризики для бізнесу, обмежуючи розвиток ринку та спонукаючи до виведення капіталу в більш стабільні європейські юрисдикції, що в умовах повномасштабного вторгнення може ще глибше посилити економічну кризу в державу.

Важливим інструментом забезпечення якості законів та дотримання принципу правової визначеності є Закон України «Про правотворчу діяльність». Хоча введення його в дію відтерміновано відповідно до прикінцевих положень, його норми та правові інструменти вже сьогодні використовуються як передові методологічні орієнтири для законопроєктної діяльності. Зокрема, Закон впроваджує обов'язковість планування правотворчої діяльності, прогнозування наслідків ухвалення нормативно-правових актів та проведення ґрунтовних наукових експертиз, що унеможливлює раптову по-

яву хаотичних законів. Особливе значення для адаптації права має ст. 38 Закону, яка вимагає від розробників обов'язкового зазначення в преамбулі закону посилань на першоджерела acquis ЄС, та ч. 4 ст. 43, яка зобов'язує супроводжувати кожен проєкт акта детальною постатейною таблицею відповідності праву ЄС. Такий юридико-технічний інструмент має на меті проводити глибокий порівняльно-правовий аналіз ще на стадії ініціативи конкретної правової норми.

В українському судочинстві Велика Палата Верховного Суду також послідовно розвиває доктрину правової визначеності як фундаментального елемента верховенства права. У постанові Великої Палати ВС від 26 січня 2021 року у справі № 522/1528/15-ц суд зазначив, що правова визначеність вимагає, щоб при остаточному вирішенні справи судами їх рішення не викликали сумнівів [15]. Велика Палата прямо вказала, що якщо суперечлива та колізійна практика розвивається в межах одного з найвищих судових органів країни, цей суд сам стає джерелом правової невизначеності, підриває довіру громадськості до правосуддя та послаблює стабільність цивільного обороту. Судові рішення повинні бути розумно передбачуваними. Роль судів ухвалювати рішення власне і полягає в розвіюванні сумнівів щодо тлумачення норм та адаптації права до обставин, які змінюються.

Отож, процес рекодифікації приватного права України у світлі вимог правової визначеності потребує не просто фрагментарної заміни окремих норм, а глибокої концептуалізації всієї його системи. Важливу роль при цьому має відігравати судова практика як практичний критерій ефективності цивільно-правових норм. Досить широка судова дискреція, яка традиційно забезпечується використанням в ЦК України великої кількості оціночних понять (наприклад, «розумні строки», «істотна зміна обставин», «добросовісна поведінка»), не повинна вести до судового свавілля. Навпаки, судова гілка влади через узагальнення своєї практики та винесення послідовних, передбачуваних рішень зобов'язана конкретизувати зміст цих оціночних понять, усуваючи неясності та формуючи стабільні орієнтири для фізичних та юридичних осіб.

У зв'язку із викладеним вважаємо за доцільне розглянути можливість офіційного нормативного закріплення принципу правової визначеності серед фундаментальних засад цивільного законодавства у статті 3 ЦК України.

У цьому аспекті рекодифікація цивільного законодавства України має виконувати функцію методологічного контролю. Завданням вітчизняної цивілістичної спільноти та законодавця є недопущення безкритичного копіювання фрагментарних регуляторних приписів директив ЄС, які часто створюються під впливом миттєвих інтересів чи політичних компромісів на рівні Брюсселя і здатні зруйнувати системну гармонію та пандектну стрункість вітчизняної кодифікації. Натомість гармонізація приватного права України має відбуватися через глибоку рецепцію загальних принципів європейського права, акумульованих в модельних актах (DCFR, PECL), та їх органічну, доктринальну інтеграцію в тіло Цивільного кодексу із збереженням кращих здобутків національної цивілістичної школи та забезпеченням інтересів українського суспільства. У контексті забезпечення правової визначеності під час адаптації національного законодавства заслуговує на увагу позиція О. Крупчана, В. Олефіра, Б. Деревянка, В. Теремецького та інших співавторів, які на прикладі співвідношення окремих понять українського законодавства та права ЄС звертають увагу на ризики некоректного семантичного наповнення правових категорій і необхідність належної імплементації європейських норм у національну правову систему [16]. Такий підхід підтверджує, що термінологічна точність та узгодженість імплементованих положень є важливими передумовами передбачуваності правового регулювання.

Висновки

Отже, узагальнюючи викладене, доходимо висновку, що в процесі адаптації цивільного законодавства України до вимог європейського права принцип правової визначеності та верховенство права виступають

не просто абстрактними доктринальними конструкціями, а дієвим методологічним інструментом, який безпосередньо впливає на стабільність, якість та передбачуваність цивільного обігу в державі. Повноцінна інтеграція України до європейського приватноправового простору потребує системної модернізації як правотворчої техніки, так і інтерпретаційної діяльності судових органів, що дозволить створити надійне та безпечне юридичне середовище для розвитку громадянського суспільства та успішного післявоєнного відновлення нашої держави.

Література

1. Міловська Н. В. Принцип правової визначеності в контексті оновлення цивільного законодавства України. *Нове українське право*. 2022. Вип. 1. С. 57–63.

2. Козюбра М. І. Верховенство права – основоположний принцип правової і політичної систем України. *Правова система України: історія, стан та перспективи* : у 5 т. / редкол.: В. Я. Тацій (голова) [та ін.]. Харків : Право, 2008. Т. 1 : Методологічні та історико-теоретичні проблеми формування і розвитку правової системи України / за заг. ред. М. В. Цвіка, О. В. Петришина. Підрозд. 1.7. С. 148–173.

3. Raitio J. The Rule of Law and Legal Certainty. *The Rule of Law's Anatomy in the EU: Foundations and Protections* / ed. by J. Raitio, A. Rosas, P. Pohjankoski. 1st ed. Hart Publishing, 2023. P. 59–72.

4. Гуйван П. Д. Правова визначеність як елемент верховенства права. *Одеські юридичні читання* : матер. всеукр. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 10–11 листоп. 2017 р.) / за ред. Г. О. Ульянової ; уклад.: О. В. Дикий, Ю. Д. Батан. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2017. С. 204–208.

5. Kühn Z. The Judiciary in Central and Eastern Europe: Mechanical Jurisprudence in Transformation? Leiden : Martinus Nijhoff Publishers / Brill, 2011. 334 p.

6. Дмитренко Т. Верховенство права та верховенство закону : проблеми співвідношення. *Правова система України в умовах європейської інтеграції : погляд студентської молоді* : зб. тез доп. І Міжнар. студ. наук. конф. (м. Тернопіль, 3–4 квіт. 2017 р.). Тернопіль : Вектор, 2017. Секції 1–2. С. 44–46.

7. Головатий С. Верховенство права (правовладдя): як його тлумачить Венеційська Комісія. *Право України*. 2011. № 10. С. 154–184.

8. Доповідь про верховенство права, схвалена Венеційською Комісією на 86-му пленарному засіданні (Венеція, 25–26 березня 2011 року). URL: https://jnas.nbuv.gov.ua/article/UJRN-0001071764

9. Case C-332/14, Wolfgang und Dr. Wilfried Rey Grundstücksgemeinschaft GbR v. Finanzamt Krefeld, Judgment of the Court of 9 June 2016. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:62014CA0332

10. Brumărescu v. Romania, no. 28342/95, ECHR, 28 October 1999. URL: http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58337

11. Цувіна Т. Принцип верховенства права у практиці Європейського суду з прав людини. *Часопис Київського університету права*. 2020. № 4. С. 373–379.

12. Case C-325/91, French Republic v. Commission of the European Communities, Judgment of the Court of 16 June 1993. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX%3A61991CJ0325

13. Case C-424/12, SC Fatorie SRL v. Direcția Generală a Finanțelor Publice Bihor, Judgment of the Court of 6 February 2014. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/RO/TXT/?uri=CELEX:62012CJ0424

14. Case C-398/24, Judgment of the Court (Sixth Chamber) of 30 October 2025. A v B. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:62024CJ0398

15. Постанова Великої Палати ВС від 26 січня 2021 року у справі № 522/1528/15-ц. URL: https://zakononline.ua/court-decisions/show/95509407#google_vignette_

16. Krupchan O., Olefir V., Derevyanko B., Teremetskyi V., Popovych T., Andrushchenko L., Malyshev O. Concept of "Management Services" in Ukrainian Legislation and EU Laws. Lex Humana. 2024. Vol. 16, No. 1. P. 281–296. URL: https://seer.ucp.br/seer/index.php/LexHumana/article/view/2903

R .Ivanisov

THE PRINCIPLE OF LEGAL CERTAINTY AS A FUNDAMENTAL BASIS FOR THE ADAPTATION OF UKRAINIAN CIVIL LAW

Abstract. The article investigates the principle of legal certainty as a fundamental cornerstone for adapting Ukrainian civil legislation to European Union standards. As Ukraine transitions from declarative integration to active negotiations on full EU membership, the quality requirements for national lawmaking have risen. This process demands a systematic shift from mechanical transposition of EU directives to a comprehensive modernization of private law. The author argues that legal certainty serves as both a technical requirement and a crucial value-oriented benchmark to protect private interests and stabilize civil commerce during the recodification of the Civil Code of Ukraine.

The study structures legal certainty into static and dynamic dimensions. The static dimension encompasses statutory clarity, accessibility, and a general prohibition of retroactivity. The dynamic dimension focuses on protecting legitimate expectations based on the principle of good faith, ensuring that participants who acted in good faith do not suffer from sudden regulatory shifts without transitional measures. The paper analyzes key precedents of the European Court of Human Rights (such as the finality of judicial decisions from Brumărescu v. Romania) and the Court of Justice of the EU (French Republic v. Commission and SC Fatorie SRL), highlighting their role in shaping predictability.

Furthermore, the author evaluates the Law of Ukraine «On Lawmaking Activity», which introduces mandatory planning and detailed tables of correspondence with the EU acquis. In light of digitalization (smart contracts, digital assets, and AI), the study outlines the need for predictable regulatory models. The author proposes codifying the principle of legal certainty in Article 3 of the Civil Code of Ukraine. Ultimately, the harmonization of Ukrainian private law should avoid mechanical copying of EU directives, but instead proceed through the reception of European model acts (DCFR, PECL) to preserve national codification and ensure post-war economic recovery.

Key words: rule of law, legal certainty, adaptation of civil law, EU acquis, recodification of the civil legislation, legitimate expectations, judicial practice, quality of law, res judicata.

Науково-практичний журнал

ЄВРОПЕЙСЬКІ ПЕРСПЕКТИВИ

EUROPEAN PERSPECTIVES

№ 2, 2024

Головний редактор
Музичук Олександр Миколайович

Здано до набору 29.03.2024 р.
Підписано до друку 29.04.2024 р.
Комп'ютерний набір. Формат 60x84 1/8. Папір офсетний.
Друк офсетний. Умовн. друк. арк. 52,55.
Тираж 1200. Зам. № 11056.

ТзОВ «Дрогобицька міська друкарня»
м.Дрогобич, вул. І.Мазепи, 7